

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія

ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 2 (42)

**На пошану професора
ВАСИЛЯ ДОБОША
(до 95-річчя від дня народження)**

Ужгород – 2019

УДК 800(066)+070
Н 34
DOI:10.24144/2663-6840.2(42).2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови УжНУ.

Заступник головного редактора (відповідальний редактор)

Галина Шумицька, кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури УжНУ.
Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ.

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики УжНУ.
Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник Інституту славістики Чеської академії наук (Прага, Чехія).

Андрій Даниленко, доктор філологічних наук, професор Університету Пейс (Нью-Йорк, США).

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри фольклористики Львівського національного університету ім. І. Франка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка».

Міхаель Мозер, доктор філологічних наук, професор (Відень, Австрія).

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Грайфсвальд, Німеччина).

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України.

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо (Саппоро, Японія).

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор (Варшава, Польща, Академія наук).

Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.

Наталія Петріца, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ.

Євген Соломін, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики УжНУ.

Оксана Тиховська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури УжНУ.

Редактори-менеджери

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ

Олена Бабяк, старший лаборант кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ.

Наукове фахове видання, затверджене постановою Президії ВАК України від 14 квітня 2010 року,
(Бюлетень ВАК України. 2010. № 5. С. 9).

Свідцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

Друковане наукове видання перереєстроване та включене до Переліку наукових фахових видань України за № 896. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України за № 515 від 16.05.2016.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються

на офіційній сторінці видання: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет, вул.

Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 12 від 19.12.2019.

© Ужгородський національний університет, 2019

© Автори статей, 2019

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

**Series
PHILOLOGY**

Issue 2 (42)

**In Honour of Professor
VASYL DOBOSH
(to the 95th birthday anniversary)**

Uzhhorod – 2019

УДК 800(066)+070
H 34
DOI:10.24144/2663-6840.2(42).2019

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.

Deputy Chief Editor

Halyna Shumytska, Candidate of Philology, Associate Professor, Dean of the Philological Department, UzhNU.

Board

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.
Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Head of the Slavonic Philology and World Literature Department, UzhNU.
Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Head of the Department of Journalism, UzhNU.
Mikhal Vashychek, PhD, leading expert of the Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences (Prague, The Czech Republic).
Andriy Danylenko, Doctor of Philology, Professor of the Pace University (New York, The USA).
Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Folklore Studies, Ivan Franko National University of Lviv.
Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, National University "Lviv Politekhnik".
Michael Mozer, Doctor of Philology, Professor (Vienna, Austria).
Valeriy Mokiyenko, Doctor of Philology, Professor (Greifswald, Germany).
Lesya Mushketyk, a Corresponding Member of the National Academy of Sciences, Doctor of Philology, Professor, a Leading Expert of the Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology (National Academy of Sciences, Ukraine).
Motoki Nomachi, PhD, Professor of the University of Hokkaido (Sapporo, Japan).
Dorota Kristina Rembishevskaya, Doctor of Philology, Professor (Warsaw, Poland, Academy of Sciences).
Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, UzhNU.
Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.
Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Slovak Philology Department, UzhNU.
Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, UzhNU.
Oksana Tykhovska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, UzhNU.

Editors Managers

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, UzhNU.
Olena Babyak, Senior Assistant of the Slavonic Philology and World Literature Department, UzhNU.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the English Language Department, UzhNU.

The journal has been on a List of Professional Scholarly Periodicals of Ukraine that publish the results of dissertation theses for doctorate degrees (according to decisions of the Supreme Certifying Commission of Ukraine № 1–05/3 as of 14.04.2010).

(Bulletin of the Supreme Certifying Commission). 2010. № 5. P. 9.
Sertificate of the State Registration: series CB № 7972 as of 9.10.2003.

Professional Scholarly Periodical has been reregistered and included into the List of Professional Scholarly Periodicals of Ukraine, № 896.

Approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 515 as of 16.05.2016.

All electronic versions of the articles in the collection are available
on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>
Editorial Board Address: SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14
Universytetska str., Uzhhorod, 88017

Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 12 as of 19.12.2019

© Uzhhorod National University, 2019.
© The authors of the articles, 2019

Василь Іванович Добош
(1924–2001)

ПАМ'ЯТАЄМО

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Минає 95 років від дня народження професора Василя Івановича Добоша, а здається, що ще зовсім недавно він ходив по факультету. Проте вже понад 18 років його немає серед нас.

Василь Іванович залишив значний слід на багато-багато років як учений, як викладач, як вихователь студентської молоді. Це була непересічна людина. Мені довелося знати його кілька десятиліть. Не буду приховувати, що я був вхожий до його квартири, потім до його приватного будинку. Часто бував у нього вдома, був знайомий із його сім'єю – з дружиною, синами, невістками. Тому в мене є предметно-чуттєве уявлення про Василя Івановича і дуже теплі, незабутні спогади про нього.

Як учений Василь Іванович вклав справді дуже багато праці, знань у розвиток української мовознавчої науки, передусім української діалектології. Обидві дисертації – і кандидатську, і докторську – він написав саме з діалектології. Його кандидатська дисертація – це монографічний опис фонетичної і морфологічної системи українських говірок Перечинщини. А докторська дисертація – особливо оригінальна праця, зрештою до сьогодні в українському мовознавстві це перша й, наскільки я знаю, поки що єдина докторська дисертація, присвячена синтаксису українських говорів. Доти були вагомими дослідження закарпатських говорів, але стосувалися вони фонетики й морфології, зокрема монографія Івана Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Частина 1. Звучня і морфологія» (Прага, 1938. 549 с.). Раніше вона була в спецфонді нашої бібліотеки, зараз загальнодоступна. Крім того, є вона в Інтернеті.

Діалектний синтаксис української мови довгий час був найменше досліджений. І ось Василь Іванович узявся серйозно за цю справу і зробив дуже вагомий внесок у науковому плані синтаксичну працю. Він залишив значний слід в українській діалектології. Результати свого дослідження опублікував у трьох окремих виданнях. Це, правда, невеличкі книжечки, бо в радянські часи (а захистив він докторську дисертацію 1978 р.) було дуже важко опублікувати велику наукову працю в одному томі, однією книжкою, у якій би помістився весь текст дисертації. Зараз, наприклад, дисертантів зобов'язують опублікувати окремою книжкою докторську дисертацію до її захисту, а тоді не те, що не зобов'язували, тоді науковцеві було дуже важко опублікувати свої праці, надто книжкою й особливо українською мовою. Це не підтримувалося. Я пішов 1983 року в докторантуру, й мені цілком логічно мав би бути наданий дозвіл (а тоді монографію можна було опублікувати тільки з дозволу Міністерства освіти України) видати докторську дисертацію окремою книжкою. Та де

там! Я три рази подавав пропозицію до Міністерства, кожного разу папки з найрізноманітнішими документами були все більші й більші, але жодної відповіді я не отримав. І лише в першій половині 90-х років одержую поштою від Міністерства велику папку з усіма тими паперами, які кілька разів надсилав, з дозволом опублікувати монографію у видавництві «Світ» Львівського університету. Але в той час уже можна було її видати і в Ужгороді, що я і зробив 1996 року. Веду до того, що Василь Іванович зробив героїський учинок, видавши своє докторське дисертаційне дослідження окремими, хай і невеликими книжечками, бо в ті часи мало хто спромігся це зробити. Праця Василя Івановича – не тільки перша і поки що єдина докторська дисертація з діалектного синтаксису української мови, але й неординарна, новаторська, вона внесла в синтаксичну науку багато нового. І це, звичайно, дуже важливо.

Василь Іванович займався й деякими іншими мовознавчими питаннями, зокрема назвами населених пунктів Закарпаття. До сьогодні дискусійними є написання назв населених пунктів, які за утворенням є прикметниками типу *Порошково*, *Дубове* і под. До недавнього часу їх відмінювали, як прикметники. Василь Іванович, проаналізувавши велику кількість таких назв, поділив їх на дві групи. Найпоширеніша — це назви, що мають форму прикметників, але вони субстантивувалися і зараз виявляють усі граматичні ознаки іменника, і, як справедливо вважав Василь Іванович, їх треба відмінювати, як іменники середнього роду твердої групи 2-ої відміни з закінченням *-о* типу *село*, напр.: *Нанково*, *Королево*, *Кольчино* і под. Друга група (кількісно менша) – теж субстантивовані прикметники, які хоч і перейшли повністю в іменники, проте відмінюються, як звичайні прикметники твердої групи: *Дубове*, *Вучкове*, *Голубинне* та ін. На нашу думку, можна також погодитися з Василем Івановичем і в тому, що правильними є написання тих назв населених пунктів, у яких основа закінчується на м'який або шиплячий приголосний з *о* в суфіксі *-ово* (з колишнього *-сво*): *Кошельово*, *Жденійово*, *Лисичово* і т. ін., тому що це відповідає закономірностям розвитку фонетичної системи української мови і практиці живого мовлення місцевого люду. У радянські часи ці пропозиції, незважаючи на їхню наукову обґрунтованість, ігнорувалися і писалися наведені назви офіційно так: *Кошелеве*, *Жденієве*, *Лисичеве*, *Мукачеве* і под. та відмінювалися, як прикметники (до *Кошелевого* і т. ін.). Тільки в наш час узаконено назви типу *Зняцьово*, *Зарічово* і под.

Усі наукові праці Василя Івановича Добоша, я би сказав, дуже виважені з погляду тексту. Він писав не тільки ясно, але й просто, доступно. Так

може писати тільки людина, котра досконально розібралася в тому, про що пише.

У народі кажуть, що дерево пізнають за плодами, а вчителя – за учнями. Учні у Василя Івановича – сила-силенна по всій Україні і особливо – по нашій області. І на кафедрі української мови зараз працюють його колишні аспірантки Галина Іванівна Вовченко, Алла Михайлівна Галас, Ольга Дмитрівна Пискач, які свого часу успішно захистили кандидатські дисертації, і вже давно стали досвідченими, висококваліфікованими доцентами. На іншому факультеті нашого університету працює також його аспірантка Світлана Михайлівна Рошко, кандидат філологічних наук, доцент.

Василь Іванович залишив добрий слід і в інших сферах діяльності. Свого часу він керував освітянською галуззю області, був головою профспілкової організації університету, деканом філологічного факультету. Де б він не працював, завжди і скрізь був людиною порядною, дружелюбною, надійною. На нього завжди можна було покластися в усьому, і він ніколи нікого не підводив. Він ставився толерантно навіть до тих людей, які йому шкодили, і він знав про це. Але особисте він не вип'ячував, не все погане брав до уваги, до пам'яті.

Був дуже пунктуальним, іноді навіть дуже пунктуальним, хоч це часом відіграло в його житті негативну роль. Василь Іванович народився

під знаком Скорпіона. Здебільшого це люди з непростим характером. Але всі люди різні, кожен із нас має свій характер, свої звички, уподобання, має і позитивні, і негативні риси. Важливо, щоб позитивні значно переважали над негативними. Василь Іванович був саме таким, не ідеальним, не святим, але людським, справедливим, відвертим. Він завжди любив допомагати, коли до нього зверталися по допомогу, за порадою, він ніколи не казав, що не має часу, тому що зайнятий або поспішає, хто б до нього не звернувся – студент, колега, викладач. Він з людиною поговорив будь-де – на коридорі, на вулиці. Не обов'язково було йти в деканат, на кафедру, сідати за стіл, будь-де він говорив по ділу, говорив прямо, відверто, без вибачень, говорив, як думав. Особисто я дуже вдячний йому за деякі поради, зауваження. Здебільшого вони були резонні, давали позитивні наслідки.

Таким був Василь Іванович Добош. Переді мною він вічно живий, я з ним бував у багатьох різних ситуаціях, зокрема й не простих, я його дуже добре пам'ятаю, і в мене про нього залишилися найкращі спогади.

Іван Сабадош,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови*

*Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-2992-8294>*

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА В. І. ДОБОША: МАТЕРІАЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЇ*

1949

До характеристики говірки с. Стеблівки. І студентська наукова сесія, присвячена XI з'їзду ВЛКСМ: Тези доповідей [УжДУ]. Ужгород, 1949. 2 с.

1955

Южнокарпатские украинские говоры долины реки Турья /Фонетика. Морфология: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. К., 1955. 16 с.

1957

Про рівень знань з української мови випускників середніх шкіл Закарпаття. Ін-т удоскон. кваліфікації вчителів Закарпат. обл. Ужгород, 1957. 40 с. [Співавтор: П.П. Чучка].

Більше уваги піднесенню рівня мовної грамотності учнів середніх шкіл. *Українська мова в школі*. 1957. № 6. С. 86–89.

* У хронологічному покажчику подаємо доповнений перелік праць професора В.І. Добоша. Публікації, якими доповнено ці матеріали, – це статті в газетах, вони позначені знаком (*) у кінці покликання.

Дієслівні категорії часу і способу в південнокарпатських говірках долини р. Тур'ї /творення форм/. *Доповіді та повідомлення УжДУ: Серія історико-філологічна*. Вип.1. Ужгород, 1957. С.96–98.

Із спостережень над фонетикою південнокарпатських говірок долини р. Тур'ї. *Наукові записки УжДУ*. Т. XXVI. Діалект. зб. Вип. 2. Ужгород, 1957. С. 93–114.

1958

До синтаксису особових енклітик. -М, -С', -С'МЕ, -С'ТЕ в південнокарпатських говорах. *Доповіді та повідомлення [УжДУ]: Серія філологічна*. № 3. Ужгород, 1958. С. 42–44.

До характеристики форм умовного і наказового способів у південнокарпатських говірках долини річки Тур'ї. *Тези доповідей Львівської міжобласної діалектологічної наради*. Львів: Інститут суспільних наук АН УРСР, 1958. С. 11–14.

Із словотвору іменників говірок долини р. Тур'ї. *Доповіді та повідомлення [УжДУ]: Серія філологічна. № 2.* Ужгород, 1958. С. 78–80.

Очерки о людях Закарпаття. *Советское Закарпатье.* 1958. 9 апреля. 4 с.

1959

До питання функціонально-семантичних особливостей прийменників говірок долини річки Тур'ї Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення [УжДУ]: Серія філологічна. № 4.* Ужгород, 1959. С. 76–79.

1960

Основні значення конструкцій знахідного та орудного відмінків у говірках Тур'янщини Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення [УжДУ]: Серія філологічна. № 5.* Ужгород, 1960. С. 58 – 60.

1961

Magyar-ukrán szótár (Угорсько-український словник). [Співавтори: А.А. Владимир, К.Й. Галас, Б.М. Мейсарош, О.М. Рот, Ю.М. Сак, П.П. Чучка, С.С. Штефуровський]. Будапешт – Ужгород, 1961. 909 с.

1963

Субстантивовані прикметники чи іменники?/ До питання правопису деяких типів назв населених пунктів Закарпаття. *Тези доповідей та повідомлень ХУІІІ наукової конференції Ужгородського державного університету: Серія філологічна.* Ужгород, 1963. С. 62–65.

Деякі питання морфологічної будови і правопису назв населених пунктів Закарпатської області. *Тези доповідей республіканської наукової конференції з питань культури мови.* К., 1963. С. 91–93.

1964

Займенникові енклітики в українських карпатських говорах. *Тези доповідей та повідомлень ХУІІІ наукової конференції: Серія мовознавства. [УжДУ]* Ужгород, 1964. С. 18–21.

Неозначено-особові речення в поезії Т.Г. Шевченка. *Тези доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка.* Ужгород, 1964. С.80–83.

Уваги до правопису. *Українська мова і література в школі.* 1964. № 1. С. 73–75.

Методичний poradnik по написанню курсових та дипломних робіт з української мови. Ужгород, 1964. 48 с.

1965

Синтаксичні функції родового відмінка в південнокарпатських говорах. *Міжвузівська науко-*

ва конференція з проблем синтаксису української мови. Тези доповідей. Чернівці, 1965. С. 164–166.

Стан вивчення синтаксису українських говорів. *Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія мовознавча.* Ужгород, 1965. С. 55–58.

1966

Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником з у південнокарпатських говорах. *Тези доповідей до ХХ наукової конференції [УжДУ]: Серія мовознавча.* Ужгород, 1966. С. 50–54.

Сповнений любові до Батьківщини чи сповнений любов'ю до Батьківщини. *Закарпатська правда.* 1966. 22 листопада. № 273. С. 4.*

1967

Із спостережень над дублетними прийменниковими конструкціями в сучасній українській розмовній літературній мові. *Українське усне літературне мовлення.* К.: Наукова думка, 1967. 0,43 др. арк.

Із спостережень над синтаксичними функціями родового відмінка з прийменником від у південнокарпатських говорах. *Матеріали ХХІ наукової конференції Ужгородського державного університету: Серія філології.* Вид-во Київського ун-ту, 1967. С. 145–147.

1968

Дещо про синтаксичну синонімію в українській усно-розмовній побутовій літературній мові. *Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного літературного мовлення: Тези доповідей.* К.: Радянська школа, 1968. С. 108–110.

1970

Досягнення українського та слов'янського мовознавства на Закарпатті за роки радянської влади. Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: *Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (29 червня – 2 липня 1967 р.).* Ужгород, 1970. С. 530–552. [Співавтори: К.Й. Галас, Й.О. Дзендзельський, В.І. Лавер, П.П. Чучка].

Із спостережень над синтаксичними функціями давального безприйменникового в українських південнокарпатських говорах Закарпатської області УРСР. *Zbornik pedagogickej fakulty univerzity P.J. Šafarika v Prešove.* Reč. IX. Zv. 3. Slavistika. Bratislava. 1970. С. 111–125.

1971

Синтаксис українських південнокарпатських говорів. Текст лекцій. Ужгород, 1971. 119 с.

Із спостережень над українсько-словацькими синтаксичними паралелями / на матеріалі південнокарпатських говорів. *Українська культура в її інтернаціональних зв'язках*. Тези доповідей і повідомлень VIII української славистичної конференції (21–24 жовтня 1971 р.). К.: Наукова думка, 1971. 0, 13 др. арк.

1972

Синтаксис українських південнокарпатських говорів (Прийменикові конструкції). Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1972. 48 с.

Конструкції **до + род. и у/в/ + вин.** с об'єктно-пространственным значенням в южнокарпатських українських говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу*. Тезиси докладов. М.: АН СССР, 1972. 0,19 п. л.

Деякі особливості форм та синтаксичних функцій іменників-назв старих свят в українських південнокарпатських говорах. *Культура та побут населення Українських Карпат*. Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР. Тези доповідей та повідомлень. Ужгород, 1972. С. 141–142.

Питання фразеологізації конструкцій із знахідним відмінком у південнокарпатських українських говорах. *Питання фразеології східнослов'янських мов: Тези доповідей*. К.: Наукова думка, 1972. С. 151–152.

1973

Синтаксичні функції орудного відмінка з прийменником **з (из)** в українських південнокарпатських говорах. *Культура і побут населення Українських Карпат* (Матеріали респ. наук. конф.). Ужгород, 1973. С. 304–311.

Синтаксические функции родительного падежа с предлогами **коло, около, пил'а, попри** в южнокарпатских украинских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу*: Тезиси докладов. М., 1973. 0,19 п. л.

До питання синтаксичного функціонування давального прийменникового в українських південнокарпатських говорах. *Педагогічний збірник. З минулого і сучасного українців Чехословаччини*. Братислава, 1973. № 3. 1,06 др. арк.

1974

Предикативные функции падежей в украинских южнокарпатских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу*: Тезиси докладов. Воронеж, 1974. С. 95–97.

1977

Синтаксические функции **у/в/ +** местного падежа в украинских южнокарпатских говорах. *Совещание по общеславянскому лингвистическому*

атласу (Черновцы, 4–7 октября 1976 г.). Тезиси докладов. М., 1977. С. 102–104.

Некоторые вопросы фонетической адаптации венгерских лексических заимствований в украинских говорах Закарпатья. *Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязи с языками и литературами СССР*: Тезиси докладов Всесоюзного научного совещания финно-угроведов (27–30 октября). Ужгород, 1977. С. 23–25.

1978

Синтаксис южнокарпатских говоров украинского языка (Синтаксические функции падежей): Дис. ... д-ра филол. наук. Ужгород, 1978. 479 с. Машинопись.

Синтаксис южнокарпатских говоров украинского языка / Синтаксические функции падежей: Автореф. дис. д-ра филол. наук. Ужгород, 1978. 30 с.

Лексико-семантичні властивості слів, синтаксичні зв'язки і синтаксичні відношення та синтаксичні функції словоформ: До проблеми їх взаємозв'язку і взаємозалежності. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*: Тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 167–169.

1979

Некоторые вопросы исследования диалектного синтаксиса в синхронном и диахронном аспекте. *Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка*: Тезиси докладов. Душанбе, 1979. 2 с.

1980

Традиционные синтаксические элементы в говорах Закарпатья. *Региональные традиции в восточнославянских языках, литературах и фольклоре*: Тезиси докладов. Гомель, 1980. С. 58–59.

1981

Жага до пошуку. Й.О. Дзедзелівському – 60. *Закарпатська правда*. 1981. 17 лютого (№ 39). С. 4.*

Методичні розробки до практичних занять з діалектного синтаксису української мови (Прийменникові конструкції, ч. 2). Ужгород, 1981. 63 с.

Методичні розробки до практичних занять з сучасної української літературної мови. Синтаксис простого речення. Ужгород, 1981. 50 с. [Співавтор: І.В. Сабадош].

1982

Енклітики в південно-західних говорах української мови. *Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат* (Тематичний збірник). Ужгород, 1982. С. 136–154.

Склад та синтаксичні функції сполучників підрядності в південнокарпатських говорах української мови. *Лексика української мови в її зв'язках з*

сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей. Ужгород, 1982. С. 80–82.

1983

Склад та синтаксичні функції сполучників сурядності в південнокарпатських говірках української мови. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: ХУ республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень*. Житомир, 1983. С. 138–140.

Методичні вказівки до написання контрольних робіт з сучасної української літературної мови /Синтаксис/ для студентів 5-го курсу заочного відділення філологічного факультету. Ужгород, 1983. 20 с.

1984

Некоторые особенности лингвогеографического исследования союзов (на материале южнокарпатских говоров украинского языка). *Сообщение по вопросам диалектологии и истории языка. Лингвогеография на современном этапе и проблемы междуречного взаимодействия в истории языка* (Ужгород, 18–20 сентября 1984 г.). Тезисы докладов и сообщений. Т. 1. М., 1984. С. 39–41.

1985

Методичні розробки для практичних занять з сучасної української літературної мови /синтаксис складного речення/ для студентів ІV курсу філологічного факультету. Ужгород, 1985. 29 с.

1989

Лексико-семантичні засоби вираження синтаксичних відношень у сполучникових конструкціях (на матеріалі південнокарпатських українських говорів). *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народнорозмовної мови: Тези доповідей республіканської конференції* (Ужгород, листопад 1989 р.). Ужгород, 1989. С. 56–57.

1993

Проблема правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.). Ужгород, 1993. С. 156–163.

Із спостережень над сполучниковими конструкціями південнокарпатських говорів української мови / сурядні конструкції з протиставними сполучниками/: *Тези доповідей 47-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету (Секція філологічних наук)*. Ужгород, 1993. С. 26.

Методичні розробки для практичних і лабораторних занять з сучасної української літературної мови / синтаксис складного речення / для студентів ІV курсу стаціонару та У курсу заочного відділення філологічного факультету. Ужгород, 1993. 33 с. [Співавтор: Г.І. Вовченко].

Подвижник на ниві українського народознавчого слова (спогади та роздуми з нагоди 85-річчя народження М.А. Грицака). *Новини Закарпаття*. 1993. 18 грудня. С. 11.*

1995

Видавничу рецензія на працю М.У. Каранської «Синтаксис сучасної української літературної мови». К.: Либідь, 1995 [Співавтор: Г.І. Вовченко]. 6 с.*

Ніч, сповнена тривоги і сподівань, – незабуття. *Ужгородський університет*. 1995. 6 травня (№ 5–6). С. 2.*

1999

Синтаксис простого речення сучасної української літературної мови: Методичні розробки до практичних занять для студентів філологічного факультету (спеціальність «Українська мова і література»). Ужгород, 1999. 92 с. [Співавтори: Галас А.М., Сабадош І.В.].

Автореферати дисертацій, захищених під керівництвом професора В. І. Добоша

Вовченко Г. І. Деривация словосочетаний с опорными глаголами с префиксом *до-* в современном украинском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1985. 23 с.

Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття: Автореф. дис. канд. філол. наук. Ужгород, 1996. 23 с.

Галас А. М. Структурні і функціональні особливості періоду в українській літературній мові: Автореф. дис. канд. філол. наук. Ужгород, 1997. 23 с.

Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук. Ужгород, 2001. 21 с.

* * *

Професор В.І. Добош був ученим секретарем першого, другого та третього складів спеціалізованої вченої ради з захисту докторських та кандидатських дисертацій з українського мовознавства у 1976–1985

роках, а в 1985–1987 рр. став головою третього складу цієї вченої ради. Він був членом редколегії чотирьох випусків університетського часопису «Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства» (Ужгород, 1999–2000 рр.).

Укладач бібліографії: *Галина Вовченко* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету; Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>.

The compiler of bibliography: *Halyna Vovchenko* – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University; Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2873-2858>.

СІЯВ РОЗУМНЕ, ДОБРЕ І ВІЧНЕ

Сіячем розумного, доброго і вічного був професор Василь Іванович Добош. Добре пам'ятаю його як викладача. На третьому курсі він читав у нас курс синтаксису сучасної української літературної мови. Було йому тоді ледь за сорок. Середнього росту, стрункий, обличчя ніби витесане добрим скульптором, голубі очі випромінювали тепло. До тих очей личив сіро-голубий костюм. Носив портфель, старшокурсники розповідали нам, що з того портфеля вони одного разу без дозволу «позичили» екзаменаційні білети.

Василь Іванович умів терпляче вислуховувати студента, умів у слабенькій, безпомічній відповіді виявити знання. Тоді говорив дещо більше, ніж студент, який погоджувався, «поділяв» думку професора. Не пам'ятаю, щоб Василь Іванович підвищував голос, він поважав студента.

Траплялося, щоб відвернути увагу Василя Івановича від опитування на практичних заняттях, ми виявляли інтерес до речей, які не мали ніякого стосунку до предмета. Поважний учений терпляче пояснював, переконував, наставляв. Яюсь я наважилася сказати, що література цікавіша, ніж суха мова. Передбачала, що для переконання нас у протилежному Василь Іванович витратить час і опитування відкладе на наступний раз, за це однокурсники будуть мені вдячні. Та опитування таки відбулося!

Професор був доброзичливим, ніколи не карав студента оцінкою за пропуски занять. На іспитах не згадував і «гріхів» (запізень, двійок на практичних заняттях). Бувало, на перерві ті однокурсники, які більше цікавилися мовознавством, супроводжували його до дверей кафедри або на подвір'я колишнього університетського корпусу. Там Василь Іванович міг консультувати, покурюючи. До речі, не було на філологічному факультеті завзятішого курця, ніж він. Нам здавалося, що з цигаркою розлучався лише на заняттях і під час сну. Можливо, куриво заспокоювало, а може, вдихаючи цигарковий дим, Василь Іванович обмірковував якісь мовознавчі проблеми.

Він не любив, коли студент намагався обдури-ти на іспиті – скористатися шпаргалкою (гармошкою чи бомбою). На вступних і курсових екзаменах

«шпори» виявляв і вилучав віртуозно, оперативно. До речі, «шпаргалкуючий» найчастіше сам віддавав той засіб для успішного складання іспиту. Була я цьому свідком, хотіла перейняти досвід, але не вдалося.

Професор В.І. Добош був відданий роботі. Він любив її, дорожив нею. Філологія була для нього «сродною працею». Ми шанували Василя Івановича як декана. При ньому було спокійно, надійно, за-тишно, безконфліктно.

У пам'яті спливають наші так звані суботники на території сьогоденішнього університетського корпусу і Боздоського парку. Василь Іванович брався за будь-яку роботу. Вправно садив, копав, уміло орудуючи лопатою й сокирою.

Моя однокурсниця Марійка Мегец у розмові про 95-річчя від дня народження Василя Івановича згадала його лекцію на курсах підвищення кваліфікації вчителів. Аналізували речення, знаний професор прагнув активізувати заняття питаннями, вона на кожне відповідала. Він поцікавився, у якому вищій навчалася. Почувши відповідь, що закінчувала Ужгородський університет, уточнив, хто її вчив. Коли назвала його ім'я, трохи зніяковів, підсумувавши розмову словами: «Моя школа!». Йому, як учителеві, було приємно бачити й чути результат своєї праці.

Історія людства – це історія його вчителів. Змінювалися епохи, відходили в минуле старі професії, з'являлися нові, досі невідомі. Та завжди зоставалася й переходила до нових поколінь воістину священна професія «Учитель». Його вважали довіреною особою суспільства. Учитель – це значно більше, ніж викладач. Не кожного викладача називають учителем. А Василя Івановича Добоша багато випускників нашого університету вважають своїм учителем. Його вихованці працюють у школах, видавництвах, на кафедрах української мови та української літератури. Хотілось би, щоб учні відомого вченого подбали про видання його наукової спадщини, воно увіковічило б пам'ять Учителя.

Спогади про Василя Івановича нелегко лягають на папір, хоч минуло чимало часу, як покинув

він наш грішний світ, але втрата відчутна й досі.
Ще бачиш його неспішну ходу неодмінно з незрадливою порадицею – цигаркою, чуєш спокійний, врівноважений голос...

Мимоволі приходить на згадку Симоненкове:

*Минуле не вернуть,
не виправить минуле,
Вчорашнє – ніби сон,
що випурхнув з очей.*

Сьогодні здається мені, що з неосяжної нашої свідомістю орбіти Василь Іванович Добош посилає нам тепле світло своєї душі.

Доброї пам'яті на землі Вам, Василю Івановичу, сяячеві розумного, доброго, вічного...

Надія Ференц,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>*

ФРАЗЕМИ З КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ У ТВОРАХ М. МАТІОС ТА В. ШКЛЯРА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161.2'373.7+81'373.4:821(477)

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).13–21

Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра; кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису фразем із компонентами-соматизмами у творах Марії Матіос та Василя Шкляра. Такі фразеологічні одиниці, зафіксовані у творах відомих майстрів художнього слова, є яскравими репрезентантами ментальних рис українців. Унаслідок проведеного дослідження авторка доходить висновку про те, що описані фраземи слугують відтворенню зовнішності, рис характеру, поведінки літературних героїв, творенню образів загалом, сюжету творів, а також опису навколишнього середовища.

Ключові слова: фразема, фразеологічна одиниця, компонент-соматизм, ментальні риси українців, Марія Матіос, Василь Шкляр.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство характеризується підвищеним інтересом до дослідження мовних фактів у тісному зв'язку з матеріальною та духовною культурою народу, його культурною свідомістю. Вивчення національно-культурної специфіки як невід'ємної особливості мовної свідомості спостерігається у межах цілої низки лінгвістичних напрямів: лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства, когнітології, соціолінгвістики тощо [Гурбанська 2012, с. 31]. Саме фраземіка української мови закумулювала первісні знання про світ, що утворювалися й збереглися в повній або видозміненій формі у цих специфічних мовних одиницях. Фразеологічні одиниці – найбільш помітні й своєрідні репрезентанти лінгвокультури, зафіксовані в мові. Фраземи наділені яскраво вираженою здатністю відображати й передавати ті ознаки культури, які характерні для різних мовних спільнот у знаковій формі. Фразеологічна усталеність найчіткіше пов'язана з властивістю зазначених одиниць бути в ролі констант культури, що функціонують у певній мовній спільноті.

Аналіз досліджень. Основою лінгвокультурологічного напрямку є ідея взаємозв'язку мови і культури. Вивченням культурної інформації в мовних знаках займалися, зокрема, В. Жайворонок, В. Кононенко, Н. Коловоротна, А. Котловський та ін. [Жайворонок 2006, 2018; Кононенко 2008, 2013; Коловоротна 2013; Котловський 2006] та ін. Дослідження культурного наповнення саме у фразеологічній семантиці було проведено такими вченими, як Л. Скрипник, В. Калашник, В. Мокієнко, М. Ковшова, О. Левченко, Н. Венжинович, О. Важеніна і А. Куцева, О. Галинська, С. Гурбанська, Т. Євтушина [Скрипник 1973; Калашник 2011; Мокієнко 2012; Ковшова 2013; Левченко 2005; Венжинович 2010; Важеніна, Куцева 2010; Галинська 2013; Гурбанська 2012; Євтушина 2012] та іншими не випадково, адже інтертекстуальні фразеологізми посіда-

ють особливе місце у формуванні мовної картини світу, відтворюючи реальну дійсність.

Українська лінгвокультурологія орієнтована на студіювання національно-культурного складника, що, у свою чергу, передбачає з'ясування його комунікативно-функціональних особливостей, участі в текстотворенні. Роль подібного складника не обмежується констатацією традиційно-народних уявлень, він водночас створює типізовані картини світу в ментальному просторі українців, актуалізує знання, притаманні носіям рідної мови [Кононенко 2008, с. 34].

Звертаємося до аналізу фразем із деякими компонентами-соматизмами у творчості Марії Матіос і Василя Шкляра у лінгвокультурологічному аспекті [Матіос 2010; Шкляр 2014а, 2014б], оскільки таке дослідження вважаємо актуальним і новим: на матеріалі творів цих знамих майстрів художнього слова під таким кутом зору фраземіка української мови ще не була предметом окремої наукової розвідки.

Т. Євтушина зазначає, що невід'ємним компонентом мовної картини світу Марії Матіос є фразеологічні одиниці, що відтворюють ментальну діяльність людини. Поняття *ментальність* пов'язують зі спільними глибинними емоційно-свідомими феноменами представників певного етносу, нації, розглядають як складник основних уявлень людей, закладених у їх свідомості культурою, мовою, релігією, наукою, суспільними контактами, як світогляд у категоріях рідної мови, в якому поєднуються інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в його типових проявах... Тобто можна впевнено стверджувати, що ментальність дає змогу виявити характеристику особистості, її поведінку й характер [Євтушина 2012, с. 108].

Віддзеркалюючи духовну красу гуцулів, фразеологічні одиниці надають мові творів невимусовності й усномовної природності. Фразеологізми як експлікатори духовної сфери персонажів сімей-

ної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки» функціонують і в ролі вставлених компонентів [там само, с.110].

Твір «По праву сторону Твоєї слави» знайомить читачів з історією жінки, яка, померши, потрапила у потойбічний світ. Така ситуація викликає, безумовно, безліч почуттів, емоцій і для їх вираження авторка використовує фраземи.

Проте, крім емоційного аспекту сприйняття, наявний також і розумовий. Героїня не тільки переживає, розкаюється над своїми вчинками, але й розмірковує над ситуацією, що склалася, пропускаючи все своє життя крізь призму християнської моралі, тому у творі фіксуються фраземи на позначення образу або назви Бога: *хапатися за бороду Бога* [Ужченко 1998, с. 12], *всевидюче око* [Білоноженко 1993, с. 583].

Романи «Ностальгія» та «Тінь сови» були написані Василем Шклярем ще на початку 90-х років минулого сторіччя, проте в ті складні часи становлення української держави залишилися майже непомітними. На початку 2014 року у видавництві «Клуб Сімейного Дозвілля» вийшли друком перевидання цих романів. Нинішні часи чи не найскладніші та найдраматичніші в українській історії, отже, порядність, мудрість героїв «Ностальгії» та «Тіні сови», без сумніву, додадуть віри усім нам у кращу долю країни. Тому актуально нині вивчати мову зазначених творів, яка багата фраземами, що використовуються для створення сюжету, характеристики образної системи, надання творам рис української ментальності.

Отже, джерельною базою нашого дослідження слугували повісті М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», «По праву сторону Твоєї слави» і романи В. Шкляра «Тінь сови» та «Ностальгія».

Метою праці є визначення ролі компонентів-соматизмів фразем у досліджуваних творах. Особливу увагу звертатимемо на виявлення авторських фразеологізмів та варіантів фразем, уже зафіксованих словниками. Аналіз значення компонентів-соматизмів у складі фразем у творах М. Матіос і В. Шкляра розширить українську фразеологічну систему новими оригінальними стійкими зворотами.

Виклад основного матеріалу. Соматична фразеологія містить побутові ситуації чи морально-етичні, трудові, емоційні характеристики індивіда. Фраземи цієї групи слугують для найменування психологічної, інтелектуальної, фізичної, соціальної понятійних сфер. Різні прояви життя людини знаходять яскраве й своєрідне відображення у соматичних фразеологізмах [Жарікова 2010, с. 519]. Соматична фразема – це двовершинна (що складається з як мінімум двох повнозначних слів) непередикативна фразеологічна одиниця, ключовим ономазіологічним компонентом якої є соматизм [Стрілець 2003, с. 4]. Соматизм – позначення частини тіла людини [Селіванова 2006, с. 568].

Особливою реальністю, яка засвідчує належність людини до буття через її присутність у ньому, є тіло. Воно є сутнісним чинником та основою людського буття, набуваючи для людини первин-

ного значення. Тіло зберігає єдність та безперервність людського існування навіть за умови руйнації людського Я. Тіло є особливою буттєвою цариною, на яку накладають відбиток різноманітні соціальні та культурні форми. Як така, людська тілесність є маніфестацією культурної реальності та її унаочнення. Через тілесність культура засвідчує себе та постає перед світом як своєрідний, історично унікальний спосіб буття. Яскраву бінарну опозицію з виразною протилежною культурною маркованістю представляють парні символи-соматизми *голова* і *ноги*, які пов'язані з архетипною моделлю верх – низ. Остання є однією з основних семантичних опозицій у слов'янській картині світу. Верх має такі символічні ознаки: «гарний, добрий, добробут, родючість, щедрість, життєдайність», а низ характеризується ознаками «поганій, лихий, відсутність добробуту, злидні, смертоносність» [Скоробогатко 2008, с. 155].

У міфології *голова* співвідноситься з небом і його головними атрибутами – сонцем, місяцем, зірками; з творчим, активним чоловічим началом. Голова ототожнюється із серединою – основним принципом гармонії Всесвіту – та з усім духовним на противагу тілесному, тлінному, з місцезнаходженням душі. *Голова* символізує могутність (у міфах зустрічаються багатоголові істоти – боги, люди, змії). Багато народів уважають голову особливо священною частиною тіла. Це пов'язано з вірою в те, що саме в голові мешкає душа, яка є чутливою щодо образ і нешанобливого ставлення. Слід зазначити, що в народній традиції мозок не виділяється з-поміж інших органів тіла як пріоритетний верховний орган [Скоробогатко 2008, с.157].

На нашу думку, слова «голова», «мізки» набувають символічного значення осередку розумових здібностей, потенціалу або виступають середовищем формування думок, пов'язані з процесами запам'ятовування. Розглянемо фраземи, зафіксовані у творах В. Шкляра та М. Матіос. У статті подаємо найбільш репрезентативні, на наш погляд, фразеологічні одиниці з компонентами-соматизмами, зокрема:

Голови сушити

« – *Тепер їдь додому і помирися з жінкою, – сказав він. – У нас без того є над чим **голови сушити***» [Шкляр 2014а, с.104].

« – *Ніколи не думав, жінко, що так скоро **таке** ся стане... **Тепер мусимо сушити голову**, як тій усій господарці раду дати. П'ять фальчів поля – це п'ять фальчів*» [Матіос 2010, с. 41].

Сушити / висушити [собі] голову (мозок, діал. мізок, мізки) над чим, чим і без додатка. 1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем. 2. Невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки) [Білоноженко 1993, с. 871].

Голову сушити див. голова; Сушити мозок (діал. мізок, мізки) – напружено думати про щонебудь, намагатися зрозуміти щонебудь, розв'язати складне питання [Словник 1978, т. 9, с.874].

Як варіант подається фразема *сушити мізки*.

«Третій день **сушити м'язи** плитками замість того, щоб відправити Софію з Петрусем десь далі від цієї халети» [Шкляр 2014а, с. 40].

Помій на голову

«... він **вдирається** у кімнату, пащеку чорну роззявив і **поміє мені на голову**» [Шкляр 2014а, с.116].

Виливати (лити) / вилити поміє на кого. Несправедливо ганьбити кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому [Білоноженко 1993, с. 93].

Обливати (облити) грязюкою (поміями, брудом і т. ін.) кого – несправедливо звинувачувати, ганьбити кого-небудь [Словник української мови 1974, т. 5, с. 522].

Засмоктувати з головою

«Приснився сон. Я провалився у трясовину. Вона **засмоктала мене з головою**» [Шкляр 2014а, с. 235].

З головою поринати (поринути, пірнати, пірнути) в що – повністю, цілком віддаватися чому-небудь [Словник української мови 1971, т. 2, с. 110].

З головою. 1. Здатний добре мислити, розумний, кмітливий. 2. перев. з сл. укритися, замотатися, пірнути і т. ін. Увесь, повністю. 3. Абсолютно, цілком. 4. з сл. поринати, поринути, пірнати, пірнути і т. ін. Заглибившись, не відволікаючись ні на що [Білоноженко 1993, с. 185].

Без кебети в голові

« Не можна сказати, що він був **без кебети в голові**, ні, писати умів»

[Шкляр 2014а, с. 103].

Нема (немає, не вистачає, бракує) кебети перев. у кого. У кого-небудь відсутні або недостатні розумові здібності для розв'язання чогось [Білоноженко 1993, с. 545].

Перебирати в голові

«Вона сто, тисячу разів **передумвала, перебирала в голові** всьєне їхнє життя, переворушувала всі дні й літа...» [Шкляр 2014а, с. 14].

Перебирати (перегортати, перетрушувати і т. ін.) і перебрати (перегорнути, перетрусити і т. ін.) у пам'яті (в голові, у думці) кого, що. Обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності всіх чи багато чого [Білоноженко 1993, с. 612].

Голова асоціюється з центом людського тіла, його початком, тому будь-які важливі події, процеси обов'язково пов'язані з нею, переживання, проблеми піддаються розумовому аналізу. Вона символізує людську свідомість, думки, використовується на позначення задумливості, повної відданості якійсь справі, котра потребує інтелектуальних зусиль. Часто несе смислове навантаження поганого самопочуття людини, що зустрічаємо у фраземіці М. Матіос частіше, ніж у В. Шкляра.

Мати затуманену голову

«Бігала, мов **непочата дівка**, за Кирилом. Уже після двох дітей **мала затуманену голову**, як одного разу в молодості мала від маковиння, коли кількадесят зубний біль загасила молочком макових початків» [Матіос 2010, с. 36].

Голова туманіє (туманитися, чманіє і т. ін.) у кого і без додатка. Хто-небудь утрачає ясність дум-

ки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.) [Білоноженко 1993, с. 183].

Голова колеться (розколюється)

«І я тепер не мала зовсім нічого: ні своїх великих очей, ні **голови**, що **кололася** від безперервного болю, ні теплих рук, ні налитих рук, ні налитих грудей» [Матіос 2010, с. 374].

Голова розвалюється (розривається, розлітається, тріщить і т. ін.) у кого, чому, чия і без додатка. 1. Хто-небудь відчуває сильний головний біль.

2. Хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від думок, турбот і т. ін. [Білоноженко 1993, с. 183].

Голова розвалюється (як не розвалиться) у кого – хтось відчуває сильний головний біль [Словник української мови 1977, т. 8, с. 623].

Ноги пов'язуються із землею, нижнім світом, узагалі це символ приземленості. Вони у слов'ян-язичників уважалися належністю демонів, що специфічно вербалізовано у фразеології: робити лівою ногою «погано, неакуратно» [Скоробагатько 2008, с. 157].

Компонент *ноги* застосовується у фраземах для вираження процесів переміщення у просторі, ходьби.

Поки носять ноги

«Хтозна, як воно буде потім, та **поки носять ноги**, треба їхати, Муталібе» [Шкляр 2014б, с. 268].

Ледве (насилу) ноги несуть (носять). Хто-небудь не має змоги нормально рухатися від втоми, виснаження, старості, переживань і т. ін. [Білоноженко 1993, с.555].

Ледве (насилу) ноги нести (носити) – від втоми, старості, переживань не мати змоги нормально рухатися [Словник української мови 1974, т. 5, с. 438].

(Щоб) Ноги не було

«Ні, ти як собі хочеш, а я не збираюся більше з ним жити, щоб завтра тут і **ноги його не було!**» [Шкляр 2014б, с. 215].

Щоб ноги [більше] не було чиеї, де. Уживається для вираження категоричної заборони кому-небудь бувати десь [Білоноженко 1993, с. 63].

Щоб твоєї (вашої, його і т. ін.) ноги тут [більше] не було! – настійна вимога до кого-небудь піти, перестати бувати десь [Словник української мови 1974, т. 5, с. 439].

Встати не на ту ногу

«Коли все добром та ласкою, то таке, як разом живуть, на спільному ж обійсті, а коли хтось **не на ту ногу встане**, то зачинися за своїми дверима та й пересидь часину, щоб горщиків не бити» [Шкляр 2014б, с. 69].

Встати на ліву (не на ту) ногу. Бути в поганому, роздратованому настрої [Білоноженко 1993, с. 155].

Встати (ступити) не на ту ногу (на ліву ногу) – бути без причини в поганому настрої [Словник української мови 1974, т. 5, с. 437].

Одна нога тут, друга там

«Іванко хоча й викапаній татусь, але про-

ворний: одна нога тут, друга там» [Шкляр 2014а, с. 224].

Одна нога тут, а друга там. Уживається для вираження наказу, прохання або обіцянки дуже швидко ходити, збігати і т. ін. куди-небудь [Білоноженко 1993, с. 553].

Одна нога тут, [а] друга там – наказ, прохання чи обіцянка дуже швидко куди-небудь піти, побігти [Словник української мови 1974, т.5, с. 439].

Ноги приросли до землі

«По воду йти лінки. Та й **ноги приросли** їй до землі під грушею» [Матіос 2010, с. 80].

Ноги (ступні) приросли до землі (до каменя, до місця і т. ін.) у кого, чий – хтось не може зрушити з місця [Словник української мови 1977, т. 8, с. 11].

Ноги (п'яти, ступні) прикипають (прирастають) / прикипіли (приросли) до чого. Хто-небудь з якогось місця не може зрушити або уповільнює ходу, не хоче йти далі [Білоноженко 1993, с. 555].

Ноги м'якли – 'відчувати слабкість у ногах'

«А **Йванові ноги**, ще зранку здорові й прудкі, як в оленя шлюбної пори, по-зрадницьки нагло **м'якли**, нібито їх ловив раптовий параліч» [Матіос 2010, с. 23].

Дати ногам поля

«...**Кейван**... перекинув на плече лопату і, не причиняючи хвіртки, й собі **дав ногам поля**» [Матіос 2010, с. 81].

Не зафіксовано в аналізованому варіанті.

Давати (дати) волю ногам – швидко бігти, пускатися навіткача [Словник української мови 1970, т. 1, с. 735].

Дати ногам знати. Швидко тікати, бігти. Синоніми: дати волю ногам (у 1 знач.) [Білоноженко 1993, с. 222].

Ломити ноги – 'йти додому, повертатися кудись'

« – Ви, файні **Йванку**, не з полювання вернулись, а з війни. Так що **ломіть ноги** додому, поки ще ніч, поки ще жінка в теплій постелі крутиться, – приказувала **Фіра**...» [Матіос 2010, с. 23].

Процеси спостереження, інтерес до навколишнього середовища зумовлюють використання символу «око» як компонента фразеологічних одиниць: *водити очима* [Матіос 2010, с. 23] – 'пильно стежити, дивлячись на кого-небудь' [Білоноженко 1993, с. 142]; *пантрувати на всі очі* [Матіос 2010, с. 74] – 'уважно стежити'; *окинути оком* [Матіос 2010, с. 88] – 'оглядати кого-, що-небудь або обдивлятися навкруги' [Білоноженко 1993, с. 582]; *на очі втрапляти* [Матіос 2010, с. 31] – 'з'являтися перед ким-небудь, зустрічатися, бачитися' [Білоноженко 1993, с. 683].

Буравити очима

«**Бувало, хотів говорити. Вечорами з Павлом. Удень – із Доцькою. А іншим разом тижнями мовчав. Лиш дивився на двері. Чи буравив очима стелю**» [Матіос 2010, с. 25].

Буравити, влю, виш; мн. буравлять; недок., рідко. Те саме, що свердлити.

Свердлити очима (поглядом) кого, що – пиль-

но, пронизливо дивитися, розглядати когось, щось [Словник української мови 1978, т. 9, с. 69].

Свердлити / посвердлити очима (поглядом) кого, що. Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь [Білоноженко 1993, с. 781].

Дати межі очі – 'образити відмовою, дати відсіч'

«**Він ще за дівки перестрівав Петруню. І по тому, як Івана взяли до війська. А вона йому дала межі очі**» [Матіос 2010, с. 27].

Не зафіксовано використаними словниками.

Око – об'єкт численних вірувань і повір'їв. За його допомогою людина може вплинути на долю іншої людини. Найчастіше очі пов'язані з можливостями зурочити, нашкодити живій істоті.

Очі, особливо «карі очі», дуже часто згадуються в українських піснях. Народний афоризм «Очі не бачать – серце не болить» виражає силу впливу зорових вражень на почуття людини [Войтович 2002, с. 347].

Вбирати очима

«... дивився, **вбирив** у себе **очима** те листячко, той золотий цвіт і звабу жінок...» [Шкляр 2014а, с. 17].

Вбирати очима (в очі) – дуже уважно дивитися, запам'ятовувати бачене [Словник української мови 1970, т. 1, с. 300].

Вбирати очима (в очі, поглядом). Оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене [Білоноженко 1993, с. 70].

Полуда спала з очей

«**Тепер полуда спала з очей, і все життя їх не бачилося** дірявою підкладкою театрального плаща» [Шкляр 2014а, с. 88].

[Як (мов, ніби / т. ін.)] полуда (луда) з очей спадає (опадає, спливає і т. ін.) / спала (опала, спливла) у кого, кому. Хто-небудь починає правильно розуміти, усвідомлювати щось незрозуміле раніше [Білоноженко 1993, с. 671].

Полуда з очей спадає (спала, опала, упала, спливла і т.ін.) у кого – хтось став здатним розуміти що-небудь, усвідомлювати щось [Словник української мови 1974, т. 5, с. 670].

Колоти очі

«**Але ти не винен, проти нас, грішних, прости і мені за те, що колю тобі очі твоїми ж ранами**» [Шкляр 2014а, с. 95].

Колоти очі кому: а) дорікати кому-небудь, соромити когось [Словник української мови 1973, т. 4, с. 234].

Колоти (випікати, пекти, вибивати, довбати / т. ін.) очі кому. 1. В'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь. 2. Дратувати когось, не давати комусь спокою, викликати осуд [Білоноженко 1993, с. 387]. У повісті «Тінь сови» компонент *око* вживається у фраземах із різним значенням. Переважно він входить до фразеологізмів, що позначають погляд, який відображає різноманітну гаму почуттів: від зневаги до захопленості, зацікавленості.

За красиві очі

«... **магітолу «Шарп» подарував один вдячний пацієнт не Вірі Григорівні, а йому, Семену**

Семеновичу Оприщенку, і подарував не за красиві очі, а за вдало зроблену операцію» [Шкляр 2014б, с. 144].

За красиві (прекрасні) очі. Задарма, лише заради симпатії, особистої приязні [Білоноженко 1993, с. 596].

За прекрасні очі – без винагороди, задарма [Словник української мови 1976, т. 7, с. 534].

Дивитися пісними очима – ‘незацікавлено, байдуже’

«... Степан уперше привів Катерину в хату (ось, мовляв, та дівчина, про яку вам розповідав і з якою хочемо побратися), свекруха дивилася на неї пісними очима...» [Шкляр 2014б, с. 70].

Втупитися очима

«...Катерина втратила цікавість до неї, втупилася кудись очима і не змигне, однак у Люськи це не було чим розворушити її» [Шкляр 2014б, с. 55].

Втупити / втуплювати очі (зір, погляд, рідко позір) у кого – що. Довго вдивлятися в що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого) [Білоноженко 1993, с. 160].

Очам не вірити

«– Я ї очам своїм не повірила, ще ж недавно з тобою балакали, думали всяке...» [Шкляр 2014б, с. 54].

Не вірити / не повірити [своїм (власним) очам]. Бути надзвичайно здивованим, побачивши що-небудь [Білоноженко 1993, с. 131].

Не вірити своїм (власним) очам – дивуватися, побачивши щось [Словник української мови 1970, т. 1, с. 680].

Глянути одним оком

«– Мені б одним оком на нього глянути» [Шкляр 2015б, с. 224].

Одним оком, з сл. дивитися, поглядати і т. ін. 1. Побіжно, мимохідь, між іншим і т. ін. 2. Без належної поваги; зверхньо, неспривітно [Білоноженко 1993, с. 587].

Одним оком глянути (подивитися і т. ін.) – побіжно, мимохідь глянути на кого-, що-небудь [Словник української мови 1974, т. 5, с. 669].

Символ *око* в творчості обох прозаїків набуває значення спостереження за об'єктами навколишнього середовища, оскільки очі є органами чуття і допомагають людині пізнавати світ.

Вуста (уста) – піднесено-традиційна і поетична назва губ; символізують мову, коли кажуть про мовчазну людину: «Вона все ходить, з уст ні пари» або про красномовну: «Золоті в тебе вуста». Це також прикмета жіночої краси: «Шкода моїх красних усток» (Я. Головацький). Губи символізують також потребу їсти й пити: «І крихти в устах не було»; гості господареві кажуть: «У кого в руках, в того й в устах» [Жайворонок 2006, с. 122].

Ні пари з вуст

«Старий не ображався, мовчував, цілився одним оком десь мимо Кадама і – ні пари з вуст» [Шкляр 2014б, с. 199].

Не випустити (не пустити) (ні (ані, і) / пари (слова) з вуст. Зяття мовчати, не сказати нічого [Бі-

лоноженко 1993, с. 100].

Ні пари з уст (вуст): а) мовчки, ні слова не кажучи; не подаючи голосу; б) уживається як наказ мовчати [Словник української мови 1975, т. 6, с.61].

На всю губу

«Дівчата в гуртожитку вдавали із себе дорослих на всю губу, і навіть їхні дитячі ляльки, здавалося, мали дорослі обличчя – пісні й розчаровані»

[Шкляр 2014б, с. 41].

На всю губу. 1. Значний, великий, справжній. 2. З сл. жити, пожити. Дуже добре, розкішно, багато, без ніяких обмежень. 3. Дуже багато. 4. У великій мірі, дуже [Білоноженко 1993, с. 201].

На всю (повну) губу: а) великий, значний; справжній; б) (з дієсл.) про велику міру чого-небудь [Словник 1971, т. 2, с. 186].

Губа не з лопуцька

«У тебе, я бачу, губа не з лопуцька, не прогадав! Катря у нас козир-дівка» [Шкляр 2014б, с. 63].

Душа (губа) не з лопуцька в кого, чия. 1. Хто-небудь не байдужий до чогось; наділений усіма рисами людської особистості; сміливий, принциповий. 2. Хто-небудь такий, як і всі інші, кому-небудь властиве те, що і іншим [Білоноженко 1993, с. 278].

Дути губи

«Дітей чучкають та губи дуять, що Павлові маєтку нібито більше дісталось від батька» [Матіос 2010, с. 41].

Дути губи – сердитися на кого-небудь; Дути губу (морду і т. ін.) – чванитися, гордитися [Словник української мови 1971, т. 2, с. 442].

Дути губи. Сердитися, ображатися на кого-небудь [Білоноженко 1993, с.274].

Кусати губи

«Але відбиті печінки й груди найменший Чев'юк відхаркував не в тата-мама, а на печі в старшого брата Павла. А Доцька дві осені й зими, кусаючи губи від жалю, міняла свіжу свинську оболонку на Дмитрикових грудях і плечах...» [Матіос 2010, с. 24].

Кусати губи – закусувати губи, виявляти стримувані почуття досади, образи і т. ін. [Словник української мови 1973, т. 4, с. 415].

Кусати губи. Виявляти почуття досади, образи, задрощів і т. ін. [Білоноженко 1993, с. 407].

Мовленнєві процеси предаються через символічне значення таких слів, як: *рот, язик*.

М. Матіос застосовує фразеологізми з компонентом *язик* як засіб характеротворення, відображення мовлення, а також для створення атмосфери середовища, де всі все про всіх знають, цікавляться чужим життям, пліткують.

Розв'язувати язика

«Маринька звично погойдалася б на гоїдалці сама, поки ще Тисова Рівня порастєть коло худоби та, не розв'язуючи язиків, аби не тратити часу, сапає городи» [Матіос 2010, с. 75].

Розв'язувати (розв'язати) язик (язика, язика, рот, рота, уста, губу, мову): а) призводити до невимушеної розмови; б) (тільки язик, язика, язика кому) силою змушувати кого-небудь заговорити,

вказати таємницю; в) (тільки док.) почати говорити після мовчання [Словник української мови 1977, т. 8, с. 642].

Розв'язати / розв'язувати язык (язика, рота, мову). 1. Почати голосно говорити після мовчання. 2. Привести до невимушеної розмови, бесіди [Білоноженко 1993, с. 746].

Не обертається язык у роті

«... Чи обернувся би її язык у роті на «ти», як Іван (ведмеді би були його роздерли!) – старіший від її тата?» [Матіос 2010, с. 19].

Синонім: **язык не має сили обернутися у роті** [Матіос 2010, с. 23].

Язык не повертається (повертався, повернувся, повернеться) [сказати (спитати і т. ін.)] – хто-небудь не наважується, соромиться, боїться сказати, спитати і т. ін. щось [Словник української мови 1975, т. 6, с. 641].

Язык не повертається (не піднімається, не наворачтається) / не повернувся (не піднявся, не наворачтався) у кого, кому, без додатка, чий. Хто-небудь не хоче, не наважується або соромиться говорити щось [Білоноженко 1993, с. 976].

Носити язиками

«Це ж Петруню і її тата, а не Йвана язиками носили» [Матіос 2010, с. 70].

Понести на язиках кого, що – почати говорити про кого-, що-небудь [Словник 1980, т. 11, с. 628].

Понести на язиках кого, що. Обсудити, обговорити кого-небудь [Білоноженко 1993, с. 673].

Скупий язиком

«...вінчана жінка старшого Чев'юкового сина Павла – четверту дитину носила так тяжко, що сам свекор Кирило, м'який серцем, але скупий язиком, був змушений втрутитися в справу...» [Матіос 2010, с. 19].

Скупий на слова (на слово, на мову, у мові): а) який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий (про людину) [Словник української мови 1978, т. 9, с. 335].

Скупий на слова (на слово, на мову, у мові). 1. Який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий (про людину). 2. тільки скупий на слова (на слово). Стилий (про лист, звіт і т. ін.) [Білоноженко 1993, с. 822].

Василь Шкляр також використовує фраземи з компонентом-соматизмом *язык* для відображення мовленнєвих процесів, характеристики образів.

Притримувати языка

«Та й він, Муталіб, став поміркованішим, частіше притримував языка, адже й дитина в домі, навіщо їй оті «концерти»...» [Шкляр 20146, с. 190].

Притримати язык (язика) [за зубами] – перестати говорити про що-небудь; помовчати [Словник української мови 1977, т. 8, с. 6].

Прилипнути до языка – ‘часто про щось говорити’

«Оте «я у своєму домі» так прилипло Клавдії Іванівні до языка, а Муталібу в'їлося в печінки, що одного разу він не втримався від злого жарту...» [Шкляр 20146, с.128].

Взяти на язык

«Катерина, виходить, махнула на те рукою, зате люди в селі закітили, як Піскун підвозив її додому, і взяли ту притичину на язык» [Шкляр 20146, с. 105].

Брати / взяти на язика (на язык, на язика) кого. Розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось [Білоноженко 1993, с. 52].

Узяти на язика (на язика) кого – почати гудити, обмовляти кого-небудь [Словник української мови 1979, т. 10, с. 412].

Язык проковтнути

«Він тоді подивився на мене, так гірко якомсь подивився, що я тут языка проковтнула...» [Шкляр 20146, с. 55].

Проквітнути (затягти, затягнути) языка (язык). Зробитися мовчазним, замовкнути [Білоноженко 1993, с. 707].

Проквітнути языка (язык) – замовкнути або помовчати [Словник української мови 1977, т. 8, с. 203].

Сприснути з языка – ‘сказати щось зопалу’

«Де ж її тих слів набрати, у кого позичати, щоб він послухався, свої вона уже всі виговорила, і тепер от таке сприснуло з языка, що ліпше мовчала б» [Шкляр 20146, с.10].

Висновки. У процесі порівняльного аналізу фраземіки в досліджуваних творах виявлено, що В. Шкляр і М. Матіос значно частіше використовують традиційні фраземи з компонентами-соматизмами, ніж авторські. Проте саме авторські мовні одиниці надають неповторного колориту мовленню літературних персонажів. Так, зокрема, у творах «Ностальгія» та «Тінь сови» зафіксовано такі індивідуально-авторські фразеологізми: *сприснути з языка* – ‘щось випадково сказати, проговоритися’, *язык у постолох* – ‘мовчання’, *чорна пащека* – ‘говорити щось погане’, *помії на голову* – ‘обмовляння когось’, *дивитися пісними очима* – ‘незацікавлено на щось дивитися, беземоційно’ та ін. Зафіксовано велику кількість варіативних форм уже закріплених словниками фразем (*язык не має сили обернутися у роті* – *не обертається язык у роті*), *ломити ноги*) тощо.

Соматичні компоненти використовуються авторами з різною метою, зокрема осередком думок, роздумів виступає *голова*, нижні і верхні кінцівки пов'язуються з процесами руху, виконання певної роботи, *очі і вуха* – зв'язок людини з навколишнім середовищем, позначають процеси сприйняття і спостереження, *рот, язык* – символізують спілкування.

Фразеологізми надають творам національної самобутності, створюють реалістичну народну атмосферу, ілюструють розвиток особистості в соціальному середовищі, формування її характеру, поглядів, вплив громадської думки на вчинки людини. Стилістично зниженого забарвлення діалоги літературних персонажів набувають через вживання розмовних слів. У такий спосіб досягається ефект невимушеної розмови, створюється типова побутова ситуація, наприклад: «... він вдирається у кімнату, пащеку чорну роззявив і помії мені на голову».

Фраземи *чорна пащека* і *поміи на голову* не тільки застосовуються для характеристики персонажів, а й несуть емоційне навантаження незадоволення, обурення.

Підсумовуючи, зазначимо, що фразеологічні одиниці, зафіксовані у творах відомих майстрів художнього слова Марії Матіос і Василя Шкля-

ра, є яскравими репрезентантами ментальних рис українців. Унаслідок проведеного дослідження доходимо висновку про те, що аналізовані фраземи слугують відтворенню зовнішності, рис характеру, поведінки літературних героїв, творенню образів загалом, сюжету творів, а також опису навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В.М. та ін. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.
2. Важеніна О., Куцева А. Фразеологізми з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурологічний аспекти. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. Т. 28. С. 23–34.
3. Венжинович Н.Ф. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови. *Українська мова*, 2010. № 2. С. 33–43.
4. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
5. Галинська О.М. Особливості мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів в українській і англійській мовах. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Філологічні науки*, 2013. Книга 4. С. 140–144.
6. Гурбанська С.О. Лінгвокультурологічний аспект вивчення інтертекстуальних фразеологізмів ментальності. *Філологічні студії*, 2012. Вип. 8. С. 31–37.
7. Євтушина Т. Фразеологізми як репрезентанти ментальної діяльності людини у мовній картині світу Марії Матіос. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 21. С. 106–110.
8. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
9. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018. 760 с.
10. Жарікова Ю.В. Семантичний аналіз фразеологізмів-соматизмів (на матеріалі румейської, української та новогрецької мов). *Studia Linguistica*, 2010. Випуск 4. С. 516–519.
11. Калашник В.С. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 368 с.
12. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры: монографія. Изд. 2-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. 456 с.
13. Коловоротна Н.Д. Фразеологія мовчання в сучасній українській мові: етнокультурний і семантичний аспекти. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2013. Вип. 36. С. 27–33.
14. Кононенко В.І. Мова у контексті культури: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2008. 390 с.
15. Кононенко В.І. Символи української мови. 2-ге вид., доповн. і перероб. Київ; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.
16. Котловський А.М. Національно-культурна особливість фразеологізмів: методика, форми, міфологеми. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 82. Т. 1. С. 217–219.
17. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІ-ДУ НАДУ, 2005. 263 с.
18. Матіос Марія. Вибране. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 424 с.
19. Мокиєнко В.М. Национально-культурный и когнитивный аспекты фразеологической номинации: общее и различное. *Материалы междунар. науч.-практ. конф. «Национально-культурный и когнитивный аспекты изучения единиц языковой номинации»* (Кострома, 22–24 марта 2012 г.) / под науч. ред. А. М. Мелерович. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2012. С. 9–13.
20. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
21. Скоробагатко Н.О. Фразеологічна соматика в дзеркалі архетипних уявлень людини. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганський нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка; гол. ред. Ужченко В.Д. Луганськ: Альма-матер, 2008. № 1 (13). С. 151–156.
22. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.
23. Словник української мови: В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
24. Стрілець Н.Я. Структурні та функціонально-семантичні особливості соматичних фразем у романських мовах (на матеріалі французької, іспанської та італійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 – романські мови. Київ, 2003. 17 с.
25. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
26. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
27. Шкляр В.М. Ностальгія: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014а. 256 с.
28. Шкляр В.М. Тінь сови: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014б. 304 с.

REFERENCES

1. Bilonozhenko V.M. ta in. Frazeolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy (1993) [Phraseological dictionary of Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
2. Vazhenina O., Kutseva A. (2010) Frazeolohizmy z somatychnym komponentom: semantychni ta etnokulturolohichni aspekty [Phraseologisms with a somatic component: semantic and ethnocultural aspects]. *Donetskyi visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. Donetsk: Ukraïnskyi kulturolohichniy tsentr, Skhidnyi vydavnychiy dim. T. 28. C. 23–34 [in Ukrainian].
3. Venzhynovych N.F. (2010) Pozytyvna reprezentatsiia liudyny u frazeolohizmakh ukraïnskoi movy [Positive representation of the person in the phraseologisms of the Ukrainian language]. *Ukraïnska mova*. № 2. S. 33–43 [in Ukrainian].
4. Voitovych V. (2002) Ukraïnska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. 664 s. [in Ukrainian].
5. Halynska O.M. (2013) Osoblyvosti motyvatsii linhvokulturnoi informatsii intertekstualnykh frazeolohizmiv v ukraïnskii i anhliiskii movakh [Features of motivation of linguocultural information of intertextual phraseologisms in Ukrainian and English]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Filolohichni nauky*. Knyha 4. S. 140–144 [in Ukrainian].
6. Hurbanska S.O. (2012) Linhvokulturolohichniy aspekt vyvchennia intertekstualnykh frazeolohizmiv mentalnosti [Linguocultural aspect of the study of intertextual phraseologisms of mentality]. *Filolohichni studii*. Vyp. 8. S. 31–37 [in Ukrainian].
7. Yevtushyna T. (2012) Frazeolohizmy yak reprezentanty mentalnoi diialnosti liudyny u movnii kartyni svitu Marii Matios [Phraseologisms as representatives of mental human activity in Maria Matios' language world model]. *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats. Donetskyi nats. un-t; nauk. red. A.P. Zahnitko*. Donetsk: DonNU. Vyp. 21. S. 106–110 [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok V.V. (2006) Znaky ukraïnskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
9. Zhaivoronok V.V. (2018) Antolohiia znakiv ukraïnskoi etnokultury [The anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. 760 s. [in Ukrainian].
10. Zharikova Yu.V. (2010) Semantychni analiz frazeolohizmiv-somatyzmiv (na materialii rumeiskoi, ukraïnskoi ta novohretskei mov) [Semantic analysis of phraseology-somatisms (based on Romanian, Ukrainian and Modern Greek)]. *Studia Linguistica*. Vyp. 4. S. 516–519 [in Ukrainian].
11. Kalashnyk V.S. (2011) Liudyna ta obraz u sviti movy [Man and image in the world of language]: vybrani statii. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina. 368 s. [in Ukrainian].
12. Kovshova M.L. (2013) Lingvokulturologicheskij metod vo frazeologii: Kody kultury [Linguoculturological method in phraseology: Codes of culture]: monografiya. Izd. 2-e. Moskva: Knizhnyj dom «LIBROKOM». 456 s. [in Russian].
13. Kolovorotna N.D. (2013) Frazeolohiia movchannia v suchasni ukraïnskii movi: etnokulturni i semantychni aspekty [Phraseology of Silence in Modern Ukrainian: Ethnocultural and Semantic Aspects]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats. KhNPU im. H.S. Skovorody*. Vyp. 36. S. 27–33 [in Ukrainian].
14. Kononenko V.I. (2008) Mova u konteksti kultury [Language in the context of culture]: monohrafiia. Kyiv – Ivano-Frankivsk. 390 s. [in Ukrainian].
15. Kononenko V.I. (2013) Symvoly ukraïnskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]. 2-he vyd., dopovn. i pererob. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka. 440 s. [in Ukrainian].
16. Kotlovskiy A.M. (2006) Natsionalno-kulturna osoblyvist frazeolohizmiv: metodyka, formy, mifolohemy [National-cultural feature of phraseologisms: methodology, forms, mythologems]. *Kultura narodov Prychernomoria*. № 82. T. 1. S. 217–219 [in Ukrainian].
17. Levchenko O.P. (2005) Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichniy aspekt [Phraseological symbolism: the linguocultural aspect]: monohrafiia. Lviv: LRIDU NADU. 263 s. [in Ukrainian].
18. Matios Mariia. (2010) Vybrane [Favorites]. Lviv: LA «Piramida». 424 s. [in Ukrainian].
19. Mokienko V.M. (2012) Nacionalno-kulturnyj i kognitivnyj aspekty frazeologicheskoi nominatsii: obshchee i razlichnoe [National-cultural and cognitive aspects of phraseological nomination: general and different]. *Materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. «Natsionalno-kulturnyj i kognitivnyj aspekty izucheniya edinits yazykovoï nominatsii»* (Kostroma, 22–24 marta 2012 g.) / pod nauch. red. A.M. Melerovich. Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova. S. 9–13 [in Russian].
20. Selivanova O. O. (2006) Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
21. Skorobahatko N.O. (2008) Frazeolohichna somatyka v dzerkali arkhetypanykh uiavlenn liudyny [Phraseological somatics in the mirror of archetypal representations of man]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats. Luhanskyi nats. ped. un-t im. T.H. Shevchenka; hol. red. Uzhchenko V.D.* Luhansk: Alma-mater. № 1 (13). S. 151–156 [in Ukrainian].
22. Skrypnyk L.H. (1973) Frazeolohiia ukraïnskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 280 c. [in Ukrainian].
23. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language]: V 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [in Ukrainian].

24 Strilets N.Ya. (2003) *Strukturni ta funktsionalno-semantychni osoblyvosti somatychnykh frazem u romanskykh movakh (na materialy frantsuzkoi, ispanskoï ta italiïskoi mov)* [Structural and Functional-Semantic Features of Somatic Phrases in Romance Languages (French, Spanish, and Italian)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.05 – romanski movy. Kyiv. 17 s. [in Ukrainian].

25 Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (1998) *Frazeolohichni slovnyk ukraïnskoï movy* [Phraseological dictionary of Ukrainian]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].

26 Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2005) *Frazeolohiia suchasnoï ukraïnskoï movy* [Phraseology of modern Ukrainian]: posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Luhansk: Alma-mater. 400 s. [in Ukrainian].

27 Shkliar V.M. (2014a) *Nostalhiia* [Nostalgia]: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 256 s. [in Ukrainian].

28 Shkliar V.M. (2014b) *Tin sovy* [The shadow of an owl]: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 304 s. [in Ukrainian].

PHRASES WITH COMPONENT- SOMATISMS IN COMPOSITIONS BY M. MATIOS AND V. SHKLAR

Abstract. The article deals with the description of phrases with component-somatisms in the compositions by Maria Matios and Vasyl Shklar. In the process of comparative phrase analysis it has been revealed that V. Shklar and M. Matios more often use traditional phrases with component-somatisms, than the original author ones. Thus, in particular, in the compositions «Nostalgia» and «Owl's Shadow» the following individual author phrases have been fixed: *сприснути з язика* – ‘to say something by chance’; ‘to let slip a word’; *язик у постолах* – ‘reticence’; *чорна пащека* – ‘bad reference’; *поміи на голову* – ‘covering somebody with mud’; *дивитися пісними очима* – ‘to look at something indifferently, emotionlessly’. A great number of variant forms, already appointed in phrase dictionaries, have been fixed up, e.g.: *язик не має сили обертатися в роті – не обертається язик у роті, ломити ноги*, etc.

Somatic components are used by the authors with different aims: in particular, the centre of thought, contemplation is *the head*, lower and upper extremities are connected with the processes of movement, accomplishment of some work, *eyes* and *ears* – the link of a human being with the surroundings, designate the processes of perception and observation, *рот*, *язик* symbolize communication. Phrases attach the shade of ethnic originality to compositions, demonstrate the development of a person in social environment, the formation of his or her character, ideas, the influence of public opinion on human actions. The dialogues of characters acquire a stylistically reduced colouring owing to the use of colloquial words. In such a way the effect of unconstrained conversation is achieved, a typical everyday situation is created: «... він вдирається у кімнату, *пащеку чорну роззявив і поміи мені на голову*». The phrase *чорна пащека* and *поміи на голову* are only applied for characterizing personages, but also have an emotional burden, displeasure, indignation.

Thus, we draw a conclusion, that phraseological units, fixed up in the compositions of well-known masters of belles-lettres Maria Matios and Vasyl Shklar are vivid representatives of Ukrainian mental features. As a result of this study we infer that the phrases under analysis serve the reproduction of outward appearance, behavior of literary characters, the creation of artistic images in general, the plot of the compositions, and also the description of the surroundings.

Keywords: phrase, a phraseological unit, component-somatism, mental features of Ukrainians, Maria Matios, Vasyl Shklar.

Стаття надійшла до редакції 2 жовтня 2019 р.

© Венжинович Н., 2019 р.

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ВЕНГЕРСКИЕ ПОСЛЕЛОГИ И РУССКИЕ ПРЕДЛОГИ: ОДНО И ТО ЖЕ «С ПРОТИВОПОЛОЖНЫМ ЗНАКОМ»?

(Статья вторая)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (42)

УДК 811.511.141'367.63+811.161.1'367.63

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).22–27.

Виноградов А. Угорські післялоги та російські прийменники: одне і те ж «з протилежним знаком»? (Стаття друга); кількість бібліографічних джерел – 32; мова російська.

Анотація. У статті завершується розпочатий у попередній роботі аналіз питання про співвідносність угорських післялогів та російських прийменників з метою виявлення ступеня їхньої близькості. Автор досліджує мовно-функціональний статус обох цих категорій релятивних слів, зумовлений їх морфолого-синтаксичними властивостями, і констатує таке.

Між угорськими післялогами й російськими прийменниками наявна принципова різниця з точки зору їх ролі як компонентів утворюваних за їх допомогою конструкцій з іменниками: в російських синтаксемах організуюча граматична роль належить іменникові у формі непрямого відмінка, а другорядна – прийменникові, при тому, що прийменник керує відмінковою формою іменника. Питання про подібний розподіл ролей між угорським післялогом та іменником навіть не виникає: угорські післялоги зазвичай не вимагають від іменника певного відмінкового закінчення, і той залишається в абсолютній формі. Синтаксичний зв'язок між ними тому не можна назвати керуванням у повному розумінні. Роль післялога в організації субстантивної синтаксеми є більш значущою, ніж роль прийменника. До того ж угорські післялоги можуть бути базою для утворення нових слів або граматичних форм, чого російські прийменники позбавлені. На думку автора, російський прийменник у зіставленні з угорським післялогом з цих причин постає як менш самостійна функціональна одиниця, а угорські післялоги знаходяться набагато ближче до знаменних частин мови, ніж російські (чи інші слов'янські) прийменники.

Наведені факти є безумовним свідченням відсутності між цими словами-реляторами в обох мовах відношення на зразок «один до одного» і підтверджують кінцевий висновок щодо них, зроблений у попередньому дослідженні (стаття 1): угорські післялоги і російські прийменники являють собою якісно різні функціонально-змістові одиниці, а не одну й ту саму величину, бодай і «з протилежним знаком».

Ключові слова: угорські післялоги, російські прийменники; позиційна, семантична й функціональна співвідносність, функціонально-семантичний паралелізм, когнітивна лінгвістика.

В предыдущей статье на данную тему (см.: Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 1 (41). 2019. С. 47–53) нами было дано обоснование проблемы и анализ соотношения венгерских послелогов и русских предлогов в аспекте позиции и семантики. Рассмотрим теперь лексический статус предлогов и послелогов, вернее, их **функционально-языковой статус** в каждом из языков, обусловленный их морфолого-синтаксическими свойствами.

Начнем со сходной черты, которая касается функционирования обоих этих релятивных слов в рамках целостной синтаксической позиции (чаще всего это обстоятельство) вместе с характеризующими ими существительными. И предлог, и послелог семантически обогащают (расширяют) данное существительное. Ср.: «Сочетания с предлогом расширяют и обогащают разнообразными смысловыми оттенками круг значений падежной формы» [Виноградов 1972, с. 139]; «предлог не только поддерживает и усиливает значения падежей, но и дополняет, специализирует, осложняет их в том или другом направлении» [там же, с. 531].

Сходным образом обстоит дело и с послелогом в венгерском языке. В венгерских послеложно-именных конструкциях препозитивное существительное получает возможность уча-

ствовать в выражении того или иного обстоятельного значения лишь благодаря послелогу. А поскольку послелог, как правило, употребляется при существительных в нулевой (словарной) форме, когда они не имеют материально выраженной флексии, то его можно функционально приравнять к падежным окончаниям существительных с обстоятельственными значениями [Csernicskó, Karmacsí, с. 113].

Тем не менее, в статусе и функционировании русских предлогов и венгерских послелогов в рамках образуемых с их помощью релятивно-именных конструкций, несмотря на внешнее сходство, имеется принципиальное различие, которое, может быть, на первый взгляд и не слишком заметно. Однако оно становится явным, если попытаться ответить на вопрос: которому из обоих компонентов, служебному или знаменательному, принадлежит роль грамматического «хозяина» в рамках данной конструкции? В русских предложно-падежных сочетаниях, несомненно, ведущая грамматическая роль принадлежит существительному в той или иной падежной форме, а сопутствующая роль – предлогу. Этот вывод основан на том, что предлог не принимает прямого и непосредственного участия в выражении первичных, основных значений конкретной падежной словоформы – при том, что в случае его использования он, разумеется, *способ-*

стает их выражению, уточняя, расширяя и т.д.¹, как было сказано выше. Иными словами, в русских релятивно-именных конструкциях предлог лишен статуса необходимого грамматического элемента для выражения этих значений².

В венгерском же языке в конструкциях существительных с послелогоми роль послелога заметно отличается от роли предлога. Послелог, в принципе, является альтернативным средством выражения синтаксических отношений (падежных значений), помимо прилепов (rag) – но не в том смысле, что одно и то же значение свободно может быть выражено и посредством прилепа, и посредством послелога; или даже, подчиняясь строгой дизъюнкции, либо прилепом, либо послелогом. (Соотношение послелогов и падежных прилепов в венгерском языке вообще представляет собой отдельный и непростой вопрос.) Употребление послелогов при существительных в общем случае не совмещается с использованием последними падежных окончаний. Лишь в редких случаях послелог может взаимодействовать с падежным прилепом в рамках целой конструкции, когда характеризуемое послелогом существительное, согласно грамматической норме, требует того или иного падежного окончания (примеры приводились выше). Так что в отношениях послелога и существительного, которые некоторыми учеными иногда прямо квалифицируются как «отношения обладания, владения» [A névutói kifejezés], существительное воспринимается как расширитель послелога [A névutói kifejezés; Csernicskó 2008, с. 113], а не наоборот; т.е. последний имеет статус «хозяина» в пределах их общего структурного комплекса.

Из сказанного следует, что предлог и, на первый взгляд эквивалентный ему по значению и функции, послелог на самом деле занимают в русском и венгерском языках различное положение и разный статус. Русский предлог в сравнении с венгерским послелогом предстает как менее самостоятельная лексическая единица. Данный вывод подкрепляется, в частности, такой характеристикой предлога у В.В. Виноградова: «Собственное значение предлога не может проявиться вне связи с падежной формой какого-нибудь названия лица или предмета» [Виноградов 1972, с. 531]. Приведем еще в этой связи и такое замечание авторитетного лингвиста, что «предлоги могут быть рассматриваемы как агглютинативные префиксы» [там же]; т.е. тем самым В.В. Виноградов дает понять, что возможна интерпретация предлога как языковой единицы с качествами морфемы³.

Служебная, подчиненная роль русских предлогов, таким образом, в их сочетаниях с управляемыми существительными не подлежит сомнению. И тогда логически уместным выглядит вопрос: можно ли квалифицировать сочетания существительных с предлогами как грамматические формы слов (словоформы) – но не только формы предложного падежа, а и других падежей тоже? Очевидно, для такого предположения есть определенные основания, хотя лингвисты пока что

не отказались от традиционной трактовки предлогов, согласно которой таковые «не являются частью морфологической формы слова», хотя и составляют вместе с именем его синтаксическую форму (синтаксему) [Лебедева, с. 281]. В Грамматике-80 также констатируется, что «вместе с падежной формой имени предлог образует синтаксическое единство, так называемую предложно-падежную форму имени» [Русская грамматика 1980, с. 712]. В нашем сознании укоренилась мысль, что как словарно-лексическая единица предлог, так сказать, безусловно «уступает» существительному. Само предположение, что у предлога может быть лексическое значение – пускай и не того ранга, что у существительного, – представляется некорректным.

В.В. Виноградов, говоря о лексическом значении предлогов, отметил, что, в сущности, это значение тождественно их грамматическому значению [Виноградов 1972, с. 34]. Тем самым предлог, относимый ученым к категории связочных слов, противопоставлен знаменательным частям речи, у которых лексическое и грамматическое значения четко разведены. Правда, в недавних исследованиях предлогов, и в частности, в рамках вышеупомянутого межнационального лингвистического проекта, подчас высказывается мнение, что предлог «обладает своим специфическим лексическим значением», которое, впрочем, «может быть ослабленным» [Лебедева, с. 281].

Посмотрим теперь, какими, на фоне русского предлога, выглядят лексическое значение и функции послелога как конституента релятивно-именной конструкции в венгерском языке.

Можно констатировать сразу, что применительно к послелогам вопрос о вспомогательной его роли при выражении синтаксических отношений в составе данной конструкции даже не встает. И это вполне естественно, т.к. ни послелог, ни характеризуемое им существительное не обнаруживают признаков формальной зависимости друг от друга, если только не считать таковыми позицию послелога и наличие у существительного падежного окончания при определенных послелогах. Если же у существительного нет окончания, то постпозитивный послелог является единственным средством выражения у него того или иного значения, чаще всего обстоятельственного, «созвучного» тем падежным значениям, какие выражаются флексиями. Так что в сравнении с предлогом лексический статус послелога как отдельного автономного слова выглядит гораздо более очевидным, весомым, и поэтому, в свете сказанного, его вряд ли возможно даже гипотетически рассматривать в качестве служебного грамматического компонента того же типа, что и русский предлог, в составе единой функциональной единицы – синтаксемы.

Итак, связи и отношения русских предлогов и венгерских послелогов с характеризуемыми ими существительными в рамках коррелятивных релятивно-именных конструкций являются в каждом из языков различными. В организации этих отношений имеют место противоречия, хотя и раз-

личного рода.

Как известно, русские предлоги управляют грамматической формой имени существительного, тем самым *претендуя* на роль главного элемента в целой конструкции – и в то же время семантически приспособляются к ведущему падежному значению имени. Синтаксическая связь послелога с характеризуемым им именем недвусмысленно определяется как управление [Поцелуевский 1990, с. 389]. Но венгерские послелоги, как было сказано, обычно не требуют от характеризуемого ими существительного специального падежного окончания, а предоставляют ему оставаться в абсолютной (словарной) форме. В связи с этим синтаксическую связь между ними нельзя назвать управлением в полном смысле слова – хоть в некоторых научных источниках, даже принадлежащих достаточно авторитетным лингвистам, нередко можно встретить утверждения (на наш взгляд, не совсем корректные), что послелоги управляют формой именительного падежа имени [Майтинская 1982, с. 18]. Вопрос о синтаксической связи между послелогом и существительным в венгерском языке, по нашему мнению, остается открытым.

Венгерский послелог и русский предлог предстают, на первый взгляд, как функционально близкие единицы, будучи использованы в составе синтаксемы как важный грамматический элемент для выражения ее значения в целом. Но статус их в обоих языках не идентичен, что видно из различной квалификации тех и других лингвистами. Так, русские предлоги принято относить к категории служебных слов (связочных, по В.В. Виноградову [Виноградов 1972]), а послелоги в венгерских грамматиках обычно относят к разряду релятивных слов (*viszonyzó*) [Bencédy 1965], без подчеркивания их служебной, вспомогательной роли, которые выражают синтаксические отношения между словами. К.Е. Майтинская, правда, трактует послелоги как служебные слова [Майтинская 1955] – по-видимому, для того, чтобы они легче воспринимались русским читателем в проекции на более привычную для него русскую систему частей речи. Однако против подобной трактовки венгерских послелогов можно привести возражения.

Например, венгерские послелоги в массе своей способны принимать лично-притяжательные окончания, подобно существительным: *nélkülem*, *nélküled* (< *nélkül* «без») «без меня, без тебя» и т.д., ср.: *könyvem*, *könyved* (< *könyv* «книга») «моя/твоя книга». Далее, венгерские послелоги активно присоединяют качественный суффикс *-i*, образуя так наз. послеложное прилагательное [Шальга, с.

90; Майтинская, с. 278 и др.]: *a ház mögötti kert* (< *mögött* «за») «сад за домом», которому никак нельзя приписать в целой конструкции только роль служебного (вспомогательного) компонента, с функцией исключительно формообразующей. Более того, некоторые из послелогов могут быть мотивирующей базой для образования новых слов – глаголов и существительных – посредством различных суффиксов и префиксов: *nélkül* «без» → *nélkülözni* «нуждаться, терпеть лишения»; *alá* «под» → *megalázni* «унижать», *helyett* «вместо» → *helyettes* «замещающий», откуда затем, путем субстантивации, *заместитель* и др.

Данное обстоятельство является, на наш взгляд, решающим в функционально-языковой разнице между русскими предлогами и венгерскими послелогом; ибо словообразовательный механизм языка закономерно и логично «сконструирован» таким образом, что новые слова не образуются от лексически опустошенных мотивирующих – таких, как предлоги, союзы и т.п. (словообразование в сфере междометий и звукоподражаний в этом смысле исключение). Русские предлоги лишены возможности быть мотивирующей базой в словообразовании, в отличие от своих венгерских коррелятов; и потому логично заключить, что они хоть и близки послелогам функционально, но все же, в конечном итоге, не тождественны им.

Выводы. В обоих языках, русском и венгерском, предлоги и послелоги содействуют выражению в высказывании различных падежных значений и реляционных (синтаксических) отношений. Однако русский предлог выступает своего рода «семантическим обогатителем» предложно-именной группы и сопутствующим для падежных флексий средством, т.е. не имеет ранга конституирующего элемента в конструкции. Венгерский же послелог, наоборот, является конституирующей базой конструкций с существительными, альтернативным средством помимо окончаний, без которого невозможно выражение семантических отношений. Его функция в организации синтаксемы значимее по сравнению с предлогом. Разница между этими словами-реляторами в сопоставляемых языках, поэтому, не просто формально-позиционная, а функционально-содержательная.

Представляется, что венгерские послелоги находятся гораздо ближе к знаменательным частям речи, чем русские (или другие славянские) предлоги, несравненно дальше ушедшие по пути грамматикализации. Те и другие релятивные слова представляют собой разные единицы в разных языках, а не одну и ту же величину – «с противоположным знаком».

Примечания

¹ Противоположное мнение высказано в Академической Грамматике: «Установить в таком соединении отдельное от предлога значение падежа в большинстве случаев невозможно» [Русская грамматика 1980, с. 712].

² За исключением формы предложного падежа, которую В.А. Плуныян считает минимальной автономной единицей, в противоположность всем другим падежным формам [Plungyan 2000, с. 22].

³ В этой связи нелишне напомнить, что, например, Ю.С. Маслов прямо говорил, что «наряду с сегментными морфемами – частями слов – выделяются сегментные морфемы, функционирующие в качестве целого слова служебного (например, наши предлоги к, на, при, союзы и, но и т.д.)» [Маслов 1975, с. 164].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов А.А. Префиксация в русском и венгерском языках (внутриглагольное словообразование). Ужгород, 1998. 185 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Изд. 2-е. Москва: Высшая школа, 1972. 614 с.
3. Виноградова Е.Н., Чекалина В.Л. К вопросу о грамматике русского предлога: конверсия. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 267.
4. Галактионова И.В. Предлог: препозиция и постпозиция. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 272–273.
5. Предлоги-последлоги? / Ю.Т. Долин. *Вестник ОГУ*, 2005. № 1. С. 86–88.
6. К вопросу о функционировании предлогов *вслед, навстречу, вдали* в языке А.С. Пушкина / М.Ф. Киямова. *Уч. зап. Казанского ун-та: Гуманитарные науки*. Казань, 2015. Т. 157. Кн. 5. С. 173 – 184.
7. Кронгауз М.А. Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. 228 с.
8. Крылов С.А., Муравенко Е.В. Последлоги в русском языке. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 278–279.
9. Лебедева Я.А. Актуализационная парадигма предлога. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. С. 281.
10. Майтинская К.Е. Служебные слова в финно-угорских языках. Москва: Наука, 1982. 186 с.
11. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. I: Введение. Фонетика. Морфология. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. 304 с.
12. Майтинская К.Е. Венгерский язык. Т. II: Грамматическое словообразование. Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 226 с.
13. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. Москва: Высшая школа, 1975. 328 с.
14. Мосеев А.И. Некоторые антиномии теории морфем. *Морфемика: Принципы и методы системного описания*. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1987. С. 118–127.
15. Муравенко Е.В. Последлоги в русском языке. Лингвистика для всех: Летняя лингвистическая школа 2007 и 2008. Москва: Московский центр непрерывного математического образования. 2009. С.228–233.
16. Плуныян В.А. Общая морфология: Введение в проблематику. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 384 с.
17. Поцелуевский Е.А. Последлог. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва: СЭ, 1990. С. 389.
18. Праславянские предлоги и последлоги. URL: www.proto-slavic.ru/psl-prepositions.html
19. Русская грамматика / Гл. ред. Н.Ю. Шведова. Т. I. Москва: Наука, 1980. 783 с.
20. Трахтенберг О.М. Приставки и их роль в глагольном управлении. *Вопросы современного русского литературного языка (грамматический строй и стилистика)*. Челябинск, 1966. Вып. 1. С. 121–133.
21. Филиппенко М.В. Проблемы описания предлогов в современных лингвистических теориях (обзор). *Исследования по семантике предлогов: Сб. статей*. Москва: Русские словари, 2000. С. 12–54.
22. Шальга А. Венгерский язык в зеркале русского языка: В помощь преподавателям русского языка, обучающим венгерских студентов. Будапешт: Tankönyvkiado. 152 с.
23. A névutói kifejezés. URL: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_Magyar_Nyelv/ch05s05html
24. Bencédy J. stb. A mai magyar nyelv: I. Rész. Budapest: Tankönyvkiadó, 1965. 467 old.
25. Csernicskó I., Karmacs Z. Szófaitan és morfológia. Beregszász, 2008. 168 old.
26. Szamarasz V.Z. Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. Világosság. 2006. №№ 8–9–10. 99–109 old.
27. Tóth I.H. Közlebb a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez és kutatásához. URL: www.robertpejsa.cz/data/image/istvan/.../istvan_hatarozok.p... 15 old.
28. URL: www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terniny/poslelog/?q=486&n=1370
29. URL: www.solarix.ru/grammar/preposition.shtml
30. URL: dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/672926
31. URL: www.nyelvora.com/magyar-nyelvtan/3-9-viszonzok.html
32. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Névutó>

REFERENCES

1. Vinogradov A.A. (1998) Prefiksatsiya v russkom i vengerskom yazykah (vnutriglagol'noe slovoobrazovanie) [Prefixation in Russian and Hungarian languages (intra-verb derivation)]. Uzhgorod. 185 s. [in Russian].
2. Vinogradov V.V. (1972) Russkiy yazyk (grammaticheskoe uchenie o slove). Izd. 2-e [Russian language: grammatical doctrine of the word]. Moskva: Vysshaya shkola. 614 s. [in Russian].
3. Vinogradova E.N., Chekalina V.L. K voprosu o grammatike russkogo predloga: konversia [On the grammar of the Russian preposition: conversion]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf/10.pdf. S. 267 [in Russian].
4. Galaktionova I.V. Predlog: prepozitsiya i postpozitsiya [Proposal: preposition and postposition]. URL:

www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf./10 pdf. S. 272 – 273. [in Russian].

5. Dolin Yu. T. (2005) Predlogi-poslelogi? [Prepositions-postpositions?] *Vestnik OGU*. № 1. S. 86–88. [in Russian].
6. Kiyamova M.F. (2015) K voprosu o funkcionirovanii predlogov *vsled, navstrechu, vdali* v yazyke A.S. Pushkina [To the question of the functioning of prepositions *after, towards, far* in the language of A.S. Pushkin]. *Uch. Zap. Kazanskogo un-ta: Gumanitarnyye nauki*. Kazan. T. 157. Kn. 5. S. 173–184. [in Russian].
7. Krongauz M.A. (1998) Pristavki i glagoly v russkom yazyke: semanticheskaya grammatika [Prefixes and verbs in Russian: semantic grammar]. Moskva: Yazyki russkoy kultury. 228 s. [in Russian].
8. Kryilov S.A., Muravenko E.V. Poslelogi v russkom yazyke. [Postpositions in Russian]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf./10 pdf. S. 278–279 [in Russian].
9. Lebedeva Ya.A. Aktualizatsionnaya paradigma predloga [Preposition update paradigm]. URL: www.philol.msu.ru/~rlc.2007/pdf./10 pdf. S. 281 [in Russian].
10. Maytinskaya K.E. (1982) Sluzhebnyye slova v finno-ugorskih yazykah [Service words in Finno-Ugric languages]. Moskva: Nauka. 186 s. [in Russian].
11. Maytinskaya K.E. (1955) Vengerskiy yazyk. T. I: Vvedenie. Fonetika. Morfologiya [Hungarian. T. I: Introduction. Phonetics. Morphology]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 304 s. [in Russian].
12. Maytinskaya K.E. (1959) Vengerskiy yazyk. T. II: Grammaticheskoye slovoobrazovaniye [Hungarian. T. II: Grammatical derivation]. Moskva: Izd-vo AN SSSR. 226 s. [in Russian].
13. Maslov Yu.S. (1975) Vvedenie v yazykoznanie [Introduction to linguistics]. Moskva: Vysshaya shola. 328 s. [in Russian].
14. Moseev A.I. (1987) Nekotorye antinomii teorii morfem [Some antinomies of the theory of morphemes]. *Morfemika: Printsipy i metody sistemnogo opisaniya*. Leningrad: Izd-vo LGU. S. 118–127 [in Russian].
15. Muravenko E.V. (2009) Poslelogi v russkom yazyke. [Postpositions in Russian]. *Lingvistika dlya vseh: Letnyaya lingvisticheskaya shkola 2007 i 2008*. V.: Moskovskiy tsentr nepreryivnogo matematicheskogo obrazovaniya. S. 228–233 [in Russian].
16. Plungyan V.A. (2000) Obshchaya morfologiya: Vvedenie v problematiku [General Morphology: Introduction to the problem]. Moskva: Editorial URSS. 2000. 384 s. [in Russian].
17. Potseluevskiy E.A. (1990) Poslelog [Postpositon]. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar' / Gl. red. V.N. Yartseva*. Moskva: SE. S. 389 [in Russian].
18. Praslavyanskyye predlogi i poslelogi [Pre-Slavic prepositions and postpositions]. URL: www.proto-slavic.ru/psl-prepositions.html [in Russian].
19. Russkaya grammatika (1980) [Russian grammar] / Gl. red. N.Yu. Shvedova. T. I. Moskva: Nauka. 783 s. [in Russian].
20. Trahtenberg O.M. (1966) Pristavki i ih rol' v glagol'nom upravlenii [Prefixes and their role in verb management]. *Voprosy sovremennogo russkogo literanurnogo yazyka (grammaticheskii stroy i stilistika)*. Cheliabynsk. Vyip. 1. S. 121–33. [in Russian].
21. Filippenko M.V. (2000) Problemy opisaniya predlogov v sovremennykh lingvisticheskikh teoriyakh (obzor) [Problems of describing prepositions in modern linguistic theories (review)]. *Issledovaniya po semantike predlogov: Sb. statey*. Moskva: Russkie slovari. S. 12– 54 [in Russian].
22. Shalga A. (1984) Vengerskiy yazyk v zerkale russkogo yazyka [Hungarian language in the mirror of the Russian language]: V pomoshch prepodavatelyam russkogo yazyka, obuchayushchim vengerskiy studentov. Budapest: Tankonyvkiado. 152 s. [in Russian].
23. A névutói kifejezés. URL: www.tankonyvtar.hu/hu tartalom/tamop425/2011_0001_536_Magyar_Nyelv/ch05s05html [in Hungarian].
24. Bencédy J. stb. A mai magyar nyelv: I. Rész. Budapest: Tankönyvkiadó, 1965. 467 old. [in Hungarian].
25. Csernicskó I., Karmacs Z. Szófaitan és morfológia. Beregszász, 2008. 168 old. [in Hungarian].
26. Szamarasz V.Z. Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. *Világosság*. 2006. №№ 8–9–10. 99–109 old. [in Hungarian].
27. Tóth I.H. Közelebb a magyar nyelv határozóinak a megismeréséhez és kutatásához. URL: www.robertpejsa.cz/data/image/istvan/.../istvan_hatarozok.p. 15 old. [in Hungarian].
28. URL: <https://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terniny/poslelog/?q=486&n= 1370>
29. URL: <https://www.solarix.ru/grammar//preposition.shtml>
30. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/672926>
31. URL: <https://www.nyelvora.com/magyar-nyelvtan/3-9-viszonyszok.html> [in Hungarian]
32. URL: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Névutó> [in Hungarian].

HUNGARIAN POSTPOSITIONS AND RUSSIAN PREPOSITIONS – THE SAME PHENOMENON HAVING THE “OPPOSITE SIGN”? (Article 2)

Abstract. The paper finishes the analysis of the problem of correlation of the Hungarian (H.) postpositions and Russian (R.) prepositions, that had been carried out in the previous work (article 1) to establish the degree of their closeness. Author analyses the language-functional status of both of these relative words categories, caused by their morphologic-syntactical features, and states the following.

There is a content difference between H. postpositions and R. prepositions from the point of view of their role in constructions with nouns made by their means. In R. syntaxemes a noun in oblique-case forms has grammatical function of creator whereas a preposition has minor role, although it determines a case form of noun. The question of such a role-distribution as for Hungarian postpositions and nouns does not even arise, because H. postpositions usually do not demand definite case form from the noun, and that remains in absolute form. Syntactic connect between noun and postposition in H. therefore can't be named a government in full sense of the word. The role of the postposition in substantive syntaxeme organization is more important in comparison with the same role of R. preposition. Besides H. postpositions may function as a basis for making morphologic forms of word or creating new words, whereas R. prepositions have not such a possibility. So, according to the author, R. prepositions in the confrontation to H. postpositions seem for these reasons less autonomic function-language units, and H. postpositions are much nearer to the notional parts of speech than Russian (or another Slavic) prepositions.

Mentioned facts serve as an indisputable evidence of lacking the one-to-one correlation between these word-relators in both of the languages and confirm the final author's conclusion made in previous work: H. postpositions and R. prepositions are qualitatively different functional-semantic language units, and they are not the same being even if having the "opposite sign".

Keywords: Hungarian postpositions, Russian prepositions; positional, semantic and functional correlation, functional-semantic parallelism, cognitive linguistics.

Стаття надійшла до редакції 10 жовтня 2019 р.

© Виноградов А., 2019 р.

Анатолій Виноградов – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології і світової літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7998-1838>

Anatoliy Vynohradov – Doctor of Philology, Professor of the Slavonic Philology and World Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7998-1838>

ГІЯДОР СТРИПСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161. 2(477.87) (091) Стрипський

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).28–37.

Галас А. Гіядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті; кількість бібліографічних джерел – 32; мова українська.

Анотація. У статті окреслено місце Гіядора Стрипського в історії українського мовознавства на теренах Закарпаття. Схарактеризовано внесок Г.Стрипського у становлення ряду напрямків мовознавчих досліджень. Зактуалізовано значення результатів наукової діяльності вченого для подальших мовознавчих студій.

Ключові слова: Г. Стрипський, Закарпаття, історія мовознавства, мовознавчі студії.

Постановка проблеми. В історії становлення і розвитку мовознавчих галузей на теренах Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. особливе місце належить Гіядору Стрипському (1875–1946), чия багатогранна наукова, видавнича, літературна, громадська, потужна перекладацька діяльність належно визнана у ряді праць [Удварі 2003, с. 464–470; Лебович 2018, с. 11–43, Мушинка 1995, с. 46–50]. “Світлим духом на Угорській Русі” назвав Г. Стрипського В. Гнатюк, М. Мушинка – одним із найвишніших учених-гуманітаріїв Закарпаття кінця 19 – початку 20 ст. Праці Г. Стрипського, надруковані у періодичних виданнях різних країн, залишаються недоступними широкій науковій спільноті, а в Україні вони мало відомі. А між тим, як слушно відзначає дослідник М. Мушинка, праці Гіядора Стрипського побудовані на глибокому вивченні архівів, друкованих джерел та власних польових досліджень, відповідають найсуворішим вимогам науки, а одночасно вони писані простим і дохідливим стилем, на них покликаються вчені Угорщини і Румунії [Мушинка 1995а, с. 78]. Незважаючи на ряд досліджень науковців України і зарубіжжя, значна за обсягом і різноманітна спадщина цього неординарного вченого ще не стала предметом комплексного наукового вивчення.

Аналіз досліджень. Оглядові відомості про життєвий шлях, освіту, подвижницьку громадсько-просвітницьку, видавничу діяльність, а також стислий огляд здобутків в історії літератури, палеографії, етнографії, етнології, фольклористиці, мовознавстві, бібліографії є в багатьох енциклопедичних виданнях [Галас 2000, с. 607; Поп 2006, с. 340–341; ЕУ 1976, с. 3073; Хланта, 2007, с. 314; Габор 1998, с. 304–307, Павленко 1999, с. 163]. У “Календарі “Просвіти” в Ужгороді та в інших виданнях з нагоди ювілейних дат надруковані нариси про Г. Стрипського [Мушинка 1995а, с. 73–78; Тиводар, 2015, с. 39–42; Сюсько 2004, с. 125–127]. Зіставлення оцінок-характеристик постаті Гіядора Стрипського у цих та інших виданнях дає підстави стверджувати, що обсяг і зміст відомостей, достовірність й інтерпретація викладених фактів спричинені, очевидно, типом і призначенням

видання, світоглядними і науковими поглядами авторів публікацій. Пор.: “український та угорський філолог, фольклорист, перекладач” [Галас, 2000, с. 656]; “український громадський діяч, фольклорист, етнограф, письменник, перекладач, публіцист, редактор” [Габор 1998, с. 304], “письменник, фольклорист, історик, мовознавець і літературознавець” [Сюсько 2004, с. 125], “закарпатоукраїнський етнограф” [УЗЕ 1930, т. 3 с. 207], “закарпатський діяч, історик, філолог і етнограф” [ЕУ 1976, с. 3073], “письменник, журналіст, перекладач, фольклорист, етнограф, історик літератури, русинський громадський діяч” [Поп 2006, с. 340], “бібліограф, етнограф, літературознавець” [Лебович 2018, с. 11], “закарпатський славист, етнограф та літературознавець” [Гнатюк 1998, с. 428], “відомий громадськості як український і руський бібліограф, фольклорист, літературознавець” [Удварі 2003, с. 464]. І.Удварі слушно зауважив про те, що діяльність Г.Стрипського менш відома у мовознавстві і художній літературі [Удварі 2003, с. 464]. З мовознавчих студій наукової спадщини Г. Стрипського відомі публікації К. Галаса “Закарпатоукраїнський ономаст Гіядор Миколайович Стрипський” [Галас 1971, с. 299–305], розділ “Г.М.Стрипський” у праці “Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті” [Галас 1979, с. 34–41], “Пам’яткознавчі розвідки Г.Стрипського у виданнях Підкарпатського об’єднання наук” [Сугоняк 2016, с. 177–179].

Попри окремі ґрунтовні розвідки, присвячені питанням ономастики у спадщині Г.Стрипського, в українському мовознавстві досі немає комплексного дослідження мовознавчих наукових напрацювань Г.Стрипського, не визначено в повній мірі місце Гіядора Стрипського в історії українського мовознавства на теренах Закарпаття.

Мета статті – схарактеризувати внесок Гіядора Стрипського у становлення мовознавчих галузей на Закарпатті в кінці 19 — на початку 20 ст., визначити місце вченого в історії мовознавства на Закарпатті.

Виклад основного матеріалу. Оцінюючи постать Гіядора Стрипського в загальному контексті історії української науки, літератури, культури, не

можна не враховувати при цьому дотичних питань його біографії, походження, освіти, переконань, наукових інтересів, зв'язків, суспільно-історичних обставин. Гіядор Миколайович Стрипський народився 7 березня 1875 року в с. Шелестово на Мукачівщині в родині греко-католицького священика. Навчався в Ужгородській гімназії, яку закінчив у 1893 р. Високу освіту здобував у трьох європейських університетах. Після закінчення гімназії вступив на філософський факультет до Будапештського університету, де навчався до осені 1897 р. У 1896 р. під час третьої етнографічної експедиції В. Гнатюка на Закарпаття Г. Стрипський познайомився, а згодом близько потоваришував із ним. Саме В. Гнатюк спонукав Г. Стрипського до культурно-просвітницької роботи і справив значний вплив на формування його мовної свідомості. Під впливом В. Гнатюка у 1897 р. Г. Стрипський вступає на філософський факультет Львівського університету, де навчався протягом одного семестру. У Львові він знайомиться з українськими письменниками, науковцями, громадськими діячами – І. Франком, І. Верхратським, С. Томашівським. За підтримки В. Гнатюка заснував першу на Закарпатті читальню “Просвіти” у с. Скотарському на Воловеччині. У зв'язку з сімейними обставинами Г. Стрипський залишає навчання у Львові і з 1898 р. навчається в Коложварському університеті. В 1900 р. успішно завершує студентські студії з дипломом доктора філософії і гімназійного професора. На думку І. Удварі, саме коложварські студії, основи коложварської наукової школи, духовне середовище на все життя визначили діяльність Стрипського [Удварі 2003, с. 464]. Протягом 1900–1908 рр. працював в Національному музеї в Коложварі (Клуж) і одночасно викладав в університеті руську мову. У цей час записував у Марамороському, Угочанському і Березькому комітатах фольклорні тексти та етнографічні матеріали, захопився відшукуванням і дослідженням рукописних пам'яток XVI–XVIII ст., про що писатиме у листах до свого близького товариша В. Гнатюка. На початку 1910 р. Г. Стрипський вирішує переїхати до Будапешта. У листі до В. Гнатюка від 14.03. 1910 р. Г. Стрипський повідомляє, що його “іменовано за кустоса до Національного музею в Будапешті”, а оскільки переїзд вимагав значних фінансових витрат, він щиро зізнається: “Господи борони, які я тут гроші потребую!” Г. Стрипський знаходить вихід зарадити своєму фінансовому становищу, передавши товариству ім. Шевченка у Львові цілу свою збірку рукописів старих, так і старих друків руських, набутих ним за “однорічну службу шульмайстерську по Мараморощи”. “Будь ласкав переглянь усі кавалки і суди по своєму сердцю та видобудь мені за них якісь крейцари од товариства. Є між ними й першорядні твори...” [Стрипський, листи до В. Гнатюка].

У Будапешті Г. Стрипський працює заступником завідувача, а згодом завідувачем географічного відділу Національного музею Угорщини. У грудні 1918 р. угорський уряд проголосив утворення автономної “Руської Країни”. До складу комісаріату, який відав справами Закарпаття, в Будапешті

увійшов Г. Стрипський. З нагоди призначення його повноважним у справах освіти В. Гнатюк надрукував у газеті “Вперед” статтю “Д-р Гіядор Стрипський”, метою якої було ознайомити ширше коло читачів із діяльністю Г. Стрипського. Автор статті, який “цілий ряд літ стояв у зносінах із Гіядором Стрипським”, чітко визначив його українську орієнтацію: “...Гіядор Стрипський довгий час був майже самотній поміж угорськими українцями, що тримався чистої української орієнтації та доховав несплямлений прапор до нинішнього часу” [Гнатюк 1919, с. 3].

На філософському факультеті Будапештського університету з ініціативи Г. Стрипського було засновано кафедру руської мови, яка мала б готувати педагогічні та наукові кадри для всієї “Руської Країни”. Водночас заснував у Будапешті видавництво “Час”, у якому започаткував видання серії “Пам'ятки русько-української мови та літератури” [Мушинка 1995а, с. 75].

Наукові змагання Г. Стрипського здобули заслужене визнання у науковому світі. З 1914 р. він обраний дійсним членом історично-філологічної секції НТШ у Львові. Г. Стрипський відкрив найстарішу румунськомовну друковану книгу (Євангеліє) й опублікував у 1913 р. працю “Найстаріший румунський друк латинкою”, за яку був обраний дійсним членом Румунської Академії наук. У міжвоєнний період Г. Стрипський опублікував значну кількість наукових праць переважно угорською мовою. Важлива праця цього часу – “Где документы старшей истории Подкарпатской Руси? О межевых названияхъ” (1924).

На початку 20-х років Г. Стрипський приїжджав із Будапешта на Закарпаття, був серед перших засновників товариства “Просвіта” в Ужгороді, брав участь у громадському житті краю. Ще в грудні 1919 р. Г. Стрипський у помешканні А. Волошина в Ужгороді, де були також Ю. Брашайко, С. Фенцик, М. Творидло, А. Штефан, М. Григаші, М. Стрийський, взяв участь у дискусії з питань, пов'язаних із станом культури і мовним питанням у краї, розповів про створення “Просвіти” в Будапешті.

Протягом 1916 року видавав у Будапешті часопис “Ukránia. Ukrán-magyar kulturális és gazdasági kapcsolatok szemléje” (“Україна. Огляд україно-угорських культурних та економічних зв'язків”), унікальне явище тогочасної угорської дійсності [Лебович 2018, с. 11]. В. Лебович подала загальну характеристику та огляд літературних публікацій цього часопису. Всупереч намірам редактора і видавця Г. Стрипського, задекларованим у програмній статті 25 грудня 1915 р., видавати часопис по три номери на місяць, вийшло всього 20 номерів. Перший угорський переклад “Заповіту” Т. Шевченка, здійснений Г. Стрипським, побачив світ у часописі “Ukránia”. Рядки з невеликої статті “Тарас Шевченко” Г. Стрипського і Балінта Варги: “Найкращі вірші поета перекладені всіма мовами світу [...]. І ми опублікуємо найкращі твори великого українського поета угорською мовою” [Лебович 2018, с. 43], переконливо засвідчують мету створення і спряму-

вання часопису, у тематичному переліку запланованої тематики публікацій серед іншого виокремлено українсько-угорські літературні контакти: угорські письменники в українській літературі; угорські письменники в українському перекладі; наукова, публіцистична та адміністративна бібліографія і українській літературі. З українських письменників після Т.Шевченка Г. Стрипський високо цінував творчість І.Франка, який був для Г. Стрипського незаперечним авторитетом. У листах до І. Франка він наполегливо переконує його відібрати свої твори для перекладу: “Я знаю, що Вам усі ваші діти однаково милі...”, а зміст оповідань інших авторів, які І. Франко порадить для перекладу Г. Стрипському, щоб був співзвучний із Франковими оповіданнями “бодай в загальній закрасці”. Далі автор конкретизує, що він має на увазі дві речі, яким надає особливої ваги у художньому творі: “насамперед все-світній, загально-людський предмет, потім здорову просту форму вислову”. Зразком, який відповідає цим вимогам, Г. Стрипський вважає оповідання І. Франка “Історія моєї січкари” [Галас 2013, с. 18]. Г. Стрипський успішно перекладав й інших українських авторів – М. Коцюбинського, С. Руданського, В. Стефаніка.

У 1941–1943 рр. Г. Стрипський один із найактивніших, провідних членів Підкарпатського общества наук і найактивніших співробітників і дописувачів двотижневика “Літературної неділі” та журналу “Зоря=Hajnal”. Г. Стрипський мав талант натхненника й організатора наукової роботи. Саме завдяки зусиллям Г. Стрипського “Літературна неділя” з науково-популярного стала потужним науковим виданням.

Г. Стрипський, який із властивою для нього самоіронічною манерою називав себе у листі до І. Франка “сяким-таким знавцем руського й російського языка” (Лист до І. Франка від 17 грудня 1906 р.), досконало володів кількома європейськими мовами, мав вроджений мовний смак і з великою любов’ю ставився до рідного народного слова.

Промовисту оцінку своєрідній постаті Г. Стрипського і його внеску в непросту історію рідного Закарпаття дав К. Галас, який був особисто знайомий із ним: “Віддаючи належне цьому працьовитому співплемінникові” за його внесок у дослідження нашого краю, його культури, мови, літератури, за той максимум при можливому мінімумі, не слід забувати, що він був сином свого народу, але й свого часу і складних-прескладних обставин” [Галас 1992, с. 3]. До пріоритетних мовознавчих зацікавлень Г.Стрипського належать студії з ономастики й діалектології, історії мови, дослідження стародруків, питання правопису.

Початок наукового ставлення до українського власноіменного матеріалу на Закарпатті відомий ономаст Кирило Галас пов’язував саме з іменем Гядора Стрипського [Галас 1979, с. 34]. У відомій брошурі “Гдѣ документи старшей истории Покарпатской Руси? О межевых названиях” учений докладно виклав свої погляди на ономастику. У вступі “Слово къ читателю!” автор закликав учителів

стати активними помічниками у справі наукової фіксації топонімів з усієї території Закарпаття, які, за переконанням Г. Стрипського, є найдавнішими пам’ятками місцевої (підкарпаторуської, тобто закарпатоукраїнської) історії. І сьогодні актуально сприймається глибоке незадоволення автора поширеними в офіційному вжитку формами назв населених пунктів Закарпаття, у яких, за його словами, чимало плутанини. Очевидно Г. Стрипський планував, як видно з брошури, одержаний матеріал використати для вироблення відповідної термінології для шкільних підручників, для укладання словника і цим сприяти розвитку народної мови літературним шляхом [Галас 1979, с. 34]. При цьому він орієнтував на створення термінології, відмінної від тієї, що вживалася в російських і галицьких підручниках. У розділі “Что такое межевые названия?” Г. Стрипський з’ясовує утворення географічних назв, при цьому К.Галас не погоджується з ним у тому, що топоніми живуть “на устах свого народа въ первородной ихъ формѣ, въ какой ихъ выдумали первые поселенцы-имядавцы), бо відомо, що топоніми, будучи часто відносно консервативними щодо змін, усе-таки з плином часу змінюються, інколи навіть дуже [Галас 1979, с. 36]. Топоніми – це, на думку Стрипського, записана в людській пам’яті історія розселення, це водночас найдавніші пам’ятки мови, вихідний пункт культурної історії Закарпаття [Стрипський 1924, с. 9–10].

Важливим у брошурі є практичний розділ “Инструкции для собираній межевыхъ названій Притисянской Руси”, в якому Г. Стрипський дає докладні поради, як правильно збирати й записувати топонімний матеріал і подає орієнтовні зразки необхідних записів. Анкета містила 25 складних і різних питань, тому, на думку О. Петрова, не мала великого успіху [Сугоняк 2013, с. 67]. Г. Стрипському належить термін “межові назви”, вжитий О. Петровим у праці “Карпаторуські межові назви з пол. XIX и поч. XX ст.” (1929). Значну частину праці О. Петрова становлять матеріали, зібрані Г. Стрипським особисто та анкетним способом. Інтерес ученого до народної української лексики і зокрема до топонімії не згасав [Галас 1979, с. 40].

Найпродуктивніший період ономастичних студій Г. Стрипського припадає на 40 роки ХХ ст. Більшість публікацій цього спрямування з’явилися у двотижневнику “Літературна неділя”. Докладний аналіз усіх ономастичних студій (розвідки, дописи, анкети, інші цінні матеріали) у виданнях Підкарпатського общества наук, зокрема й Г. Стрипського здійснила В. Сугоняк у статті “Ономастичні студії у виданнях Підкарпатського общества наук”, де підкреслює, що з-поміж публікацій під грифом ПОН протягом 1941–1944 рр. на теми з ономастики своєю проблемністю, оригінальністю, масштабністю мислення привертають увагу передусім статті і замітки Г.Стрипського [Сугоняк 2013, с. 67].

Г. Стрипський знову звертається до громадськості із закликом збирати закарпатську топонімію у розвідці “Чи знаете назву свого села?” [Стрипський 1942, с. 28–30], опублікованій у “Літератур-

ній неділі”. На цей раз автор спростив анкету до десяти запитань: 1. Як називається село по-руськи? (*nominativ*). 2. Чи називалося село раніше руським словом? 3. Звідки ви родом? (*genitiv*). 4. Де ви постійно проживаєте? (*locativ*). 5. Які частини має село? (вулиці, площі, ділянки). 6. Вирушіть у думці з одного пункту села, обійдіть цілий хотар (належні поселенню землі) до сусіднього села і скажіть, як називаються по порядку ораниці, хаці, потоки, криниці, гори, полонини і т.д. 7. Як називається мешканець села в однині? Напр. село *Руськое*, а обиватель *русчанський*, чи *русчанинъ*. 8. Як називаються мешканці гуртом у множині: *русчане*. 9. Як у вас дражняться із сусідніх сіл глузливиими прозиванками? 10. Які прізвиська (родинні імена) найуживаніші в селі, які розпізнавальні додаткові імена вони мають?

Г. Стрипський радить заповнювати анкету, чітко дотримуючись запропонованих і докладно описаних правил (усього 10 рекомендацій). Деякі з них: 1. Запитувати треба винятково селян, а не панів, як би добре вони не знали на справі. 2. Записувати назви сусідніх чотирьох сіл. 3. Запитувати потрібно не одну особу, а декількох, доповнюючи один одного, нічого не пропуститься. 4. Записувати слова точно, як вони звучать, діалектом, незважаючи на граматику.

Актуальність збору ономастичного матеріалу Г. Стрипський обґрунтовує передусім тим, що значна кількість народних назв населених пунктів (сіл) спотворена через незнання їх етимології, а також поширення в мадяризованому переключеному вигляді. Апелюючи до мови народу, Г. Стрипський стверджує, що назви наших сіл – це спадщина далеких предків; це бесіда землі, свідки нашого історичного минулого, отже, слід ці назви більше шанувати [Стрипський 1942, с. 29]. Автор розвідки доводить, що тільки селяни знають, як ці назви слід вимовляти. Назви сіл і їх хутори з усіма долинами, лісами, пасовиськами, оранками – це словниковий матеріал, який треба би увіковічити у словнику руської мови [Стрипський 1942, с. 29].

У сучасному мовознавстві питання кодифікації назв населених пунктів і утворення нормативних відтопонімних прикметників, які можуть мати варіативні форми, не втрачає своєї актуальності. Г. Стрипський цілком слушно закликав не ставити штучних бар’єрів вільному вжитку народних географічних назв, вслякко демонструючи, що для забезпечення природного функціонування назв достатньо підтримати їх правильні генетичні народні форми, які люди вживають повсякденно, оскільки нав’язування штучних форм призводить тільки до необґрунтованого спотворення не лише архаїчного діалекту, а й ресурсів літературної мови.

Особливий інтерес викликала назва закарпатського села Осой (Осій), з приводу якої розгорілася активна дискусія на сторінках “Літературної неділі”. Як відомо, дискусію започаткував, Ф. Потушняк. Г. Стрипський, не прийнявши пояснення Ф. Потушняка, погодився лише з тим, що назва села є справді загадковою [Стрипський 1942, с.

246–249]. Він нарахував 25 топонімів *Осой* та з елементом *Осой-* і 10 — *Осонь* (цю форму схарактеризовано як “знетворену із *Осой* через глибоку давнину”). Висловивши припущення, що словом *Осой* називали спочатку гору, а не село, врахувавши географію топонімів *Осой*, учений стверджує: “Назва *Осой* є рішучо болгарським словом” [Стрипський 1942, с. 248]. Згодом Г. Стрипський, підбиваючи деякі підсумки дискусії, подав детальний історичний коментар, намагаючись показати, що слово *Осой* прийшло на землі Закарпаття десь у XII ст. з півдня. Його тішить рівень і результативність дискусії на сторінках “Літературної неділі” не лише щодо *Осою*, а й інших слів. Він закликає університетську молодь і учнів старших класів середніх шкіл на канікулах збирати назви, які ще живуть на устах народу і в пам’яті мешканців кожного села. На цьому матеріалі могло б постати кілька десятків дисертацій. І з цього мала б філологія та історія, за переконанням професора, значно більший хосен (користь), “якь той, что давь бы ся для народа власными стишками молодыхъ силъ пера!” [Стрипський 1943, с. 83]. Автор мав на увазі передусім молодих письменників О. Балецького та К. Галаса, які в “Літературній неділі” друкували й свої поетичні твори, пройняті громадянським пафосом.

Праці Г. Стрипського “Что значить слово *синетарь*” (1941), “Як треба збирати матеріал до словаря” (1942), “Путаниця около назви *Осой*” (1942), “Чи єсть справнимъ высловити прозвико “Гомичко” звукомъ *g*, яко *Gomicsko*?” (1943), “Другий выпускъ про *Осою*” (1943), “И[з]ъ житя словъ...” (1943), “Як збирати и упорядковати нар. пѣснѣ” (1941), “Чи знаєте назву свого села?” (1942), “По мадярски *Posvay* – по-руськи *Ольшавський*” (1942), “Чи правду учать нашѣ грамматики, что въ руськомъ язичѣ звука “*g*” не єсть?” (1943), “Обяснѣтъ сѣ слова” (1943) присвячені питанням ономастики й діалектології.

Першорядну роль Г. Стрипського у вивченні історії української мови і дослідженні пам’яток підкреслювали В. Гнатюк, І. Франко, В. Бірчак: “Др. Гіядор Стрипський перший з підкарпатських учених став студіювати давнє письменство Підкарпатської Руси та свідомо став в обороні народньої мови” [Бірчак 1937, с. 152]. Заохочений В. Гнатюком та іншими львівськими друзями, Г. Стрипський почав інтенсивно збирати на Закарпатті давні рукописні пам’ятки, якими до того часу майже ніхто не цікавився, а місцеве населення (включно інтелігенція) не надавало їм жодної ваги. Дуже скоро в нього виявилася найбільша колекція давніх закарпатських рукописів та стародруків. М. Мушинка досить докладно описує той факт, що понад 80 цінних рукописів XVII–XIX ст., між якими були й цілі збірники, він передав бібліотечі НТШ у Львові. Відомо, що частина з них була опублікована І. Франком, В. Гнатюком та М. Грушевським [Мушинка 1995б, с. 47]. Перша філологічна праця Г. Стрипського “Старша руська письменность на Угорщинѣ”, видана під псевдонімом *Я. Біленький* в Ужгороді в 1907 р., містить огляд найважливіших давніх русь-

ких творів Підкарпатської Русі та доводить, що в XVII віці писали на Підкарпатській Русі чистішою народною мовою і більш зрозумілою, як це писав в XIX віці пр. Уріил Метеор [Бірчак 1937, с. 152].

У листі від 25 січня 1907 р. Г. Стрипський повідомляє В. Гнатюка про початок публікації в угорській “Науці” своєї статті “Старша руська письменність на Угорщині”, якою він мав намір “зворот робити в нашій письменстві, іменню зближати поволеньки малоруську нашу письменність до такої ж малоруської прочої...” [Гнатюк 1998, с. 160]. “Старша руська письменність на Угорщині” Г. Стрипського постала під впливом двох праць І. Франка на основі багатого рукописного матеріалу з духовного життя Закарпаття XVII–XVIII ст.: “Карпато-руське письменство XVII–XVIII вв.” та “Студії на полі карпаторусинського письменства XVII–XVIII вв.” (1900 р.), у яких він “вперше пов’язав духовні течії письменства Закарпаття з духовним життям українським по сей бік Карпат”. Саме широка основа поглядів І. Франка, на переконання І. Панькевича, благородним духом повіяла на колишнього гарячого прихильника народного напрямку в життю закарпатських Русинів д-ра Гіядора Стрипського. Хоч праця і невелика за обсягом, а проте вона зробила своє враження на тодішню генерацію [Панькевич 1926, с. 294].

У “Записках НТШ” була надрукована цінна розвідка Г. Стрипського “Угро-руські літописні записки” (1911), у якій він подав уривки з літописів східної території Закарпаття: с. Гукливій (1660–1813), с. Золотарево (1811–1812), записки в “Острозькій біблії” 1581 р., знайденої в с. Бедевля. Нові знахідки закарпатських пам’яток Г. Стрипський подав у розвідці “Із старшої руської письменності Угорської Русі” (1914).

Ряд важливих пам’яткознавчих статей, зміст яких досі ще належно не поцінований і достатньою мірою не врахований у відповідних галузях україністики, Г. Стрипський протягом 1941–1944 рр. опублікував у журналах “Літературна неділя” (ЛН) та “Зоря – Najna”. З-поміж них: “Турки подь Вѣднемь. Пѣсня изъ р. 1686” (ЛН, 1941, с. 122–124), “Вѣдньский Букварь р. 1770” (ЛН, 1943, с. 274–276), “Языкова памятка изъ р. 1703” (ЛН, 1943, с. 153–154), “Соборникъ Іерея Ігнатія (около р. 1660)” (ЛН, 1943, с. 149–152), “Пѣснь о Епископѣ Михайлѣ Ђлшавскомъ изъ р. 1743” (ЛН, 1943, с. 141); “Чи была друкарня въ Грушовѣ?” (Зоря, 1942, с. 5–35), “Початки друкарства на Подкарпаттю” (Зоря, 1942, с. 206–228), “Церковнѣ схематизми и назвы нашихъ сель” (Зоря, 1943, с. 206–228).

Особливий інтерес, без сумніву, становить розвідка Г. Стрипського під назвою “Штефанъ воевода: Шаришский романсъ изъ року 1550”, опублікована в “Літературній неділі” 1942 р. Йдеться про найдавніший повний запис української народної пісні “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?”. Уперше текст пісні опубліковано під назвою “Piseň slovenská od Benátek, kdež hojně jest Slovaků neb Chorvatů, přinesená od Nikodema” у другій частині граматики Яна Благослава “Grammatika česká” як

зразок “словенської мови”. Г. Стрипський виступив популяризатором досягнень у проясненні питань походження і мовної належності записаної Я. Благославом народної пісні про Стефана воеводу. Незважаючи на деякі неточності у викладі Г. Стрипського, цінність його публікації незаперечна [Сугоняк 2016, с. 178].

Суттєво доповнюють характеристику діяльності Г. Стрипського зі збору і дослідження стародруків його листи до В.Гнатюка та І.Франка. У листах до Франка Г. Стрипський повідомляв про цікаву знахідку у себе на горищі: “Зовсім случайно найшов єм одну стару книгу, коли не онь таку дорогу, то безспорно цінну” [№ 1613] (11 вересня 1896 р.). Про існування цієї книги Стрипський знав, бо кількома роками раніше переглядав її, “але будучи тогды гімназістом, а ще до того мадяром, якого лиш треба, не звертав на ню особливої уваги”. Після ознайомлення з “Пам’ятками українсько-руської мови і літератури” І.Франка, зізнається Г. Стрипський, він набрався чималого духу і охоти досліджувати стародруки: “набрав єм си чималого духу і охоти бути руським антикварем, чорнокнижником; тож удрапаючись на під, найшов щось таке, що вам дуже придасть ся”. Г.Стрипський писав І.Франкові про наміри і результати своїх наукових пошуків, подавав детальний науковий опис знайдених пам’яток: “Є то стара, руська рукописна книга, змісту церковного, величини: 20 ½ – 33 центиметрів, отже величезна і груба, карток (закреслено – А.Г.) сторін має тепер 472, первісно ж мала 496, отже на щастя ще не багато зtratилося з неї...” [№ 1613] (11 вересня 1896 р.). Як історик мови, дослідник рукописних пам’яток і стародруків, Г. Стрипський на підставі аналізу мови пам’ятки припускав, що праця з’явилася друком на Закарпатті і що автором її є закарпатський українець: “Що книжка вийшла на світ на нашій Русі, та писана Угорським Русином, о се свідчить – кромі означеня на 187 сторони “куплено до церкви Данилувської [Данилово, перепоганцено Jófalva, село в Мараморосі] – численні мадярськи, які знаходяться досить густо. Впрочім язык майже чисто народний, коби лише так писали теперішні наші патріоти” [№ 1613] (11 вересня 1896 р.). Описуючи мовні особливості пам’ятки [в Данилові є діалект: у, кунь, вул, пуп хоть автор уживає и “Къ лько”], Стрипський відзначає народність і зрозумілість мови аналізованої пам’ятки, що могло би бути достатньою підставою для публікації її в “Записках НТШ”: “...тому думаю, що книга дасть ся затагнути в рамки видавництва тов. Шевченка “Monumenta linguae nec non litterarum ucr. russ.” [№ 1613]. (Лист до І. Франка від 11 вересня 1896 р.). З якою наполегливістю Г. Стрипський вшукував старі рукописи, а потім радо надавав їх І. Франкові, свідчить такий фрагмент листа: “Сими днями “ознайомлено” міні, що є в сусіднім селі Кайданові старі рукописи. Як раз неська ладжу ся тудя. Кинув-єм ся з пристрастю на ловлю книжок, та сли буде щось, зараз илю вам, хоть би було і в них написано, як в отсій, що теперь посилаю: “Хто бь єї мавь одалити оть сеї церкви, да будеть

проклять, анафтема” [1626] (~ 1898 р.). Г. Стрипський не припиняв досліджувати стародруки. В одному з листів до В.Гнатюка з Будапешта він писав: “Я тепер укладаю бібліографію старих мадярських друків (1473–1711), появиться в марці” [Стрипський, листи до Гнатюка].

Одним із напрямів діяльності Г. Стрипського була лексикографічна робота. М. Мушинка згадує, що вчений працював над укладанням українсько-мадярського і діалектного словників [Мушинка 1995б, с. 49]. В іншій публікації М.Мушинка уточнює: закарпато-руський словник [Мушинка 1995а, с. 77].

“Угорсько-український словник Г. Стрипський уклад ще в 1919 році, але рукопис його пропав” [Мушинка 1995а, с. 77]. Чимало лексикографічних етюдів знаходимо у листуванні Г.Стрипського. На прохання В.Гнатюка Г.Стрипський з’ясовував значення слів (переважно мадяризмів): *мінеш, дільоу (властиво: ділоу), рбішта, біреш, трітькош, ват, ба́дол, коўруш, ціркóва метла, носóльа, гомбáлка, черéгі, пáшкоу, котінец, бобáлькі*, додаючи до цього етимологічні коментарі, подекуди наводить паралелі у різних мовах. Слова *адваш, тарка, помола, учвлан, гайош* без контексту Г. Стрипський не наважувався пояснити: “без знання тексту не рішуся пояснити”. “А то гайош без знання цілого реченя, тексту не годен знати; сам текст же [...] хоч я його маю, але за́дівся десь там в коморі” [Стрипський, листи до Гнатюка]. Ці матеріали засвідчують високий рівень філологічної підготовки Г. Стрипського.

У “Читанці для дорослих” знаходимо підтвердження намірів Гіядора Стрипського укласти словник народної мови. Про це автор пише наприкінці розділу “Старо-нові гадки” як про найпекучішу потребу: “як би позбирати усї домородні русько-країнські слова просто із уст народа, и як бы уложити из них повний словарь нашої народної мови” [Стрипський 1919, с. 19].

У 40-х рр. ХХ ст. Г. Стрипський розгорнув масштабну лексикографічну діяльність, закликаючи молодих учених, студентів Будапештського університету, про яких знав, підтримував із ними дружні зв’язки, збирати, ретельно зафіксувати усї слова, надсилати, публікувати матеріали до словника народної мови. Він настільки був захоплений цією ідеєю, що розробив питальник для шкільних сільських учителів з тим, щоб вони залучали до цієї роботи і учнів. Г. Стрипський хотів підготувати словник народної української лексики, до якого мали увійти й топоніми, топоапелятиви, певні класи антропонімів. Про це дізнаємося з рекомендацій “Що і як треба збирати?”, поданих Г. Стрипським у статті “Якь треба збирати матеріяль для словаря?” [Стрипський 1942, с. 199–201]. Автор пропонує збирати матеріал за 43-ма пунктами (І. Худоба, звірі і людина. ІІ. Людина і природа), з-поміж яких шість безпосередньо стосуються ономастики, нагадує, як записувати топонімний матеріал (назви полів, ораниць, криниць, площ, нив, лісів, потоків, гір тощо). За словами Г. Стрипського, ці назви постали одночасно із заснуванням села.

У журналі “Літературна неділя” вміщені ці-

каві відомості в рубриці “Изъ житя словъ”. У цій рубриці Г. Стрипський знову спонукає молоді патріотичні сили краю долучатися до лексикографічної роботи, пояснювати вживані народом слова. У статті “Обяснѣть сѣ слова” він пропонує подати докладні відомості про 56 слів, супроводжуючи своє прохання методичними вказівками: пояснювати слово у межах короткого речення українською мовою, бо тільки речення виключає всякі непорозуміння, при кожному слові вказувати село і жупу [Стрипський 1943, с. 131]. Із цих вказівок видно, наскільки ретельно Г. Стрипський підходив до підготовки матеріалу для словника.

У наступній розвідці “Обяснѣть сѣ слова” Г. Стрипський подає продовження переліку слів (57–158), етимологія яких авторові незрозуміла. Він невтомно нагадує читачам, що це труд на користь усього народу: “Коротко скажу: се, что я прошу у читачовъ, не на мой хосень всѣхъ насъ”. Натрапивши у словнику О. Митрака між іншими дивовижними словами на “русское слово” **Кики** fn. **ejtlen, kukoricza**, жартував: “Что се за слово, сей кики? плачу сто пенгевъ тому, кто найде его в маскальной литературѣ, а другихъ сто пенгевъ тому, кто пояснить, что то за мадярское слово, той ejtlen, а еще до того изъ синонимомъ кукуруза!” [Стрипський 1943, с. 167].

Ще в одній розвідці у рубриці “Изъ житя словъ” Г. Стрипський висловлює вдячність одинадцятьом читачам “Літературної неділі” (“благодарним душам”, апостолам рідного слова”), які відгукнулися на його заклик пояснити рідкісні слова [Стрипський 1943, с. 227–228].

Лексикографічна праця Г. Стрипського, на жаль, так і залишилася не завершеною, оскільки діяльність Підкарпатського общества наук була припинена у 1944, а всі матеріали були конфісковані і зберігалися у спецхранах.

Після створення автономії “Руської Країни” з окремим Русько-українським народним комісаріатом Г. Стрипський очолив відділ освіти цього комісаріату і став одночасно головним редактором офіційного органу “Руської Країни” – газети “Руська правда”, а згодом “Русько-Країнської правди” (виходила у Мукачеві 1919 р., згодом у Будапешті). Очевидно, це й дало насагу Г. Стрипському до започаткування окремої “Русько-Країнської бібліотеки”. У 1919 р. вийшла друком упорядкована Г. Стрипським “Читанка для дорослих” (на титульній сторінці видання зазначено: Русько-країнська бібліотека. Число І. Читанка для дорослих. Уложив Ядор, Мукачево 1919), яка мала започаткувати окрему “Русько-Країнську бібліотеку” [Бірчак 1937, с. 152], але внаслідок політичних подій, на жаль, не видрукувана повністю [Бірчак 1937, с. 153]. В Бірчак у короткому розділі “Др. Гіядор Стрипський” своєї праці “Літературні стремління Підкарпатської Руси” серед іншого позитивно відзначив намагання Г. Стрипського частково реформувати правопис, наближуючи його до фонетичного [Бірчак 1937, с. 152]. Цитуємо за другим виданням, але ці ж оцінки були і в першому виданні праць В.Бірчака). Ці

ідеї Г.Стрипський послідовно продовжує у “Читанці для дорослих”, про що К. Галас писав: “Показово, що його “Читанка для дорослих”, яка так і не встигла дійти до тих, на кого розраховувалася, була написана фонетикою. А видано її в Українському видавництві “Час” у Будапешті [Галас 1992, с. 3]. Передмова до видання “Всім до знання про основи нашої освіти” [Стрипський 1919, с. 3–6] засвідчує як любов до рідної мови, так і належну філологічну підготовку автора. Г. Стрипський закликає до змін в освітній справі, передусім домогтися права народу використовувати свою просту, але гарну мову у друкованих творах, у літературі. У популярній формі він викладає свої погляди на перспективи правописних змін: “Штоби правильно и вірно выразити народну мову письмом, не можеме вже дале держатися того старого правописа, котрого нас давнійше учили. Из сеї причини ступасме слідом усіх славянських народів, што Кириловськими буквами пишуть, и котрі народы зреформовали кирилицю вже скорше нас. Так на примір України, Болгары та Сербы вывергли из азбуки непотрібні їм буквы *ы, ѣ, ъ*, а Москалі кромі сих опустили еще и букву *і*. Из сих мы покинеме хосновати непотрібний *ѣ*; заступаеме старый *ѣ* через *і*; задержиме букву *ы*...” [Стрипський 1919, с. 4]. Необхідність переходу на фонетичний принцип правопису Г. Стрипський мотивує так: “Абы облешити навчання дїтїи та неписьменных дорослых...”, “а што половина нашого народу не знає таки и выговорити [букву – А.Г.], то красше буде нам єї позбутися...”, “кождий діалект має право *читати* сесю *о* букву по своєму выговору, айбо каждый діалект повинен *писати* такі слова *єднаково*. За сесе все няк не треба гадати, ож то якісь нові выдумки ис сими буквами...”. Йдеться про літери *є, г, я*, які “приходять в усіх старих угорських письмах 17–18. віку”, а давні *і, о* дуже потрібні нам для ясности и простоты”. Отже, автор “Читанки для дорослих” рекомендує писати по чисто русько-країнському народному языкови так: *Легкий чоловік ступає легко хоть у біді, хоть у горазді. Єдна ластівка не принесе ще весну мурянкам на горюгах. Кінь и вол то майно Русинів* [Стрипський 1919, с. 6]. Далі у розділі “Старо-нові гадки” автор поступово підводить читачів до усвідомлення необхідності піднести (прочистити) русько-країнський дух, “обы не був такий заобсталий та бідненький”, бо “с людьми неписьменними” або мало освіченими далеко поїти не мож”. Виділяючи “чотыриякі языки”, які утворилися під Карпатами, Г.Стрипський дає характеристику цих “піднарічій”, із яких треба утворити спільну й одностайну писемну мову: “1. *долишнянський*, там, де говорять “кунь, мелей”. 2. *верховинський*, поздовж хребта Карпатів, де говорять “кінь та кукуруза”. 3. *Середній* в середині помежи першими двома с діалектом “кїнь и кендериця”. 4. *Шаршиско-Маковицький*, с выговором “кынь”, який є також и на сонцесході од Мараморощигота” [Стрипський 1919, с. 11]. Витворення єдиної літературної мови для всіх чотирьох регіонів Г. Стрипський не вважав складним завданням, адже така мова, вироблена предками у 16–

17 ст., дійшла до наших часів у прекрасних старих фоліантах. Залишається продовжити ту літературну спадщину, пристосувати її до теперішніх часів: “Бо знайте, што тоті старі фоліанти писані таким гладким, чистим угорсько-руським *народним* языком, што їх аж любо читати и доньні...” [Стрипський 1919, с. 11–12]. Автор послідовно обстоює думку про те, що літературною мовою має бути “язык робучого народа Русько-Країнського”, вона має “витворитися из бесіды нашого простака” і участь у її становленні повинен брати кожний Країнець. Обов’язок кожного – дбати про те, щоб літературна мова була для всіх спільною, щоб її “уживали на письмі, у школі, в урядованю, в театрі и на казальниці”. У рубриці “Мова и язык” Г. Стрипський висловлює стурбованість тим, як “наші школовані Русини утратили під довгим панованем угорської культури дуже много из чуйности языкового свого” [Стрипський 1919, с. 13]. Наполегливі заклики відмовитися від застарілого правопису і натомість запровадити фонетичний супроводжуються оглядом правописних реформ в інших слов’янських народів, а також у румунів: “Отже як видите, цілий славянський світ, што лиш хоснує кирилицю, обновив свої давні буквы, бо сего домагався у них час новосвітний и природа самого языка” [Стрипський 1919, с. 17]. Характерний для Г.Стрипського емоційний, колоритний стиль викладу цілком виправданий в аналізованому виданні: “А світ єднач не завалився, што їх [букви – А.Г.] Петро скасовав!” На закиди про нібито збідненість мови руського народу, на те, що в ній не вистачає багатьох слів, необхідних для наукових праць, Г.Стрипський дає таку відповідь: “вы самі єсьте бідні ис своїм слабым знанем руського языка, а не руський народний язык є бідним”. Як доказ багатства рідної мови наводить десять відповідників до одного угорського слова *unokatestvér*: *братанець, братанка, сестринець, сестриниця, стрьчаник, стричаниця, тютчаник, тютчаниця, вуйчаник, вуйчаниця* [Стрипський 1919, с. 19]. Великої ваги автор надає синтаксису, закликаючи писати свою бесіду своєю складнею, бо складня руська особлива, не така, як мадярський *szórend*, на що особливо слід зважати, а навчитися складні можна, пильно та уважно прислухаючись до бесіди селян.

Зміст “Читанки для дорослих” склали різножанрові матеріали: оповідання Стефана Тесловича из 1637-го року “Змій и донька Королева” (с. 21–27), “Из уст народа” – чотири народні оповідання “Дерев’яна паска”, “Пропава котел”, “Грабельно та жид”, “О гаді, што го вандрівник ослебоділ” (с. 28–30), поезія “Співай руснак!” Г.Стрипського (Ядора) (с. 40–41), звіт про “Другий концерт русько-країнський” (с. 42–49), “Бесіда Д-ра Августина Штефана” (с. 50–58), “Образки з Руської-Країни” (с. 59–66), вірш “Пророк” Т.Шевченка (с. 67–68), “Из чога нам научити-ся по руськи?” (с. 69–73), інші фольклорні записи.

До оповідання С. Тесловича додана передмова, у якій читач знайде високу оцінку таланту автора, одного з “найкрасших сынів Руської-Країни”. Народні оповідання підібрані так, щоб представити

діалекти “Руської Країни”, продемонструвати їхню близькість і те, що жоден із діалектів не має переваги над іншим. Це дає підстави укладачеві “Читанки для дорослих” задекларувати засади літературної мови “Руські Країни”: “наш Русько-Країнський літературний язык має утворити-ся на основі народної мови, и то зливанем усіх діалектѡв в одно” [Стрипський 1919, с. 28]. “Ци говорять у нас у кождѡм селї инакше?” – назва розділу, в якому автор коментує висловлювання нерозважливих людей, далеких від питань мови, готових на кожному кроці стверджувати, що через відмінності у говірці кожного села запровадити єдину літературну мову неможливо. У відповідь таким “сільським філологам” Г. Стрипський зіставляє п’ять зразків “нарїчий” (Східно-Мараморощина, Угочансько-Бережанщина, Ужансько-Землинщина, Верховинщина, Шарищина) і зразок літературної форми [Стрипський 1919, с. 37–39] і доводить, що всі наведені діалектні зразки дуже подібні.

Таким чином, Г. Стрипський виробив свою систему правопису на фонетичній українській основі і задекларував її в “Читанці для дорослих”, яка, хоч і не встигла дійти до тих, на кого була розрахована, посідає особливе місце у доробку Г. Стрипського. Те, з якою наполегливістю він обстоював намагання внести зміни у правописну систему (хоча потім він відступив від цих намірів), заслуговує на визнання і об’єктивну оцінку.

Воістину трудар високого рівня, за визначенням К. Галаса, Гіядор Стрипський зробив неоціненний внесок у розвиток мовознавчої думки і становлення мовознавчих студій на Закарпатті.

Висновки. Для того щоб подати якомога цілісний і об’єктивний портрет Г. Стрипського-мовознавця, слід ґрунтовно дослідити усі його праці. Г. Стрипський має незаперечні заслуги в історії боротьби за народну мову на Закарпатті. Незаперечною заслугою вченого у становленні лінгвоукраїнознавчих студій на Закарпатті є величезні зусилля, спрямовані на наукову фіксацію і вивчення народної мови, які викликали велику хвилю ентузіазму, у результаті чого у “Літературній неділі” в 40-х роках минулого століття з’явилися ґрунтовні наукові студії з історичними коментарями з питань ономастики, діалектології, лексикографії. Заохочені настановами Г. Стрипського записувати й досліджувати діалектний, у т. ч. ономастичний матеріал, молоді студенти-слависти Будапештського університету К. Галас, О. Балецький, Й. Архій прислухалися до порад вченого старшої генерації і почали активно друкувати у “Літературній неділі” свої ранні мовознавчі розвідки, які вже засвідчували високий європейський науковий рівень.

Перспективу дальших досліджень з цієї теми вбачаємо у вивченні епістолярію Г. Стрипського як одного з джерел дослідження мовознавчої спадщини вченого, а також тих наукових праць, які ще не були предметом докладного мовознавчого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнене видання. Ужгород, 1937. 190 с.
2. Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871–1989). Львів, 1998.
3. Габор В. Стрипський Гіядор. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1998. Вип. V. 412 с.
4. Галас А. Лінгвостилістичні параметри епістолярію Г. Стрипського. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наукових праць. Вип. 18. Ужгород, 2013. С. 16–21.
5. Галас К. Закарпатоукраїнський ономаст Гіядор Миколайович Стрипський. *Onomastica*. XVI. Вроцлав, 1971. С. 299–305.
6. Галас К. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Ужгород, 1979. 119 с.
7. Галас К. Згадуючи Г.М.Стрипського. *Закарпатська правда*. 1992. 26 листопада. № 108. С. 2–3.
8. Галас Б.К., Галас К.Й. Стрипський Гіядор Миколайович. *Українська мова. Енциклопедія*. К., 2000.
9. Гнатюк В. Д-р Гіядор Стрипський. *Вперед*. 1919. 28 січня. С. 2–3.
10. Листування І. Франка [Електронний ресурс]. URL: <http://www.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters>.
11. Мушинка М. Вчений із Шелестова. *Календар “Просвіти” на 1995 рік*. Ужгород, 1995а. С. 73–78.
12. Мушинка М. “Світлий дух Угорської Русі”. *Карпатський край*. Ужгород, 1995б. №1–4. С. 46–50.
13. Павленко Г. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: *Малий енциклопедичний словник*. Ужгород, 1999.
14. Панькевич І. Іван Франко і Закарпатте. Літературно-науковий вісник. Річник XXV. Т. ХС. Львів, 1926.
15. Поп І. Стрипський Гіядор. *Енциклопедія Подкарпатської Русі*. Ужгород, 2006.
16. Стрипський Гіядор. *Енциклопедія українознавства*. Т. 8. 1976. Перевидання в Україні. Львів, 2000.
17. Стрипський Ядоръ. Гдѣ документи старшей исторїи Подкарпатской Русі? О межевых названїяхъ. Ужгород, 1924. 66 с.
18. Стрипський Я. Другий випуск про Осоя. *Літературна недѣля*. Рочникъ III. Унгварь, 1943. С. 81–83.
19. Стрипський Г. Листи до В.Гнатюка. *Львівська нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Ф. 34. Спр. 539 / 24. 37 арк.
20. Стрипський Я. Обяснѣтъ сѣ слова [Изъ жита словъ]. *Літературна недѣля*. Рочникъ III. Унгварь, 1943. С. 131.
21. Стрипський Я. Путаниця около назвы Осой. *Літературна недѣля*. Рочникъ II. Унгварь, 1942. С. 246–249.
22. Стрипський Я. Ци знаете назву свого села? *Літературна недѣля*. Рочникъ II. Унгварь, 1942. С. 28–30.

23. Стрипський Я. Як треба збирати матеріяль до словаря? *Литературна недѣля*. Рочникъ II. Унгварь, 1942. С. 199–201.
24. Стрипський Я. Читанка для дорослих. Мукачово, 1919.
25. Сугоняк В. Ономастичні студії у виданнях Підкарпатського общества наук. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Зб. наукових праць. Вип. 18. Ужгород, 2013. С. 67–71.
26. Сугоняк В. Пам'яткознавчі розвідки Г. Стрипського у виданнях Підкарпатського общества наук. *Студії з філології та журналістики*. Зб. наук. праць. Вип. 4. Ужгород: Гражда, 2016. С. 177–179.
27. Сюсько М. Гіядор Миколайович Стрипський: 130-річчя з дня народження прозаїка, перекладача, фольклориста (1875–1946). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2005 рік*. Ужгород, 2004. С. 125–127.
28. Тиводар М. Учений, письменник, журналіст, перекладач. До 140-річчя від дня народження Гіядора Стрипського. *Календар "Просвіти" на 2015 рік*. Ужгород, 2015. С. 39–42.
29. Удварі І. Відомості про перекладацьку діяльність Гіядора Стрипського. *П'ятий конгрес Міжнародної асоціації Україністів. Мовознавство*. Чернівці, 2003. С. 464–470.
30. Українська загальна енциклопедія. Книга знання в 3-х т. Львів–Станіславів–Коломия, 1930–1933.
31. Хланта І.В. Стрипський Гіядор Миколайович. *Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи ХХ століття*. Ужгород: Гражда, 2007.
32. Lebovics Victória. *Ars translationis*. Статті по истории, анализу и преподаванию перевода. Budapest, 2018. 263 с.

REFERENCES

1. Birchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary aspirations of Subcarpathian Rus]. *Druhe dopovnene vydannia*. Uzhhorod. 190 s. [in Ukrainian].
2. Volodymyr Hnatiuk: Dokumenty i materialy (1998) [Documents and materials] (1871–1989). Lviv [in Ukrainian].
3. Habor V. (1998). Strypskiy Hiiador [Strypskiy Hiyador]. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*. Lviv, 1998. Vyp. V. 412 s. [in Ukrainian].
4. Halas A. (2013) Lihvostylistychni parametry epistoliaruu H. Strypskoho [Linguostylistic parameters of H. Strypskiy's epistolary]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Zb. naukovykh prats*. Vyp. 18. Uzhhorod. S. 16–21. [in Ukrainian].
5. Halas K. (1971) Zakarpatoukrainskyi onomast Hiiador Mykolaiovych Strypskiy [Transcarpathian Onomast Hiiador Strypskiy] *Onomastyka*. XVI. Vroslav. S. 299–305. [in Ukrainian].
6. Halas K. (1979) Ukrainska toponimiiia Zakarpattia v lihvostychnomu aspekti [Ukrainian Toponymy of Transcarpathia in Linguistic Aspect]. Uzhhorod. 119 s. [in Ukrainian].
7. Halas K. (1992) Zhaduiuchy H.M. Strypskoho [Remembering H.M. Strypskiy]. *Zakarpatska pravda*. 26 lystopada. № 108. S. 2–3.
8. Halas B.K., Halas K.Yo. (2004) Strypskiy Hiiador Mykolaiovych [Strypskiy Hiyador Mykolayovych]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv. S. 656 [in Ukrainian].
9. Hnatiuk V. (1919) D-r Hiiador Strypskiy [Dr. Hiyador Strypskiy]. *Vpered*. 28 sichnia [in Ukrainian]. S. 2–3.
10. Lystuvannia I. Franka [Correspondence of I. Franko] [Elektronnyi resurs]: <http://www.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters> [in Ukrainian].
11. Mushynka M. (1995) Vchenyi iz Shelestova [Scientist from Shelestov]. *Kalendar «Prosvity» na 1995 rik*. Uzhhorod. S. 73–78 [in Ukrainian].
12. Mushynka M. (1995) «Svitlyi dukh Uhorskoj Rusi» [«The Light Spirit of Hungarian Rus»]. *Karpatskyi krai*. Uzhhorod. №1–4. S. 46–50 [in Ukrainian].
13. Pavlenko H. (1999) Diiachi istorii, nauky i kultury Zakarpattia [Figures of history, science and culture of Transcarpathia]: *Malyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Uzhhorod [in Ukrainian].
14. Pankevych I. (1926) Ivan Franko i Zakarpattia [Ivan Franko and Transcarpathia]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. Richnyk XXV. T. XS. Lviv [in Ukrainian].
15. Pop Y. (2006) Strypskiy Hiyador [Strypskiy Hiyador]. *Entsyklopediia Podkarpatskoi Rusy*. Uzhhorod [in Ukrainian].
16. Strypskiy Hiiador (2000) [Strypskiy Hiyador]. *Entsyklopediia ukraïnoznavstva*. T. 8. 1976. Perevydannia v Kuraini. Lviv [in Ukrainian].
17. Strypskiy Yador (1924). Hde dokumenty starshei istorii Podkarpatskoy Rusy? O mezhevykh nazvaniyakh [Where are the Documents of the Older History of Subcarpathian Rus? About Boundary Names]. Uzhhorod. 66 s. [in Ukrainian].
18. Strypskiy Ya. (1943) Druhyi vypusk pro Osoia [The second issue about Osoy]. *Lyteraturna nedilia*. Rochnykъ III. Unhvarъ. S. 81–83 [in Ukrainian].
19. Strypskiy H. Lysty do V. Hnatiuka [Letters to V. Hnatiuk]. *Lvivska nats. nauk. b-ka Ukrainy im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv*. F. 34. Spr. 539 / 24. 37 ark. [in Ukrainian].
20. Strypskiy Ya. (1943) Obiasnit si slova [Iz zhytia slov] [Explain the words [Remove the life]]. *Lyteraturna nedilia*. Rochnykъ III. Unhvarъ. S. 131 [in Ukrainian].
21. Strypskiy Ya. (1942) Putanytsia okolo nazvy Osoi [Confusion about the name Osoy]. *Lyteraturna nedilia*.

Rochnyuk II. Unhvar. S. 246–249 [in Ukrainian].

22. Strypskyi Ya. (1942) Tsy znaete nazvu svoho sela? [Do you know the name of your village?] *Literaturna nedilia*. Rochnyuk II. Unhvar. S. 28–30 [in Ukrainian].

23. Strypskyi Ya. (1942) Yak treba zbyrati material do slovaria? [How to collect the material to the dictionary?] *Lyteraturna nedilia*. Rochnyuk II. Unhvar. S. 199–201 [in Ukrainian].

24. Strypskyi Ya. (1919) Chytanka dlia doroslykh [Chitanka for mature]. Mukachovo [in Ukrainian].

25. Suhoniak V. (2013) Onomastychni studii u vydanniakh Pidkarpatskoho obshchestva nauk [Onomastic studies in the form of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Zb. naukovykh prats*. Vyp. 18. Uzhhorod. S. 67–71 [in Ukrainian].

26. Suhoniak V. (2016) Pamiatkoznavchi rozvidky H. Strypskoho u vydanniakh Pidkarpatskoho obshchestva nauk [In memory of H. Strypskyi's rosaries in the views of the Subcarpathian Society of Sciences]. *Studii z filolohii ta zhurnalistyky. Zb. nauk. prats*. Vyp. 4. Uzhhorod: Grazhda. S. 177–179 [in Ukrainian].

27. Siusko M. (2004) Hiiador Mykolaiovych Strypskyi: 130-richchia z dnia narodzhennia prozaika, perekladacha, folklorysta [Hiyador Mykolayovych Strypskiy: 130th birthday anniversary of prose, translator, folk researcher] (1875–1946). *Kalendar kraieznavchykh pamiatnykh dat na 2005 rik*. Uzhhorod. S. 125–127 [in Ukrainian].

28. Tyvodar M. (2015) Uchenyi, pysmennyk, zhurnalist, perekladach. Do 140-richchia vid dnia narodzhennia Hiiadora Strypskoho [Scientist, Writer, Journalist, Translator. Until 140th birthday anniversary of Hiyador Strypskiy]. *Kalendar «Prosvity» na 2015 rik*. Uzhhorod. S. 39–42 [in Ukrainian].

29. Udvari I. (2003) Vidomosti pro perekladatsku diialnist Hiiadora Strypskoho [Information about translate activities by Hiyador Strypskiy]. *Piatyi konhres Mizhnarodnoi asotsiatsii Ukrainistiv. Movoznavstvo*. Chernivtsi [in Ukrainian].

30. Ukrainska zahalna entsyklopediia. Knyha znannia v 3-okh t. (1930– 1933) [Ukrainian general encyclopedia. Book of knowledge in 3 t.]. Lviv–Stanislaviv–Kolomyia [in Ukrainian].

31. Khlanta I.V. (2007) Strypskyi Hiiador Mykolaiovych [Strypskyi Hiyador Mykolayovych]. *Entsyklopediia Zakarpattia: Vyznachni osoby XX stolittia*. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].

32. Lebovics V. (2018) Ars translationis. [Articles on the history, analysis and teaching of translation]. Budapest. 263 c. [in Ukrainian].

HIYADOR STRYPSKYI

IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LINGUISTICS IN TRANCARPATHIA

Abstract. The purpose of the article is to summarize the known facts about the life and activity of Hiyador Strypskyi (1875–1946), the Ukrainian and Hungarian scientist, known in scientific circles primarily in connection with powerful folklore, ethnography, translation, publishing, editorial, literary, public activity. In difficult social circumstances, he made a significant contribution to the study of culture, history, language, literature, folk art of Transcarpathia, earning a well-deserved recognition of his work in academia. H. Strypskyi's work in the history of the formation of linguistic studies in Transcarpathia, especially in onomastics, dialectology, history of language, monuments, lexicography, in reforming the spelling system, which makes it possible to determine the proper place of a scientist in the history of linguistics.

We see the relevance of the article in the absence of a comprehensive study of linguistic scientific developments H. Strypskyi. The subject of the article is the activity of H. Strypskyi, aimed at the establishment of scientific studies in linguistic fields in Transcarpathia in the late XIX – early XX centuries. The tasks were to summarize the experience of scientific study of the heritage, in particular, linguistics, H. Strypskyi, to thoroughly analyze his studies and make an attempt to outline the circle of linguistic interests of the scientist. An attempt was made to present the scientific achievements of this extraordinary personality against the background of socio-political conditions in Transcarpathia in the late XIX – early XX centuries.

The contribution of H. Strypskyi to the formation of a number of areas of linguistic research is determined: dialectology and onomastics, history of language, lexicology, lexicography, spelling issues, and the significance of the results of scientific activity of a scientist for further linguistic studies is updated.

Key words: H. Strypskyi, Transcarpathia, history of linguistics, linguistic studios.

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2019 р.

© Галас А., 2019 р.

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9867-4614>

НАЗВИ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ СВЯТ У ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 394.2:2-565:398.9(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).38-44.

Гоца Е. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У статті здійснено семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят (хрононімів), поширених у говірках Закарпаття, відповідно до 4 циклів – зимового, весняного, літнього та осіннього. Зроблено висновок, що переважна більшість календарно-обрядових свят утворилася на власному мовному ґрунті від праслов'янських основ. Вагомим чинником розвитку календарної обрядовості на Закарпатті є активний вплив християнської релігії, яка відіграє все більшу роль у формуванні суспільної свідомості. Це підтверджує і значна кількість номінацій, мотивованих іменами святих, яких згадують того чи того дня.

Ключові слова: календарно-обрядова назва, хрононім, закарпатський говір, гуцульський говір, свята, традиції, звичаї.

Постановка проблеми. Календарна обрядовість – складний комплекс, у якому поєднуються раціональний досвід і регіонально-магічні вірування, традиції та пережиткова звичаєвість. Однак тоталітарна система не сприяла збереженню багатотомових духовних надбань українського народу – релігійних, етнокультурних традицій, а також національного матеріального середовища, морально-етичних цінностей та ін. Нищення та закриття храмів, державна політика атеїстичного виховання призвели до зменшення кількості й нівелювання глибинного змісту узвичаєних релігійно-побутових свят.

Національно-культурне відродження останніх десятиліть сприяло студіюванню й осмисленню духовної культурної спадщини, зокрема пізнанню звичаєво-обрядових традицій українського народу, частину яких упродовж тривалого часу зберігала лише колективна пам'ять. Актуальною й малодослідженою проблемою є вивчення самотутньої народної культури українців, зокрема – календарних свят, основу яких становлять храмові свята, поєднані з практиками колективного вшанування прашчурів.

Це сакральну-культурний комплекс взаємопов'язаних явищ, ознак, відношень, процесів, у якому поєдналися життєвий практичний досвід та релігійні вірування, естетичні традиції, звичаї й обряди, спрямовані на відтворення, а також на примноження духовних цінностей соціуму.

На думку С. Толстої, «важливим аспектом вивчення народного календаря як у мовному, так і в етнографічному плані слід вважати виявлення локальних відмінностей і ареальних зв'язків у термінології, структурі і семантиці системи свят і дат окремих слов'янських регіонів» [Толстая 2005, с. 21].

Аналіз досліджень. Календарні свята й обряди породжені релігійними уявленнями й аграрним укладом побуту українського народу. Це найдавніша обрядовість, яка своїм корінням сягає первісних, язичницьких вірувань. Значно пізніше церква сприйняла систему землеробських свят, яка вже

склалася, і надала їй християнського забарвлення.

Календарна обрядовість здавна цікавила істориків, фольклористів, етнографів, етнологів, зокрема О. Воропая, С. Килимника, О. Курочкіна, І. Огієнка, М. Возняка та ін. Пізніше це питання вивчали Г. Булашев, П. Богатирьов, М. Толстой, С. Толстая, В. Борисенко, М. Тиводар, М. Гримич, Н. Стішова та багато ін. Лінгвістичні дослідження обмежуються нечисленними науковими статтями Н. Остах, М. Лесева, Н. Хобзей, І. Пахолок, Е. Гаврилук, М. Поістогової, М. Шарапи, О. Коршикової, Н. Герасим та ін. Особливо цінними є наукові розвідки Н. Остах про Вербну неділю [Остах 200], Зелені свята [Остах 2003] і Водохрещі [Остах 2003а].

Проте для всебічного вивчення народного календаря необхідно здійснити докладний опис номінацій та предметно-дійового складу обрядів кожного окремого його періоду в ареальному аспекті. Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю мовознавчих студій про календарно-обрядові назви в українських говірках Закарпаття.

Мета статті – семантичний, словотвірно-етимологічний та лінгвогеографічний аналіз назв календарно-обрядових свят (хрононімів), поширених на Закарпатті, де побутують 2 говори – закарпатський і гуцульський. Закарпатські говірки поширені майже на всій території сучасного Закарпаття, за винятком східної частини Рахівського району (за річкою Шопуркою), де починаються вже гуцульські.

Джерельну базу дослідження склали власні польові записи календарної обрядовості з 22 н.п.

Закарпатської області, словники, атласи наукової праці з діалектології, етнографії та етнолінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Українська календарна обрядовість, що бере свій початок у первіснообщинному суспільстві, пройшла чималий шлях і зазнала помітних історичних змін. Як зауважує С. Толстая, «в основі слов'янського народного календаря лежить християнський (церковний, православний і католицький) календар, що ви-

значає склад, порядок, ієрархію одиниць літнього часу (перш за все свят, постів і м'ясоїдів) і значною мірою їх термінологію. Однак змістова сторона народного календаря, інтерпретація свят, періодів і сезонів, а також їх ритуальне «оснащення», тобто пов'язані з ними обряди, звичаї, заборони, припис, у цілому не впливають із християнського вчення і є органічним компонентом народної традиції» [Толстая 2005, с. 9–10].

Календарні свята є специфічними засобами відображення національних культурних реалій українського народу (звичаїв, традицій, менталітету). Традиційно їх поділяють на такі, що співвідносяться з постійною датою (*Благовіщення, Главосіки*), і «рухливі». «Рухливість» останніх зумовлена церковними пасхаліями, які відраховуються від відповідної фази місяця, а не від конкретної календарної дати.

Календарно-обрядові хрононіми розглядаємо відповідно до 4 циклів – зимового, весняного, літнього та осіннього:

1. Зимовий цикл

Християнське свято введення до храму Пресвятої Богородиці (4 грудня) номінується: *Уведеніє, Введеніє* (більшість гов.), [Сабадош 2008, с. 363], *Ввиденіі* (Кляч.), *Введеніє* (М.Б., Т.-Р.), *Уведеніє* (Чин., Л., Т.-Р.), *Оведеніє* (Тор.), *Введення* (Нел.); гуц. *Ввиденіі* [Негрич 2008, с. 33]. Назва мотивована дієсловом *уводити*, але деякі її фонетико-граматичні варіанти можуть свідчити на користь церковнослов'янського запозичення.

Зимове християнське свято на честь святого Миколи має назви, мотивовані його іменем: закарп. *Микóлы* (більшість гов.), *Миколáя* (Виз., Чин., Т.-Р.), *Никóлы* (Тор., Кол., Син., Нер., Л.), *Микóли* (М.Б., Костр.), *Мікулош* (В.Р.), *Сято Миколáя* (Кор.), *Сятъ ѿ Миколáй* (Нел.), *Сятóго Миколáя* (Бушт.), *Микóли Зімні* (Вол.); гуц. *Никóли, Зимні Никóли, Никóли Зимного; від Ників* – від 19 грудня [Гуцульські говірки 1997, с. 133; Негрич 2008, с. 123]. Фонетичні варіанти збігаються з діалектними відповідниками чоловічого імені, що побутує на теренах обох говорів.

Християнське свято на честь святої Анни – матері Богородиці (22 грудня) – має назви: закарп. *Аннино зачатіє* (більшість гов.), *Аннино зачат(т)я* (Тор., Син., Кол., Д., Бор., Нер., Л., Др., Л.), *Ганниной зачатя* (М.Б., Т.-Р.), *Ганіне зачаття* (Костр.), *Анненой зачатіє* (Вол.), *Динь Анни* (Нел.), *Сятóї Анни* (Бушт.), *Святóї Ганни* (Т.-Р.); гуц. *Аннино зачакіі* [Піпаш 2005, с. 9].

Святий вечір (*Святвечір, Багата кутя, Вігілья*) – одне з найурочистіших християнських свят, яке відзначається ввечері напередодні Різдва Христового. Дата святкування різними церквами залежить від дати святкування Різдва. Зокрема, частина християн східного обряду відзначає свято 6 січня за Юліанським календарем після відправлення Великих (Царських) часів (24 грудня – за Григоріанським календарем). Християни, що перейшли на Григоріанський календар, відзначають свято 6 січня. На обстеженій нами території це свято

називають: закарп. *Сятъ ѿ вé(і)чур* (марамор.), *Сятъ ѿ вічур* (борж.), *Святъ ѿ вічир* (верх.), *Сятій вічор, вічер* (*вічур*) (уж.); гуц. *Сьвідвечір* [Негрич 2008, с. 165].

Різдво Христове – одне з найбільших християнських свят – називають майже всюди однаково: закарп. *Руздво* (марамор., уж.), *Рүздво* (борж.), *Різдво* (верх.), *Руство* (Чин., Т.-Р.), *Ріствó* (Вол.), *Рожде(н)ствó* (іноді з урочистою метою як паралельна форма в усіх говірках), часто ці назви доповнюють лексеми *Христóвоє, Христóвоі*; гуц. *Риздво, Риздвені сьвета* (*сетки*) [Гуцульські говірки 1997, с. 163]. Назва, очевидно, є результатом фонетичного розвитку давнішого **рожьство* «народження, Різдво», пов'язаного з *родіти* (**рожьство* → **розство* → **розтво* → *Різдво*) [Етимологічний словник української мови 2006, т. 5, с. 92].

Християнське свято на честь святого Василя Великого (14 січня) по всій території Закарпаття має прозоро мотивовану назву *Васіля* [Сабадош 2008, с. 36].

Одне з найбільших релігійних свят на пам'ять про хрещення Ісуса Христа (19 січня) називається: закарп. *Водóци* (більшість гов.), *Водóриці* (Тор., Син., Кол., Л.), *Водоци* (Кор., Д., Кляч., Л.), *Водохреца(е)* (Виз., В.Р., Нер., Бушт., Тор., Т.-Р.), *Водóкши* (Кост.), *Водóкшич* (Вол.), *Водóкшиче, Водóкшича* (Т.-Р.), *Удóци* (Др.); гуц. *Відóриці* [Піпаш 2005, с. 24], *Відóриці* [Негрич 2008, с. 38], *Відóрші* (*Водóриці*) [Гуцульські говірки 1997, с. 37], *Ардáн* (*Йордáн*) [Гуцульські говірки 1997, с. 17–18], *Ардáн* [Піпаш 2005, с. 9]. Пісна вечеря, яку готують напередодні, має назви, зафіксовані П. Богатирьовим: *Бабин вечур, Бабин святій вечур, Бабинець* [Богатирев 1971, с. 224] та под. Як вважає С. Килимник, це свято дуже давнє, але «так християнізувалось, що окремі моменти покриті цілком новою ідеологією до непізнання» [Килимник 19994, с. 145].

Назви *Водбичі, Відóриці, Відóрші* (*Водóриці*) і т. ін. – результат фонетичного скорочення форми *Водохреци*, утвореної з основ іменника *вода* і дієслова *хрестіти* [Етимологічний словник української мови 1982, т. 1, с. 415]. Назва *Ардáн* – фонетичний варіант єврейського *Йордан*. Виникла внаслідок семантичного перенесення назви річки на назву свята. У літературній українській мові вживаються назви *Водохреще, Водохреци* 'т.с.' [Словник української мови 1970, т. 1, с. 722].

Церковне свято Трьох святих (12 лютого) – пам'ять про трьох великих і дуже визначних ієрархів, учителів, проповідників і Отців Східної Церкви: св. Василя Великого, св. Григорія Богослова і св. Івана Золотоустого – має відповідну назву: закарп. *Трьóх С(в)ятъ х* (більшість гов.), *Трьóх Святъ х* (верх.); гуц. *Трьох Сьвитіх* [Негрич 2008, с. 170].

Християнське свято (15 лютого) на честь принесення немовляти Ісуса до храму називають: закарп. *Стрїти(і)ня* (усі гов.), *Стрїтинє* (Кляч., Сок.), [Сабадош 2008, с. 344], *Стрїтени(і) є* (Нел., М.Б., Чин., Виз., В.Р., Т.-Р.); гуц. *Стрїченє*

(*Стрікіне, Стрітенє, Стрічіні*) [Гуцульські говірки 1997, с. 178], *Стрітині* [Негрич 2008, с. 164]. Усі назви мотивовані дієсловом *стрічати*. У церквах цього дня освячують воду й свічки. Стрітенська свічка приносить мир і спокій душі під час життєвих негараздів, захищає від грому, блискавки, пожежі, нечистої сили, уроку, хвороб та ін. Її запалюють, щоб полегшити муки людини, яка помирає.

2. Весняний цикл

Вербна неділя, що припадає за 7 днів до Великодня, номінується: закарп. *Вѣрбна ниділя* (усі гов.), *Вербова ниділя* (Виз., Т.-Р.), *Шуткова ниділя* (Д., Тор.), *Цвітна ниділя* (Син., Кол., Бор., Кор.), *Квітна ниділя* (Вол., Т.-Р.), *Шуткайна неділя* [Бога-тирев 1971, с. 229]; гуц. *Бечкова, Шуткова неділя, Вербова, Шуткова неділі* [Негрич 2008, с. 24, 122]. Походження назви зумовлене тим, що у Вербну неділю святять вербу з котиками. Цей звичай, на думку В. Скуратівського, пішов від тих часів, коли люди встеляли пальмовим гіллям дорогу Ісусу Христу. А оскільки пальми на Україні не ростуть, то святимо вербові, відповідно до вибору наших далеких предків [Скуратівський 1995, с. 65]. У назвах *Бечкова, Шуткова, Шуткайна неділя* вжито прикметники, що походять від іменників *бечка, шутка* ‘вербові котики’, етимологія яких непрозора. Пор. надсян. *бас'ка* ‘вербова гілка’, ‘Вербна неділя’ [Герасим 2014, с. 99].

Благовіщення Пресвятої Богородиці (7 квітня) має назви: закарп. *Благовіщи(і)ня* (усі гов.); гуц. *Благовіщіні* [Негрич 2008, с. 26], запозичені зі старослов'янської мови, де утворилися складним способом від словосполучення *блага* (добра) *вість*.

Страсний четвер: закарп. *Чістий читвірь* (Бор., Д., Кляч., Тор., В.Р., Драг., Т.-Р.), *Страсні й читвірь* (Вол., Нер, Бушт., Кор., Син., Кол., Нел., Костр., Л., М.Б., Виз.), *Великий читвірь* (Т.-Р.), *Живний читвірь* (Вол., Л.); гуц. *Живий четвѣрь* [Піпаш 2005, с. 55], *Живний четвѣрь* [Негрич 2008, с. 69]. Прикметник *чістий* у назві мотивується тим, що цього дня всі старанно вимивають, вичищають свої оселі, готуючись до Великодня. Див. *страсний* ‘церк. стос. до останнього тижня перед Пасхою, а також до кожного дня цього тижня’ [Словник української мови 1978, т. 9, с. 750].

Великдень, християнське весняне свято, присвячене воскресінню Христа, має назви: *Паска, Ве(и)літдинь* (усі гов.). Номен *Паска* утворився внаслідок перенесення назви *паски* – хліба, який освячують цього дня. І літ. *Пасха*, і загальнонародне *паска* запозичені з грецької мови [Етимологічний словник української мови 2006, т. 4, с. 313]. Інша назва – калька грецького вислову, що буквально означає ‘велик(ий) день’ [Етимологічний словник української мови 2012, т.1, с. 346].

Світлий понеділок, другий день Великодніх свят: закарп. *Поліваний пониділок* (Тор.), *Поливальний пониділок* (Костр.), *Поливальний пониділок* (М.Б., Вол.), *Світлий пониділок* (Бушт.), *Поліванки* (Кор., Чин.), *полеваний понеділок* [Бога-тирев 1971, с. 239]; гуц. *Волочівний*

понедівнок, Поліваний понедівнок [Гуцульські говірки 1997, с. 40], *Поліваний понеділок* [Негрич 2008, с. 139]. Назви *поліваний, полеваний, поливальный, поліванки* мотивовані дієсловом *поливатися*, оскільки цього дня молодь обливається водою і так розважається. Однак у деяких селах Закарпаття такі забави відсутні через те, що церква вважає їх гріховними. Прикметник *волочівний* походить від дієслова *волочитися* – обряд, під час якого парубки ходили по хатах, де є незаміжні дівчата, обмінюючись із ними крашанками і водночас придивляючись до майна майбутніх наречених. Цей обряд, окрім українців, є також у росіян, білорусів, поляків та литовців.

Перша неділя після Великодня має назви: закарп. *Провідна ниділя* (Тор.), *Провідна ниділя* (Нер., Л.), *Провідна ниділя* (М.Б., Костр.), *Світла ниділя* (Кляч.); гуц. *Провідна неділя (ніділя)* [Гуцульські говірки 1997, с. 158], *Провідна неділі* [Негрич 2008, с. 145]. Прикметник *провідний* пов'язується з дієсловом *проводити*, адже цього дня ніби «проводять» Великдень аж до наступного року. Хоча в багатьох селах Закарпаття цей день спеціально не називають.

Християнське свято Вознесіння Христа (через 40 днів після Великодня): закарп. *Вознесѣн(и)іс(я)* (більшість гов.), [Сабадош 2008, с. 40], *Вознесіння* (Син., Бор.), *Знисіня* (Тор., Д., В.Р., Вол., Л.). Перші назви є церковнослов'янськими запозиченнями, а *Знисіня* – говіркове утворення, що, можливо, виникло на базі попередньої назви внаслідок усечення першої частини.

Християнське свято на честь святого Юрія (6 травня) всі закарпатці номінують його ім'ям: *Юря* (усі гов.), [Сабадош 2008, с. 428], *Іря* (Вол.). Цього дня жителі гірських районів відганяють овець на полонину і проводять народні гуляння. Назва *Іря* – фонетична видозміна першої.

Весняне християнське свято на честь святого Миколая (22 травня): *Микóлы* (Д., Кляч.), *Літні Микóлы* (Драг.), *Ярні Микóлки* (Вол.), *Міку́лки* (Костр.), *Міку́лкі*, *Ніку́лкі* (Нер.), *Міку́лки* (Л.), *Міку́лкі* [Сабадош 2008, с. 171], *Літній Микóла* (Чин.), *Літній Микóла́й* (В.Р., Виз.), *Ярній Микóла́й* (Т.-Р.). Прикметники в цих назвах походять від іменників *літо* і *ярь* ‘весна’.

3. Літній цикл

День Святої Трійці (П'ятдесятниця, День Зіслання Святого Духа, Зелена неділя, Зелені свята) – одне з головних християнських «рухливих» свят, яке відзначають у 8 неділю після Великодня, на всій території Закарпаття номінується: *Русáля* (давнє, дохристиянських часів, запозичення у давньоруську мову з латинської, можливо, через посередництво південнослов'янських [Етимологічний словник української мови 2006, т. 5, с. 146]), *Трóйця, С(в)ята Трóйця* (новіші, християнські назви, мотивовані числівником *три*). Назву *Русáля* (також *Русáльна п'ятниця*) вживає переважно старше покоління. С. Килимник вважає, що ці свята «нічого спільного з християнською п'ятдесятницею, духо-

вим днем чи трійцею не мають» [Килимник 1994, с. 91], оскільки в них язичницьке коріння.

Християнське свято Різдва Івана Хрестителя (7 липня): закарп. *И(І)вандиль* (усі гов.), [Сабадош 2008, с. 131], *Ів́англя* (Нел.), *Ів́анди́нь* (Кор., Іл., Виз., В.Р.), *Ів́ана Христі́теля* (Кор.), *Ів́ана* (М.Б.), *Яна* (Т.-Р.), *Ів́анув динь* (Костр.), *Куп́ала* (Вол.); гуц. *Ів́ана* церк. [Негріч 2008, с. 84]. Назва *Ів́андель*, очевидно, є фонетичною видозміною композита *Івандень*, а *Ів́англя* < *Ів́андля*.

Християнське свято на честь апостолів Петра й Павла: закарп. *Пётра* (усі гов.), [Сабадош 2008, с. 228], *Петра́ й Па́вла* (Нел., Кляч., М.Б., Кор., Чин., Виз., В.Р., Т.-Р., Іл.); гуц. *Петра́, Петрів день* [Гуцульські говірки 1997, с. 147], *Пётра* [Негріч 2008, с. 132]. Православні християни святкують цей день 12 липня, а католики – 29 червня. У католицькій церкві свято має найвищий статус торжества.

День пам'яті пророка Іллі припадає на 2 серпня і називається: *Иля* (більшість гов.) [Сабадош 2008, с. 133], *Илі(у)я(є)* (переважно ужан. гов.).

Назви для позначення Різдва Пресвятої Богородиці (три свята Спáси – 8 серпня, 28 серпня, 21 вересня) помітно здиференційовані: закарп. *Богорóдиця* (Бор., Д., Нер., Костр., Л., Кор., Чин., Виз., Син.), *Велі́ка Богорóдиця*, *Малá Богорóдиця* (Бор., Нер., В.Р.), *Спас*, *Спáса* (Сок., Костр., М.Б.), [14, с. 338], *Ся́та́ Ма́ря (Пéрша, Дру́га)* (Т.-Р., Вол.), *Свята́ Ма́ря, Пані́ська Свята́ Ма́ря* (Кляч.), *Прис(в)ятóї Богорóдиці* (Бушт., Нел.), *Ма́тка, Пéрша Ма́тка, Дру́га Ма́тка* (Тор.); гуц. *Богорóдиці три* [Піпаш 2005, с. 15], *Ма́тка, Богорóдиця, Пéрша Ма́тка; Дру́га Богорóдиця, Дру́га Ма́тка* [Гуцульські говірки 1997, с. 27, 121], *Дру́га Богорóдиці* [Негріч 2008, с. 65].

Преображення Господне (19 серпня): закарп. *Спáс (Спáса)* (у всіх гов.), [Сабадош 2008, с. 338], *Спáсы* (Виз.), *Преображе́ні(у)є* (Син., Тор., Кор., Д., Бор., Драг., Т.-Р.), *Преображе́ння Господ́не* (Бушт.); гуц. *Спáса (Спас)* [Гуцульські говірки 1997, с. 175], *Спáса* [Негріч 2008, с. 161].

4. Осінній цикл

Одне з найбільших християнських свят – Усікновення чесної глави Івана Хрестителя, прозваного Предтечею (11 вересня), – має назви, що відрізняються переважно граматичними та фонетичними особливостями: закарп. *Главосі́кы(и)* (більшість гов.), *Главосі́кы* (Л.), *Главосі́к* (Нер.), *Главосі́ка* (Д.), *Глаосі́кы* (Бор.), *Лagosі́кы* (Сок., Драг.), [Сабадош 2008, с. 172], *Глаосі́ки* (Т.-Р.), *Предча́ття* (Чин.); гуц. *Главосі́ки (Главусі́ки, Головосі́ки)* [Гуцульські говірки 1997, с. 49], *Главосі́к'и* [Піпаш 2005, с. 35], *Главосі́ки* [Негріч 2008, с. 50]. Майже всі назви є композитами, що утворилися на базі словосполучення *сі́кти главу* (голову). *Лagosі́кы* – результат метатези, *Глаосі́ки*, – можливо, асимілятивний варіант, а *Предча́ття* – фонетична видозміна назви *Предтеча*.

Християнське свято Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня): закарп. *Здві́гы* (більшість гов.), *Здві́га* (Вол., В.Р., Л.), *Воздві́ження* (Кляч.),

Воздві́ження Хри́ста (Нел.), *Воздві́женіє Хри́ста* (Чин.); гуц. *Здві́жіне* [Гуцульські говірки 1997, с. 82], *Чёсного Хрёста* [Негріч 2008, с. 183]. Назва *Здві́гы* мотивована дієсловом праслов'янського походження *двигати* 'піднімати', інші номени запозичені з церковнослов'янської мови.

Християнське свято Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня): закарп. *Покрóвы* мн. (усі гов.), [Сабадош 2008, с. 250], *Покрóва* ж.р. (Тор., Чин., Т.-Р.), *Покрóв* ч.р. (В.Р., Костр.); гуц. *Покрóва* [Гуцульські говірки 1997, с. 153; Негріч 2008, с. 139]. Назви мотивовані дієсловом *покривати*, оскільки це свято ознаменовує засинання природи та вкривання землі на зиму. Корені його виникнення сягають своєї давнини і пов'язані з космічним станом природи і, відповідно, особливим етапом у житті людини.

Християнське свято на честь святого Дмитра (8 листопада): закарп. *Мі́тря* (більшість гов.), [Сабадош 2008, с. 172], *Мі́тра* (Вол.), *Дмі́тря* (Нер., Бушт., Л., Д., Кор., Нел., В.Р., Виз., Костр., М.Б.), *Дмі́трія* (Чин.); гуц. *Дмі́трі* [Негріч 2008, с. 63].

Християнське свято на честь архистратига Михайла (21 листопада): закарп. *Миха́йля* (більшість гов.), [Сабадош 2008, с. 172], *Миха́ля* (Бор., Д., В.Р., Виз.), *Миха́йля* (М.Б., Вол.), *Миха́йла* (Кляч.); гуц. *Миха́йла* [Негріч 2008, с. 114].

Висновки. Багато обстежених нами назв календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття утворилося на власному мовному ґрунті від праслов'янських основ або взагалі має праслов'янське походження: *Водóці, Відóриці, Відóриші (Водóриці); Стрі́тинє, Стрі́ченє (Стрі́кіне, Стрі́тенє, Стрі́чіні), Стрі́тині; Руса́ля; Здві́гы, Покрóвы, Покрóва; Рі(у,у́)з(с)д(т)во, Риздво* тощо. Чимало з цих свят усе ще зберігають давні язичницькі традиції, незважаючи на постійні впливи на народний календар українців і церкви (особливо православної), і колишньої тоталітарної влади. Менша кількість календарно-обрядових хрононімів є церковнослов'янськими: *Уведéніє, Благові́щи(і)ня, Вознесéн(и)є(я), Преображе́ні(у)є, Воздві́женіє* та деякі ін.

Вагомим чинником трансформацій календарної обрядовості на Закарпатті є активний вплив християнської релігії, яка відіграє все більшу роль у формуванні суспільної свідомості. Цей вплив, зокрема, проявляється у відмиранні окремих звичаїв, на які церква накладає заборони, та в узгодженні ряду традиційних обрядових явищ з вимогами церковних канонів.

Специфіка процесу номінації календарних свят на Закарпатті полягає в тому, що тут переважають хрононіми християнського походження, які заступили прадавні назви свят, сезонів, сакральних і профанних (тобто світських) часових відтинків. Переважна більшість номінацій календарних одиниць (свят, присвяток, встановлених днів, періодів) відбувається за іменами святих, яких згадують того чи того дня: *Никóлы, Аннино зачаття, Васи́ля, Юря, Пётра, Иля* та багато ін.

Українська обрядовість, незважаючи на свою пластичність та піддатливість історичним і релігійним віянням, викликам життя та ідеологіч-

ному тиску, все ж таки виявляє помітну стійкість в основних своїх суспільних функціях та устале-

них формах і продовжує викликати жвавий науковий інтерес.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ: Бор. – Бороняво Хустського району; Буш. – Буштино Тячівського району; В.Р. – Верхні Ремети Берегівського району; Виз. – Визниця Мукачівського району; Вол. – Волосянка Великоберезнянського району; Вор. – Ворочево Перечинського району; Д. – Довге Іршавського району; Драг. – Драгово Хустського району; Іл. – Ільниця Іршавського району; Кляч. – Клячаново Мукачівського району; Кол. – Колочава Міжгірського району; Кор. – Королево Виноградівського району; Кост. – Кострино Великоберезнянського району; Л. – Лази Тячівського району; М.Б. – Малий Березний Великоберезнянського району; Нел. – Неліпино Свялявського району; Нер. – Нересниця Тячівського району; Син. – Синевир Міжгірського району; Сок. – Сокирниця Хустського району; Т.Р. – Тур'ї Ремети Перечинського району; Тор. – Торунь Міжгірського району; Чин. – Чинадієво Мукачівського району.

SKOROCHENNIA NAZV NASELENYKH PUNKTIV: Bor. – Boroniavo Khustskoho raionu; Bush. – Bushtyno Tiachivskoho raionu; V.R. – Verkhni Remety Berehivskoho raionu; Vyz. – Vyznytsia Mukachivskoho raionu; Vol. – Volosianka Velykobereznianskoho raionu; Vor. – Vorochevo Perechynskoho raionu; D. – Dovhe Irshavskoho raionu; Drah. – Drahovo Khustskoho raionu; Il. – Ilnytsia Irshavskoho raionu; Kliach. – Kliachanovo Mukachivskoho raionu; Kol. – Kolochava Mizhhirskoho raionu; Kor. – Korolevo Vynohradivskoho raionu; Kost. – Kostryno Velykobereznianskoho raionu; L. – Lazy Tiachivskoho raionu; M.B. – Malyi Bereznyi Velykobereznianskoho raionu; Nel. – Nelipyno Svialivskoho raionu; Ner. – Neresnytsia Tiachivskoho raionu; Syn. – Synevyr Mizhhirskoho raionu; Sok. – Sokyrnytsia Khustskoho raionu; T.R. – Turi Remety Perechynskoho raionu; Tor. – Torun Mizhhirskoho raionu; Chyn. – Chynadiievo Mukachivskoho raionu.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатырёв П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Вопросы теории народного искусства*. Москва, 1971. С.167–296.
2. Герасим Н. В. Лексика на позначення календарної обрядовості (на матеріалі діалектних текстів із Надсяння). *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* [тези доповідей міжнародної конференції] / За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 97–100.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
4. Дзедзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. Ужгород, 1958–1993. Ч. I – III.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ, 1982–2006. Т.1–6.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ: Обереги, 1994. 400 с.
7. Коршикова О.Л. Назви народних свят весняно-літнього циклу: структурно-семантичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія Філологія. № 707. Вип. 46. С.80–83.
8. Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та християнській традиційній культурі. *Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції*. Львів. 2000. С. 50–57.
9. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові. Львів, 2008. 224 с.
10. Осташ Н. До питання про назви християнських свят українців (Вербна неділя). *Християнство й українська мова*. Матеріали наукової конференції; Київ. 5–6 жовтня 2000 р. Львів. 2000. С. 314–326.
11. Осташ Н. Про назви літніх християнських свят українців: Зелені свята. *Діалектологічні студії*. I: Мова в часі і просторі. Львів. 2003. С. 248–268.
12. Осташ Н. Про українські народні назви християнських свят: Водохрещі. *Діалектологічні студії*. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської. Львів. 2003а. С. 290–299.
13. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
14. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
15. Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. Київ: Освіта, 1995. 271 с.
16. Словник української мови / Редкол.: Білодід І. К. [голова] та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
17. Толстая С. Полесский народный календарь. Москва: Индрик, 2005. 600 с.
18. Хобзей Н. Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини та Сучавщини на тлі гуцульських говірок. *Rozprawy Slawistyczne* Т. 19. Z dialektologii slowianskiej. Lublin, 2002. С. 143–155.

REFERENCES

1. Bogatyryov P. G. (1971) Magicheskie dejstviya, obryady i verovaniya Zakarpat'ya. *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*. Moskva. S.167–296 [in Russian].
2. Herasym N. V. (2014) Leksyka na poznachennia kalendarsnoji obriadovosti (na materiali dialektnykh tekstiv iz Nadsiannia). *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslovianskyi kontekst* [Lexis denoting Calendar

- Rituals (on the material of dialectal texts from Nadsyannya)]. Proceedings of the International Conference. (Kyiv: KMM, 2014). (ed. P. Yu. Ghrycenko), Kyiv. S. 97–100. [in Ukrainian].
3. Huculski hovirky. Korotkyi slovnyk (1997) [Hutsul Patois. Concise Dictionary]. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
 4. Dzendzelivskiy Jo. O. Linhvistychnyi atlas ukraïnskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukraine): Leksyka (1958–1993) [Linguistic atlas of Folk Patois of Transcarpathia, USSR (Ukraine): Lexis]. Uzhhorod. T. I – III [in Ukrainian].
 5. Etymolohichni slovnyk ukraïnskoi movy: v 7 t. (1982–2006) [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 v.]. Kyiv: Naukova dumka. T. I – VI [in Ukrainian].
 6. Kylymnyk S. (1994) Ukraïnskyi rik u narodnykh zvychayakh v istorychnomu osvittenni [Ukrainian Year in Folk Traditions in Historical Perspective]. Kyiv: Oberehy. 400 s. [in Ukrainian].
 7. Korshykova O.L. Nazvy narodnykh sviat vesniano-litnoho cyklu: strukturno-semantychnyi aspekt [The Names of Folk Holidays of Spring-Summer Period] *Visnyk Kharkivskogo nacionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii Filolohiya. № 707. Vyp. 46. S. 80–83* [in Ukrainian].
 8. Lesiv M. (2000) Nazvy velykykh khrystyianskykh praznykiv v ukraïnskii movi ta khrystyianskii tradytsiynii kulturi [Names of Important Christian Holidays in Ukrainian and Christian Traditional Culture]. *Proceedings of the Scientific Conference Christianity and the Ukrainian Language. Lviv. S. 50–57* [in Ukrainian].
 9. Nehrych M. (2008) Skarby huculskoho hovoru: Berezovú [The Treasures of the Hutsul Patois: Berezovú]. Lviv. 224 s. [in Ukrainian].
 10. Ostash N. (2000) Do pytannia pro nazvy khrystyianskykh sviat ukraïnciv (Verbna nedilya) [On the Problem of the Names of Ukrainian Christian Holidays]. Proceedings of the Scientific Conference (October, 5–6, 2000). *Christianity and the Ukrainian Language. Lviv. S. 314–326* [in Ukrainian].
 11. Ostash N. (2003) Pro nazvy litnykh khrystyianskykh sviat ukraïnciv: Zeleni sviata [On the Names of Summer Christian Holidays of Ukrainians: Green Holidays] *Dialektolohichni studii. I: Language in Time and Space. Lviv. S. 248–268.* [in Ukrainian].
 12. Ostash N. (2002) Pro ukraïnski narodni nazvy khrystyianskykh sviat: Vodokhreshhi [On the Ukrainian Folk Names of Christian Holidays]. *Dialektolohichni studii, vol. 3: Studies in honour of Jaroslava Zakrevsjka. Lviv. S. 290–299.* [in Ukrainian].
 13. Pipash Ju., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka huculskykh hovirok [Supplement to the Dictionary of Hutsul Patois]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
 14. Sabadosh I. (2008). Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnycia Khustskogo rayonu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsa Village, Khust Region]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
 15. Skurativskiy V. (1995) Didukh. Sviata ukraïnskoho narodu [Didukh. The Holidays of Ukrainian People]. Kyiv: Osvita. 271 s. [in Ukrainian].
 16. Slovnyk ukraïnskoi movy (1970 – 1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]. (ed. Bilodid I.K.). Kyiv: Naukova dumka. T. 1 – 11. [in Ukrainian].
 17. Tolstaja S. (2005) Poleskyj narodnyj kalendarj [Polessian Folk Calendar]. Moskva: Indryk. 600 s. [in Russian].
 18. Khobzei N. (2002) Leksyka kalendarnoi obriadovosti v ukraïnskykh hovirkakh Maramoroshhyny ta Suchavshhyny na tli huculskykh hovirok [The Lexis of Calendar Rituals in Ukrainian Patoises of Maramoroshchyna and Suchavshyna on the ground of Hutsul Patoises]. *Rozprawy Slawistyczne, vol. 19. Z dialektologii slowianskiej. Lublin. S. 143–155.* [in Ukrainian].

NAMES OF CALENDAR-RITUAL HOLIDAYS IN TRANSCARPATHIAN PATOIS

Abstract. The article deals with semantic, word-forming, etymological and linguo-geographical analysis of the names of calendar-ceremonial holidays (chrononyms), widely spread in Transcarpathian patois, according to 4 cycles – winter, spring, summer and autumn.

Ukrainian calendar traditions, customs and ceremonies constitute that important material, that has been preserving our national mentality for centuries. Therefore, their study has not lost its topicality, allowing to trace the history of the origin, formation and the development of the outlook of the native people.

Despite the fact that linguists, historians, folklorists, ethnographers, ethnologists have been interested in calendar rituals, a detailed description of the nomination as well as denotative and process composition of the rites of each individual period in the areal aspect is still necessary for a comprehensive study of the national calendar.

The specificity of the process of nomination of calendar holidays in Transcarpathia is that chrononyms of Christian origin, which are replaced by ancient names of holidays, seasons, sacral and profane temporal shades, predominate here. The overwhelming majority of nominations of calendar units (holidays, set days, periods) occur under the names of saints being mentioned on this or that day: *Nicholas's day, Annas conception, Vasyl's, Yuriy's, Peter's, Ilya's days* and many others.

Less number of calendar-time chrononyms is represented by Church-Slavonic lexemes: *Uvedeniye, Blahovishchennya, Vosneseniye, Preobrazheniye, Vozdvyzheniye.*

Many names of calendar and ceremonial holidays are formed on their own linguistic basis or are of a Slavic

origin. A lot of the names of these holidays still preserve their ancient pagan traditions, despite the noticeable quot; christianization quot; of the folk calendar.

Keywords: calendar-ritual name, chrononym, Transcarpathian dialect, Hutsul dialect, holidays, traditions, customs.

Стаття надійшла до редакції 19 жовтня 2019 р.

© Гоца Е., 2019 р.

Еріка Гоца – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1440-9478>

Erika Gotsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1440-9478>

АНГЛОМОВНИЙ ПРОСТІР ЯК ЛОКУС ІДІОМАТИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.
Випуск 2 (42)
УДК 811.111'373.7

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).45–49.

Ковалюк Ю. Англомовний простір як локус ідіоматики; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано питання поєднання теорій англомовного простору та концептуальної інтеграції в дослідженні англійської ідіоматики, запропоновано модель концептуального аналізу ідіоматики в національних варіантах англійської мови.

Ключові слова: ідіоматика, англомовний простір, теорія концептуальної інтеграції, метафора, аналогія.

Постановка проблеми. У сучасній науковій картині світу простір розглядається як «одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризує розташування матеріальних об'єктів один відносно ін., виражає протяжність тіл, їх співіснування» [Філософський енциклопедичний словник 2002, с. 529–530]. Відповідно, соціальний простір – це способи діяльності людей, що поєднуються і змінюють один одного. Однак, як зазначає О. С. Кубрякова, звернення до філософської інтерпретації простору не допоможе визначити те, як саме людина сприймає простір, яким вона його бачить і відчуває [Кубрякова 1997, с. 127]. Саме тому постає нагальна потреба у залученні саме лінгвістичного тлумачення цієї категорії.

Аналіз досліджень. У статті англомовний простір як локус ідіоматики описано за допомогою теорії англомовного простору [Качру 1986] та теорії ментальних просторів і концептуальної інтеграції [Фоконьє, 1994; Фоконьє, М. Тернер, 2002]. Попередні дослідження ідіоматичного простору вилучували його як «сукупність взаємопов'язаних концептів різного рівня абстракції, об'єднаних подібними категоріальними ознаками та актуалізованих ідіоматичними засобами мови» [Фещенко 2007, с. 9] та «конструкта етносвідомості, образно-предметною маніфестацією якого виступають просторові міфологеми, що отримують мовну об'єктивацію у функціонально-семантичній категорії локативності та відповідному фрагменті мовної картини світу» [Андреева 2007, с. 5].

Відповідно до концепції Б. Качру, *англомовний простір* можна представити у вигляді трьох концентричних кіл, де *центральне внутрішнє коло* (The Inner Circle) включає національні варіанти англійської мови (National varieties), наприклад, у Великобританії, США, Канаді, Австралії тощо. Друге, *зовнішнє коло* (the Outer Circle) охоплює інституційні варіанти англійської мови (institutionalized varieties) у країнах, історично пов'язаних із Британською колоніальною імперією, наприклад, в Індії, Пакистані, Нігерії, Сингапурі тощо, де національно-державним спільнотам унаслідок політико-економічних чинників необхідна інституційна і об'єднувальна функція англійської мови в державній і суспільній структурах. У *третьому колі*, що

розширюється (the Expanding Circle), представлені практичні варіанти (performance varieties), наприклад, в Данії, Індонезії, Китаї, Малайзії, Росії, Японії тощо, де англійська мова, попри неофіційний статус, виконує освітні та культурно-політичні функції [Kachru 1986].

З іншого боку, *теорія концептуальної інтеграції або блендингу* (conceptual integration or blending), що базується на теорії концептуальної метафори та теорії ментальних просторів, стверджує, що слова, символи, образи та концепти внаслідок когнітивних операцій поєднуються в мережу «ментальних просторів» для утворення значення [Fauconnier, Turner 1998, 2002; Colson 2000; Evans 2007]. Побудова мережі концептуальної інтеграції відбувається за наявності двох вхідних просторів (inputspaces), об'єднаних родовим простором (generic space), які утворюють вихідний простір (blended space). Мережева модель, як вказує її дефініція, пов'язана з «інтерактивною, динамічною розумовою діяльністю людей, спрямованою на створення значення для інтелектуальних ідейних цілей в режимі реального часу» [Fauconnier and Turner, 2007, с. 368] (переклад наш – Ю. К.). Цінним є визначення ментальних просторів В. Еванса, який витлумачує їх в термінах ділянок концептуального простору, що містять певні типи інформації і конструюються на основі узагальнених лінгвістичних, прагматичних і культурних стратегій для набору інформації [A Glossary of Cognitive Linguistics 2007, с. 134]. М. Омажич доводить, що «теорія концептуальної інтеграції може бути застосована для аналізу фразеологічного матеріалу для розуміння того, як він створюється, впорядковується та креативно застосовується» [Omazic 2005, с. 4].

Саме ці твердження дають змогу висунути гіпотезу про те, що ідіоматичний простір – це синтез англомовного та концептуального просторів. Англомовний простір у нашому випадку – це сукупність національних варіантів англійської мови (британського, американського, австралійського, канадського та новозеландського). Відповідно, концептуальний простір – це сукупність ментальних просторів, які утворюються в англомовному просторі. Ідіоматичний простір – це сукупність ментальних просторів, які утворюються в англомовно-

му просторі, вираженому за допомогою ідіоматики англійської мови.

Мета статті – концептуальний аналіз англійської ідіоматики в національних варіантах англійської мови.

Матеріал статті – 2300 англійських ідіом ЛСП SOCIAL INTERACTION.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на конструктивістські ідеї у філософії про те, що людина пізнає світ не тільки як незалежну від неї реальність, але й створює світ як власний проєкт [Черданцева 2009, с. 46], особливої ваги набуває питання про пошук способів такого конструювання із застосуванням теорії блендингу в ідіоматиці.

У запропонованій праці одним із способів ідіоматизації концептуального простору SOCIAL INTERACTION вважаємо метафоричний фрейм. У нашому випадку релевантним є не лише виділення ідіоматизованих фрагментів соціальної інтеракції у дискурсі, але й розробка фреймової моделі актуалізації концептуального простору SOCIAL INTERACTION із залученням просторової інтеграції.

В обраному для аналізу фрагменті з електронної текстової бази даних British National Corpus ідіоматизований простір SOCIAL INTERACTION є типовою універсальною структурою, яка виявляє загальні закономірності організації вербалізованої інформації у межах концептуального простору SOCIAL INTERACTION:

Although things change in fishing, as in any other industry, I feel that we are travelling familiar waters tonight. We are gathered here a little before Christmas to perform our annual fishing industry pre-ministerial Council season's service--that litany of woe from every corner of the kingdom-telling of sad tidings

of discomfort and no joy in the industry. In fact, the position is not as bad as in the recent past, but we are still not there yet, because there is no question but that any extra cuts in quotas must mean hardship.

I suspect that we all know our lines--we have heard several of them repeated tonight--and, like a pantomime by a well-loved local drama group, we fishing industry Members of Parliament will perform well in this packed House. I am sorry that that old favourite, the very nauseating tie usually worn by the hon. Member for Great Grimsby (Mr. Mitchell), is not with us, although the hon. Gentleman has just arrived. The band of bleating chorus from Scotland is present, with its regular melody, played on the strings of our hearts, about how bad things are north of the border. It gives Conservative Members the occasional chance to shout a seasonal "humbug" or two.

All may be well in the Chamber because we are on familiar ground, but outside in the real world of fish markets and the North Sea, all is not fully well. For the past year or so, all hon. Members except my hon. Friends on the Front Bench have sung from the same hymn book about decommissioning. This year, I am delighted that my hon. Friends have at least found the same page of the hymn book [BNC: House of Commons (50), european_community_fisheries_hansard_11_december_1991, Speaker: Mr. David Porter].

Родовий простір концептуального простору SOCIAL INTERACTION містить видові фрейми, які структуруються та видозмінюються у двох вхідних ментальних просторах відповідно до контексту та фонових знань реципієнта. Їх відповідниками є вхідні простори концептуального простору SOCIAL INTERACTION, наповнені структурними слотами та співвідносяться з дев'ятьма видовими фреймами названого концептуального простору (див. Табл. 1):

Таблиця 1

Класифікація видових фреймів концептуального простору SOCIALINTERACTION

Фрейм 1: Тип мовного простору (Type of language space)	Середовище (варіант) англомовного простору розгортання
Фрейм 2: Тип інтеракції (Interaction type)	Міжособистісна, групова, суспільна
Фрейм 3: Спосіб інтеракції (Mode)	Вербальна, невербальна, поведінкова
Фрейм 4: Форма інтеракції (Form)	Поведінка, дія, діалог, дебати, дискусія, розмова
Фрейм 5: Учасники інтеракції (Parties)	Суб'єкти інтеракції
Фрейм 6: Предмет інтеракції (Subject)	Конкретний аспект інтеракції
Фрейм 7: Мотиваційний аспект інтеракції (Motivation)	Бажання та наміри суб'єкта (суб'єктів) інтеракції
Фрейм 8: Ціннісний аспект інтеракції (Value)	Оцінка предмета інтеракції її суб'єктом (суб'єктами)
Фрейм 9: Результат інтеракції (Result)	Вплив інтеракції на її суб'єктів/групу/суспільство

У наведеному текстовому фрагменті адресант за допомогою вдалого поєднання основних процесів реалізації теорії концептуальної інтеграції – контрфактуальності, метафори та аналогії – підводить реципієнтів до розуміння об'єднаного простору *I am delighted that my hon. Friends have at least found the same page of the hymn book*. Контрфактуальність реалізовано за допомогою розширення сфери цілі

метафори PARLIAMENTIS A SHIP. З одного боку, член парламенту представляє свою позицію щодо проблем рибної промисловості як таку, що видається консолідованою у стінах парламенту: *I feel that weare travelling familiar waters tonight*. З іншого боку, поза стінами парламенту, в реальному житті погляди парламентарів і звичайних людей, за твердженням Д. Портера, розходяться: *All may be well in*

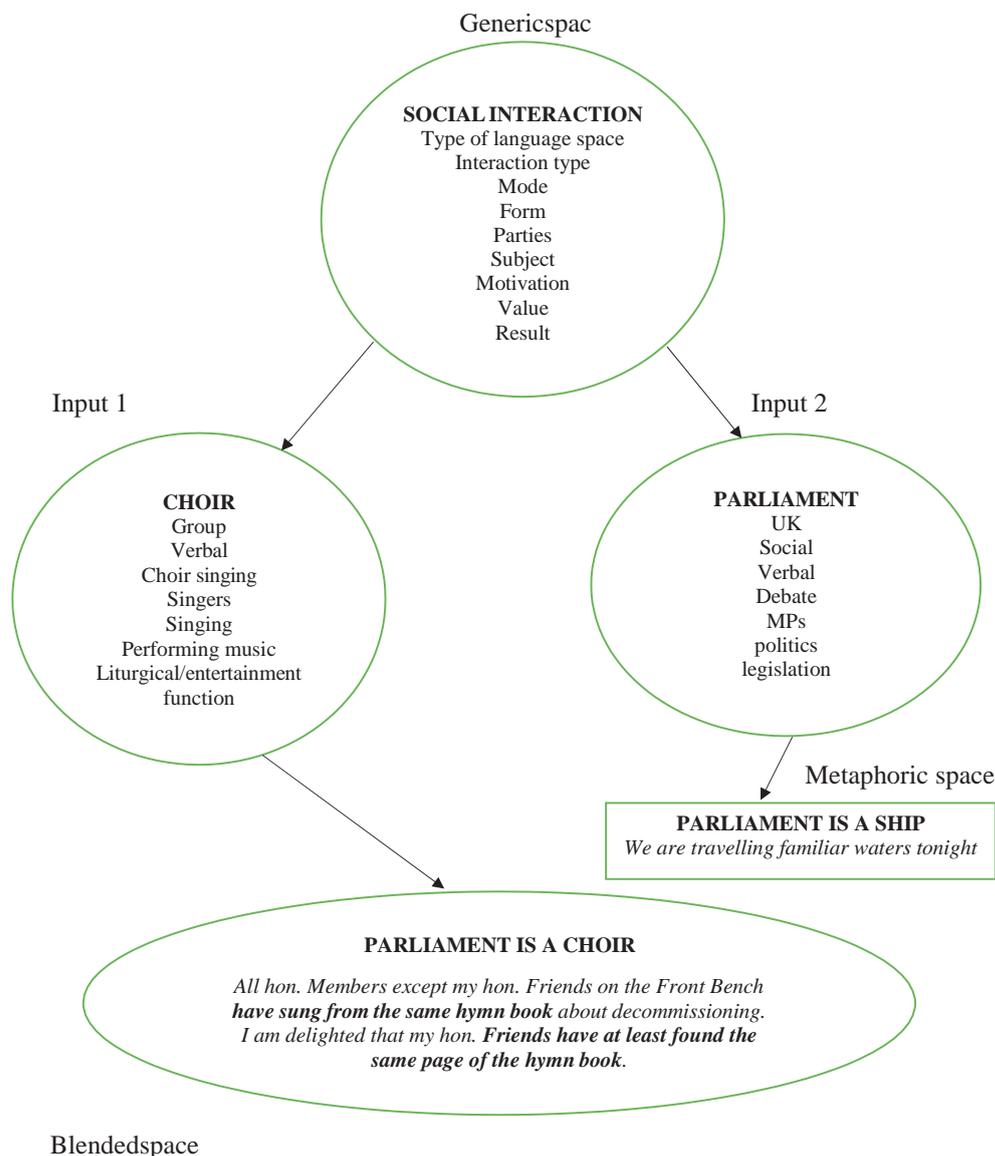
the Chamber because we are on familiar ground, but outside in the real world of fish markets and the North Sea, all is not fully well.

Приєм контрафактуальності також застосовано в актуалізації іншої метафори концептуального простору PARLIAMENT IS A CHOIR. В ідеальних умовах хорово діяльність прирівнюється до ансамблю (спільне злагодженого виконання музичного твору учасниками). Насправді ж у питанні виведення із експлуатації застарілих кораблів в парламенті Великої Британії станом на грудень 1991 року, на думку Д. Портера, спостерігались значні розходження. Це продемонстровано знову ж таки за допомогою контрафактуальності: *We are gathered here a little before Christmas to perform our annual fishing industry pre-ministerial Council season's service telling of sad tidings of discomfort and no joy in the industry.* Що стосується наповнення (completion) змішаного простору (blended space), адресантом найчастіше застосовується іронічна аналогія для актуалізації метафори PARLIAMENT IS A CHOIR: *annual fishing industry pre-ministerial Council – annual Christmas service; annual*

Christmas service – that litany of woe from every corner of the kingdom; good tidings – sad tidings of discomfort and no joy in the industry; fishing industry Members of Parliament – a pantomime by a well-loved local drama group; Scottish representation in the UK parliament – the band of bleating chorus from Scotland; the rhetoric of the Scottish representation in the UK parliament – regular melody, played on the strings of our hearts.

Попри в основному негативну оцінку діяльності парламенту стосовно регулювання рибної промисловості на законодавчому рівні, адресантом відзначено позитивну динаміку в темпоральному розрізі: *past year – this year.* Усі наведені вище міркування адресанта узагальнено в опозиції узуального – *have sung from the same hymn book* – та модифікованого – *have at least found the same page of the hymn book* – варіантів аналізованої ідіоми.

На концептуальному рівні, інтенція автора та змінений смисл ідіоми *to sing from the same hymn book* отримують нове значення внаслідок інтеграції когнітивних структур вхідних і метафоричних просторів і концептуальної інтеграції.

Висновки. Поєднання теорій концептуальної інтеграції та англомовного простору видається виправданим, оскільки це дає змогу представити варіантно зумовлену концептуалізацію дійсності в режимі реального часу. Ідіоматизований концептуальний простір SOCIAL INTERACTION розгортається у вигляді одномасштабної фреймової мережі (single-score frame net work), у якій вхідні простори структуровані у двох організувальних фреймах (CHOIR і PARLIAMENT, відповідно). Унаслідок

когнітивних процесів контрфактуальності, метафоризації та аналогії утворено новітню структуру PARLIAMENT IS A CHOIR (I am delighted that my hon. Friends have at least found the same page of the hymn book), яка об'єднує концептуальну інформацію обох вхідних просторів, прагматичну та культурну інформацію та виражає за допомогою модифікованого значення ідіоми загальну оцінку ситуації на концептуальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева І. О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації простору засобами англійської фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса: Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова, 2007. 20 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы). *Известия Академии Наук. Серия Литературы и языка*. Москва, 1997. Т. 56. № 3. С. 22–31.
3. Фещенко Ю. В. Ідіоматичний простір “homosocialis” у сучасній англійській мові: лінгвокогнітивний та комунікативно-функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ: Київський національний лінгвістичний університет, 2007. 20 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / [Е.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов та ін.]; Голова редколегії В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
5. Черданцева И. В. Иронический метод философствования и его реализация в концепте «я-философ-ироник»: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра. филос. наук: спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания». Тюмень, 2009. 50 с.
6. BNC: [Електронний ресурс]: текстова база даних The British National Corpus. Режим доступу: // <http://www.natcorp.ox.ac.uk/BNCBritishNationalCorpus>.
7. Fauconnier G. Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language. New York: Cambridge University Press, 1994. 238 p.
8. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks. *The Cognitive Linguistics Reader* / ed. by Evans V., Bergen B.K. and Zinken J. 2007. London: Equinox. P. 360–419.
9. Kachru B. The Other Tongue: English across cultures. Illinois: University of Illinois Press, 1992. 384 p.
10. Krieken van K., Sanders J. Smoothly moving through Mental Spaces: Linguistic patterns of viewpoint transfer in news narratives. *Cognitive Linguistics*, 2019. 30(3). P. 499–529.
11. Omazic M. Introduction: WHY, WHAT and HOW in phraseology. *Jezikoslovje* 6.1, 2005. P. 1–5.
12. A Glossary of Cognitive Linguistics. Ed. by V. Evans. Edinburgh University Press, 2007. 256 p.
13. Zima E., Brône G. Cognitive Linguistics and interactional discourse: time to enter into dialogue. *Language and Cognition*, 2015. 7 (4). P. 485–498.

REFERENCES

1. Andreyeva I.O. (2007) Lihvokohnityvni parametry kontseptualizatsiyi prostoru zasobamy anhliys'koyi frazeolohiyi [Linguistic and cognitive parameters of space conceptualization in the English phraseology]: PhD author's abstract: 10.02.04. Odesa. 20 s. [in Ukrainian].
2. Kubryakova Ye.S. (1997) Yazyk prostranstva i prostranstvo yazyka (k postanovke problemy) [Space language and language space (Articulation of issue)] *Izvestiya Akademii Nauk. Seriya Literatury i yazyka*. Moscow. 56 (3). S. 22–31. [in Russian].
3. Feshchenko YU.V. (2007) Idiomatychnyy prostir “homo socialis” u suchasniy anhliys'kiy movi: lihvokohnityvnyy ta komunikatyvno-funktsional'nyy aspekty [Idiomatic space “homo socialis” in contemporary English: linguo-cognitive and communicative-functional aspects]: PhD author's abstract: 10.02.04. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
4. Filozofskyy entsyklopedychnyy slovnyk (2002) [Philosophic Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrus. 742 s. [in Ukrainian].
5. Cherdantseva I.V. (2009) Ironicheskiy metod filozofstvovaniya i yego realizatsiya v kontsepte “ya-filozof-ironik” [Ironic method of philosophizing and its realization in the concept “Myself as an ironic philosopher”]: DSc author's abstract. 09.00.01. Tyumen. 50 s. [in Russian].
6. BNC: [Електронний ресурс]: текстова база даних The British National Corpus. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/BNCBritishNationalCorpus>. [in English].
7. Fauconnier G. (1994) Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language. New York: Cambridge University Press. 238 p. [in English].
8. Fauconnier G. (2007) Conceptual Integration Networks. *The Cognitive Linguistics Reader* / ed. by Evans V., Bergen B.K. and Zinken J. London: Equinox. P. 360–419. [in English].
9. Kachru B. (1992) The Other Tongue: English across cultures. Illinois: University of Illinois Press. 384 p. [in English].

10. Krieken van K., Sanders J. (2019) Smoothly moving through Mental Spaces: Linguistic patterns of viewpoint transfer in news narratives. *Cognitive Linguistics*. 30(3). P. 499–529. [in English].
11. Omazic M. (2005) Introduction: WHY, WHAT and HOW in phraseology. *Jezikoslovlje* 6.1. P.1–5. [in English].
12. A Glossary of Cognitive Linguistics. (2007) Ed. by V. Evans. Edinburgh University Press. 256 p. [in English].
13. Zima E., Brône G. (2015) Cognitive Linguistics and interactional discourse: time to enter into dialogue. *Language and Cognition*. 7 (4). P. 485–498. [in English].

ENGLISH LANGUAGE SPACE AS LOCUS OF IDIOMS

Abstract. In the modern scientific worldview, space is regarded as “one of the principal objective forms of existence of matter, which describes the location of material objects relative to each other, expresses the length of bodies, and their coexistence” [Philosophical Encyclopedic Dictionary 2002, p. 529-530]. Social space is a combination and interchange of various human activities. However, as O. Kubriakova points out, resorting to a philosophical interpretation of space will be insufficient for determining the extent to which a person perceives it [Kubriakova 1997, p. 127]. Therefore, this category needs to be addressed from a linguistic standpoint. The present paper is a study of idioms based on the concentric model of World Englishes by Kachru (1986) and the theory of conceptual integration by Fauconnier and Turner (1997, 2002). The following hypothesis is put forth: idiomatic space is a combination of English language space and the conceptual space. Thus, idiomatic space can be described as a totality of mental spaces arising in the English language space and represented in the English idioms. The purpose of the study is the conceptual analysis of idioms in the national varieties of English. The combination of the concentric model of World Englishes and the theory of conceptual integration seems justified because it provides an insight into on-line meaning making process. The idiomatically conceptualized SOCIAL INTERACTION unfolds as a single-scope frame network, in which the input spaces are structured in two organizing frames (CHOIR and PARLIAMENT, respectively). Hence, the cognitive mechanisms of counterfactuals, metaphor and analogy, along with the relevant pragmatic and cultural information, give rise to the emergent structure PARLIAMENT IS A CHOIR (I am delighted that my hon. Friends have at least found the same page of the hymn book), which manifests itself in the creatively modified idiom *have at least found the same page of the hymn book* in British English. The study thus opens up avenues for further research into idioms and idiomaticity in the national varieties of English.

Keywords: the study of idioms, English language space, conceptual integration theory, metaphor, analogy.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Ковалюк Ю., 2019 р.

Юрій Ковалюк – кандидат філологічних наук, докторант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна; orcid.org/0000-0002-9379-2187

Yuriy Kovalyuk – Candidate of Philology, Postdoctoral student of the English Language Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine; orcid.org/0000-0002-9379-2187

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ АНТРОПОНІМІКОН ПОВІСТІ ЮРІЯ СТАНИНЦЯ «ЧЕРВОНА ЙОНАТАНОЧКА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161.2'373.23:821.161.(477.87) Станинець

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).50–55.

Лавер О. Літературно-художній антропонімикон повісті Юрія Станинця «Червона йонатаночка»; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто природу, стилістичні функції літературно-художніх антропонімів та їх значення для створення національно-регіонального колориту. Предметом лінгвістичного аналізу стали власні назви у творах закарпатського письменника Ю. Станинця. Митець сформував антропонімічний простір своїх творів як складову частину українського антропонімікону, зберігаючи при цьому типові діалектні ознаки.

Ключові слова: антропонім, апелятив, літературно-художній антропонім, діалектний варіант антропоніма, стилістична значущість, національно-регіональний колорит.

Постановка проблеми. Мова майже кожного художнього твору – це майстерна авторська обробка живорозмовного мовлення. Літературно-художній простір творів закарпатського письменника Юрія Станинця є важливою сторінкою в історії розвитку української літературно-художньої антропонімії та у становленні норм української літературної мови на Закарпатті у 30–40-х роках ХХ ст. За фахом Юрій Іванович Станинець був греко-католицьким священиком, у період атеїзму радянської влади він не зрікся віри, не відійшов від принципів служіння своєму народові, за що був відсторонений від літературного процесу. І. Ребрик та Н. Ребрик відродили частину багатой літературної спадщини митця і започаткували наукове вивчення його творчості у літературознавчому аспекті. Мова творів Ю. Станинця об'єктом аналізу не була.

Сконденсована у власній назві художнього героя інформація розкриває принципи творчого мислення письменника. Система власних назв Ю. Станинця сформована на основі народної номінації і охоплює яскраві зразки колоритних регіональних онімів. Вивчити і зберегти діалектні варіанти імен, прізвищ, родичівських прізвищ вважаємо актуальним завданням сучасної ономастики.

Аналіз досліджень. Численні публікації засвідчують, що об'єктом зацікавлень науковців деталі частіше стають саме регіональні пропріативи у художніх творах. Основні критерії функціонування діалектних літературно-художніх антропонімів висвітлено у працях Л. О. Белея, Ю. О. Карпенка, Г. Л. Аркушина, О. Р. Сколоздри-Шепітко, А. І. Вегеш, О. М. Чижмар та ін. Роль закарпатоукраїнських письменників у розширенні функціональних меж української літературно-художньої антропонімії вперше висвітлено у монографії О. М. Чижмар «Загальнонаціональне та регіональне в закарпатоукраїнській літературно-художній антропонімії ХІХ – ХХ ст.» [Чижмар 2018]. Однак доробок українських науковців у царині літературно-художньої ономастики незіставний із кількісним багатством та розмаїттям власних назв у художніх творах, тому антропоніми у творах Ю. Станинця потребують подальшого вивчення.

Мета нашого дослідження – здійснити функціонально-стилістичний аналіз антропонімів у повісті Ю. Станинця «Червона йонатаночка», визначити їх роль і значення у мовній структурі твору.

Виклад основного матеріалу. Ономастикон повісті «Червона йонатаночка» реалістичний, однак під пером майстра майже всі власні назви набувають семантичного розширення. Б агатим матеріалом для написання ранніх творів стали події, які розгорталися на Закарпатті наприкінці 30-х років ХХ ст.

Вибір власних назв у Станинцевих творах залежить від ідейного задуму автора. Реалістично відобразити життя, свідком і учасником якого був, – саме таку мету ставив собі письменник. Ю. Станинець у автобіографії неодноразово наголошує, що джерелом його творів стало саме життя: «Образи моїх творів – це живі люди, між котрими я жив. З ними навіть фотографії в мене були... І Анна Дашик з «Червоної йонатаночки», і Євка Король у «Веретено впало», і інші» [Станинець 2011, с. 607]. Життєвим кредо Ю. Станинця, як зазначають літературні критики, було писати про народ і для народу, для навчання народу, для його просвіти, для виведення українського селянина із провінційної замкнутості на ширший шлях національно-культурного і громадянського розвитку. Важливу роль у творчому процесі для письменника відігравали мовні засоби, які також мусіли бути гармонійно вплетені у мовну картину твору. Співвідношення реального і вигаданого, на думку Ю. Станинця, у художньому творі взаємодоповнюють одне одного, роблять твір довершеним, цілісним, легким у сприйнятті: «...завданням літератури є передати у творі дійсне життя, вивести на екран типи, що характеризували б загал, вказували б на хиби життєві і боролися б за краще життя. І тому фантазія письменника лише доти цінна, доки не відірветься від можливостей життєвих...» [Ребрик 2011, с. 62]. Н. Ребрик робить вмотивований і справедливий висновок про творчу лабораторію Ю. Станинця, про безперервний пошук мовних і художніх засобів для зображення задуманого: «Таке розуміння доцільного співвідношення правди факту і авторського до-

мислу в купі з майстерністю роблять образи Юрія Станинця спершу цілісними, а далі самотніми, колоритними, такими, що запам'ятовуються надовго» [Ребрик, с. 63]. Завдяки правдоподібності самотніми, колоритними і незабутніми стали і власні назви у творах письменника.

Власні назви героїв повісті спроектовані з реальних назв людей, відомих письменнику, серед них офіційні і діалектні варіанти: *Василь Дашик, Дашиканя, Лисичканя, Анна Дашикова, Юра Попадинець, Іван Ляшків/син Ляшка/Іван Ляшик/син Ляшика, Іваніха, Корсак, Лазуряк, Василь Білий, Христина Вовчкова, Василина Федоришина, Марія Ковачова, Марія Сокачова, Іван Вилічка, Іван Гичка, Василь Немеш, Михайло, Петро Попович старий Рачок, старий Ціпало, Деруд, Іван Лисичка, Гунська, Лецова дочка.*

Літературно-художній антропонім (далі – ЛХА) *Василь Дашик* ідентифікує одного з головних героїв повісті. Події твору відбуваються восени на початку другої світової війни. Багатий урожай, виплеканий селянами протягом літа, опиняється під загрозою знецінення. Ю. Станинець світові події робить лише тлом сюжетної канви, а основну увагу приділяє внутрішньому світу головних героїв: кожного з них готує до переломного моменту, до кардинального зламу в усталених поглядах. Конфлікт постає між батьком і дочкою. Василь Дашик – типовий образ дбайливого господаря. Все життя він важко працював для землі і для сім'ї. Гордістю селянина став величезний сад, закономірно Василь Дашик мріє, щоб праця його потрапила до надійних рук, до одногодмця в поглядах, заради цього він готовий знехтувати почуттями рідної доньки, хоч дуже її любить. Прізвище *Дашик* відібране автором із антропонімікону Тячівщини. П. П. Чучка подає прізвище *Даши* від староукраїнського чоловічого імені *Даши*, яке в XVI – XVII ст. співвідносилось з повними іменами *Дасій, Давид, Євдоким* та деякими іншими *Данило, Давид, Йордан* [Чучка 2005, с. 187]. Доантропонімічна семантика імен має християнське коріння: *Євдоким* походить з грецької мови і означає 'славний, оточений доброю славою' [Белєй 2011, с. 101], *Давид* – гебр. 'улюбленець', *Данило* – гебр. 'Бог судить, Бог мій суддя' [Белєй 2011, с. 99], *Йордан* – гебр. 'хрещений в ріці Йордан' [Белєй 2011, с. 105]. Детальна авторська характеристика Василя Дашика, відіменна християнська основа прізвища та суфікс *-ик*, який, крім патронічного, має ще демінутивне значення, викликають асоціації про носія як про людину працювиту, проте з надто вузькими і навіть консервативними поглядами. Дашик біля свого саду ходив «як мати біля дитини», а тому на старість «потребує не тільки зятя, дочці – чоловіка, але й своєму садові дбайливих рук, фахової опіки» [Станинець 2011а, с. 237]. Людина, яка не працює на землі, як Юра Попадинець, для Дашика це *гонимарник* [Станинець 2011а, с. 252], *гехкар* [9, с. 240], *волоцюга, нероба, пройдисвіт* [Станинець 2011а, с. 241].

Ю. Станинець основну ідею у повісті «Червона йонатаночка» вбачав у творенні нового героя.

Поширений у тогочасній українській літературі образ селянина-трудівника, виснаженого і беззахисного, не вдовольняв задум Ю. Станинця, письменник прагнув продемонструвати на прикладі Юри Попадинця різні способи ефективного використання людської праці. Письменник пояснює в автобіографії: «Наш народ біднів з кожним роком. Визискували його всі. Спекулянти жили, пили з нього соки, його працю скуповували за безцінь. Яблука на цвіті віддавали за п'яту, шосту правдивої ціни... От я і вивів Юру Поповича, щоб показати, що минув час, коли ми мали тільки обробляти землю, а торгувати мав за нас інший, чужий. Це новий тип нашої людини, що вміє зібрати яблука, продати їх, заробити на тому, але не ошукати свого брата по крові» [Станинець 2011а, с. 609].

Власна назва головного героя вибрана Ю. Станинцем, очевидно, не випадково. Ім'я *Юрій*, як свідчать наші попередні дослідження, стало знаковим у творчості письменника. *Юра Чорний, Юра Станчук, Юра Попадинець* – головні образи епічних полотен Ю. Станинця, образи господарів, які піклуються не лише про свою землю, але й дбають про правду, інтереси громади і підтримку ближнього. Письменник таким способом формував зразок народного лідера, не войовничого і революційного, але стійкого, наполегливого, цілеспрямованого, такого, якими були дідусі і батько Ю. Станинця, тому власною назвою нового образу хлібороба стало ім'я *Юрій* [Лавер 2017], імовірно, як у дідуса – Юрій Чепеш-Кляпчук.

Прізвище *Попадинець*, за матеріалами словника П. П. Чучки, одне з поширених на Закарпатті, особливо у Хустському, Тячівському, Іршавському, Ужгородському, Мукачівському районах [Чучка 2005, с. 462]. Структура прізвища має чотири значущі морфеми: корінь *поп*, який походить від апелятива *pip* 'священик', андронімічний суфікс *-иха*, матронімічний суфікс *-ин-* і поліфункціональний *-ець*. Суфікс *-ин* праслов'янського походження, суфікс *-ець* розвинувся на українському ґрунті [Чучка 2005, с. 39]. Кожна морфема є носієм семантичних конотацій: *pip* – носій християнських і людських моральних цінностей, суфікси *-ин* та *-ець* – належність до українського антропонімікону. Сукупність сем у морфемному складі ЛХА *Попадинець* органічно доповнюють енциклопедичну характеристику героя – молодий хлібороб і підприємець водночас, здатен заробити для себе і допомогти ближньому – підтримати і навчити, сповідує принципи справедливості і честі.

Впадає в око, що Ю. Станинець у творі міг кількох героїв називати одним і тим самим іменем. Частотними у антропоніміконі письменника стали імена *Іван, Василь, Анна, Марія*, що засвідчує реальнісне відтворення закарпатського іменника.

Імена у повісті супроводжуються прізвищами, такі двокомпонентні назви стали засобом створення соціальної і національно-регіональної значущості: *Іван Ляшик/Ляшко, Василь Білий, Іван Вилічка, Іван Гичка, Василь Немеш, Іван Лисичка*. Порівняльний аналіз ЛХА-прізвищ, використаних Ю. Станин-

цем, та прізвищ закарпатських українців дозволяє стверджувати, що основним джерелом літературно-художнього антропонімікону письменника стали прізвища та прізвищеві назви українців західних районів Закарпаття. Географія поширення прізвищ *Ляшко/Ляшик, Білий, Виличка, Гичка, Лисичка, Лазуряк, Корсак, Немеш* – це в основному Тячівський, Іршавський та Хустський райони [Чучка 2005], терени рідні і близькі для Ю. Станинця. Зазначені ЛХА-прізвища ідентифікують епізодичних персонажів. Мов художник короткими мазками, письменник за допомогою доантропонімічної семантики подає лаконічну характеристику персонажів. Прізвище *Білий*, за свідченнями П. П. Чучки, у відповідному національному фонетичному оформленні є в усіх слов'янських мовах, його походження безпосередньо пов'язане з давньослов'янським іменем *Бѣль*, яке надавали світловолосим та білошкірим дітям [Чучка 2005, с. 66], однак у тексті повісті сема 'світловолосий і білошкірий' не реалізується, натомість ЛХА *Білий* породжує асоціації, пов'язані з лексемою 'білоручка' – 'той, хто цурається фізичної, чорної роботи; нероба' [Словник української мови 1970, т.1, с. 184]: «...*Василь Білий*. Кошарки плести, рибу ловити, ходити по гриби. П'ятдесят років йому, а ще в його руках косу люди, кажуть, не виділи» [Станинець 2011а, с. 248].

Прикметною ознакою ономасторчості, і мабуть, стилю, письменника можна вважати надзвичайно делікатну манеру критики. Юрій Станинець для викриття негативних людських рис – ледарство, п'янство, заздрість, зрада – підбирає мовні засоби без пейоративної семантики, без згрублених форм, власні назви у повісті натякають, толерантно підказують. Без сумніву, у таких випадках спрацьовують моральні цінності Станинця-священника і його здатність наполегливо і неухильно їх дотримуватись. Підтвердженням цьому слугує ЛХА *Іван Лисичка*. Прізвище *Лисичка* отримав персонаж-зрадник, який через помсту набрехав мадярським жандармам про Юру Попадинця. Мотивом вибору такого ЛХА міг стати фольклорнім *Лисичка* – назва персоналізованого образу хитрої і підступної людини. Вияв недоречної балакучості, коли жандарми арештували молодих парубків, автор вклав в уста старого дідуся з прізвищем *Ціпкало*, що є «суфіксальним утворенням від дієслова 'ціпкати' – 'пищати', отже, *ціпкало* – 'той, хто ціпкає' [Чучка 2005, с. 594]. Ще одним опосередкованим способом для вираження негативної оцінки став суфікс *-як-* у відіменному прізвищі *Лазуряк*: *Лазур* + *-як*. Прізвище *Лазур*, за свідченнями П. П. Чучки, походить від староукраїнського чоловічого імені *Лазур*, співвідносного з офіційним *Лазар* [Чучка 2005, с. 325]. Суфікс *-ак-* (*-як-*, *-чак-*) – давній слов'янський поліфункціональний суфікс, що широко представлений як у загальних, так і у власних назвах. Значна частина загальних назв осіб із суфіксом *-ак-* (*-як-*, *-чак-*) мають зневажливу семантику, тобто називають неприємні зовнішні чи внутрішні ознаки носія: *босак, голодняк, мізерак, пияк, лисак, лівак, паскудняк, пудляк* та ін. [Чучка 2005, с. ХХІХ]. Серед прізвищ закарпатців

з коренем *Лазар* чимало утворень з емоційно нестральними суфіксами: *Лазарюк, Лазарчук, Лазарко, Лазорик, Лазорка, Лазорко* тощо [Чучка 2005, с. 324 – 325], однак автор вибрав саме варіант *Лазуряк*, очевидно, за аналогією до пейоративних назв. Негативних конотацій прізвище *Лазуряк* набуває у тексті твору: «А *Лазуряк*? Ціле літо пересидить коло води. Чи суть бокори, чи не суть, а він звисить сокирча за лікоть і гайда. А хто його заробітки числить? Знову тільки корчмар» [Станинець 2011а, с. 248].

Цікавою і неоднозначною інформативністю наділений ЛХА *Корсак*, що ідентифікує персонажа-музиканта, який грає молоді на танцях. П. П. Чучка подає три версії походження цього прізвища: 1) від давньої назви лисиці *корсак*, відомої українцям і полякам; 2) від місцевого апелятива *корсак* – 'черевик із зачоченм догори носком', 'довжелезна нога'; 3) від діалектного апелятива *корса* – 'полоз саней', 'вигин полоза', уживається для назви кривих предметів, очевидно, *корса* – 'кривоногий' так само, як і буковинський апелятив *корсоногий* [Чучка 2005, с. 288]. Музикант *Корсак* – епізодичний персонаж, детальної характеристики автор для нього не подав, але доантропонімічне значення прізвища *Корсак* дозволяє читачеві самостійно уявити образ.

Письменник мусить опиратись на народні традиції іменування, це забезпечує правдоподібність зображуваного, «щоб дія твору була реалістичною, пов'язувалася з визначеним регіоном, персонажі повинні іменуватись типовими для даного регіону (нації) антропонімами» [Белей 1995, с. 20]. ЛХА *Ляшко, Гичка, Гичкан, Немеш, Попович, Рачок, Виличка* відібрані автором із антропонімікону західних районів Закарпаття і також мають прозору доантропонімічну семантику: *Ляшко* – від чоловічого імені *Ляш*, що з *Ілляш*, тобто *Ілля*; від видозміненої антропоноснови *лях* 'поляк', 'католик' [Чучка 2005, с. 351]; *Виличка* – від апелятива *виличка* 'демінутив від вилиця', 'щока', 'дишель у санях' [Чучка 2005, с. 117]; *Гичка, Гичкан* (*Гичка+ан*) – від апелятива *гичка* 'качан кукурудзи без зерня', 'низька людина' [Чучка 2005, с. 144]; *Немеш* – угорський титул *nemes* 'шляхтич' [Чучка 2005, с. 408]; *Попович* – від апелятива *попович* 'син попа' [Чучка 2005, с. 463]; *Рачок* – від антропоніма *Рак+ок*, що у свою чергу походить від загальної назви *рак* [Чучка 2005, с. 477]. Склад, структура та відапелятивна семантика названих ЛХА органічно доповнюють мову повісті, забезпечують нейтральне національно-регіональне тло твору.

Характерною особливістю антропонімікону повісті «Червона йонатаночка» є наявність родичівських прізвищ для ідентифікації жінок. Офіційні двокомпонентні назви «ім'я+прізвище» для жінок у творі відсутні, натомість мають місце патроніми з суфіксом *-ова*: *Анна Дашикова, Христина Вовчинова, Марія Ковачова, Марія Сокачова*. У сучасному українському антропоніміконі такі утворення є стилістично нейтральними, у словацькій, чеській, польській та лужицьких вони піднесені до рангу офіційних прізвищ. Ю. Станинець використовує

прізвищеві назви з суфіксом *-ова* (інколи з суфіксом *-ина* *Василина Федоришина*) для ідентифікації молодих неодружених жінок, акцентуючи при цьому увагу на місцевих патріархальних традиціях номінації. Аналогічними є використання і чоловічих найменувань *Юра Попадинців, Попадинців син, Іван Ляшків, син Ляшків, Петро Поповичів*. Спорадично ім'я і патронім мають емоційно-експресивну стилістичну значущість: «А все це не *Анна Дашикова*, а якась лісова мавка...» [Станинець 2011а, с. 276]; «...були жандарми і забрали *Юру Попадинцьового*. За що – ніхто не знає» [Станинець 2011а, с. 244]; «Мені другий хай не платить. Я не жебрак! Я *Ляшків син!*» [Станинець 2011а, с. 260].

Соціально значущу стилістичну функцію у повісті виконують андроніми та описові конструкції. ЛХА-андроніми вказують на сімейний стан денотатів, засобом вираження соціальної характеристики виступають традиційні жіночі варіанти прізвищ із суфіксами – закарпатським *-аня* та загальноукраїнським *-иха*: *Дашиканя, Лисичканя, Іваниха*. Вікову характеристику у творі забезпечують описові конструкції: *старий Рачок, старий Ціпкало*.

Для змалювання закоханої пари Ю. Станинець використовує ліричні тони, мовні засоби здебільшого фольклорного походження. Центральну частину таких описів займають імена головних героїв – *Анна і Юра*. Засобом вираження емоційно-експресивної оцінки персонажа може бути структура імені і контекст. Ю. Станинець наповнює імена експресією поступово, використовуючи спочатку контекст: «*Юра* обняв *Анну* правою рукою і притис до себе. Ішли повільно, мов у сні, мов зачаровані, дорогою щастя і любові» [Станинець 2011а, с. 273].

Епіцентром розгортання стосунків стає сцена зустрічі закоханої пари після довгої розлуки, після повернення Юри з тюрми. Саме для такого епізоду письменник використовує увесь спектр емоційно-експресивних варіантів: «*Анночко!* – шептав *Юра*... – *Нуцько*, що з тобою... Ти мене, свого *Юру*, так налякала?»; «*Юрку*, та тебе й половина немає того, що був, – простогнала» [Станинець 2011а, с. 297]. Здрібніло-пестливе *Нуцька* є варіантом імені *Ганна, Анна* (з гебрейської 'ласкава, милостива' [Белей 2011, с. 140]) і типове для Тячівського та Хустського районів [Чучка 2003, с. 192]. Завдяки діалектному ЛХА *Нуцька* увиразнюється національно-регіональний колорит у творі. Ступенювання пестливості Ю. Станинець майстерно здійснює за зразками традиційної народної антропонімії.

Поступово автор підводить читача до сприйняття нової назви *Йонатаночка*. Образ головної героїні – це образ нової жінки, вона все ще селянка, господиня, вона батькова помічниця, але думає зовсім по-іншому, ніж її батьки, представники старшого покоління. Анна Дашик готова боротися за правду, бо розуміє глибину подій, саме в її уста Ю. Станинець вкладає основну ідею повісті:

«Настав такий час, що темниці наповнюють порядними, чесними людьми тільки за те, бо вони і ми всі стали скалкою в захланній горлянці нашого віковичного ворога, якому ні вас, ні мене, ні ваші яблука не треба, бо давиться і тими, що в нього родяться. Йому треба наші ліси, нашу землю, наші гори з їх багатством... А хто проти цього скаже слово – того в темницю... І ви цих людей темничниками прозиваєте!..» [Станинець 2011а, с. 309]. Апелятив *йонатанка* поширений у закарпатських говірках і має два значення 'сорт яблуні, джонатан', 'плоди цієї яблуні' [Сабадош 2008, с. 136]. У творі можна зустріти чимало епізодів, у яких і сад, і яблука набувають символічного значення: зустрічі закоханих відбуваються в саду, Анна майже завжди в саду коло яблук, очі в неї «блиснули... чорними зернятками достиглої йонатанки» [Станинець 2011а, с. 323], у тюрмі скатованому Юрові крізь сон ввижається, ніби Анна дає йому яблуко [Станинець 2011а, с. 302]. Сад у повісті – символ родини і родинної праці, символ роду. Для Ю. Станинця – спогади про сад найніжніші і найтепліші, це його дитинство, перша життєва школа, де його малого «пташки вчили нової пісні навесні» [8, с. 525], де звучали дідові казки, де почались перші господарські роботи. Саме батьківський сад визначив життєве кредо письменника – садити і щепити: «У молоді круглі головки, в чисті серця щеплю очка науки і просвіти» [Станинець 2011, с. 526]. Йонатанки – це яблука червоного кольору, зимові, дуже соковиті, стійкі до холоду і довго зберігаються. Так і Анна Дашик – молода, вродлива і водночас мужня, вірна і витривала: «Чого плачеш, *Йонатанко*, моя дорога *Йонатаночко?* – і знову обсипав *Анночку* поцілунками, щоб висушити сльози її дівочої вірності» [Станинець 2011а, с. 340]. Ю. Станинець символ родинного саду переносить у символічну власну назву для номінації образу дівчини покірної, але не скореної.

Висновки. Таким чином, здійснений лінгвістичний аналіз пропріальної лексики дозволяє стверджувати, що власні назви у художньому творі становлять систему, яка по-особливому локалізує події у просторі і часі, багатоаспектно репрезентує і світогляд, і мову письменника, формує яскраві словесні символи. Національно значущі ЛХА – прізвища закарпатських українців, патроніми з суфіксами *-ова, -ів*, діалектні словоформи *Попадинцьового, з Поповичовим, Ковачова, Сокачова*, здрібніло-пестливе ім'я *Нуцька* – формують національно-регіональний колорит, забезпечують достовірність зображуваних подій. Оригінальним виступом Ю. Станинця можна вважати символічний ЛХА *Йонатаночка*, який у повісті має різнопланову семантику. Талановитий майстер слова за допомогою діалектних і загальнонаціональних мовних ресурсів реалістично відтворює особливості антропонімії Закарпаття у міжвоєнний період.

ЛІТЕРАТУРА

- Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.

2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород: Патент, 2002. 175 с.
3. Белей Л.О. Ім'я дитини в українській родині. Харків: Фоліо, 2011. 283 с.
4. Лавер О. В. Літературно-художні антропоніми як засіб увиразнення українського регіонального колориту (на матеріалі повісті Ю. Станинця «Юра Чорний»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27)2017. С. 199–203.
5. Ребрик Н. «...Платити мені маєте не сріблом-злотом, а такими почуттями до мене у ваших серцях при читанні цієї книжки, які я мав до вас, коли цю книжку писав...». Ю. І. Станинець. Червона йонатаночка: Вибрані твори. Ужгород: Гражда, 2011. С. 3–82.
6. Сабодош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
7. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 184.
8. Станинець Ю. І. Автобіографія. Станинець Ю. І. Червона йонатаночка: Вибрані твори. Ужгород: Гражда, 2011. С. 533–617.
9. Станинець Ю. І. Червона йонатаночка: Вибрані твори. Ужгород: Гражда, 2011а. 640 с.
10. Чижмар О. М. Загальнонаціональне та регіональне в закарпатоукраїнській літературно-художній антропонімії XIX – XX ст. Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа», 2018. 180 с.
11. Чучка П. П. Традиційні імена закарпатських українців. *Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Випуск 10. Житомир, 2003. С. 171–194.
12. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Київ: ТОВ «Папірус», 2008. 672 с.

REFERENCES

1. Belei L. O. (1995) Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomii XIX – XX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian proper names of the literary heroes of the XIX – XX centuries]. Uzhhorod: Patent. 120 s. [in Ukrainian].
2. Belei L. O. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponomiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian proper names of the literary heroes: problems of theory and history]. Uzhhorod: Patent. 175 s. [in Ukrainian].
3. Belei L. O. (2011) Imia dytyny v ukrainskii rodyni [The name of the child in the Ukrainian family]. Kharkiv: Folio, 2011. 283 s. [in Ukrainian].
4. Laver O. V. (2017) Literaturno-khudozhni antroponimy yak zasib uvyraznennia ukrainskoho rehionalnoho kolorytu (na materialy povisti Yu. Stanyntsia «Iura Chorny») [Fiction anthroponyms as expressive means of Ukrainian local colouring (based on the work of Yuri Stanynets «Yura Chorny»)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seria: Movoznavstvo*. Ternopil: Ternopilskiyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni Volodymyra Hnatiuka, 2017. Vyp. 1 (27). S. 199–203. [in Ukrainian].
5. Rebryk N. (2011) «...Platyty meni maiete ne sriblom-zlotom, a takymy pochuttiamy do mene u vashykh sertsyakh pry chytanni tsiiei knyzhky, yaki ya mav do vas, koly tsiu knyzhku pysav...» [You have to pay me not with silver and gold, but with such feelings in your hearts when reading this book, which I had with you when I wrote this book]. Yu. I. Stanynets. Chervona yonatanochka: Vybrani tvory. Uzhhorod: Grazhda. S. 3–82 [in Ukrainian].
6. Sabadosh I. V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian dialect of Sokyrnytsa village of Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].
7. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, 1970. Tom 1 [in Ukrainian].
8. Stanynets Yu. I. (2011) Avtobiohrafiiia [Autobiography]. Stanynets Yu. I. Chervona yonatanochka: Vybrani tvory. Uzhhorod: Grazhda. S. 533–617 [in Ukrainian].
9. Stanynets Yu. I. (2011) Chervona yonatanochka: Vybrani tvory [Chervona yonatanochka: Selected works]. Uzhhorod: Grazhda. 640 s. [in Ukrainian].
10. Chyzhmar O. M. (2018) Zahalnonatsionalne ta rehionalne v zakarpatoukrainskii literaturno-khudozhnii antroponomii XIX – XX st. [National and regional in Transcarpathian proper names of the literary heroes of the 19th – 20th centuries]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Karpatska Vezha». 180 s. [in Ukrainian].
11. Chuchka P. P. (2003) Tradytsiini imena zakarpatskykh ukrainsiv [The traditional names of Transcarpathian Ukrainian] Volyn – Zhytomyrshchyna [Traditional names of Transcarpathian Ukrainians]. *Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. Vypusk 10. Zhytomyr. S. 171–194 [in Ukrainian].
12. Chuchka P. P. (2005) Prizvysheha zakarpatskykh ukrainsiv: istoryko-etymolohichniy slovnyk [Surnames of the Transcarpathian Ukrainians: The historical-etymological Dictionary]. Lviv: Svit. 703 s. [in Ukrainian].

13. Chuchka P. P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Kyiv: TOV «Papirus». 672 s. [in Ukrainian].

**LITERARY FICTION ANTHROPONYMS IN THE SHORT STORY
«CHERVONA YONATANOCHKA» BY YURIY STANYNETS**

Abstract. The article deals with the nature and stylistic functions of literary fiction anthroponyms as well as their role in the creation of national religious identity. In fiction texts proper names acquire numerous connotations, they do not merely identify but also diversify the artistic concept, becoming the aesthetic sign of national culture. The object of our research are proper names in the works of Transcarpathian writer Yuriy Stanynets – a very protean figure in the cultural history of Transcarpathian region as well as in the history of Ukraine in general, whose artistic heritage enjoys its renaissance after the lasting period of reticence. The author reproduces everyday routine and spiritual life of Transcarpathian village of 1930 – 1940s, represents diverse regional variants of personal names.

Literary fictional onym space of Yuriy Stanynets' works is a significant stage in the development of Ukrainian literary fictional anthroponymy as well as in the establishment of literary Ukrainian language norms in Transcarpathian region. The artist has formed the anthroponomical space of his works as the key element of Ukrainian anthroponomicon, having preserved the dialectical features.

In the short story «Chervona Jonatanochka» the writer presents versatile as to their structure and stylistic functions literary fiction anthroponyms, the most typical of them being the emotional expressive names and two-component constructions such as «name + patronymic name», «name + last name». Official and dialectical proper names of Transcarpathian Ukrainians have become the main source of literary fictional anthroponyms creation.

The linguistic analysis of dialectical variants of proper names in the short story «Chervona Jonatanochka» demonstrates their characteristic potential, ethical and aesthetic significance.

Keywords: anthroponym, apelative, literary fictional anthroponym, dialect variations of anthroponyms, stylistic significance, toponym, national regional colouring.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2019 р.

© Лавер О., 2019 р.

Оксана Лавер – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

Oksana Laver – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7904-3083>

LEXICAL UNITS DENOTING PARALANGUAGE ELEMENTS OF COMMUNICATION

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 811'319:18

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).56–61.

Мигoliniць О. Лексичні одиниці на позначення паралінгвальних елементів комунікації; кількість бібліографічних джерел – 19; мова англійська.

Abstract. Nonverbal communication is the process of sending and receiving messages between two or more people without the use of words. We can communicate in a variety of nonverbal ways including our posture, gestures, facial expressions, touch, eye contact, and intonation. Research suggests that nonverbal communication makes up over 60-70% of all that we communicate. In other words, how we say something is often more important than what we say. Paralanguage is considered to be one of the components of non-verbal communication, which goes beyond the specific spoken words. It includes pitch, amplitude, rate, and voice quality of speech. Paralanguage reminds us that people convey their feelings not only in what they say, but also in how they say it.

The present research paper is devoted to the study of the verbalization of paralanguage as the component of non-verbal communication in English. The topicality of the paper is preconditioned by the general orientation of modern linguistics on the analysis of the ways and means a language possesses for the nomination of different properties of speech which, in their turn, proved to be an important means of non-verbal communication. The aim of the research is to provide an analysis of language units, used for the nomination of paralinguistic components of communication in Modern English. The subject of the investigation is represented by the analysis of language units used for the verbalization of paralanguage elements. The object of the research is lexical units verbalizing paralinguistic components of non-verbal communication in Modern English. Primary attention is focused on the analyses of the lexemes representing different properties of the voice. As far as paralanguage considers the acoustic properties of the voice, we have considered the functioning of the lexemes, which in combination with the adverbs also demonstrate a variety of feelings and emotions of the speakers. We have also fixed lexical units used to verbalize shouting, crying, laughing. The acoustic aspect of voice found the reflection in such units as: to grumble, to murmur, to sniff, to twang etc. In the course of the analysis we have also fixed lexical units used for the nomination even of the absence of speech. Being the component of paralanguage silence finds its manifestation in a number of lexical units, each of which demonstrates certain functional characteristics.

Keywords: paralanguage, lexeme, acoustic properties, shouting, crying, laughing, component, voice.

Setting up the research problem. One of the most important problems of modern linguistics is the analysis of the communicative activity of the person in general and the study of the interconnection of verbal and non-verbal means in particular. Until the beginning of the 21st century the consideration of non-verbal communication has touched upon the scope of psychologists [Birdwhistell 1913; Ekman 1994; Mikkin 1977]. The present paper is devoted to the study of the verbalization of paralanguage as the component of non-verbal communication in English. The analysis of paralanguage as the component of non-verbal communication has already been the object of the scientific research both in our country [Antipova 1989; Shevchenko 2004] and abroad [Bolinger 1983; Boyle 1983]. As far as paralanguage possesses both broad and narrow understanding, among the linguists there is no unanimous agreement concerning the scope of research within the field. The broad understanding is represented by H. Kolshans'kiy [Kolshans'kiy 1973], who states that paralinguistic means include both kinesic and phonatory elements of communication. Within the limits of the narrow approach, paralanguage components of communication are considered as additional speech codes, included into the process of communication and rendering conceptual information [Kreydlin 2004, p. 27]. Among the least investigated spheres of paralinguistic studies are those carried out within the narrow understanding and connected with the nominative potential

of language units denoting different characteristics of speech. Taking this into consideration the analysis of language units used for the nomination of paralinguistic components of communication seems to be topical and up to date. The **topicality** of the paper is also preconditioned by the general orientation of modern linguistics on the analysis of the ways and means a language possesses for the nomination of different properties of speech which, in their turn, proved to be an important means of non-verbal communication. The **aim** of the research is to provide the analysis of language units, used for the nomination of paralinguistic components of communication in Modern English. In the process of the investigation we have analyzed the sample of 56 units (verbs, nouns, adjectives, adverbs) verbalizing the paralinguistic components of non-verbal communication taken from lexicographical sources as well as texts of fiction. These nominative units have served as the **material** for our research.

Main research material. Paralanguage includes accent, pitch, volume, speech rate, modulation, fluency etc. and other characteristics of the voice. The boundaries of paralanguage are (unavoidably) imprecise [Concise Oxford Dictionary of Linguistics 2007, p. 128].

Paralanguage is a term developed by linguistic anthropologist, George Trager [Trager 1958, p. 1–13]. In his opinion these are the sounds that accompany speech but are not a direct part of language. Paralinguistic sounds contribute to the meaning of one's words but are

not considered words themselves. G. Trager called them 'voice cues' [the same p. 6]. It is that area of non-verbal communication that emphasizes *voice nuances* as means of expressing thoughts and feelings. People normally use paralanguage multiple times per day and are sometimes not even aware they are doing so. The ability to interpret this kind of human communication correctly is considered an important competency in both personal and professional settings. Body language often conveys just as much meaning as spoken words. Good communicators also have the ability to gauge how their own paralanguage affects others and to alter it so as to gain others' trust and to project confidence.

There are different points of view as to what is attributed to the sphere of paralinguistics. It is treated as a linguistic discipline, considering the sphere of non-verbal communication on the one hand and the totality of non-verbal means favouring the process of communication: facial expressions, eye movements, hand gestures, and the like [Konetskaya 1997, p. 69].

It has been stressed time and again that paralanguage is the feature of nonverbal communication where meaning is derived from an individual's tone, pitch, volume, intonation, etc. It may be expressed either consciously or unconsciously. So far, the number of things attributed to the sphere of paralinguistics has been in the process of its elaboration. Some of the linguists are of the opinion that to the sphere of paralinguistic means should be attributed such notions as *tembre*, tempo, loudness, articulation clarity, rhythm, melody.

In paralanguage, nonverbal components of speech such as speech speed, pitch of voice, tone, volume, modulation, inflection, accent, and accentuation are observed to understand the emotions conveyed through them. For example, a person talking in a uniform pitch and firm tone conveys a sense of authority. A person speaking in a high pitch and bitter, accusatory tone usually conveys anger.

Lexical units denoting paralinguistic components of communication are used to render different human emotions such as annoyance, irritation, satisfaction, happiness, etc.

The interlocutor can express the negative attitude that is his/her dissatisfaction with the help of the following verbs, which have been used only once.

to snarl – «I will decide what Arthur needs, not you!» Aten *snarled* [Woods 2003, p. 111].

to grumble – «I'll be right there», he *grumbles* at the intercom, «after I serve our new guests» [Woods 2003, p. 44].

to chide – The details, he *chided* himself, pay attention to the details [Greeley 2006, p.167].

to grouse – «The lighting makes my fur look bad», she *grouses* [Woods 2003, p.16].

to gobble – «Did you feed her, Charles?» she *gobbled* [Woods 2003, p. 60].

to growl – (out) Diesel *growled* and Frank's eyes widened [Woods 2003, p.16].

Lexical units denoting crying as an emotional reaction. One of the emotional reactions deserving a special attention is crying. To denote the action of shedding tears, especially as a result of strong emotion the

lexeme *cry* is used. It has been fixed in the texts under consideration 14 times.

Collins English Dictionary considers the semantic structure of the verb *to cry* in the following way:

1. to utter inarticulate sounds, esp. when weeping; sob;
2. (intransitive) to shed tears; weep; 3. to scream or shout in pain, terror, etc. [Collins English Dictionary [online]].

e.g. They'll just send me back home! she *cried* [Woods 2003, p.137].

The analysis of syntagmatic characteristics has shown that the characteristic feature of the verb *to cry* is its combination with the adverbs of frequency and degree: *bitterly, loudly, quietly, silently etc.*

e.g. He put his head on his arms and *cried bitterly* [Woods 2003, p.69].

As a noun the lexeme *cry* means: the act or sound of crying; a shout, exclamation, scream, or wail [Collins English Dictionary [online]].

e.g. A *cry* went up when it was discovered their man had escaped [Woods 2003, p.30].

A detailed analysis of lexico-graphical sources has revealed a number of synonyms to the lexeme *to cry*, and namely: *weep, wail, bawl, keen, sob, blubber*. These verbs are used to express strong emotion, such as grief, misery, or pain, by shedding tears or making inarticulate sounds. *Cry* and *weep* both involve the shedding of tears. The quantity of occurrence of these lexical units don't exceed 4 examples.

Collins English Dictionary suggest the following definition of the lexeme *to weep*:

1. to shed (tears) as an expression of grief or unhappiness;
2. to utter, shedding tears;
3. to mourn or lament (for something) [Collins English Dictionary [online]]. Hence, if someone weeps, they cry.

e.g. She wanted to *cry* and *weep* all at once [Greeley 2006, p.78].

The verb *weep* demonstrates combinability mostly with adverbs. Among the adverbs we have fixed the following: *loudly, quietly*.

e.g. The people *wept loudly* when his death was announced [Woods 2003, p.47].

The verb *to bawl* is used to denote loud cries, as from pain or frustration; wail as well as to shout loudly, as in anger [Collins English Dictionary [online]].

e.g. Her voice was always hoarse. Her Dad said this was because she *had bawled* so much when she was a baby [Woods 2003, p.48].

The verb *to keen* refers more specifically to wailing and lamentation or the dead [Collins English Dictionary [online]].

e.g. It is the wild Irish women *keen-ing* over their dead [Woods 2003, p.122]. The verb *to sob* describes weeping or a mixture of broken speech and weeping marked by convulsive breathing or gasping [Collins English Dictionary [online]]. When someone sobs, they cry in a noisy way, breathing in short breaths.

e.g. ...*sobbing* and *crying*, and wringing her hands as if her heart would break [Greeley 2006, p.31].

The verb *to sob* demonstrates combinability with

the adverbs, *loudly, quietly, silently*, etc.

e.g. She began *to sobloudly* again, burying her face in the pillow [Woods 2003, p.16].

Among the verbs combining the verb *to sob* are the following: *begin to, start to*.

e.g. He began *to sob* uncontrollably [Woods 2003, p.69]

The lexeme *to blubber* is used to denote noisy shedding of tears accompanied by broken or in articulate speech [Collins English Dictionary [online]].

e.g. When he drew out what had been a fiddle, crushed to morsels in the great coat, he *blubbered* aloud» [Woods 2003, p.67].

Collins English Dictionary defines the verb *wail* in the following way:

1. to utter a prolonged high-pitched cry, as of grief or misery; 2. to make a sound resembling such a cry; 3. to lament, esp. with mournful sounds [Collins English Dictionary [online]].

e.g. The women began *to wail* in mourning [Woods 2003, p.38].

To express the action of weeping and crying out loudly the verb *to howl* is used. If a person howls, they make a long, loud cry expressing pain, anger, or unhappiness [Woods 2003, p.62].

e.g. Ababy started to howl [Woods 2003, p.78].

Lexical units denoting shouting as an emotional reaction. Very loud voice within the loudness scale is in itself a parameter for much needed study, although the literature also refers to the occurrences of yelling and shouting. The literature on crying or yelling is not extensive. Some studies of nonverbal communication from a psychological point of view touch upon loud voice, for instance, as a characteristic of the extrovert. Shouting, mentioned within the loudness scale should be regarded as a paralinguistic identifier particularly when not accompanying language, and thus defined as: the extreme occurrences of voice loudness.

The verb *to shout* (being fixed in the texts under consideration 16 times) possesses 2 meanings such as: to utter (something) in a loud cry; yell, to make a loud noise [Collins English Dictionary [online]].

If you shout, you say something very loudly, usually because you are angry.

e.g. 'She must be alive! he *shouted* with tears' [Greeley 2006, p.48].

A characteristic feature of the verb is its combination with the adverbs: *loudly, hysterically, angrily* etc. .

e.g. 'I'm done for!' he *shouted aloud* [Woods 2003, p.15].

In the texts under consideration the noun *shout* combines both adjectives and verbs. A characteristic feature of the lexeme is its combination with the adjectives: *loud, faint, angry*.

e.g. With a *loud shout* his cohorts poured into the room after him [Woods 2003, p.65].

We have also fixed the usage of the lexeme *to roar* (3 cases of usage). This lexeme is used to denote a loud, deep, prolonged sound, typically from anger, pain, or excitement [4].

e.g. Manfred roared with rage [Woods 2003, p.34].

The noun *roar* has been used 2 times. In the texts under consideration the lexeme combines such adjectives as *loud, throaty*.

e.g. The man let out a *great roar* [Woods 2003, p.55].

As we can see the group of lexical units representing shout as a reactions to the actions and deeds of the communicators is represented by insignificant number of lexical units.

Lexical units denoting laughter as an emotional reaction. Laughter, despite some important studies, has not yet been given enough attention with respect to very significant aspects within the realm of communication. Laughter is treated as repetitive, uncontrolled, spasmodic chains of sounds that accompany the release of accumulated tension, but close observation soon reveals that it may be just a single sound release, and uncontrolled since we can control it. Laughter may perform different functions and it may denote sarcasm, contempt, or represent different social rules of etiquette.

The verb *to laugh* has been used 7 times in the course of the analysis. It is used to express such emotions as mirth or delight, by a series of spontaneous, usually unarticulated sounds often accompanied by corresponding facial and bodily movements. When you laugh, you make a sound with your throat while smiling and show that you are happy or amused. People also sometimes laugh when they feel nervous or are being unfriendly.

e.g. He *laughed* with pleasure when people said he looked like his dad [Woods 2003, p.16].

A characteristic feature of the verb *to laugh* is its combination with the adverbs: *aloud, loudly, quietly, softly, silently*,

e.g. It looked so funny that I almost *laughed* aloud [Greeley 2006, p.66].

In the texts under consideration we have also fixed other lexical units denoting the process of laughing, and namely: *to deride* – completely laugh at; it is mostly used with negative connotation, *to f leer* – to laugh in a disrespectful or jeering way; *to chortle* – the activity of laughing; the manifestation of mirth or joy, or, less commonly, sarcasm or scorn and *to chuckle* – to laugh quietly or to oneself; *to giggle* – to laugh lightly and repeatedly in a silly way, from amusement, nervousness, or embarrassment [Random House Kernerman Webster's College Dictionary [online]].

e.g. How dare you belittle my power and *deride* my authority [Woods 2003, p.127].

e.g. Both girls began *to giggle* [Woods 2003, p.16].

e.g. 'I beg your pardon?' she *giggled* [Greeley 2006, p.60].

Lexical units representing physiological and acoustic characteristics of the voice

Voice represents both acoustic but also physiological characteristics of the person. A careful study of lexico-graphic sources allows us to make up a list of words indicating to different characteristics of the voice. In this case human speech is compared with the sounds of animate and inanimate world: rumble, rattle, noise, singing of birds, cry of animals, etc.: *babble, bang, beat,*

beep, bellow, blare, blast, blat, bleat, boom, bubble, burble, burr, buzz, chatter, chime, chink, chirp, chitter, chug, clack, clang, clank, clap, clash, clatter, click, cling, clink, clomp, clump, clunk, crack, crackle, crash, creak, crepitate, crunch, cry, ding, dong, explode, fizz, fizzle, groan, growl, gurgle, hiss, hoot, howl, hum, jangle, jingle, knell, knock, lilt, moan, patter, peal, ping, pink, pipe, plink, plonk, plop, plunk, pop, purr, putter, rap, rasp, rattle, ring, roar, roll, rumble, rustle, scream, screech, shriek, shrill, sing, sizzle, snap, splash, splutter, sputter, squawk, squeak, squeal, squelch, strike, swish, swoosh, thud, thump, thunder, tick, ting, tinkle, toll, tootle, trill, trumpet, twang, ululate, vroom, wail, wheeze, whine, whir, whish, whistle, whoosh, whump, zing.

Only several words have been fixed in the texts under consideration. They were used only once.

Collins English dictionary defines the verb *to chitter* as the verb denoting twittering or chirp [Collins English Dictionary [online]]

e.g. I *chittered* at her and she poked her head out farther [Woods 2003, p.30].

To denote such a way of uttering words when the words (words, sounds, etc.) are uttered in an incoherent or indistinct jumble manner the verb *to babble* is used [Collins English Dictionary [online]].

e.g. Three days after the surgery he *was babbling* like a child [Woods 2003, p.119].

When we say that a person *chirps* we mean that she says something in a cheerful, high-pitched voice [Collins English Dictionary [online]].

e.g. 'See you soon, I hope!' *chirped* my mother [Greeley 2006, p.49].

If you say that someone *is twittering* about something, you mean that they are speaking about silly or unimportant things, usually rather fast or in a high-pitched voice. Collins English dictionary suggests the following definition of the lexeme:

1. to utter a succession of chirping sounds;
2. to talk or move rapidly and tremulously;
3. to giggle ⇒ her schoolmates twittered behind their desks;
4. to utter in a chirping way [Collins English Dictionary [online]].

e.g. ...She *was twittering excitedly* about her new dress [Greeley 2006, p.112].

In the texts under consideration we have come across such a verb as *to howl*. If an animal such as a wolf or a dog howls, it makes a long, loud, crying sound. If a person howls, they make a long, loud cry expressing pain, anger, or unhappiness [Collins English Dictionary [online]].

e.g. He *howled* like a wounded animal as blood spurted from the head [Woods 2003, p.21].

If people *hiss* at someone such as a performer or a person making a speech, they express their disapproval or dislike of that person by making long loud 's' sounds [Collins English Dictionary [online]].

In the texts under consideration we have come across the usage of the verb *to bellow*. Collins English dictionary suggests the following definition of the lexeme *bellow*:

1. to make a loud deep raucous cry like that of a bull; roar;
2. to shout (something) unrestrainedly, as in

anger or pain; bawl [Collins English Dictionary [online]].

e.g. «Oh, boy! I am surprised about what is going on, Villanueva *bellowed*» [Woods 2003, p. 44].

If someone *cackles*, they laugh in a loud unpleasant way, often at something bad that happens to someone else. Collins English Dictionary defines the noun *cackle* in the following way:

1. (intransitive) to laugh or chatter raucously,
2. (transitive) to utter in a cackling manner [Collins English Dictionary [online]].

e.g. The old lady *cackled*, pleased to have produced so dramatic a reaction [Greeley 2006, p. 89].

The acoustic aspect also considers the degree of clarity of pronunciation and clarity of speech, which is best verbalized by verbs: *to grumble (to oneself), to murmur, to sniffle, to twang*.

The Free English Dictionary defines the meaning of the lexeme *grumble* in the following way: to complain in a surly manner; mutter discontentedly, to rumble or growl [The Free Thesaurus [online]].

e.g. He will always find something *to grumble* about [Woods 2003, p.70].

The New Oxford English Dictionary defines that the lexeme *murmur* has the following meaning – to say something in a low or indistinct voice [The New Oxford Dictionary of English 1998, p.459].

e.g. She *murmured* an excuse and hurried away [Woods 2003, p.69].

Lexemes *niffle* is defined in such a way as to repeatedly take air into your nose in short breaths that are loud enough to be heard because you are sick or have been crying [The New Oxford Dictionary of English 1998, p. 672].

e.g. «That's what they all say» Kerry *sniffled* and released Sam from the embrace [Woods 2003, p.102].

The verb *to twang* demonstrates a peculiar manner of articulation [The New Oxford Dictionary of English 1998, p. 763].

e.g. «Don't think I'm wasting money by leaving it on», *shetwanged*» [Woods 2003, p. 102].

The acoustic aspect of paralinguistic communication also conveys information about the gender or age of the person – the owner of the voice, or a certain type of voice: *childish, female, women's, male, youthful, boyish, girlish / lady's, grown-up, young, old person's voice etc.*

e.g. A *female voice* spoke behind him: "Can I talk to you for a minute?" [Greeley 2006, p. 12]

Lexical units verbalizing silence as a component of paralinguistic communication.

One of the components of paralinguistic means of communication is represented by such a phenomenon as silence. The sphere of the verbalizers of silence is quite broad in English: silence can be nominated with the help of words, phrases, etc.

The primary means of nomination science is the noun *silence*, which was used in the texts under consideration 9 times. Collins English dictionary defines the lexeme in the following way:

1. the state or quality of being silent;
2. the absence of sound or noise; stillness;
3. refusal or failure to speak, communicate, etc., when expected [Collins English Dictionary [online]].

e.g. As the back door closes behind him there's an awkward *silence* [Woods 2003, p. 93].

Among the other means of nominating science as the component of paralanguage are the following units:

- nouns: *pause* (2 cases of usage), *stop* (5 cases), *interruption* (3 cases of usage), *interval* (1 case of usage).

e.g. 'In fact,' I add after *a pause*, 'it probably spoils the atmosphere if the place is stuffed full of famous people' [Woods 2003, p. 94].

e.g. We come to *a stop* at the entrance to the Geigers' drive [Woods 2003, p. 169].

- verbs: *to hesitate* (3 cases), *to stop* (5 cases), *to pause* (1 case), *to silence* (2 cases).

e.g. 'Jack came here to talk to me.' I *hesitate*. 'To ... tell me his secret.' [Greeley 2006, p. 264]

e.g. 'What?' I look up, still laughing, until I realize that Jack's *stopped* [Greeley 2006, p. 51].

- adjectives: *silent*, *hesitant*, *still* (1 case of usage).

e.g. We're both *silent*; the only sound in the room is the clicking of watch [Greeley 2006, p. 19].

- adverbs: *silently*, *hesitatingly*, *hesitantly*.

e.g. He looks down at me *silently*, his expression almost grave [Woods 2003, p. 169].

Conclusions. We have fixed the group of verbs representing angry and aggressive manner of speech: *to snarl*, *to grumble*, *to chide*, *to say sharply*, *to*

grouch, *to grouse*. These lexical units have been used only once. Crying is away of revealing our emotions. It represents a person's dissatisfaction about something. Such a paralinguistic component of communication is represented by such lexemes as *cry*, *weep*, *wail*, *bawl*, *keen*, *sob*, *blubber*. Laughter as a component of non-verbal communication is represented by 7 lexical units. The highest quantity of occurrence is manifested by the lexeme *to laugh* and the lowest quantity of occurrence is equivalent to 1 example. Shouting is represented only by two lexical units: *to shout* and *to roar*. As a special group we have considered lexical units, representing different physiological and acoustic properties of speech. The first group is manifested by 8 lexemes, the quantity of occurrence of which does not exceed 2 cases (the lexeme *chitter*), other lexemes demonstrate the lowest quantity of occurrence (1 case). The acoustic aspect of voice reflects the degree of clarity of pronunciation and clarity of speech. In the texts under analysis acoustic properties of speech are reflected in such units as: *to grumble*, *to murmur*, *to sniffle*, *to twang*. Acoustic properties of speech also point to the person's age and gender. Silence is considered by many linguists as a component of paralanguage. It is verbalized by nouns: *pause*, *stop*, *break*, *interval*, *stillness*, *silence*, *interruption* etc., by verbs *to stop*, *to pause*, *to interrupt* etc.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипова А. М. О взаимодействии вербальных и невербальных средств общения в спонтанной разговорной речи. *Проблемы спонтанной разговорной речи*. Вып. 332. 1989. С.61–75.
2. Birdwhistell R.L. The language of the body: The Natural Environment of Words. *Human Communication: Theory Exploration*. N.Y.: Hillsdale, 2013. 220 p.
3. Bolinger P. Intonation and Gesture. *American Speech*, vol. 58, 1983. P. 150–113.
4. Boyle E. The Effects of Visibility on Dialogue and Performance in a Cooperative Problem Solving Task. *Language. Speech*, vol.37, 1994. P. 1–20.
5. Collins English Dictionary [online]. Available from: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/>
6. Ekman P. Hand Movements. *Journal of Communication*. 1994. № 22. P.313–353.
7. Goddard R. *Caught in the Light*. London: Corgi Books, 2003. 245 p.
8. Greeley A. *Patience of a saint*. New York: Warner Books, 2006. 229 p.
9. Колшанский Г. Паралингвистика. Москва: Наука, 1973. 96 с.
10. Конечная В.П. Социология коммуникации. Москва: Международный университет бизнеса и управления. 1997. 304 с.
11. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: [Язык тела и естественный язык]. Москва: Новое литературное обозрение, 2004. 581 с.
12. Миккин Х.Х. Роль коммуникативных движений в межличностном общении. Москва: Наука, 1977. 210 с.
13. Random House Kernerman Webster's College Dictionary [online]. Available from: <http://www.kdictionaries-online.com/>
14. Шевченко О.І. Невербальні компоненти комунікації в антропоцентричній науковій парадигмі. *Актуальні проблеми гуманітарного пізнання*. Вип. 6. 2004. С. 59–66.
15. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics [2007] [ed. Peter Hugoe Matthews]. – Oxford: OUP, 2007. 443 p.
16. The Free Thesaurus [online]. Available from: www.freethesaurus.com.
17. The New Oxford Dictionary of English [ed. J. Pearsall]. Oxford: Clarendon Press, 1998. 2152 p.
18. Trager L. Paralanguage: A First Approximation. *Studies in Linguistics*. № 2. 1958. p. 1–12.
19. Woods S. *Ask anyone*. London: Harlequin Books. 2003.

REFERENCES

1. Antipova A.M. (1989) O vzaimodeystvii verbalnykh i neverbalnykh sredstv obshcheniya v spontannoy razgovornoj rechi [On the Interaction of Verbal and Non-verbal Means of Communication in Every-day English]. *Problemy spontannoy razgovornoj rechi* [Problems of Every-day English], vol. 332, p. 61–75 [in Russian].

2. Birdwhistell R.L. (1913) The language of the body: The Natural Environment of Words. Human Communication: Theory Exploration. N.Y.: Hillsdale, 220 p. [in English].
3. Bolinger P. (1983) Intonation and Gesture. American Speech, vol. 58, p. 150–113 [in English].
4. Boyle E. (1994) The Effects of Visibility on Dialogue and Performance in a Cooperative Problem Solving Task. Language. Speech, vol.37, p. 1–20 [in English].
5. Collins English Dictionary [online]. – Available from: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/> [in English].
6. Ekman P. (1994) Hand Movements. Journal of Communication, no 22, p. 313–353.
7. Goddard R. (2003) Caught in the Light. London: Corgi Books, 245 p. [in English].
8. Greeley A. (2006) Patience of a saint. New York: Warner Books, 229 p. [in English].
9. Kolshanskiy G. (1973) Paralingvistika [Paralanguage]. Moskva: Nauka. 96 c. [in Russian].
10. Konetskaya V.P. (1997) Sotsiologiya kommunikatsiy [Sociology of Communication], Moskva: Mezhdunarodnyy universitet biznesa i upravleniya, 304 s. [in Russian].
11. Kreydlin G.E. (2004) Neverbalnaya semiotika: [Yazyk tela i estestvennyy yazyk] [Non-Verbal Semiotics: Body Language and Ordinary Language]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. 581s. [in Russian].
12. Mikkin X. X. (1977) Rol kommunikativnykh dvizheniy v mezhlichnostnom obshchenii [The Role of Communicative Turns in Interpersonal Communication]. Moskva: Nauka [in Russian].
13. Random House Kernerman Webster's College Dictionary [online]. Available from: <http://www.kdictionaries-online.com/> [in English].
14. Shevchenko O.I. (2004) Neverbalni komponenty komunikatsiy v antropocentrychniy naukoviy paradyhmi [Non-verbal Components of Communication in Anthropocentric Scientific Paradigm]. Aktualni problemy humanitarnoho piznannya [Topical Problems of Humanitarian Cognition]. No 6, p. 59–66 [in Ukrainian].
15. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics [2007] [ed. Peter Hugoe Matthews]. – Oxford: OUP. 443 p. [in English].
16. The Free Thesaurus [online]. Available from: www.freethesaurus.com. [in English].
17. The New Oxford Dictionary of English [1998] [ed. J. Pearsall]. Oxford: Clarendon Press, 2152 p. [in English].
18. Trager L. Paralanguage: A First Approximation (1958). Studies in Linguistics, no 2, p. 1–12. [in English].
19. Woods S. (2003) Ask anyone. London: Harlequin Books [in English].

ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАРАЛІНГВАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Однією з найважливіших проблем сучасної лінгвістики є аналіз комунікативної діяльності людини загалом та взаємозв'язку вербальних та невербальних засобів комунікації зокрема. Аж до початку 21 століття дослідженням проблем невербальної комунікації займалися психологи. І тільки нещодавно особливості невербальної комунікації стали об'єктом пошуку лінгвістів. Актуальність наукової розвідки зумовлена також загальною орієнтацією сучасної лінгвістики на аналіз одиниць, наявних у мові для номінації результатів пізнавальної діяльності людини.

Мета дослідження – провести аналіз мовних одиниць, які вживаються для вербалізації паралінгвальних елементів комунікації в сучасній англійській мові.

Матеріалом дослідження слугували 56 лексичних одиниць (дієслова, іменники, прикметники, прислівники), які відображають характеристики мовлення людини. При відборі матеріалу дослідження ми зверталися до лексикографічних джерел, а також розглядали приклади використання мовних одиниць у сучасних англомовних текстах.

Нами зафіксовано низку лексем, які вживаються для вербалізації різноманітних характеристик мовлення. Для позначення грубої, агресивної манери спілкування використовуються такі мовні одиниці: *to snarl, to grumble, to chide, to say sharply, to grouch, to grouse* тощо. Ми виявили тільки по 1 прикладу використання цих лексем. У ході аналізу зафіксовано також ряд мовних одиниць, які вживаються для вербалізації таких емоційних категорій, як плач, сміх та крик.

Акустичні характеристики голосу відображені у таких лексичних одиницях: *to grumble, to murmur, to sniff, to twang* та ін.

Мовчання виступає одним із компонентів паралінгвістики. Для його актуалізації вживаються, зокрема, іменники *pause, stop, break, interval, stillness, silence, interruption*, дієслова *to stop, to pause, to interrupt*.

Ключові слова: комунікація, паралінгвістика, емоції, мовчання, говоріння, вербалізація, номінація.

Стаття надійшла до редакції 1 листопада 2019 р.

© Миголинець О., 2019 р.

Оксана Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Ужгородського національного університету; <https://orcid.org/0000-0001-6016-7599>

Oksana Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the English Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-6016-7599>

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ (НАЗВИ ОДЯГУ ТА ПРИКРАС)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161.2'282.2(477.87)

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).62–67.

Миголінець О. Запозичена лексика у весільній обрядовості Закарпаття (назви одягу та прикрас); кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. Лексика весільного обряду містить інформацію про традиційну духовну і матеріальну культуру народу. Тому її фіксація, систематизація та аналіз у різних аспектах є першочерговим завданням українських мовознавців. У пропонованій статті наводиться лексико-семантичний та етимологічний аналіз запозиченої лексики на означення одягу та прикрас у весільній обрядовості Закарпаття. Простежимо наявність чи відсутність зібраних назв в українській літературній мові та українських говорах.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексика весільного обряду, запозичені назви, лексема, мотивація, українські закарпатські говірки.

Постановка проблеми. Лексика весільного обряду є однією з найдавніших семантичних груп, для якої характерна як глибока архаїчність, так і безперервність мовотворчого процесу. Унаслідок міжмовних контактів, обумовлених виробничими і економічними зв'язками українського народу з іншими народами, у складі лексики весільного обряду фіксується поряд із власне українськими утвореннями і чимало запозичень з інших слов'янських і неслов'янських мов. Більшість із цих запозичень зазнали фонетичної та граматичної трансформації, пристосувавшись до фонетичної і граматичної структури української мови.

Аналіз досліджень. Проблема дослідження запозиченої лексики в українському мовознавстві не є новою. Перші дослідження, у яких розглянуто проблему іншомовних впливів на українську мову, з'явилися в кінці XIX – на початку XX ст. (праці П.Житецького, І.Огієнка, Д.Шелудька та ін.).

Що стосується лексики весільного обряду в говорах української мови, то у мовознавчому аспекті її досліджували А. Гура (поліські), І. Магрицька (східнословобожанські), Н. Грозовська (середньонаддніпрянські), В. Дроботенко (степові), О. Горбач, М. Бігусяк, Я. Вакалюк (гуцульські), В. Прокопенко, Ю. Руснак (буковинські), П. Романюк, Н. Глібчук (наддністрянські та надсянські), Н. Хібеба (бойківські), Т. Тищенко (подільські), В. Лавер, І. Нібак (закарпатські) та ін. Проте в опублікованих до сьогодні працях лексика на позначення весільної обрядовості у закарпатських говірках висвітлена недостатньо. Немає системних описів цього шару лексики у закарпатських говірках, як і не звернено увагу на динаміку розвитку весільного обряду, іншомовні нашарування тощо.

Тому якоюсь мірою продовжити ці дослідження намагались і ми у своїй розвідці. Об'єктом нашого аналізу стала запозичена лексика на означення одягу та прикрас у весільній обрядовості Закарпаття.

Мета статті – подати лексико-семантичний та етимологічний аналіз запозиченої лексики на озна-

чення одягу та прикрас у весільній обрядовості Закарпаття, а також простежити наявність чи відсутність зібраних назв в українській літературній мові та українських говорах.

Виклад основного матеріалу. Особливої уваги заслуговує запозичена лексика на означення одягу та прикрас у весільній обрядовості Закарпаття.

1. Багато назв, зафіксованих нами у закарпатських говірках, є мадяризмами. На думку П. Лизанця, лексичні мадяризми проникали в українські говори Закарпаття двома основними шляхами: усним і книжним. Усним шляхом проникала переважна більшість угорських запозичень, серед яких виділяємо два основних типи.

До першого типу відносимо лексичні мадяризми, що ввійшли в українські говори Закарпаття внаслідок щоденних безпосередніх мовних, економічних і культурних стосунків українців та угорців [Лизанець 1970 а, с. 99].

До другого типу запозичень відносяться мадяризми, що також проникали усним шляхом, але не в такій вимушеній безпосередній розмові простих людей між собою, а внаслідок офіційного спілкування українського населення Закарпаття з чиновниками та службовцями різних державних установ, навчальних закладів, під час служби в армії тощо [Лизанець 1970 а, с. 102].

Серед мадяризмів, зафіксованих нами у закарпатських говірках, можемо виділити: *tám'i* 'брюки від костюму' (Мж., Вл., Хс., Тч., Свобода Бр., Поляна Св., Горбки, Фанчиково Вн., Коритняни Уж., Волиця Рх.), *táč'i* (Н.Студений Мж.) (від угор. *gatyá* 'т.с.' [Лизанець 1970 б, с. 95]. Пор. гуц. *tám'i* 1. 'штани'; 2. 'нижні чоловічі штани' [Гуцульські говірки 1997, с. 52], бук. *gáči* 'верхні чоловічі штани з сукна домашнього виробу' [Словник буковинських говірок 2005, с. 69]), *nádrați*, *-ы* 'брюки від костюму' (Червенево Мк., Ільниця Ір., Біловарці Тч., В.Водяне Рх.) (походить від угор. *nadrzág* 'т.с.' [Лизанець 1970 б, с. 97]), *шлáйер* 'покривало для голови молоді' (В.Бр., Ір., Колочава, Буковець, Келечин Мж., Горонда, Пузняківці Мк., Пацка-

ньо, Коритняни, Кам'яниця Уж., Сімер, Тур'я Поляна Пр., Кошельово, Драгово Хс., Терново, Біловарці, Новобарово Тч., Фанчиково Вн., Водиця Рх.) (походить з угор. *slájer* 'т.с.' [Лизанець 1970 б, с. 108]), *v'itá n* 'жіноча сукня' (Уж., В.-Бр., Ир., Горонда, Пузняківці Мк., Тур'я Поляна Пр., Онок Вн.) (з угорської мови, в якій *viganó* 'сукня, спідниця' походить від прізвища віденської танцюристки *Vigano* [Етимологічний словник української мови, т. I, с. 390]), *boá nč'i*, *бокóнч'i* 'жіноче або чоловіче взуття' (Лубня В.-Бр.) (з угорської мови, можливо, деякі форми через посередництво чеської і румунської мов; рум. *bocánci* 'черевики'; уг. *bakancs* 'військовий черевик', пов'язане з *boka* 'кісточка, щиколотка', запозиченим з тюркських мов; пор. чаг. *bakai* 'бараняча гомілка', кирг. *bakai* 'кістка над копитом' [Етимологічний словник української мови, т. I, с. 108]. Назва *бокóнч'i* 'черевики з грубого матеріалу (шкіри, брезенту), що закривають ногу вище кісточки' зафіксована і у говірці с. Сокирниця Хустського р-ну [Сабадош 2008, с. 28]. Пор. ще бук. заст. *бокá нч'i* 'черевики з грубої шкіри та абияк пошиті' [Словник буковинських говірок 2005, с. 350], гуц. *бокóнч*, *бокóнч'и* 'т.с.' [Піп, Гал 16]), *топáнки* 'жіноче або чоловіче взуття' (В.-Бр., Пр., Уж., Мк., Ир., Вн., Хс., Тч., Поляна Св., Мж., Скотарське, Завадка Вл., Свобода Бр.) (з угор. *topánka* 'т.с.' [Сабадош 2008, с. 352]. Очевидно, звуконаслідувальне утворення. Назва фіксується також у говірці с. Сокирниця Хустського р-ну [Сабадош 2008, с. 352], а також у гуц., бук. говірках [Піпаш, Галас 2005, с. 194; Словник буковинських говірок 2005, с. 548]).

Серед мадяризмів на означення прикрас можемо відзначити такі: *бог'рійда*, *бо'грі д'рка* 'китиця білих штучних квітів, які прикріплені біля серця у молодого і дружок' (В.-Бр., Уж., Горонда Мк., Поляна, Плоске Св., Імстичево Ир., Червенево, Пузняківці Мк., Келечин Мж., Скотарське, Завадка Вл.) (з угор. *bokréta* 'т.с.') [Лизанець 1970 а, с. 107], *чó ўкор* 'пучок зірваних або зрізаних квітів і складених докупи' (Горонда, Червенево, Пузняківці Мк., Пацканьово, В. Лази, Кам'яниця Уж, Сімер, Тур'я Бистра, Тур'я Поляна Пр., Стричава, Вишка, Кострино, Черногорова, Ставне В.-Бр., Білки, Приборжавське, Імстичево Ир., Фанчиково Вн., Плоске Св.) (з угор. *csokor* 'букет'), *чóты* (Стричава В.-Бр., Кошельово, Драгово Хс., Ш. Луг, Тарасівка Тч.), *чóтикы* (Пацканьово Уж., Сімер Пр., Білки, Ільниця, Нижнє Болотне Ир., Плоске Св., Ставне, Тихий, Лубня В.-Бр., Завадка Вл., Терново, Ш. Луг Тч.), *чóтликы* (Пилипець, Буковець Мж., Терново, Біловарці, Новобарово Тч.) 'зачіпки на волосся, за допомогою яких зачіска держиться міцніше' (від уг. *csat* 'т.с.') [Лизанець 1970 а, с. 98].

2. Полонізми, на думку Й. Дзендзелівського, у закарпатські говори проникають із XIV ст. Інтенсивність польського впливу на різні говори закарпатського ареалу була неоднакова. Найбільше він виявляється в західних районах Закарпаття. Автор зазначає, що більшість полонізмів була засвоєна або безпосередньо з південно-східних польських діалек-

тів, або за допомогою сусідніх лемківських, бойківських та гуцульських говорів [Дзендзелівський 1969, с. 172–173]. Серед полонізмів, зафіксованих нами, можемо виділити такі: *корóна*, *корúна* 'головний убір молоді, весільна прикраса' (Мж., Скотарське Вл., Пузняківці Мк., Приборжавське Ир., Свобода Бр., Поляна Св., Кошельово Хс., Водиця Рх.) – запозичено через пол. посередництво в давньорус. мову з лат.; лат. *coróna* 'вінок, вінець, гірлянда' походить від гр. *korónh* 'кільце; загнутий кінець лука; ручка дверей; (первісно) ворона'. Пор. рос., болг. *корона*, біл. *карона*, пол. *korona*, чес., слц. *koruna*, вл. *korona*, мак. *круна*, *корона*, схв. *круна*, слн. *króna* 'т.с.' [Етимологічний словник української мови т. III, с. 41]. Пор. ще гуц. *корóна* 'вінчальний вінок молоді' [Піпаш, Галас 2005, с. 84], поліс. *корóна* 'зелений віночок молоді з розмарину, в середині якого біла стрічка, зав'язана бантом' [Аркушин 2000, т. I, с. 244], східнословобж. *корóна* 1. 'вінець, який тримають над головами молодих під час вінчання в церкві'; 2. 'зачіска молоді (у вигляді закрученої на голові коси) після обряду покривання' [Магрицька 2003, с. 75]. Назва є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 576].

Із семантикою 'прикраса з коштовного каміння' вживається лексема *пац'оркі*, *-ы* (Майдан, Н.Студений Мж., Пацканьово Уж., Терново, Кошельово, Драгово Хс., Біловарці Тч., В.Водяне Рх.,) – з пол. *paciorki* 'чотки, намисто' є формою множини від *paciorek* 'молитва; намистинка' (намистинками на чотках відрховується кількість прочитаних молитов); пол. *paciorek* є деминутивом від *pacierz* 'молитва', яке зводиться до лат. *pater* 'батько, отець' (першого слова молитви *Paternoster* 'Отче наш' [Етимологічний словник української мови т. IV, с. 323]). Назви *пацюрка*, *пацюркы* фіксуються також у говірці с. Сокирниця Хустського р-ну [Сабадош 2008, с. 219]. Пор. гуц. *пац'ірка*, *пац'ирка*, *пац'ірочка*, *пац'орочка* 'намистина' [ГГ 145], бук. *пац'орка*, *пац'орки* 'т.с.' [Словник буковинських говірок 2005, с. 394], наддністр. *пац'орки*, *пац'юркі* "т.с." [Шило с. 196], поліс. *пац'урі*, *пац'орки* 'т.с.' [Аркушин 2000, т. II, с. 33].

3. Русизми проникають у закарпатські говірки у післявоєнний період, із середини ХХ ст. Цей процес пов'язаний із приєднанням Закарпаття до Радянської України. До запозичень із російської мови належить лексема *туфл'и* 'жіноче або чоловіче взуття' (Мж., Тч., В. Водяне Рх., Свобода Бр., Оноківці Уж.) (з рос. *туфля* (жін. р.), *туфель* (чол. р.), зафіксоване на початку 18 ст., походить від гол. *tóffel* 'домашня туфля' або від снн. *tuffele*, нн. *tuffel* 'черевик, туфля' з давнішого снн. *pantuffel*, джерелом яких є іт. *pantofola* 'домашня туфля' [Етимологічний словник української мови т. V, с. 686–687]. Пор. ще поліс. *туфил'* [Аркушин 2000, т. II, с. 215].

Більше запозичень із російської мови на означення прикрас: *шáр'ик* 'куля, яка чіпляється як прикраса' (Кам'яниця, В.Лази, Оноківці Уж., Білки Ир.) (з російської *шарики* 'кульки'; Пор. східнословобж. *шáрики*, *шáр'іки* 'прикраси з тіста на короваї у

вигляді невеликих кульок' [Магрицька 2003, с. 156]), *кол'цo* 'перстень з металу, яке носять на пальці як символ шлюбу або як прикрасу' (Мж., Ир., Уж., Королево Вн., Червенево, Пузняківці Мк., Свобода Бр., Ставне В.-Бр., Кошельово Хс., В. Водяне, Водича Рх.) (назва фіксується у східнословобожан. гов. із знач.: 1. 'обручка з дорогоцінного металу, яку молоді носять на весіллі'; 2. 'смужка тіста, якою обводять коровай по окружності' [Магрицька 2003, с. 73]), *л'єнти* 'стрічки, які чіпляють як прикрасу на машину, в якій їдуть наречені' (Чорноголова, Кострино В.-Бр., Н.Студений, Ізки, Буковець Мж., Білки, Бронька, Лисичово Ир., Кошельово, Драгово Хс., Королево Вн., Ш.Лут, Новобарово Тч.) (через посередництво рос. мови запозичене, очевидно, з нім.; нвн. *Linte* 'стрічка, стьожка' виникло з лат. *lintea* (прикм. ж. р.), *lintheus* (прикм. ч. р.) 'льняний, полотняний' [Етимологічний словник української мови т. III, с. 221]. Пор. східнословобож. *лєнточки*, *л'єнточки*: 1. 'різнокольорові стрічки, які прикріплюють довінка молодої'; 2. 'різнокольорові стрічки, які влітають у косу нареченої' [Магрицька 2003, с. 82], поліс. *л'єнта* 'стрічка, яку дівчата заплітають у косу' [Аркушин 2000, т. I, с. 282]), *бáбочка* 'прикраса з матерії, яка одягається на шию молодого поверх сорочки' (Майдан, Н.Студений Мж., Ставне, Тихий В.-Бр., Білки, Приборжавське Ир., Фанчикуво Вн., Плоске Св., Кошельово Хс., Біловарці Тч.) – результат перенесення з рос. *бабочка* 'метелик'.

4. Серед запозичень із західноєвропейських мов виділяємо лексему *ко'ст'у́м* 'нарядний одяг, що складається зі штанів та піджака' (у більшості н. п.) (виникло через вплив української літературної мови, у якій це запозичення з фр. *costume* 'звичай, звичка; костюм'. Пор. рос., болг. *костюм*, біл. *касцюм*, пол. *kostium* 'жіночий костюм', чes., слц. *kostým* 'т.с.; театральний костюм', вл. *kostim* 'жіночий костюм', мак. *костим*, *костум*, схв. *кòстїм*, слн. *kostim*, *kostúm* [Етимологічний словник української мови т. III, с. 55]. Назва є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 579]). Зі значенням 'жіноча сукня' зафіксовано лексему *йўнка* (Ільниця, Білки Ир., Келечин, Колочава, Н.Студений, Буковець Мж., Золотарево Хс., Терново, Тарасівка, Буштино Тч.) (виникла через вплив української літературної мови, у якій це запозичення з іт. мови, можливо, за німецьким та французьким посередництвом [Етимологічний словник української мови т. VI, с. 523]. Поширена у бук. гов. [Словник буковинських говірок 2005, с. 684]).

Значна кількість назв-запозичень із західноєвропейських мов серед прикрас. Напр., *балoн* 'куля, яка чіпляється як прикраса' (В.-Бр., Ир., Горонда, Червенево Мк., Свобода Бр., Фанчикуво Вн., Плоске Св., Келечин Мж., Скотарське, Завадка Вл., Киритняни Уж., Буштино Тч.) – з фр. *ballon* < іт. *ballone* (<пallone), утвореного від *palla* 'куля'. Пор. рос., болг., мак. *балoн*, пол., вл., нл. *balon*, чes., слц., слн. *balón*, схв. *бáлoн* [Етимологічний словник української мови т. I, с. 128]. Пор. ще поліс. *балoн*: 1. 'скляна або металева посудина циліндричної

форми для зберігання рідини чи газу'; 2. 'скляна трилітрова банка' [Аркушин 2000, т. I, с. 9].

Через вплив української літературної мови з французької запозичені назви: *брасл'єт* 'прикраса, яку одягають на зап'ясток руки' (у більшості н.п.); фр. *bracelet* 'браслет' виводиться від лат. *brachiale* 'т.с.', похідного від *brac(c)hium* 'рука', або від фр. *bras* 'рука', що походить від лат. *brā(c)hium*, слат. *braciu(m)* 'т.с.' [Етимологічний словник української мови т. I, с. 246]. Фонетичний варіант *брасл'єт* є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 95].

Такого ж походження і дві наступні назви. Так, лексема *букєт* 'пучок зірваних або зрізаних квітів і складених докупи' (В.-Бр., Ир., Хс., Тч., Мж., Скотарське, Завадка Вл., Горонда, Пузняківці Мк., Кам'яниця, Оноківці, Коритняни Уж., Свобода Бр., Королево, Горбки, Онок Вн., Поляна Св., Водича, В. Водяне Рх.) виникла через вплив української літературної мови, у якій це – запозичення (очевидно, через російську і польську мови) з французької мови; фр. *bouquet* 'букет, жмуток; аромат' [Етимологічний словник української мови, т. I, с. 286]. Ізоглови назви продовжуються у поліс. [Аркушин 2000, т. I, с. 36], східнословобож. [Магрицька 2003, с. 23] говірках. Є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 101].

Зі значенням 'прикраса з коштовного каміння' вживається назва *кол'їє* (у більшості н.п.) (через українську літературну мову з фр. *collier* 'намисто; нашійник, хомут', яке виводиться з лат. *collāre* 'вид кайданів на шиї; нашійник'. Пор. рос. *кольє*, біл. *кальє*, пол. *kolia*, чes. *kolier*, *kolĭér*, *kolié*, *collier*, слц. *collier*, болг. *колиє*, схв. *кòльє*, слн. *koljé* 'т.с.' [Етимологічний словник української мови, т. II, с. 527]. Назва є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 443]).

Серед германізмів можемо відзначити назву *гáлстук* 'прикраса з матерії, яка одягається на шию молодого поверх сорочки' (у більшості н.п.) – виникло через вплив укр. літ. мови, у якій це запозичення з нім. мови; нім. *Hálstuch* 'нашийна хустка' або *Hálsstück* 'річ для шиї', утворене з основ іменників *Hals* 'шия', спорідненого з двн., днн., гот. *hals*, дангл. *heals*, лат. *collus* (<*colsus*) 'т.с.', і *Tuch* 'хустка', спорідненого з двн. *tuch*, днн. дфриз. *dōk*, гол. *doek*, або *Stück* 'кусок; штука'. Пор. пол. *halsztuk* 'краватка, нашійник' [Етимологічний словник української мови, т. I, с. 461]. Пор. ще поліс. *гáлстук* 'краватка' [Аркушин 2000, т. I, с. 84].

Запозиченням з нім. *Anzug* 'український чоловічий костюм' [Гв 90] є лексема *áнуцг* 'нарядний одяг, що складається зі штанів та піджака' (В.-Бр., Н.Студений, Ізки, Буковець Мж., Пацканьово Уж., Горонда, Червенево, Пузняківці Мк., Сімер, Тур'я Бистра Пр., Білки, Імстичево, Нижне Болотне Ир., Плоске Св., Онок Вн., Драгово Хс., Новобарово Тч.). Назва фіксується ще й у говірці с. Сокирниця Хустського р-ну [Сабадош 2008, с. 18], а також у

гуцул. [Гуцульські говірки 1997, с. 17], бук. [Словник буковинських говірок 2005, с. 19], наддністр. [Шило 37] говірках.

Із значенням 'прикраса з різнокольорового паперу, сплетена у вигляді довгої низки' вживається назва з *'ірл'анда* (у більшості н.п.), яка виникла через вплив укр. літ. мови, у якій це, можливо, через нім. посередництво (нім. *Girlande*) запозичене з фр. мови; фр. *guirlande* походить від іт. *ghirlanda* 'гірлянда', що відбиває фр. ст. *garlande, guerlande* 'коло', пов'язане з фр. ст. *garlander* 'прикрашати, завітчувати', нез'ясованого (можливо, германського) походження. Пор. рос., болг. *гирлянда*, біл. *гірлянда*, пол., чес., слц., вл. *girlanda*, мак. *гирланда*, схв. *гирланд*, *гирланда*, слн. *girlanda* [Етимологічний словник української мови т. I, с. 516]. Назва є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 183].

Зі значенням 'широкий пояс під сукнею, що робить плаття пишним' зафіксовано назву *фартух* (Грушево Тч.) – через пол. *fartuch* із свн. *vortuoch* 'т.с.'. Пор. рос. *фартух, фартук*, біл. *хвартук* [Фасмер, т. IV, с. 186]. Пор. ще гуц. *фартух*: 1. Фартух; 2. Спідниця з білого домотканого полотна, яку одягали під запаску; 3. рідк. Хустка [Гуцульські говірки 1997, с. 195], бук. *фартух* 'спідниця з ситцю або пофарбованого полотна' [Словник буковинських говірок 2005, с. 582], а також поліс. *фартух*: 1. Шматок тканини, який одягають жінки спереду на спідницю; 2. Ткана полотняна спідниця [Аркушин 2000, т. II, с. 220]. Назва є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 1316].

Наявність німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття зумовлена, насамперед, заселенням краю німецькими колоністами (перша хвиля німецької колонізації тривала у XII-XIII ст., а друга – впродовж та XVIII до середини XIX ст.) [Гвоздяк 2000, с. 59–60].

5. Запозичення зі східних мов (тюркізми) проникли до української мови від найдавніших часів, але найбільше їх припадає на XII-XVII ст., коли посилювалися контакти між народами; ці запозичення з'явилися переважно усним шляхом, тому вони настільки засвоєні нашою мовою, що тепер їх не сприймають як чужі [Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія 1973, с. 130–131]. Серед тюркізмів можемо відзначити такі: *ки'сти'м'ен* 'весільна хустка, якою покривають голову нареченої під час вінчання' (Горонда, Червенево, Пузняківці Мк., Поляна, Плоске Св., Пацканьово Уж.) (не зовсім ясне; виводиться від тур. *testimēi* 'рушник; серветка; велика хустина'; зіставляється також з угор. *keszkenő* 'хустка' [Етимологічний словник української мови т. II, с. 426]), пор. ще вживану в

поодиноких гов. лексему *кистим'анча* (Сімер, Тур'я Бистра Пр., Коритняни Уж.), *фатá* 'покривало для голови молодої' (у більшості н.п.) (назва утворена на укр. ґрунті від тур. *futa, fota* 'смуґаста тканина індійського виробництва' від араб. *fūṭa* 'т.с.' [Фасмер, т. IV, с. 188]. Ізоглоса цієї назви продовжується у гуц. [Біусяк 2007, с. 23], бук. [Руснак 2010, с. 12], східнословобж. [Магрицька 2003, с. 148] гов. Є літературною нормою української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2001, с. 1530].

Висновки. Як видно з нашого дослідження, найбільшу групу на означення одягу та прикрас у весільній обрядовості Закарпаття становлять гунґаризми, що пояснюються географічним положенням Закарпаття, сусідством з Угорщиною та довгим панування останньої в краї. Це такі назви, як *іат'і* 'брюки від костюму', *на'драгы* 'т.с.', *шл'айер* 'покривало для голови молодої', *в'іта н* 'жіноча сукня', *штр'імфл'і* 'шкарпетки', *бо'а нч'і*, *бок'онч'і* 'жіноче або чоловіче взуття' та ін. Фіксуємо також русизми (*ту'фл'і* 'жіноче або чоловіче взуття', *шá р'ік* 'куля, яка чіпляється як прикраса', *кол'ц'о* 'перстень з металу, яке носять на пальці як символ шлюбу або як прикрасу', *л'єнти* 'стрічки, які чіпляють як прикрасу на машину, в якій їдуть наречені', *ба'бочка* 'прикраса з матерії, яка одягається на шию молодого поверх сорочки'), полонізмами (*кор'она*, *кор'уна* 'головний убір молодої, весільна прикраса' *пац'оркі*, *-ы* 'прикраса з коштовного каміння'), германізмами (*галстук* 'прикраса з матерії, яка одягається на шию молодого поверх сорочки', *з'ірл'анда* 'прикраса з різнокольорового паперу, сплетена у вигляді довгої низки', *ан'цуг* 'нарядний одяг, що складається зі штанів та піджака'), тюркізмами (*ки'сти'м'ен* 'весільна хустка, якою покривають голову нареченої під час вінчання', *фатá* 'покривало для голови молодої') та ін. Виділяємо також групу слів, що запозичені з французької мови через посередництво української літературної мови, наприклад: *ко'ст'ум* 'нарядний одяг, що складається зі штанів та піджака', *брасл'ет* 'прикраса, яку одягають на зап'ясток руки', *бук'ет* 'пучок зірваних або зрізаних квітів і складених докупи', *кол'й'є* 'прикраса з коштовного каміння'.

Важливою особливістю запозичень є та, що вони вживаються поряд із дублетами: *галстук* – *машилик* – *краватка*, *ан'цуг* – *костюм* тощо.

Мовні контакти – один із найсильніших зовнішніх чинників розвитку мови. Дослідження міжмовних контактів проливає світло на цілий ряд важливих питань історії становлення і розвитку української мови, на історію матеріальної і духовної культури народів, а також дає цінний матеріал про розселення народів, міграційні процеси тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.
2. Біусяк М. Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізоглос. *Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. Київ: КНУ ім. М.П.Драгоманова, 2007. Вип. 3. Кн. 2. С. 21–26.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.
4. Гвоздяк О. Запозичення з німецьким етимомом на позначення лексико-семантичного поля “одяг” в українських говірках Закарпаття (Ужгородщина). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Ужгород, 2007. Вип. 16. С. 89–91.
5. Гвоздяк О. Особливості функціонування лексем німецького походження в українських говірках Закарпаття. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць)*. Вип. 2. Ужгород, 2000. С. 59–65.
6. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я.Закревська. Львів, 1997. 232 с.
7. Дзєндзелівський Й.О. Українсько-західнослов’янські лексичні паралелі. Київ, 1969. 211 с.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1 – 6.
9. Лизанець П.М. Основні шляхи проникнення лексичних мадяризмів в українські говори Закарпаття. *Слов’янсько-угорські міжмовні та літературні зв’язки*. Ужгород, 1970 а. С. 99–112.
10. Лизанець П.М. Угорсько-українські мовні контакти (На матеріалі українських говорів Закарпаття). Ужгород, 1970 б. 250 с.
11. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). Луганськ: Знання, 2003. 171 с.
12. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
13. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
14. Руснак Ю.М. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2010. 20 с.
15. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
16. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за ред. І.К. Білодіда. Київ, 1973. 440 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк, 2008. 288 с.

REFERENCES

1. Arkushyn H. (2000) Slovnkyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of West-Polissya Dialects]: u 2 t. Lutsk: Vezha [in Ukrainian].
2. Bihusiak M. (2007) Hutsulsko-pokutske sumizhzhia u svitli leksychnykh izohlos [Hutsul-Pokut Contiguity in the Light of Lexical Isoglosses]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova*. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: KNU im. M.P. Drahomanova. Vyp. 3. Kn. 2. S. 21–26 [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2001) [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian] / uklad.i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF “Perun” [in Ukrainian].
4. Hvozdiak O. (2007) Zapozychennia z nimetskyim etymonom na poznachennia leksyko-semantychnoho polia “odiah” v ukrainskykh hovirkakh Zakarpattia (Uzhhorodshchyna) [Borrowings with the German Etymon for the Designation of the Lexical-Semantic Field of «clothing» in the Ukrainian Dialect of Transcarpathia (Uzhhorod)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 16. S. 89–91 [in Ukrainian].
5. Hvozdiak O. (2000) Osoblyvosti funktsionuvannia leksem nimetskoho pokhodzhennia v ukrainskykh hovirkakh Zakarpattia [The Peculiarities of Functioning of the Lexemes of German Origin in the Ukrainian Patoises of Transcarpathia]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Zbirnyk naukovykh prats)*. Vyp. 2. Uzhhorod, 2000. S. 59–65 [in Ukrainian].
6. Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnyk (1997) [Hutsul Patois: Concise Dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
7. Dzendzelivskiy Y.O. (1969) Ukrainsko-zakhidnoslovianski leksychni paraleli [Ukrainian-West Slavic Lexical Parallels]. Kyiv. 211 s. [in Ukrainian].
8. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy (1982 – 2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–6 [in Ukrainian].
9. Lyzanets P.M. (1970a) Osnovni shliakhy pronyknennia leksychnykh madiaryzmiv v ukrainski hovory Zakarpattia [The Basic Ways of Penetrating the Lexical Magyarism into Ukrainian Patoises of Transcarpathia]. *Sloviansko-uhorski mizhmovni ta literaturni zviazky*. Uzhhorod. S. 99–112 [in Ukrainian].
10. Lyzanets P.M. (1970b) Uhorsko-ukrainski movni kontakty (na materialii ukrainskykh hovoriv Zakarpattia) [Hungarian-Ukrainian Language Contacts (Based on Transcarpathian Ukrainian Patoises)]. Uzhhorod. 250 s. [in Ukrainian].
11. Mahrytska I. (2003) Slovnyk vesilnoi leksyky ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok (Luhanska oblast) [Dictionary of Wedding Vocabulary of Ukrainian East-Slobozhansk Patoises (Lugansk region)]. Luhansk:

Znannia. 171 s. [in Ukrainian].

12. Onyshkevych M.Y. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyko's Dialects]: u 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects (Kosiv Polyana and Rosishka (Rakhiv district, Transcarpathia)]. Uzhhorod [in Ukrainian].

14. Rusnak Yu.M. (2010) Leksyka rodynnykh obriadiv u bukovynskomu dialekti [The Vocabulary of Family Rituals in the Bukovyna Patois]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Chernivtsi. 20 s. [in Ukrainian].

15. Sabadosh I.V. (2008) Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu [Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnyts'a village, Khust Region]. Uzhhorod: Lira. 480 s. [in Ukrainian].

16. Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [The Dictionary of Bukovyna Patoises] / za zah. red. N.V. Hui-vaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].

17. Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksyka i frazeolohiia (1973) [Contemporary Ukrainian Literary Language: Vocabulary and Phraseology] / za red. I.K. Bilodida. Kyiv. 440 s. [in Ukrainian].

18. Fasmer M. Etimologicheskij slovar russkogo yazyka (1964–1973) [Etymological Dictionary of Russian Language]: v 4 t. Moskva: Progress, 1964–1973. T. 1–4 [in Russian].

19. Shylo H. Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk (2008) [Transnistrian Regional Dictionary]. Lviv – Niu-York. 288 s. [in Ukrainian].

BORROWED VOCABULARY IN THE WEDDING CEREMONY OF TRANSCARPATHIA (names of clothes and jewelry)

Abstract. The vocabulary of the wedding ceremony is one of the most ancient semantic groups, characterized by both deep archaicity and continuity of the speech-making process. The vocabulary contains information about the traditional spiritual and material culture of the people. Therefore, its fixation, systematization and analysis in various aspects is of the paramount importance for Ukrainian linguists. Therefore, the topicality of the research is due to the need for a deeper analysis of Transcarpathian wedding rites in the linguistic aspect.

Due to the linguistic contacts caused by the industrial and economic relations of the Ukrainian people with other peoples, the vocabulary of the wedding ceremony is recorded along with the Ukrainian formations as well as with borrowings from other Slavic and non-Slavic languages. Most of these borrowings have undergone a phonetic and grammatical transformation, having adapted to the phonetic and grammatical structure of the Ukrainian language.

The paper provides a lexico-semantic and etymological analysis of borrowed vocabulary denoting clothing and jewelry in the wedding ceremony of Transcarpathia. The presence or absence of names in the Ukrainian literary language and in the Ukrainian language have been traced.

It has been fixed that borrowed lexemes in the Transcarpathian wedding ceremony makes up approximately 5% of the total vocabulary. The paper under consideration draws attention to Hungarian borrowings, Polonisms, Rusisms, Turkisms, and borrowings from Western European languages being the part of the wedding ceremony vocabulary.

An important feature of borrowing is that they are used alongside with their doublets.

Keywords: lexical-semantic group, wedding ceremony vocabulary, lexeme, motivation, Ukrainian Transcarpathian dialects.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2019 р.

© Миголинець О., 2019 р.

Ольга Миголинець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

Olha Myholynets – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-5331-7218>

EXPLORING ENGLISH-UKRAINIAN CONTRASTIVE PHRASEOLOGY

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.111'362 628

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).68–72.

Михайленко В. До вивчення англійсько-української контрастивної фразеології; кількість бібліографічних джерел – 13; мова англійська.

Abstract. The present paper continues the author's series of articles on money contrastive phraseology and it is aimed at determining the static and dynamic meaning of the American English pecuniary phraseological units [see Ammer, 1997; Seid, 1983] with the dominant component dollar and their ways of contextual rendering into Ukrainian. According to Investopedia, money as a medium of exchange makes the world go around. Economies rely on the exchange of money for products and services. Economists define money, where it comes from, and what it's worth. Consequently, money is a reality that acts as a standard or taxon of culture, since it stands for a society cultural worldview [Mykhaylenko 2009, p.188; see also Mykhaylenko 2018, p. 34–35]. Current linguistic research, admits J.P.Colson, demonstrates that phraseology in the broad sense is one of the key components of language, and is probably universal [Colson 2008, p.191]. If we want to explain the complexity of phraseological units we must refer to the cultural perspective, which used to be fragmental and rather individual. Moreover, the success of teaching a foreign language much depends introducing phraseological which will help the students sound natural. And cross-linguistic phraseology is closely linked to translation studies. A close collaboration between multilingual corpus linguistics, contrastive phraseology and natural language processing may offer insightful perspectives on translation practice. In the practice of translating English phraseological units into Ukrainian ones in the format of ethno-linguistics we follow the contextual principle of rendering the cultural component in order to avoid 'domestication' or contortion of the worldview. We consider that domestication (adaptation or localization) is the strategy of making a text closely conform to the culture of the language being translated to, however, it causes the loss of information from the source text so it brings about the readers misunderstanding of the character's worldview. This happens primarily when a certain situation does not exist in the target culture and we'd rather give a contextual rendering of the features absent in the domestic culture. The phraseological units underline different features of speakers' and country life.

Keywords: phraseological unit, contrastive phraseology, translation, cultural perspective, contextual rendering, pecuniary.

Preliminaries. Since 1970s Contrastive Phraseology has drawn the attention of many scholars and the research aimed at providing translators and lexicographers with solutions both to applied and theoretical questions has boosted. Contrastive phraseology is far from comparing phraseological units in two or more languages – meaning, structure, function, and pragmatics [Johansson 2012, p.45; see also Ebeling 2013]. It suggests the instruments to highlight 'phraseological universals' through analysing logical and cognitive mental processes across a wide range of different cultures.

Current linguistic research, admits J.P.Colson, demonstrates that phraseology in the broad sense is one of the key components of language, and is probably universal [Colson 2008, p.191]. If we want to explain the complexity of phraseological units we must refer to the cultural perspective, which used to be fragmental and rather individual. Moreover, an increase number of studies has confirmed the importance of sophisticated phraseological competence in foreign language teaching since it enables the learners to comprehend the a foreign speaker's worldview and its cultural values. The success of teaching a foreign language much depends introducing phraseological which will help the students sound natural. And cross-linguistic phraseology is closely linked to translation studies. A close collaboration between multilingual corpus linguistics, contrastive phraseology and natural language processing may offer insightful perspectives on translation practice.

The investigation of the cultural and national features of phraseological units becomes more successful

due to the cognitive approach. It employs the cognitive-interpretive and lingual-cultural research paradigms in the anthropological framework.

The present paper is aimed at determining the static and dynamic meaning of the American English pecuniary phraseological units [see Ammer 1997; Seid 1983] with the dominant component *dollar* and their ways of contextual rendering into Ukrainian. According to *Investopedia*, *money* as a medium of exchange makes the world go around. Economies rely on the exchange of *money* for products and services. Economists define *money*, where it comes from, and what it's worth. Consequently, *money* is a reality that acts as a standard or taxon of culture, since it stands for a society cultural worldview [see Mykhaylenko 2009, p.188; see also Mykhaylenko 2018, p. 34–35]. The lexemes *cent*, *penny*, *pound*, *dollar*, etc., are regular constituents of phraseological units reflecting the life of the society.

Discussion. Cross-linguistic research on phraseology covers a wide range of challenging topics, from the simple comparison of idioms or metaphors in two languages, to a systemic contrastive study of all categories of set phrases across different languages. The current research demonstrates that phraseology in the broad sense is one of the key and universal components of language. However, the theoretical debate on the definition of set phrases, phraseme, phraseological units, and idioms is going on, and the interaction between culture, meaning, syntax, figurative language and phraseology is not yet completely settled [Colson 2008, p.192]. Two major theoretical approaches have

so far yielded promising results: the first is more semantic and is often associated with cognitive linguistics, while the other can be described as cross-linguistic corpus linguistics. The cognitive approach to phraseology across languages lays stress on metaphors and images as the constituent principles of set phrases, and provides important information about the intriguing interplay between universal cognitive principles, culture and phraseology.

The work is devoted to the description of the semantics and English pecuniary phraseological units constituting the semantic domain "Money" and their Ukrainian correspondences or contextual interpretations. The adjective pecuniary has been known in English since c. 1500, from Latin *pecuniarius* "pertaining to money," from *pecunia* "money, property, wealth," from *pecu* "cattle, flock," from PIE root **peku-* "wealth, movable property, livestock" (source of Sanskrit *pasu-* "cattle," Gothic *faihu* "money, fortune," Old English *feoh* "cattle, money"). Livestock was the measure of wealth in the ancient world, and Rome, like any other culture, was essentially a farmer's community. That *pecunia*, literally "wealth in cattle," was still apparent to Cicero. For a possible parallel sense development in Old English, see *fee*, and compare, evolving in the other direction, *cattle*. Compare also Welsh *thws* "jewel," cognate with Irish *thus* "cattle," connected via notion of "valuable thing," and, perhaps emolument [Etymological Dictionary].

Vocabulary is a system with its own laws and its internal relations - paradigmatic, syntagmatic and derivational. "The vocabulary of a language can be categorized according to various criteria: (a) based on the semantic relations existing between words or groups of words, like synonymy, antonymy, etc.; (b) based on the formation of words (morphology); (c) based on the historical aspects of loan words, foreign words, or word families; (d) based on regional or social classes (dialects, jargons, sublanguages); (e) based on the statistical frequency and usage (frequency dictionary); and (g) based on pedagogic considerations (basic vocabulary) for a graded vocabulary" [Trauth 2006, p.1268]. The compatibility of lexical units in the phrase, sentence, and discourse is determined by the laws of the language, in our case, the semantics of the constituents of the phraseological units and their grammatical characteristics. In modern linguistics, the semantic domain includes lexemes and phraseological units with the common component 'money' or pecuniary which represent a pecuniary conceptual system. The concept of "money" or "pecuniary" is one of the basic constituent in the language worldview. This concept is usually defined through their main functions, namely: money is a measure of value, a means of payment, a means of enrichment, capital accumulation, etc. In the life of every person, money occupies a significant place both in the everyday and in the professional areas. Phraseological units [see Makkai 1975], representing money in modern English, make up a significant part of the conceptual domain, the units with the dominant lexeme "dollar" will be considered in the following section.

Corpus analysis. The language vocabulary is constantly enriched with the help of wordbuilding, borrowing, semantic shifts, and phraseological process, i.e. transformation of set phrases. Phraseologisms are phrases fixed or semi-fixed structures available as pre-fabricated blocks in the human mind. The very term phraseology was suggested by Charles Bally (1905), since, a lot of research on phraseological units has been conducted [see also Cowie 1998]. Due to the development of cognitive linguistics phraseology has become a new focus for those linguists who were keen on cognitive approaches [Nikulina 2015, p.41]. These phraseological units represent a huge challenge for non-native speakers they have to cope with in their language learning process. In the context of intercultural communication, non-native and native speakers interact with each other and often make use of phraseological units and other set expressions used in their first (native) languages. As these units constituting a special part of the language in-use they will be explored further in this term paper. Consequently, communication between non-native and native speakers does not always run smoothly when phraseological units come into play. Within the scope of intercultural communication, contrastive linguistics is one approach towards interactions across language borders. Contrastive linguistics focuses on subsystem pairs of languages and explores similarities and differences between them. An integral component of the linguistic representation of the concept is phraseological units, and every language has its own phraseological 'treasury,' a certain part of which can be common for many a language.

The goal of our study is to identify the features of the categorization of a fragment of the world of *money* (in particular, *dollar*) in American English by representatives of the English-speaking community [cf. Ebeling 2013]. The formation of phraseological units that objectify the concept of *money* undergo on the basis of metaphorization. The Oxford Dictionary of English Proverbs (ODEP) contains more than 50 units with the *money* component, in particular, *dollar*. The COCA analysis retrieved about 200 phraseological units with the referred component.

Phraseological units reflect speakers' specific perception of the world and can be measured in cross-cultural comparison. The values expressed in the phraseological unit meaning create a specific worldview of each community. They are semantically diverse no matter the dominant lexeme can be a constant value. The speaker's intention, the context, and the discourse register may activate some periphery component of the phraseological unit meaning character, though the truth of the phraseological unit meaning remains unique.

We shall start with the dynamic development of the lexeme *dollar* in English. It, originally, a silver coin that circulated in many European countries; in modern times, the name of the standard monetary unit in the United States, Canada, Australia, New Zealand, and other countries [Britannica]. 1550s, *daler*, originally in English the name of a large, silver coin of varying value in the German states, from Low German *daler*, from German *taler* (1530s, later *thaler*), abbreviation

of *Joachimstaler*, literally “(gulden) of Joachimstal,” coin minted 1519 from silver from the mine opened 1516 near *Joachimstal*, town in Erzgebirge Mountains in northwest Bohemia. German *Tal* is cognate with English *dale*. The spelling had been modified to *dollar* by 1600. The *thaler* was from 17 c. the more-or-less standardized coin of northern Germany (as opposed to the southern *gulden*). It also served as a currency unit in Denmark and Sweden (and later was a unit of the German monetary union of 1857–73 equal to three marks).

English colonists in America used the word *dollar* from 1580s in reference to Spanish *peso* or «piece of eight,» also a large silver coin of about the same fineness as the *thaler*. Due to extensive trade with the Spanish Indies and the proximity of Spanish colonies along the Gulf Coast, the Spanish *dollar* probably was the coin most familiar in the American colonies and the closest thing to a standard in all of them. When the Revolution came, it had the added advantage of not being British. It was used in the government’s records of public debt and expenditures, and the Continental Congress in 1786 adopted *dollar* as a unit when it set up the modern U.S. currency system, which was based on the suggestion of Gouverneur Morris (1782) as modified by Thomas Jefferson. None were circulated until 1794. When William M. Evarts was Secretary of State he accompanied Lord Coleridge on an excursion to Mount Vernon. Coleridge remarked that he had heard it said that Washington, standing on the lawn, could throw a dollar clear across the Potomac. Mr. Evarts explained that a dollar would go further in those days than now. [Walsh]. The dollar sign (\$) is said to derive from the image of the Pillars of Hercules, stamped with a scroll, on the Spanish piece of eight. However, according to the Bureau of Engraving and Printing of the U.S. Department of the Treasury:

The most widely accepted explanation is that the symbol is the result of evolution, independently in different places, of the Mexican or Spanish “P”s for pesos, or piastres, or pieces of eight. The theory, derived from a study of old manuscripts, is that the “S” gradually came to be written over the “P,” developing a close equivalent of the “\$” mark. It was widely used before the adoption of the United States dollar in 1785.

Traditionally, the main ways of rendering phraseological units of the original are distinguished: descriptive translation; literal translation; translation by phraseological equivalents (full and partial); translation by phraseological analogues. In the practice of translating English phraseological units into Ukrainian ones in the format of ethno-linguistics we follow the contextual principle of rendering the cultural component in order to avoid ‘domestication’ or contortion of the worldview. We consider that domestication (adaptation or localization) is the strategy of making a text closely conform to the culture of the language being translated to, however, it causes the loss of information from the source text so it brings about the readers misunderstanding of the character’s worldview. This happens primarily when a certain situation does not exist in the target culture and we’d rather give a contextual ren-

dering of the features absent in the domestic culture. The phraseological units underline different features of speakers’ and country life:

(i) The speaker’s confidence in his/her success: The unit *bet dollars to doughnuts* an assured thing, a certainty. A comparison of something with worth to something without. The phrase appears to have originated in mid 19th century USA. The earliest citation I can find for it is in the newspaper *The Daily Nevada State Journal*, February 1876; cf.: укр. напевно; бути впевненим. See its variant: The units *bet dollars to but-tons* and *bet dollars to dumplings* that appeared in the 1880s, meaning ‘to feel almost certain’ because the *dollars* are *bet* against something nearly worthless and perhaps shaped like a zero; cf/: Укр. бути впевненим

(ii) To pin-point a fake: The unit *three-dollar bill* -- there are no 3 dollar bills in the US. Since there are no three dollar bills ever printed, the term ‘three dollar bill’ has a meaning of obviously faked. And people say as phony as three dollar bill or as faked as three dollar bill. But what does as genuine as *three dollar bill* mean? easily to tell it’s genuine? Or the opposite? Now you have \$1, \$2, \$5, \$10, \$20, \$50, \$100...that are currently in production and circulation, cf.: укр. не існуючий; фальшивий. Its variant is the unit (*as*) *phony as a three-dollar bill* / (*as*) *queer as a three-dollar bill*. The dominant meaning of *phony* that someone is as ‘phony as a three dollar bill’, they probably mean that they think that s/he is suspected of being not what s/he pretends to be, people would accuse him/her of being ‘as phony as a three dollar bill,’ cf.: Укр. фальшивий, дивний, неправдивий

(iii) The citizen’s confidence in the country monetary unit: The unit (*as*) *sound as a dollar* ‘very secure and dependable’. In the U.S. the dollar is their currency. It serves as a medium of exchange, and it is the unit of measure for establishing prices. But by technical definition it may not be money, because money is also required to be a store of value; cf.: Укр. надійний як (американський) долар

(iv) To be punctual: The unit *a day late and a dollar short* is another way to say too little too late or too delayed and insignificant to have much effect. When a person is a day late and a dollar short, he has not only missed an opportunity due to tardiness, but also because he has not put forth enough effort. Originally, the phrase *a day late and a dollar short* most probably referred to not having enough money to avail oneself of something. The oldest known use of the phrase *a day late and a dollar short* in print was in 1939. The idiom was most certainly in common use before this, and probably has its roots in the general poverty common among most American citizens during the Great Depression. The idiom is very popular in the American South. *A day late and a dollar short* means, something is being done a) late, b) insufficiently strongly, and is thus *completely inadequate to the task of salvaging a bad situation* or when something comes or happens a little too late and is no longer; cf.: Укр. хто невстиг, той запізнився.

(v) The speaker’s belief in the power of money: The unit *almighty dollar*, the money regarded figura-

tively as a god, or source of great power; 'Almighty dollar' is unit often used to satirize obsession with material wealth, or with capitalism in general. It implies that money is a kind of deity, cf.: Ukr. всемогутній долар; гроші вирішують все.

(vi) The speaker's risk: The unit *bet your bottom dollar/your life* describes something that is sure or certain to happen. If someone says that you should *bet your bottom dollar* on an outcome, he or she believes the outcome is guaranteed, cf.: Ukr. поставити останній долар на виграш.

(vii) The state policy of keeping balance: The unit *dollar for dollar* means that for each *dollar* paid to one Party, a *dollar* shall be paid to the other party., cf.: Ukr. долар за долар; порівну.

(viii) The speaker's lust for money. The unit *dollar signs in (one's) eyes* is a humorous phrase used when *one* is visibly eager to make money, cf.: Ukr. блиск грошей в очах.

(ix) The speaker's modus vivendi: The unit *dollars-and-cents* «someone is considering an issue in a financial way only," or considered or expressed in terms of money or profits; cf.: Ukr. думати тільки про гроші.

(x) The speaker's incompetence of managing his fortune: The unit *he wears a ten-dollar hat on a five-cent head* "When a foolish person gains wealth suddenly, s/he might start to spend it ostentatiously and sometimes even talks rubbish; cf.: Ukr. не по Савці свитка (*an example of the Ukrainian full equivalent which illustrates the phenomenon of 'domestication'*)

(xi) The American speaker's 'regulae mores': The unit *look/feel like a million dollars/bucks* means "to look well and prosperous; appear healthy and happy and luck;"cf.: Ukr. виглядати /почуватися на мільйон.

(xii) The markets want their share of the pensioners money: The unit *the gray dollar*: (1) primarily heard in US. As the baby-boom generation enters old age, many different markets are trying to capitalize on the burgeoning influence of the gray dollar; (2) The economic purchasing power of elderly people as a group; cf.: Ukr. гроші пенсіонерів.

(xiii) The speaker's highest bet: The unit *the million-dollar question* is used in colloquial speech in many parts of the English speaking world. It's used when the speaker wants to signal that this particular question is the one that needs an answer to resolve a make-or-break situation, cf.: Ukr. питання на мільйон

(xiv) The speaker's completion: The unit *the sixty-four-dollar question* is "a question that is very important and/or difficult to answer," taken from the title of the 1950s television game show based on the earlier radio program *Take It or Leave It*, which popularized the unit *the sixty-four-dollar question*, питання на «мільйон». There is another variant of (xiv) *the sixty-four-thousand-dollar question* is "a crucial **question** or issue, cf.: Ukr. найважливіше, вирішальне питання.

(xv) The speaker's victory is above all: The unit *top dollar* means to spend a lot of money on something, perhaps the highest possible price, often because it is necessary to obtain something in high demand or of the highest quality, cf.: Ukr. (купити)за любі грошіж (заплатити)високу ціну.

(xvi) The speaker's search for a scape goat: The unit *pass the buck* means to to avoid responsibility or blame for something by passing it on to another person, or to let another person do something you were supposed to do; a common idiomatic expression which has been in used since at least the early 1900's. Buck is an informal reference to \$1 that may trace its origins to the American colonial period when deer skins (buckskins) were commonly traded for goods. The buck also refers to the U.S. dollar as a currency that can be used both domestically and internationally; cf.: Ukr. перекладати відповідальність на іншого; звалити відповідальність.

(xvii) The country foreign policy: The unit *dollar diplomacy* created by U.S. Pres. William Howard Taft (served 1909–13) and his secretary of state, Philander C. Knox, to ensure the financial stability of a region while protecting and extending U.S. commercial and financial interests there. It grew out of Pres. Theodore Roosevelt's peaceful intervention in the Dominican Republic, where U.S. loans had been exchanged for the right to choose the Dominican head of customs (the country's major revenue source); 'financial imperialism, foreign policy based on financial and commercial interests' is from 1910, cf.: Ukr. фінансовий експансіонізм; **доларова дипломатія**.

Anita Naciscione considers linguistic diversity in the EU resulted in variegated approaches to translation, including translation of figurative terminology. One of the challenges is that there is no cross-linguistic uniformity in translation of the same term [Naciscione, 2014, p.278].

Findings and perspectives. The study of the cultural and national specifics of phraseological units at the present stage combines the cognitive-interpretive and lingual-culturological research paradigms.

Money can be considered as a reality that acts as a standard or marker of culture, since it reveals the speaker's an worldview. The lexemes like *dollar, cent, penny, pound* are constituents of phraseological units are elements of a cultural 'code', therefore, the meaning of these phraseological units is characterized by culturally significant expression.

Finally, it is important to say that the differences and similarities between languages come from extra-linguistic cultural factors. The way we conceive reality is reflected in language and influences our way of thinking and assessment of reality. Although there are social and cultural differences between English and Ukrainian, there are common features on the conceptual level finding their distinctive actualization.

LITERATURE

1. Ammer Christine. The American heritage dictionary of idioms. Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1997. 729 p. [in English].
2. Colson J.-P. Cross-linguistic phraseological studies: An overview. / Ed. S.Granger, F. Meunier. Phraseology. An interdisciplinary perspective. Philadelphia: John Benjamins, 2008. P. 191–206. [in English].

3. Cowie A.P. *Phraseology. Theory, analysis, and applications*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1998. 256 p. [in English].
4. Ebeling Jarle, Ebeling Signe Oksefjell. *Patterns in contrast*. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins, 2013. 257 p. [in English].
5. Glaser Rosemarie. The Translation aspect of phraseological units in English and German. *Papers and studies in contrastive linguistics*. 1984. Vol. 18. P. 123–134 [in English].
6. Johansson S. Cross-linguistic perspectives. / Ed. M. Kytö. *English Corpus Linguistics: Crossing Paths*. Amsterdam: Rodopi, 2012. P. 45–68 [in English].
7. Makkai A. *Idiom Structure in English*. The Hague: Mouton, 1972. 371 p. [in English].
8. Mykhaylenko V.V. Dynamic semantics of “money” phraseologisms in English / Ed.I. V. Makarov. *Фразеологізм в тексті і текст во фразеологізмі (Четвертє Жуківські читання): Materials of the International Scientific Symposium*. May 4–6, 2009. Veliky Novgorod. С. 188–190 [in English].
9. Mykhaylenko V.V. “Money” idioms in pecuniary space. *Scientific Bulletin of Moscow State University. Ser. Philology*. 2018. №34. Том. 2. С. 34–37 [in English].
10. Naciscione Anita. Instantial stylistic use: Cognitive view of phraseological units. Ed. Elena Arsenteva, Elena. *Phraseology in multilingual society*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 210–227 [in English].
11. Nikulina E. English phraseology: Integration with terminology science. *Journal of Language and Education*. 2015. Vol. 1(2). P. 41–45 [in English].
12. Seidl J., McMordie W. *English idioms and how to use them*. Moscow: Vyshaya shkola, 1983. 266 p. [in English].
13. Trauth Gregory, Kazzazi Kerstin (trs. and eds.). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge, 2006. 1304 p. [in English].

ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. Стаття продовжує цикл праць автора про контрастивну фразеологію з компонентом *гроші* і спрямована на визначення статичного та динамічного значення американських та англійських фразеологічних одиниць із цим компонентом [див. Ammer, 1997; Seidl, 1983], зокрема із домінантним *долар* та способом їхнього контекстуального перекладу українською мовою. За даними Інвестопедії, гроші як засіб обміну, змушують світ ‘крутитися’. Отже, гроші – це реальність, яка виступає стандартом або таксоном культури, оскільки вона означає соціоекономічний та соціокультурний світогляд суспільства [див. Михайленко, 2009; див. також Михайленко 2018]. Сучасні лінгвістичні дослідження, визнає Дж. П. Колсон (2008), демонструють, що фразеологія в широкому розумінні є однією з ключових складових мовної картини світу і, відповідно, універсальна. Якщо хочемо пояснити складність фразеологічних одиниць, ми повинні звернутися до їх культурної перспективи, яка раніше була фрагментарною та досить індивідуальною. Більше того, успіх викладання іноземної мови залежить від введення в навчальний процес фразеологічних одиниць, які допоможуть студентам говорити природною англійською мовою. Контрастивна фразеологія також тісно пов’язана з перекладознавством. У практиці перекладу англійських фразеологічних одиниць українською мовою у форматі етнолінгвістики дотримуємося контекстуального принципу актуалізації культурного складника, щоб уникнути «одомашнення» чи викривлення мовної картини світу. Вважаємо, що локалізація (адаптація) – це стратегія передавання англійського тексту, що відповідає культурі мови, якою він перекладається, проте вона спричиняє втрату культурної складової тексту оригіналу. Це відбувається насамперед тоді, коли певний феномен відсутній у лінгвокультурі цільової мови. Очевидно, перекладачеві необхідно наводити контекстуальне тлумачення ознак, відсутніх у вітчизняній культурі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, контрастивна фразеологія, переклад, культурна складова.

Стаття надійшла до редакції 7 жовтня 2019 р.

© Михайленко В., 2019 р.

Валерій Михайленко – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та філології, Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3263-7156>

Valeriy Mykhaylenko – Doctor of Philology, Professor of the Translation and Philology Department, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3263-7156>

СКЛАДНІ АНТРОПОНІМНІ ФОРМУЛИ В ЧЕСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XV–XVIII СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.162.3'01'373.23

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).73–79.

Петрица Н. Складні антропонімічні формули в чеських писемних пам'ятках XV–XVIII століть; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті досліджено склад та динаміку поширення чеських складених власних особових назв XV–XVIII ст. Статистичні дані вказують на основну тенденцію у розвитку старочеської антропонімії цього періоду: у XV ст. з'явилася тенденція до стійкого збільшення складених імен. Результат дослідження засвідчив, що протягом століть у чехів високу питому вагу мали антропоніми, які характеризували особу за індивідуальною та відтопонімною ознакою, зокрема АФ особове ім'я + прізвище + відтопонімне означення та особове ім'я + два відтопонімні означення.

Ключові слова: антропонімія, антропонімоформула, багатолексемні антропоніми, особове ім'я, прізвище, відтопонімне означення, посесивна назва, назва за оселею.

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена посиленням інтересом сучасної ономастики до еволюційного процесу мотивів та форм найменування особи, оскільки вивчення процесів формування системи номінації певного етносу містить багату інформацію про його самобутність, національний характер, ментальність. Неодмінною умовою для дослідження еволюції будь-якої національної антропонімосистеми є опис антропонімії періоду зародження та формування складених власних назв особи, дослідження шляхів відбору найприйнятніших способів та засобів іменування людності в допрізвищевий період. На тлі глибокого вивчення окремих класів та категорій власних особових назв дослідження чеських антропонімічних формул у діахронії залишається ще недостатньо вивченим сегментом чеської історичної антропоніміки.

Аналіз досліджень. Власні назви особи привертала увагу чеських дослідників ще з кінця XVIII ст. Вивченню історичної антропонімії в XIX ст. присвячені студії Й. Добровського, Ф. Палацького, Я. Коллара, Г. Іречка, а на початку XX ст. — Я. Гебауера, Ф. Черного, В. Флайшганса. Першою науковою розвідкою в галузі чеської історичної антропоніміки була колективна праця В. Давідка, В. Доскоčila та Я. Свободи «Česká jména osobní arodová», видана 1941 року [Davídek, Doskočil, Svoboda 1941]. З другої половини XX ст. дослідження антропонімії характеризується системністю, розширюється спектр ономастичних студій. Власні назви особи стають об'єктом наукових інтересів Я. Свободи, Й. Бенеша, Ф. Цуржіна, Ф. Копечного, Я. Плєскалової, В. Шмілауера, М. Кнаппової, Д. Молданової. Дослідження Я. Свободи, Я. Плєскалової відзначаються широтою діахронного підходу та значною кількістю антропонімічного матеріалу, залученого до аналізу. Найфундаментальнішою працею з чеської історичної антропоніміки є «Staročeská osobní jména a naše příjmení» Я. Свободи [Svoboda 1964]. Учений описав та проаналізував старочеські антропоніми (зафіксовані в пам'ятках до XV ст.) з точки зору їх спільнослов'янського походження. Вагомий

внесок у розвиток історичної антропоніміки зробив Й. Бенеш, детально дослідивши антропоніміїні основи та словотвірні форманти, що брали участь у творенні прізвищ [Beneš 1962]. Праця Я. Плєскалової «Tvoření nejstarších českých osobních jmen» (1998) збагатилася історичну антропонімію докладним словотвірним аналізом найдавніших чеських імен [Pleskalová 1998]. Попри розмаїття наукових досліджень з історичної ономастики в чеському мовознавстві доводиться констатувати відсутність спеціальних студій, присвячених еволюції чеських антропонімічних формул допрізвищевого періоду.

Мета роботи – дослідити та визначити найуживаніші типи складених антропонімічних формул, представлених в аналізованих пам'ятках, дати їм якісну, кількісну та хронологічну характеристику, прослідкувати динаміку їх поширення протягом кількох століть. Джерельною базою дослідження слугували пам'ятки літописного жанру та офіційно-ділового стилю, котрі віддзеркалюють систему ідентифікації осіб і є чи не єдиним свідченням реальних формул найменування чехів у минулому.

Виклад основного матеріалу. Формування чеської антропоніміїної системи, відбувалося протягом багатьох століть, пройшовши певні етапи на шляху свого становлення — від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної антропонімоформули. Попередні наші розвідки засвідчили, що основною антропонімієюю одиницею в XI–XII ст. є однолексемні оніми у вигляді слов'янських автохтонних імен [Петрица 2009, с. 146]. У цей період однолексемний спосіб ідентифікації особи залишається визначальним, хоча на периферії антропоніміїної системи вже присутні складені особові назви. У XIV ст. однолексемні власні особові назви становили вже близько третини з числа всіх іменувань: домінуючі позиції належали антропоніміїним двочленам (62,11 %). Таким чином, XIV ст. стало переломним періодом у розвитку допрізвищевих назв, коли дволексемні власні особові назви з периферійної частини антропоніміїної системи перейшли в центральну [Петрица 2009а, с. 71].

Із XV ст. актуальними засобами ідентифікації особи поряд з іменем часто ставали одночасно кілька ознак (напр., індивідуальна і відтопонімна). Тому в контексті чеської допрізвищевої антропосистеми досить поширеним явищем є трилексемні, а частково й чотирилексемні антропонімоформули (АФ). При цьому кількість антрополексем у формулі не залежала від соціального статусу іменованої особи, на відміну, наприклад, від української мови, де у XVI ст. «тричленими іменуваннями називалися переважно представники соціальної верхівки» [Керста 1998, с. 37]. У функції антропонімних складових чеських багатолексемних імен виступали відапелятивні, відтопонімні, посесивні чи відантропонімні назви.

1. Трилексемні антропонімні формули.

Якісний склад трилексемних іменувань у XV–XVIII ст. практично не змінився у порівнянні з іменуваннями чехів у XIV–XV століттях. Новими компонентами антропонімійних тричленів стали хіба що особове ім'я та назва за оселею. Однак розмаїття комбінацій дозволяє розширити кількість трилексемних АФ до восьми груп:

1. особове ім'я + прізвище + відтопонімне означення;
2. особове ім'я + посесивна назва + відтопонімне означення;

3. особове ім'я + два відтопонімні означення;
4. особове ім'я + два прізвища;
5. особове ім'я + дві посесивні назви;
6. особове ім'я + посесивна назва + прізвище;
7. особове ім'я + особове ім'я + відтопонімне означення або прізвище;
8. особове ім'я + назва за оселею + відтопонімне означення.

Очевидним є той факт, що компонентий склад трилексемних АФ є відносно сталим. У творенні таких багатолексемних власних особових назв, крім особових імен, беруть участь фактично лише шість антропонімійних категорій: прізвища, відтопонімні означення, посесивні назви та назви за професією, особові імена та назви за оселею. Аналіз складу перерахованих АФ дозволяє зробити висновок про те, що в шістьох групах, крім особового імені, актуальним залишається відтопонімне означення. Уживаність цієї антропонімійної одиниці протягом століть є переконливим доказом того, що в чеському суспільстві визначення особи за географічною ознакою залишається ефективним засобом ідентифікації людинності. У трьох групах присутні прізвища та посесивні назви. Питомо вага кожного типу АФ у діахронії неоднакова (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Питома вага трилексемних антропонімоформул у діахронії (у відсотках)

	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.
1. особове ім'я + прізвище + відтопонімне означення	62,23	54,16	41,91	31,25
2. особове ім'я + посесивна назва + відтопонімне означення	5,18	14,45	9,45	-
3. особове ім'я + два відтопонімні означення	26,25	22,1	9,45	одиничн.
4. особове ім'я + два прізвища	1,3	4,7	17,57	31,25
5. особове ім'я + дві посесивні назви	0,8	1,46	1,35	-
6. особове ім'я + посесивна назва + прізвище	0,65	2	2,7	одиничн.
7. особове ім'я + особове ім'я + відтопонімне означення / прізвище	3,56	0,72	17,57	37,5
8. особове ім'я + назва за оселею + відтопонімне означення	одиничн.	0,58	-	-

Статистичні підрахунки свідчать, що домінуючі позиції протягом досліджуваних століть належали АФ *особове ім'я + прізвище + відтопонімне означення*. Високою питомою вагою відзначалася АФ *особове ім'я + два відтопонімні означення*. Для цих двох формул іменування характерною є хоч і не стрімка, однак спадна тенденція. Позитивною виявилась динаміка АФ *особове ім'я + два прізвища* та *особове ім'я + особове ім'я + відтопонімне означення/прізвище*, кількість фіксацій котрих у XVIII столітті становила третину від усіх антропонімійних тричленів.

Антропонімійні тричлени цього періоду представлені у вигляді формул:

1.1. АФ *особове ім'я + прізвище + відтопонімне означення*. Назва особи за місцем її про-

живання чи походження в аналізованих пам'ятках надзвичайно продуктивним способом ідентифікації людинності. Відтопонімне означення у подібних формулах реалізується, як правило, у вигляді генітивної іменниково-прийменникової форми: *Jiřík kolář z Vodňan* (1512 Ач-19, 118), *Havel sladovník ze Štětí* (1512 Ач-19, 101), описової назви *Václav mydlář, měštinín starého města Pražského* (1512 Ач-26, 4), *Jakub Bakalář, někdy měštinín Beránský* (1527 Ач-26, 19), *Jiřika Zavřela ze vsi Morašic* (1661 Ач-23, 364), відтопонімного прикметника суфіксом *-ský: kněz Samuel Vokoun Vojslavský* (1622 Ач- 22, 550).

Лексико-семантичні варіанти прізвищ, що вживаються у межах цієї антропонімоформули:

а) **відапелятивні прізвища:** *Henricus Rohlik de Maloticz* (1412 PDZ-2, 93), *Janko de Miliczin dictus*

Sadlo (1420 ChLB, 11), *Johannes Brada de Znancze* (1412 PDZ-2, 91), *Johannes de Praga dictus Krasa* (1420 ChLB, 12), *Petro dicto Krzywy de Dussnik* (1417 PDZ-2, 137), *Przibek Wrba de Krp* (1412 PDZ-2, 88), *Wanko Sekyrka de Sowolusk* (1411 PDZ-2, 84), *Václav Zima z Novesl* (1512 Ač-19, 144);

б) **назви за віком:** *Romana staršího z Kozlova* (1437 PDZ-2, 168), *Biczen junior de Czietowa* (1437 PDZ-2, 166), *Diwiss de Krziczewa junior* (1419 PDZ-2, 148), *Jana mladšího z Ústie* (1437 PDZ-2, 162), *Hassko junior de Telecz* (1410 PDZ-2, 73), *Jan mladší z Žerotína* (1581 Ač-22, 290), *Jan starší z Lobkovic* (1579 Ač-22, 264);

в) **назви за професію:** *Petrus judex de Chrleb* (1415 PDZ-2, 118), *Mikuláš z Vožice písař* (1410 PDZ-2, 74), *Witko de Hrnčicz decanus* (1410 PDZ-2, 75), *Jan mlynář z Litrbach* (1578 Ač-22, 256), *od Matěje krčmaře z Peček* (1536 Ač-26, 75), *Václav mydlář, měšténin starého města Pražského* (1512 Ač-26, 4), *Václavnožieř v Beruňě* (1514 Ač-26, 19). Частина з них уже зазнала процесу антропонізації: *Jakub Bakalář, někdy měšténin Berúnský* (1527 Ač-26, 19), *Jan Kuchař z Vínařic* (1512 Ač-19, 180), *Jan Ševček z Bystřici* (1512 Ač-19, 160), *Ondřej Kovář ze vsí Voslova (podd.)* (1668 Ač-23, 425), *Václava Řezníka Hořeprnického* (1605 Ač-22, 347);

г) **назви за оселею:** *Martín z domu Vilímkova, měšténin Starého města Pražského* (1546 Ač-26, 42), *Havel z domu Žateckého, měšténin Nového města Pražského* (1535 Ač-26, 42), *Václavovi z Štrabochova domu, měšténinu SmP* (1523 Ač-26, 321).

1.2. АФ особове ім'я + два відтопонімні означення — це один із найпродуктивніших способів ідентифікації чехів у післягуситський період. Питома вага таких складених власних назв особи становить у XV ст. 26,25 % від усіх трилексемних антропонімів. Найменування особи за місцем проживання чи походження в аналізованих пам'ятках представлено у вигляді синтетичного та аналітичного варіантів. Особливо чітко це простежується в АФ з двома відтопонімними означеннями. Відтопонімна назва у подібних іменуваннях виражалася:

а) **відтопонімним прикметником з суфіксом -skýта родовою приименниково-іменниковою формою:** *Aleš Holický ze Štvrnberka* (1455 Ač-1, 169), *Jan Špitálský z Vodňan* (1512 Ač-19, 111), *Jiřík Vostrský z Sulevic* (1512 Ač-19, 136), *Jan Hořalský z Smolnice* (1512 Ač-19, 137), *Jiřík Zelenský z Sebužina* (1512 Ač-19, 144), *Havel Časlavský někdy z Krče* (1527 Ač-26, 14), *p. Bohuslav Bánský z Dřenic* (1535 Ač-26, 74);

б) **рідше двома морфологічними варіантами одного топоніма:** *Zdeněk Dubrawský z Dubrawice* (1419 Ač-1, 147), *Buhuněk Černín z Černína* (1512 Ač-19, 123), *Václav Čiňovský z Čiňová* (1512 Ač-19, 135), *Jekomaš Strojetický z Strojetic* (1512 Ač-19, 144), *Mikuláš Mnětický ze Mnětíc* (BL 1543, 88), *Hynek Posadovský z Posadova* (1551 Ač-22, 152), *Jana Dobřenského z Dobřenic* (1550 Ač-22, 145),

в) **двома аналітично вираженими топонімами:** *Matouš z Tujnce a na Slabcích* (1512 Ač-19, 121),

Jiřík z Kolovrat na Buštěhradě (1512 Ač-19, 124), *Chval z Leskovce a v Kamenici* (1512 Ač-19, 132), *Eliška z Dube a z Lípeho* (1600 BL, 94), *Jan z Raupova a na Raupově* (1525 Ač-22, 51), *Jan z Švamberka a na Boru* (1525 Ač-22, 51), *pan Hynek z Újezda a na Třebešicích* (1514 Ač-26, 131), *p. Radslaw z Šebířova na Beřkovicích* (1506 Ač-2, 400).

Складені іменування цього типу іноді поширювалися словами *puvodem, seděním*. З XVII ст. уживання таких слів у складі антропонімформул є більше винятком, ніж правилом: *Boreš z Oseka seděním w Brozanech* (1456 Ač-1, 186), *Mikulaše z Hořic seděním na Šelmerce* (1437 PDZ-2, 170), *Odolen z Oračova seděním na Mlyňanech* (1437 PDZ-2, 168), *Janovi z Vahace seděním v Szazanech* (1437 PDZ-2, 168), *Peter z Chockova seděním v Kosobodie* (1437 PDZ-2, 171), *Diuisius de Kutrowicz residens in Blahoticz* (1416 PDZ-2, 131), *Johannes de Zdiar dictus Smikusky* (1431 ChBD, 14), *Karel z Vesce seděním na Krasenovicích* (1512 Ač-19, 151);

г) **відтопонімним означенням з суфіксом -ec, -ek:** *Matiaš Dubec z Dubče* (1456 Ač-3, 324), *Hinko de Chrzinowa dictus Chrzinowecz* (1414 PDZ-2, 105), *Petr Doupovec z Doupova* (1532 Ač-26, 27), *Wilhelmus dictus Dubanek de Duban* (1419 PDZ-2, 147), *Nikolaus Kotlowecz de Mienina* (1418 PDZ-2, 142), *Martinus Stassowecz de Nezabudicz* (1413 PDZ-2, 95).

Ф.Травнічек стверджує, що другий компонент у подібних трилексемних антропонімах міг утворюватися і за допомогою суфіксів *-ka* (Holeška), *-ko* (Všetátko), *-ák* (Plzák). Однак вони мали значно нижчу продуктивність, ніж *-ec, -ek* [10, с. 274].

г) **відтопонімним означенням, утвореним лексико-семантичним способом від топоніма:** *Jakobus dictus Wsserub de Wsserub* (1565 Ač-37, 271), *Jetřich Štoršedl z Štoršedlu* (1631 BL, 98), *Jiřík Rajch z Rajchu* (1543 BL, 88), *Procopio dicto Sobiessyn de Sobiessyna* (1409 PDZ-2, 62), *Křístek Cornberk z Jalowic* (1506 Ač-2, 400), *Johanni de Czekowicz dicto Bychova* (1419 PDZ-2, 149), *p. Jan Cimburk odjinud ze Slawičina* (1423 Ač-3, 282). Й. Бенеш пояснює наявність у таких трилексемних іменуваннях відтопонімних означень, утворених від різних топонімів тим, що особа називається за маєтвом колишнім, який дав назву для родини, та за новим [Beneš 1962, с. 139].

Ф.Травнічек схильний вважати трилексемні антропоніми з двома відтопонімними означеннями шляхетськими прізвищами (*šlechtická příjmení*) [Trávníček, с. 273]. Й. Бенеш відтопонімні означення, утворені семантичним способом, *Štoršedl, Cimburk, Sobiessyn* називає шляхетським іменем (*šlechtické jméno*), а родову приименниково-іменникову форму **предикатом** (*predikát*) [Beneš, с. 138], проте така термінологія може бути доречною лише в непоширених реченнях на зразок «Ян є з Трнави», а не в усталених словосполученнях, якими у переважній більшості випадків виступають багатолексемні власні назви.

1.3. АФ особове ім'я + посесивна назва + відтопонімне означення. Відтопонімне означення в таких іменуваннях представлено, як правило, у ви-

гляді родової іменниково-прийменникової форми, рідше — в ад'єктивній формі з суфіксом *-ský* чи описово. Посесивна назва реалізується як:

а) **аналітично виражений патронім:** *Petr syn Pešíkuov z Babíc* (1435 Ач-26, 3), *synové Malatove Matěj a Pavel z Kluku* (BL, 1506, 85), *Tomaš, syn Jířika Chupa z Mnichovic* (1570 Ач-22, 252), *Václav z Prostiboře, syn nebožtíka Tomaše odtud* (1544 Ач-26, 7), *dcera Weberova Kateřina Voršila* (1623 Ач-23, 189), *Martín, syn Pavla Lyska ze vsí Tomíc* (1607 Ач-22, 347);

б) **синтетично виражений патронім на -i, -ic, -ovic, -ův (ow), -oná, -ů** (або їх латинські відповідники): *Paulus Swachonis de Praga* (1407 PDZ-2, 37), *Jan Zykšuo v z Tuklat* (1538 Ач-26, 90), *Jíra Tomšů z Třebovic (včel.)* (1578 Ач-22, 255), *Matěj Řihů ze vsí Děkanovic* (1626 Ач-22, 554), *Martín Vácku ze vsí Lhotky Petrové* (1607 Ач-22, 347);

в) **описовий андронім:** *Wrahusse de Rachow relicta olim Johannis Tercze* (1437 PDZ-2, 164), *Katherina de Krmiewicz relicta Marquardi dicti Sswab* (1437 PDZ-2, 164), *Kateřina z Kozojed, manželka někdy Smíla Ražického ze Vchynic* (1532 Ач-26, 27), р. *Dorota z Waltieřova, vdova po panu Vaclavovi Leteckém* (1508 Ач-26, 1).

Одиничними є фіксації синтетично вираженого андроніма: *Dorota Pecmanová z Babíc* (1430 Ач-26, 2), *Magdaleně Hnátové pekářce, městce Pražské* (1526 Ач-26, 39), *Katheřina Bořková, městka Star. Města Pražského* (1472 Ач-26, 4), описового матроніма: *Agnezka de Sezemicz relicta olim Raczkonis* (1415 PDZ-2, 122), *Elizabet de Clinsstein relicte Henrici de Usscze* (1417 PDZ-2, 134), *Dorothea de Solopisk uxor Przibikonis de Czegiewa* (1406 PDZ-2, 30), посесивної назви за іншим родичем чи особою: *Alsso de Holicz frater dicti Smilonis* (1413 PDZ-2, 98), *Petrus de Sobuczicz frater dicti Johannis* (1411 PDZ-2, 87), *dominus Wintierz plebanus de Przewalk frater Johannis* (1416 PDZ-2, 129).

14. АФ особове ім'я + ім'я + відтопонімне означення. Дволексемна атропонімоформула, що складалася з двох особових імен, часто поширювалася третім компонентом, котрий вказував на місце походження чи проживання особи. Відтопонімне означення тут виражалось переважно генітивною прийменниково-іменниковою формою, рідше — відтопонімним прикметником з суфіксом *-ský*. Поєднання особових імен мало такі комбінації:

а) **християнське та слов'янське ім'я:** *Beneš Mirek z Solopisk* (1512 Ач-19, 187), *Johannes Bohuchwal de Bezdiekowa* (1417 PDZ-2, 133), *Michalem Slavatou z Kozumberka* (1532 Ач-26, 68), *Mikuláš Vojslav z Branišova* (1525 Ач-22, 51), *Václav Bena z Drahoníc* (1512 Ач-19, 170), *Václava Michalce z Strakoníc* (1437 PDZ-2, 162), *Wenceslaus alias Wanik de Keblowcze* (1412 PDZ-2, 91);

б) **два християнські імені:** *Bartolomei Procopius de Praga* (1415 PDZ-2, 121) / *Bartha alias Procopius de Praga* (1407 PDZ-2, 38), *Pavel Samuel z Hrádku* (1520 Ач-26, 36), *kněze Jakuba Krystofa Rybnického toho času opata kláštera Kladrubského* (1627 Ач-23, 17), *Mikuláš Phoenix Pelhřimovský* (1622 Ач-22, 549). Ужиток двох християнських імен для ідентифікації однієї особи

було антропонімічною модою з XVI століття (див. пункт 3.3.5). Більшою мірою цей звичай закріпився серед представників аристократії. В.Шмілауер стверджує, що в таких сім'ях люди були носіями більшої кількості імен [9, с.22].

в) **християнське та германське ім'я:** *Aless de Baychor Zyffrydo* (1413 PDZ-2, 99), *pan Arnošt' Jozef Waldštejna (hrabě)* (1695BL, 130), *Jan Jetřich z Žerotina* (1628 Ач-23, 16), *Jiřík Olbram ze Štěkře* (1594 Ач-22, 337), *Samuel Karel z Karlšteínu, vrchní hejtman* (1651 Ач-23, 311), *Wilhelmus alias Simon de Podiehus* (1405 PDZ-2, 18);

г) **два слов'янські імені:** *Bohuslav Strachota z Kralovic* (Ач-19, 1512, 197), *Václav Bořek z Duchalic* (Ач-22, 1505, 45), *Vaněk Bohuška z Křešic* (Ач-19, 1512, 169);

д) **два варіанти одного імені:** *Nicolaus Nickl de Dlazowa* (1410 PDZ-2, 72), *Nikolaus alias Mikess de Wranicz* (1415 PDZ-2, 116), *Wenceslaus alias Wenczl de Czegeticz* (1405 PDZ-2, 18), *Wenceslaus alias Wanik de Keblowcze* (1412 PDZ-2, 91), *Daniel přijmím Daněk ze Kbelá* (1512 Ач-19, 150).

Одиничними є фіксації АФ, що включають два імені та прізвище особи: *Janoví Jankoví v Chuchliku* (1579 Ач-22, 263), *Jan Johannypohodlný* (1658 Ач-23, 339, 341), *Jan Kristian Paroubek prokurator* (1680 BL, 121), *Jiří František Kocián (pisár)* (1680BL, 107), *Andrle Štěpan Semanina (včel.)* (1578 Ач-22, 255).

15. АФ особове ім'я + два прізвища. Структура цієї підгрупи трилексемних антропонімів становить поєднання:

а) **імені, прізвища, назви за професією:** *Jan Strach konšel* (1501-07 BL, 81-83, 86), *Jana Hnáta pekaře* (1528 Ач-26, 41), *Janem Rezkem řezníkem* (1533 Ач-26, 69), *Jiříkovi rychtáři jínák Duštoví* (1598 Ач-22, 342), *Petrovi sladovníku, řečenému Farář* (1541 Ач-26, 100), *Václav Pichnožieř* (1514 Ач-26, 18), *Jakub Tollman myslívec* (1636 Ач-23, 145), *Jan Šic zvonník* (1680 BL, 107), *Jiří Sstama ručníkář* (1656 Ач-23, 337), *Václav Novotný řezník (chalupník)* (1713 Ач-24, 141);

б) **імені та двох прізвищ:** *Johannes Chudoba dictus Ralsko* (1419 ChLB, 8), *Václav Setil jínák Celný* (1610 BL, 95), *Jana Pokorného jínák Slavíka, řezníka na ten čas v Křivšudově* (1605 Ач-22, 347).

Менше одного відсотка становлять антропонімії тричлени, що складаються з імені та двох посесивних назв або імені, посесивної назви та прізвища.

16. АФ особове ім'я + дві посесивні назви. Як правило, поєднувалися описовий та синтетичний варіанти посесиву на *-ova-ov/-ův*. Наприклад: *Anna Rybova, vdova pozustalá po smrti Jilka zvonáře* (1502 Ач-26, 113), *Janem Šimonovým synem nebožtíka Vávry* (1539 BL, 87), *Kateřina Kulová, někdy Adama řezníka manželka* (1545 Ач-26, 103), *Anna Zajimačova mater Johannis Zagimacz* (1437 PDZ-2, 152). Іноді трилексемний антропонім складався з двох описових посесивних назв: *Majdalena, dcera neb. Václava kantora a manželka Duchkova* (1541 Ач-26, 100), *Elsska relicta olim Haymanowa de Cadano nunc uxor Johannis dicti colowrat de Zehrowicz* (1416 PDZ-2,

129), *Anička, někdy Vácková z Chval, a již Prokopa z Olšan manželka* (1428 Ач-26, 8), *Jířík syn nebožtíka Daniele Harudy, člověk poddáný úr. pana Jakuba Leopolda* (1653 Ач-22, 554). Подібні складені назви особи є досить громіздкими, адже вони не лишеназивали денотата, але й уточнювали особу, за іменем якої ідентифікували цю людину.

1.7. АФ особове ім'я + посесивна назва + прізвисько. Зазвичай, поєднувалися ім'я, описова посесивна назва та прізвисько. Посесив у подібних іменуваннях виражений патронімом: *Jakub přijmím Jakubec, syn nebožtíka Bartoně* (1539 BL, 87), *dcera Weberova Kateřina Voršila* (1623 Ач-23, 189), *Petrus filius Marzikonis dicti Slepiczak* (1437 PDZ-2, 164), *Jankonis Czalta, filii olim Busskonis* (1437 PDZ-2, 161), *Wassczko filius Benieczonis predictus* (1407 PDZ-2, 41), *Hinczikonis filii Hinconis dicti Pluh* (1409 PDZ-2, 61). Одиничними є фіксації складених імен з описовим матронімом: *Mikuláš sladovník, syn Markety podepsané z Dobrotic* (1527 Ач-26, 30), назвою за іншим родичем чи особою: *Jakuba Bednáře, děda Petra Bosáka* (1535 Ач-26, 72), *Jarohněw starý, děd tohoto Jarohněwa* (1456 Ач-1, 183), синтетично вираженим патронімом

Pavel krejčí Sswítuw (1602 Ач-22, 351).

2. Чотирилексемний спосіб ідентифікації особи

Чеські чотирилексемні антропоніми не є численними на фоні решти антропонімів. Однак вони фіксуються протягом XV–XVIII століть. Їх питома вага у XV ст. становить лише близько 2% від усіх онімів. Дослідники історичної антропонімії схиляються до думки, що при використанні таких багатолексемних конструкцій важко простежити закономірності, їх уживання регулюється мовним узусом, а тому не варто вести мову про чотирилексемні антропоформули в усіх слов'янських мовах, окрім російської, де такі складені власні назви особи «характеризуються певними закономірностями функціонування» [Медвідь-Пахомова 1999, с. 90]. Однак протягом XV–XVIII ст. у використанні старочеських чотирилексемних антропонімів простежуються певні закономірності. По-перше, у той період дещо збільшується кількість їх фіксацій, по-друге, стабілізується їх якісний склад. Питома вага чотирилексемних антропонімів у хронологічному зрізі представлена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Динаміка поширення чотирилексемних іменувань у діахронії (у відсотках)

	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	XVIII ст.
чотирилексемні антропоніми	1,8	4,33	3,9	2,6

В аналізованому фактичному матеріалі простежуються чіткі комбінації антропонімійних знаків, що містять два елементи першого та два елементи другого порядку. Це дозволяє кваліфікувати подібні складені власні назви особи як антропонімні формули.

Типова формула, присутня у чотирилексемних іменуваннях протягом XVI–XVIII ст., реалізується у вигляді :

а) **імені + прізвиська + двох відтопонімних означень:** *Jan Cukr z Tamfeldu seděním na Nowosedlech* (1447 Ач-3, 40), *Jan Zajic z Hazmburku a z Kamyka* (1413 PDZ-2, 100), *Johannes dictus Wlk de Woikowa et de Horek* (1404 PDZ-2, 8), *Kasspar dictus Czort de Praga et de Tehow* (1407 PDZ-2, 33), *Petr Vrš z Sádlna seděním na Maštově* (1436 Ач-26, 25), *Ladislav Popel z Lobkovic na Chlumci* (1544 Ач-26, 7).

Рідше прізвисько реалізується у вигляді семантичного варіанта – назви особи за віком: *Jan starší z Lichtenburka a z Bietowa* (1446 Ач-3, 35), *Janastaršího z Ustie odjinad z Plešic* (1437 PDZ-2, 162), *Boreš mladší z Oseka seděním na Přimdě* (1416 Ач-3, 279), *Ladislav starší z Lobkovic na Leběi nad Sazavou* (1598 Ач-22, 344). Питома вага подібних складених назв особи становить майже 70 % від усіх чотирилексемних антропонімів.

Якісний склад подібних іменувань є, фактично, носієм соціальної інформації. У конкретній комунікативній ситуації важливо було відзначити не лише місце походження особи, але й місце володіння, яке виражалось у вигляді відтопонімного означення з апелятивом *seděním na*. З огляду на це, відтопонімні означення цієї формули є елементами

другого порядку, котрі поширюють, деталізують ім'я та прізвисько.

Типовість саме цієї антропонімоформули має своє пояснення. По-перше, як засвідчили наші дослідження, прізвиська та відтопонімні означення відзначалися найвищою активністю у всіх багатолексемних іменуваннях протягом кількох століть [Петріца 2009, с. 148]. По-друге, ім'я та прізвисько як елементи першого порядку цієї формули стають типовим засобом ідентифікації людинності у XVI столітті, а з XVII століття переходять у розряд допрізвищевих родових назв. По-третє, іменування, в основі яких лежить така формула, виконували ту саму функцію, що й трилексемні антропоніми з двома відтопонімними означеннями (тобто максимально ідентифікували людину за відтопонімною ознакою), при цьому назва за індивідуальною ознакою містила вже не одне ім'я, а два компоненти. Пор. *Ladislav Popel* (1544 Ач-26, 8) / *Ladislav Popel z Lobkovic na Chlumci* (1544 Ач-26, 7).

б) **Імені, двох прізвиस्क та відтопонімного означення:** *Boreš z Oseka starší řečený Hrabě* (1416 Ач-3, 279), *Mikuláš Trčka mladší z Lípy na Lichtenburce* (1505 Ач-22, 44), *Šebestianovi jinak Šebestovi Vojtovi v Záluži* (1579 Ач-22, 264), *Jan Václav Švantle ze Třebeska* (1665 Ач-23, 377). Прізвиська тут представлені назвою за віком, відтопонімними та відіменними дериватами, подекуди родинною назвою (*Trčka mladší, Berka juniorem*).

З XVI ст. актуальними є іменування, що складаються з двох імен, прізвиська та відтопонімної назви: *Josef Jachym Vančura u Řehnic (rytír)* (1748 Ач-24, 256), *panem Hendrychem Janem Strakou z*

Nedabylic(1740 Ач-24, 213), *František Hynek Vratislav hrabě z Mitrovic*(1706 Ач-24, 26), *Jan Václav Vejvoda ze Stromberka* (prímator staroměstský) (1748 Ач-24, 256), *Adam Pavel Slavata hrabě z Chlumu*(1649 Ач-23, 223), *Jan Václav Švantle ze Třebeska*(1665 Ач-23, 377).

Подібні іменування — це данина моді, котра зародилася в XVI ст. серед панівних верств суспільства [Šmilauer 1991, с. 22]. Ця антропонімічна мода передбачала наявність у людини двох хресних імен. Отже, традиційні трилексемні конструкції у складі імені, прізвиська та відтопонімного означення доповнювалися ще одним особовим іменем. В.Шмілауер вважає, що шляхтичі часто були носіями більшої кількості імен [Šmilauer 1991, с. 22]. Подібний звичай був поширений і серед європейських аристократів. Наприклад, у 1743 році новонароджений граф Шафгоч (Schaffgotsch) мав п'ятнадцять імен, одна австрійська графиня аж двадцять два імені [Šmilauer 1991, с. 22].

Решта чотирилексемних іменувань відносно до okazionalizmів, вони характеризуються строкатим якісним складом та одиничними фіксаціями кожного століття: а) ім'я + три відтопонімні означення: *Leonardus dictus Wiedensky de Praga et de Ddrzinowa* (1407 PDZ-2, 34), *Petri Mierziczky de Praga in Kbel* (1406 PDZ-2, 29), *Adam z Hradce na Hradci a Hluboce* (1581 Ач-22, 285); б) ім'я + два

відтопонімні означення + посесивна назва: *Předbor z Ronova a z Šebina syn dobře paměti Předborov* (1415 PDZ-2, 118), *Elžku Oldřichovu dceru z Uhlišt odjinud z Ričan*(1423Ач-3, 283); в) ім'я + прізвисько + патронім + відтопонімне означення: *Petrus de Sabenicz filius Marzikonis Slepiczak* (1437 PDZ-2, 164), *Magdaleně Hnátové pekárce, městce Pražské* (1526Ач-26, 39).

Висновки. Статистичні підрахунки свідчать, що домінуючі позиції протягом досліджуваних століть належали АФ *особове ім'я + прізвисько + відтопонімне означення*. Високою питомою вагою відзначалася АФ *особове ім'я + два відтопонімні означення*. Для цих двох формул іменування характерною є спадна тенденція. Позитивно виявилася динаміка АФ *особове ім'я + два прізвиська та особове ім'я + особове ім'я + відтопонімне означення/ прізвисько*, кількість фіксацій котрих у XVIII столітті становила третину від усіх антропонімічних тричленів. Актуальність ідентифікації особи за індивідуальною та відтопонімною ознакою у чехів пов'язана з високим рівнем розвитку приватної власності та спадкового права. Підтвердженням цьому є стійкість та наскрізність вживання складених іменувань з цими компонентами упродовж досліджуваних нами століть.

СКОРОЧЕННЯ

- Ач-1**—Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F.Palacký. Praha, 1840. 612 s.
Ач-3—Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F.Palacký. Praha, 1844. 628 s.
Ач-19— Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl XIX. Vydal J.Čelakovský. Praha, 1901. 707 s.
Ач-22—Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal J.Kalousek. Praha, 1905 . 605 s.
Ач-23— Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal J.Kalousek. Praha, 1906. 600 s.
Ач-24— Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal J.Kalousek. Praha, 1908 . 605 s.
Ач-26— Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal J.Teige. Praha, 1909. 634 s
Ач-37— Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1.-3. Vydal G. Friedrich. Praha, 1941-44. 1634 s.
ВЛ— Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345 – 1708. Vydal J.Kalousek. Praha, 1889. 154 s.
PDZ-2— Pozůstatky desk zemských Království Českého Ed. Josef Emler. Díl I. Praha, 1870. 530 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. Київ: Наукова думка, 1984. 152 с.
2. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. 248 с.
3. Петрица Н.М. Антропонімічна база старочеських багатолексемних особових іменувань у писемних пам'ятках XIII–XVI століть. *Студії з ономастики та етимології: зб. наук. праць / відп. ред. В.П. Шульгач.* Київ, 2009. С.146-154.
4. Петрица Н.М. Антропонімія чеської актової мови 14–початку 18 століття (на основі пам'ятки «Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708»). *Studia slovakistika. Serія: Ономастика. Антропоніміка.* Ужгород, 2009а. Вип. 9. С. 69–78.
5. Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. Praha, 1941. S. 70-108.
7. Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno, 1998. 158 s.
8. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 317 s.
9. Šmilauer V. Úvodem. Kopečný F. Průvodce našimi jmény. Praha: Academia, 1991. S. 9–35.
10. Trávníček F. Příjmení. Mluvnice spisovné češtiny. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. Díl 1. S. 269–276.

REFERENCES

1. Kersta R.J. (1884) *Ukrainska antroponimiia XVI st.: Cholovichi imenuvannia*. [Ukrainian Anthroponymy XVI century: Men's naming]. Kyiv: Naukova Dumka. 152 s. [in Ukrainian].
2. Medvid-Pakhomova S.M. (1999) *Evoluciia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh* [The evolution of anthroponymic formulas in the Slavonic languages]. Uzhhorod. 248 s. [in Ukrainian].
3. Petrica N.M. (2009) *Antroponimiina baza starocheskykh bahatoleksemnykh osobovykh imenuvan u pysemnykh pamiatkakh XIII–XVI st.* [Anthroponymic base of Old Czech multilexem personal names in 13 – 14th century writtendocuments]. *Studii z onomastyky ta etymolohii: zb. nauk. prac / vidp. red. V.P. Shullhach*. Kyiiv. S.146–154 [in Ukrainian].
4. Petrica N.M. (2009a) *Antroponimiia cheskoj aktovoi movy 14–pochatku 18 stolittia (na osnovi pamiatky «Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708»)* [Anthroponymy of the Czech Acting Language of the 14th-early 18th centuries based on a document «Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708»]. *Studia slovakistica. Serija: Onomastyka. Antroponimika*. Uzhhorod. Vyp.9.S. 69–78 [in Ukrainian].
5. Beneš J.O. *českých příjmeních* (1962) [About Czech surnames]. Praha. 356 s. [in Czech].
6. Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. (1941) *Česká jména osobní a rodová* [Czech personal and family names]. Praha. S. 70–108 [in Czech].
7. Pleskalová J. (1998) *Tvoření nejstarších českých osobních jmen* [Formation of the oldest Czech personal names]. Brno. 158 s. [in Czech].
8. Svoboda J. (1964) *Staročeská osobní jména a naše příjmení* [Old Czech personal names and our surname]. Praha. 317 s. [in Czech].
9. Šmilauer V. (1991) *Úvodem // Kopečný F. Průvodce našimi jmény* [A guide to our names]. Praha: Academia. S. 9–35 [in Czech].
10. Trávníček F. (1951) *Příjmení. Mluvnice spisovné češtiny* [Surname. Grammar of standard Czech]. Praha: Slovanské nakladatelství. Díl 1. S. 269–276 [in Czech].

COMPLEX ANTHROPONYMIC FORMULAS IN CZECH WRITTEN SOURCES OF THE XV-XVIII CENTURIES

Abstract. The article examines the composition and dynamics of the use of the Czech composite personal names of the XV-XVIII centuries. On the basis of statistical analysis we have defined the main trends in the development of old Czech anthroponymy of that period. The component composition of multi-lexeme anthroponymic formulas is constant. The multiplexed names included six anthroponymic categories: nicknames, toponymic attributes, possessive names, profession names, personal names and names behind the house. Analysis of the composition of these anthroponymic formulas makes it possible to conclude that, beside a personal name, a toponymic meaning remains relevant. The use of this anthroponymic unit over the centuries is proof that in Czech society the definition of a geographical person remains an effective means of identifying humanity. In the course of the study, it was found that over the centuries the Czechs had a high proportion of anthroponymisms that characterized the people on the individual and toponymic attributes, in particular AF personal name + nickname + toponymic attribute and personal name + two toponymic attributes.

Czech four-lexeme anthroponyms appear in documents of the 15-17 centuries, but their share is only about 2-5% of all onyms. In the 18th century the number of fixations of such names increased somewhat, as did their qualitative composition. The typical formula of four-lexeme names in the 15-18 centuries is realized in the form: name + nickname + two toponymic attributes, and name + two nicknames + toponymic attribute.

Since the 16th century appear in documents formulas consisting of two names a nickname and a toponymic attribute. It was a fashion that was born in the sixteenth century among the dominant sections of society. This anthroponymic fashion implied the presence of two christian names in humans.

Key words: anthroponymy, anthroponimic formula, multi-lexeme anthroponyms, personal name, nickname, toponymic attribute, possessive name, name behind the house.

Стаття надійшла до редакції 28 вересня 2019 р.

© Петрица Н., 2019 р.

Наталія Петрица – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petritsa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

ТАБУ В ПОХОВАЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ЗАКАРПАТТЯ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 393.1(477.87):2-134

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).80–85.

Пискач О. Табу в поховальній обрядовості Закарпаття: етнолінгвістичний аспект; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано контактні та комунікативні табу в поховальному обряді Закарпаття відповідно до структурної організації обрядових дійств. Зроблено висновок, що етапи традиційного похоронного обряду супроводжує розгалужена система заборон у вигляді різних символічних, магічних дій, повір'їв, релігійних приписів, норм поведінки, які мають на меті вшанувати культ предків і захиститися від смерті.

Ключові слова: поховальний обряд, табу, обрядодія, заборона, звичай, повір'я.

Постановка проблеми. Поховальний обряд належить до найбільш консервативної сфери людської культури, що пояснюється ритуально-сакральним ставленням до смерті й до всього, що з нею пов'язано. Тут найповніше збережено сліди давніх ритуальних актів, реліктову обрядову реальність та чимало архаїчних номінацій. Актуальним сьогодні є етнолінгвістичний аналіз різноманітних приписів і заборон у складі поховально-поминальної обрядовості українців, оскільки дає широкі можливості для розкриття ментальних особливостей народу, реконструкції нашої етнокультурної історії, пояснення семантики і структури інших обрядів.

Аналіз досліджень. Табу (полінез. *tabu* – заборона) – це передусім заборона, яка накладається на окремі реалії (побутові предмети, їжу, місце перебування) та види людської діяльності. Умовно можна виділити 3 види табу: 1) вербальні (забороняють використання певних мовних засобів); 2) невербальні (заборонені елементи кінесики (міміка, жести та рухи всього тіла, вокальна міміка, просторовий малюнок), тактильної поведінки, хронеміки та проксемики, а також комунікативно значуще мовчання); 3) тематичні (заборона потенційно конфліктних або неетичних тем).

Феномен табу не раз ставав предметом соціологічних, культурологічних, соціокультурних, психологічних досліджень вже з кінця XIX ст. Походження цього явища має міфологічне підґрунтя, хоча деякі науковці пов'язують його з різноманітними позамовними (соціально-політичними, культурними, морально-етичними тощо) чинниками. Як один із каналів, через який відбувається вплив суспільного життя на мову, табу є причиною важливих мовних змін: зникнення і видозміни слів, розвитку синонімії тощо.

У лінгвістичному аспекті табу досліджували Ф. Бацевич, Л. Фроляк, О. Кострова, Ю. Заза, Ю. Єловська, О. Жвава та ін., часто поєднуючи його з процесами ефемізації (Г. Аркушин, В. Великорода, З. Дубенець, В. Леснова, І. Мілева, О. Януш та ін.).

Заслугує окремої уваги кандидатська дисертація Ю. Єловської «Табу в мовленнєвій практиці

українців» (2017), у якій проаналізовано 2000 табу, поширених у фольклорних текстах (прислів'я, приказки, повір'я), творах української літератури другої половини XIX – початку XXI ст. та живому мовленні жителів Криворізького регіону. Серед іншого авторка зафіксувала й табу, пов'язані зі смертю людини [Єловська 2017, с. 71–102]. Ю. Єловська розглядає табу «як будь-яку заборону або ситуативне обмеження на використання в мовленні певних мовних одиниць (слів, словосполучень, несементних фонетичних одиниць – тону, висоти голосу, тембру, інтонації), тем, тактик, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовлене різними екстралінгвальними чинниками, зокрема релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо» [Єловська 2017, с. 30].

Аналіз окремих приписів і заборон на прикладі обрядової сфери подано в наукових працях М. Бігуська, В. Дроботенко, В. Конобродської, І. Магрицької, Н. Хібеби, Л. Хомчак, І. Несен, Ю. Єловської, Г. Гримашевич та ін. Однак сучасна етнолінгвістика все ще потребує спеціальних досліджень табу в родинній обрядовості на говірковому матеріалі.

Мета статті – аналіз семантики й мотиваційної природи контактних і комунікативних табу в поховальному обряді Закарпаття відповідно до структурної організації обрядових дійств.

Джерелами дослідження слугували власні записи, здійснені в 35 н.п. Закарпаття протягом 2010–2019 рр.

Виклад основного матеріалу.

Поховальна обрядовість чи не найбільше насичена різними діями, спрямованими на те, щоб душа померлого з миром залишила земний світ, успішно потрапила до потойбічного та даремно не тривожила своїх живих родичів, а всіляко сприяла їх сімейному добробуту [Янковська 2010, с. 466]. Саме на цій підставі й виникло багато приписів і заборон міфічного, магічного й релігійного характеру, яких на Закарпатті дотримуються й досі.

У складі вербальних (словесних) табу поховально-поминальної обрядовості помітна ціла низка ефемістичних лексем, фразем чи пропозитивних (багатослівних) найменувань на позначення: а) смер-

ті: *пán'їа с косо́у; то́а с косо́у; остáн'а годíна; ві́чний спокі́й (поку́й, пок'ї́й)*; б) потойбічного і земного життя: *то́т, дру́гий, загробный́ / сис' світ; Цáрство Бóжсое (Бóжсое), небéсно́е (небéсно́й), світло́е (світло́й)*; в) різноманітних дій: *від(од,уд) ыйті́; ду́шу від(од,уд)да́ти, зажму́рити о́чи 'померти'*; г) обрядових реалій: *ла́да, скр'ї́н'а 'труна'; хы́жа 'могила'; р'ї́па, ты́н, кич'у́рка, кір'ї́тиш, кір'ї́тїиш 'цвинтар' та ін.* Згадуючи покійника, мовці вживають здебільшого евфемістичні багатослівні найменування: [*прошч'ї́н бы, най буде́ прошч'ї́н (прошч'ї́н, прошч'ї́н прошч'ї́н:ий), най му дас'т' Бох цáрство не"бéсно́е (небéсне, не"бéсно́й), най му Бох пошл'є с'в'їтло́е (с'в'їтле, с'в'їтло́й) цáрство, най му зе"мл'а́ буде́ п'ухом (пер'ом), най з Бóгом спочива́є (спочиват, спочиват')*] тощо. Такі конструкції свідчать про шанобливе, ритуально-сакральне ставлення не тільки до померлих та до всього, пов'язаного з ними, а й до самого факту смерті. Ці та інші вербальні засоби заслуговують окремого наукового дослідження з погляду етнофраземіки та обрядової символіки і не мають прямого стосунку до проблематики нашої статті.

Виявлені нами невербальні табу в поховально-поминальній обрядовості на Закарпатті умовно поділяємо на дві групи: 1) табу, що обмежують комунікативну діяльність учасників обряду; 2) контактні заборони, пов'язані з померлим, учасниками обряду та різними обрядовими реаліями. Друга група табу найбільш здиференційована.

Табу на обмеження комунікативної діяльності учасників похоронного обряду є найстійкішими і пронизують усі його етапи – від передсмертного періоду аж до поминання померлих.

Членам сім'ї покійника та всім, хто перебуває біля його тіла, забороняється голосно говорити, використовувати в мовленні звичні формули вітання «Добрий день», «Добрий вечір» і т. ін., сміятися чи сваритися: [*у нас с'а ни мож ний'ак клан'ати / у ко́го хтос' ум'єр у род'ї́н'ї / да́же кол'ї́йїх стр'ї́неш на ўлиц'ї // так тр'єба три н:ы / д'ок'ї м'їртв'ого ни загр'єбу́т*] (Тор.). Подібних табу дотримуються й під час перебування на кладовищі, щоб не турбувати спокій померлих: [*на гр'об'ї не г'їдно с'а с'м'їяти / г'олосно говор'їти*] (Кор.); [*на п'охорон'ї й на тим'їт'ови ни мож г'олосно говор'їти / с'м'їятис'а*] (Шир.); [*ни сл'об'їн:о шч'ос' дурно́є говор'їти на тим'їт'ови тай на п'охорон'ї / но / нап'рім'їр / фил'ов'ати*] (Майд.). Такі заборони відображають загальні норми похоронного етикету всього українського народу.

Про мерців прийнято говорити тільки хороше (особливо біля труни й на могилі) або ж не прийнято говорити взагалі: [*ни мош про н'їбуш'ч'їка говор'їти шос' не"ф'айно / бо пот'ом с'а бде сн'їти*] (Б.П.); [*ни мош не"ф'айно говор'їти про н'їбуш'ч'їкуу / бо иншак н'їбуш'ч'їки' г'од'н'ї да́ле н'їдж'ати*] (М.Б.).

І на похороні, і після нього рідним не можна дуже плакати: [*не" мош мн'ого р'їчати' за ни"буш'ч'їком / бо гвар'ят / же вун тоді на то́му с'в'їті буде с'а ў с'л'оз'ах топ'їти*] (М.Б.). Біль-

шість інформаторів мотивує цю заборону тим, що померлий не матиме спокою на тому світі й відвудуватиме рідних після смерті: [*душ'а по"д'умат' / ош їй че"кавут' до́ма / та г'одна с'а ве"рн'їти і нашк'одити*] (Л.). Така заборона має релігійну мотивацію, адже християнська віра вчить, що смерть – це ворота, які відкривають душі дорогу в Царство Боже, а тому основна функція поховального обряду – полегшити цю дорогу, відігнати від покійника «нечисту силу», замолити його гріхи перед Богом [Кузьменко 1996, с. 71].

Деякі респонденти розповідають, що на *ком'їшн'ї* (поминальний обід після поховання) рекомендовано навіть сміятися, жартувати, а не сумувати (Нел.). На думку О. Седакової, табу на смуток за померлим «передбачає повне розірвання попередніх стосунків, яке забезпечує померлому перехід у сферу смерті і спокій живим» [Седакова 2004, с. 48]. Ще давньоруська церква заборонила плачі й голосіння, що розцінювались як прояв язичницьких уявлень про загробну долю душі, відсутність у народу християнської віри в її безсмертя. Петро I навіть видав спеціальний указ про заборону похоронних голосінь [Кузьменко 1996, с. 83]. Обмеження надмірного смутку за померлими після поховання обіймає весь поліський ареал і відоме всім слов'янам та іншим індоєвропейським народам [Конобродська 2007, с. 167].

Контактні табу охоплюють широке коло учасників, різноманітних предметів та похоронних обрядодій.

Найбільш суворі обмеження має контакт із водою (*м'єртв'а в'ода́*), в якій обмивали померлого. Її виливають [*дис' у кут*], [*де л'їди не х'од'ат і пса ног'а*], [*дис' у корч*] або ж загрибають: [*туту́ в'оду вылив'авут' у й'амку / так напуу́м'єтра / й'амку засып'авут' / ўбы н'їко там ни ход'їу / бо л'їдина хв'ор'їє / к'їд' н'їде ў туту́ й'амку*] (Дуб.). В окремих селах має значення не тільки де, але і як цю воду треба вилити: [*в'оду пот'їхы вылив'а́ют н'їд д'єрево / бо кид' в'ї л':ати ч'їтаво / та б'удут іт'ї д'їшч'ї*] (Тюш.). Інші речі (бриту, гребінь і рушник тощо), якими торкалися покійника, закопують у землю також у глухому кутку [Тиводар 2010, с. 312]. Особливо бережуть предмети й воду від ворожок, у руках яких вони мають згубний вплив: [*ворож'їл'ї м'ожут' б'їду й'ак'ус' зр'об'їти*] (В.); [*бо то́у ме"ртв'о́у вод'о́у підсып'а́ют л'їдину́ / об'ї л'їдин'а подириу́л'ан'їла // під но́гы підсып'а́ют*] (Кел.); [*м'ожут ме"ртв'у́ в'оду на см'їрт' підол':ати / або м'ожє чил'ан:ика спарал'їзов'ати*] (Тор.). Подібні настанови поширені по всій території України. Так само остерегаються, щоб до труни чи могили випадково не потрапили предмети, котрими користуються живі, які можуть через це важко захворіти або навіть померти.

Застереження не залишати померлого на самоті ні вдень ні вночі відоме всім українцям та багатьом слов'янським і неслов'янським народам [Конобродська 2017, с. 172]. Особливості та мотиви поведінки учасників цього обрядового акту ілюструє матеріал: [*пок'ї́тника ни мож лиш'ати / бо душ'а сам'а*

с'а ни майе опставати] (В.В.); [*коло т'іла сид'ат' л'уди / ўбы кос' не наворóжжю*] (Дус.); [*ц'ілу нуч родич'і сид'ат коло т'іла / спати не мош*] (Сок.); [*трёба т'іло сокотити / обѣ дийавол ни прійшбѣ і ни ўсиліўс'а ў н'ого*] (Тор.) [*ни мош самóго мир'ц'а лишати / обѣ ни ўт'ік / казали так*] (Мон.).

Слід пильнувати, щоб жодна тварина, особливо кішка, не потрапила до кімнати, в якій лежить покійник. Респонденти мотивують цю заборону переважно тим, що тварини можуть погризти тіло: [*мерлóго ни лишавут' у хиж'і самóго / бо коліс' так бѣ ло / шчо мач'ка скóчила на н'ого / та по'їла му лицѣ*] (Дубр.); [*мы ца мóже спаскудити т'іло*] (Син.). Тільки окремі з них пояснюють: [*бы л'удина не стала нечистоў пóс'л'е смёрт'і / не мож дати йакўйс' тварин'і перескóчити через ійїі труп*] (Нан.); [*сокот'ат / обѣ черес т'іло не перескóчиў пес / бо душá л'удины мóже послілтис'а ў т'іл'і тваринны*] (Ч.); [*бо кажут' / ош бѣде виліка б'ідá*] (Шир.); [*да́хто ўмре / а ўмёртвѣ й стáневамн'іром*] (Лют.).

Виносити покійника з хати треба тільки ногами вперед, щоб хтось інший із родини не помер: [*ни мош покўйника вынóсити головоў уперéd / а лиш ногáми / ўбы ткóс' ни ўмер / ўбы голоvá не йшла дру́га с хыж'і*] (Син.).

Дорогу похоронної процесії на цвинтар супроводжує низка заборон, які свідчать про шану до покійного і страх перед різними життєвими негараздами чи навіть смертю: 1) не можна дивитися на похорон із вікна, а тільки знадвору: [*колі́ йде по́хорон / ни мож нікати з вѣ зора / бо мóже ут:ого вѣрости йакáс' кўстка*] (Л.); 2) заборонено обганяти чи переходити похоронну процесію: [*не мош ітї пѣред не"бўи'ч'іком і обган'ати машиноў / бо то го пóс'л'ід'н'а пут' / трѣба го бе"чаловати// иш'ч'ї так мош на своїу с'імїу смирт' наклікати*] (М.Б.); [*не мож обган'ати / не сп'иши спѣред чужбїї смёрти сам*] (В.В.); [*не обган'аїут / бо трѣба дати свобóду ў пóсл'ід'н'у пут'*] (Сокир.); [*кибы кос' перейшоў по́хорон / йго́ т'іло покрь́ ло бы с'а чир'акáми*] (Л.); 3) варто пильнувати, щоб випадково не зустрілися весільна й похоронна процесії, бо молодята не матимуть щастя, така зустріч є провісником біди: [*кой стр'їнуц':а свáл'ба і по́хорон / то ў молодѣ х жит'á ўже не бѣде*] (Л.).

Повертаючись із кладовища, учасники похорону не можуть оглядатися чи повертатися: [*коли йдут' с кичурки / то не мож обе"ртатис'а*] (Т.Б.); [*ніс'л'а тóго / йак л'удину сховáвут' / та л'уде йдут' дум'їу і не позерáвуц':а ўзат // а йак пріййдут дум'їу / та ймавуц':а за шпартѣт і гвáр'ат / йак тóму шпартѣтов'і ниш' не х'іб'їт' / так би й м'ін'ї ниш' не х'іб'їло*] (Лют.). Мотивують цю заборону тим, що душа померлого повернеться знову додому, не зможе заспокоїтися. Коріння цього звичаю, на думку Л.Нідерле, сягає ще язичницьких часів [Нідерле 1924, с. 112].

Отже, весь поховально-обрядовий комплекс виявлення почесей померлому спрямований на забезпечення йому спокою на тому світі. Якщо ж цього не дотримуватися, то ображений покійник може приходити до живих із метою помститися чи наля-

кати. Наводимо один із численних прикладів: [*ходїў мертвѣ й чулув'їк до живобїї жонѣ і ўночі мўчиў ійїї // а л'уди йуї порáдили напўночи чесáтися / йак ун прійде // а ун ійїї зв'ідат / а шчо с'а чѣшеи? / а онá йўму кáже / шчо молодїц'а хóче бѣ ти // а ун кáже / аш йак ты гóдна бѣ ти молодїц'а? // а онá ўпув'їла так / а йак гóдно бѣ ти / шчо мертвѣ й ходїт до живобїї // колї онá с'а чесáла / гор'їла ў нїїї с'в'ашчѣн:а с'в'їчка // і ун пропáў*] (Сокир.).

Як підтверджує наше дослідження, мерці, однак, можуть з'являтися і в позитивному образі, щоб підтримати і захистити рідних і близьких людей у важкі життєві хвилини. Наприклад, якщо жінка померла під час пологів, то вона, навпаки, допомагає своїй маленькій дитині: [*бѣў іедѣн слўчай / умѣл:а молодá жонá / а д'їтїнка с'а остáла / та ўз'áли їй думў рóдичї // а ўночі чўїут / шчо д'їтїнка цопотїт / с:е // дїўл'ат онї / а то тотá мёртва жонá схылїлас'а над колї скоў та го'дўїе / д'їтїнка с'а нас:áла та заснула // то дух с'атѣ й прїходїў та пїтáў д'їтїну / то їй мáти с'ак прїходїла і годовáла / чўти бѣ ло / йак двір'і в'їдкрывáла // айно / с'акóїе бѣ ло / се бáпка синивїрс'ка прїказовáла*] (Кол.).

Чимало контактних табу стосується близьких родичів померлого (батьків, чоловіка / дружини, дітей, братів / сестер). Можна умовно виділити 2 групи цих заборон:

1) табу на веселощі та розваги, традиційно зумовлені похоронним етикетом і християнськими звичаями: з дня смерті покійника його родичі носять жалобу – чорне вбрання (*д'асўїут* (від угор. *gyász* 'траур'), *банўїут* (від угор. *bán* 'шкoduвати, каються', *bánat* 'сум, туга')). Якщо одяг іншого кольору, то чіпляють на рукав чорну пов'язку або пришивають таку ж стрічку на трикутник комірця піджака чи якого-небудь верхнього одягу. Триває жалоба, як правило, рік. У цей час родині рекомендується уникати будь-яких веселих розваг: гулянь, танців, співів тощо. Овдовілій жінці чи чоловікові не можна одружуватися, оскільки церква не благословила б такий повторний шлюб у дні жалоби;

2) табу на різні види господарської діяльності, які хронологічно зумовлені: частина їх стосується трьох днів до часу поховання, інші діють протягом року після смерті: а) не можна нічого робити (прибирати, прати) в хаті, поки в ній лежить мрець: [*колі́ миртвѣ й у хѣ жи / ни мош там зам'їтати / мѣ ти / жмѣ кати цўр'а / лишѣ йак т'іло вѣ нисут*] (Тор.); б) протягом року заборонено білити, фарбувати в оселі чи виконувати інші ремонтні роботи, щоб не наклікати лиха: [*ни мож б'їлїти хѣ жу ц'їльїй р'їк*] (В.В.); в) до року не можна садити на городі, бо нічого не вродить: [*їа нán'ала ж'їн копáти на горóд'ї / бо ў нас д'їдо ўмер / та до рóку м'ін'ї ни мож нич садїти*] (Тітк.); г) не варто розводити худобу: [*худóбу ни мож розвóдити за р'їк / не мож с'а змагáти на кўри / на гўси / тил'á ни лишати / бо не бде с'а вѣсти*] (В.В.) та ін. Якщо траплялось, що домашні до року після похорону білили в хаті, то обов'язково залишали десь у кутку невеличкий клаптик непобіленим – [*трѣба мочїти же"брáк*] (В.В.), щоб душа покійника мала змогу там [*прїтупїлтис'а*

/ *пóкы змóже с:им с'в'ітом розлучити'с'а*] (Тиб., Стр., Чер.). Подібні табу, на нашу думку, мають переважно забобонний характер.

Важлива роль у поховально-поминальній обрядовості належить бідним удовицям, незаміжнім жінкам і взагалі жебракам, які виконують цілу низку ритуальних дій (миють покійника, читають Псалтир, підмітають хату і двір після того, як небіжчика повезли на цвинтар та ін.). Їм віддають речі померлого, їжу, обов'язково запрошують на всі поминальні заходи (*комáшню, тыжн'ó вину, ди'їятину, сорокóвину, годóвину*) і щедро пригощають. Якщо цього не дотримуватися, то душа покійника не матиме спокою: [*тréба на са'т'ы р'у клікати б'ідных л'удій / жибрак'і'у / бо так завéдено // роскáжу вам істóр'і'ю // ўмёрла бы ла мáти Ил'кóва // а жонá му / нив'істка / прийшла до стáйн'и та хóт'іла давáти корóвам істи // онá в'ідкр'ы ла двіри'ці до стодóлы // а там стóйáла тотá мáти / шчо ўмёрла // нив'істка с'а нап'удила та ўт'іклá і ўпув'іла / шчо не бде йти до стáйн'и / бо там мáти // а таздá п'ішóў та кáже до мáт:ури / ўс'áкое дыхáнийе да хваліт Гóспода / а ты ци хваліш? // а онá кáже / та і йа хвал'ў / та в'ін зв'ідат / чум'у вы мáмо хóдите? // а мáти кáже / залад'ілис'те са'т'ы р'у / а не покáлис'те жибрак'і'у за с'т'і'у / а покáлис'те за прип'ічок / та затó хóжу / бо са'т'ы р'а нид'існа*] (Майд.). На думку О.Сєдакової, бідняк, що приймає жертву, виступає в поховальному обряді як заступник покійного [Сєдакова 2004, с. 110].

Чимало заборон стосується місця поховання (могили і кладовища). При цьому слід розрізняти могилу як 'яму для поховання померлого' і 'місце поховання і насип, горбик на ньому'.

Яму для померлого копають або в день поховання (на більшій території Закарпаття), або в день смерті (переважно західні райони). Залежно від цього й побутують різні заборони: [*недóбре / об'ы йáма бы ла ўкопана нá н'іч / бо ткос' умрэ // а йакшчó м'усай копáти д'н'ом наперéd / трéба на н:о покáсти копач'і нáўхрест / об'ыни з'áйала мог'ы ла*] (Син.); [*йáму ни мож копáти май скóро / бо то прикліче шчи йидн'у смірт'і*] (Шир.); [*н'ігда гробáр' не кóпле йáму за ўден дин' / а начинáйе копáти / колі л'удіна ўмёл:а*] (Д.); [*йáму бe'рут' два д'н'і / начинáвут' р'іти' за дин' до пóхорона / а кончáвут' у дин' пóхорона / не мош же'б'ы' йáма стóйáла пустóў / бо тоді тóчно ткос' умрэ*] (М.Б.).

Щодо викопаної могили дотримуються суворих приписів, порушення яких може стати причиною важкої хвороби або навіть смерті того, хто їх ігнорує: а) через могилу не можна перестрибувати або ж опускатися в неї: [*через ўкопану йáму ни мож перескáковати*] (Мон.); [*колі кóс' упáде або перескóчит / та нáраз умрэ*] (Кол.); [*колі п'ун запечáтаў йáму хрестом / та не дай Бóже когóс' туд'ы пустіти // ўнас раз б'ыло такóйе // ўпопá ўпáла кр'ы шка с кад'іла / та тот / шчо копáў йáму / скóч'іў за тоў кр'ы шкоў / та черес:óрок д'н'ў' / кал'ічатко / сам с'а п'утпаліў та ўмер*] (Л.); б) нічого, крім грудки землі (а в деяких районах і монеток), до могили кидати не можна: [*не дай Бог / об'ы ў мог'ы лу*

або ў деревішче попáла косіц'а / бо б'удут молод'і ў родін'і ўмірати // колі закрьвáйут кр'ы шку / та дóгде листóчка забирáйут] (Д.); [*мéчут' гліну й куп'і'кы / ўб'ы с'а не сн'іў*] (Дус.). Проте ця заборона не має широкої локалізації, адже в деяких селах Закарпаття в могилу не заборонено кидати квіти: [*у йáму мéчут' гліну тай косіц'і*] (Шир.).

Протягом року після поховання на могилі заборонено зводити надгробки, садити рослини: [*до рóку не мош покóпувати' гр'ін*] (Лют.); [*до гóда ни мож нич к'ы вати на грóб'і*] (Д.). Після року садять квіти, але їх тільки купують, а не беруть зі свого саду, бо можна накликати у свій дім біду: [*ни мож на мог'ы л'і дeрeвa садіти / а лишé ч'ічк'ы // іс:вóго кeртa не мож брáти / а лишé купóвати / куплін'і ч'ічк'ы*] (В.В.). Так само категорично заборонено приносити додому з кладовища квіти, траву – все, що росте на могилі.

Крім того, на цвинтарі дотримуються інших релігійних і загальноетичних норм поведінки: [*не мож оскве'рн'áти пáмн'атник / ходіти ў шáпц'і*] (Дуб.); [*не мож д'і'ц'і розвітуй' іт'і ў темeт'у*] (Кош.); [*ни мош п'іти вóтк'у на мог'ы л'і*] (Нер.); [*ни сохтáш істи на грóб'і*] (Л.); [*на клáдбишч'і не мож б'ігати / с'м'іятиса / куріти*] (Нан.); [*ни мош ходіти по грóбáх / груб'іти / проклінáти*] (В.В.); [*на ц'ы нтар' старáлис'а чáсто не ходіти / жиб'ы ни м'ішáти спочивáти ниб'ушч'икам*] (Б.П.); [*ни мош ставáти на гр'ун*] (Дус.) та ін.

Християнська релігія встановила суворі обмеження на проведення поховально-поминальних обрядодій щодо людей, котрі свідомо заподіяли собі смерть. Ховають їх лише за межами кладовища або на самій межі, оскільки це один із найтяжчих гріхів: [*самог'убиц'у, гр'ішнику ховáйут пуд темeт'овом / бо оні не достóйн'і б'ы ти с християніном в однóму дóм'і*] (Кош.); [*так'ы х хоронілі за т'ы ном / об'ы го не скве'рнілі*] (Дус.); [*і'іх не мош ховáти на цвóнтар'і / бо пак б'удут б'ур'і вилік'і / і пóшис'т'н'іде по се'лóв'і та забéре мнóго л'удій*] (Лют.); [*к'іт' так'ы х похороніти' на ц'ы нтар'і / то б'уде б'ідá на се'лó*] (М.Б.). Згідно з релігійними канонами над тілом самовбивці не проводять жодних поховально-поминальних обрядодій, на його могилі не ставлять хреста: [*йім не мош дзвоніти' ў ц'іркв'і / бо гвар'ат / же тут'ы дзвóны не мб'жут пак б'ур'у в'ідогнáти*] (Лют.); [*роскáзовали / шчо попóви не ўпув'іли / шчо ўден чулув'ік зав'ісиўс'а / а пуп похороніў го там / де ўс'і / та до гóда тот пуп умér / та с'ак с'а с'а попом сeсe' стáло / бо ун на сeбе ўз'аў гр'іх*] (Д.).

Висновки. Отже, етапи традиційного похоронного обряду на Закарпатті супроводжує розгалужена система контактних та комунікативних заборон у вигляді різних символічних, магічних дій, повір'їв, релігійних приписів, норм поведінки, які мають на меті вшанувати культ предків і захиститися від смерті. Чимало з них сягає ще язичницьких часів.

У складі вербальних (словесних) табу поховально-поминальної обрядовості помітна ціла низка евфемістичних лексем, перифраз, фразем чи багатослівних найменувань на позначення смерті, по-

тойбічного і земного життя, різноманітних дій, обрядових реалій та ін.

Табу на обмеження комунікативної діяльності учасників похоронного обряду є найстійкішими і пронизують усі його етапи – від передсмертного періоду аж до поминання померлих. Це, зокрема, заборона вітатися, говорити погане про покійника, дуже сильно плакати тощо.

Контактні табу охоплюють широке коло учасників, різноманітних предметів та похоронних обрядодій і є найбільш розгалуженими. Ці заборони пов'язані з «мертвою» водою і різними речами, котрими торкалися покійника, з нічним пильнуванням біля мерця, дорогою похоронної процесії на цвинтар і поведінкою всіх учасників під час і після похорону.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Б.П. – Бегендятьська Пастіль Великоберезнянського району; В. – Вільшинки Перечинського району; В.Вор. – Верхні Ворота Воловецького району; В.Л. – Великі Лази Ужгородського району; В.Рак. – Великий Раковець Іршавського району; Д. – Драгово Хустського району; Дуб. – Дубриничі Перечинського району; Дус. – Дусино Свалявського району; Зап. – Запереділля Міжгірського району; Кел. – Келечин Міжгірського району; Кол. – Колочава Міжгірського району; Кор. – Королево Виноградівського району; Л. – Лоза Іршавського району; Лют. – Люта Великоберезнянського району; Майд. – Майдан Міжгірського району; М.Б. – Малий Березний Великоберезнянського району; М.Мар. – Мала Мартинка Свалявського району; Мон. – Монастирець Хустського району; Нан. – Нанково Хустського району; Негр. – Негровець Міжгірського району; Нел. – Неліпино Свалявського району; Нер. – Нересниця Тячівського району; Он. – Онок Виноградівського району; Рак. – Ракошино Мукачівського району; Реп. – Репинне Міжгірського району; Син. – Синевир Міжгірського району; Сокир. – Сокирниця Хустського району; Стр. – Строїно Свалявського району; Тиб. – Тибава Свалявського району; Тітк. – Тітківці Міжгірського району; Тор. – Торунь Міжгірського району; Сім. – Сімер Перечинського району; Чер. – Черна Свалявського району; Чин. – Чинадієво Мукачівського району; Шир. – Широке Виноградівського району.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словська Ю.В. Табу в мовленнєвій практиці українців: дис... канд. філол. н.: спец. 10.02.01 – українська мова. Кривий Ріг, 2017. 221 с.
2. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. Т. 1. Етнолінгвістичні студії. Житомир: Полісся, 2007. 356 с.
3. Кузьменко П. Русский православный обряд погребения. Москва: Букмэн, 1996. 158 с.
4. Нидерле Л. Бытъ и культура древнихъ славянъ. Прага. 1924. 285 с.
5. Седакова О. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. Москва: Индрик, 2004. 320 с.
6. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Гражда, 2010. 416 с.
7. Янковська Ж. Відображення культу предків у родинній обрядовості українців. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Вип. 34. К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. С. 465 – 474.

REFERENCES

1. Yelovska Yu.V. (2017) Tabu v movlennievii praktysi ukrainsiv [Taboo in the speech practice of Ukrainians]: dys... kand. filol. n.: 10.02.01 – ukrainska mova. Kryvyi Rih. 221 s. [in Ukrainian].
2. Konobrodskaya V. (2007) Poliskyi pokhovalnyi i pomynalni obriady. T. 1. Etnolinguistychni studii [Polissya funeral and memorial rites. T. 1. Ethnolinguistic Studies]. Zhytomyr: Polissia. 356 s. [in Ukrainian].
3. Kuzmenko P. (1996) Russkiy pravoslavnyy obryad pogrebeniya [Russian orthodox burial rite]. Moskva: Bukmen. 158 s. [in Russian].
4. Niderle L. (1924) Byt i kultura drevnih slavyan [Way of life and culture of the ancient Slavs]. Praga. 285 s. [in Russian].
5. Sedakova O. (2004) Poetika obryada. Pogrebalnaya obryadnost vostochnyh i yuzhnyh slavyan [Poetics of the rites. Funeral rites of the eastern and southern Slavs]. Moskva. 320 s. [in Russian].
6. Tyvodar M.P. (2010) Etnohrafiia Zakarpattia: Istoryko-etnohrafichnyi narys [Ethnography of Transcarpathia: historical and ethnographic essay]. Uzhhorod: Grazhda. 416 s. [in Ukrainian].
7. Yankovska Zh. (2010) Vidobrazhennia kultu predkiv u rodynnii obriadovosti ukrainsiv [Reflection of the cult of ancestors in the family rites of Ukrainians]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*. Vyp. 34. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». S. 465 – 474 [in Ukrainian].

TABOO IN THE TRANSCARPATHIAN FUNERAL RITES: ETHNOLINGUISTIC ASPECT

The paper is devoted to the analysis of contact and communicative taboos in the funeral rite of Transcarpathia according to the structural organization of ceremonial actions. The sources of the study are represented by the records made in 2010–2019 in 35 Transcarpathian villages.

Within the verbal taboos of the funeral rite, a number of euphemistic tokens, periphrases, phrases or many words denoting death, otherworldly and earthly life, various actions, ceremonial realities, etc. have been fixed.

Non-verbal taboos in the funeral rite in Transcarpathia are conditionally divided into two groups: 1) taboos that restrict the communicative activities of the rite participants; 2) contact bans related to the deceased, participants of the rite and various ritual realities. The second group of taboos is the most differentiated.

The taboos restricting the communication activity of participants of funeral rite are the most persistent and permeate all its stages – from the death period until the commemoration of the dead. This is, in particular, a ban on greeting, talking badly about the deceased, crying a lot, and so on.

Contact taboos cover a wide range of participants, various items and funerals and are the most extensive. These bans are related to «dead» water and the various things that touched upon the deceased, the night vigil at the dead, the funeral procession to the cemetery and the behavior of all the participants during and after the funeral.

Therefore, the stages of the traditional funeral rite in Transcarpathia are accompanied by an extensive system of contact and communication bans in the form of various symbolic, magical actions, beliefs, religious precepts, norms of behavior aimed at honoring the cult of ancestors and protecting themselves from the death.

Keywords: funeral rite, taboo, rite, prohibition, custom, belief.

Стаття надійшла до редакції 23 жовтня 2019 р.

© Пискач О., 2019 р.

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

ПЕРІОДИЗАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЯК РОЗДІЛУ МОВОЗНАВСТВА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 81'373.7-043.86

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).86-90.

Полюжин І. Періодизація становлення фразеології як розділу мовознавства; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про особливості періодизації у вивченні фразеології як розділу мовознавства, що має порівняно нетривалу історію з 40-х років минулого століття. Автор описує три періоди такого вивчення: класичний, посткласичний і когнітивний. Перший «класичний» період (40-і – середина 70-х років минулого століття) характеризувався намаганням обґрунтувати місце фразеології на основі рівневої стратифікації її одиниць або описати її корпус як низку фразеологічних підсистем мови, з яких найбільш чітко окресленим виявився корпус ядра фразем-ідіом. Із другої половини 70-х до початку 80-х років ХХ ст. фразеологічні дослідження були спрямовані на вивчення змістової та функційної сторін фразем. Новий ракурс розгляду фразеологічного значення, який уперше дав про себе знати в кінці минулого – на початку ХХІ ст., – когнітивний. Його науковий апарат використовується у створенні методики дослідження функційно-когнітивних можливостей фразеологічних одиниць у різних мовах.

Ключові слова: фразеологія, фраза, фразеологічна одиниця, галузь лінгвістики, функціональні аспекти, номінативні мовні одиниці.

Постановка проблеми. Фразеологія як окрема галузь науки про мову має у порівнянні з іншими розділами лінгвістики нетривалу історію. Сам термін *фразеологія* слугує для позначення відносно нового напрямку в мовознавстві, який оформився в самостійну лінгвістичну дисципліну лише в сококових роках ХХ століття під впливом наукових поглядів Ш. Баллі [Баллі 1961] і В.В. Виноградова [Виноградов 1977]. На відміну від фонології, морфології, лексикології та синтаксису, фразеологія є історичним розділом мовознавства, об'єктом вивчення якого є фразема (фразеологічна одиниця) – поняття, що позначає «семантично пов'язані словосполучення і речення» [Телія 1990, с. 559].

Аналіз досліджень. Основними властивостями фразем, на які звернули увагу їхні перші дослідники, є неодночленність (входження до їхнього складу двох і більше компонентів), ідіоматичність (вираження одного поняття стійким зворотом) та усталеність (незмінність, стійкість), закріплена у стандартному вислові. Учені-фразеологи, що належали до наукової школи В. Виноградова (В. Архангельський, В. Жуков, О. Кунін, О. Смирницький, В. Телія, М. Шанський та ін.) вважали своїм основним завданням виявлення й опис лексико-семантичних і синтаксичних відмінностей фразем як номінативних одиниць мови від слів і вільних словосполучень. На цій структурно-семантичній основі й здійснювалося виділення та класифікація фразеологічних одиниць. У центрі уваги цього першого «класичного» періоду в розвитку фразеології було виділення її об'єкта як самостійної лінгвістичної дисципліни та знаходження критеріїв відмежування її як від слів, так від словосполучень. Теоретичне підґрунтя минулих десятиліть розвинули у своїх працях, зокрема, такі вчені: [Баран 2008; Бацевич 2004; Кунин 1996; Манакін 2012; Солодуха 1989].

Мета дослідження – схарактеризувати особливості періодизації у вивченні фразеології як роз-

ділу мовознавства, що має порівняно нетривалу історію з 40-х років минулого століття.

Виклад основного матеріалу. Перший «класичний» період у вивченні фразеології, що охоплює 40-і – середину 70-х років минулого століття, характеризувався намаганням обґрунтувати місце фразеології на основі рівневої стратифікації її одиниць, описати її корпус як низку фразеологічних підсистем мови, з яких найбільш чітко окресленим виявився корпус ядра фразем-ідіом. Що стосується розвитку теоретичних основ фразеології, то вони відтворювали фундаментальні положення концепції В. Виноградова з урахуванням її «рівневої» інтерпретації та уточненням класифікаційної бази фразеології і широкому або вузькому обсязі, куди включалися тільки фраземи-ідіоми.

Із середини 70-х – початку 80-х років ХХ ст. фразеологічні дослідження були спрямовані на вивчення змістової та функційної сторін. Цей період пов'язаний із тенденцією дослідників вивчати фразеологію шляхом її функційно-мовленнєвого вживання як у висловленні, так і цілому тексті. Суть цього періоду в розвитку фразеології полягає у усвідомленні необхідності пошуку адекватних методів її опису в реальному мовленнєвому вживанні.

Намагаючись відмежувати повністю перекладом уславлені словосполучення, які Ш. Баллі називав ідіомами, від вільних, утворених у момент мовлення на основі значеннєвого критерію, В. Виноградов запропонував критерій «невивідності» значення цілого словосполучення зі значень його складників, відводячи при цьому особливу роль феномену мотивованості, який простежується в розмежуванні ним *фразеологічних зрощень і єдностей*.

У цей період вивчення фразеології переважало порівняння уславлених та ідіоматичних словосполучень із їхніми вільними аналогами. Прикладом такого порівняльного підходу до аналізу семантики фразем може слугувати метод ідентифікації, запро-

понований ще Ш. Баллі й далі розвинутий О.В. Куніним [1996], а також метод аплікації, тобто накладання значення вільного словосполучення на таке, що наділене властивістю ідіоматичності та усталеності [Жуков 1978]. Характерною рисою цього періоду була також тенденція до розмежування досліджень із ідіоматики та вивчення фразеологічно зв'язаних значень слів. Безпосереднім показником цієї тенденції є той факт, що термін *фразеологія* став без застережень уживатися стосовно фразем-ідіом. Важливим для фразеології тоді стало намагання дати відповідь на запитання, в чому полягає специфіка семантики ідіом на відміну від значень слів, яка структура змісту цього значення, а також і специфіка фразеологічної синонімії, антонімії, омонімії поряд із варіантністю її лексико-граматичного складу. Саме в цей період відбулася зміна класифікаційної парадигми фразеології на функційно-семантичну. Інакше кажучи, фраземи-ідіоми продовжували вивчатися «у самих собі й для себе» у відриві від їхньої здатності виконувати ті чи інші комунікативні настанови й ролі під час висловлення.

У цей період був виявлений значний обсяг значень фразем-ідіом – їхній об'єктивний зміст, а також низка оцінно-експресивних «відтінків», які задавали тон стилістичному забарвленню значення. У цей час узяло верх розуміння того, що фраземи утворюються не для називання яких-небудь нових предметів чи явищ, дій або якостей, а для конкретизації та образно-емоційної їхньої оцінки як таких, що вже названі в мові. Саме ці звороти й виконують експресивну функцію мови. Про це йдеться у низці праць сучасних українських учених, зокрема: [Денисюк 2015; Єрмоленко 2011; Жуйкова 2007; Кожуховська 2010; Прадід 2012; Ужченко 1994].

Дослідження способу організації внутрішньої форми – одна з характерних ознак посткласичного періоду в розвитку фразеології, про що свідчать праці як синхронно-зіставного плану [Райхштейн 1980; Солодуб 1985], метою яких є зіставлення фразем різноструктурних мов на рівні їхньої ідентичності або подібності, що лежать в основі їхніх образів, так і діахронного плану, в основному на матеріалі слов'янських мов [Мокиєнко 1989]. Ці дослідження, крім розробки методів структурно-типологічного аналізу фразем, започаткували вивчення їхньої національної своєрідності, пов'язаної, перш за все, з характерними особливостями самих образів, наявних у «буквальному значенні». Однак, хоч фразеологія у посткласичний період і накопичила нові відомості про свій об'єкт дослідження, вона все-таки залишалася осторонь антропологічної парадигми, яка в той час почала формуватися в лінгвістиці на базі вивчення семантичних структур і системних відношень.

Наукові досягнення останніх років ХХ ст. започаткували новий ракурс розгляду фразеологічного значення – когнітивний. Базовою категорією цього ракурсу в когнітивній семантиці визнається концепт, який може виступати у вигляді ментальних сутностей різного обсягу та функційного призначення. Концепти, як відомо, складають інформацій-

ну основу картини світу, відіграючи першочергову роль у формуванні фонду знань індивіда та передаванні інформації. Саме через концепти як стереотипи свідомості здійснюється мисленева діяльність людини, спрямована не тільки на те, щоб поставити у відповідність кожній мовній формі її когнітивний аналог, її концептуальну структуру думки або знання, а й пояснити причину вибору або створення певного «упакування» для конкретного змісту. Зазначені проблеми докладно висвітлені у низці новітніх праць знаних українських учених, зокрема: [Жайворонок 2012, 2018; Жуйкова 2011; Лисиченко 2009; Савченко 2013; Селіванова 2004].

Підсумовуючи, зазначимо, що з середини минулого століття входить у вжиток і активно розвивається нова галузь мовознавства – фразеологія, що стала об'єктом численних і різноманітних за своєю суттю досліджень. Це дало вагому підставу для виділення трьох періодів в історії розвитку фразеологічної науки: класичний, посткласичний і сучасний (когнітивний).

Для класичного періоду характерне намагання зберегти основні положення теоретичних поглядів Ш. Баллі та В. Виноградова, пріоритетними напрямками яких стали проблеми відмежування фразем від слів, словосполучень і речень, визначаються критерії мотивованості й ідіоматичності усталених зворотів. У цей час виходять із друку перші збірники наукових праць із проблем фразеології, публікуються фразеологічні словники різних мов.

Характерною рисою посткласичного періоду є докладніше дослідження всіх типів фразем, що охоплюють прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми і т. ін., робиться акцент на їхніх граматичних особливостях. Простежується також намагання залучити нові методи для опису фразеологічного складу мови, хоч вони й залишаються в межах лексикологічного рівня опису. Кінець посткласичного періоду відзначається усвідомленням недостатньої спроможності класифікаційно-системного підходу до ґрунтового вивчення фразеології.

Тому внаслідок критичного огляду різних підходів до складу й обсягу фразеології було запропоновано виділити шість базових класів фразем, відносячи до них усі словосполучення, для яких характерні такі три основні параметри: 1) належність до номінативного інвентарю мови; 2) ознака повної або часткової ідіоматичності; 3) властивість усталеності, що виявляється в абсолютній або відносній відтворюваності словосполучень у готовому вигляді: 1) ідіоми, що репрезентують «ядро» фразеологічного складу; 2) фразеологічне словосполучення – фраземи з аналітичним типом значення, які через особливості своєї структури безпосередньо взаємодіють з одиницями лексико-семантичної системи мови; 3) паремії (прислів'я й приказки), наділені одночасно прямим і алегоричним (образно вираженим) значенням; 4) мовленнєві штампи; 5) кліше; 6) крилаті вислови. Тому в широкому розумінні під фразеологією в сучасній лінгвістиці прийнято вважати все те, що відтворюється в готовому вигляді, не будучи словом.

Нині все більше дає про себе знати новий ракурс розгляду фразеологічного значення – когнітивний. Його науковий апарат використовується у створенні методики дослідження функційно-когнітивних можливостей фразеологічних словосполучень. Цей апарат включає такі поняття, як *концепт*, *типологія концептів*, *концептосфера*, *концептуальний аналіз* та ін. Концептом є базова когнітивна сутність, яка дає змогу пов'язати уявлення (смісл) з уживаними мовними одиницями, які охоплюють і фразеологічні словосполучення.

Сукупність вербалізованих концептів веде до створення концептосфери мови, яка є досить складною системою, утвореною перетинами й переплетеннями численних і різноманітних структур, що вилаштовують концепти в ряди, ланцюжки й поля з

центром і периферією. Відповідно концепти розрізняються за їхнім статусом у концептосфері, виступаючи у вигляді *макроконцептів*, *суперконцептів* і *базових концептів*.

Висновки. Теоретичне обґрунтування, закладене в працях, присвячених опису когнітивно-дискурсивної парадигми, яка за останній час інтенсивно розвивається й призвела до введення нового поняття *концептосфери тексту*, що реконструюється на основі його інформаційно-сміслового аналізу і складається з таких глобальних концептів, як суб'єкт, дія, об'єкт, місце, час, кваліфікації та модальності. Дослідження в цьому напрямі можуть дати повніше уявлення про функційно-когнітивний аспект фразеологічних словосполучень у різних мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1961. 394 с.
2. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: Знакові величини. Вінниця: Нова книга, 2008. 255 с.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва: Русский язык, 1977. 379 с.
4. Бацевич Ф.Г. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: «Академія», 2004. 344 с.
5. Денисюк В.В. Фразотвірна концепція О.О. Потєбні і проблеми фразотворення. *Мовознавство*. 2015. № 6. С. 52–65.
6. Єрмоленко С.С. Про взаємовідношення лексичної та фразеологічної семантики. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. Київ, 2011. С. 130–137.
7. Жайворонок В.В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 58–64.
8. Жайворонок В.В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2018. 760 с.
9. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 416 с.
10. Жуйкова М.В. Образна основа фразеологізмів і фреймове моделювання. *Матеріали Междунар. науч. конф. «Славянская фразеология в синхронии и диахронии»* (Гомель, 28 – 29 ноября 2011 г.): сб. науч. статей. М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф.Скорины. редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2011 г. Вып. 2. С. 22–26.
11. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. Москва: Просвещение, 1978. 286 с.
12. Кожуховська Л. Системні класифікації фразеологічних одиниць в україністиці. *Мовознавчі студії*. Вип.2: Фразеологізм і слово у тексті і в словнику (За матеріалами Всеукр. наук. конф. на пошану 75-річчя від дня народження проф. Мар'яна Демського) (Дрогобич, 4–5 лютого 2010 р.) / Упоряд.: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Яремко, Л. Баранська. Дрогобич: Посвіт, 2010. Вип.2. С. 192–198.
13. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1996. 381 с.
14. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: монографія. Харків: Основа, 2009. 191 с.
15. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: Академія, 2012. 288 с.
16. Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. Москва: Высшая школа, 1989. 287 с.
17. Прадід Ю. Розвиток фразеологічної науки в Україні (II пол. XX ст. – початок XXI ст.). Матеріали Міжнар. наук. конф. «Фразеологія і мовна гра» (Сімферополь, 10 – 14 вересня 2012 р.). *Учені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Наук. журнал. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. Сімферополь: ТНУ ім. В.І. Вернадського, 2012. Т. 25 (64). № 3 (2). С. 10–40.
18. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. Москва: Высшая школа, 1980. 143 с.
19. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
20. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
21. Солдуб Ю.П. Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования. Дис. д-ра філол. наук. Москва, 1985. 286 с.

22. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской группы). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1989. 294 с.
23. Ройзензон Л.И. Русская фразеология. Самарканд: Изд-во Самарканд. гос. ун-та им. А. Навои, 1977. 119 с.
24. Телия В.Н. Фразеологизм. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. С. 559.
25. Ужченко В.Д. Историко-лінгвістичний аспект формування української фразеології: автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01. Дніпропетровськ, 1994. 34 с.

REFERENCES

1. Balli Sh. (1961) *Francuzskaya stilistika* [French style]. Moskva: Izd-vo inostranoj literatury. 394 s. [in Russian].
2. Baran Ya.A., Zymomria M.I., Bilous O.M., Zymomria I.M. (2008) *Frazeolohiia: Znakovi velychyny* [Phraseology: Significant values]. Vynnytsia: Nova knyha. 255 s. [in Ukrainian].
3. Vinogradov V.V. (1977) *Osnovnye tipy leksicheskikh znachenij slova* [The main types of lexical meanings of the word]. *Izbrannye trudy. Leksikologiya i leksikografiya*. Moskva: Russkij yazyk. 379 s. [in Russian].
4. Batsevych F.H. (2004) *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv: «Akademiia». 344 s. [in Ukrainian].
5. Denysiuk V.V. (2015) *Frazotvirna kontsepsiia O.O. Potebni i problemy frazotvorennia* [The phrasing concept of O.O. Potebny and problems of phrasing]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 52–65 [in Ukrainian].
6. Yermolenko S.S. (2011) *Pro vzaiemovidnoshennia leksychnoi ta frazeolohichnoi semantyky* [On the relationship between lexical and phraseological semantics]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, pratyka, typolohiia* (m. Kyiv, Instytut ukrainskoi movy, 12–13 travnia 2011 r.) / vidpov. red. k. filol. n. I.S. Hnatiuk. Kyiv. S. 130–137. [in Ukrainian].
7. Zhaivoronok V.V. (2012) *Movni znaky ukrainskoi etnokultury v antropotsentrychnomu vysvitlenni* [Language signs of Ukrainian ethnoculture in anthropocentric coverage]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 58–64 [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok V.V. (2018) *Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury* [The anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. 760 s. [in Ukrainian].
9. Zhuikova M.V. (2007) *Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov* [Dynamic processes in the phraseological system of the Eastern Slavic languages]: monohrafiia. Lutsk: RVV «Vezha». 416 s. [in Ukrainian].
10. Zhuikova M.V. (2011). *Obrazna osnova frazeolohizmiv i freimove modeliuвання* [The figurative basis of phraseologisms and frame modeling]. *Materialy Mezhdunar. nauch. konf. «Slavyanskaya frazeologiya v sinhronii i diahronii»* (Gomel, 28–29 noyabrya 2011 g.): sb. nauch. statej. M-vo obrazovaniya RB, Gomelskij gos. un-t im.F.Skoriny. redkol.: V.I. Koval (otv. red.) [i dr.]. Gomel: GGU im. F. Skoriny. Vyp. 2. S. 22–26 [in Ukrainian].
11. Zhukov V.P. (1978) *Semantika frazeologicheskikh oborotov* [Semantics of phraseological turns]. Moskva: Prosveshchenie. 286 s. [in Russian].
12. Kozhukhovska L. (2010) *Systemni klasyfikatsii frazeolohichnykh odynyt v ukrainistytsi* [System classifications of phraseological units in Ukrainian studies]. *Movoznavchi studii. Vyp.2: Frazeolohizm i slovo u teksti i v slovnyku* (Za materialamy Vseukr. nauk. konf. na poshanu 75-richchia vid dnia narodzhennia prof. Mariana Demskoho) (Drohobych, 4–5 liutoho 2010 r.) / Uporiad.: K. Ivanochko, O. Kushlyk, P. Matskiv, M. Stetsyk, M. Yakym, Ya. Yaremko, L. Baranska. Drohobych: Posvit. Vyp.2. S. 192–198 [in Ukrainian].
13. Kunin A.V. (1996) *Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo yazyka* [Modern English Phraseology Course]. Moskva: Vysshaya shkola. 381 s. [in Russian].
14. Lysychenko L.A. (2009) *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [The lexical-semantic dimension of the world language model]: monohrafiia. Kharkiv: Osnova. 191 s. [in Ukrainian].
15. Manakin V.M. (2012) *Mova i mizhkulturna komunikatsiia* [Language and intercultural communication]. Kyiv: Akademiia, 2012. 288 s. [in Ukrainian].
16. Mokienko V.M. (1989) *Slavyanskaya frazeologiya* [Slavic phraseology]. Moskva: Vysshaya shkola. 287 s. [in Russian].
17. Pradid Yu. (2012) *Rozvytok frazeolohichnoi nauky v Ukraini (II pol. XX st. – pochatok XXI st.)* [Development of phraseological science in Ukraine (II half of XX century – beginning of XXI century)]. *Materialy Mizhnar. nauk. konf. «Frazeolohiia i movna hra»* (Simferopol, 10–14 veresnia 2012 r.). *Ucheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Nauk. zhurnal. Seriia «Filolohiia. Sotsialni komunikatsii»*. Simferopol: TNU im. V.I. Vernadskoho. T. 25 (64). № 3 (2). S. 10–40 [in Ukrainian].
18. Rajshstejn A.D. (1980) *Sopostavitelnyj analiz nemeckoj i russkoj frazeologii* [Comparative analysis of German and Russian phraseology]. Moskva: Vysshaya shkola. 143 s. [in Russian].
19. Savchenko L.V. (2013) *Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichni ta etnolinhvistychni aspekty* [The phenomenon of ethno-codes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]: monohrafiia. Simferopol: Dolia. 600 s. [in Ukrainian].

20. Selivanova O. (2004) *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)]: monohrafiia. Kyiv – Cherkasy: Brama, 2004. 276 s. [in Ukrainian].
21. Solodub Yu.P. (1985) *Russkaya frazeologiya kak obekt sopostavitelnogo strukturno-tipologicheskogo issledovaniya* [Russian phraseology as an object of comparative structural-typological research]. Dis. d-ra filol. nauk. Moskva. 286 s. [in Russian].
22. Soloduh E.M. (1989) *Teoriya frazeologicheskogo sblizheniya (na materiale yazykov slavyanskoj, germanskoj i romanskoj grupy)* [Theory of phraseological convergence (based on the materials of the Slavic, Germanic and Romance groups)]. Kazan: Izd-vo Kazan. un-ta. 294 s. [in Russian].
23. Rojzenzon L.I. (1977) *Russkaya frazeologiya* [Russian phraseology]. Samarkand: Izd-vo Samarkand. gos. un-ta im. A. Navoi. 119 s. [in Russian].
24. Teliya V.N. (1990) *Frazeologizm* [Phraseologism]. *Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar*. Moskva: Sovetskaya enciklopediya. S. 559 [in Russian].
25. Uzhchenko V.D. (1994) *Istoryko-lingvistychnyi aspekt formuvannia ukrainskoi frazeolohii* [Historical and linguistic aspect of formation of Ukrainian phraseology]: avtoref. dys. ... doktora filol. nauk: spets. 10.02.01. Dnipropetrovsk, 1994. 34 s. [in Ukrainian].

PERIODIZATION OF FORMING PHRASEOLOGY AS A BRANCH OF LINGUISTICS

Abstract. The article deals with periodization of forming phraseology as a branch of linguistics. The object of its study is set phrases, designating semantically bound word combinations and sentences. A relatively new division of linguistics, having these units under consideration, came into being in the 40-s of the last century. Since that time all the phrase researches have been singling out the following set phrase properties as non-monomiality, idiomaticity and stability of accuracy.

In the next quarter of the century phraseology was going through the intensive period of its classic development, connected with the activities of the whole Pleiad of linguists belonging to V. Vinogradov's school of thought: V. Arkhangelsky, V. Zhukov, A. Koonin, A. Smiritsky, V. Teliya, I. Chernyshova, N. Shansky, etc. An important task of this school was revealing lexico-syntactical distinctions of set phrases from free word groups, on the one hand, and also discovering differences of phrase meanings as nominative language units from word meanings, on the other. The main goal of the first 'classical period' of phraseology development was singling out the object of phraseology as an independent linguistic discipline and differing it from words and word groups.

From the middle of the 70-s and the beginning of the 80-s the centre of attention set to phrase researchers shifted to the direction of the study of the content and functional aspects of language phenomena. This period is connected with the tendency to consider the phrase material in its functional speech usage and also introduce methods, representing lexis and semantics in their interactions in the course of forming utterances and texts. The essence of this period in phraseology development is the realization of the necessity of phrase description in the real speech usage and search for appropriate methods of modeling this process.

The basic task of phrase researchers of this postclassical period remained the necessity of solving the problems of searching structural and systemic criteria of defining phrase specificity with the aim of drawing a boundary line between free word groups and establishing the signs of systematic character of the units both within a phraseological stock and in its interaction with a lexico-semantic language system. Thus, phraseology in the postclassical period accumulated new information about its object of study.

At present a new approach to considering phraseological meaning – cognitive has come into being and a scholarly apparatus in creating methods of studying functional and cognitive possibilities of phraseological word groups. This apparatus includes such notions as concept, typology of concepts, conceptosphere, conceptual analysis, etc. A concept is the basis cognitive essence which enables connecting the idea (sense) with the language units used, phraseological word groups inclusive. The author draws a conclusion that the study in this direction may give a more complete idea about the national specificity of phraseological units in different languages.

Keywords: phraseology, phrase, phraseological unit, a branch of linguistics, functional aspects, nominative language units.

Стаття надійшла до редакції 3 жовтня 2019 р.

© Положин І., 2019 р.

Іван Положин – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

Ivan Poluzhyn – Postgraduate student of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПОРІВНЯНЬ-ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ГРАМАТИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161.2'373-042.2:81'367.5

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).91–95.

Рошко С. Функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів у граматичній структурі речення; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано основні функціональні типи порівнянь-фразеологізмів та засоби їх вираження у формально-граматичній структурі простого речення та досліджено функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів як компонентів складних речень на матеріалі художніх творів українських письменників.

Ключові слова: порівняння-фразеологізми, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, порівняльна конструкція, модально-порівняльні частки, порівняльні сполучники, підрядне порівняльне речення.

Постановка проблеми. Лексичне багатство мови, рівень її розвитку і досконалості, її неповторність, оригінальність і самобутність залежать від різноманітності виражальних засобів, якими багата дана мова. «Фразеологічний фонд мови – ось те живе і невичерпне джерело, яке забезпечує збагачення літературної мови новими виражальними засобами. Вплив цього джерела надає мові яскравих рис національного характеру, неповторного колориту» [Тодор 1994, с. 64]. І серед величезної кількості фразеологізмів, якими багата наша мова, окреме місце займають фразеологічні порівняння, які за своїм значенням виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, тому близькі до лексичної одиниці, але одночасно є і граматичними одиницями, оскільки виступають у якійсь функції у реченні і є його членами, або ж компонентами складних речень. Та й за структурою вони відрізняються від власне лексем, тому що є складнішими утвореннями за своєю будовою.

У граматичній структурі української мови фразеологічні порівняльні конструкції становлять окрему групу у системі фразеологічних одиниць, яка характеризується не тільки семантичною злітністю компонентів, але й специфічними мовними засобами вираження порівняльного змісту. Тому на сучасному етапі розвитку української мови важливим і актуальним є питання дослідження різновидів фразеологічних порівнянь як у формально-граматичній, так і в семантико-синтаксичній структурі простого і складного речення.

Аналіз досліджень. Стійкі, нерозкладні, фразеологічні образні сполуки у функції об'єкта порівняння становлять собою специфічну структурно-граматичну групу порівняльних конструкцій у межах простого речення і виділяються більшістю сучасних українських мовознавців, серед яких відзначимо хоча б І.К.Кучеренка [Кучеренко 1959, с. 34–36], В.Д.Ужченко і Л.Г.Авксентьева [Ужченко 1990, с. 42], О.Г.Тодор [Тодор 1994, с. 64], В.В.Розгон [Розгон 1999, с. 8, 9, 11], Я.А.Баран [Баран 1999, с. 17–18] та ін. Специфічну структурно-семантичну групу порівняльних конструкцій ста-

новлять стійкі, нерозкладні, фразеологічні образні сполуки у функції об'єкта порівняння і у складних синтаксичних конструкціях. На цю специфіку звертають увагу, зокрема, А. Загнітко [Загнітко 2001, с. 381–382], І. К. Кучеренко [Кучеренко 1959, с. 36], В.Д. Ужченко та Л. Г. Авксентьев [Ужченко 1990, с. 42–43], Г. О. Козачук і Н. Т. Шкурятяна [Козачук 1993, с. 317], О. Г. Тодор [Тодор 1994, с. 64]. Однак комплексного, системного аналізу порівнянь-фразеологізмів із точки зору формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури речення в українському мовознавстві поки що не здійснено.

Мета статті – описати основні функціональні типи порівнянь-фразеологізмів та засоби їх вираження у формально-граматичній структурі простого речення та проаналізувати функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів як компонентів складних речень.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні порівняння, як і взагалі фразеологічні одиниці, вживаються з одним якимсь значенням, виражають одне поняття, як наприклад: *Ходить, як з хреста знятий...* (О.Гончар) – тобто *блідий, знесилений, змарнілий*; *...її чорні очі оббігли блискавкою хату* (О.Кобилянська) – тобто *блискавично, швидко, різко* і под. Взагалі порівняння-фразеологізми у межах простого речення є своєрідними синонімами до окремих слів, але значення їх більш виразне і об'єднане на відміну від окремих слів.

Фразеологічні порівняльні одиниці можуть бути як головними (крім підмета), так і другорядними членами речення.

Досить часто простежується вживання порівнянь-фразеологізмів у ролі присудків різних структурних типів. Поширеними у сучасній українській мові є фразеологічні присудки, у складі яких вжиті модально-порівняльні частки як, мов, немов, наче, неначе, ніби й ін. [Кучеренко 1959, с.35; Розгон 1999, с.8]. Наприклад: *Тільки Чіпка – як води набрав у рот. Він мовчки їв, мовчки пив...* (П.Мирний); *Мов під хреста вагою йшов я далі* (І.Франко); *Нимидора наче знов на світ народи-*

лася (І.Нечуй-Левицький); *Питання ніби обухом ударило її по голові* (Б.Лепкий).

Можливі фразеологічні порівняльні присудки і без модально-порівняльних часток, як наприклад: *Парубок – хоч води напийся* (Нар. творч.); *Чіпка – сам не свій* (П.Мирний); Більша частина таких порівняльних присудків в українській мові метафоризувалася, наприклад: *В неї щоки палали вогнем...* (І. Нечуй-Левицький); – *Перестаньте, мамо – сказав. Мені й так серце каменем лежить* (О.Кобилянська); *Він лежав колодою біля воріт...* (В.Симоненко).

До складних і складених фразеологічних порівняльних присудків, на наш погляд, доцільно віднести і порівняльні присудки, у яких фразеологізм виступає у ролі порівняльного компонента з модально-порівняльними частками **як, мов, неначе** і под. Класифікувати такі конструкції як обставини способу дії чи підрядні порівняльні неповні речення і виділяти їх на письмі комами, на нашу думку, недоречно, оскільки вони виражають одне поняття, виступають з одним значенням і можлива синонімічна заміна їх одним словом. Наприклад: *...Петро... помчавсь, як вихор* (П. Куліш) – у значенні «швидко»; *Мотря стояла, як з мармуру кута* (Б.Лепкий) – «нерухомо»; *Івоніка сидів під час слідства, як камінь, коло ніг мертвого...* (О.Кобилянська) – «нерухомо»; *Він лежав, як у вогні...* (П.Мирний); *Замовк Петро, понурих голову, а на виду поблід, мов хустка: доняла йому до живого Череваниха* (П.Куліш); *Дивлюсь: твоя, мій брате, мати Чорніше чорної землі Іде, з хреста неначе знята...* (Т.Шевченко).

Нерідко вживаються порівняння-фразеологізми з модально-порівняльними частками **як, мов, наче, ніби** і под. і у ролі головних членів односкладних речень, зокрема безособових. Хоча за своєю структурою порівняння-фразеологізми як головні члени односкладного речення дуже часто нагадують двоскладні прості речення, вони виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, за своєю семантикою є близькими до лексичної одиниці, тому як граматична одиниця вони виступають у якійсь одній синтаксичній функції у реченні, а саме: у функції головного члена односкладного речення. наприклад: *Голова ходила ходором...боліла; у висках – як хто молотком стукав* (П.Мирний) - порівняння-фразеологізм *як хто молотком стукав* вживається у значенні «гуділо», а отже, є одним членом речення; *Материне серце мов хто у жмені здавив...* (П.Мирний); *Грицька то в жар укине, то наче хто холодною водою обдасть* (П.Мирний); *Нимідорі неначе хто гострим ножем штрикнув у серце* (І.Нечуй-Левицький); *М'ягкосердним жінкам сльози заблистали в очах, мужчинам ніби миш заскребла по серці...* (Б.Лепкий).

У сучасній українській літературній мові часто вживаються порівняння-фразеологізми, як сполучникові, так і безсполучникові у функції обставин способу дії.

Сполучникові порівняння-фразеологізми оформляються за допомогою модально-порівняльних часток **як, мов, немов, наче, ніби** і под. Напри-

клад: *А тоді на всіх активах ще тебе ж і чихвостять, як сидорову козу!* (О. Гончар) – у значенні «немилосердно, сердито»; *Та не завжди й вони там купаються, як сир у маслі* (О.Гончар) – «не завжди їм легко»; *Чого нам скучать? У нас є білярд, бульвар чудесний, панночок скільки хочеш: у неділю бульвар ними цвіте, мов маком всіяний...* (І.Карпенко-Карий).

Безсполучникові порівняння-фразеологізми у функції обставин способу дії виражаються орудним відмінком іменників без прийменників, який в поєднанні з дієсловом виражає одне поняття, наприклад: *...його звістка впала громом на стару материну голову* (П.Мирний) – у значенні «приголомшила»; *...одразу так тоскно стає, завив би вовком* (О.Гончар); *«Батько доньку свою позбавив волі, до темниці замкнув!» – то була перша гадка, що блискавкою майнула крізь темряву* (Б.Лепкий).

Можливі також випадки вживання сполучникових фразеологічних порівняльних конструкцій у ролі обставин міри й ступеня. Наприклад: *Він сидів зажуражений, німий, як стіна* (П.Мирний); *Часом і слово, як з каменя, важко добути* (Б.Лепкий); *Він мав дітей, як маку...* (М.Коцюбинський); *Були троянці п'яні, ситі, Кругом обути і обшиті, Хоть голі прибрели, як пень* (І.Котляревський); *Дош, як крізь підситок, сіяв-густий та дрібний...* (П.Мирний); *Що ж я вам маю казати, мамо, коли ви знаєте мене, як лихий гриш* (Б.Лепкий).

Зрідка порівняння-фразеологізми виступають засобом вираження сполучникових порівнянь-означень. Наприклад: *Що візьметься [коновкар – Р.С.] йти борше, то зараз спирають його голі, як п'ять мужичих пальців, діти, спирає жінка* (М.Черемшина).

У семантико-синтаксичній структурі простого речення фразеологічні порівняльні синтаксеми характеризуються різноманітністю семантичних і морфологічних варіантів: фразеологічні порівняльні предикатні синтаксеми різних типів (предикати дії, предикати якості, предикати стану), вторинні фразеологічні порівняльні предикатні синтаксеми з обставинною семантикою (адвербіальні порівняльні синтаксеми), атрибутивні синтаксеми [Рошко 2016, с. 297–299].

За нашими спостереженнями, порівняльні конструкції із фразеологічними сполученнями у ролі об'єкта порівняння часто функціонують як відповідні предикативні компоненти складного речення, з урахуванням того факту, що порівняння-фразеологізми багатьма авторами вводяться в речення нерідко не в «натуральній», відшліфованій віками живорозмовною практикою формі, а «препаруються», «відредаговуються» і навіть створюються власні сполуки на базі загальноновживаних живорозмовних чи за аналогією до них. Наприклад (у наведених прикладах порівняння-фразеологізми виступають об'єктом порівняння, а головна частина речення – суб'єктом порівняння): – *Але чого я [Кочубей – Р.С.] отес на ті візерунки, як теля на нові ворота, гляджу?* (Б.Лепкий);... *він [Богдан Чорногор – Р.С.] мовчить, наче води набрав у рот...* (П.Куліш); [Хів-

ря – Р.С.] *Ходить так легенько, наче в ступні горох товче...* (І.Нечуй-Левицький); *Бурлаки втізнали той [жидівський – Р.С.] дух під багатою одежею, як вовки втізнають вовчий дух у вовчій шкурі* (І.Нечуй-Левицький); *Ноги шаруділи в болоті, немов шептали раки в мішку...* (М.Коцюбинський) й ін.

Найтипівішими і найекспресивнішими складними порівняльними конструкціями є прислів'я, співвідносні в структурно-синтаксичному відношенні з різними типами складнопідрядних речень, у яких і головна і залежна частини становлять єдине, нерозкладне структурне і смислове ціле (фразеологізм у широкому розумінні цього терміна), причому головна частина звичайно має у своєму складі співвідносно-вказівне слово і є суб'єктом порівняння, а підрядна – об'єктом порівняння. Такі складні порівняльні конструкції структурно найчастіше співвідносяться:

1) із складнопідрядними реченнями з підрядними присудковими, наприклад: *Який батько, такий син* (Нар. тв.); *Яка матка, така й Катка* (Нар. тв.); *Яке коріння, таке й насіння* (Нар. тв.); *Яке зіллячко, таке й сім'ячко* (Нар. тв.);

2) із складнопідрядними з підрядними додатковими, наприклад: *Яке ішло, таке знайшло* (Нар. тв.); *Яке їхало, таке здибало* (Нар. тв.);

3) із складнопідрядними з підрядними обставинними способу дії, наприклад: *Як собі постелиш, так і вистиниш* (Нар. тв.); *Як прочистиш зерно, так і зійде воно* (Нар. тв.);

4) із складнопідрядними з підрядними обставинними міри й ступеня, наприклад: *У дівчини стільки ласки, як на тихім ставку ряски* (Нар. тв.); *У нього стільки грошей, як у жаби пір'я* (Нар. тв.); *Стільки має, як голодний за зубами* (Нар. тв.); *Такий багатий, як церковна миша* (Нар. тв.).

Проте в сучасній (новій) українській літературній мові найчастіше простежуються порівняльні конструкції, у яких тільки підрядна предикативна частина становить собою фразеологічну структуру, що і є об'єктом порівняння. Специфіка таких підрядних фразеологічних структур полягає в тому, що вони лише в формально-синтаксичному відношенні співвідносні з підрядною частиною складнопідрядного речення, що проявляється у наявності формально-граматичних, синтаксичних взаємозв'язків узгодження, керування чи прилягання між повнозначними лексемами такої підрядної частини. Однак, спроба встановлення логіко-смислових взаємозв'язків, синтаксичних відношень між такими лексемами призводять до формалізму, а іноді навіть до абсурду: у смислового відношенні така підрядна частина становить собою єдине нерозкладне ціле, а в функціонально-синтаксичному відношенні є еквівалентом підрядного речення. Наприклад: *Шавкун мовчав, як у рот йому води налито* (П. Мирний); *Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі...* (І. Котляревський); *Тепер мені так до обнімання, як грішнику до гарячої сковороди* (П.Куліш) і под.

Порівняння-фразеологізми – підрядні предикативні компоненти складних речень поєднуються з головними реченнями, як і звичайні розчленовані

підрядні речення, різноманітними порівняльними сполучниками, зокрема, як, мов, немов, наче, ніби і под. У головному реченні можуть бути наявні співвідносно-вказівні слова так, такий (-а, -е, -і), які безсумнівно вказують на те, що фразеологізм є саме підрядною частиною складнопідрядного речення, а не порівняльним зворотом – членом простого речення.

За своєю формально-граматичною структурою порівняння-фразеологізми у ролі підрядних речень можуть бути як повними, так і неповними, як поширеними, так і непоширеними, як двоскладними, так і односкладними. За своїми синтаксичними функціями вони співвідносяться з різними типами підрядних порівняльних речень, причому не тільки найпоширеніших обставинних способу дії та міри й ступеня, але й причини, означальних, підметових тощо. Характерною особливістю порівнянь-фразеологізмів – предикативних еквівалентів підрядних компонентів складних речень є те, що вони за своєю структурою в більшості випадків бувають неповними, хоч нерідко простежуються і повні структури.

Серед порівнянь-фразеологізмів, співвідносних з підрядними обставинними реченнями способу дії, простежуються як повні, так і неповні двоскладні (рідше односкладні) структури, наприклад:

1) повні: *Циганчата кричить не своїм голосом, мов з них чорт лика дере* (Г.Квітка-Основ'яненко); *– З ким? – закричала генеральшиа, мов хто ножем шпигонує її* (П. Мирний);

2) неповні: *Чипка викрутився цілий місяць, як муха в окропі...* (П. Мирний); *Він так воює, як зуби рве і мерців поре...* (Б. Лепкий); *...Лесиха вміла з'їдати чужу душу, як іржа залізо* (І.Франко); *Однак новина впала, як грім з ясного неба* (М. Коцюбинський).

Вживаються порівняння-фразеологізми і у ролі підрядних порівняльних обставинних компонентів міри й ступеня, як повних, так і неповних. Наприклад:

1) повні: *– Пече мене... отут пече... мов хто жару насипав...* (П. Мирний); *Е, тільки того зарібку, як кіт наплакав* (І. Франко);

2) неповні: *Такий я [Мазепа – Р.С.] щасливий, як віл під обухом...* (Б. Лепкий); *...У нас стільки всякого хліба, як води в морі...* (І. Карпенко-Карий).

Іноді розглядувані порівняння-фразеологізми можуть вживатися і у ролі обставинних підрядних порівняльних речень причини, наприклад: *Петро п'є, гуляє...головою трясє, хвилини спокійно не всидить, ніби чорт у нього вселився...* (Б. Лепкий); *Цар глянув і нахмурич брови; нараз, ніби ним трясця затрясла, заперечив рукою: не треба!* (Б. Лепкий).

У спадщині майстрів українського художнього слова простежуються також вживання фразеологізмів у ролі підрядних порівняльних означальних речень, наприклад: *Но сей служивий таку веремію підняв, як чорт в лотоках* (І.Котляревський); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича, – сказано: якби такий розум – батько, як дві каплі води* (П. Мирний); *Таку мені долю Бог дав, ніби курям на сміх* (Б. Лепкий).

Висновки. Отже, у межах простого речення безсполучникові і сполучникові порівняння-фра-

зоологізми можуть бути як головними, так і другорядними його членами, виступаючи при цьому виразним експресивним засобом увиразнення сучасної української літературної мови. Найчастіше порівняння-фразеологізми виступають у функції присудків різних структурних типів, головних членів односкладних речень, обставин способу дії, рідше – обставин міри і ступеня, а також сполучникових порівнянь-означень.

Найвиразнішою групою за своїм функціонально-семантичним навантаженням є складні порівняльні конструкції – прислів'я, співвідносні в структурно-синтаксичному відношенні з різними типами складнопідрядних речень, у яких і головна і залежна частини становлять єдине, нерозкладне структурне і смислове ціле. Як компоненти складнопідрядних речень порівняння-фразеологізми наповнюють підрядну частину порівняльною семантикою і за сво-

їми синтаксичними функціями співвідносяться з різними типами підрядних порівняльних речень: обставинних способу дії, міри й ступеня, причини, означальних тощо. При синтаксичному аналізі складнопідрядних речень різних типів завжди слід враховувати не тільки структуру підрядної частини, але й синтаксичні взаємовідношення між окремими її структурними компонентами та функціонально-семантичний аспект цієї частини. Якщо виявиться, що підрядна частина не членується у логіко-смислово-му відношенні, тобто становить собою нерозкладну смислову єдність, то аналіз такої частини за членами речення здійснювати неправомірно.

Перспективу подальших наукових розробок вбачаємо у дослідженні фразеологічних порівняльних конструкцій як структурних компонентів складнопідрядних речень у семантико-синтаксичній структурі складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15. НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 1999. 32 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
3. Козачук Г. О., Шкурятяна Н. Т. Практичний курс української мови: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1993. 367 с.
4. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1959. 107 с.
5. Розгон В. В. Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Національний педагог. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 1999. 19 с.
6. Рошко С. Порівняльна фразеологічна синтаксема у семантико-синтаксичній структурі простого речення. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи: збірник матеріалів I-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники [А.Душний, М.Махмудов, В.Ільницький, І.Зимомря].* Баку – Ужгород – Дрогобич 27 28 жовтня 2016р., Баку–Ужгород – Дрогобич: Просвіт, 2016. С.297–299.
7. Тодор О. Г. Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 64–69.
8. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія: навч. посібник. Харків: Основа, 1990. 167 с.

REFERENCES

1. Baran Ya.A. (1999) Frazeolohiia u systemi movy [Phraseology in the language system]: avtoref. dys... d-ra filol. nauk: 10.02.15. NAN Ukrainy. In-t ukr. movy. Kyiv. 32 s. [in Ukrainian].
2. Zahnitko A.P. (2001) Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]: Monohrafiia. Donetsk: DonNU. 662 s. [in Ukrainian].
3. Kozachuk H.O., Shkuratiana N.T. (1993) Praktychnyi kurs ukrainskoi movy [Practical Course in Ukrainian]: navch. posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola. 367 s. [in Ukrainian].
4. Kucherenko I.K. (1959) Porivnialni konstruktсии movy v svitli hramatyky [Comparative constructions of language in the context of grammar]. Kyiv: Vyd-vo KDU im. T.H.Shevchenka. 107 s. [in Ukrainian].
5. Rozhon V.V. (1999) Syntaksychni funktsii frazeolohichnykh odynyts u strukturi rechennia [Syntactic functions of phraseological units in sentence structure]: avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Natsionalnyi pedahoh. un-t im. M.P.Drahomanova. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
6. Roshko S. (2016) Porivnialna frazeolohichna syntaksema u semantyko-syntaksychnii strukturi prostoho rechennia [Comparative phraseological syntax in the semantic-syntactic structure of a simple sentence]. *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: suchasni naukovo-praktychni rishennia ta pidkhody: zbirnyk materialiv I-yi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / redaktory-uporiadnyky [A.Dushnyi, M.Makhmudov, V.Ilnytskyi, I.Zymomria].* Baku – Uzhhorod – Drohobych 27 28 zhovtnia 2016r., Baku–Uzhhorod – Drohobych: Prosvit. S.297–299 [in Ukrainian].
7. Todor O.H. (1994) Porivnialni frazemy u psykholingvistychnomu spryiniatti [Comparative phrases in psycholinguistic perception]. *Movoznavstvo*. №2–3. S.64–69 [in Ukrainian].
8. Uzhchenko V.D., Avksentiev L.H. (1990) Ukrainska frazeolohiia [Ukrainian phraseology]: navch. posibnyk. Kharkiv: Osнова. 167 s. [in Ukrainian].

FUNCTIONAL-SEMANTIC LOADING OF PHRASEOLOGICAL COMPARATIVE CONSTRUCTIONS IN THE GRAMMATICAL STRUCTURE OF THE SENTENCE

Abstract. In the grammatical structure of the Ukrainian language, phraseological comparative constructions form a separate group in the system of phraseological units, being characterized not only by semantic fusion of components, but also by specific linguistic means of expressing comparative content. The topicality of the research is preconditioned by the necessity to analyze the varieties of phraseological comparisons in the formal-grammatical structure of a simple and complex sentence

The aim of the paper is to describe the main functional types of phraseological comparative constructions and their means of expression in the formal-grammatical structure of a simple sentence as well as to analyze the functional-semantic loading of phraseological comparative constructions as the components of complex sentences. In the formal-grammatical structure of the simple sentence, phraseological comparative constructions most often act as the adverbs of different structural types, the principal parts of one-member sentences, the adverbial modifiers of circumstances, rarely - the adverbial modifiers of degree and manner, as well as syndeton attributes represented by comparisons.

Being the components of compound sentences, phraseological comparative constructions, fill the subordinate clause with the comparative semantics and according to their syntactic functions correlate with different types of subordinate comparative sentences: the adverbial modifiers of circumstances, degree, cause, etc. The most expressive group in the terms of functional and semantic load are complex comparative constructions - proverbs, which structurally and syntactically correlate with different types of compound sentences, in which both the principal and the subordinate clauses form a single, indistinguishable, structural and semantic whole.

Consequently, within the limits of a simple sentence, asyndeton and syndeton phraseological comparative constructions can be both principal and secondary members of the phrase, being the expressive means of modern Ukrainian literary language. While carrying out syntactic analysis of complex sentences of different types, one should always take into account not only the structure of the subordinate clause, but also the syntactic relationship between its individual structural components and the functional-semantic aspect of this part. If it turns out that the subordinate clause is not a member in a logical sense, that is, it is an unbreakable semantic unity, then the analysis of such a clause according to the members of the sentence is wrongful.

Keywords: phraseological comparative constructions, the subject of comparison, the object of comparison, comparative construction, modal-comparative particles, comparative conjunctions, subordinate comparative sentence.

Стаття надійшла до редакції 27 жовтня 2019 р.

© Рошко С., 2019 р.

Світлана Рошко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

Svitlana Roshko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7065-0784>

THE CORPUS-BASED ANALYSIS IN LEGAL DISCOURSE STUDIES

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 81'33 : 81'42 : 340.113

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).96–99.

Томенчук М. Аналіз корпусу у вивченні юридичного дискурсу; кількість бібліографічних джерел – 19; мова англійська.

Abstract. The article deals with the methods normally associated with corpus linguistics and their application in legal discourse analysis. Some of them can be effectively used by researchers of legal language. Our analysis is based on the empirical data of legal documents, namely contracts. We have analyzed how processes such as collocation and concordance help to identify common features of representation in legal documents as well as direct analysts to representative texts in order to carry out qualitative analysis. The article outlines a possible framework for application and successful usage of corpus approaches, techniques and methods by legal discourse researchers.

We demonstrate that the variety of legal texts may include various and quite different characteristics of legal genres, such as different modes (speech, writing) and production circumstances in which legal genres are usually formed, different participants and relationships among them, or different communicative aims. Nevertheless, these are not the only differential peculiarities of legal texts, but most of them differ considerably in terms of their linguistic characteristics which can be defined if corpora and quantitative methods are used as tools for a corpus-based investigation of legal documents. Among the useful corpus linguistic techniques and tools one can use for legal discourse studies are the keywords, the concordance, the collocation display.

Both register and genre perspectives have been integrated into the corpus-based study of contracts. In the genre perspective a macrostructure, i.e. format has been outlined. From a register perspective, several distinctive lexico-grammatical features have been defined in the language of contracts. The latter are characterized by long sentences, impersonal constructions, conjoined phrases and words (usually nouns) resulting in an exceptionally dense use of technical vocabulary, multiple negation, the use of shall, etc.

Key words: collocation, concordance, discourse, genre, legal texts, legal documents, register.

Setting the problem. It is no exaggeration to say that the last two decades have seen a huge increase of interest in studying the relationships between law and language. Despite the recognition that legal language is indeed heterogeneous, most linguistically-oriented studies have so far used the term 'legal language' as a convenient label for generalized functional variety, or register, of the modern English. Unfortunately, such labeling often implies that it is either stationary or homogeneous ignoring a great degree of variability of legal language and its constant evolution. Research efforts have been essentially directed at identifying factors that make legal language distinctive relative to general, non-specialized language. However, it looks like there are virtually no studies that would provide an explicit description of linguistic variation *within* legal language or a description of variation between legal language and other specialized languages.

The analysis of the studies. The research in this area has been carried out in different perspectives that accounts for its complex character. The ways of investigation range from genre and discourse analysis [Bhatia 2004; Shuy 2001], to semiotics [Jackson 1994; Kevelson 1989], modality [Gotti 2001; Lauridsen 1992], and forensic linguistics [Coulthard and Johnson 2009; Gibbons 2003; Olsson 2004]. The increase of interest in the studying of law and language has encouraged some scholars to promote the appearance of a new interdisciplinary field of legal linguistics covering a range of different, although related, areas such as legal terminology and lexicography, legal translation and interpreting, analysis of legal discourse, courtroom discourse, etc. [Galdia 2014; Williams 2005].

In the construction of their analytical frameworks linguistic investigations have relied on the concepts of register and genre. However, there is some ambiguity in identifying such seemingly obvious and related terms and no consensus has been reached so far. In many studies, one concept is adopted and used exclusively while the others are neglected. For example, the term is exclusively used in some studies conducted by scientists like Bhatia, Swales [Bhatia 2004; Swales 1990]. In other studies, however, register is the preferred concept [Biber, Finegan 2001]. But in most cases the categorization is made based on external criteria relating to the speaker's purpose in communication and terms are, consequently, used to refer to the same varieties of texts, like novels, biographies, book reviews, newspaper articles, editorials, etc.

There are, however, research studies in Functional Linguistics which clearly differentiate between register and genre. Martin argues that register and genre are on different "semiotic planes" [Martin 1985]. Genre is viewed as a social process in which participants belonging to a certain culture use language in predictable sequential structures to fulfil certain communicative purposes. Genres have been also perceived as "conventional instances of organized text" [Couture 1986, p. 80]. Registers, on the other hand, have been referred to as the "expression plane" of genre [Martin 1985] and they tend to be associated with typical linguistic choices within different genres. The use of 'genre' and 'register' may signal different methodological approaches. The genre perspective usually focuses on issues related to discourse communities, ideology and power, while the register-oriented

study tends to deal with characteristic lexico-grammatical linguistic features.

The aim of the article is to outline a possible framework for application and successful usage of corpus approaches, techniques and methods in both register and genre perspectives studies by legal discourse researchers.

The account of the basic material. Despite the absence of a general consensus concerning the use of register and genre, research on legal language has been more consistent in their use. Thus, by and large, the term *register* has been used to refer to a general kind of language associated with a domain of use, i.e. law. On the other hand, the term *genre* has been understood as referring to more specialized varieties, such as brief, statute, contract, judgment, textbook or academic essay. In our study we share the perception of genre and register by Gozdz-Roszkowski [Gozdz-Roszkowski 2011, p.20], who differentiates two methodological perspectives and defines most important methodological characteristics of registers and genres. In the register perspective, the analysis is usually based on a sample of text excerpts representative of a particular variety and the focus is on lexical and grammatical features which are frequent and which are widely distributed across this variety. Such typical features are then examined according to their functions in the situational context of the variety. In contrast, the genre perspective focuses on language characteristics which may occur only once in a text and which are usually located at a specific place in the text. These linguistic characteristics can be specialized, formulaic expressions crucial to the construction of a particular genre. As a result, an analysis is based on complete texts. The language features are conventionally associated with the genre. They conform to the cultural expectations of how a particular genre should be constructed. The same texts can be analyzed from both register and genre perspectives.

Law is analyzed from the legal-linguistic perspective in order to understand it as a discursive practice. Diverse conceptual bases of law and the formation of argumentation by combining different legal signs account for diversity in legal discourse. Legal messages may have different logical and textual structures; they may be perceived as rules, principles, provisions, decisions and others. They can be characterized more precisely as legal speech acts of justification, description of facts, interpretation, argumentation, translation and so on, or written sources such as statutes, court precedents, judgments, orders, etc. But their common characteristic feature is the fact that they are expressed linguistically and they are used in meaningful textual forms.

In legal linguistics it is underlined that law as a discursive practice can be approached efficiently through the scrutiny of its language. Law should be primarily scrutinized as a linguistic phenomenon. This approach imposes itself because it refers the material part of law, to the elements of social reality that are construed as law and which can be read or heard as language. As a result, it shows law as a social phenomenon where power is exercised with linguistic means.

It constantly deals with one feature of law; it focuses upon its discursiveness [Galdia 2014, p.25].

What is usually referred to as “legal language” represents an extremely complex discourse embedded in a bewildering variety of legal writings. The extraordinary diversity of legal discourse was pointed out by Stanislaw Gozdz-Roszkowski: “Legal discourse spans a continuum from legislation enacted as different levels (e.g. state, federal), judicial decisions (judgments, decrees or orders), law reports, briefs, various contractual instruments, wills, power of attorney, etc., academic writing (e.g. journals, textbooks), through oral genres such as, for example, witness examination, jury summation, judge’s summing-up, etc. to various statements on law reproduced in the media and any fictional representation of the foregoing” [Gozdz-Roszkowski 2011, p.11].

The multitude of legal texts differ not only in situational characteristics of legal genres, such as modes, either speech or writing, and circumstances in which legal genres are produced, participants and their relations, or communicative purposes, but legal texts differ first and foremost in their linguistic characteristics. Important linguistic differences among legal texts have been found even in texts created in the same mode, i.e. written, and which deal with roughly the same topic [Gozdz-Roszkowski 2011]. The concept of discourse is defined as “a kind of thematically constrained text corpus from which the researcher has to extract an ‘actual’ corpus of analysis” [Spitzmüller 2011, p.76]. Although the utility of using corpus linguistics approaches in discourse analysis has already been demonstrated, the corpus design issue has not been clearly defined yet.

But nowadays corpus is almost always synonymous with electronic corpus, i.e. a collection of texts which is stored on some kind of digital medium and used by linguists to retrieve linguistic items for research or by lexicographers for dictionary-making [Lindquist 2009, p. 3]. Corpora can be used as source of illustrative examples for discourse studies which are basically qualitative. A number of different terms have been created to describe these various approaches: ‘*corpus-driven*’ if you start with as few preconceived theoretical concepts as possible, ‘*corpus-based*’ if you use corpora and quantitative methods to investigate a problem which is formulated within a particular linguistic theory (this is the most common type), and ‘*corpus-aided*’ or ‘*corpus-supported*’ if you use corpora mainly to find illustrative examples.

The useful corpus linguistic techniques and tools used for discourse studies include the lemmatizer, keywords, the concordance, the collocation display. The lemmatizer makes it possible for a researcher to group all the inflexional forms of a word into the lemma (search word itself, a word or phrase that is interpreted), e.g. *take – take, takes, taking, took*. The advantage of using this that then it is possible to create a concordance for the lemma rather than having to create concordances for each verbal form.

The ‘keyword’ analysis has been popularized by Mike Scott, who created the corpus analytic tool Word-Smith Tools [Scott 2006]. By means of this program, it is possible to find out which words are special for

a certain text compared with some norm. This is done by calculating statistically which words are more frequent (positive keywords) and less frequent (negative keywords) than expected according to the norm. The method can be used to investigate typical traits of any text or group of texts or genre.

The concordance is a concordance sorting facility which searches for definite words in a text and sorts them into lines. Concordances are commonly generated from computer-based corpora to provide an exhaustive listing of the use of a word in its immediate textual contexts. Concordance software enables researchers to identify patterns that exist in authentic language that are not easily identifiable from a casual inspection of the printed text. Researchers can therefore study the contexts in which particular words occur.

The collocate display is used to automatically sort concordance lines according to their different collocation patterns. This tool displays the words adjacent to a search word within a collocation 'horizon' (or span) which can go up to 25 words. Entries can be sorted according to their collocates on both left and right. The tool is fast and very user-friendly and is therefore a good starting-point for identifying collocates in computer corpora.

On the one hand, the corpus linguistic methods and techniques offer the researcher a substantial high degree of objectivity; that is, they make it possible for the linguists to approach the texts under analysis free from any preconceived or existing notions concerning their linguistic or semantic/pragmatic content. On the other hand, corpus-based analysis means not only having a computer to objectively count and sort themes and linguistic patterns while using statistical algorithms onto textual data, but subjective researcher input is usually involved at almost every stage of the analysis. The researcher, informed by the quantitative aspects, has to decide what is to be analyzed. The quantitative analysis might be helpful in defining which corpus-based processes are to be applied to the data, and what the limits of statistical significance should be taken into account. The researcher is the one who has to make sense of the linguistic patterns obtained through corpus-based processes, usually with reference to one or more theoretical frameworks. All in all, the use of corpus linguistics techniques is becoming increasingly popular in discourse analysis nowadays.

REFERENCES

1. Bhatia, V.K. (2004). *Words of Written Discourse. A Genre-based View*. Continuum International Publishing Group.
2. Biber, D and E. Finegan (2001). Register variation and social dialect variation: The register axiom. In Eckert, P. and Rickford, J.R. (eds.) *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press. – P. 235–267.
3. Coulthard, M. and A. Johnson (2009). *An Introduction to Forensic Linguistics*. Language in Evidence. London: Routledge.
4. Couture, B. (1986). Effective ideation in written text: A functional approach to clarity and exigency. In Couture, B. (ed.) *Functional approaches to writing: research Perspectives*, Norwood, NJ: Ablex. P.69–91.
5. Galdia, Marcus. *Legal Discourses /Marcus Galdia*.– Peter Lang GmbH, 2014. 447 p.
6. Gibbons, J. (2003). *Forensic Linguistics. An Introduction to Language in the Justice System*. Blackwell Publishing.
7. Gotti, M. (2001). 'Semantic and Pragmatic values of *Shall* and *Will* in early modern English Statutes'. In: GottinadDossena (eds.) *Modality in Specialized Texts*. Bern: Peter Lang, 89–112.

Conclusions. In the genre perspective, the study of legal documents, namely contracts, compiled into a corpus can help the researcher to define and analyze the expected textual conventions for complete texts of this type. The analysis of the convention of the texts of this type enables to specify the most important constituents of the contract. This type of analysis results in proposing a macrostructure, i.e. format outline. The contract should begin with the parties who enter into agreement, and then comes the recital in which the subject matter and main points of the contract are stated with some background information and definitions and interpretations of certain words and notions used within it. The main part of the contract includes the operative provisions, which may be categorized as warranties and conditions. There is usually the force majeure which states that the contract can be terminated in the event of some unexpected events outside of the control of the parties.

A typical contract closes with the signatures section. Finally, there are some attachments, which may include more details to the contract, e.g. price list. All these conventional parts arranged in accordance with a specific organizational format contribute to the creation of what a legal culture recognizes as the genre of contract.

From a register perspective, several distinctive lexicogrammatical features have been defined in the language of contracts, such as, for example, the excessive use of the passive voice, conditionals, archaic adverbs and prepositional phrases, etc. Contracts are characterized by long sentences, impersonal constructions, conjoined phrases and words (usually nouns) resulting in an exceptionally dense use of technical vocabulary (e.g. *claim, loss, damage, liability, remedy or action*) multiple negation, the use of *shall*, etc. The contractual provision is marked by relatively few verb phrases and a heavy reliance on phrasal syntax. Cohesion in the contract is ensured through repetition of lexical items (e.g. *Client, Holder, Lawyer*). The frequent Phrasal coordination and past participle forms placed in post-nominal position (e.g., *registration and qualification effected pursuant to...*) are frequent. The frequent use of the determiner *any* accounts for all conceivable contingencies in contracts.

Thus both register and genre perspectives can be integrated into the corpus-based study of legal documents.

8. Gozdz-Roszkowski, Stanislaw. Patterns of Linguistic Variation in American Legal English: A Corpus-based Study. EBSCO Publishing. Peter Lang AG. 2011. 4
9. Jackson, B. (1994). Legal Semiotics and the Sociology of Law. Onati International Institute for Sociology of Law.
10. Kevelson, R. (1989). The Law and Semiotics. Dordrecht: Kluwer/Plenum Press.
11. Lauridsen, K.M. (1992). 'The meaning and Use of the Modals *Can* and *May* in English Contract law texts. *Hermes, Journal of Linguistics* 9, 43–64.
12. Lindquist Hans (2009). Corpus Linguistics and the Description of English. Edinburgh University Press. 220 p.
13. Martin, J.R. (1985). Process and Text: Two aspects of human semiotics. In: Benson, J.D. and Greaves, W.S. (eds.) Systemic Perspectives on Discourse (Vol.1). Norwood, NJ: Ablex. P.248–274.
14. Olsson, J. (2004) Forensic Linguistics: An Introduction to Language, Crime and the Law. New York: The Continuum.
15. Scott, Mike (2004). WordSmith tools, Version 4.0. Oxford University Press.
16. Shuy, R.W. (2001). 'Discourse Analysis in the Legal Context'. In: Schiffrin, D., Tannen, D. and Hamilton, H.E. (eds). The handbook of Discourse Analysis, Blackwell Publishing, 437–452.
17. Spitzmüller, Jürgen and Warnke, Ingo H. (2011). Discourse as a 'linguistic object': methodical and methodological delimitations. *Critical Discourse Studies*, 8: 2. P.75–94.
18. Swales, J. (1990). Genre Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Williams, C. (2005). Tradition and Change in Legal English. Frankfurt am Main: Peter Lang.

АНАЛІЗ КОРПУСУ У ВИВЧЕННІ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті розглядаються методи, які зазвичай асоціюються з корпусною лінгвістикою, та можливість використання їх для вивчення юридичного дискурсу. Деякі з методів дослідники ефективно застосовують під час аналізу юридичної мови. Наше дослідження ґрунтується на текстах юридичних документів, зокрема контрактів. Ми з'ясували, що такі процеси, як сполучення слів та узгодженість між ними, допомагають визначити спільні риси, які характеризують мову юридичних документів, і водночас спрямовують дослідників на здійснення кількісного аналізу. Стаття окреслює для дослідників юридичного дискурсу можливу структурну модель застосування та успішного використання деяких підходів, технік та методів корпусної лінгвістики.

Різні типи юридичних текстів можуть мати цілком відмінні характеристики багатьох юридичних жанрів, зокрема різні форми (усну, письмову), обставини, за яких вони були сформовані, різних учасників і відносини між ними та різні комунікативні цілі. Незважаючи на це, не тільки такі характеристики становлять визначальні відмінності юридичних текстів, а також більшість із них значно відрізняється щодо лінгвістичних особливостей, які можна визначити, застосовуючи методи та техніки корпусної лінгвістики. Серед корисних і продуктивних технік та інструментів для вивчення саме юридичного дискурсу можна відзначити ключові слова, сполучення слів та ряди узгодженості між словами.

Обидва плани реєстру та жанру було залучено до корпусного аналізу контрактів. Із жанрової перспективи виділено макроструктуру контракту, тобто його формат. У плані реєстру було визначено основні лексико-граматичні риси контрактів. Останні характеризуються довгими і складними реченнями, безособовими конструкціями, об'єднаними фразами і словами (зазвичай іменниками), використання згаданих засобів спричиняє щільне уживання технічного вокабуляру, подвійні заперечення, використання *shall* тощо.

Ключові слова: сполучення слів, узгодженість, дискурс, жанр, юридичні тексти, юридичні документи, реєстр.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Томенчук М. 2019 р.

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Maryana TOMENCHUK,
Tetiana CHECHUR

WEBSITE LOCALIZATION AND TRANSLATION

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 81'33 : 81'322 = 811.111 = 161.2 : 004.774.6

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).100–103.

Томенчук М., Чечур Т. Переклад та локалізація вебсайтів; кількість бібліографічних джерел – 10; мова англійська.

Abstract. The aim of the article is to describe the components of websites that are important for an adequate translation in the process of localization and explore the features and means of the Internet translation. The translation of such texts and elements necessitates not only language skills, but also topic specific knowledge.

The object is the Internet-based communication in multicultural and multi-lingual contexts. The subject of the article lies in finding and describing the functional peculiarities of the elements of the websites in English versions and ways of their translation into Ukrainian.

The topicality of the given research issue is stipulated by the interest of scholars and the controversy of research opinions in the area of modern language studies.

The objectives of the article are:

- to consider the website as a linguistic phenomenon, as well as to identify the peculiarities of website text;
- to study translation problems in the process of localization of web pages;
- to lay out the linguistic aspects of the translation.

The theoretical significance of the article is in the possibility of further research of the elements and objects of the process of website localization, as well as studying the stylistic properties of the language phenomena.

The practical value of the results obtained and conclusions is due to the fact that they can be used in courses of theory and practice of translation, cognitive linguistics and stylistics of Modern English.

Such scholars as Capelli Gloria, Sommer David, Lakó Cristian and Sandrini Peter have investigated this sphere of science but they have not explore all the components and peculiarities, so this article is relevant, as not all areas of this type of translation have been explored, including not only the language adaptation of the sites, but also all of its components (audio, video, images, signs, etc.)

Keywords: website, localization and translation, globalization, internationalization, tourism-related, toponyms, microtoponyms, culture-specific items, cultural adaptation.

Setting the problem. Language and translation issues have become crucial in international business and marketing, as companies operate online in an increasingly global and multilingual business environment. Website localization poses new challenges to translators and translation studies. Its object, the Web, is a new multidimensional type of multi-media source material and the translation of web material constitutes a new type of multilingual service. Translation studies are well-advised to face up to this new challenge as it has a lot to offer. Localization of web sites will bring new aspects into translation studies such as dealing with hypertext and multimedia and will create a new demand for translation products and skills.

The analysis of the studies. Locale is a set of criteria used to identify the user's language, country and other preferences, "is the combination of a language and a geographical region with all the cultural implications involved" [Lako 2013; Sandrini 2008].

Localizing a product means adapting the linguistic and cultural specifics of content (text, images, voice sequences, etc) to a given geographical or demographic locale. It includes adapting content to the local conventions for such features as date and time formats, currencies, numbers, language, colour coding, cultural choices, writing systems [Stein 2006; Nauert 2007].

Rapid progress on the Internet raises and identifies new challenges and creates new barriers. People from different countries are different and

therefore users from around the world will use a web site differently. International usability is difficult to reach; nevertheless as the usage grows on multiple countries, sites will die if they do not provide quality service to their international customers [Sandrini 2008, p. 4].

Website localization is a more specialized process of adapting web content and applications for regional—or local—consumption. It goes beyond translation to modify the source language and other site elements to appeal to the customer's cultural preferences in their own target language. Two factors are involved—programming expertise and linguistic/cultural knowledge [Nichols 2013; Capelli 2015].

The aim of the article is to describe the components of websites that are important for an adequate translation in the process of localization and explore the features and means of the Internet translation. First of all we will look at some central concepts of website localization to avoid misunderstandings. Next, we will define and describe the process of website localization and its purpose by focusing on the overall aim of translating or localizing websites.

The website contains different types of digital assets which can be texts, pictures, multimedia files such as audio and video streaming, as well as application assets, i.e. files which can be accessed only by using proprietary *software* (e.g. *Ms-Word files*) – in this case the web is merely a means of distribution, that cannot represent the content directly.

- Website translation is the process of changing the original (source) language version of web content, such as text, multimedia, e-books or applications, to another (target) language by simply replacing words from one language to another – in context [Maci 2012, p.45].

- Website localization is a more specialized process of adapting your web content and applications for regional or local consumption. This is not only a translation, but also a change in the source language and other elements of the site in accordance with the cultural preferences of the client in his target language [Maci 2012, p.45]. The cultural adaptation of a website depends on multiple factors in the localization process, so the final result might be a website which is as culturally neutral as possible.

The account of the basic material.

A good way to overcome the problems of web site localization is good planning and good understanding of what needs to be done.

a. Hard-coded Text.

If text is hard-coded within the site it cannot be translated. Whatever strings are hard-coded will have to remain in English.

b. Hard-coded Fonts.

Similar to text if fonts are hard coded, then they cannot be changed. If the fonts used do not support all of the characters used in the target language, then there will be major problems [Capelli 2015, p.100].

c. Foreign Characters.

Different languages use different character sets. It is important that sites are programmed to display correctly. Meta tag with attribute “char set” sets the correct encoding in the user’s web browser. The character set corresponds to the tag for Western European languages:

```
<META HTTP-EQUIV="Content-Type" CONTENT="text/html; CHARSET=ISO 8859-1">
```

For non-Western languages, the char set needs to be changed, and if there is not a tag, the programmers need to add one. It is essential for non-Western European languages.

d. Cultural Issues and symbols.

As part of the web site design, it is necessary to avoid culture-dependent symbols that are not clear to an international audience.

In different countries, road signs and a mailbox may look different. The globe turns to the viewer that part of the world, on which the product is calculated. Icons redraw extremely rarely, so designers initially try to make them as “international” as possible.

All the usual cursor in the form of a brush with a pointing finger will be inadequately perceived in Islamic countries, where it is forbidden to depict parts of the human body.

As a general rule, the following should be avoided in any graphics used: Hand gestures or body parts; graphics with multiple meanings (e.g. a “pillar” to indicate a “column”);

Religious symbols such as stars, crosses etc; Shapes that are tied to culture (e.g. stop signs, sports, mailboxes etc.); animals, mythological symbols,

national emblems, colours, people (especially *racial, cultural, or gender stereotypes*).

Where possible verbal information with non-verbal standards characters should be replaced, symbols or icons that allow you to save money on translation and understandable to carriers of other languages, e.g. icons of the operating system and Windows allow work in it with different interface languages without knowledge of these languages [Sommer 2017].

Means of non-verbal communication may vary depending on the region, but in the context of intercultural communication an important factor for the multicultural community is the possibility of their unequivocal identification with the referent, determining their logic and prediction.

An example of non-verbal means of this type can serve as icons in *international airports and international terminals* used at the airport designation, an *escalator, a toilet, a restaurant, a luggage room, a police station*, and so on [Capelli 2015, p. 102].

Not only characters are standardized, but and their shape and color. So, for example, *red causes arousal and anxiety*. So red characters indicate danger and are used for signs that indicate a danger to life or health human or associated with the quenching of fire. All prohibitions [Capelli 2015, p. 104].

The signs are red in color, which for the most part combined with white. *Yellow and orange* colors also cause *arousal*, but they have a peculiar feature attract attention [Nichols 2013]. Therefore, the combination of *black and orange* paints are used in cases where necessary *warn of danger*. In addition, these colors are well visible and they encourage *caution* [Nichols 2013].

The blue color affects a person soothing. Therefore, the blue color in combination with white is used to *transmit information*, explication of requirements or recommendations. Characteristic property *green* color is also soothing. Therefore, the combination of *green and white* colors used to refer to safe places, as well as to indicate to the institution of first aid to the sick or victim, for example [Nichols 2013].

But when creating multilingual websites, web page designers should take into account the color values of a particular country or region, since ignoring national traditions does not exclude the possibility of communicative conflict.

However, in the process of non-verbal communication at the international level, icons, gestures and facial expressions should be used cautiously.

This is due to the fact that for each culture typical behavioral norms, gestures and facial expressions in certain communicative situations as a reaction to the heard, said, made by other participants in the communication [Stein 2006].

Their function is to transmit non-verbal information, and most importantly here, what gestures do not use speech, and how they are interpreted by other participants in communication. In addition to conventionalized technical gestures used by police, firefighters, airport staff and railways, metro stations, which are also standardized and internationally

standardized today, ignorance of the significance of specific for a certain culture of signals in the process of intercultural communication, may sometimes, lead to a communicative conflict.

Same gestures in different cultures can have totally different meanings. Sometimes neutral gestures in some cultures express an image or a likeness in others. In documents and texts for the international community, it is desirable to avoid using gestures, pictograms that represent them, or images of people who show them.

Locale-specific content.

The following list provides some of the items that would need to be changed during localization [Nichols 2013].

These items are often hard-coded but should, where possible, use the system settings for the user's environment.

- Date formats (including calendar settings and day/month names)

- Time formats (12-hour vs.24-hour clock etc.)

Date:

International standard: *рік/місяць/день* (1984-08-12).

The USA: *місяць/ день/ рік* (12.08.1984).

FRG : *день/ місяць/ рік* (08.12.1984).

Time:

International standard: *hh:mm:ss* (23:15:20)

The USA: *15:10 p.m.*

FRG: *15:10 Uhr.*

- Currency formats and other monetary-related information (*\$ 24 , €24 , £ 24 also taxes*).

- Number formats (*decimal separator, thousand separator etc.*)

- Fonts (*names, sizes etc.*).

For fonts, it is best practice to use Cascading Style Sheets (CSS) whenever possible. CSS allow fonts to be changed for all the pages in one place, and there will be fewer tags within the text for the localizers to sift through [Sandrini 2008, p. 24]. Other issues for consideration, which may not have formatting rules specified by the user's environment include:

- Address formats (*postal codes, provinces, states etc.*)

- Name formats (*2 surnames in Spanish speaking countries, for instance*)

- Telephone number formats

ФРН: +49 (0)721 9683733 (49 – міжнародний код ФРН)

Україна: +38 044 5442312 (38 – міжнародний код України)

США: +1 660 6573432 (1 – міжнародний код США)

LITERATURE

1. Nichols Brian. The Difference Between Translation and Localization for Multilingual Website Projects [Definitions] [Електронний ресурс] / Brian Nichols // Lionbridge Marketing – URL: <https://content.lionbridge.com/the-difference-between-translation-and-localization-for-multilingual-website-projects-definitions>.

2. Brian PhraseApp Content Team. Why Localization Isn't Just About Translation [Електронний ресурс] / Brian PhraseApp Content Team – Режим доступу до ресурсу: <https://phraseapp.com/blog/posts/localization-isnt-just-about-translation>.

3. Capelli Gloria (2008) “The translation of tourism-related websites and localization: problems and perspectives. “, In: A. Baicchi (eds), *Voices on Translation*, RILA Rassegna Italiana di Linguistica Applicata,

– Units of measure

Conclusions. The research of the tourist Internet websites has shown that 34% of investigated pages are not translated, 32% are translated using less emphatic and stylistically colored lexis, 31% have their adequate and faithful target text equivalent and 3% bear signs of excessive emphatization.

Web translation is considered as a type of specialized translation. The specialization of this type of translation derives from a multiplicity of factors of which the peculiarities of the language of tourism and of the technical features of the media.

Website localization is the process of adapting an existing website to local language and culture in the target market. It is the process of adapting a website into a different linguistic and cultural context.

The goal of the localization process is to provide a product with the looks and feel of having been created for the target market to eliminate or minimize local sensitivities.

Translation for the network is a truly challenging task that involves many different levels of analysis and encourages translators to develop skills that were not traditionally part of their professional profile.

Localization and globalization can improve the quality of secondary content of travel sites, the applied aspects of these processes on the material of travel hypertext of such genres as a guide, information and advertising materials, encyclopedic articles.

The identification of optimal ways to implement localization and globalization has been facilitated both by content analysis and independently carried out translation and adaptation of text fragments and individual lexical units.

As a unit of localization and globalization is the text and recognize that the implementation of these processes occurs at the intertextual and intratextual levels. The intratextual level transformations are single and combined methods of translation of national-cultural vocabulary – toponyms, microtoponyms, culture-specific items.

The linguistic adaptation of the content is not only the translation of a text but also all the elements (pictures, tables, graphs, video, audio, dates, units of measurement, colors, also special attention should be paid to gestures or pictures showing certain actions) and cultural adaptation.

However, at present the problem of correct translation and localization of all the components of a website has not been thoroughly investigated, and needs giving more opportunities to younger scholars in discovering new aspects and exploring it in more detailed way.

Roma: Bulzoni Editore. 2015. С. 97–115.

4. Sommer David. 5 Different Approaches to Website Localization [Електронний ресурс] / David Sommer. – 2017. URL: <https://www.net-translators.com/blog/5-different-approaches-to-website-localization>.

5. Lakó Cristian. Localizing Websites: Shifting Focus onto the End-User [Електронний ресурс] / Lakó Cristian // Școala Doctorală de Studii Filologice Facultatea de Litere Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. URL: https://www.researchgate.net/publication/282120523_Localizing_Websites_Shifting_Focus_onto_the_End-User.

6. Maci S. (2012) Tourism as a specialised discourse: The case of normative guidelines in the European Union / Stefania Maci. // A Journal of English Linguistics. №1. С. 37–58.

7. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. URL: <http://www.oed.com>.

8. Sandrini Peter. (2008) Localization and Translation / Peter Sandrini. // MuTra Journal. С. 25.

9. Nauert Sandra. (2007) Translating Websites / Sandra Nauert. // EU-High-Level Scientific Conference Series. С. 1–10.

10. Stein D. (2006) The website as a domain-specific genre [Електронний ресурс] / Dieter Stein // Heinrich-Heine-University, Düsseldorf. URL: <https://www.languageatinternet.org/articles/2006/374>.

ПЕРЕКЛАД ТА ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВЕБСАЙТІВ

Анотація. У статті описано компоненти та складники вебсайтів, що є важливим для адекватного перекладу з англійської українською мовою в процесі їх локалізації, та досліджено особливості й можливості Інтернет-перекладу.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких конкретних завдань, що з неї випливають:

- розглянути вебсайт як лінгвістичне явище, а також визначити специфіку тексту вебсайтів;
- дослідити проблеми перекладу в процесі локалізації вебсторінок;
- викласти лінгвістичні аспекти перекладу.

Об'єктом дослідження є опосередкована Інтернетом комунікація в мультикультурних та мультилінгвальних контекстах, предметом – локалізація вебресурсів як ключовий чинник адаптування сайтів у мультикультурному та мультилінгвальному середовищах, а також збереження національної самобутності, які характерні для сучасного суспільства.

Міждисциплінарний характер дослідження зумовив необхідність застосування різних методів роботи з фактологічним матеріалом: методу аналізу українських відповідників, узагальнення й систематизації, а також концептуального, контекстуального, порівняльно-зіставного, методів лінгвокультурологічного коментарю та інтерпретації результатів дослідження.

Новизна дослідження полягає в аналізі елементів вебсайтів та описі їх особливостей, які не відповідають загальним правилам використання.

Отримані результати. Контекстуальний та функціональний аналіз дає змогу визначати номінативну, експресивну, оцінну, функції складників вебсайту. Метод застосування словникових дефініцій та порівняльний аналіз українських відповідників слугують для визначення способів формування та перекладу їх складників.

Практична цінність отриманих результатів та висновків зумовлена тим, що вони можуть бути використані в курсах теорії та практики перекладу, когнітивної лінгвістики та стилістики сучасної англійської мови.

Ключові слова: вебсайт, локалізація та переклад, глобалізація, інтернаціоналізація, туристичний дискурс, топоніми, мікротопоніми, реалії, культурна адаптація.

Стаття надійшла до редакції 17 жовтня 2019 р.

© Томенчук М., 2019 р.

© Чечур Т., 2019 р.

Мар'яна Томенчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2036-4616>

Тетяна Чечур – магістрант спеціальності «Прикладна лінгвістика» Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3704-4974>

Maryana Tomenchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3704-4974>

Tetiana Chechur – Postgraduate Student, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3704-4974>

О СТАТУСЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ РАЗНОЧТЕНИЙ В СПИСКАХ «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК611.161'37(091):621.161.1"1110/1118

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).104–112.

Устюгова Л. Про статус лексичних різночитань у списках «Повісті минулих часів»; кількість бібліографічних джерел – 20; мова російська.

Анотація. Проблема взаємодії книжної церковнослов'янської і живої розмовної мов у процесі становлення літературних мов східних слов'ян, незважаючи на свою актуальність, є найменш дослідженою щодо конкретного мовного матеріалу. Для її розв'язання найбільший інтерес представляють ті оригінальні твори, мова яких характеризується широким поєднанням елементів високої церковнослов'янської книжності і живої розмовної мови східних слов'ян. Саме до таких пам'ятників належать літописи, які допускають максимальну свободу цього поєднання, і зокрема «Повість минулих часів», яка збереглася в низці списків, що розрізняються за територіальною і часовою приналежністю.

У статті представлені результати зіставного вивчення за 6 списками «Повісті минулих часів» функцій книжнослов'янізмів, тобто слів, які мають у своїй структурі яскраво виражені ознаки співвіднесеності зі старослов'янською (пізніше – церковнослов'янською) мовою, і парних східнослов'янізмів. Оскільки основний корпус слів, що протиставлені як книжнослов'янізми і східнослов'янізми, складають лексеми з неповноголосними / повноголосними поєднаннями в коренях, об'єкт дослідження обмежено різночитаннями у використанні цих лексем. Як вихідні використовуються показники Лаврентіївського списку, найбільш авторитетного серед тих, що збереглися. З матеріалами цього списку порівнюються дані інших 5 списків – Радзивілівського й Академічного (Лаврентіївська група), Іпатіївського, Хлебниковського і Погодінського (Іпатіївська група).

Проведений аналіз текстів виявив в Л-списку очевидну перевагу лексем з неповноголосними коренями як за їх загальною кількістю (179 одиниць), так і за частотністю вживання (1150 прикладів), при цьому у кожному 5 використанні зазначених лексем спостерігаються різночитання з іншими списками. У повноголосних лексемах ці параметри дорівнюють відповідно 98 і 338 одиницям. Різночитання фіксуються в кожному 3 прикладі вживання таких слів. Характерною особливістю виявлених різночитань є різноманіття їх типів, яке в узагальненому вигляді можна звести до 2 груп: 1) відмінності за списками, які так чи інакше пов'язані з коренями типу *-tort-/*-tert- (ворогъ // врагъ, среда // среда, гладь // голодь і голодь // гладь тощо);

2) текстологічні різночитання, котрі обумовлені відсутністю в Л-списку порівнюваного фрагмента тексту або лексеми, що аналізується.

Автор статті ставить під сумнів певну недооцінку значення лексичних різночитань для вирішення низки загальнотеоретичних питань, що стосуються походження і розвитку літературних мов східних слов'ян. Це спостерігається в дослідженнях деяких сучасних лінгвістів, зокрема Б. А. Успенського, який вважає, що тільки фонетичні та граматичні ознаки однозначно вказують на характер тексту. У статті підкреслюється, що фонетична адаптація старослов'янських пам'яток почалася з моменту появи писемності на Русі, а морфологічні системи старослов'янської мови і живої розмовної мови східних слов'ян у період раннього середньовіччя визначалися досить високим ступенем близькості, що само по собі унеможливило їх послідовне протиставлення.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, книжнослов'янізми, східнослов'янська мова, літопис, лексеми з неповноголосними / повноголосними поєднаннями в коренях, різночитання, списки літопису.

Постановка проблеми. Несмотря на то что особенности взаимодействия книжного церковнославянского и живого разговорного языков в процессе становления литературных языков восточных славян совершенно справедливо считаются ключевой проблемой языковой ситуации в средневековой Руси, данная проблема до сих пор относится к числу наименее исследованных на конкретном языковом материале. Это способствует возникновению умозрительных концепций, устанавливающих для указанных языков отношения дополнительного распределения, поскольку церковнославянский язык в отличие от 'профанного, некультурного, непросвещенного' разговорного языка восточных славян был языком 'сакральным, культурным, просвещенным' [Успенский 1983, с. 5–10, 32].

Анализ исследований. М.Л. Ремнёва, предлагая единую программу анализа письменных источников, базирующуюся только на 6 грамматических признаках, делает вывод о церковнославянском

языке как литературном языке восточных славян [Ремнёва 2003, с. 5–8]. В отличие от М.Л. Ремнёвой, обосновывающей два типа нормы, В.М. Живов для анализа языка памятников письменности выдвинул идею двух регистров — стандартного и гибридного [Живов 1996, с.16], что в целом обладает ещё большей степенью теоретической неопределённости, чем подвергшиеся в свое время критике два типа древнерусского литературного языка у В.В. Виноградова [Виноградов 1977, с.102–135]. Между тем, в письменном наследии восточных славян имеется достаточное количество памятников, язык которых характеризуется широким совмещением элементов высокой церковнославянской книжности и живой восточнославянской речи. К ним относятся прежде всего летописи, допускающие максимальную свободу такого совмещения, и особенно их списки, имеющие различную территориальную и временную принадлежность. Таким памятником является и «Повесть временных лет», уже более

900 лет бытующая в культурном пространстве восточных славян. Этот памятник имеет длительную историю своего изучения историками, языковедами, литературоведами и т. д., и тем не менее многие его тайны до сих пор ещё не раскрыты, о чём свидетельствуют, например, материалы Международной конференции «Повесть временных лет» и начальное летописание: **К 100-летию книги А.А. Шахматова «Разыскания о древнейших русских летописных сводах»** (Москва, 22 – 25 октября 2008 г.) [Материалы 2008, с. 5–99]. Всё вышесказанное подчёркивает актуальность новых исследований «Повести временных лет», в частности касающихся структуры текста и особенностей языка этого памятника [Данилевский 2004; Шайкин 2011; и др.].

Изложение основного материала. Объектом исследования в настоящей статье являются различия в использовании лексем с неполногласными и полногласными сочетаниями в корнях (далее -trat/-torot-лексем), **составляющих** основной корпус слов, противопоставленных как книжнославянизмы и восточнославянизмы не только в «Повести временных лет», но и в целом в литературном языке раннего Средневековья. Это убедительно подтверждает сравнение частотности употребления данных лексем в «Словаре древнерусского языка (XI — XIV вв.)» [Словарь 1988-2008, тт. 1-8] и в «Повести временных лет» (далее — ПВЛ) по Лаврентьевскому списку (далее Л-список). Например:

Таблица 1. Количественное соотношение книжнославянизмов и восточнославянизмов

«Словарь древнерусского языка» (XI — XIV вв.)	Соотношение	«Повесть временных лет» по Л-списку (1377 г.)	Соотношение
брегъ (78) берегъ (135)	1 / 1,7	брегъ (6) берегъ (7)	1 / 1,1
владѣти (167) володѣти(14)	11,9 / 1	владѣти (5) володѣти (6)	1 / 1,2
власть (918) волость (497)	1,8 / 1	власть (26) волость (11)	2,4 / 1
глава (~2000) голова (143)	13,9 / 1	глава (27) / голова (6)	4,5 / 1
градъ (~1000) городъ (847)	1,18 / 1	градъ (196) / городъ (53)	3,7 / 1
древо (619) дерево (10)	61,9 / 1	древо (18) дерево (1)	18 / 1
злато (616) золото (82)	7,5 / 1	злато (19) / золото (3)	6,3 / 1
златыи (193) золотыи (99)	1,9 / 1	златыи (8) золотыи (1)	8 / 1
кладязь (33) / колодязь (8)	4 / 1	кладязь (5) колодязь (4)	1,25 / 1
нравъ (306) / норовъ (31) и др.	9,8 / 1	нравъ (6) норовъ (2)	3 / 1

Из таблицы 1 видно, что только в двух случаях (в парах брегъ 6 / берегъ 7 и владѣти 5 / володѣти 6) в ПВЛ наблюдается незначительное количественное преобладание -torot-лексем. В остальных 8-ти парах и в «Словаре», и в летописи представлено большее количество книжнославянизмов [Устюгова 2005, с. 90–98].

Цель нашего исследования – определение статуса лексических различий в процессе формирования литературного языка восточных славян в период раннего Средневековья. В своей работе мы исходим из требований разработанного А.А. Шахматовым и Л.Л. Васильевым лингвотекстологического метода исследования памятников письменности, предполагающего изучение по возможности всех имеющихся списков памятника и учёт всего фактического материала по изучаемой проблеме [Жуковская 1977, с. 10–21].

В настоящей статье представлены результаты проведённого нами сопоставительного изучения по 6 спискам ПВЛ различий в использовании книжнославянизмов, т. е. слов, имеющих в своей структуре явно выраженные признаки соотносённости со старославянским (позже — церковнославянским) языком, и соотносительных восточнославянизмов. В качестве исходных используются показатели Л-списка как наиболее авторитетного из числа сохранив-

шихся. С материалами этого списка сравниваются данные остальных 5 списков — Радзивиловского и Академического (Лаврентьевская групп), Ипатьевского, Хлебниковского и Погодинского (Ипатьевская группа) [Источники]. Привлекаемые для исследования списки, относясь к числу основных списков ПВЛ, различаются территориальной (юго-восток, запад, северо-запад, юг и юго-запад Руси) и временной (XIV — начало XVII вв.) приуроченностью, а также отражением в них различных редакций анализируемого памятника, в том числе и связанных с деятельностью новгородских книжников [Гиппиус 2007, с. 20– 44; Гиппиус 2008, с. 3–24]. Выявленные нами различия в употреблении соотносительных -trat/-torot-лексем в зависимости от особенностей текста ПВЛ, представленного в данных списках, рассматривались следующим образом: 1) Различия между Лаврентьевским и Ипатьевским списками;

2) Различия между списками Лаврентьевской группы (Лаврентьевским, с одной стороны, и Радзивиловским и Академическим с другой, а также между Радзивиловским и Академическим);

3) Различия между списками Ипатьевской группы (Ипатьевским, с одной стороны, и Хлебниковским и Погодинским с другой, а также между Хлебниковским и Погодинским) [Устюгова 1975; Устюгова 1987, с. 90–104; и др.]. Например:

Таблица 2. Образец разночтений между списками ПВЛ *

№№ п / п	Лаврентьевский список	Р-, А-	Ипатьевский	Х-, П-
1.	рѣша же дружина Игоревы... то что хоцемъ боле того не бившеся имати злато и сребро и паволокы [Л-944, 20] [†]	хоцемъ++ злато и сребро [21]	хоцемъ злато и сребро [33]	хоцемъ золото и сребро [31]
2.	вышедше изъ града Изъкоростѣня деревляне [Л-945, 28]	исшедше ис города++ [27]	ишедше из города [40]	изшедше из града [39]
3.	заложити... церковь на золотыхъ воротехъ [Л-1037, 102]	на злотыхъ воротехъ Р- А- как И-	на златыхъ вратехъ [110]	на златыхъ вратехъ [132]

Примеры из таблицы 2 дают только частичное представление о характере разночтений между списками. Ниже указываются наиболее характерные типы этих разночтений. Отметим, что при сборе фактического материала мы использовали рукописи перечисленных памятников, которые, как известно, относятся к числу малодоступных источников, особенно Лаврентьевская и иллюстрированная Радзивилловская летописи. Опубликованные тексты привлекались лишь частично, поскольку в них интересные для лингвистов разночтения указывались далеко не всегда, особенно в 1-м томе «Полного собрания русских летописей» (в таблице 2 такие раз-

ночтения отмечены знаком ++, поставленным около слова слева).

Для определения статуса лексических разночтений в списках ПВЛ мы произвели количественный анализ -trat-/-torot-лексем, представленных в Л-списке, разграничивая прежде всего количество единичных (время, жребии, тереба, скоморохъ) и соотносительных (древо // дерево, злато // золото, воронь // врань) лексем и примеров их употребления. У соотносительных лексем определяется количество разночтений и частотность употребления, в том числе и в разночтениях. Результаты этого анализа отражены в таблице 3:

Таблица 3. Количественная характеристика лексем с неполногласными / полногласными корнями в Л-списке ПВЛ

Количество	Лексемы		Употребление		Разночтения	Частотность лексем	
	единичные	соотносительные	единичных	соотносительных		в употреблении	в разночтениях
-trat- лексемы	65 36%	114 64%	476 41%	674 59%	226	5,9	2,98
179		1150					
-torot- лексемы	22 22%	76 78%	47 14%	291 86%	105	3,8	2,77
98		338					

Как видно из таблицы 3, для Л-списка характерно явное преобладание лексем с неполногласными корнями по всем рассмотренным признакам: по их общему количеству (179 единиц против 98), по общей частотности употребления (1150 примеров против 338), по количеству разночтений между соотносительными лексемами (226 против 105), по

средней частотности их употребления (5,9 против 3,8). Однако при столь показательных различиях между лексемами с неполногласными и полногласными корнями их частотность в разночтениях почти совпадает — соответственно 2,98 и 2,77. Эти данные нам представляются весьма значимыми с точки зрения определения особенностей механизма ста-

* В таблице 2 по техническим причинам используется современная графика. Дополнительный знак вводится только для буквы h 'ять'. В остальных случаях иллюстративный материал передаётся ижицей, но с упрощённой орфографией. В конце примеров из текста ПВЛ начальной буквой обозначается список, далее идёт указание года летописной статьи в переводе на современное летоисчисление и страница фототипического издания рукописи (для Лаврентьевского, Ипатьевского и Радзивилловского списков) или листа самой рукописи (для Академического, Хлебниковского и Погодинского списков).

новлення літературного мовлення славян. На наш погляд, вони свідчать про більш високу ступінь інтенсивності перетворень у групі недовгих слів порівняно з довгими. Багатоманітність типів відмінностей підкріплює широту поширення цих перетворень. Закріплені в аналізованих списках ПДЛ відмінності ми розподілили по двом групам, кожна з яких об'єднує по декілька підтипів. До першої групи віднесені відмінності, в якій або в більшій ступені пов'язані з коренями типу *-tort-/*-tert. Це наступні підтипи:

1.1. Відмінності співвідносних по структурі -trat-/-torot-лексем, кожна з яких закріплена в положенні початкової лексики, т. є. при відмінностях типу берег // берег, врата // врата, норв'я // норв'я і др. можливі і протилежні заміни — берег // берег, врата // врата, норв'я // норв'я. Як правило, цей підтип відмінностей характерен для багатозначних слів (влада / воля, голова / голова, країна / сторона і т. д.), причому кількісний переважання частіше всього спостерігається у недовгих слів.

2.1. До підтипу 1.1. примикає підтип односторонніх відмінностей, в яких позицію початкової лексики може займати тільки один з членів пари співвідносних слів. Цей підтип характерен переважно для слів з низькою частотою використання — кладя 2 / колода 1, храм 3 / хором 2, середя 1 / середя 2, черево 1 / чрево 2.

Підтипи 1.1 і 1.2. є продуктивними. Більша частина закріплених нами відмінностей відображає саме ці підтипи. До числа непродуктивних відносяться відмінності між однорізними лексимами, відрізняються за допомогою — обличчя // вивличчя (підтип 1.3); відмінностями між однорізними словами, маючими структурні відмінності, які можуть доповнюватися частерізними відмінностями, — градьк // городь, градь; люди градьскі // горожань (підтип 1.4); в окремих прикладах відмінностей, характерних раніше всього для Радзивіловського списку ПДЛ, початкове слово (совлокутьс // РА- сволокутьс; Х- сволокутьс) або відмінність (браняше // Р- браняше) включають західнослов'янський варіант кореня (підтип 1.5).

Другу групу складають відмінності, які ми визначаємо як текстологічні. Їх основним ознакою є відсутність в Л-списку визначеного фрагмента тексту (підтип 2.1) або початкової -trat-/-torot-лексики, закріпленої в інших списках (підтип 2.2). В нашій матеріалі підтип 2.1 представлений 41 прикладом, з яких 23 відносяться до лексики градь (21) і городь (4). Наприклад: тоді візьмемо місячне своє... перше *от города* Києва... — [Л-945, 23] // *от города ... ис прочихъ городовъ* [Р-, А- 24] // *отъ града ... городы* [И- 35].

Відсутність тільки початкової лексики менш показово в текстологічному відношенні, так як в таких випадках можна передбачати і помилку запам'ятовування (термін Д.С. Лихачова). Ср. 1-й і 2-й

приклади: 1) ще не приступити з утра — *предати* імамъ печенігомъ [Л-968, 38] // *еще не приступите утро* *подъ го-родь...* [И-49]; 2) новгородцю же сідящю на порозі тоя храмини — [Л-1071, 119] // новгородцю же сідящю на порозі тоя храмини *въ стороні* [И- 129]; ...*въ стороні* [Х-, П- 156]. Відсутність в Л-списку лексики *въ стороні*, на наш погляд, можна кваліфікувати як помилку запам'ятовування.

При початкових лексимах з довгими / недовгими сполученнями в корені зустрічаються відмінності з іншими коренями: владіти // княжити, сволокоша // сніжа, в черев'ях // в ботях (в окремих списках); волости // части, мразомъ // сланою (в декількох або в усіх списках).

Нами закріплені також приклади відсутності початкової лексики в відмінностях: буди вамъ єдина *влада* Перемишль [Л-1100, 184] // буди вамъ Перемишль [И-186] // буди вамъ Перемишль [Х- 230]; Святополькъ сруби городь Гюргевъ [Л-1103, 187] // сруби Юрьевъ [Р- 151]

// сруби Гурьговъ [И-184] // сруби Юрьевъ [Х- 232]. На наш погляд, для таких відмінностей можна ввести поняття 'нулевої лексики'.

Багатоманітність типів відмінностей передбачає і особливості їх представлення. Для цілей нашого дослідження актуальні кількісні характеристики слів в відмінностях, тому в загальному переліку в круглих дужках вказується кількість кожної лексики в «Словарі давньоруського мови (XI – XIV вв.)», а без дужок — в Л-списку ПДЛ. Через дефіс позначається загальна кількість відмінностей у даній лексичній одиниці. Слова, не представлені в Л-списку, відзначаються знаком тире. Наприклад: *врані* (1*) 1-1 // *воробі* (6*) 6; *время* (>1000) 43-5 // *веремья* (122) —. Далі з цих переліків виділяються всі відмінності: 1) *глядь* 17-4 // *голодь* 2-1; і 2) *голодь* 2-1 // *глядь* 17-4 і т. д. При перерахуванні відмінностей кількісні характеристики декількох змінюються — зникають дані з «Словаря», а кількість відмінностей вказується для кожного конкретного випадку. Однорізними лексимами об'єднуються в блоки. Наприклад, однорізні слова з коренями -злат- / -золот-:

1. *злато* (616) 19-5 // *золото* (82) 3-1

1.1. *злато* 19-5 // *золото* 3-1;

1.2. *золото* 3-1 // *злато* 19-5;

1.3. Текстологічні відмінності

а) відсутність тексту в Л- (3 приклади).

2. *злать*[ь] (193) 8-2 // *золоть*[ь] (99) 1-1

2.1. *злать*[ь] 8-2 // *золоть*[ь] 1-1;

2.2. *золоть*[ь] 1-1 // *злать*[ь] 8-2.

3. *златьникъ* (72) 3-3 // *золотьникъ* (10) 2

3.1. *златьникъ* 3-3 // *золотьникъ* 2.

В деяких випадках утворюються досить складні ряди однорізними слів. Ср.: *градь* (~1000) 196 -111 // *городь* (847) 53 - 30 // *градьк* (3*) 4 - 4 // *городьк* (49) — // *гражане* (99) 4

// горожане (42) 3 // (люди) градський (185) 4-1 // градські (45) 2-1 // городьніи (10) 1-1. Такие ряды отличаются от попарного объединения однокоренных лексем тем, что их компоненты могут входить в несколько типов разночтений:

- 1) градъ 196-109 // городъ 53-30; 2) градъ 196-1 // городькъ –;
- 3) градъ 196-1 // гражане 4, горожане 3; 4) городъ 53-30 // градъ 196-111; 5) градькъ 4-2 // городькъ –;
- 6) градьніи 2-1 // городьніи (10) 1-1; 7) [на воротѣхъ] городьныхъ 1-1др. // [на воротѣхъ] святаго Федора; 8) горожане 3-1 // гражане 4; 9) градський 4-1 // горожане 3.

Разночтения многозначных лексем подразделяются по лексико-семантическим вариантам:

власть (918) 26-6 // волость (497) 11-5 // часть 8

1. Лексико-семантический вариант ‘земля, находящаяся чьём-то владении’:

1.1. власть 26-2 // волость 11-5;

1.2. Текстологические различия:

а) пропуск исходной лексемы в разночтениях;

б) отсутствие текста в Л-;

в) другая лексема в разночтениях:

волость 11-1 // часть 8.

2. Устойчивые словосочетания:

2.1. перети волость 11-1 // прити власть 26;

2.2. прити волость 11-1 // прити власть 26;

2.3. перети власть 26-1 // прити волость 11;

2.4. прити власть 26-1 // прити волость 11.

3. Лексико-семантический вариант ‘право’:

3.1. волость 11-2 // власть 26-6;

3.2. власть 26-1 // волость 11-5.

Анализ разночтений даёт возможность если не воссоздать, то хотя бы наметить пути формирования закрепившихся приёмов использования восточнославянизмов. В списках ПВЛ выявлены следующие приёмы, ставшие в известной степени стандартизованными: 1) для обозначения реалий восточнославянского быта и этикета, причём это могут быть как отдельные лексемы (егда же приспяше зима и мрази лютии станяше в прабошняхъ в черевьяхъ в протоптаныхъ яко примерзняшета нозѣ его г камени [Л-1074, 130] – стояше въ углыхъ ботехъ [Р-, 112]), так и устойчивые словосочетания-формулы (вземь полонь бещислень [Л-971, 45]);

2) в претендующих на историческую достоверность речах летописи (рече Святополкъ яко повѣда ми Давыдъ Игоревичъ яко Василко... тебе хоче убити и заяти волость твою Туровъ и Пинескъ и Берестие [Л-1097, 176]);

3) В текстах, заимствованных из новгородских источников, для которых была характерна близость письменного языка к разговорному. Ср.: володѣти (862 г.), берегъ, хоромы, перевезтися (1016 г.), городъ (1018 г.), золото (1024 г.) на фоне неоднократного использования в других частях памятника соотносительных книжнославянизмов;

4) при обозначении явлений нехристианского мира или козней дьявола (сими дьяволь лстить

и другыми нравы всячьскими лстѣми превабля ны от бога трубами и скоморохи... [Л-1068, 114]);

5) в некоторых типах предположно-падежных конструкций. Ср.: вои Володимери ввержени быша на брегъ [Л-1044, 104] — на берегъ++ [Р-, 88]; но отринуша лодѣ от берега [Л-1016, 96] — от брега++ [Р-, 80]. В Р-списке даётся противоположное распределение соотносительных лексем (на берегъ, но оть брега), однако их связь с определённой предположно-падежной конструкцией сохраняется;

6) для соблюдения правил переноса, поскольку -torot- лексемы имели больше вариантов деления на слоги. Ср.: гла-ва, но го-лова, голо-ва. Это отчётливо просматривается в текстах, написанных в два столбца (см. И-список и начало Л-списка):

изнемагати начаша людьє в градѣ водною жа-гладомъ; начаша кумиры творити ови древяныя ... а друзии мо-роморяны злати и сребрены [И-986, 69] – в Л-, X- и П- списках мраморяны.

Применялись и другие способы переноса слов: *не брѣ-жет* [И-971, 54], *волѣ-сть* [И-980, 57] (вынос гласной буквы в межстрочное пространство); *деревяне / деревь-ляне* [И-946, 44] при наличии и такого варианта переноса, как *де-ревяне* [И-946, 43]; *дщерь / изъ дь-щери* [И-980, 70] – вставка букв Ъ и Б даже там, где таких звуков этимологически и не могло быть (*деревяне*) [Кандаурова 1968, с. 7-18];

7) как результат семантической взаимосвязи с книжнославянизмами, при этом семантическое развитие было характерно именно для исконных лексем: да не имеют волости князь руский да воюеть на тѣхъ странахъ... да не имѣють власти русь зимовати въ вустѣи Днѣпра... [Л-945, 25] — лексико-семантический вариант ‘право’. Аналогичный пример из текста договора 912 г., где в значении ‘часть книги, глава, раздел’ употребляется преимущественно книжнославянизм глава (и о любви главы таковы [Р-912, 17]; не преступати ... отъ уставленыхъ главъ мира и любви [Р-912, 18]), однако в разночтении в этом значении зафиксирована -torot-лексема голова: а о главахъ иже с# ключит проказа [Р-912, 17] – о головахъ [И-, 22]. Лексема голова встречается и в значении ‘человек, единица при счёте людей’: рѣша грѣци ... возми дань ... в дамы по числу на главы [Л-971, 41] – на головы [И-, 52];

8) с целью литературной отделки текста — в составе так называемых ‘варьированных наименований’: рѣша мужи Володимери и Давыдови и Олгови... не в Давыдовѣ городѣ ять ни слѣплень но в твоємъ градѣ ять и слѣплень [Л-1097, 176]. Восточнославянские книжники, обучающиеся на памятниках старославянской письменности, не только усвоили характерный для этих памятников принцип варьирования средств выражения, который был имманентным свойством переводческой техники первоучителей славян Кирилла и Мефодия [Верещагин 1972], а впослед-

стивий определился как неотъемлемая черта нормы первого литературного языка славян, но и расширили его возможности путём умелого соединения богатств книжного, старославянского (позднее — церковнославянского), языка и родственного ему их родного разговорного.

‘Варьированные наименования’ — один из частных случаев реализации принципа соединения элементов, имеющих в своей структуре явно выраженные черты различной языковой принадлежности. В анализируемых списках ПВЛ примеры такого соединения зафиксированы не только на уровне чередования однокоренных соотносительных лексем, но и на морфемном уровне (*борон-ени(ј)-е* [И-912, 25], *изъ-волоч-ити* [И-907, 21], *град-окъ* [Л-введ., 7], *пере-треб-уете* [X-983, 68], *пере-взывает-ющ-е* [А-946, 28], *пре-любодѣич-ичь* [Р-980, 44]); в словосочетаниях (*на златыхъ воротѣхъ* [А-1037, 102], *прея власть* [Л-977, 46], *на здравѣхъ голѣхъ* [И-1068, 123], *ископати колодязь* [Л-997, 87], *ишедше ис города* [Р-945, 27], *вышедше изъ града* [Л-945, 28], *предъ городомъ* [И-1093, 172], *предъ ворота* [Р-1096, 133]); а также на уровне целых предложений: *бысть мятежь великъ и голодь по всѣи тои странѣ* [Л-1024, 99]; *начьняхуть роптати на князь глаголюще... да намъ ясти деревяными лъжицами а не серебряными* [Л-996, 86] [Устюгова 1987, с. 100-102].

В некоторых списках, в Радзивилловском в частности, принцип варьирования распространяется даже на графические средства. Ср.: повелѣ ископати *а*му — вринуша в му [Р-945, 28]; повелѣ насыпати *а* живы — и насыпаша [Р-945, 28]; препоасавши чресла сво крѣпко — утвердить мышци своа на дѣло [Р-980, 45].

Восточнославянизмы, независимо от конкретных причин их употребления, оказываясь в одних контекстах с книжнославянизмами, способствовали формированию определённого стилистического рисунка, ставшего со временем характерным признаком восточнославянских текстов, летописных в частности. Об этом свидетельствуют многочисленные разночтения типа следующих: *дасть ми городъ свои а мои* Требовль моя власть и ныне [Л-1097, 178] — *градъ ... волость* [И-, 179]; *бысть гладь великъ в городѣ* [Л-997, 87] — *бѣ бо го-лодь въ градѣ* [И-, 92], *бѣ бо голодь в градѣ* [X-, 108]; и *бѣ володѣя единъ в Руси* [И-977, 57] — *владѣя одинъ* [X-, 61]; *вышедше изъ града деревляне* [Л-945, 28] — *ишедше изъ города* [И-, 40]; *рече единъ деревлянинъ* [Л-977, 46] — *одинъ древлянинъ* [И-, 56]; и др. Такой характер разночтений в использовании книжнославянизмов и соотносительных восточнославянизмов между основными списками ПВЛ даёт основание предполагать, что стремление к ‘взаимному тяготению’ однородных в стилистическом отношении элементов и случаи соединения в пределах тесно связанного контекста элементов, имеющих в своей структуре явно выраженные черты различной языковой

принадлежности, были двумя исконно присущими тексту памятника и параллельно развивающимися тенденциями, регулирующими выбор книжнославянизмов и восточнославянизмов, причём эти тенденции отчётливо осознавались книжниками на протяжении довольно длительного времени, с XII в. по XIV в. во всяком случае, так как именно в этот период текст памятника претерпел наибольшие изменения (иначе см. в [Пашен 1933, с. 59-60; Улуханов 1964, с. 141-142]).

Наиболее последовательный и систематизированный характер имеют разночтения между списками Лаврентьевской группы (Лаврентьевский, Радзивилловский и Академический), с одной стороны, и списками Ипатьевской группы (Ипатьевский, Хлебниковский и Погодинский), с другой стороны, при этом преобладающей является следующая разновидность разночтений — «неполногласной лексеме списков Лаврентьевской группы соответствует полногласная лексема в списках Ипатьевской группы». Целенаправленный характер этих различий отчётливо проявляется на фоне использования соотносительных лексем, различающихся по признаку *и/ч* (из *tj, *kti / *gti): в списках И-группы преобладают книжнославянизмы *дѣщи, ношь, пещера, личные формы глагола хотѣти хошю, хощеша, хошеть* и др.), что, возможно, отражает своеобразную реакцию новгородских книжников на цоканье (в И-списке, например, в статье 941 г. зафиксирован диалектизм на *ношь*).

Многообразие типов разночтений и приёмов использования восточнославянизмов даёт основание говорить о принципиальных различиях между лексическими и грамматическими разночтениями, зафиксированными в списках ПВЛ. Эти различия предопределяются целым рядом факторов, главным из которых в условиях гомогенного двуязычия является бóльшая степень устойчивости грамматических особенностей взаимодействующих языков [Устюгова 2008, с. 89-95]. Даже в формах и функциях такой сугубо книжной категории, как причастия, имеющих в том числе и отчётливые стилистические характеристики, в списках ПВЛ зафиксировано очень мало разночтений. Восточнославянизмы представлены в основном небольшим количеством словоформ на *-учи / -ачи*: *пойдичи, приходячи / приходяче, хотячи* [Л-907, 31] *идучи, впрячи, владуче* [Л-Введ., 12-13] и др. Поэтому утверждение Б.А. Успенского, считающего, что только фонетические и грамматические признаки однозначно определяют характер текста [Успенский 2002, с. 192-195, 261-263], нам представляется недостаточно обоснованным. Высокая степень близости грамматических систем старославянского языка и живого разговорного языка восточных славян в период раннего Средневековья сама по себе исключала их последовательное противопоставление, в то время как лексические разночтения дают богатый материал для решения ряда общетеоретических вопросов, касающихся происхождения и развития литературных языков восточных славян.

ИСТОЧНИКИ

1. Летопись Нестора с продолжением до 1419 г. Рукопись б. Московской Духовной Академии. Российская Государственная библиотека, Отдел рукописей, № 236 [Академический список ПВЛ, А-список]
2. Несторова Российская летопись. Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, Отдел рукописей, F • IV • 230 [Хлебниковский список ПВЛ, X-список].
3. Повесть временных лет по Ипатскому списку. Издание Археографической комиссии (Фотолитографическим способом). СПб., 1871 [И-список].
4. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. Издание Археографической комиссии (посредством светопечати). СПб., 1872 [Л-список].
5. Погодинское собрание, № 1401. Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, Отдел рукописей [Погодинский список Пов. вр. л., П-список].
6. Радзивилловская или Кенигсбергская летопись [Radzivil or Koenigsberg Chronicle]. Фототипическое издание. Общество любителей древней письменности. СПб., 1902 [Р-список].

REFERENCES

1. Letopis Nestora s prodolzheniem do 1419 g. [Chronicle by Nestor, continued until 1419]. Rukopis b. Moskovskoj Dukhovnoj Akademii. Rossijskaya Gosudarstvennaya biblioteka, Otdel rukopisej, № 236 [Akademicheskij spisok PVL, A-spisok] [in Russian].
2. Nestorova Rossijskaya letopis [Nestor's Russian Chronicle]. Gosudarstvennaya publichnaya biblioteka im. M. E. Saltikova-Shhedrina, Otdel rukopisej, F • IV • 230 [Khlebnikovskij spisok PVL, Kh-spisok] [in Russian].
3. Povest vremennykh let po Ipatskomu spisku [The Tale of Bygone Years on the Ipatian List]. Izdanie Arkheograficheskoi komissii (Fotolitograficheskim sposobom). SPb., 1871 [I-spisok] [in Russian].
4. Povest vremennykh let po Lavrentievskomu spisku [The Tale of Bygone Years on the Lavrentiy' List]. Izdanie Arkheograficheskoi komissii (posredstvom svetopechati). SPb., 1872 [L-spisok] [in Russian].
5. Pogodinskoe sobranie [Pogodin's collection], № 1401. Gosudarstvennaya publichnaya biblioteka im. M. E. Saltykova-Shhedrina, Otdel rukopisej [Pogodinskij spisok Pov. vr. l., P-spisok] [in Russian].
6. Radzivilovskaya ili Kenigsbergskaya letopis [Radzivil or Koenigsberg Chronicle]. Fototipicheskoe izdanie. Obshhestvo lyubitelej drevnej pismennosti. SPb., 1902 [R-spisok] [in Russian].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка. Избранные труды: История русского литературного языка. Москва: Наука, 1978. С. 65–151.
2. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян: К проблеме греческо-славянских лексических и грамматических вариантов в древнейших славянских переводах. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1972.
3. Гиппиус А. А. К проблеме редакций Повести временных лет. Ч. 1. Славяноведение. 2007. № 5. С. 20–44; Ч. II. Славяноведение. 2008. № 2. С. 3–24.
4. Данилевский И. Н. Повесть временных лет: Герменевтические основы изучения летописных текстов. Москва: Аспект-Пресс, 2004. 383 с.
5. Живов В. М. Язык и культура в России XVIII в. Москва: Языки русской культуры, 1996.
6. Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. Москва: Наука, 1976. 368 с.
7. Кандаурова Т. Н. Случаи орфографической обусловленности слов с полногласием в памятниках XI – XIV вв. Памятники древнерусской письменности: Язык и текстология. Москва: Наука, 1968. С. 7–18.
8. Материалы Международной конференции «Повесть временных лет и начальное летописание» (к 100-летию книги А.А. Шахматова «Разыскания о древнейших русских летописных сводах») (Москва, 22–25 октября 2008 г.). Древняя Русь. Вопросы медиевистики. №3. Материалы Москва: Научно-издательский центр «Индрик», 2008. С. 5–99.
9. Повесть временных лет. Полное собрание русских летописей. Ленинград, 1926. Т. 1.
10. Ремнёва М. Л. Пути развития русского литературного языка XI–XVII вв. Москва: Изд-во Московского ун-та, 2003. 336 с.
11. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) (СлДЯ XI–XIV вв.): В 10 т. Москва: Русский язык, 1988 – 2008. Т. 1–8.
12. Улуханов И. С. Предлоги предь – передь в русском языке XI–XVII вв. Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. Москва: Наука, 1964. С. 106–186.
13. Успенский Б. А. История русского литературного языка (XI–XVII вв.). Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Аспект Пресс, 2002. 558 с.
14. Успенский Б. А. Языковая ситуация Киевской Руси и её значение для истории русского литературного языка. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1983.
15. Устюгова Л.М. Характер различий в использовании книжнославянизмов и соотносительных русизмов в основных списках «Повести временных лет» (к проблеме становления норм русского литературного языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – русский язык. Москва, 1975.
16. Устюгова Л. М. Книжнославянизмы и соотносительные русизмы в основных списках «Повести

временных лет». Древнерусский литературный язык в его отношении к старославянскому / Отв. ред. Л.П. Жуковская. Москва: Наука, 1987. С. 90–104.

17. Устюгова Л. Стандартизованные случаи использования русизмов в памятниках народно-литературного типа древнерусского литературного языка. Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Вип. 11. Ужгород, 2005. С. 90–98.

18. Устюгова Л. К вопросу о единой программе исследования языка памятников древнерусской письменности. Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Вип. 18. Ужгород, 2008. С. 89–95.

19. Шайкин А. А. Повесть временных лет: История и поэтика. Москва: Русская панорама, 2011. 616 с.

20. Paschen A. Die semasiologische und stilistische Funktion der trat- / torot- Alternationen in der altrussischen Literatursprache. Heidelberg: Winter, 1933.

REFERENCES

1. Vinogradov V.V. (1978) Osnovnyye problemy izucheniya obrazovaniya i razvitiya drevnerusskogo literaturnogo yazyka [The main problems of studying the education and development of the ancient Russian literary language]. Izbrannyye trudy: Istoriya russkogo literaturnogo yazyka. Moskva: Nauka. S. 65–151 [in Russian].

2. Vereshchagin Ye. (1972) M. Iz istorii vozniknoveniya pervogo literaturnogo yazyka slavyan: K probleme grechesko-slavyanskikh leksicheskikh i grammaticeskikh variantov v drevneyshikh slavyanskikh perevodakh [From the history of the emergence of the first literary language of the Slavs: On the problem of Greek-Slavic lexical and grammatical variations in ancient Slavic translations]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta [in Russian].

3. Gippius A.A. (2008) K probleme redaksiy Povesti vremennykh let [On the problem of editions of the Tale of Bygone Years]. Ch. 1. Slavyanovedeniye. 2007. № 5. S. 20–44; CH. II Slavyanovedeniye. № 2. S. 3–24 [in Russian].

4. Danilevskiy I.N. (2004) Povest vremennykh let: Germenevticheskiye osnovy izucheniya letopisnykh tekstov [A Tale of Bygone Years: Hermeneutical Foundations of the Study of Annals]. Moskva: Aspekt-Press. 383 s. [in Russian].

5. Zhivov V.M. (1996) Yazyk i kultura v Rossii XVIII v. [Language and Culture in Russia of the 18th Century]. Moskva: Yazyki russkoy kultury [in Russian].

6. Zhukovskaya L.P. (1976) Tekstologiya i yazyk drevneyshikh slavyanskikh pamyatnikov [Textology and language of the most ancient Slavic monuments]. Moskva: Nauka. 368 s. [in Russian].

7. Kandaurova T.N. (1968) Sluchai orfograficheskoy obuslovlennosti slov s polnoglasiem v pamyatnikakh XI – XIV vv. [Cases of spelling conditionality of words with full consonance in the monuments of the XI – IV centuries] Pamyatniki drevnerusskoy pismennosti: Yazyk i tekstologiya. Moskva: Nauka. S. 7–18 [in Russian].

8. Materialy Mezhdunarodnoy konferentsii (2008) «Povest vremennykh let i nachalnoye letopisaniye» (k 100-letiyu knigi A.A. Shakhmatova «Razyskaniya o drevneyshikh russkikh letopisnykh svodakh») [Materials of the International Conference «The Tale of Bygone Years and the Initial Chronicle» (on the 100th anniversary of A. A. Shakhmatov's book «Investigations on the Most Ancient Russian Annals»)] (Moskva, 22–25 oktyabrya 2008 g.). Drevnyaya Rus. Voprosy mediyevistiki. №3. Materialy. Moskva: Nauchno-izdatelskiy tsentr «Indrik», 2008. S. 5–99 [in Russian].

9. Povest vremennykh let (1926) [Tale of Bygone Years]. Polnoye sobraniye russkikh letopisey [Tale of Bygone Years]. Leningrad. T. 1. [in Russian].

10. Remnyova M.L. (2003) Puti razvitiya russkogo literaturnogo yazyka XI – XVII vv. [Ways of development of the Russian literary language of the XI – XVII centuries]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta. 336 s. [in Russian].

11. Slovar drevnerusskogo yazyka (XI – XIV vv.) (1988 – 2008) [Dictionary of Old Russian (XI – XIV vv.)]: V 10 t. Moskva: Russkiy yazyk. T. 1–8. [in Russian].

12. Ulukhanov I.S. (1964) Predlogi pred – pered v russkom yazyke XI – XVII vv. [Prepositions pred – pered in Russian XI – XVII centuries]. Issledovaniya po istoricheskoy leksikologii drevnerusskogo yazyka. Moskva: Nauka. S. 106–186 [in Russian].

13. Uspenskiy B.A. (2002) Istoriya russkogo literaturnogo yazyka (XI – XVII vv.) [History of Russian literary language (XI – XVII vv.)]. Izd. 3-ye, ispr. i dop. Moskva: Aspekt Press. 558 s. [in Russian].

14. Uspenskiy B.A. (1983) Yazykovaya situatsiya Kiyevskoy Rusi i yeyo znachenije dlya istorii russkogo literaturnogo yazyka [The linguistic situation of Kiev Rus and its significance for the history of the Russian literary language]. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta [in Russian].

15. Ustyugova L.M. (1975) Kharakter razlichiy v ispol'zovanii knizhnoslavyanizmov i sootnositel'nykh rusizmov v osnovnykh spiskakh «Povesti vremennykh let» (k probleme stanovleniya norm russkogo literaturnogo yazyka) [The nature of the differences in the use of book Slavism and correlative Rusisms in the main lists of «Tales of Bygone Years» (to the problem of the formation of the norms of the Russian literary language)]: Avto-ref. dis. kand. filol. nauk. Russkiy yazyk. Moskva [in Russian].

16. Ustyugova L.M. (1987) Knizhnoslavyanizmy i sootnositel'nyye rusizmy v osnovnykh spiskakh «Povesti vremennykh let» [Book Slavisms and Corresponding Rusisms in the Main Lists of the «Tales of Bygone Years»]. Drevnerusskiy literaturnyy yazyk v yego otnoshenii k staroslavianskomu / Otv. red. L.P. Zhukovskaya. Moskva: Nauka. S. 90 –104 [in Russian].

17. Ustyugova L. (2005) Standartizovannyye sluchai ispol'zovaniya rusizmov v pamyatnikakh narodno-literaturnogo tipa drevnerusskogo literaturnogo yazyka [Standardized cases of the use of Russianisms in the monuments of the popular literary type of the Old Russian literary language]. Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya. Vyp. 11. Uzhhorod. S. 90–98 [in Russian].
18. Ustyugova L. (2008) K voprosu o edinoj programme issledovaniya yazyka pamyatnikov drevnerusskoj pismennosti. [To the question of a unified program for the study of the language of monuments of ancient Russian writing]. Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiya. Vyp. 18. Uzhhorod. S. 89–95 [in Russian].
19. Shaykin A.A. (2011) Povest vremennikh let: Istoriya i poetika [To the question of a unified program for the study of the language of monuments of ancient Russian writing]. Moskva: Russkaya panorama. 616 s. [in Russian].
20. Paschen A. (1933) Die semasiologische und stilistische Funktion der trat- / torot- Alternationen in der altrussischen Literatursprache. Heidelberg: Winter [in German].

THE STATUS OF LEXICAL DISTINCTIONS IN LISTS of «TALK OF TIME YEARS»

Abstract. The problem of the interaction of Church Slavonic and Russian folk languages in the process of formation of literary languages among the Eastern Slavs is the most important and least studied in the exact language material. For its solution, the most interesting are the original texts, which combine elements of Church Slavonic and folk languages. Such texts include annals, for example, The Tale of Bygone Years. His text reflects this process very much, and it has been saved in many lists, which differ in territorial and temporal characteristics.

In the article, the author presented the results of a comparative study of 6 lists of «Tales of the Past». The author studied the functions of book Slavic words, that is, words that have in their structure signs of the Old Slavic (later – Church Slavonic) language and signs of the East Slavic language. The bulk of such words are words mapped as book Slavic and East Slavic. These include tokens with non-pleophonic / pleophonic words with roots in themselves. Therefore, the subject of research is limited by differences in the use of these words. As a basic material, the author uses the data of the Lavrentievsky list, as the most authoritative of the survivors. Data from the other 5 lists are compared with materials in the first list: Radzivilovskiy and Academic (Lavrentievskiy group), Ipatievskiy, Khlebnikovskiy and Pogodinskiy (Ipatievskiy group).

The analysis showed the predominance of words with non-pleophonic roots in the L-list in terms of number (179 units) and frequency of use (1150 examples). The author notes that in one case out of 5, the use of these words reflects a mismatch with other lists.

For pleophonic roots, these parameters are 98 and 338 units, respectively. Differences are noted in every third example of the use of these words. A characteristic feature of the discrepancies is the diversity of types. All types are divided into 2 groups: 1) differences in lists that are associated with roots of the type * -tort - / * - tert- (врагъ // ворогъ, среда // среда, гладь // голодь и голодь // гладь etc.); 2) textual inconsistencies caused by the absence of a fragment or word in the text of the L-list.

The author of the article calls into question theories in which the role of lexical differences in solving common theoretical problems, the origin and development of literary languages among the Eastern Slavs is underestimated. This, for example, is the theory of the modern linguist B. A. Uspensky. B. A. Uspensky believes that only phonetic and grammatical signs uniquely determine the nature of the text. The author of the article notes that the phonetic adaptation of the Old Slavonic texts began from the moment the writing appeared in Russia. The system of the old Slavic language and the Eastern Slavic folk language in the early Middle Ages was similar. This fact ruled out their consistent opposition.

Keywords: Church Slavonic, East Slavic, Chronicle, with non-pleophonic words, pleophonic roots, discrepancies, List of Chronicle.

Стаття надійшла до редакції 25 жовтня 2019 р.

© Устюгова Л., 2019 р.

Людмила Устюгова – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології і світової літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <http://orcid.org/0000-0001-7415-7172>

Lyudmila Ustyuhova – Doctor of Philology, Professor of the Slavonic Philology and World Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <http://orcid.org/0000-0001-7415-7172>

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЗНАЧЕНЬ СЛІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ ТА КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 811.161.2'282.2(477.87):81'373.4

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).113–117.

Шкурко Г. Переосмислення значень слів як джерело поповнення лексики традиційного транспорту та комунікацій в українських говірках Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто семантичні процеси у лексиці традиційного транспорту та комунікацій в українських говірках Закарпаття. Серед активних процесів, що виявлені у процесі дослідження лексичного складу лексико-семантичної групи, виділено метафоризацію, метонімізацію та інші трансформаційні процеси у межах семими (зміщення, розширення, звуження, термінологізація, детермінологізація значень). Унаслідок проведеного наукового аналізу авторка доходить висновку про те, що семантичні процеси ведуть до утворення нових значень слів та сприяють активізації можливостей, закладених у самій системі зазначеної лексико-семантичної групи.

Ключові слова: діалектна лексика, українські говірки Закарпаття, семема, транспортна лексика, лексика комунікацій, семантична деривація, метафоризація, метонімізація, семантичний зсув, звуження значення, розширення значення, термінологізація, детермінологізація.

Діалектна система характеризується постійним розвитком та збагаченням. Поповненню діалектного словника говірок сприяє низка екстра- та інтралінгвальних причин. Діалект має здатність не лише до засвоєння елементів з інших мов, а й до оновлення за допомогою своїх внутрішніх засобів. Питання осмислення процесів, що відбуваються з метою збагачення діалекту, нині є однією з важливих проблем у діалектології, оскільки механізм утворення нових слів та їх значень є унікальним для кожного діалекту, водночас уписується у ряд семантичних та словотворчих процесів.

Постановка проблеми. Занепад та утворення значень діалектної системи призводять до активізації можливостей у лексико-семантичній системі мови. Здатність лексичної системи мови постійно збагачуватися активно підтримується семантичною деривацією, тому що «у самій будові мови закладені великі потенційні можливості оновлення власних засобів, це природна особливість її існування, на яку спирається мовна динаміка» [Стратулат 2007, с. 71]. Навіть запозичення в системі мови можуть піддаватися значеннєвим модифікаціям, оскільки відбувається процес входження лексичної одиниці в систему діалекту шляхом триступеневого процесу «запозичення від іншої мови» – «визначення основних семантичних характеристик, що підлягають переосмисленню» – «трансформоване значення».

Через брак окремого комплексного аналізу лексики, пов'язаної із традиційними видами транспорту та комунікацій, в українських говірках Закарпаття дослідження такого роду лише доповнить опис цієї тематичної групи. До того ж аналіз трансформаційних процесів та перенесення значення у межах лексико-семантичної групи є актуальним та становить науковий інтерес, бо показує дериваційні можливості семантики, а відтак – розвиток діалектної системи.

Аналіз досліджень. Лексика традиційного транспорту та комунікацій була об'єктом дослідження лінгвістів, етнологів та етнографів М.С. Глушка, Т.О. Гонтар, З. Ганудель, Ю. Муличака, М.В. Никончука, О.М. Никончука, Г.М. Захарової, Л.І. Масленникової, М. Парікової, Й.О. Дзедзелівського, С.Ф. Довгопол та інших. Науковий інтерес становлять праці О.О. Тараненка, М.П. Кочергана, Д.В. Мазурик, О.В. Ляхової, А. Малявіна, В. Пономаренко та ін., що висвітлюють теоретичні особливості семантичної деривації.

Мета статті – проаналізувати основні семантичні процеси у лексиці традиційного транспорту та комунікацій в українських говірках Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Серед семантичних процесів, що сприяють поповненню лексичної системи мови, у лінгвістиці визначають перенесення, розширення (генералізація), звуження (спеціалізація) та зміщення (зсув) значень. Важливими складовими перенесення значення є метафоризація та метонімізація.

Дещо неоднозначними є трактування мовознавців з приводу виокремлення метафоричних та метонімічних процесів чи зарахування їх як елементів розширення чи звуження значення. Під час дослідження беремо до уваги думки науковців, що «звуження (і розширення) значення та метафоричне й метонімічне перенесення мають багато спільного у своїй природі, вони відрізняються передусім своїми наслідками. Під час звуження й розширення поняття, називане словом, залишається тим же, а змінюється лише його обсяг (поняття стає більш звуженим або, навпаки, більш широким), тоді як унаслідок перенесень до значення слова додаються нові суттєві ознаки, і слово на підставі такої модифікації може втілювати нове поняття» [Пономаренко, Ляхова 2014, с. 93]. За словами М.В. Слободян, «нове метафоричне значення, розглянуте як результат метафоричного проектування, набуває вмотивова-

ності на основі виділення спільної ознаки (асоціації), об'єднаних у метафорі референтів» [Слободян 2011, с. 466]. Ми розглядаємо процеси метафоризації і метонімізації у межах семантичної деривації, оскільки дуже часто номени переосмислюються без зміни стилістичної функції новоутвореного лексико-семантичного варіанта.

До процесів, що можна розглядати у сфері зміни значення, зараховуємо також термінологізацію та детермінологізацію.

Важливим моментом, на думку дослідників, є визначення таких елементів під час опису появи нових значень слів: «зіставлення вихідного й похідного значень, виявлення мінімальних складників семантики слова, визначення динаміки сем, причин та шляхів трансформації смислових компонентів слова» [Стратулат 2007, с. 71].

Під час аналізу беремо до уваги вихідне і похідне значення, визначаємо ознаки, на основі яких відбувається трансформація чи переосмислення, вказуємо послідовність семантичних процесів у межах аналізованих семем.

Лексеми *пáнтлик*, *пáндлик* мають 2 семемі: 1. 'стрічка' (закарп. марамор. *пáнклик* 'кольорова стрічка' [ССк., с. 217], закарп. верхов. *бáндлик* 'стрічка' [Грицак, с. 110], закарп. борж. *бáнтлик* 'зав'язана вузлом стрічка' [Грицак, с. 113], бойк. *пáнтлики* 'вузькі стрічки на капелюсі' [Онишкевич II, с. 38], гуц. *пáнтлик* 'стрічка' [КПР, с. 132]); 2. 'червона китиця на голові коня від вроку'. Семема 2 є наслідком метафоризації, виникла внаслідок перенесення значення за подібністю 'кольоровий аксесуар' та визначальною функцією 'прикрашати, оздоблювати'. У семемі 2 простежуємо модифікації у значенні, оскільки відбуваються процеси звуження ('будь-яка кольорова стрічка' → 'червоний колір китиці') та розширення значення відповідно до первинного (функція 'захист від вроку, зокрема сакральне значення червоного кольору').

Подібні процеси спостерігаємо у слові *косі́ця*. На основі семемі 1 'квітка' (закарп. марамор. *косі́ця* 'квітка' [ССк., с. 151], бойк. 'городня квітка, якою дівчата прикрашають волосся' [Онишкевич I, с. 380], гуц. 'квітка' [ГГ, с. 102], пор. укр. літ. *косі́ця* 'квітка, якою завітчуються' [СУМ IV, с. 305]) внаслідок метафоризації та значеннєвого зсуву використовується семема 2 'червона китиця на голові коня від вроку'. Семантичний зсув простежується у зміні значень 'квітка' → 'китиця, будь-який колір квітки' → 'червоний колір'. Транспортний апелятив *косі́ця* активно використовується носіями та є компонентом сталої конструкції *косі́ця би кон'а не вреклі*.

Найменування *тáрда* з семемою 'дзвоники на голові коня' виникло внаслідок метафоричного перенесення значення (закарп. *зтáрда* 'нашийник, ошийник-прикраса із пацьорок, що її носить челядь на шиї' [Бевка, с. 65], гуц. *зтáрда (тáрда)* 'жіноча прикраса шиї з намистин, монет і металевих хрестиків' [ГГ, с. 81]) за функцією 'прикрашати, оздоблювати', за матеріалом виготовлення та звуком, який виникає при використанні прикриси. Спосте-

рігаємо розширення значення, оскільки транспортний апелятив *тáрда* має не лише декоративне, а й функціональне призначення (створення безпеки учасників дорожнього руху).

Назва *рáч'і* зі значенням 'полудрабок, одна з двох бічних частин короба воза для перевезення сіна у вигляді драбини' виникла внаслідок процесу метафоризації, оскільки елемент воза подібний формою до драбини (первинне угор. *rács* 'решітки на вікнах', 'прибита до стіни над яслями для коней драбина, на яку кладуть сіно' [Лизанец, с. 620]).

При аналізі лексеми *серпí* беремо до уваги 2 семемі: 1. 'сільськогосподарське знаряддя' (укр. літ. *серп* 'те, що формою нагадує сільськогосподарське знаряддя серп' [СУМ IX, с. 139]), 2. 'півмісяці на сницях'. За такою ж послідовністю відбувається семантична деривація слова *дúги* ('те, що має форму округлої кривої лінії' [СУМ II, с. 431] → 'півмісяці на сницях'). Простежуємо процеси метафоризації та розширення значення в результаті термінологізації, оскільки загальноживані номени стали спеціалізованими словами-термінами (елементи конструкції воза).

Подібно у системі назв, пов'язаних із традиційним видом транспорту, відбулася термінологізація загальної назви *підбóшва* (укр. літ. *підбóшва* 'нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки' [СУМ VI, с. 478]). Транспортний термін *підбóшва* зі значенням 'насад, опора для широких брусів із двома ручицями на передку і задку воза' виник внаслідок перенесення та, відтак, спеціалізації значення.

Найменування *ковбáса*, *кúшка* 'м'який валик на хомуті для уникнення тиску на шию коневі' виникли внаслідок перенесення значень за зовнішньою подібністю форми валика на хомуті. Також простежуємо процес термінологізації загальних назв.

У складеній назві *ламбáси на оч'і* 'наочники, бокові щитки на вуздечці біля очей коня' слово *ламбáси*, що є домінантою, вживається внаслідок перенесення значення слова *лампáси* 'кольорова смужка з сукна, що нашивається по зовнішньому шву формених штанів' [СУМ IV, с. 443] за визначальною ознакою 'щось накладати на поверхність'. Під час семантичної деривації номена *ламбáси* відбувається детермінологізація, а потім метафоризація. У такий спосіб простежуємо зв'язок між детермінологізацією та розширенням значення слова. На це вказує і О.В. Ляхова [Ляхова 2011, с. 43–44], наводячи різні визначення аналізованого процесу. Під час розширення значення номена вбачаємо і втрату його ідіоматичності (відбувається «дефразеологізація його значення» [Ляхова 2010, с. 195]).

Подібні семантичні процеси відбулися зі словами *пого́лони* та *окол'áр'і (околáр'і)* з тим же значенням. Номен *пого́лони* утворився внаслідок словотворення та перенесення значення, пор. *погón* 'знак розрізнення у вигляді широкої нашивної або накладної смуги, прикріпленої до плечей військового чи іншого форменого одягу' [СУМ VI, с. 719] за семною ознакою 'парні накладні частини'. Знову ж спостерігаємо детермінологізацію, а відтак – метафоризацію. Назва *окол'áр'і*

(*околар'і*) виникла внаслідок перенесення значення літ. *окуляри* [СУМ V, с. 685] через місце розміщення пристрою і подібність вигляду конструкції.

Лексема *ко́чка* має семему: 1. 'бруківка' (в результаті метафоризації: угор. *kocka* 'кубик, клітка; жереб' [ВРС, с. 409], словац. *kocka* (від *kostka*) 'куб; кістка (гральна)' [ЕСУМ III, с. 64] → закарп. марамор. *ко́чка* 'шестигранник з цукру, каменю, дерева і т.д.' [ССк., с. 152], гуц. *ко́чка* 'шматок цукру' [КПР, с. 85]); 2. 'дорога з кам'яним покриттям'. Семема 2 утворилася внаслідок метонімічних процесів за суміжністю, характеризує дорогу за матеріалом, з якого вона побудована.

Лексема *ку́зтик* має 2 семему: 1. 'маленький півень', 2. 'залізний гак на кінці дишля, де укріплюються нашильники'. Семема 2 є результатом метафоризації: гострий залізний гак, який асоціюється з постаттю півня.

Номен *клі́нець* зі значеннями 'залізний гак на кінці дишля, де укріплюються нашильники' та 'шворінь, залізний стрижень, що вертикально скріплює весь передок воза з розворою' виник внаслідок метафоризації первісного значення за подібністю до форми цвяха.

Таке саме перенесення відбувається у межах лексичного значення 'шворінь, залізний стрижень, що вертикально скріплює весь передок воза з розворою' з номеном *палец* за подібністю ('предмет довгої і прямої форми').

Назва *гі́льза* з семемою 'заколесник, стрижень, кілочок або цвях, який вставляється з зовнішньої сторони колеса у вісь, щоб не спало колесо' виникла внаслідок перенесення за зовнішньою подібністю частини колеса. На цьому прикладі спостерігаємо детермінологізацію, оскільки під час семантичної деривації береться до уваги лише визначальна ознака 'видовжена порожниста форма' і втрачається спеціалізоване значення номена.

Лексема *ко́зи*, крім загальновідомої семему 'тварина' має значення 'гачки на штельвазі, на які кріпляться орчики'. Семема 2 виникла внаслідок метафоризації, оскільки впадає в очі наявність у денотатах, номінованими семемами, спільної ознаки – гострих кінців закрученої місяцеподібної форми, які асоціативно схожі до рогів кози.

Складена назва *пйáте ко́лесо* зі значенням 'півмісяці на сницях', яка утворилася внаслідок метафоризації за подібністю до форми колеса, набула ознак терміна, характеризується сталістю та однозначністю. Варто зазначити, що ця конструкція не набула загальноживаної ознаки 'зайвий', просто

відбулася спеціалізація найменування за формою.

Слово *копáн'а* зі значенням 'поперечна планка в полудрабку воза для уникнення випадіння місткості воза' вживається внаслідок переосмислення 'дерев'яна заслінка до печі' [ЕСУМ II, с. 565] (лемк. *копáня* 'дерев'яна заслонка к печи' [Словарь II, с. 280], бойк. *копáня* 'заткавка от печи' [Давидяк, с. 26; Онишкевич I, с. 375], укр. діал. *копáня* т.с. [Желеховський, с. 364]) за функцією 'затикати віз'.

Унаслідок словотворення та метонімізації угор. *nyaklánc* 'нашийний ланцюжок (прикраса)' [ВРС, с. 567] виникли назви *н'акло́вы*, *н'акл'ів*, *н'обкланц*, *н'обкловланц*, *н'акло́вник* зі значенням 'ланцюги з нашійника до переднього кінця дишля'. Спостерігаємо перенесення назви за суміжністю, змінюється лише функціональне призначення елемента: з декоративної прикраси – до з'єднання коня з елементом запрягу. Слушно зауважує В.П. Сімонок, що «для визначення ступеня освоєності запозичених слів суттєвим є виникнення в них похідних значень, пов'язаних не з системою значень мови-джерела, а з системою української мови» [Сімонок 2016, с. 97]. Таким чином ми простежуємо триступеневий процес входження слова у мову і його семантичну трансформацію.

Слово *сúголовок* 'щабель, поперечна планка в полудрабку воза для уникнення випадіння місткості воза' вживається внаслідок семантичного зміщення, пор. літ. *сúголовок* 'межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги; польова стежка' [СУМ IX, с. 821]. Внаслідок використання визначальної ознаки 'розділяти, відмежовувати' відбувся повний семантичний зсув значення і номінація одним словом різних речей.

Номен *гúртн'а* (*гúртн'і*) зі значенням 'посторонок, міцний ремінь або мотузок з ланцюгами, що з'єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком' утворений внаслідок метонімізації первинного значення 'ремінь, виготовлений зі шкіри' (пор. букв. *гурт* «шкіряний пояс, ремінь» [СБГ, с. 88] ← нім. *Gurt, Gürtel* 'пояс').

Висновки. Унаслідок здійсненого аналізу представлених у статті номенів доходимо висновку про те, що система назв, пов'язаних із традиційними видами транспорту та комунікаціями, ілюструє різні семантичні процеси, кожен із яких веде до утворення нових значень слів. Через переосмислення значень ці номени стають невід'ємною активною частиною лексичної системи традиційного транспорту та комунікацій і входять до активного вжитку носіїв діалектного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ляхова О.В. Детермінологізація й розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2011. № 963. Вип. 62. С. 42–47.
2. Ляхова О.В. Розширення значень слів як динамічний процес в лексико-семантичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2010. № 910. Вип. 60. С. 193–197.
3. Пономаренко В.Д., Ляхова О.В. Звуження значення як динамічний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2014. № 1107. Вип. 70. С. 92–97.

4. Сімонок В.П. Розширення семантичної структури запозичених слів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Дрогобич, 2016. № 5. Т. 2. С. 96–99.
5. Слободян М.В. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV. Ч. 1. С. 460–467.
6. Стратулат Н.В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 69–77.

REFERENCES

1. Liakhova O.V. (2011) Determinologizatsiia y rozshyrennia znachennia slova v leksychnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy [The determinologization and the generalizations of word's meaning in the lexical system of modern Ukrainian]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Serii: Filolohiia*. Kharkiv. № 963. Vyp. 62. S. 42–47 [in Ukrainian].
2. Liakhova O.V. (2010) Rozshyrennia znachen sliv yak dynamichni protses v leksyko-semantichnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy [The generalizations of words' meanings as dynamic process in the lexico-semantic system of modern Ukrainian]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Serii: Filolohiia*. Kharkiv. № 910. Vyp. 60. S. 193–197 [in Ukrainian].
3. Ponomarenko V.D., Liakhova O.V. (2014) Zvuzhennia znachennia yak dynamichni protses u leksyko-semantichnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy [The specialization of words' meaning as dynamic process in the lexico-semantic system of modern Ukrainian]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Serii: Filolohiia*. Kharkiv. № 1107. Vyp. 70. S. 92–97 [in Ukrainian].
4. Simonok V.P. (2016) Rozshyrennia semantichnoi struktury zapozychenykh sliv [The extension of semantic structure of borrowed words]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Serii «Filolohichni nauky». Movoznnavstvo*. Drohobych. № 5. Т. 2. S. 96–99 [in Ukrainian].
5. Slobodian M.V. (2011) Metaforyzatsiia yak kohnityvnyi protses [The metaphoric process as the cognitive process]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Vyp. XXIV. Ch. 1. S. 460–467 [in Ukrainian].
6. Stratulat N.V. (2007) Semantichna neolohizatsiia yak sposib zbahachennia slovnykovoho skladu ukrainskoi movy [Formation of semantic neologisms as means of Ukrainian vocabulary enrichment]. *Movoznnavstvo*. № 3. S. 69–77 [in Ukrainian].

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бевка* – Бевка О. Словник-пам'ятник: Діалектний словник села Поляни Марамороського комітату. Ніредьгаза. 2004.
- ВРС* – Венгерсько-руський словарь. Москва; Будапешт. 1987.
- ГГ* – Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. Закревської. Львів. 1997.
- Грицак* – Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Київ. 2017.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: в 7 т. К. 1982–2012.
- Давидяк* – Галас Б. Словничок бойківських говірок В. Давидяка. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2013.
- Желеховский* – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: у 2 т. Львів. 1885–1886.
- КПР* – Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Рошішка Рахівського району Закарпатської обл.). Ужгород. 2005.
- Лизанец* – Лизанец П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венг.-укр. межъязык. связи. Будапешт. 1976.
- Онишкевич* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. К. 1984.
- СБГ* – Словник буковинських говірок / За ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці. 2005.
- Словарь* – Словарь української мови: в 4 т. / За ред. Б. Грінченка. 1958–1959.
- ССк.* – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород. 2008.
- СУМ* – Словник української мови: в 11 т. К. 1970–1980.

REFERENCES

- Bevka* – Bevka O. (2004) Slovnyk-pamiatnyk: Dialektnyi slovnyk sela Poliany Maramoroshskoho komitatu [Dictionary-monument: Dialectal dictionary of village of Poliana of Maramorosh komitat]. Niredhaza [in Ukrainian].
- VRS* – Venhersko-russkyi slovar (1987) [Hungarian-Russian dictionary]. Moskva; Budapesht [in Hungarian, in Russian].
- HH* – Hutsulski hovirky (1997) [Hutsul patois]. Korotkyi slovnyk / Za red. Ya. Zakrevskoi. Lviv [in Ukrainian].
- Hrytsak* – Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovnyka hovirok Zakarpatskoi oblasti [Proceedings of the Ukrainian Proverbs Dictionary of the Transcarpathian region]. Kyiv [in Ukrainian].
- ESUM* – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: v 7 t. Kyiv [in Ukrainian].

Davydiak – Halas B. (2013) *Slovnichok boikivskykh hovirok V.Davydiaka* [Glossary of Boyko's dialects by V. Davydiak]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod [in Ukrainian].

Zhelekhovskyi – Zhelekhovskyi Ye., Nedilskyi S. (1885–1886) *Malorusko-nimetskyi slovar* [Malorussian-German Dictionary]: u 2 t. Lviv. [in Ukrainian, in German].

KPR – Pipash Yu.O., Halas B.K. (2005) *Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi obl.)* [Materials for the dictionary of Hutsul dialects (Kosiv Polyana and Rosishka of Rakhiv district of the Transcarpathian region)]. Uzhhorod [in Ukrainian].

Lyzanets – Lyzanets P.N. (1976) *Venherskye zaïmstvovaniya v ukraïnskykh hovorakh Zakarpattia* [Hungarian borrowings in Ukrainian dialects of Transcarpathia]: Venh.-ukr. mezh.iazyik. svyazy. Budapesht [in Russian].

Onyshkevych – Onyshkevych M.I. (1984) *Slovnik boikivskykh hovirok* [Glossary of Boyko's dialects]: u 2 ch. Kyiv [in Ukrainian].

SBH – *Slovnik bukovynskykh hovirok* (2005) [Dictionary of Bukovynian dialects] / Za red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi [in Ukrainian].

Slovar – *Slovar ukrainskoi movy* (1958–1959) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 4 t. / Za red. B. Hrinchenka [in Ukrainian].

SSk. – Sabadosh I.V. (2008) *Slovnik zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [Dictionary of Transcarpathian dialect of Sokyrnytsia village of Khust district]. Uzhhorod [in Ukrainian].

SUM – *Slovnik ukrainskoi movy* (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv [in Ukrainian].

RECONSIDERATION OF WORD MEANINGS AS A SOURCE OF REPLENISHING OF TRADITIONAL TRANSPORT LEXIS AND COMMUNICATIONS IN UKRAINIAN PATOISES OF THE TRANSCARPATHIA

Abstract. In the article semantic processes in the traditional transport and communication vocabulary in Ukrainian patoises of the Transcarpathia were considered. Among the active processes of lexical structure of lexical and semantic groups we differentiate ways of phrase forming with the help of metaphor, metonymy and other transformational processes within sememe (strengthening, narrowing, terminologization, determinologization of the meaning).

Novelty of the research is that traditional transport vocabulary and names of communication in Ukrainian patoises of the Transcarpathia has not been as an object of separate linguistic research. Thus, such analysis allows us to examine deeply potential opportunities of dialect system replenishment. Also researching of semantic processes within lexical and semantic group under analysis shows us dynamics of its development.

The aim of our research is to analyze the main semantic processes in traditional transport and communication vocabulary in Ukrainian patoises of the Transcarpathia and to examine the peculiarities of reconsideration process of words as a source of dialect replenishment.

The analysis shows us that the dialect system receives new lexemes and word-meaning not only as a result of borrowings from the other languages, but also with the help of its own semantic and word-forming means. Analyzed nomemes show us that system of names which deal with traditional means of transport and communication illustrate various semantic processes each leads to formation of new words. The most frequently we observe transfer of meaning according to their similarity, also the process of terminologization and determinologization are very common. A great number of word reconsideration deals with specifics of special vocabulary and its adjustment to general language.

As a result of semantic transformation these nomemes become an essential active part of vocabulary system of traditional transport and communication and they are used by dialect speakers very actively.

Keywords: dialect vocabulary, Ukrainian patoises of the Transcarpathia, sememe, transport vocabulary, vocabulary of communications, semantic derivation, mataphorization, metonymization, semantic shift, narrowing of the meaning, meaning widening, terminologization, determinologization.

Стаття надійшла до редакції 14 листопада 2019 р.

© Шкурко Г., 2019 р.

Галина Шкурко – магістр філології, асистент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4872-3809>

Halyna Shkurko – Master of Philology, Junior Lecturer of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4872-3809>

Галина ШУМИЦЬКА
Василь ПУТРАШИК

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В ПРОЄКЦІЯХ ОНЛАЙНОВОГО МЕДІАПРОСТОРУ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 81'272(477)+342.725:004.77

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).118–129.

Шумицька Галина, Путрашик Василь. Мовне законодавство України в проєкціях онлайн-медіапростору Закарпаття; кількість бібліографічних джерел – 43; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена огляду важливих мовнополітичних подій в Україні за період «весна-літо 2019 року», серед яких й ухвалення довгоочікуваного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Йдеться також про реакцію на ці події всередині країни та за її межами, зокрема в Росії й Угорщині. Предметом аналізу став контент найбільш відвідуваних новинних сайтів Закарпаття («Uzhgorod.net.ua», «Закарпаття онлайн», «Mukachevo.net», «Перший кабельний», «PMG.ua», «Голос Карпат» та ін.) за цей період з метою виявлення публікацій вказаної тематики та дослідження їх змісту. Так, пильну увагу до мовнополітичної проблематики виявляє сайт Медіацентру УжНУ, що є складником вебпорталу Ужгородського національного університету: у його структурі є окремий розділ під назвою «Мовні справи» з публікаціями широкого тематичного і проблемного спектру. Матеріали цього ресурсу, а також сайту МОНУ активно републікує «Освітній портал Закарпаття», значно розширюючи аудиторію читачів, у тому числі й за межі області, адже вебресурс входить до джерел наповнення новинної стрічки «UKR.NETU». Найвідвідуваніші новинні ресурси області «Закарпаття онлайн», «Mukachevo.net», «Uzhgorod.net.ua» також демонструють проукраїнський вектор у висвітленні мовної проблематики, переважно перепубліковуючи короткі замітки про найголовніші навколомовні події з інших інформаційних ресурсів зі внутрішніми перехресними гіперпосиланнями на матеріали подібної тематики. І хоч на інших аналізованих сайтах виявлена низка публікацій відчужено проросійського чи проугорського спрямування в аналізованому аспекті, втішає те, що аудиторія вебресурсів, які стоять на твердих державницьких позиціях у мовному питанні, набагато численніша, а це дає підстави сподіватися на зміцнення національно-центричної свідомості більшої частини українського соціуму на Закарпатті.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовне законодавство, державна мова, Інтернет-ресурси Закарпаття, медіапростір, мовні та політичні події.

Стаття є продовженням аналізу реакції закарпатських новинних медіа, зокрема онлайн-новинних, на важливі мовнополітичні події в Україні – проміжкові результати репрезентовані в наукових розвідках, які охоплюють період від часу ухвалення закону «Про освіту» (вересень 2017 р.) до прийняття проєкту закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (жовтень 2018 р.) [Шумицька 2017; Шумицька 2017а; Шумицька 2018].

Постановка проблеми. Весна й літо 2019 року, позначені в Україні передусім виборами Президента й нового складу парламенту, стали багатими й на події мовнополітичного характеру. Так, 13 березня Кабмін схвалив проєкт закону «Про повну загальну середню освіту», в якому закладені три моделі впровадження мовної статті закону «Про освіту» з урахуванням висновків Венеціанської комісії, зважаючи на три критерії: вразливість мови; мовне середовище, у якому проживає меншина; мовна група, до якої належить відповідна мова [Проєкт 2019].

У наказі № 399 від 27 березня Міністерство освіти і науки затвердило дорожню карту імплементації мовної статті закону «Про освіту» на 2019–2023 роки [Про затвердження 2019], що передбачає створення державних стандартів вивчення української мови в школі як рідної та для національних меншин; проведення ЗНО з української із завданнями, складеними відповідно до стандарту для учнів з національних меншин; створення нормативно-пра-

вової бази для розробки двомовних підручників, мобільного додатка для перекладу термінології з української на мови національних меншин та навпаки, розроблення онлайн-курсу з вивчення української мови, інтерактивних підручників з української мови як державної для 5–9 класів тощо.

У березні стартував проєкт «БомбезНО», спільно започаткований МОН України, Освіторією та GoGlobal за сприяння Фінського проєкту підтримки шкільної реформи в Україні: у школах Закарпатської та Чернівецької областей розпочали роботу пришкільні табори з експрес-підготовки до ЗНО з української мови і літератури для випускників шкіл з угорською та румунською мовами навчання [Бомбезно 2019].

25 квітня народні депутати України ухвалили закон № 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Закон України 2019]. Директор Інституту української мови НАНУ професор Павло Гриценко наголосив на історичності цього рішення, заявивши: «Ми будемо свою державу і за своїми законами, тож після прийняття мовного закону на Україну чекає благодать... Це відкриття нової сторінки. Ми не дозволимо, щоб в Україні було угорськомовне гетто» [Після прийняття 2019]. Професор відреагував на дуже активне й емоційне сприйняття Угорщиною української внутрішньополітичної події. На прикладі тільки наявності 5 угорськомовних закладів вищої освіти на Закарпатті та їх фінансування Угорщиною Павло

Гриценко говорить про цілеспрямоване втручання сусідньої держави у внутрішні справи України. Адже напередодні парламентських виборів в Україні ЗМІ саме публікували інформацію про фінансування угорських закарпатців та безпосередньо Товариства угорської культури Закарпаття (КМКСЗ): так, у «період з 2011 по 2018 роки Фондом ім. Бетлена Габора закарпатських угорців було профінансовано на понад 55 млн доларів. <...> Найбільше з них, понад 27 млн доларів, було перераховано на Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (м. Берегово). Оразу за ним понад 5 млн доларів США було перераховано Товариству угорської культури Закарпаття (КМКСЗ), очільник якого – чинний нардеп Василь Брензович, котрий, до речі, є також головою кураторіуму ЗУІ ім. Ференца Ракоці II» [Угорське 2019].

Павло Гриценко доволі однозначно висловився щодо мотивів Угорщини: «...міністр закордонних справ <...> Угорщини висловив занепокоєння, і вони вже давно висловлюють занепокоєння, щоб було так, як вони хочуть. А так не буде, тому що це наша держава. І ми не дозволимо на майбутнє, щоби в Україні було угорськомовне гетто. Коли діти, випускники шкіл, фактично готуються, щоб їх спровадили в Угорщину, бо вони не можуть бути соціалізовані тут, в Україні. Тому що їм не дали освіти українською мовою. У них вкрали українську мову. І це було методично, за це платили гроші Угорщина. Малюсінська область, Закарпатська, має 5 угорськомовних університетів, фінансованих Угорщиною. Хіба це не є підготовка до тотальної сепарації? Куди дивився Москаль? (Г. Г. Москаль – тодішній губернатор Закарпатської обл. – Авт.)» [Після прийняття 2019].

В Україні ухвалення в цілому Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» теж однозначно сприйнято не було. Чотири проекти постанов про скасування рішення парламенту були подані представниками «Опозиційного блоку» Вадимом Новинським, Олександром Вілкулом, Нестором Шуфричем, Олександром Долженковим та іншими. Переважно скаржилися, що ухвалений документ нібито порушує Конституцію в частині використання російської та інших мов, заявляли про фактичність кнопочаства під час голосування, загрозу «інквізиції», обіцяли скасувати документ через Конституційний Суд тощо, які Верховна Рада значною більшістю голосів відхилила 14 травня. Того ж дня закон підписав спікер Андрій Парубій, а чинний тоді президент Петро Порошенко зробив це 15 травня [Рада 2019].

У газеті «Голос України» текст документа опублікували 16 травня. Переважна частина його норм набула чинності за два місяці – тобто 16 липня. Водночас 21 червня депутати з фракції «Опозиційний блок» передали до Конституційного Суду подання про визнання мовного закону таким, що суперечить Конституції.

Не лишилася байдужою до появи такого важливого для України документа й Росія: відразу в травні делегація РФ намагалася скликати засідання Радбезу ООН для обговорення Закону України

«Про забезпечення функціонування української мови як державної», однак тоді його заблокували партнери України, пославшись на маніпулятивну мету. 16 липня, коли Закон набув чинності, Росії вдалося досягти мети. Постійний представник України при ООН Володимир Єльченко заявив, що сам факт прагнення Москви обговорити «мовне питання» на Радбезі ООН за п'ять днів до парламентських виборів в Україні є втручанням у виборчий процес і частиною гібридної війни. У Росії, яка сторіччями піддавала українську мову репресіям, нині, попри наявність в РФ близько трьох мільйонів українців, немає жодної української школи. В окупованому Криму Росія закрила всі українські школи і половину кримськотатарських [Мовний 2019]. Тодішній заступник керівника Офісу Президента, нині міністр закордонних справ Вадим Пристайко на брифінгу теж заявив, що питання забезпечення функціонування державної мови в Україні є предметом внутрішньої дискусії в країні, а не Росії в Радбезі ООН [Пристайко 2019].

Перебіг засідання показав, що більшість держав теж не бачила потреби у скликанні Радбезу ООН щодо українського «мовного закону», але його проведення дозволило нагадати світові про справжні загрози міжнародному миру та безпеці в Україні й показати, що проблема насправді полягає в Росії. Про це, зокрема, сказав заступник постійного представника Великої Британії при ООН Джонатан Аллен, а постійний представник Франції при ООН Ніколя де Рів'єр заявив, що війна в Україні забрала вже понад 13 тисяч життів, і це жодним чином не пов'язано із законом про українську мову, котрий ніяк не стосується міжнародного миру та безпеки, і лише українці повинні вирішувати, які мовні політики впроваджувати. Разом з тим в ООН сподіваються, що Україна ухвалить закон про захист національних меншин, як це й було передбачено, – про це заявила у вступному слові до Радбезу ООН заступниця генсека ООН з політичних питань Розмарі Дікарло [Радбез 2019].

Перший заступник Голови ВР Ірина Геращенко 16 липня, у день ухвалення Верховною Радою (1990 р.) Декларації про державний суверенітет України, закликала всіх активних громадян взяти участь у Всеукраїнській акції на підтримку державної мови у 20 містах України з нагоди набрання чинності «мовного закону» [Геращенко 2019].

Однією з учасниць акції у Львові стала докторка філологічних наук, професорка Ірина Фаріон, яка дуже критично оцінює ухвалену редакцію документа, називаючи його «квазі-законом», «фантомом», характеризуючи як «нікчемний». До головних зауважень науковиці належать такі: «відповідно до нього, депутати Верховної Ради можуть не говорити українською мовою, у школи заводяться мови нацменшин, у науку – мови ЄС і англійська мова, заводиться також поняття «мова, прийнятна для сторін» у правоохоронних органах, суді, охороні здоров'я, системі прав споживача, <...> квоти на українську пісню становлять 30 відсотків, <...> журналіст має говорити українською мовою, а всі

інші – будь-якою». На думку мовознавиці, це закон, який вбиває і знищує статус державної мови, це грандіозна маніпуляція, грандіозна декорація, це утвердження ліберально-гібридної, або постколоніальної моделі [Квазі-мовний 2019].

В Ужгороді учасник Усеукраїнської акції «Мова об'єднує», організованої Рухом добровольців «Простір свободи», письменник, нині головний спеціаліст Головного управління з питань мовної політики Міністерства культури України Віктор Коврей, етнічний угорець, котрий брав участь у розробці закону, завважив: більш виваженого і толерантного до нацменшин закону годі знайти [Ужгород 2019].

Мета статті. З'ясування того, як регіональні медіа реагували на ці та інші важливі мовнополітичні події, – у нашому дослідженні.

Виклад матеріалу. За джерела емпіричного матеріалу беремо публікації найбільш відвідуваних новинних сайтів Закарпаття, більшу частину з яких тільки умовно можна назвати самостійними ЗМІ, оскільки вони майже не мають власного медіапродукту, часто не вказують джерел републікованих матеріалів та й у принципі будь-якої інформації, яку бере з них споживач, а також не є прозорими щодо функціонування: на сайтах немає редакційних контактних даних (номерів телефонів, адрес електронних і поштових скриньок), ПІБ редактора, ідентифікації власника – фізичної чи юридичної особи тощо. Так, фахівці Інституту масової інформації (ІМІ) у вересні 2018 року промоніторили 10 інформаційних вебсайтів регіону і зробили такі висновки: «Не знати, хто є власником інформаційного сайту; не бачити, хто його редагує і, відповідно, відповідає за контент – такі тенденції зафіксовані в закарпатському сегменті електронних ЗМІ. ... Сайти, які де-факто виконують функцію електронних газет, можна зарахувати до повноцінних ЗМІ, хоча далеко не всі із них є такими де-юре. Разом з тим споживач інформації має знати, хто є власником сайту і хто є його редактором. В іншому випадку у читача може виникнути питання до достовірності контенту, а сам веб-ресурс може бути у певний момент використаний як «зливний бачок» для розповсюдження сумнівної інформації» [Закарпатські онлайн-ЗМІ 2018].

Щодо достовірності опублікованої на них інформації, то за результатами моніторингу п'яти онлайн-ресурсів Закарпатської області («Мукачево.net», «Закарпаття-онлайн», «CarpatNews», «Голос Карпат» та «Перший Кабельний» – перші два ресурси є одними з найдавніших медіапроектів області і доволі впізнаваними серед аудиторії, усі п'ять сайтів є лідерами за відвідуваністю за версією лічильника ресурсу bigmir.net.): «Новини з посиланням на сумнівні джерела в різній кількості зафіксовані в усіх п'яти медіа. Тонка, але дуже важлива деталь: не факт, що ці джерела є точно сумнівними (а отже – і новини недостовірними), але такі джерела можуть видатися сумнівними для читача... Від 10 до 30 новин зі ста – стільки у стрічці новин кожного сайту зустрілося повідомлень, де не вказано джерел інформації. Для людини із журналістського серед-

овища зрозуміло, що абсолютна більшість із таких новин є повідомленнями від прес-служб. Але це не означає, що це «само по собі зрозуміло» читачам і джерело не треба вказувати. <...> Верифікувати джерела і чітко вказувати, звідки взята інформація, – це для закарпатських онлайн-медіа зайвим не стане. Адже читач (глядач/слухач) має достеменно знати, хто розповсюджує інформацію» [Стрічка 2018].

Сайт Медіацентру УжНУ, що є складником вебпорталу Ужгородського національного університету, будучи корпоративним інформресурсом, вирізняється передусім майже винятково оригінальним контентом, тож є одним із джерел інформації для популярних новинних сайтів краю. Пильну увагу до мовнополітичної проблематики сайт Медіацентру засвідчує, зокрема, відкриттям окремого розділу під назвою «Мовні справи». Представлені там публікації характеризуються широким тематичним і проблемним спектром. Читача інформують про мовнополітичні події загальнодержавного значення (ухвалення, підписання Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та набуття ним чинності; затвердження нового Українського правопису) [Мовні 2018–2019], регіональні мовнополітичні виклики та участь представників Ужгородського університету в активному пошуку шляхів реагування, в обговоренні й розв'язанні складних питань міжетнічного діалогу; поширенні досвіду інших країн, зокрема Балтії, щодо захисту національних державних мов, імплементації мовного законодавства тощо. Так, заслуговує на увагу матеріал про презентацію «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері», в якому узагальнено результати діяльності науковців УжНУ, передусім філфаку, стосовно налагодження міжетнічного діалогу, пов'язаного з мовною ситуацією, що останніми роками склалася в Україні. Авторка статті Мирослава Гараздій доходить висновку: «Видання, оперуючи фактами, показує ту тонку межу, на якій часто спекулюють. Наведені позиції чиновників, освітян, учнів та їх батьків, студентів, представників національно-культурних товариств, політичних партій, роботодавців, результати інтерв'ювання, анкетування, аналіз навчальних досягнень під час ЗНО – усе це демонструє: діалог є, і він обов'язково дасть плоди у вигляді конструктиву» [Гараздій 2019].

Матеріали Медіацентру УжНУ, сайту МОНУ мовнополітичного характеру активно републікує «Освітній портал Закарпаття» [Освітній 2019], значно розширюючи аудиторію читачів, у тому числі й за межі області, адже вебресурс входить до джерел наповнення новинної стрічки «UKR.NETу».

Розлогі публікації, присвячені мовній ситуації на Закарпатті, зокрема в системі шкільної освіти, трапляються на сайті «Uzhhorod.net.ua». Всі вони є передруками з інших джерел, однак за використаними заголовками й самим контентом можна простежити чітку державницьку позицію редакції медіа, що максимально вибудована на принципах толерантності й неупередженості.

Так, у серпні 2019 року тут опублікований великий обсягом матеріал, підготовлений ГО «Інститут Центральноєвропейської Стратегії» у рамках грантового проекту за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), джерелом якого є сайт «Varosh», з назвою «Коли рідна мова не українська: як на Закарпатті навчаються угорською, словацькою та румунською мовами» [Коли рідна мова 2019]. Матеріал яскраво й багато ілюстрований, побудований на реальному фактажі, бесідах з керівниками шкіл та батьками чи дітьми, які, однак, продовжують висловлювати стереотипні думки, що часто не відповідають дійсності. Це може свідчити або про вплив добре прищеплених маніпулятивних технологій, або про слабку комунікацію між учасниками освітнього процесу, або й про одне та інше одночасно. До прикладу, директор однієї зі шкіл висловлює часто повторювану в подібних ситуаціях думку: «Однією з причин навчання у закордонних вишах великої кількості етнічних угорців є доволі слабе володіння українською мовою. Під час одного з візитів на Закарпаття міністр освіти і науки Лілія Гриневич зауважила, що у 2018 році понад 70 % випускників – представників нацменшин – не склали ЗНО з української мови. При цьому часто вони успішні в інших дисциплінах» [там само]. Разом з тим у недавно презентованій монографії Галини Шумицької «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері» [Шумицька 2019], крім іншого, проаналізовано й результати ЗНО за 2017–2018 рр., які є у відкритому доступі на порталі Українського центру оцінювання якості освіти. Статистика свідчить, що закарпатські школярі (особливо ті, хто навчається в школах, де викладання – мовами національних меншин), які показують на тестуванні найнижчі в Україні результати, нерідко мають невисокі показники не лише з української мови і літератури, а й з інших предметів, зокрема й коли складають їх рідною для них угорською чи румунською мовами. Виходить, що корінь проблеми, яку зазвичай шукають у мовному питанні, далеко не тільки в державній мові, бо під час навчання і складання багатьох дисциплін саме українською спостерігаються кращі результати.

Для поліпшення ситуації педагоги висловлюють пропозицію: «потрібно зробити в УжНУ окрему підгрупу на відділенні української мови і літератури для випускників румунських і угорських шкіл. Вони повинні мати двомовну підготовку. Друга проблема – на українську мову вступають в основному україномовні діти. А ЗНО вони складають однаково з нашими. Відповідно вони мають більше шансів на вступ, ніж етнічні угорці. Потрібно для них також знизити вже вступний прохідний поріг до вишу або на пільговій основі набирати випускників таких шкіл. Тоді через 5–6 років я буду мати кадри». І це тоді, коли це питання в Ужгородському національному університеті вирішено ще два роки тому [На філфаку 2018], тож директор уже мав би провадити профорієнтаційну роботу серед своїх школярів, а за допомогою магістрантів УжНУ успішно вирішувати наболілі кадрові питання.

Стосовно ж того, що питання складності складання ЗНО учнями зі шкіл з мовами навчання національних меншин, які не входять до слов'янської групи мов, вирішено у 2019 році через зниження до 14 тестових балів прохідного порогу, у той час як для решти учнів вітчизняних шкіл він становив 23, – то ми погоджуємося з думкою пані Гриневич, що «це адаптивний крок і не вирішує головної проблеми в цілому – випускники українських шкіл не говорять державною мовою. І це великий виклик». Тож думка пана Йосипа Кантора про значно покращені завдяки цьому показники успішності, на наш погляд, засвідчують вболівання радше про формальний, але аж ніяк не змістовий бік справи.

Варто зауважити, що матеріал подібної тематики з'явився на сайті «Uzhgorod.net.ua» й у вересні 2017 року, гарячий період на Закарпатті, коли Президент підписав новий закон «Про освіту», ст. 7 якого викликала чимало і внутрішньо-, і зовнішньополітичних реакцій. Ідеться про републікацію із сайту «Zbruc» під назвою «Освіта для нацменшин Закарпаття змінюється: «синьо-жовтого» – тобто українського – має ставати більше [Мартинів 2017]. Наведений там коментар активіста із Закарпаття Святослава Бабілі актуальний значною мірою й нині: «Звичайно, можна відкривати чергові факультети з угорською мовою навчання, але наскільки це ефективно? В Ужгородському національному університеті є факультет (нині навчально-науковий інститут. – Авт.), де навчаються угорською мовою. Але основне питання тоді: для чого ми готуємо цих випускників? Працювати в Україні їм не вдасться, бо вони не знають термінології та української мови. В Україні є 150 тисяч угорців. Часто вони навіть не можуть порозумітись зі своїми співвітчизниками. За них спілкуються голови організацій, уряди інших держав тощо. Переконали, що українці мали би самі між собою розумітись. У мене питання: чому український угорець не може стати Президентом України? Зараз у дітей забирають таку можливість» [там само].

Привертає увагу і матеріал 2016 року «Мовна ситуація Закарпаття: дослідження застосування у всіх сферах життя» [Мовна 2016] з покликанням на Рух добровольців «Простір свободи» [Становище 2016], що базується на аналізі даних державної статистики, соціології, а також моніторингових досліджень, виконаних волонтерами в усіх регіонах України, які на той час висновкують про загрозу мовній ідентичності українців і національній безпеці держави.

Ці та інші матеріали мовнополітичного спрямування, перепубліковані у тому числі й із сайту Медіацентру УжНУ, засвідчують як мінімум небайдуже ставлення редакції сайту «Uzhgorod.net.ua» до важливих суспільно-політичних питань в Україні.

Найвідвідуваніші новинні ресурси області «Закарпаття онлайн» та «Mukachevo.net», які зазвичай дотримуються твердої державницької політики у висвітленні мовної проблематики, про що ми писали раніше [Шумицька 2017a], публікують переважно короткі інформаційні матеріали про всі

основні події навколо мовного питання, які часто вміщують перехресні гіперлінки з іншими матеріалами подібної тематики і переважно є репостами зі сторонніх ресурсів.

Привертає увагу публікація «Закарпаття онлайн» про регіональну подію: наприкінці травня 2019 року депутати обласної ради ухвалили звернення до Президента Володимира Зеленського щодо можливості направлення Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» до Конституційного Суду України, оскільки, як зауважив тодішній голова облради Михайло Рівіс, «є думка, що цим законом звужуються права нацменшин, а Конституцією це прямо заборонено. Якщо Конституційний суд вирішить, що це правильно, ми не будемо мати ніяких зауважень». Матеріал викидав жваве коментування в мережі, а оскільки, за нашими спостереженнями, редакція сайту модерує коментарі, то з тих, які залишилися під матеріалом, можна висновкувати й про позицію самої редакції щодо події, яка стала інформаційним приводом. Наводимо для прикладу один із наймісткіших за обсягом і змістом: «рівіс сформулював суть звернення точно так як це сформулювали мадяри ці люди навіть не намагаються якось перефразувати угорську позицію а беруть і слово в слово повторяють те що їм прислали з будапешта закарпатська обласна рада це вже не державний орган україни це своєрідний філіал угорського мз цікава деталь закон приймали з ініціативи парламентської більшості і колишнього президента порошенка але в обласній раді дотепер діє коаліція бпм угорців і регіоналів чому такі принципи угорці не виходять з коаліції один з членів якої так утискає їхні мовні права (стиль, орфографію і пунктуацію оригіналу збережено. – Авт.)» (Закарпатська облрада 2019).

«Mukachevo.net» опублікувало також інформацію про реакцію на ухвалення українського закону Угорщини, яка збільшила фінансову підтримку закарпатським угорцям у вигляді соціального пакету майже вдвічі (йдеться про суму допомоги, що перевищує 2,5 мільярди форинтів). Наведено фрагмент із заяви Державного секретаря з питань національної політики Угорщини Арпада Яноша Потапі, який вважає підписання закону Президентом України «підризом прав національних меншин» [Угорщина 2019].

Цей же ресурс робить акцент на тому, як народні депутати від Закарпаття проголосували за Закон: «за» – Роберт Горват, Валерій Лунченко, Іван Крулько, «утримались» – Іван Балоба, Віктор Балоба, «не голосував» – Михайло Ланьо, «відсутні» – Василь Петьовка, Василь Брензович та Павло Балоба, – таким чином, підтримали документ троє з дев'яти [Як народні 2019].

«Закарпаття онлайн» ще до парламентських виборів турбувалося, що в Офісі вже чинного Президента Володимира Зеленського можуть запропонувати референдум про статус регіональної для російської мови на території Донецької та Луганської області. Тож на сайті активно висвітлювали позицію Петра Порошенка та партії «Європейська солідар-

ність», в якій розробили Євроатлантичну хартію – документ, що має прискорити вступ України до НАТО: «Події розгортаються так, що повзучий проросійський реванш стає дедалі очевиднішим. Але торгівля мовою не принесе Україні жодних дивідендів. І не зупинить Росію. Бо Росія прийшла не по Луганськ, не по Донецьк, і навіть не по Крим». За словами п'ятого Президента України, головна мета реваншу – зупинити рух України до членства в Євросоюзі та НАТО і повернути у сферу впливу Росії всю Україну, від Донбасу до Галичини [Керівник 2019]. Щоправда, відгуки під матеріалом засвідчують цілковиту зневагу більшості коментаторів до самої статті Петра Порошенка як політика та до його заяв.

Важливу інформацію до розуміння редакційної політики ще одного крайового медіаресурсу – «Перший кабельний» – знаходимо в публікації «Закарпаття онлайн» 2017 року: «...на Закарпатті створений і розвивається інформаційний проект, що є, фактично, власністю Віктора Медведчука – провідника політики В.Путіна в Україні. На яку перспективу розраховано цей інформаційний продукт, до яких масштабів його буде розширено і в який конкретно момент буде активно задіяно з антиукраїнською метою – це вже не сфера журналістських пошуків, а компетенція спецслужб. Нині ж можна лише констатувати, що навіть на початковій стадії свого існування цей засіб масової інформації уже готовий доносити кремлівську пропаганду у вуха жителів двох найбільших міст Закарпаття – Ужгорода і Мукачева, а також Виноградова. І з огляду на реалії розв'язаної Росією «гібридної» війни це не може не турбувати» [На Закарпатті 2017]. Такий широкий коментар використовуємо з огляду на те, що публікації мовнополітичного характеру на «Першому кабельному» лише підтверджують наведені припущення.

Так, іще в січні 2017 року тут розміщений репост з <http://vybor.ua> – роз'яснення Віктора Медведчука щодо можливих наслідків нового закону про мову: «...цей проект (ідеється про зареєстрований тоді законопроект № 5670 «Про державну мову». – Авт.), який у народі вже охрестили «лінгвістичним геноцидом», суперечить українському і міжнародному законодавству. Окремі норми цього, з дозволу сказати, продукту законотворчої діяльності псевдопатріотів суперечать Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53 та частини третьої статті 10 Конституції України, якою гарантується «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України», а також не узгоджуються з міжнародними договорами, які є частиною національного законодавства України. Цілком очевидно, що прийняття даного закону не сприятиме єднанню нації і збереженню територіальної цілісності, а лише посилить розкол у суспільстві за національними і мовними ознаками. Такі дії законодавців інакше як «одержавленим сепаратизмом» не назвеш» [Закон про мову 2017].

У вересні того ж 2017 року після ухвалення Закону «Про освіту» тут репостять з «KhustNews.in.ua» публікацію під назвою «Закон про освіту:

куди заведуть мовні пристрасті на Закарпатті», у якій найбільше хвилювань через реакцію Угорщини на цю подію, а найбільш цитованою є «ректорка угорського інституту на Закарпатті» Ільдико Орос, яка назвала Закон про освіту «поверненням сталінських часів» [Закон про освіту 2017]. І хоч для створення картини нібито дотримання елементарних журналістських стандартів тут використано й думку голови закарпатської обласної філії «Руху захисту української мови» Ірини Гармасій, акцент, однак, зроблений на тому, що «угорські освітяни» (sic! не «угорськомовні», а «угорські» в Україні. – Авт.) обурені новим документом та «обговорюють можливі страйки у селах».

Не змінилася риторика згаданого ресурсу й дотепер: на початку 2018 року тут републіковано матеріал з «РІА Новості Україна» під назвою «Венеціанська комісія визнала російську мову пригнобленою в Україні» [Венеціанська 2018]. Український оглядач Володимир Матвеев, покликаючись на різні закордонні медіа, у тому числі й французьке видання, в останньому абзаці тонко підводить до тої ж думки про «масові протести» й «громадянську війну»: «Після закону про мову хвиля протестів прокотилася в декількох великих містах на сході країни. Ці демонстрації стали передумовою української громадянської війни, яка стала наріжним каменем політики дерусифікації України». Відділення Донбасу дозволяє Києву «нейтралізувати» більшість «проросійського» електорату країни, тому цілком ймовірно, що нинішнє блокування Мінських угод продовжиться до президентських виборів в Україні 31 березня 2019 року» [там само].

Передбачувано у цьому контексті звучить заголовок матеріалу вже квітня 2019 року «10 років за заклик до двомовності: що говориться в законі про мову, який прийняла Рада?» [10 років 2019], що за змістом є нібито абсолютно нейтральним, що правда, висвітлює перебіг подій з покликанням на сайт «Страна.ua», теж сумнівної репутації. І хоч кількість переглядів цих матеріалів порівняно невисока, погоджуємося з думкою, висловленою вище, про те, що в умовах гібридної війни з Росією це не може не турбувати в країні, яка просто зобов'язана дбати про свій простір, інформаційний зокрема.

Парадоксально в країні з одною державною мовою звучить заголовок матеріалу ще одного сайту «RMG.ua»: «Закарпатські угорці скаржаться, що бюлетені написані українською мовою» [Закарпатські угорці 2019].

Покликаючись на відеоматеріал з Берегівщини телеканалу «Сіріус», на сайті пишуть: «Зміст бюлетенів жителі села Бене ледь розуміють, але на дільниці приходять активно. <...> Закарпатські угорці кажуть: зручними для них були б двомовні бюлетені». Такі факти лише підтверджують, що громадяни України не знають державної мови, отже, не дотримуються законів країни, в якій проживають, а засоби масової інформації свідомо чи несвідомо вдаються до антидержавної пропаганди: матеріал під заголовком «Підписання закону про мову обурило угорців Закарпаття» вміщує офіційне

звернення Товариства угорської культури Закарпаття (голова – В. Брензович) до тодішнього президента Петра Порошенка з проханням не підписувати мовний закон, мовляв, він є «дискримінаційним, що в основі порушує людські права громадян України, радикально обмежує права національних меншин України на вільне користування рідними мовами, продовжує збільшувати напруженість як у внутрішній, так і зовнішній політиці держави. Закон також суперечить прагненням України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції» [Підписання 2019].

Ще у вересні видання активно пропагувало позицію партії Сергія Тарути «Основа» про те, що компромісом у мовному питанні може бути такий: «Одна державна мова і дві офіційні (англійська та російська), закріплення статусу мов нацменшин», абсолютно не переймаючись бодай термінологічним сплутуванням, яке, припускаємо, може бути й свідомим, використаним з маніпулятивною метою: найпоширеніше значення терміна «офіційна мова» – це основна мова країни, у такому розумінні він є повністю синонімічним термінові «державна мова» [Янковська 2014]. Тож зміст публікації «Що робити з мовами в Україні» кожен може тлумачити, як хоче, бо ж «Сергій Тарута, попри те, що є вихідцем з російськомовного сходу України, завжди переконував, що єдиною державною мовою повинна бути українська мова, а все решта – спекуляції». І хоч «державна політика в мовному питанні повинна бути м'якою, бо мова не терпить насильства», «в Україні має бути одна державна мова. А розмови про другу державну – це все дурниці!» – був категоричним Сергій Тарута [Що робити 2018]. Це не заважає у липневому матеріалі за 2019 рік під назвою «МЗС України викликало посла Угорщини через різкі заяви, які стосуються Закарпаття» на сайті висловити здивування з непослідовності закордонних сусідів: попри всі зусилля української сторони позбавити неприємної тіні дружні загалом відносини країн, угорська сторона й далі розвиває дивну, м'яко кажучи, публічну риторіку, адже, за словами виконувача обов'язків міністра закордонних справ України Єгора Божка, українська сторона виконала рекомендації Венеціанської комісії та пішла назустріч угорській стороні щодо імплементації закону України «Про освіту», а в Законі «Про забезпечення функціонування української мови як державної» враховане прохання угорської сторони щодо продовження перехідного періоду до 2023 року» [МЗС України 2019].

Сподівання на те, що до Закону про мову внесуть зміни, плекають і на сайті «Голос Карпат», де ключовою цитатою публікації стає пряма мова безіменного представника партії «Слуга народу»: «Українська – єдина державна мова, з цим ніхто не сперечається. Але в цій сфері повинна працювати система прямиків, а не кнутів. Штрафувати за те, що людина говорить російською, — це маячня. Думаю, найближчим часом до закону буде внесено зміни» [У Зеленського 2019].

У редакції онлайн-видання «Karpatnews», схоже, переймаються тільки тим, що у ЄС очікують

оприлюднення фінальної версії українського закону про мову. Про це, зокрема, свідчить коротенька замітка з покликанням на «Європейську правду» [У ЄС очікують 2019].

Висновки. Таким чином, найвідвідуваніші новинні ресурси області демонструють проукраїнський вектор у висвітленні мовної проблематики, переважно перепубліковуючи короткі замітки про найголовніші навколословні події. Утім деякі з сайтів містять публікації відчутно проросійського чи проугорського спрямування в аналі-

зованому аспекті, і хоч кількість читачів на цих сайтах порівняно невисока, за умов гібридної війни з Росією в країні, яка зобов'язана дбати про свій простір, інформаційний зокрема, такі факти не можуть не турбувати.

Разом з тим радує, що аудиторія вебресурсів, які стоять на твердих державницьких позиціях у мовному питанні, набагато численніша, що дає підстави сподіватися на зміцнення націєцентричної свідомості більшої частини українського соціуму на Закарпатті.

ЛІТЕРАТУРА

- 10 років за заклик до двомовності: що говориться в законі про мову, який прийняла Рада? *Перший.com.ua*. URL: <https://pershij.com.ua/10-rokiv-za-zaklyky-do-dvovovnosti-shcho-hovorytsia-v-zakoni-promovu-iakui-pryiniiala-rada> (дата звернення: 17.09.2019).
- Бомбезно: проект для вчителів української мови та літератури. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoji-movy-ta-literatury> (дата звернення: 30.03.2019).
- Венеціанська комісія визнала російську мову пригнобленою в Україні. *Перший.com.ua*. URL: <https://pershij.com.ua/venetsianska-komisii-vyznala-rosiisku-movu-pryhoblenoiu-v-ukraini> (дата звернення: 17.09.2019).
- Гараздій М. Галина Шумицька: «Підігрівання мовного питання можна інтерпретувати як політичну гру, яка, однак, будь-якої миті може вийти з-під контролю того, хто вважає, що все контролює». Медіацентр УжНУ. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/chez-dialog-do-vzayemorozuminnya-v-multylingvalnomu-prostori-dekanesa-filfaku-uzhnu-prezentovala-monografiyu/2019-06-18-34174> (дата звернення: 14.09.2019).
- Герашенко анонсувала акцію на підтримку української мови у 20 містах. *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2741044-gerashenko-anonsuvava-akciu-na-pidtrimku-ukrayinskoji-movi-u-20-mistah.html> (дата звернення: 19.07.2019).
- Закарпатська облрада просить Зеленського скерувати закон про мову до КСУ. *Закарпаття онлайн Beta*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/192503-Zakarpatska-oblrada-prosyet-Zelenskoho-skeruvaty-zakon-promovu-do-KSU-> (дата звернення: 12.09.2019).
- Закарпатські онлайн-ЗМІ не називають своїх власників, а деякі – і редакторів. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/blogs/zakarpatski-onlajn-zmi-ne-nazyvayut-svojih-vlasnykiv-a-deyaki-i-redaktoriv> (дата звернення: 18.09.2019).
- Закарпатські угорці скаржаться, що бюлетені написані українською мовою. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/life/78838-zakarpatski-ugorci-skarzhatsya-shho-byuletteni-napysani-ukrayinskoju-movoyu> (дата звернення: 17.09.2019).
- Закон про мову це – «лінгвістичний геноцид». *Перший.com.ua*. URL: <https://pershij.com.ua/zakon-promovu-lingvistichniy-genocid> (дата звернення: 17.09.2019).
- Закон про освіту: куди заведуть мовні пристрасті на Закарпатті. *Перший.com.ua*. URL: <https://pershij.com.ua/zakon-pro-osvitu-kudi-zavedut-movni-p> (дата звернення: 17.09.2019).
- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 5.05.2019)
- Квазі-МОВНИЙ закон вступає в силу – Ірина Фаріон | НТА. *YouTube-канал Ірини Фаріон*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=z_9K-QMyiUg (дата звернення: 18.07.2019).
- Керівник Офісу Зеленського протягує для Донбасу регіональну російську мову. *Закарпаття онлайн Beta*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/193649-Kerivnyk-Ofisu-Zelenskoho-protiahue-dlia--Donbasu-rehionalnu-rosiisku-movu> (дата звернення: 27.07.2019).
- Коли рідна мова не українська: як на Закарпатті навчаються угорською, словацькою та румунською мовами. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/140587> (дата звернення: 15.09.2019).
- Мартинів М. Освіта для нацменшин Закарпаття змінюється: «синьо-жовтого» – тобто українського – має бути більше. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/115499> (дата звернення: 12.09.2019).
- МЗС України викликало посла Угорщини через різкі заяви, які стосуються Закарпаття. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/politics/81251-mzs-ukrainy-vyklykalo-posla-ugorshhynu-chez-rizki-zayavy-yaki-stosuyutsya-zakarpattya> (дата звернення: 15.09.2019).
- Мовна ситуація Закарпаття: дослідження застосування у всіх сферах життя. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/102303> (дата звернення: 12.09.2019).
- Мовний закон: Сльченко радить Росії розгледіти “колоду у власному оці” *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741589-movnij-zakon-elcenko-radit-rosii-rozgliediti-kolodu-u-vlasnomu-oci.html> (дата звернення: 19.07.2019)

19. Мовні справи. *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/spravu-movni> (дата звернення: 18.09.2019).
20. На Закарпатті відкрито працюють телеканал і сайт кума Путіна Медведчука. *Закарпаття онлайн Beta*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/167311-Na-Zakarpatti-vidkryto-pratsiuiut-telekanal-i-sait-kuma-Putina-Medvedchuka> (дата звернення: 17.09.2019).
21. На філфаку УжНУ – українська + англійська, угорська, румунська. *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/2018-08-23-24958> (дата звернення: 12.09.2019).
22. Освітній портал Закарпаття URL: <https://osvita.uz.ua> (дата звернення: 15.09.2019).
23. Підписання закону про мову обурило угорців Закарпаття. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/life/79979-pidpysannya-zakonu-pro-movu-oburylo-ugorciv-zakarpattya> (дата звернення: 17.09.2019).
24. Після прийняття мовного закону на Україну чекає благодать – Гриценко. Фейсбук-сторінка телепередачі «Право на владу». URL: <https://www.facebook.com/pravonavladu/videos/433040954126343> (дата звернення: 25.04.2019)
25. Пристайко: Якою мовою говорити – це внутрішнє питання України, а не Росії в ООН. *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741225-pristajko-akou-movou-govoriti-ce-vnutrisne-pitanna-ukraini-a-ne-rosii-v-oon.html> (дата звернення: 19.07.2019)
26. Про затвердження дорожньої карти імплементації статті 7 Закону України «Про освіту» в закладах загальної середньої освіти на 2019-2023 роки. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementaciyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki> (дата звернення: 29.03.2019).
27. Проект Закону «Про повну загальну середню освіту». Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/03.2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_cory.pdf (дата звернення: 30.03.2019).
28. Рада розблокувала закон про мову, його підписав Парубій. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/14/7214972> (дата звернення: 17.05.2019)
29. Радбез ООН: українська мова загрожує не миру, а «руському міру». *Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741919-radbez-oon-ukrainska-mova-zagrozue-ne-miru-a-ruskomu-miru.html> (дата звернення: 19.07.2019)
30. Становище української мови в Україні у 2016 році: аналітичний огляд. *Рух добровольців «Простір свободи»*. URL: <https://docs.google.com/document/d/1ScYcGPhLeu5Y7P8CglwOX1sk7ITqf3D9VhQBZgNRp/ac/edit> (дата звернення: 12.09.2019).
31. Стрічка новин закарпатського сайту: не завжди є джерело, не завжди воно достовірне. *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/blogs/strichka-novyn-zakarpatsko-ho-sajtu-ne-zavzhdy-je-dzherelo-ne-zavzhdy-vono-dostovirne> (дата звернення: 18.09.2019).
32. У ЄС очікують оприлюднення фінальної версії українського закону про мову. *KarpatNews.in.ua*. URL: <https://karpatnews.in.ua/news/160935-u-yes-ochikuiut-opryliudnennia-finalnoi-versii-ukrainskoho-zakonu-pro-movu.htm> (дата звернення: 15.09.2019).
33. У Зеленського хочуть внести зміни до Закону про мову. Голос Карпат. URL: https://goloskarpat.info/society/5d39fcac0aee5/?utm_content= (дата звернення: 15.09.2019).
34. Угорське фінансування: ЗМІ опублікували суми, якими оперує Василь Брензович. *Закарпатський інформаційно-діловий портал «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/605364> (дата звернення: 28.07.2019)
35. Угорщина відреагувала на закон про мову в Україні вдвічі збільшивши допомогу закарпатським угорцям. *Закарпатський інформаційно-діловий портал «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/503871> (дата звернення: 17.06.2019).
36. Ужгород підтримав акцію «Мова об'єднує», що відбулася в сотні міст України. *Медіацентр УжНУ*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/uzhgorod-pidtrymav-aktsiyu-mova-ob-yednuye-shho-vidbulasya-v-sotni-mist-ukrayiny/2019-07-17-35361> (дата звернення: 18.07.2019).
37. Шумицька Г. В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 104 с.
38. Шумицька Г. В., Путрашик В. І. Новинні сайти як індикатор мовної ситуації в Україні (на прикладі веб-ресурсів Закарпаття). *Стиль і текст. Науковий збірник*. 2017. Випуск 1 (17). С. 163–180.
39. Шумицька Г., Путрашик В. Мовне питання в Україні після висновків Венеційської комісії: закарпатський онлайн медіакурс. Таврійські філологічні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26–27 січня 2018 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 188–193.
40. Шумицька Г., Путрашик В. Реакція медіа на статтю 7 Закону «Про освіту» як віддзеркалення сучасної мовної ситуації в Україні (на матеріалах новинних веб-ресурсів Закарпаття). *Науковий потенціал та перспективи розвитку філологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8–9 грудня 2017 р.* Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017а. С. 174–178.

41. Що робити з мовами в Україні. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/politics/74004-shho-robyty-z-movamy-v-ukraini> (дата звернення: 17.09.2019).
42. Як народні депутати від Закарпаття проголосували за закон про мову. *Закарпатський інформаційно-діловий портал «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/493401> (дата звернення: 17.06.2019).
43. Янковська Г. В. Державна та/або офіційна мови: ототожнення чи розмежування? Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. Ужгород: Гельветика, 2014. Вип. 29. Т. 1. С. 123–126.

REFERENCES

1. 10 rokiv za zaklyky do dvomovnosti: shcho hovorytsia v zakoni pro movu, yakyi pryiniala Rada? [10 years about calls for bilingualism: what is said in the Law on Language adopted by the Council?] *Pershij.com.ua*. URL: <https://persnij.com.ua/10-rokiv-za-zaklyky-do-dvomovnosti-shcho-hovorytsia-v-zakoni-pro-movu-ia-kyi-pryyniala-rada> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].
2. Bombezno: proekt dlia vchyteliv ukraïnskoi movy ta literatury [Bombing: A project for teachers of Ukrainian language and literature]. *Osvitoria*. URL: <https://osvitoria.media/event/bombezno-proekt-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury> (data zvernennia: 30.03.2019) [in Ukrainian].
3. Venetsianska komisiia vyznala rosiïsku movu pryhnoblenoiu v Ukraini [The Venice Commission recognized the Russian language as oppressed in Ukraine]. *Pershij.com.ua*. URL: <https://persnij.com.ua/venetsianska-komisiia-vyznala-rosiïsku-movu-pryhnoblenoiu-v-ukraini> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].
4. Harazdii M. Halyna Shumytska: «Pidihrivannia movnoho pytannia mozna interpretuvaty yak politychnu hru, yaka, odnak, bud-yakoi myti mozhe vyity z-pid kontroliu toho, khto vvazhaie, shcho vse kontroliuie» [The warming of the language issue can be interpreted as a political game, which, however, can, at any moment, get out of the control of the one who believes that everything controls]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/cherez-dialog-do-vzayemorozuminnya-v-multylingvalnomu-prostori-dekanesa-filfaku-uzhnu-prezentovala-monografiyu/2019-06-18-34174> (data zvernennia: 14.09.2019) [in Ukrainian].
5. Herashchenko anonsuvala aktsiiu na pidtrymku ukraïnskoi movy u 20 mistakh [Herashchenko announced an action to support the Ukrainian language in 20 cities]. *Ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo «Ukrinform»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2741044-gerasenko-anonsuvala-akciu-na-pidtrimku-ukraïnskoi-movi-u-20-mistah.html> (data zvernennia: 19.07.2019) [in Ukrainian].
6. Zakarpatska obrada prosyt Zelenskoho skeruvaty zakon pro movu do KSU [The Transcarpathian Regional Council asks Zelenskyi to refer the Language Law to the CCU]. *Zakarpattia onlain Beta*. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/192503-Zakarpatska-obrada-prosyt-Zelenskoho-skeruvaty-zakon-pro-movu-do-KSU> (data zvernennia: 12.09.2019) [in Ukrainian].
7. Zakarpatski onlain-ZMI ne nazyvaiut svoikh vlasnykiv, a deiaki – i redaktoriv [Transcarpathian online media do not name their owners, and some – and editors]. *Instytut masovoi informatsii*. URL: <https://imi.org.ua/blogs/zakarpatski-onlajn-zmi-ne-nazyvayut-svoijih-vlasnykiv-a-deyaki-i-redaktoriv> (data zvernennia: 18.09.2019) [in Ukrainian].
8. Zakarpatski uhortsii skarzhatsia, shcho biuleteni napysani ukraïnskoiu movoiu [Transcarpathian Hungarians complain that the ballots are written in Ukrainian]. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/life/78838-zakarpatski-ugorci-skarzhatsia-shho-byuleteni-napysani-ukraïnskoyu-movoyu> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].
9. Zakon pro movu tse – «linhvistychnyi henotsyd» [The Language Law is a «linguistic genocide»]. *Pershij.com.ua*. URL: <https://persnij.com.ua/zakon-pro-movu-lingvistichnyi-genocid> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].
10. Zakon pro osvitu: kudy zavedut movni prystrasti na Zakarpatti [Law on Education: Where language passions will lead in Transcarpathia]. *Pershij.com.ua*. URL: <https://persnij.com.ua/zakon-pro-osvitu-kudy-zavedut-movni-p> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoi movy yak derzhavnoi» [The Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as State One»]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (data zvernennia: 5.05.2019) [in Ukrainian].
12. Kvazi-MOVNYI zakon vstupaie v sylu – Iryna Farion | NTA. [The Quasi-Linguistic Law enters into force – Irina Farion] *YouTube-kanal Iryny Farion*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=z_9K-QMyiUg (data zvernennia: 18.07.2019) [in Ukrainian].
13. Kerivnyk Ofisu Zelenskoho protiahuie dlia Donbasu rehionalnu rosiïsku movu [The head of the Zelenskyi Office extends the regional Russian language to Donbas]. *Zakarpattia onlain Beta*. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/193649-Kerivnyk-Ofisu-Zelenskoho-protiahuie-dlia--Donbasu-rehionalnu-rosiïsku-movu> (data zvernennia: 27.07.2019) [in Ukrainian].
14. Koly ridna mova ne ukraïnska: yak na Zakarpatti navchaiutsia uhorskoïu, slovatskoïu ta rumunskoïu movamy [When the mother tongue is not Ukrainian: as in the Transcarpathian languages are taught in Hungarian, Slovak and Romanian]. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/140587> (data zvernennia: 15.09.2019) [in Ukrainian].
15. Martyniv M. Osvita dlia natsmenshyn Zakarpattia zminiuietsia: «syno-zhovtoho» – tobto ukraïnskoho

– maie buty bilshe [Education for national minorities in Transcarpathia is changing: there should be more blue-yellow – that is, Ukrainian]. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/115499> (data zvernennia: 12.09.2019) [in Ukrainian].

16. MZS Ukrainy vyklykalo posla Uhorshchyny cherez rizki zaiavy, yaki stosuiutsia Zakarpattia [The Ukrainian Foreign Ministry summoned the Hungarian ambassador because of harsh statements concerning Transcarpathia]. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/politics/81251-mzs-ukrainy-vyklykalo-posla-ugorshhyny-cherez-rizki-zayavy-yaki-stosuyutsya-zakarpattya> (data zvernennia: 15.09.2019) [in Ukrainian].

17. Movna sytuatsiia Zakarpattia: doslidzhennia zastosuvannia u vsikh sferakh zhyttia [Transcarpathian linguistic situation: study of application in all spheres of life]. *Uzhgorod.net.ua*. URL: <http://uzhgorod.net.ua/news/102303> (data zvernennia: 12.09.2019) [in Ukrainian].

18. Movnyi zakon: Yelchenko radyt Rosii rozghledity “kolodu u vlasnomu otsi” [Language Law: Yelchenko advises Russia to consider a «deck in its own eye»]. *Ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo «Ukrinform»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741589-movnij-zakon-elcenko-radit-rosii-rozghlediti-kolodu-u-vlasnomu-oci.html> (data zvernennia: 19.07.2019) [in Ukrainian].

19. Movni spravy [Language matters]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/spravy-movni> (data zvernennia: 18.09.2019) [in Ukrainian].

20. Na Zakarpatti vidkryto pratsiuiut telekanal i sait kuma Putina Medvedchuka [A television channel and a site of Putin Medvedchuk's godfather are open in Transcarpathia]. *Zakarpattia onlain Beta*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/167311-Na-Zakarpatti-vidkryto-pratsiuiut-telekanal-i-sait-kuma-Putina-Medvedchuka> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].

21. Na filfaku UzhNU – ukrainska + anhliiska, uhorska, rumunska [At the UzhNU Filfak – Ukrainian + English, Hungarian, Romanian]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/na-filfaku-uzhnu-ukrayinska-anglijska-ugorska-rumunska/2018-08-23-24958> (data zvernennia: 12.09.2019) [in Ukrainian].

22. Osvitnii portal Zakarpattia [Educational portal of Transcarpathia]. URL: <https://osvita.uz.ua> (data zvernennia: 15.09.2019) [in Ukrainian].

23. Pidpysannia zakonu pro movu oburylo uhortsiv Zakarpattia [The signing of the Law on Language angered the Hungarians of Transcarpathia]. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/life/79979-pidpysannya-zakonu-pro-movu-oburylo-ugorciv-zakarpattya> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].

24. Pislia pryiniattia movnoho zakonu na Ukrainu chekaie blahodat – Hrytsenko [After the adoption of the law on Ukraine, the grace awaits – Hrytsenko]. *Feisbuk-storinka teleperedachi «Pravo na vladu»*. URL: <https://www.facebook.com/pravonavladu/videos/433040954126343> (data zvernennia: 25.04.2019) [in Ukrainian].

25. Prystaiko: Yakoiu movoiu hovoryty – tse vnutrishnie pytannia Ukrainy, a ne Rosii v OON [Prystayko: What language to speak is an internal issue for Ukraine, not for Russia at the UN]. *Ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo «Ukrinform»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741225-pristajko-akou-movou-govoriti-ce-vnutrisne-pitanna-ukraini-a-ne-rosii-v-oon.html> (data zvernennia: 19.07.2019) [in Ukrainian].

26. Pro zatverdzhennia dorozhnoi karty implementatsii statii 7 Zakonu Ukrainy «Pro osvitu» v zakladakh zahalnoi serednoi osvity na 2019-2023 roky [On approval of the roadmap for the implementation of Article 7 of the Law of Ukraine «On Education» in general secondary education institutions for 2019–2023]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-dorozhnoyi-karti-implementaciyi-statti-7-zakonu-ukrayini-pro-osvitu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-na-2019-2023-roki> (data zvernennia: 29.03.2019) [in Ukrainian].

27. Proekt Zakonu «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Draft Law «On Complete General Secondary Education»]. *Uriadovi portal*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2019/03.2019/MON-NEW-ZAKON-12-03-2019-2-%D1%84%D1%96%D0%BD_copy.pdf (data zvernennia: 30.03.2019) [in Ukrainian].

28. Rada rozblokuvala zakon pro movu, yoho pidpysav Parubii [The Council unlocked the Law on Language, signed by Parubiy]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.ppravda.com.ua/news/2019/05/14/7214972> (data zvernennia: 17.05.2019) [in Ukrainian].

29. Radbez OON: ukrainska mova zahrozhuie ne myru, a «ruskomu miru» [UN Security Council: the Ukrainian language is not a threat to peace, but to «Russian peace»]. *Ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo «Ukrinform»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2741919-radbez-oon-ukrainska-mova-zagrozue-ne-miru-a-ruskomu-miru.html> (data zvernennia: 19.07.2019) [in Ukrainian].

30. Stanovyshche ukrainskoi movy v Ukraini u 2016 rotsi: analitychnyi ohliad [The position of the Ukrainian language in Ukraine in 2016: an analytical review]. *Rukh dobrovoltsiv «Prostir svobody»*. URL: <https://docs.google.com/document/d/1ScYcGPhLeu5Y7P8Cg1wOX1sk7ITqf3D9VhQBZgNRpac/edit> (data zvernennia: 12.09.2019) [in Ukrainian].

31. Strichka novyn zakarpatskoho сайtu: ne zavzhdy ye dzherelo, ne zavzhdy vono dostovirne [Transcarpathian site news feed: not always a source, not always a reliable one]. *Instytut masovoi informatsii*. URL: <https://imi.org.ua/blogs/strichka-novyn-zakarpatskoho-sajtu-ne-zavzhdy-je-dzherelo-ne-zavzhdy-vono-dostovirne> (data zvernennia: 18.09.2019) [in Ukrainian].

32. U YeS ochikuiut opryliudnennia finalnoi versii ukrainskoho zakonu pro movu [The final version of the Ukrainian language law is expected to be published in the EU]. *KarpatNews.in.ua*. URL: <https://karpatnews>.

in.ua/news/160935-u-yes-ochikiut-opryliudnennia-finalnoi-versii-ukrainskoho-zakonu-pro-movu.htm (data zvernennia: 15.09.2019) [in Ukrainian].

33. U Zelenskoho khochut vnesty zminy do Zakonu pro movu [Zelenskyi wants to amend the Law on Language]. *Holos Karpat*. URL: https://goloskarpat.info/society/5d39fcac0aee5/?utm_content= (data zvernennia: 15.09.2019) [in Ukrainian].

34. Uhorske finansuvannia: ZMI opublikuvaly sumy, yakymy operuie Vasyl Brenzovych [Hungarian Funding: The media published the amounts operated by Vasyl Brenzovych]. *Zakarpatskyi informatsiino-dilovy portal «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/605364> (data zvernennia: 28.07.2019) [in Ukrainian].

35. Uhorschchyna vidreahuvala na zakon pro movu v Ukraini vdvichi zbilshyvshy dopomohu zakarpatskym uhortsiam [Hungary responded to the Language Law in Ukraine by doubling its assistance to the Transcarpathian Hungarians]. *Zakarpatskyi informatsiino-dilovy portal «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/503871> (data zvernennia: 17.06.2019) [in Ukrainian].

36. Uzhhorod pidtrymav aktsiiu «Mova obiednuie», shcho vidbulasia v sotni mist Ukrainy [Uzhhorod supported the «Language unites» action, which took place in hundreds of cities of Ukraine]. *Mediatsentr UzhNU*. URL: <https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/uzhgorod-pidtrymav-aktsiyu-mova-ob-yednuye-shho-vidbulasya-v-sotni-mist-ukrayiny/2019-07-17-35361> (data zvernennia: 18.07.2019) [in Ukrainian].

37. Shumytska H. V. (2019) Cherez dialoh do vzaiemorozuminnia v multylinhvalnomu prostori: rehionalna retsepsiia movnykh novatsii v osvittii sferi [Through Dialogue for Understanding in Multilingual Space: A Regional Reception of Linguistic Innovations in Education]: Monohrafiia. Uzhhorod: Grazhda. 104 s. [in Ukrainian].

38. Shumytska H. V., Putrashyk V. I. (2017) Novynni saity yak indyktor movnoi sytuatsii v Ukraini (na prykladi veb-resursiv Zakarpattia) [News sites as an indicator of the linguistic situation in Ukraine (based on the example of Transcarpathian web resources)]. *Styl i tekst. Naukovyi zbirnyk*. Vypusk 1 (17). S. 163–180 [in Ukrainian].

39. Shumytska H., Putrashyk V. (2018) Movne pytannia v Ukraini pislia vysnovkiv Venetsiiskoi komisii: zakarpatskyi onlainovyi mediarakurs [The language issue in Ukraine is following the conclusions of the Venice Commission: Transcarpathian online media archives]. *Tavriiski filolohichni naukovi chytannia: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 26–27 sichnia 2018 r.* Kyiv: Tavriyskyi natsionalnyi universytet imeni V.I. Vernadskoho. S. 188–193 [in Ukrainian].

40. Shumytska H., Putrashyk V. (2017a) Reaktsiia media na stattiu 7 Zakonu «Pro osvitu» yak viddzerkalennia suchasnoi movnoi sytuatsii v Ukraini (na materialakh novynnykh veb-resursiv Zakarpattia) [Media response to Article 7 of the Law on Education as a reflection of the current linguistic situation in Ukraine (based on Transcarpathian news web resources)]. *Naukovyi potentsial ta perspektyvy rozvytku filolohichnykh nauk: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 8–9 hrudnia 2017 r.* Kyiv: Tavriyskyi natsionalnyi universytet imeni V.I. Vernadskoho. S. 174–178 [in Ukrainian].

41. Shcho robyty z movamy v Ukraini [What to do with languages in Ukraine]. *PMG.ua*. URL: <https://pmg.ua/politics/74004-shho-robyty-z-movamy-v-ukraini> (data zvernennia: 17.09.2019) [in Ukrainian].

42. Yak narodni deputaty vid Zakarpattia proholosovali za zakon pro movu [How deputies from Transcarpathia voted in favor of the Law on Language]. *Zakarpatskyi informatsiino-dilovy portal «Mukachevo.net»*. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/493401> (data zvernennia: 17.06.2019) [in Ukrainian].

43. Yankovska H. V. (2014) Derzhavna ta/abo ofitsiina movy: ototozhnennia chy rozmezhuvannia? [State and / or official languages: identification or delineation?] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : Seriia: Pravo*. Uzhhorod: Helvetyka, Vyp. 29. T. 1. S. 123–126 [in Ukrainian].

LANGUAGE LEGISLATION OF UKRAINE IN THE PROJECTIONS OF ONLINE TRANSCARPATIA MEDIA SPACE

Abstract. The paper is devoted to the review of important linguistic and political events in Ukraine during the 2019 spring-summer period, including the adoption of the long-awaited «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian language as a State Language» law. It also touches upon the reaction to these events inside and outside the country, particularly in Russia and Hungary.

The content of the most visited news sites of Transcarpathia, and namely: («Uzhgorod.net.ua», «Transcarpathia online», «Mukachevo.net», «First cable», «PMG.ua», «Voice of Carpathians», etc.) became the subject of the analysis at this period aiming at identifying the publications with the similar topics and exploring their content. Close attention to linguistic issues has been demonstrated by Media Center (UzhNU), being a constituent part of Uzhhorod National University web portal. It has a separate section «Language Issues» with the publications covering wide thematic and problematic spectrum.

The materials of this resource, as well as those suggested by the Ministry of Science and Education of Ukraine site, are being published by the Transcarpathian Educational Portal, greatly expanding the readership, even beyond the region. This web resource is the source filling the UKR.NET news. The most visited news resources of Transcarpathia region, and namely: «Transcarpathia online», «Mukachevo.net», «Uzhgorod.net.ua» also show the pro-Ukrainian vector while covering language issues, republishing brief notes on major cross-language events

from other information resources with internal hyperlinkcross-references to the similar topics.

And although other sites under consideration reveal a number of publications having a vivid pro-Russian or pro-Hungarian orientation, one might be comforted with the fact that the audience of web-resources, preserving firm state positions concerning the language issue, is much more numerous, and this inspires us with the hope concerning the strengthening of the national-centric consciousness of most of the Ukrainian society in Transcarpathia.

Keywords: language policy, language situation, language legislation, state language, online resources of Transcarpathia, media space, linguistic and political events.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2019 р.

© Шумицька Г., 2019 р.

© Путрашик В., 2019 р.

Галина Шумицька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Василь Путрашик – старший викладач кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8712-1304>

Vasyl Putrashyk – Senior Teacher of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8712-1304>

ВІДТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНЦІВ У ФРАЗЕМІЦІ ТВОРІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК811.161.2'373.4:821(477.87)Дочинець

DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42).130–136.

Яцьків М. Відтворення ментальних особливостей українців у фраземіці творів Мирослава Дочинця; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто особливості використання загальноновживаних та діалектних фразем у художніх творах сучасного закарпатоукраїнського письменника Мирослава Дочинця. У лінгвокультурологічному аспекті здійснено аналіз тематичної групи фразеологізмів на позначення розумової діяльності людини, а також з'ясовано їх роль і місце в індивідуальному стилі письменника.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фразеологізм, трансформація, діалектна фразеологія, індивідуально-авторські фразеологізми, лінгвокультурологічний аспект, Мирослав Дочинець.

Вивчення фразеологічного багатства в художніх творах письменників є одним із важливих завдань української фразеології. Діалектна фраземіка залишається надзвичайно актуальною, адже саме твори актуалізують словникові надбання української традиційної фразеології та служать засобом фіксації багатьох мовних явищ, поширених лише на певній території, допомагають виявити загальнонародне та місцеве, з'ясувати семантичні та граматичні особливості власне діалектних фразем. Погоджуємось з думкою В. Папіш, що «розвиток фразеологічної науки потребує розширення об'єктів дослідження, зокрема фразеологічного фонду, почерпнутого з художніх творів регіональних авторів, які є не лише зодчими літературної мови у своєму краї, але й водночас носіями живого говіркового мовлення» [Папіш 2004].

Постановка проблеми. У сучасному світі кожне суспільство намагається визначити власне обличчя, глибше пізнати національний дух, свою культуру, мову та менталітет. Загальновідомою є думка, що саме фразеологічний склад мови найбільш яскраво відбиває риси народного світобачення.

Фразеологізми відображають не тільки національну культуру, але й національне бачення світу. Фразеологічний склад мови відіграє основну роль у трансляції культурно-національної свідомості народу і в його ідентифікації як такого, тому що в образному змісті його одиниць втілено культурно-національне світобачення [Денисенко 2011, с. 5–11].

Г. Морараш акцентує увагу на тому, що фразеологізми здавна вважаються одним із найяскравіших та найвиразніших знаків мови. Маючи в собі значну кількість експресії та емоційної наснаги, вони є потужним засобом підсилення зображуваного у певному тексті. У мовленні фразеологізми виконують функцію образної характеристики конкретного об'єкта, суб'єкта, дії, ситуації. Саме тому, на нашу думку, останнім часом лінгвісти дедалі більше уваги приділяють функціональному аспекту фразеологічних одиниць, тобто вживанню їх у різних ситуаціях спілкування з різними комунікативно-прагматичними цілями, а також у мові творів

письменників [Морараш 2011, с. 312–315].

Аналіз досліджень. Проблематиці «мова (фразеологія) і національна культура» присвячені роботи багатьох дослідників. Зокрема, це праці Л. Скрипник, Л. Лисиченко, Д. Ужченка, В. Ужченка, В. Жайворонка, Ю. Прадіда, М. Жуїкової, Н. Венжинович, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Мокієнка, В. Ковалюк, Н. Мазур, Ф. Медведєва, Л. Мельник та ін. Особливо цінними для науковців є фразеологізми, що відбивають народні традиції, обряди та звичаї того чи іншого народу, історичні факти його життя. Чільне місце серед етнофразем посідають побажання, які за словами М. Сумцова, представляють великий інтерес для істориків побуту, літератури, культури, загалом для розуміння народної психології. Серед інших фразеологічних одиниць вони вирізняються особливою функціональною активністю та яскраво експресивною конотацією [Головіна 2011, с. 77].

В. Ужченко [Ужченко 2005] зазначає, що новим етапом вивчення діалектної фразеології (90-і роки ХХ – поч. ХХІ ст.) стала поява дисертаційних досліджень з описом окремих говорів: карпатських (В. Лавер) [Лавер 1991], східностепових (Т. Грица) [Грица 1996], поліських (Г. Добролюжа) [Добролюжа 1997], лемківських (Г. Ступінська) [Ступінська 2000], східнослов'янських і східностепових (Р. Міняйло) [Міняйло 2001], західноподільських (Н. Коваленко) [Коваленко 2001], гуцульських (М. Олійник) [Олійник 2002], верхньонадністрянських (Н. Романюк) [Романюк 2002], центрально-слов'янських (О. Плетнева) [Плетнева 2004].

Питанням функціонування фразеологізмів у художніх текстах присвячено багато робіт вітчизняних мовознавців, а саме: Л. Авксентьева, М. Алефіренко, В. Білоноженко, В. Вакурова, С. Ганжі, І. Гнатюк, С. Горожанової, І. Дубинського, Т. Здіховської, В. Калашника, В. Ковальова, М. Коломійця, В. Папіш, Л. Петленко, С. Попович, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, А. Супрун, В. Ужченка, О. Федорова, Т. Цимбалюк, В. Чабаненка, М. Шанського, Л. Щербачук та ін. Однак дотепер залишається поза увагою вивчення фразеологізмів у художньому до-

робку наших сучасників. Зокрема художні тексти Мирослава Дочинця ще не були предметом детальних мовознавчих студій, проте активно зміцнюють позиції автора як актуального та успішного.

Закарпаття здавна привертало увагу значної кількості науковців. На сьогодні ґрунтовно вивчені закарпатські говори, що представлено в багатьох наукових працях мовознавців (І. Панькевича, С. Бевзенка, Й. Дзендзелівського, В. Німчука, К. Галаса, М. Грицака, В. Добоша, П. Лизанця, М. Сюська, П. Чучки, І. Сабадоша, Т. Розумик). Також науковці приділяли увагу фразеологічній системі закарпатських говорів у своїх працях, зокрема: С. Бевзенко, Й. Дзендзелівський, В. Лавер, Н. Венжинович, О. Миголинець, А. Галас. Увагу мовознавців привертала творчість закарпатоукраїнських письменників, розвідки яких стосувалися в основному лексики (М. Сюсько, П. Лизанець, М. Грицак, В. Статєва, Ю. Юсип, А. Альбрехт).

В. Папіш [Папіш 2004] у своєму дисертаційному дослідженні вперше дослідила фразеологічний матеріал художніх текстів закарпатоукраїнських митців у семантичному та функціональному аспектах, виявила співвідношення узуального та оказіонального у практиці авторського мовлення письменників. Дослідниця встановила природу фразеологічних одиниць, динаміку їх змін у взаємодії з контекстом, виявила шляхи пристосування узуальних фразеологізмів до умов контексту та способи творення оказіональних фразем. Авторка виокремила регіональні особливості у межах окремих фразем, ввела у науковий обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал та потенційні фразеосполуки.

Досі немає спеціальних ґрунтовних наукових розвідок, присвячених індивідуальним стилям сучасних закарпатських письменників на фразеологічному рівні. Тому функціонування загальномовної та оказіональної фразеології прозових творів спонукає нас до комплексного теоретичного та практичного вивчення. Виникає потреба дослідження функціонального аспекту фразеології, зокрема авторського фразеовживання, необхідність розгляду семантичних і стилістичних властивостей узуальних і діалектних фразеологізмів у художніх текстах, вивчення оказіональних змін фразеологічних одиниць у мові української прози початку ХХІ століття.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю вивчення фраземіки творів сучасних закарпатоукраїнських письменників, особливостей семантики і структури, а також нагальністю розширення джерельної бази фразем західноукраїнських діалектів.

Метою нашого дослідження є виявити особливості використання фразеологізмів в індивідуальному стилі Мирослава Дочинця, проаналізувати загальномовні, трансформовані та індивідуально-авторські фразеологізми в його художніх творах, виявити індивідуальні риси творчої манери закарпатоукраїнського письменника на фразеологічному рівні.

Виклад основного матеріалу. У мові творів М. Дочинця спостерігаємо широке функціонуван-

ня фразеологічних одиниць, одним із домінуючих чинників у формуванні семантичної цілісності яких є експресивне, емоційно-оцінне значення. Тому вживання фразеологізмів у художньому тексті є дуже важливим стилістичним засобом: вони надають мовленню виразності, роблять його колоритним, яскравим та емоційним. Будучи продуктом мовотворчості народу, фразеологічні одиниці в переважній більшості мають чітко окреслене, стале, емоційно забарвлене і художньо оформлене значення та з винятковою влучністю виражають суть доволі складних явищ.

Мирослав Дочинець – відомий та успішний прозаїк, публіцист, видавець, член Асоціації українських письменників. Тематичний спектр творів Мирослава Дочинця досить своєрідний та глибоко-індивідуальний. У них не лише по-новому зображується соціум і людина в ньому, але й філософськи осмислюється їх взаємозалежність [Домчук, Нестерук 2014, с. 12].

За словами самого автора, його стиль – «це розстановка слів у такому порядку, щоб на фразу чи абзац можна глянути збоку і згори – як на виноградну ягоду, обтічну, прозору, ароматну» [Дочинець, Світільник слова 2013, с. 87].

У восьми книгах Мирослава Дочинця ми зафіксували понад 2500 фразеологічних одиниць. Значну увагу автор приділяв людині, її характеру, фізично-емоційному стану людини, її діяльності та розумовим здібностям. Однією зі значних груп виявилася група на позначення розумової діяльності людини, наприклад:

Узятися за розум – ‘ставати розсудливішим, розумнішим; починати поводити себе розумно, діяти розсудливо’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 58; Словник фразеологізмів української мови 2003, с. 45]. У тексті: «Здавалося, після одруження Сократ *узявся за розум*» [Дочинець, Булава... 2012, с. 7].

Мозок працював як жорна – ‘швидко та у правильному напрямку вирішувати щось, сильні розумові здібності у людини’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Мозок його працював, як жорна*» [Дочинець, Булава... 2012, с. 45].

Гострота розуму – ‘бути дуже розумним і кмітливим’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «А все через цей магнетизм очей, *гостроту розуму*, ораторський хист» [Дочинець, Булава... 2012, с. 90].

Розумний, як попова шапка – ‘бути дуже розумним’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «А ти *розумний, як попова шапка*» [Дочинець, Вічник 2013, с. 75].

Ліпше з розумним загубити, чей з дурним знайти – ‘краще щось з розумним втратити ніж з дурним щось знаходити’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Ліпше з розумним загубити, чей з дурним знайти*» [Дочинець, Вічник 2013, с. 162].

Гострий, як бритва, розум – ‘бути дуже розумним і кмітливим’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Хоча я любив послухати того чоловіка з поривною натурою і *гострим, як*

брита, розумом» [Дочинець, Вічник 2013, с. 174].

Носити мудрість, як квітка запах – ‘бути розумним та мудрим’. Власне авторський фразеологізм. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «На дорозі, котрою поважний Джордже ввів мене в свій зелений світ, я впав на коліна і подякував землі, що недавно прийняла сього небуденного мужа, котрий *носив мудрість, як квітка запах*» [Дочинець, Вічник 2013, с. 162 – 163].

Світла голова – ‘дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 184; Словник фразеологізмів української мови 2003, с. 158]. У тексті: «Хочеш мати гострий зір, *світлу голову* і кріпке серце – частіше дивися на зелень, на воду і на красних жінок» [Дочинець, Вічник 2013, с. 161].

Не штука наука, а штука ум – ‘не наука, а розум найголовніше в житті’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Не штука наука, а штука ум*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 44].

Скільки знаєш – стільки маєш – ‘чим більше знаєш, тим більше можна здобути, використовуючи свої знання’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Бо в лісі так: *скільки знаєш – стільки маєш*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 55].

Розум не замулений жадобою, заздрістю й страхом – ‘мати ясні думки та розум, діяти завжди виважено’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Ще більше знають, бо їх *розум не замулений жадобою, заздрістю й страхом*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 59].

В голову вдаряла пронизлива світлість – ‘відчути ясність у думках, просвітлення розуму; почати розумно, логічно мислити’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Від ковток *в голову вдаряла пронизлива світлість*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 88].

В поміч лише голова – ‘робота в якій знадобиться лише розум, а не фізичне навантаження’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Тут тобі *в поміч лише голова*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 121].

Муштрований розум – ‘штучна наука, те, що чого навчили’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Живи серцем, а не *муштрованим розумом*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 129].

Голівка ясна, як риб’яче око – ‘дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить’. Трансформований фразеологізм пор.: *світла (ясна) голова* – ‘дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 184; Словник фразеологізмів української мови 2003, с. 158]. У тексті: «Рябий мордатий хлоп’яга, а на плечі його її *голівка, ясна, як риб’яче око*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 91].

Мудроголовий дід – ‘дуже розумна людина похилого віку’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Він стояв проти діда, свого доброго, *мудроголового діда*, якого тепер не впізнавав у його войовничій, аж жаскій поставі» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 154].

Спіймана мить просвітлення – ‘короткий період коли людина перебуває у стані ясності, усвідомленості, розуміння істинної природи’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Залишиться лише *спіймана мить просвітлення*, з якою ми прийдемо в засвіти» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 118].

Неук у слові – ‘неосвічена, неграмотна людина’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Та що ви. Ні, ні... Я сам *неук у слові*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 202].

Новий розум – ‘людина, яка почала по іншому дивитись на світ, по іншому аналізувати все, здобувши певний досвід’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Та Йонко був уже не тим рідкозубим недоростком, мав не лише новий рот, але й *новий розум*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 237].

Розумом доточити там де сила не бере – ‘використовувати свої розумові здібності у якій-небудь справі’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «А чоловік на те, щоб *розумом доточити там, де сила не бере*» [Дочинець, Горяннин 2013, с. 287].

Схилялися перед розумом – ‘поважати людський розум’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Якщо євреї його обожнювали, то інші, навіть вороги (а вони завжди є в людей такого масштабу), *схилялися перед його розумом* і силою духу» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 45].

Брати умом – ‘бути розумним, перемагати розумом’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Де інші силою – він *брав умом*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 51 – 52].

Блиснув як перший математик – ‘найкращий, найрозумніший у математиці’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Після сільської школи, де Василько *блиснув як перший математик*, повели його в горожанку, та злидні не дали вчитися» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 52].

Зерна науки падали на камінь – ‘не засвоювати те, чого навчали’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Але *зерна науки падали на камінь*, а на бідну голову хлопчини сипались прокльони і ляпаси» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 63].

Науки вбирати, як губка – ‘мати хист до навчання, запам’ятовувати все’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «І *науки вбирав* у себе, *як губка*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 91].

Швидким розумом – ‘бути розумним’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Тодішнім вчителям добре запам’ятався учень Олександр Ровт – і *швидким розумом*, і розважливисто, і приязною вдачею [Дочинець, Дорога... 2011, с. 91].

Якщо твоя голова не може нагодувати живіт, шукай роботу для рук – ‘якщо нема розуму щоб заробити то необхідно йти на роботу, яку необхідно важкою працею’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Батько мене вчив: *якщо твоя голова не може нагодувати живіт, шукай роботу для рук*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 169].

Розум ходить сирітськими стежками – ‘з сиріт виростають розумні люди’. Індивідуально-

авторський фразеологізм. У тексті: «Не треба бути великим пророком, щоб збагнути: *розум ходить сирітськими стежками*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 193].

Наука, ліпилася до хлопця – ‘бути дуже здібним у навчанні’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Наука, як ніщо, ліпилася до хлопця*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 196].

Працювати мізками – ‘використовувати розум для вирішення чогось’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Бідняки мали б активніше *працювати мізками*» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 209].

Закохатися в королеву наук – ‘полюбити математику’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Ще більше *закохався в королеву наук*, коли зрозумів, що кар’єра юриста політкаторжанину не світить» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 241].

Великого розуму – ‘дуже розумний’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 760]. У тексті: «*Великого розуму* був чоловік, видавав підручники, керував пластом, він познайомив мене з найкращими творами літератури Підкарпаття» [Дочинець, Дорога... 2011, с. 191].

Ковтати вітаміни від геніїв – ‘навчатися від розумних талановитих людей’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Якщо ти пишеш, то багато мусиш читати, *ковтати вітаміни від геніїв*» [Дочинець, Лис 2013, с. 45]. Пор.: Фразеологічний словник української мови, Словник фразеологізмів української мови, Ужченко, Гуйванок – не зафіксовано.

Гризти граніт науки – ‘наполегливо оволодівати знаннями’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 197]. У тексті: «– То що, друже, легше – *гризти граніт науки* чи підривати його?» [Дочинець, Лис 2013, с. 122].

Пити науки, як пісок п’є воду – ‘особа, яка прагне навчитись всьому, яка докладає великих зусиль, аби стати освіченою’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Навчався цар усьому спрагло, *пив науки, як пісок п’є воду*» [Дочинець, Лис 2013, с. 211]. Пор.: Фразеологічний словник української мови, Словник фразеологізмів української мови, Ужченко, Гуйванок – не зафіксовано.

Напитись, як губка, знань – ‘бути розумним’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*І напившись, як губка, знань*, сягнувши висот розуміння, пізнавши глибини мудрості, розгубився Соломон» [Дочинець, Лис 2013, с. 211].

Відточити розум – ‘доводити до високої майстерності, відшліфувати свої знання’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Для цього нагострив його очі, *відточить розум*, вимуштує волю» [Дочинець, Лис 2013, с. 233].

Розуму – як у блохи цицька – ‘про не розумну людину, яка мало чого бачила у своєму житті; молода, недосвідчена людина’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Пригадую, легінчиком був. *Розуму – як у блохи цицька*» [Дочинець, Лис 2013, с. 267].

Кримінальний Соломон – ‘розумна людина, яка у кримінальному світі є авторитетом’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Кримінальний Соломон*, – підказав письменник» [Дочинець, Лис 2013, с. 210].

Діряві голови не сміють думками – ‘забутливі люди не мають багато думок’. Трансформований фразеологізм пор.: *голова стала дірява* – ‘хто-небудь безпам’ятний, забутливий’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 183; Словник фразеологізмів української мови 2003, с. 156; Ужченко 1998, с. 33]. У тексті: «*Діряві голови не сміють думками*» [Дочинець, Місячна роса 2012, с. 39].

Такий розумний, якби йому лійкою розуму налив у голову – ‘дуже розумна людина’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Одна з моїх тіток казала: «*Такий розумний, якби йому хтось лійкою розуму налив у голову*» [Дочинець, Місячна роса 2012, с. 112].

Голову мати на плечах – ‘бути розумним, розсудливо міркувати та діяти’ [Фразеологічний словник української мови 1993, с. 470; Словник фразеологізмів української мови 2003, с. 372; Ужченко 1998, с. 34]. У тексті: «Багато наторохтів за півдня, а мені й далі пам’ятається лише одна його давня фраза: «*Голову чоловік повинен мати на плечах* 24 години на добу» [Дочинець, Місячна роса 2012, с. 173].

Великі думки пасують лише великими головами – ‘відображення об’єктивної дійсності в поняттях, судженнях є лише в розумних людей’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «*Великі думки, як і капелюхи, пасують лише великими головами*» [Дочинець, Місячна роса 2012, с. 44].

Подарував Вищий Розум – ‘буде дуже розумним, розум подарований Богом’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Так, світове відкриття подарував Менделєєву *Вищий Розум*, тобто Бог» [Дочинець, Руки... 2014, с. 9].

Мудрість вроджена – ‘мудрість з народження, не набута від життєвого досвіду’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «У Сіми *мудрість вроджена*, як і в кожній кішки, що ходить і думає сама по собі» [Дочинець, Руки... 2014, с. 152].

Інтелект ріденький – ‘низький рівень розумового розвитку’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «І враження різні: одним це пасує, інших робить жалогідними, смішними, бо ж титули треба постійно підтверджувати, а кишка тонка, *інтелект ріденький...*» [Дочинець, Світільник слова, с. 5].

Лабіринт земного пізнання – ‘відображення у свідомості людини явищ реальної дійсності, які важко збагнути і в яких важко розібратися’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «Спасибі, веселий Мінотавре, за те, що подарував мені ще один *лабіринт земного пізнання*» [Дочинець, Світільник слова, с. 87].

Золоті крихти мудрості – ‘дуже цінна мудрість, але в дуже малій кількості’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «А «Вічник»

– епічний художній твір, в якому деінде органічно використано *золоті крихти тієї мудрості*» [Дочинець, Світильник слова, с. 139]; «Його заповіти – *золоті крихти мудрості*, як жити довго в щасті й радості» [Дочинець, Світильник слова 2013, с. 60].

Гострий розум – ‘бути дуже розумним і кмітливим’. Індивідуально-авторський фразеологізм. У тексті: «У вдачі батька мені найбільше імпонувало те, що й іншим: *гострий розум*, оригінальне мислення, титанічне працелюбство, простота і готовність допомагати людям» [Дочинець, Світильник слова 2013, с. 28].

Висновки. Мирослав Дочинець – сучасний закарпатоукраїнський письменник, який робить вагомий внесок у розбудову закарпатоукраїнської мовної культури ХХІ століття. Мовний стиль художніх творів М. Дочинця – це яскравий феномен, результат невтомної творчої діяльності письменника. Особливістю мови його художніх творів є унікальне ставлення до кожного слова, яке несе в собі коднації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головіна Н. Б. Топонім як національний виразник фразеологічної системи побажань (на матеріалі німецької та української мов). *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей*. Вип. 10 / відп. ред. Корольова А. В. Київ: Вид. центр КНЛУ. 2011. Ч. 2. С. 77–82.
2. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 1996. 17 с.
3. Денисенко С. Н. Відображення фразеологічної картини світу в семантиці фразеологізмів. *Актуальні питання фразеології: зб. наук. праць*. Київ: Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, 2011. Вип. 2. С. 5–11.
4. Доброльожа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин. Житомир: Волинь, 1997. 53 с.
5. Домчук М. П., Нестерук О. В. Художнє осмислення типу українця в прозі Мирослава Дочинця: дипломна робота. Суми, 2014. 76 с.
6. Дочинець М. І. Булава і серце: великі романи великих людей. Мукачєво: Карпат. вежа, 2012. 128 с.
7. Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачєво: Карпат. вежа, 2013. 280 с.
8. Дочинець М. І. Горянин. Води Господніх русел: роман. Мукачєво: Карпат. вежа, 2013. 312 с.
9. Дочинець М. І. Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали. Мукачєво: Карпат. вежа, 2011. 276 с.
10. Дочинець М. І. Лис. Віднайдення загублених слідів: роман. Мукачєво: Карпат. вежа, 2013. 288 с.
11. Дочинець М. І. Місячна роса. Краплини земного й небесного. Мукачєво: Карпат. вежа, 2012. 176 с.
12. Дочинець М. І. Руки і Душа. Історії жінок, які перемогли. Мукачєво: Карпат. вежа, 2014. 172 с.
13. Дочинець М. І. Світильник слова. Книга життя. Життя книги. Мукачєво: Карпат. вежа, 2013. 212 с.
14. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2001. 20 с.
15. Лавер В. І. Фраземіка українських діалектів карпатського регіона: дисс. на соискание учен. степени докт. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 1991. 325 с.
16. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології Сходу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Донецьк, 2001. 19 с.
17. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 312–315.
18. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Львів, 2002. 20 с.
19. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40-90 рр. ХХ ст.): автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2004. 22 с.
20. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2004. 20 с.
21. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2002. 17 с.

У процесі дослідження ми з'ясували, що мовлення персонажів у художніх творах М. Дочинця багате на фразеологізми: використовуючи їх, письменник розкрив усю палітру людських характерів, відчуттів, діяльності, вчинків, як позитивних, так і негативних, притаманних людині. Фразеологічні одиниці є результатом розвитку образного мислення письменника, а світоглядні позиції й національна специфіка творчості митця значною мірою розкриваються через мову його творів. Констатуємо, що досліджувані мовні одиниці мають яскраве експресивно-емоційне забарвлення та надають тексту обрзаності.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у подальшому поглибленому вивченні індивідуально-авторських фразеологічних одиниць у художніх творах Мирослава Дочинця, а також у зіставленні з фразеологічним багатством у творчості інших закарпатоукраїнських письменників.

22. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с.
23. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Тернопіль, 2000. 20 с.
24. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.
25. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

REFERENCES

1. Holovina N. B. (2011) Toponim yak natsionalnyi vyraznyk frazeolohichnoi systemy pobazhan (na materialy nimetskoï ta ukraïnskoï mov) [Toponym as a national expression of the phraseological system of wishes (on the material of German and Ukrainian languages)]. *Problemy zistavnoi semantyky: zbirnyk naukovykh statei*. Vyp. 10 / vidp. red. Korolova A. V. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. Ch. 2. S. 77–82 [in Ukrainian].
2. Hrytsa T. H. (1996) Frazeolohiia hovoriv Huliaipil'skoho raionu Zaporizkoi oblasti [Phraseology of the dialects of the Gulyaypil district of Zaporizhzhya region]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Kharkiv. 17 s. [in Ukrainian].
3. Denysenko S. N. (2011) Vidobrazhennia frazeolohichnoi kartyny svitu v semantysi frazeolohizmiv [Reflection of phraseological world model in the semantics of phraseologisms]. *Aktualni pytannia frazeolohii: zb. nauk. Prats*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni T.H. Shevchenka. Vyp. 2. S. 5–11 [in Ukrainian].
4. Dobrolozha H. M. (1997) Ideohrafichnyi slovnyk poliskykh narodnykh porivnian z komparatyvnymy ob'ektamy – nazvamy tvaryn [An ideographic dictionary of Polish folk comparisons with comparative objects – animal names]. Zhytomyr: Volyn. 53 s. [in Ukrainian].
5. Domchuk M. P., Nesteruk O. V. (2014) Khudozhnie osmyslennia typu ukraïntsia v prozi Myroslava Dochyntsia [Artistic comprehension of Ukrainian type in prose of Myroslav Dochyntsi]: dyplomna robota. Sumy. 76 s. [in Ukrainian].
6. Dochyntsi M. I. (2012) Bulava i sertse [Mace and heart]: velyki romany velykykh liudei. Mukachevo: Karpat. vezha. 128 s. [in Ukrainian].
7. Dochyntsi M. I. (2013) Vichnyk. Spovid na perevali Dukhu [Herald. Confession on the Spirit Pass]. Mukachevo: Karpat. vezha. 280 s. [in Ukrainian].
8. Dochyntsi M. I. (2013) Horianyn. Vody Hospodnikh rusel [Mountaineer. The waters of the Lord's channels]: roman. Mukachevo: Karpat. vezha. 312 s. [in Ukrainian].
9. Dochyntsi M. I. (2011) Doroha v nebo – do liudei. Istorii cholovikiv, yaki vytrymaly [Road to heaven – to people. Stories of Men Who Weathered]. Mukachevo: Karpat. vezha. 276 s. [in Ukrainian].
10. Dochyntsi M. I. (2013) Lys. Vidnaidennia zahublenykh slidiv [Nov. Finding lost tracks]: roman. Mukachevo: Karpat. vezha. 288 s. [in Ukrainian].
11. Dochyntsi M. I. (2012) Misiachna rosa. Kraplyny zemnoho y nebesnoho [Moon dew. Droplets of earthly and heavenly]. Mukachevo: Karpat. vezha. 176 s. [in Ukrainian].
12. Dochyntsi M. I. Ruky i Dusha. Istorii zhinok, yaki peremohly (2014) [Hands and Soul. Stories of women who have won]. Mukachevo: Karpat. vezha. 172 s. [in Ukrainian].
13. Dochyntsi M. I. Svitylnyk slova. Knyha zhyttia. Zhyttia knyhy (2013) [The word lamp. The book of life. Book Life]. Mukachevo: Karpat. vezha. 212 s. [in Ukrainian].
14. Kovalenko N. D. (2001) Frazemika hovirok Zakhidnoho Podillia [Phrasemics of the West Podillya dialects]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Kyiv. 20 s.
15. Laver V. Y. (1991) Frazemyka ukraïnskykh dyalektov karpatskoho rehyona [Phrasemics of Ukrainian dialects of the Carpathian region]: dyss. na soyskanye uchen. stepeny dokt. fylol. nauk: 10.02.01 – ukraïnska mova. Uzhhorod. 325 s. [in Ukrainian].
16. Miniailo R. V. (2001) Aktyvni protsesy v arealnii frazeolohii Skhodu Ukrainy [Active processes in areal phraseology of the East of Ukraine]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Donetsk. 19 s. [in Ukrainian].
17. Morarash H. V. (2011) Frazeolohichne bahatstvo movy tvoriv Yevhenii Yaroshynskoi [Phraseological richness of the language of the works of Yevhenia Yaroshynska]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky*. Kamianets-Podil'skiy: Aksioma. Vyp. 28. S. 312–315. [in Ukrainian].
18. Oliinyk M. Ya. (2002) Frazeolohiia hutsul'skykh hovirok [Phraseology of Hutsul dialects]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Lviv. 20 s. [in Ukrainian].
19. Papish V. A. (2004) Semantyko-funktsionalna pryroda frazeolohizmiv u khudozhnii prozi zakarpato-ukraïnskykh pysmennykiv (40–90 rr. XX st.) [The semantic-functional nature of phraseologisms in the prose of Transcarpathian-Ukrainian writers (40–90 years of the XXth century.)]: avtoref. dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Uzhhorod. 22 s. [in Ukrainian].
20. Pletnieva O. L. (2004) Frazeolohiia hovirok tsentralnoi Slobozhanshchyny (strukturno-semantychnyi aspekt) [Phraseology of the dialects of central Slobozhanshchina (structural and semantic aspects)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukraïnska mova. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].

21. Romaniuk N. V. (2002) Frazeolohiia verkhnonadnistrianskykh hovirok nyzhnoi techii richky Bystrytsi [Phraseology of upper adnistrian dialects of the lower reaches of the river Bystritsa]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Zaporizhzhia. 17 s. [in Ukrainian].
22. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003) [Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language] / Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka. 1104 s. [in Ukrainian].
23. Stupinska H. F. (2000) Frazeolohiia lemktivskoho hovoru ukrainskoi movy [Phraseology of Lemko dialect in Ukrainian]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Ternopil. 20 s. [in Ukrainian].
24. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (1998) Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Osvita. 224 s. [in Ukrainian].
25. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1993) [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]/ Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 984 s. [in Ukrainian].

REPRODUCTION OF THE MENTAL FEATURES OF THE UKRAINIANS IN THE PHRASEMIC OF THE WORKS BY MYROSLAV DOCHYNETS

Abstract. The article deals with the interaction of language and culture, use of common and dialect phrases in works of art of a Transcarpathian Ukrainian writer. In the linguistic and cultural aspect an analysis of a group of phraseologists on the characterization of mental activity and characteristics of characters (based on the works of Myroslav Dochynets) was carried out, as well as the peculiarities of the use of phraseologisms in the individual style of the writer. Common linguistic, transformational and individually-authored phraseologisms have been analyzed.

Phraseologisms reflect not only national culture but also the national vision of the world. The phraseological composition of language plays a major role in the broadcasting of the cultural and national consciousness of the people and in their identification as such, because the figurative content of their units embodies the cultural and national outlook. Having a considerable amount of expression and emotional urgency they are a powerful means of enhancing what is represented in a given text. In speech, phraseologists perform the function of the figurative characterization of a particular object, subject, action, situation. The study of phraseologisms based on the language of an individual writer has provided us with rich material to describe the mental characteristics of a particular region.

Myroslav Dochynets is a modern Transcarpathian Ukrainian writer who makes a significant contribution to the development of the Transcarpathian language culture of the 21st century. The linguistic style of M. Dochynets's works of art is a striking phenomenon, the result of the writer's tireless creative activity, «the creative expression of a nation-wide language». The peculiarity of the language of works of art is the unique selection of each word that carries the code of the nation

In the course of the research, we found out that the works of M. Dochynets are densely packed with phraseologisms. Using phraseologisms, the writer revealed the entire palette of human characters, feelings, activities, actions, both positive and negative, inherent in man. Phraseological units are mostly created on verbal images and are the result of the development of the figurative thinking of the writer. The worldviews and national specificity of the artist's creativity are largely revealed through the language of his novel. Phraseological units have a bright expressive-emotional color and impart text to the imagery.

Keywords: phraseological units, phraseologism, transformation, dialect phraseology, author individual idioms, linguistic and cultural aspect, Myroslav Dochynets.

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2019 р.

© Яцьків М., 2019 р.

Марія Яцьків – магістр філології, Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

Maria Yatskiv – Master of Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>

МАЛА ПРОЗА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ШІСТДЕСЯТНИКІВ У ПЕРЕКЛАДІ УГОРСЬКОЮ МОВОЮ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 821.161.2-32(=511.141).09:81'255.4

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).137-143.

Балла Е. Мала проза українських письменників-шістдесятників у перекладі угорською мовою; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті досліджено переклади угорською мовою зразків української малої прози письменників-шістдесятників, представлених в антологіях «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі») (1968) та «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések» («Соняшники. Сучасні українські оповідання») (1982). Зроблено аналіз окремих художніх текстів (творів В. Дрозда, Гр. Тютюнника, Є. Гуцала, В. Шевчука, Р. Іванчука), що демонструють широту тематичної та стильової палітри тогочасної української новелістики, а також творчу еволюцію окремих митців. Наголошено на винятковій ролі упорядника та перекладача Шари Каріг у популяризації української літератури. Предметом вивчення стали також досягнення в галузі перекладу Пала Мішлєї, Ендре та Анни Бойтарів, Єви Грігаші, Дьєрдя Радо та ін. Усі проаналізовані переклади засвідчують майстерність перекладачів, їх здатність адекватно передати засобами іншої мови зміст та художню специфіку текстів, різних за характером художнього вислову.

Ключові слова: українська література, письменники-шістдесятники, художній переклад, антологія, мала проза.

Постановка проблеми. Творчість письменників-шістдесятників – самобутнє й надзвичайно якісне з художнього погляду явище в літературному житті України. Незаперечним є той факт, що представники шістдесятницького руху спричинилися до потужного оновлення ідейної та жанрово-стильової палітри української літератури. Попри феєричний вибух поетичного шістдесятництва (Л. Костенко, І. Драч, В. Симоненко, Д. Павличко та ін.), новаторські тенденції яскраво проявляються і в прозових жанрах. Найбільш показово модерністський дискурс простежується в малій прозі таких митців цієї епохи, як Григорій Тютюнник, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук, Роман Іванчук. Як слушно твердить В. Дончик, основним внеском, який зробила в подальший розвиток прози новелістика 60-70-х років, «був поглиблений психологізм, тонкий соціально-етичний (а частіше етично-соціально-етичний) аналіз і ліричний, духовно-змістовний підтекст, чуття народного характеру, соковитість матеріальних і психологічних подробиць, виявлення внутрішнього життя «мови», її глибинних ресурсів тощо» [Дончик 2003, с. 172].

Усі ці факти, безумовно, з різних точок зору ґрунтовно висвітлені критиками та літературознавцями (М. Гримач, В. Дончик, М. Жулинський, Н. Зборовська, М. Ільницький, Л. Тарнашинська та ін.), однак недостатньо уваги приділялося важливому питанню, як популяризувалася творчість письменників постсталінського періоду в закордонних виданнях, які переклади були здійснені й опубліковані за рубежом у 1960–80-х роках, у час активної праці митців. Саме тому ми поставили перед собою мету – здійснити загальний огляд перекладів новелістики письменників-шістдесятників угорською мовою, дати наукову оцінку внеску перекладачів у розвиток українсько-угорських міжлітературних контактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З цього погляду нашу увагу привернули два антологічні видання, у яких уміщено переклади угорською

мовою показових зразків української малої прози. Обидві антології були упорядковані та опубліковані у видавництві «Eurora» в Будапешті, при якому діяв відділ слов'янських літератур, що займався виданням художніх набутоків слов'ян угорською мовою. Перша антологія вийшла в 1968 році під назвою «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі») і представила угорському читачеві новели та оповідання 47 українських авторів різних періодів – від Г. Квітки-Основ'яненка до письменників шістдесятих років ХХ століття – Р. Іванчука, Б. Харчука, Гр. Тютюнника, Ю. Щербак, В. Симоненка, Є. Гуцала, В. Дрозда, В. Шевчука. Саме творчість названих митців заслуговує на детальне наукове осмислення з огляду на обраний нами вектор наукових студій.

Більш багатогранно представлена спадщина прозаїків-шістдесятників у виданні 1982 року – антології малої прози 70-х – початку 80-х років «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések» – «Соняшники. Сучасні українські оповідання». Назву збірці дало уміщене в цій книзі однойменне оповідання О. Гончара (переклад Ласла Шандора).

Наголосимо, що упорядником обох збірок є Шара Каріг – угорська поетеса, перекладач, літературознавець, видавець, громадський діяч, внесок якої в справу популяризації української літератури в Угорщині є колосальним. Ю. Щербак цілком умотивовано назвав її «постійним представником української літератури в Угорській Народній Республіці» [Щербак 1973, с. 168]. На жаль, її праця належно не оцінена в сучасному культурознавчому дискурсі.

Ш. Каріг протягом тривалого часу працювала у видавництві «Eurora», була старшим редактором відділу слов'янських літератур. Вона добре володіла кількома слов'янськими мовами, зокрема й українською, підтримувала творчі та дружні контакти з чільними представниками українського письменства – О. Гончаром, Ю. Щербак, Г. Кочуром. Її перу належить кілька публікацій про літературне життя в Україні, вступних статей до ви-

даних угорською мовою творів українських митців. За редакцією Каріг вийшла в Угорщині спадщина Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаніка, І. Франка, М. Коцюбинського, Ю. Яновського, О. Довженка, В. Земляка, Ю. Щербака, В. Дрозда, І. Драча. Як зазначають науковці, з іменем цієї діячки «пов'язане становлення сучасної угорської україністики» [Некролог 1999, с. 8].

Серед важливих здобутків Ш. Каріг варто виокремити кілька змістовних антологій, що репрезентують різні за жанром майстерні зразки української літератури – як класичні, так і найновіші. Це поетична антологія «Ukrán költők» («Українські поети») (1970), збірка повістей «Ismerősöm, az oroszlán» («Мій знайомий лев») (1977), уже згадані нами антології малої прози «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі») та «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések» («Соняшники. Сучасні українські оповідання»).

Варто наголосити, що твори деяких прозаїків-шістдесятників друкувалися в тогочасних періодичних виданнях Угорщини – «Nagyvilág» («Всесвіт»), «Szovjet Irodalom» («Радянська література») тощо, а також виходили окремими книгами, як приміром, проза Валерія Шевчука та Володимира Дрозда. В українській літературній періодиці 70-80-х років час від часу з'являлися матеріали, що інформували читачів про переклади національної белетристики іншими мовами, а також ознайолювали з особистостями перекладачів, що працюють у цій галузі. На особливу увагу заслуговують рецензії, оглядові статті та дисертаційна робота Ангеліни Гедеш. Дослідниця послідовно стежила за новими проявами угорсько-українського літературного «діалогу», регулярно друкувала в україно- та угорськомовній пресі інформацію про нові видання та працю перекладачів. За її спостереженням, в українсько-угорських літературних взаєминах післявоєнного періоду виділяються три етапи: 1) 1946 – початок 50-х років, 2) середина 50-х – початок 60-х років, 3) 60-ті роки – до теперішнього часу (другої половини 80-х років – Е.Б.)» (переклад з російської – Е. Б.) [Гедеш 1987, с. 5 – 6]. Третій період означено авторкою як найвищий етап цих контактів, що «характеризується оживленням і збагаченням їх найважливіших сфер і форм» (переклад з російської – Е. Б.) [Гедеш 1987, с. 6].

У рецензії на видання «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések» А.Гедеш, не вдаючись до детального аналізу ідейно-тематичної наповненості оповідань, що увійшли до збірника, наголошує на морально-етичних шуканнях тогочасної української літератури, тенденціях аналітико-філософського розкриття дійсності. Вона відзначає «високий художній рівень перекладів, здійснених в основному відомими митцями слова Ласло Шандором, Юдіт Шандор, Шарою Каріг, Палом Мішлеї, Анною Бойтар, Ержибет Бродські, Борбалою Сейпе, які давно заявили про себе як знавці історії, побуту, мови і культури українського народу, що й забезпечило виданню авторитет і визнання» [Гедеш 1983, с. 162].

«Творчі» портрети відомих угорських пере-

кладачів постають також у публікаціях І. Мегели [Мегела 1984], Ф.Погребенника та І.Цапулича [Погребенник 1982], Ю. Щербака [Щербак 1973] та ін. У сучасному ж літературознавстві бракує ґрунтовних матеріалів, які б системно висвітлювали питання про міжлітературну «комунікацію» в другій половині ХХ століття, коли вона була дуже-таки продуктивною. Цим умотивовується актуальність вивчення зазначеної наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. Різномасштабному висвітленню обширу угорської інтерпретації новелістики українських митців-шістдесятників сприятиме звернення до антологій «Ukrán elbeszélők» та «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések». Ці видання відзначаються фаховим підходом до підбору матеріалу та його компонування. Вони містять наукові та редакторські коментарі. У всьому цьому простежується вправна «рука» упорядника – Шари Каріг. Про її професіоналізм як літературознавця, людини з неабияким естетичним чуттям свідчить, насамперед, вибір до зазначених збірників творів, які дають уявлення і про індивідуальний стиль авторів, і про загальні новаторські тенденції в українському літературному просторі того часу. Відібрані тексти добре відображають динаміку розвитку української прози, а також творчу еволюцію окремих письменників, як наприклад, В. Шевчука, який дебютував реалістичними творами, а згодом став яскравим представником «хімерної прози» в українській літературі, і в його епічних творах почали домінувати риси поезики неobaroko. Ці ознаки притаманні уміщеному в наступній антології творі – «Диявол, якого нема».

Позитивно також, що Ш. Каріг ознайолює угорського читача зі зовсім «свіжою» художньою продукцією, адже перші публікації митців-шістдесятників з'явилися фактично за кілька років до виходу книги, всередині 60-х років. Подібно скомпонувана й наступна антологія «Napralforgók», у якій оце відчуття літературного «пульсу» простежуємо в усьому масиві відібраних художніх текстів. Представлені твори – справді оригінальні й вартісні художні здобутки, які свідчать про суттєве піднесення українського художнього слова в другій половині ХХ століття.

У згаданих антологіях Шара Каріг постає і як талановитий перекладач. У виконаному нею угорськомовному варіанті репрезентовано твори О. Довженка «Воля до життя» («Élniakarás»), В. Симоненка «Дума про діда» («Ballada a nagyapámról»), «Весілля Опанаса Крокви» («Opasz Krokva menyegzője»), І. Вільде «Сестра Ізидора» («Izador huga»).

Завдяки Каріг вперше з'являються в угорській інтерпретації прозові тексти шістдесятника В. Симоненка. Зі збірки «Вино з троянд» (1965) обрано різні, особливо цікаві з наративного та жанрового боку речі – новелу-баладу «Весілля Опанаса Крокви» та ліричну автобіографічну новелу «Дума про діда». Добре чуття українського слова дає змогу авторці зберегти змістову та поетикальну наповненість першоджерел, вдало відтворити їх настроєвий діапазон. Щодо рівня цих перекладів справедливо

є оцінка Ю. Щербака: «Як природжений стиліст, як людина з безхвилюючим почуттям стилю, Шара Каріг тонко розуміється в різних мовних шарах, складних синтаксичних структурах, знаходячи для них точні угорські відповідники» [Щербак 1973, с. 169].

В антології «Ukrán elbeszélők» уміщено також переклади творів письменників-шістдесятників Р. Іваничука («Побий мене!» – «Üss meg!»), Б. Харчука («Смерть Вусті» – «Vusztya halála»), Гр. Тютюнника («Сито, сито...» – «Szita, szita»), Є. Гуцала («У полі білий кінь» – «Fehér ló a mezőn»), В. Дрозда («Білий кінь Шептало» – «Septala, a fehér ló»), В. Шевчука («Єва – сестра Адамова» – «Éva, Ádám testvére»).

Угорськомовні варіанти цих творів здійснені Анною та Ендре Бойтарами, Своєю Гріґаші та Дьєрдем Радо. Усі ці особистості зробили значний внесок у поширення українського письменства на угорських теренах, тому їхня праця заслуговує на детальне й усебічне наукове висвітлення. Зупинимося лише на окремих аспектах їх перекладацької практики.

Цілісність видання «Ukrán elbeszélők» забезпечує кваліфікована післямова Е. Бойтара про розвиток української малої прози. Тут загалом окреслено еволюцію малих епічних жанрів, наголошено на здобутках найкращих українських прозаїків. Щодо доробку сучасних Е. Бойтара авторів зазначено: «На початку 60-х років, зрозумілим чином, в українській літературі залишив слід новий дидактизм: викриття протизаконності, усвідомлення важливості індивіда, суб'єкта, потреба у виробленні нових моральних норм на деякий час змінили інтонацію окремих творів на більш моралізаторську, безпосередньо тенденційну» (переклад з угорської – Е.Б.) [Bojtár 1968, с. 587]. Звичайно ж, автор післямови в кінці 60-х років ще не мав змоги оцінити весь масштаб оновлення українського письменства періоду «хрущовської відлиги», зате він зумів оптимістично передбачити її подальше якісне збагачення.

Заслуговує на увагу, окрім літературознавчих публікацій, і перекладацька діяльність Е. Бойтара. В антології «Ukrán elbeszélők» уміщено здійснений ним угорськомовний текст оповідання Ю. Щербака «Хай насниться янгол» («Álmodj angyalkával»).

Хоча в українському літературознавстві Ю. Щербака вважають близьким до шістдесятників, та Е. Бойтар презентує його як чільного їх представника.

Найбільше в галузі перекладу прози Ю. Щербака зробила Анна Бойтар – дружина Е. Бойтара. У її угорській інтерпретації з'явилися твори «Як на війні», «Маленька футбольна команда», «Хроніка міста Ярополя», «Бар'єр несумісності», кілька оповідань. Угорські читачі змогли сприйняти рідною мовою художньо опрацьовані А. Бойтар класичні кразки української літератури – «Фарбований лис» І. Франка, «За готар» О. Кобилянської, «Чорна рада» П. Куліша. Завдяки титанічній праці цієї діячки в аналізованих нами виданнях представлені угорською мовою твори В. Шевчука, В. Дрозда, Р. Іваничука, Б. Харчука, Ю. Щербака. Різна за поетикою мала проза цих письменників вимагала

від інтерпретатора неабиякої мистецької обдарованості, уміння точно, із збереженням національного «аромату» і водночас стильової неповторності підібрати художньо наснажені угорські еквіваленти. І справді, як твердить А.Гедеш, «наполеглива, зосереджена у праці над словом, над відтворенням першооснови, перекладачка прагне не збіднити твір, домогтися художньої адекватності» [Гедеш 1985, с. 129]. Це засвідчує, наприклад, переклад оповідання «Білий кінь Шептало», де центральним є алегоричний образ коня, через який майстерно оприявнюється проблема особистості в тоталітарному суспільстві.

А. Бойтар уміло інтерпретує й художні тексти цілком іншого гатунку. В антології опубліковано також новелу Р. Іваничука «Побий мене!». Твір має класичну новелістичну структуру: він лаконічний, з психологічним пуантом, незвичайною розв'язкою. Вдалий добір словесних (мовних) відповідників допомагає авторці зберегти психологічну «щільність» першоджерела, відобразити вправність українського митця, що згодом стане більш відомим як автор численних історичних романів.

Специфічний колорит має і творчість Валерія Шевчука, постать якого і донині залишається магістральною в розвитку національної прози філігранного, інтелектуального спрямування. У збірнику «Ukrán elbeszélők» його творчу особистість репрезентує оповідання «Єва – сестра Адамова». А. Бойтар добре передала в угорському перекладі психологізм твору, лірично забарвлені описи природи, індивідуальне мовлення персонажів. Укладачу та інтерпретатору твору через цей зразок ранньої прози В. Шевчука вдалося явити угорському читачеві його як митця-неореаліста.

На окрему увагу заслуговує і переклад угорською мовою новели Григора Тютюнника «Сито, сито...», здійснений Д. Радо. Зауважимо, що в антології «Napralforgók» творчість цього непересічного українського майстра малої жанру не представлена. Припускаємо, це пов'язано з тим, що життєва доля письменника в 1980 році трагічно обірвалася, а укладачі видання робили акцент саме на тогочасному дискурсі української малої прози. Усе ж «Сито, сито...» – не єдиний твір Гр. Тютюнника, представлений в угорськомовному варіанті. Після 1968 року переклади окремих новел митця («Оддавали Катрю», «Три плачі над Степаном») друкувалися в угорських періодичних виданнях, а його повість «Облога» увійшла до збірника «Ismerősöm, az orosz lán» («Мій знайомий лев»). Усі ці переклади реалізував Пал Мішлєй.

Слід зазначити, що відтворити етноментальний колорит прози Гр. Тютюнника є досить складно, а нівеляція цієї особливості письменницького почерку призводить до руйнування її стрижневої художньої та ідейної специфіки. Тож цікаво простежити, як це вдається Д. Радо у процесі угорської інтерпретації новели «Сито, сито...». Аналізований твір – дуже непростий для відтворення іншою мовою художній текст. І зумовлено це насамперед тим, що його головним персонажем є

хлопчик-підліток Ілько, від імені якого ведеться оповідь. Першоособова нарація, що передбачає оприявлення дитячого мовлення та світосприйняття, а також уміння Гр. Тютюнника натурально, живо передавати їх засобами художнього слова вимагали від перекладача максимального «занурення» в цю стихію, щоб зберегти колорит і місткість письма українського автора. На нашу думку, Д. Радо вдало відображає в угорському варіанті іронічно-гумористичний характер індивідуального мовлення Ілька. Не можна без усмішки читати такі внутрішні монологи та репліки хлопчика: «Хто там? – питаю так сердито, що миші на горі, чую, так і приснули в усі боки» [Тютюнник 1966, с. 109] («Ki az? – kérdezem olyan mérgesen, hogy még az egerek is a padláson, hallom, szerteszét ugrádoznak» [Ukrán elbeszélők 1968, с. 507]); «Ба! Не впізнав. Як би ж я впізнав крізь двері! Та ще вночі» [Тютюнник 1966, с. 109] («No és? Nem ismertem meg. Hogy ismertem volna meg az ajtón keresztül? Rádásul éjszaka!» [Ukrán elbeszélők 1968, с.508]); «Зятику, зятику!» Тут ось ноги померзли, а їм – «зятику». Навприпились!» [Тютюнник 1966, с. 109] («Kisvőlegény, kisvőlegény!» Nekem majd lefagy a lábam, ő meg «kisvőlegény!» – Jól behavazódott» [Ukrán elbeszélők 1968, с. 508]) (тут автор перекладу, щоправда, не знаходить вдалого відповідника до діалектного слова «навприпились», що означає «надокучливо домагатися», і замінює його на «jól behavazódott», що перекладається як «сильно засніжило», а замість «зятику» вживає «kisvőlegény», що дослівно означає «малий жених, малий наречений»); «Вони завжди отак зі мною здоровкаються, та ще й підморгують, як маленькому» [Тютюнник 1966, с. 109] («Mindig így kedélyeskedik velem, még rám is kacsint, mint valami taknyosra» [Ukrán elbeszélők 1968, с. 508]). І в угорському варіанті, як бачимо, ці уривки звучать не менш «живо», колоритно. Як і контрастна до них щемливо-трагічна кінцівка з каскадом риторичних питань та незакінчених речень: «Сито, сито! Ти святу муку сієш... А де наш тато?.. Скажи мені правду... Святу правду... А де наш тато?.. Сніг...» [Тютюнник 1966, с. 118] – «Szita, szita! Szórod a szent lisztet... De hol az apánk?.. Mondd meg az igazat... A szent igazat... Hol az apánk?.. Havazik...» [Ukrán elbeszélők 1968, с. 513].

У новелі «Сито, сито...», як і в багатьох інших творах Гр. Тютюнника, головними персонажами є діти, які мають своєрідну психічну структуру: вони рано «подорослішали» і по-своєму, а таки розуміють трагічні наслідки воєнних подій і усвідомлюють свою життєву місію у зв'язку з ними. Такі персонажі дуже близькі Гр.Тютюннику, вони автобіографічні. Саме тому віддзеркалити це в перекладі – першорядне завдання іншомовного інтерпретатора. Зацитовані вище уривки, а в цілому і весь текст угорського варіанта новели Гр. Тютюнника засвідчують майстерність роботи Д. Радо-перекладача.

Багато зробила в галузі перекладу і Сва Грігаші – «представник еліти висококваліфікованих май-

стрів науково-публіцистичного й художнього перекладу» [Зінченко-Параска 2012]. Її внесок у справу поширення українського та світового письменства в Угорщині досить вагомий. На думку дослідників, «представлені угорському читачу твори Шевченка, Франка, Стефаніка, Яновського, Пушкіна, Достоєвського, Фонвізіна, Блока, Булгакова, Пастернака, Горація, Бехера, Арагона, Шеллі, Готье... – справжні взірці цього жанру» [Зінченко-Параска 2012].

Є. Грігаші народилася в місті Берегові на Закарпатті, сформувалася як особистість у двомовному середовищі. У 1959 році переселилася до Угорщини, у 2000-2002 роках була головним редактором часопису українців Угорщини «Громада». Є. Грігаші відома і як авторка поетичної збірки «Asszony a tükörrel» («Жінка з дзеркалом»), що, на наше переконання, зумовило особливий інтерес перекладачки до поетичних художніх текстів. Невипадковим є звернення письменниці і до творчого доробку Євгена Гуцала – одного з найліричніших українських прозаїків-шістдесятників. У виданні «Ukrán elbeszélők» уміщено переклад його новели «У полі білий кінь». У цьому творі домінує тема старості й наближення людини до життєвої межі. Через ліричний образ білого коня, якого бачить головний персонаж Тимофій, персоніфікується передчуття мудрою старою людиною своєї смерті. Є. Грігаші вправно відтворює угорською мовою як картини, у яких переважає ліричне начало (опис зовнішності персонажа, пейзажі, образ білого коня, спогади з минулого, що фактично постають як галюцинаторні видіння), так і діалогічне мовлення персонажів – розмову діда Тимофія з сусідом Василем. Перекладачка максимально точно у передачі реплік персонажів, намагається зберегти й багатство виражальних художніх засобів, якими рясніє художнє полотно Є. Гуцала.

Закономірно, що в наступній антології «Narraforgók» у перекладі Є. Грігаші постають ще дві новели Є. Гуцала – «У синьому небі я висію ліс» («Erdőt ültetek a kék égben») та «Пенсія на сина» («A nyugdíj»). Твір «Пенсія на сина» дещо співзвучний за тематикою з новелою «У полі білий кінь». Головна героїня Марфа – чуйна самотня стара жінка, що не втомлюється ділитися своєю добротою і всім, що має, з односельцями, а особливо з Варкою Штиховою. В угорському художньому варіанті Є. Грігаші вдається зберегти той лірично-щемливий, співчутливий серпанок, який присутній в оригіналі.

У новелі «У синьому небі я висію ліс», заголовок якої викликає асоціації з фактично однойменним віршем поета і прозаїка М. Вінграновського, Є. Гуцало являє читачеві ще одну грань свого прозового обдарування – творити, як він сам називав, «ексцентричні» оповідання. Не випадково головним персонажем тут є хлопчик Микола Коструба, що має крила і незвичайний дар – літати. Його найкращим другом є пес Боніфаций. Оповідач з теплим усміхом, з іронією ділиться з читачем своїми спогадами про «химерного» хлопчика. Елементи фантастики, вигадки, незвичайних метаморфоз, до яких вдається Є. Гуцало, є ніби віддзеркаленням

художнього світу самого Миколи Вінграновського, що є прототипом головного персонажа.

Зазначені прикмети ідіостилію М. Вінграновського простежуються в новелах, якими представлена його мала проза в антології «Napralforgók». Це твори «Наш батько» («Aránk») та «Скриня» («Aláda»), майстерний переклад яких здійснив Дьєрдь Сусмани. Завдяки цій публікації український шістдесятник М. Вінграновський уперше відкрився угорському читачеві як талановитий прозаїк.

Розглядаючи угорські переклади новелістики письменників-шістдесятників, представлені в угорських антологіях, мусимо віддати належне ще одній знаковій постаті у сфері художнього перекладу – Палу Мішлеї, який не лише інтерпретував чимало якісних зразків українського письменства, а й написав біографічні довідки про авторів, твори яких увійшли до антології «Napralforgók».

Пал Мішлеї в 1963-67 роках був слухачем українського відділення Київського університету, а в 1969-1970 роках працював тут викладачем угорської мови та літератури на філологічному факультеті [Гедеш 1986, с. 162–163]. Це дало йому змогу вивчити українську мову, пізнати краще українську культуру, познайомитися з багатьма митцями. Таким чином, П. Мішлеї був добре ознайомлений з літературною ситуацією в Україні. У перекладацькому активі відомого науковця зразки давньоруської літератури, роман «Свпраксія» П. Загребельного, окремі твори Гр. Тютюнника, В. Шевчука, О. Гончара, Ю. Щербака та ін. На рідній мові він репрезентує угорському читачеві новели шістдесятників Р. Іванчука «Сива ніч», М. Кравчука «Гіркий цвіт полину», «Балада про хутірське джерело», В. Дрозда «Як я народився». Щоб представити перекладацьку тактику П. Мішлеї, звернемо увагу на майстерний переклад ним новели Р. Іванчука «Сива ніч».

Це психологічна лірична мініатюра, сюжетну основу якої становить конфлікт між чоловіком та дружиною, що фактично триває вже багато років, відтоді, як Іван мав інтимні стосунки з іншою жінкою, котра завагітніла й народила від нього дитину. Подієве полотно цього твору розгортається у внутрішніх монологіях головних персонажів. У творі зображено довгу й безсонну ніч, протягом якої герої переосмислюють та емоційно переживають минуле. Колишня зрада чоловіка стає для бездітної пари порятунком для їхнього сімейного життя, а ця «сива» ніч – переломним моментом, що дає змогу подолати психологічну прірву між ними: «А коли порудили чорні сволоки і ніч розтрусилася своєю сивину на голови двом людям, що не спали, два виточені профілі з силуетів стали живими обличчями. Тоді зустрілися сірі, як цей досвіток, Іванові очі з синіми, мов ранкове небо, Маріїними, довго вдивлялися дві пари очей одні в одних, поки не зрозуміли, що ця ніч була спільною для них і що вони вперше за багато років не роздіряли її навпіл» [Іванчук 2004, с. 68 – 69]. Тут має місце екзистенційна комунікація між героями.

І перед перекладачем стояло важливе завдання – цей емпатичний, глибоко психологічний контакт відтворити іншою мовою. Аналіз угорськомовного тексту підтверджує, що Палу Мішлеї це добре вдається. І намагання достеменно відтворити текст на змістовому рівні не призводить до послаблення ліричної складової в прототексті. Ось як звучить наведений вище уривок в угорському варіанті: «A hajnali derengés ezüst szint hintett a két álmatlan ember fejére, s a homályban kirajzolódó sziluettek lassanként élő arccá változtak. Ivan hajnalszürke szeme találkozott Marija égszínkép szemével. Csak nézték egymást, és megértették, hogy hosszú évek óta ez volt az első közös éjszakájuk, mert ez az éjszaka osztatlanul az övék volt» [Napralforgók 1982, с. 196]. Загалом же, до антології «Napralforgók» увійшло 35 творів малих жанрів 22 авторів. Слід віддати належне укладачам, які, незважаючи на соціалістичний дискурс літературного простору того часу, зуміли представити в цій книзі широту тематичного та поетикального діапазону української белетристики того часу, продемонструвати модерністичний струмінь у ній, наявність елементів різних стильових практик. Про це мовиться й в анотації до видання: «Ця добірка хоч-не-хоч засвідчує тісний зв'язок сучасної української прози та лірики, не лише тому, що серед творців малої прози багато хто на спині Пегаса вирушив до літератури, а тому, що поетичне звучання оповідань часто нагадує балади, героїчні пісні, голосіння за померлими та любовні зізнання» (переклад з угорської – Е.Б.) [Napralforgók 1982]. Ці прикмети добре ілюструють, насамперед, твори відомих митців-шістдесятників – Р. Іванчука, М. Вінграновського, С. Гуцала, Н. Бічуї (до речі, як свідчать укладачі, її проза тут уперше перекладена угорською мовою), В. Шевчука, В. Дрозда, В. Близнаця.

Висновки. У цілому можемо підсумувати, що в Угорщині в другій половині ХХ ст. проза українських письменників-шістдесятників зайняла значне місце в культурному просторі як література високих художніх зразків, новаторська формою і змістом, цікава сучасникам, співзвучна своїм гуманістичним, загальнолюдським пафосом. Не випадково плеяду митців такої літератури було представлено читачеві в окремих антологіях. Багато зробила для популяризації української малої прози Шара Карі, майстерно впоралися із перекладацькими завданнями Пал Мішлеї, Ендре та Анна Бойтари, Єва Грігаші, Дьєрдь Радо, Дьєрдь Сусмани та інші майстри художнього перекладу. У проаналізованих збірниках «Ukrán elbeszélők» та «Napralforgók» фахово відібрано різні за тематикою та стильовою доміантою тексти, що засвідчують високий ідейно-психологічний та художній рівень новелістики того часу. Вважаємо, що колосальна праця згаданих нами угорських перекладачів недостатньо поцінована та осмислена вченими-літературознавцями, тому заслуговує на належний науковий аналіз. Актуальність такого завдання передбачає **перспективу** подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гедеш А. Перекладацький світ подружжя Бойтарів. *Vsesvit*. 1985. № 6. С. 129.
2. Гедеш А. Україніст з-над Дунаю. *Vsesvit*. 1986. № 4. С.162–164.
3. Гедеш А. Утверджуючи життя [Рец.: Napraforgók. Mai ukrán elbeszélések. Europa könyvkiadó. Budapest, 1982. Упорядкувала Шара Каріг]. *Vsesvit*. 1983. №11. С.161–162.
4. Гедеш А. Украинско-венгерские литературные взаимосвязи и творчество Олеса Гончара в их контексте : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.04, 10.01.02. Киев, 1987. 19 с.
5. Герасимова Г. П. Каріг Шара. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9822 (дата звернення: 20.07.2019).
6. Дончик В. Неосвоєне багатство. *З потоку літ і літпотоку*. К., 2003. С. 160–181.
7. Зінченко-Параска В. Пам'яті Єви Грігаші. *Громада*. 2012. Жовтень-грудень. № 4 (120). URL: http://hromada.hu/2012/nom_120/poezija/eva.html (дата звернення: 13.07.2019).
8. Іваничук Р. Одна хлібина на двох: Новели про любов. Львів: Срібне слово, 2004. 160 с.
9. Мегела І. Її творча манера. *Літературна Україна*. 1984. № 19. 9 травня. С. 7.
10. Пам'яті колеги – угорської перекладачки, літературознавця Шари Каріг: Некролог. *Літературна Україна*. 1999. 18 лют. С. 8.
11. Погребенник Ф., Цапулич І. На ниві дружби і братерства. *Vsesvit*. 1982. № 11. С. 175–176.
12. Тютюнник Г. Зав'язь. Оповідання. К.: Молодь, 1966. 158 с.
13. Щербак Ю. Шара Каріг. *Vsesvit*. 1973. № 4. С.167–170.
14. Bojtár E. Utószó. *Ukrán elbeszélők*. Vál. Karig S. Budapest. Europa. 1968. 581–587.
15. Napraforgók. Mai ukrán elbeszélések. Vál. és szerk. Karig S. Budapest. Europa. 1982. 504 с.
16. Ukrán elbeszélők. Vál. Karig S. Budapest. Europa. 1968. 607 с.

REFERENCES

1. Hediess A. (1985) Perekladatskyi svit podruzhzhia Boitariv. [The translation world of the Boitars]. *Vsesvit*. № 6. S. 129 [in Ukrainian].
2. Hediess A. (1986) Ukrainist z-nad Dunaiu. [Ukrainist from above the Danube]. *Vsesvit*. № 4. S.162–164 [in Ukrainian].
3. Hediess A. (1982) Utverdzhuiuchy zhyttia [Rets.: Napraforgók. Mai ukrán elbeszélések. Europa könyvkiadó. Budapest. Uporiadkuvala Shara Karih]. [Claiming the life. Review]. *Vsesvit*. №11. S.161– 162 [in Ukrainian].
4. Ged'esh A. (1987) Ukrainsko-vengerskie literaturny`e vzaimosvyazi i tvorchestvo Olesya Gonchara v ikh kontekste [Ukrainian-Hungarian literary relationships and the work of Oles Honchar in their context]: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk : 10.01.04, 10.01.02. Kiev. 19 s. [in Russian].
5. Herasymova H. P. Karig Shara. [Karig Shara]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9822 (data zvernennia: 20.07.2019) [in Ukrainian].
6. Donchik V. (2003) Neosvoiene bahatstvo. Z potoku lit i litpotoku. [Undeveloped wealth]. K. S. 160–181 [in Ukrainian].
7. Zinchenko-Paraska V. Pamiati Yevy Grigashi. [In memory of Eva Grigashi]. *Hromada*. 2012. Zhovtenhuden. №4 (120). URL: http://hromada.hu/2012/nom_120/poezija/eva.html (data zvernennia: 13.07.2019) [in Ukrainian].
8. Ivanychuk R. (2004) Odnа khlibyna na dvokh: Novely pro liubov. [One loaf of bread for two. Novels about love]. Lviv: Sribne slovo. 160 s. [in Ukrainian].
9. Mehela I. (1984) Yii tvorcha manera. [Her creative manner]. *Literaturna Ukraina*. №19. 9 travnia. S. 7 [in Ukrainian].
10. Pamiati kolehy – uhorskoї perekladachky, literaturoznavtsia Shary Karih: Nekroloh. (1999) [In memory of a colleague – Hungarian translator, literary scholar Shara Karig: Obituary]. *Literaturna Ukraina*. 18 liut. S. 8 [in Ukrainian].
11. Pohrebennyk F., Tsapulych I. (1982) Na nyvi druzhby i braterstva. [On the field of friendship and brotherhood]. *Vsesvit*. № 11. S. 175–176 [in Ukrainian].
12. Tiutiunyk H. (1966) Zaviaz. Opovidannia. [Ovary. Short story]. K.: Molod. 158 s. [in Ukrainian].
13. Shcherbak Yu. (1973) Shara Karih. [Karig Shara]. *Vsesvit*. № 4. S. 167–170 [in Ukrainian].
14. Bojtár E. (1968) Utószó. *Ukrán elbeszélők*. Vál. Karig S. Budapest. Europa. S. 581–587 [in Hungarian].
15. Napraforgók. (1982) Mai ukrán elbeszélések. Vál. és szerk. Karig S. Budapest. Europa. 504 s. [in Hungarian].
16. Ukrán elbeszélők. (1968) Vál. Karig S. Budapest. Europa. 607 s. [in Hungarian].

**FLASH FICTION OF UKRAINIAN WRITERS OF THE SIXTIES
IN ITS TRANSLATION INTO HUNGARIAN**

Abstract. The paper examines the translations of Ukrainian samples of flash fiction writers of the sixties into Hungarian. There are no modern scientific works in Ukrainian literary studies that would highlight this aspect of Ukrainian-Hungarian inter-literary contacts.

The most complete description of the novelistics belonging to the pen of writers of the sixties is represented in two thorough anthologies – «Ukrán elbeszélők» («Ukrainian Storytellers») (1968) and «Napraforgók. Mai ukrán elbeszélések» («Sunflowers. Contemporary Ukrainian Stories») (1982). The material of these editions provides a general overview of the latest trends selected in the Ukrainian prose of the second half of the twentieth century, as well as belles-lettres texts, including the works by V. Drozd, Gr. Tyutyunnyk, E. Gutsalo, V. Shevchuk and R. Ivanychuk.

The exceptional role of the compiler and translator Shara Karig in the process of popularizing Ukrainian literature has been emphasized in the paper. It has been demonstrated that Pal Mishlei, Andrew and Anna Boitori, Eva Grigashi, György Rado, György Susmann and other masters of translation have been very skilful in translating tasks. Different texts in terms of topics and style professionally selected to attest the ideological-psychological, genre-style and artistic richness of Ukrainian flash fiction writers of the sixties and eighties as well as the evolution of individual artists are compiled in «Ukrán elbeszélők» and «Napraforgók» collections. All the translations under analysis testify to the skill of the translators, their ability to convey adequately by means of another language the content and artistic specificity of different artistic expressions of the texts, to reproduce the peculiarities of the author's individual style.

As a conclusion it has been stressed that in Soviet times the prose of Ukrainian writers of the sixties was presented to a Hungarian reader in the form of several anthological editions. Due to the fact that enormous work of the Hungarian translators mentioned above is appreciated and comprehended insufficiently by literary scholars it deserves a proper scientific evaluation, and points to the relevance and perspectives of further scientific studies.

Keywords: Ukrainian literature, the writers of sixties, literary translation, anthology, flash fiction.

Стаття надійшла до редакції 15 вересня 2019 р.

© Балла Е., 2019 р.

Евеліна Балла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету, Ніредьгаза, Угорщина; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>

Evelina Balla – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture, University of Nyíregyháza, Nyíregyháza, Hungary; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>

ПОЕТИКА ПОВІСТІ МИХАЙЛА ГАФІЇ ТРАЙСТИ «У НІЧ НА СВЯТОГО АНДРІЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вісник 2 (42).

УДК 821-3.09(498=135.1)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).144–148.

Вотьканич М. Поетика повісті Михайла Гафії Трайсти «У ніч на святого Андрія»; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано особливості композиції, елементи міфологізму, зокрема, авторську інтерпретацію образу вовкулаки, жанрово-стильову своєрідність повісті «У ніч на святого Андрія» українськомовного письменника Румунії Михайла Гафії Трайсти. З'ясовано риси готичної прози та детективного жанру у творі, наголошено на інтертекстуальному характері окремих фрагментів повісті.

Ключові слова: повість, композиція, персонаж, готична проза, Михайло Гафія Трайста.

Михайло Гафія Трайста – яскравий представник українського красного письменства Румунії, поет, прозаїк, драматург, журналіст, перекладач, громадський діяч. «Цей надзвичайно талановитий і колоритний письменник, – зауважує О. Масляник, – належить до третьої хвилі української літератури в Румунії і робить неоціненну справу, популяризуючи нашу культуру. Саме завдяки Михайлові Трайсті у літературній співпраці між Україною та Румунією з'явився новий міжнародний прорив» [Масляник].

Сьогодні Михайло Трайста очолює Товариство українців Румунії ім. Т. Шевченка, є заступником голови Союзу українців Румунії, членом Національної спілки письменників України та Спілки письменників Румунії. Він – головний редактор журналу «Mantua lui Gogol» («Шинеля Гоголя»), редактор журналів Спілки письменників Румунії «Rotonda Valahă» («Волоська Ротонда»), «Caligraf» («Каліграф») та журналу українських письменників Румунії «Наш голос».

М. Трайста має солідний творчий доробок: він є автором понад тридцяти художніх книг, лауреатом літературних премій. Його творчість привертає увагу не лише шанувальників українського слова, а й критиків та літературознавців – В. Антофійчука, М. Якубовської, П. Ходанича, Л. Ходанич; суттєві штрихи до портрета Михайла Трайсти знаходимо в публікаціях його колег по перу К. Ірода, С. Ткачука, І. Ребошакки та інших.

Талановитий письменник К. Ірод підкреслює неповторність художньої манери автора: «На мою думку, не безпідставно можна твердити, що стиль творів Михайла Гафії Трайсти унікальний, явно виділяється з-між усіх літературних засобів українських побратимів Румунії» [Ірод 2016, с. 8].

Проте в цілому художній доробок письменника недостатньо висвітлений у літературознавчих розвідках, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Щоб представити оригінальність індивідуального стилю М. Трайсти, ми звернулися до збірки «Між коханням і смертю», опублікованої у 2016 році.

Книгу складають твори «Між коханням і смертю», «У ніч на святого Андрія», «Людина з

того світу», «Незнайомка у фіалковій сукні», «Кокрадська честь», «Гірка щастя».

У передмові до цієї книги К. Ірод анонсує:

«У цих повістях Михайла Гафії Трайсти читача зустріне міфічний світ марамороського села, в якому відбуваються трагедії, драми, світ, в якому людське життя переплетене любов'ю, ненавистю, радістю, горем, здобутками та поразками, і де всі – і хороші, і злі, і переможці, і подолані – залишаються тими, ким були і доти – людьми» [Ірод 2016, с. 9].

Оригінальність творчого почерку Михайла Гафії Трайсти, його вміння враховувати естетичні смаки та психологічні особливості читача добре засвідчує повість «У ніч на святого Андрія». Саме тому ми звернулися до аналізу цього твору й поставили перед собою **мету** простежити особливості його поетики.

В основі сюжету цієї повісті лежать містичні події, що розгортаються в ніч на святого Андрія в стінах середньовічного замку в селі Ронозсейк, де перебуває художник Анджей Янковик, який приїхав у гості до свого доброго товариша Анталя Курукза. Як виявляється, обоє молодих людей закохані в чарівну Дарку, що також гостює в Анталя.

З перших сторінок повісті автор натяками відкриває читачу таємницю Анджея: він – вовкулака: «*Останнім часом, відколи закохався і не був упевнений в її любові, стримувався чимраз важче [...]. Важко стримав свій гнів і цього разу, розслабив кулаки і помітив на долонях краплі крові від нігтів, що ось-ось мали стати пазурами*» [Трайста 2016, с. 171].

Образ людини-перевертня в інтерпретації Михайла Трайсти переважно відповідає традиційним уявленням українського народу про вовкулак. Зокрема, з контексту розуміємо, що Анджей є вродженим вовкулакою: «*Мати художника Анджея, русинка з багатого роду, коли була вагітна ним, якось гуляючи лісом, перелякалась вовка і народила дитину у сім місяців, дитина не померла, а народилась вовкулакою*» [Трайста 2016, с. 272].

Подібне трактування такого типу вовкулаки знаходимо в статті дослідника Гаврила Солом'яного: «Окремо слід сказати про «вроджених» вовкулаків – саме вони мали здатність пере-

творити іншу людину на вовка. Якщо вагітна жінка в «таку годину» побачить живого вовка, то дитина народиться вовкулакою» [Солом'яний 2013, с. 15].

Варто підкреслити й те, що зазначеною здатністю перетворювати інших Анджей Янковик як вроджений вовкулака теж володіє. Це оприявнюється його наміром щодо коханої Дарки: «Так, зробіть її безсмертною, тому що й сам безсмертний» [Трайста 2016, с. 170].

Але на відміну від народних уявлень, вовкулака Михайла Трайсти «міг відмовитись будь-коли» [Трайста 2016, с. 175] від свого безсмертя і стати звичайним смертним. Така сюжетна деталь є дуже красномовним засобом характеротворення персонажа Анджея: адже він сам добровільно віддає перевагу своєму темному началу, коли, за словами дослідниці фольклору Оксани Тиховської, «людська природа затьмарюється тваринною вдачею і людина повністю підпадає під вплив тваринних інстинктів [...]». Крізь призму психоаналізу така фізіологічна трансформація людської природи може символізувати [...] захоплення влади над психікою людини диференційованою частиною невідомого – архетипом Тіні, але вже не просто негативною Тінню, а Тінню інстинктивною, оскільки людина набуває чітко виражених зооморфних рис» [Тиховська 2015, с. 132].

Невипадково зав'язка твору відбувається в ніч на святого Андрія – тасмичий час, овіяний легендами та повір'ями період, який входить у цикл так званих вовчих свят. За свідченнями В'ячеслава Диханова, Андріїв день «у Румунії так і називається – Ziua lupii (“вовчий день”)» [Диханов 2001, с. 110]. З огляду на це розуміємо, що М. Трайста зовсім не випадково назвав свого персонажа-вовкулаку Анджеєм.

До речі, цю рису авторського стилю помітив Корнелій Ірод, підкресливши, що імена героїв М. Трайсти «пластичні», «промовисті», підходящі кожному персонажу, через що читач переконалий, що такий-то персонаж і не може інакше називатися» [Ірод 2016, с. 8].

Сюжет твору органічно розвивається завдяки вдалій композиції: за зовнішньою організацією твір складається з трьох частин, кожна з яких включає окремі розділи-епізоди. Композиція має колажний характер: фрагменти діють між собою узгоджено, служать одній меті, але водночас мають відносну автономність, змістову завершеність. У перших двох частинах ця тенденція особливо помітна, третя ж частина відзначається більшою сюжетною цілісністю. Як слушно зауважує Валентина Саєнко, «композиція дисциплінує процес реалізації творчого задуму письменника» [Саєнко 2009, с. 11]. Завдяки колажній побудові твору М. Трайсти вдається організувати й архітектоніку художнього змісту таким чином, щоб тримати увагу читача в напруженні до останньої сторінки, оскільки колаж у постмодерністській літературі «є визначальним чинником стил. (стилістичного – М. В.) та семантичного навантаження тексту» [Лихоманова 2001, с. 255].

Перша частина повісті являє собою зав'язку – історію трагічного кохання, що розгорнулася на по-

чатку ХХ ст. Своєрідний «любівний трикутник» сформувався між художником-вовкулакою Анджеєм Янковиком, красунею Даркою та мрійливим Анталем Курукзом. Як ми дізнаємося з наступних частин повісті, він призвів до страшної загибелі нещасних закоханих біля замку Ронозсейк у ніч на святого Андрія.

Друга частина – це майже півстолітня череда смертей, викликаних прокляттям згорьованої матері Дарки. Михайло Трайста зі скрупульозною хронометрією нанизує фрагменти, епізоди, історії персонажів, які пов'язані між собою хіба що тим, що опинилися не в тому місці і не в той час – у проклятому замку Ронозсейк в ніч з 12 на 13 грудня, що прийшла на п'ятницю.

Врешті, третя частина повісті – це своєрідний синхронний зріз, події 1985 року. Автор знайомить читача з головним героєм Драгутином Барбу, викладачем румунської мови та літератури, якого направляли працювати в школу, що на той час діяла в замку. За нещасливою випадковістю йому випало чергувати в школі саме у фатальну ніч, що невпинно наближалася. Внутрішні сумніви й вагання, чутки та перешіптування навколо змушують головного героя по частинках збирати інформацію про давно минулі події, відголосок яких він відчуває й на собі. Драгутин Барбу береться за розслідування: годинами вивчає бібліотечні й архівні матеріали (старі газетні замітки, некрологи), спілкується з жителями села... У ході розслідування Драгутин усвідомлює, що трагічні смерті в стінах замку продовжуються з фатальною регулярністю.

Автор використовує психологічний прийом градації – наростаюче нервово напруження героя: від скептицизму через сумнів до поглинаючого страху та відчуття приреченості.

Часом письменник майстерно вплітає в текст твору вставні епізоди («Юлішка – дочка Австро-Угорської імперії»), які не мають прямого стосунку до фабули, але посилюють загальну настроєвість тривоги та настороженості, що є прикметою готичного стилю. Варто наголосити, що ця повість і справді має чіткі ознаки готичної прози. Як зазначено в «Українській літературній енциклопедії», «романісти готичної школи [...] розробляли фантастичні сюжети, вдавалися до прийомів натяку, тривожного навіювання, мелодраматичних ефектів з відповідними аксесуарами (погоні, викрадення, таємничі події тощо). Дія Г. р. (готичного роману – М. В.) відбувається, як правило, в середньовічні часи в готичному замку (звідси – назва). Г. р. можна вважати попередником детективної літератури» [Березинська 1988, с. 470].

Подібні ознаки готичної прози простежуємо в аналізованій повісті: побудова сюжету навколо таємничих подій з участю надприродного; загальна атмосфера твору – наростаюче напруження, терпке очікування, тривожність, страх; основна локація зображуваного – середньовічний замок, історія якого наскрізною лінією проходить крізь сюжет повісті.

Щодо останнього аспекту, то дослідники наголошують на винятковій ролі художнього топосу в

готичному тексті: «Поетика Г. р. (*готичного роману – М. В.*) значною мірою визначається наявністю хронотопа готичного замку з його характерними конструктивними особливостями – підземними ходами та переходами, потаємними входами й виходами, крученими сходами та склепистими галереями; топоніміка замку відіграє важливу роллю в розповіді, де наявні також трад. елементи «роману жахів» – привиди, портрети, що оживають, кровоточиві статуї, таємничі голоси тощо» [Попов 2001, с. 135].

У повісті М. Трайсти замок, побудований у XIV столітті, дійсно своєрідним чином окреслює місце основних подій твору. Паралельно з розвитком головної сюжетної лінії читач дізнається історію замку Ронозсейк: про дворянське походження його власників та прилеглі соляні копальні, про те, що якийсь час Ронозсейк був мисливським замком, а потім – тюрмою, згодом у замку облаштували санаторій, а пізніше, з 1960 року, – школу...

Дізнаємося й про таємні ходи та підвали замку: «Я спускався кілька разів у підвал замку, але зовсім через інший вхід [...]. Барталь повів мене іншими сходами, які вели до підвалу з подвір'я замку, і ми знаходилися в іншій кімнаті, в якій не було електричного світла [...].

– Тут колись була каплиця [...]. Під замком є багато таких штолень» [Трайста 2016, с. 260].

Підвали замку ховають портрет Дарки, намальований художником-вовкулакою. Хоча з часом звідти позабирали ікони та інші картини, але портрета не торкнувся ніхто.

Оскільки готична проза може вважатися попередницею детективної літератури, то зауважимо, що в повісті «У ніч на святого Андрія» окремі ознаки детективу теж простежуються: смерті при загадкових обставинах; мотив розслідування, що веде головної герої; «динамізм композиції»; «інформаційна насиченість» [Славинський 1990, с. 41].

Завдяки наявності елементів детективного жанру повість інтригує, тримає реципієнта в напруженні. Увага читача сфокусовується також через мотто до твору – уривок з повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського. Цей епіграф запрограмує міфологізм твору, дає підстави говорити про його інтертекстуальність.

Ремінісценцією, на яку вказує сам автор, є сцена переодягання головного героя перед потойбічним балом. Вона запозичена із твору Ю. Андруховича «Рекреації», який, до речі, теж містить готичні елементи: «Почав нервувати, хотілося вийти на коридор, добре виляяти загиблого від серцевого нападу викладача і піти собі під три чорти з цього балу, на якому я мав бути почесним гостем, та враз на одній з вішалок я зазрим елегантну чорну оксамитову шинель, до її коміра була приклеєна етикетка, на якій фіолетовим чорнилом елегантними готичними буквами було написано: «Для товариша Драгутина Барбу» [Трайста 2016, с. 251].

Герой Юрія Андруховича Юрко Немирич потрапляє в подібну ситуацію: «Він починав нервувати і вже придивлявся, чи немає в цій кімнатчині якого-небудь вікна, аби через нього дати драла,

розв'язавши таким чином цю дурнувату проблему, але тут зауважив на одному з вішалок комплект з невеличким, пришитим аграфкою до вилоги фракка, папірцем, на якому прочитав «Для пана Ю. Немирича» [Андрухович 2005, с. 93].

Як і в постмодерністському романі Ю. Андруховича, в аналізованій повісті М. Трайсти наявна карнавалізація. Це, зокрема, спостерігаємо в описі балу, на який запрошені всі, хто загинув у замку. Господарями балу, звичайно ж, є Ангаль, Дарка, Анджей і брат Дарки Лукаш. Варто зауважити, що опис балу мерців теж перегукується з твором Ю. Андруховича. Карнавалізація в обох творах виявляється через абсурдність та гротескність зображуваного.

Показово, що герой М. Трайсти потрапляє на бал тричі. Щоразу це або сон, або марення, які герой бачить під впливом нервового напруження та алкогольного сп'яніння. І щоразу господарі балу відмовляються приймати його як свого почесного гостя, що певним чином навіть обурює Барбу.

Можна було б вважати це звичайними кошмарними сновидіннями, але Драгутина вражає зв'язок між мареннями та реальністю: побачивши портрет Дарки, що зберігався в підвалах школи, герой був вражений дивовижною схожістю дівчини на портреті та Дарки, яку він перед тим бачив уві сні. Другим, ще більш загадковим випадком була прикраса, яку подарувала Дарка Драгутину на примарному балу та яку він, прокинувшись, виявив у себе: «На його шії, на ланцюжку, висів хрестоподібний дорогоцінний камінь кольору Дарчиних неймовірно зелених очей, до якого був прикріплений золотий Христос» [Трайста 2016, с. 319].

Дослідниця Наталя Шумило зауважує, що готична естетика передбачає «взаємопроникнення» контрастних світлів [Шумило 2003, с. 245]. Завдяки промовистим художнім деталям (схожість дівчини зі сну та зображення Дарки на портреті; прикраса, яку Драгутин отримав у подарунок) автор створює цілісний Всесвіт, у якому реальне та ірреальне є частинами одного цілого.

Зв'язок світлів пояснюється ще й тим, що «описуваний автором сон персонажа не можна вважати завершеним після того, як персонаж прокидається, адже його сприйняття світу, нав'язане сном, продовжується на зриму реальність його буття» [Бовсунівська 2004, с. 16].

Зауважимо, що мотив сновидіння теж є однією з рис готичної прози, адже вона в певній мірі випередила «відкриття філософії та психології ХХ ст. про ролі підсвідомого, інтуїтивного, сновидного в природі людини, її непояснене тяжіння до таємничого...» [Попов 2001, с. 135].

Отож, аналіз ключових елементів поетики повісті М. Трайсти «У ніч на святого Андрія» оприявнив оригінальність композиційної побудови твору, виявив чіткі ознаки готичного письма та елементи детективу в повісті письменника, а поряд із цим – інтертекстуальність та карнавалізацію. Це засвідчує самобутній стиль автора, твори якого заслуговують на подальше наукове осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 144 с.
2. Березинська З. І. Готичний роман. *Українська Літературна Енциклопедія* : в 5 т. / ред. кол.: І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. Т. I: А – Г. С. 470.
3. Бовсунівська Т. Достовірність онірокриту та її постмодерні стратегії. *Сучасні літературознавчі студії. Онірична парадигма світової літератури* : збірник наукових праць / гол. ред. В. І. Фесенко. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. Випуск 1. С. 14–22.
4. Диханов В. Свята Різдвяного посту в традиційному календарі болгар і гагаузів України. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. № 8. С. 110–114. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2001/8/8_25.pdf. (дата звернення: 22. 09. 2019 р.).
5. Ірод К. Привітне слово // Трайста М. Г. Між коханням і смертю: повісті. Бухарест: RCR EDITORIAL, 2016. С. 5 – 9.
6. Лихоманова Н. Колаж. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 255
7. Масляник О. Деміург із Мараморощини. URL: <http://zolutapektoral.te.ua/%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%83%D1%80%D0%B3-%D0%B7-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8/>. (дата звернення: 22. 09. 2019 р.)
8. Попов Ю. Готичний роман. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 135–136.
9. Саєнко В. Роман-містифікація Валентина Тарнавського «Матріополь» : лекція. Одеса: «Друкарський дім», 2009. 56 с. URL: <http://liber.onu.edu.ua/pdf/Saenko.pdf>. (дата звернення: 29. 09. 2019 р.)
10. Славинський М. Детективна література. *Українська Літературна Енциклопедія* : в 5 т. / ред. кол. : І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін. Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2 (Т. 1. 1988): Д – К. С. 40–41.
11. Солом'яний Г. Вовкулаки: а вони все ж таки є!: [людинововки української демонології]. *Ужгород*. 2013. 15 червня (№ 22). С. 15.
12. Тиховська О. Персоніфікація архетипу Тіні у міфологічному світогляді українців. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: збірник наукових праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2015. Випуск 20. С. 130–135.
13. Трайста М. Г. Між коханням і смертю: повісті. Бухарест: RCR EDITORIAL, 2016. 528 с.
14. Шумило Н. М. Під знаком національної самобутності. Київ: Задруга, 2003. 354 с.

REFERENCES

1. Andrukhovych Yu. (2005) *Rekreations* [Recreations]. Lviv: LA «Piramida». 144 s. [in Ukrainian].
2. Berezynska Z. I. (1988) *Hotychnyi roman* [Gothic novel]. *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia*: v 5 t. / red. kol. : I. O. Dzeverin (vidpovid. red.) ta in. Kyiv: Holov. red. URE im. M. P. Bazhana. T. I: A – H. S. 470 [in Ukrainian].
3. Bovsunivska T. (2004) *Dostovirnist onirokrytyky ta yii postmoderni stratehii* [The reliability of the onyrocritic and its postmodern strategies]. *Suchasni literaturoznavchi studii. Onirychna paradyhma svitovoi literatury*: zbirnyk naukovykh prats / hol. red. V. I. Fesenko. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU. Vypusk 1. S. 14–22 [in Ukrainian].
4. Dykhanov V. (2001) *Sviata Rizdvianoho postu v tradytsiinomu kalendari bolhar i hahauziv Ukrainy* [Holidays of Christmas fasting in the traditional calendar of Bulgarians and Gagauzes of Ukraine]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. № 8. S. 110 –114. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2001/8/8_25.pdf. (data zvernennia: 22. 09. 2019 r.) [in Ukrainian].
5. Irod K. (2016) *Pryvitne slovo* [Welcome word] // Traista M. H. *Mizh kokhanniam i smertiu: povosti*. Bukharest: RCR EDITORIAL. S. 5–9 [in Ukrainian].
6. Lykhanomanova N. (2001) *Kolazh* [Collage]. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*. Chernivtsi: Zoloti lytavry. S. 255 [in Ukrainian].
7. Maslianyk O. *Demiurh iz Maramoroshchyny* [Demiurge from Maramorosz]. URL: <http://zolutapektoral.te.ua/%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%83%D1%80%D0%B3-%D0%B7-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8/>. (data zvernennia: 22. 09. 2019 r.). [in Ukrainian].
8. Popov Yu. (2001) *Hotychnyi roman* [Gothic novel]. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*. Chernivtsi: Zoloti lytavry. S. 135–136. [in Ukrainian].
9. Saenko V. (2009) *Roman-mistyfikatsiia Valentyna Tarnavskoho «Matriopol»* [Valentyn Tarnavsky's novel hoax "Matriopol"]: leksiia. Odessa: «Drukarskyi dim». 56 s. URL: <http://liber.onu.edu.ua/pdf/Saenko.pdf>. (data zvernennia: 29. 09. 2019 r.). [in Ukrainian].
10. Slavynskiy M. (1990) *Detektyvna literatura* [Detective literature]. *Ukrainska Literaturna Entsyklopediia* : v 5 t. / red. kol.: I. O. Dzeverin (vidpovid. red.) ta in. K. : «Ukrainska Radianska Entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. T. 2 (T. 1. 1988): D – K. S. 40–41. [in Ukrainian].
11. Solomiani H. (2013) *Vovkulaky: a vony vse zh taky ye!*: [liudynovovky ukrainskoi demonolohii]

[Werewolves: They still are! [man wolves of Ukrainian demonology]]. *Uzhhorod*. 15 chervnia (№ 22). S. 15. [in Ukrainian].

12 Tykhovska O. (2015) Personifikatsiia arkhetypu Tini u mifolohichnomu svitohliadi ukrainsiv [The personification of the Shadow archetype in the mythological worldview of Ukrainians]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats / vidp. red. I. V. Sabadosh*. Uzhhorod. Vypusk 20. S. 130–135. [in Ukrainian].

13. Traista M. H. (2016) Mizh kokhanniam i smertiu [Between love and death] : povisti. Bukharest: RCR EDITORIAL. 528 s. [in Ukrainian].

14. Shumylo N. M. (2003) Pid znakom natsionalnoi samobutnosti [Under the sign of national identity]. Kyiv: Zadruga. 354 s. [in Ukrainian].

POETICS OF MIKHAILO GAFIA TRAISTA'S STORY «IN THE NIGHT ON ST. ANDREW»

Abstract. Mykhailo Gafia Traista is a bright representative of Ukrainian literature in Romania, poet, novelist, playwright, journalist, translator, public figure, and author of more than twenty fiction books.

In general, the writer's fiction background is not sufficiently covered in literary studies, which makes the research relevant. To represent the originality of M. Traista's individual style, we turned to the collection of works by the author, "Between Love and Death", published in 2016.

The uniqueness of Mikhail Gafia Traista's creative handwriting, his ability to take into account the aesthetic tastes and psychological features of the reader is well evidenced by the story «In the Night on St. Andrew», which was included in the collection. Therefore, we have set ourselves the purpose of tracing the features of the poetics of this work.

The article under consideration analyzes the structural organization of the text – it is found out that the composition of the story is a collage character: the fragments act in concert, serve the same purpose, but at the same time have relative autonomy, substantive completeness.

By comparing it with studies of Ukrainian folklore, elements of mythologism in the work were analyzed, in particular, the author's interpretation of the image of the werewolf.

The features of Gothic prose in the work are revealed: plot construction around mysterious events involving the supernatural; general atmosphere of the work – increasing tension, anxiety; the main location of the depicted is a medieval castle, whose history is a through line which goes through the story's plot.

The story reveals elements of the detective genre: death in mysterious circumstances; investigation motive leading by the main hero; dynamic development of events.

The emphasis is placed on the intertextual nature of individual fragments of the story. Through the analysis of the sleepy delirium of the story's character, the author's model of the universe is examined: depictions of the real and surreal worlds as parts of one whole, not parallel to the existing one.

The analysis of the poetics of M. Traista's story «In the Night on St. Andrew» testifies to the original style of the author, whose works deserve further scientific understanding.

Keywords: story, composition, character, Gothic prose, Mikhailo Gafia Traista.

Стаття надійшла до редакції 25 жовтня 2019 р.

© Вотьканич М., 2019 р.

Мар'яна Вотьканич – аспірантка кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>

Mariana Votkanych – Postgraduate Student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>

ОСОБЛИВОСТІ СЮЖЕТОТВОРЕННЯ ПОВІСТІ «ПЛОЩА» СЕРГІЯ СТЕПИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 821.161.2.-31.09 Степа(439)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).149–155.

Ігнатівч О.С. Особливості сюжетотворення повісті «Площа» Сергія Степи; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються особливості сюжетотворення повісті Сергія Степи «Площа». Вказується, що твір побудований на сюжеті-загадці при застосуванні концентричного типу сюжету, в якому чітко з'ясовуються причинно-наслідкові зв'язки (зумовлені також і сюжетними функціями героїв), які стягують епізоди твору в смисловий вузол. Простежується, що твір має мозаїчну будову, яка підсилюється часопросторовими перенесеннями. Сюжет оприявлює філософську проблематику, причому питання життя, любові, смерті, щастя проступають у повісті через образ площі, яка не є живим предметом, але набуває символу вічної Ітаки, ставши поруч із персонажами твору.

Ключові слова: сюжетотворення, концентричний сюжет, композиція, причинково-наслідкові зв'язки, часопростір, образ, магічний реалізм, повість.

Постановка проблеми. Письменник Сергій Степа (нар. 1956 року, с. Грушево Тячівського району Закарпатської обл.) прийшов у літературу на початку 80-тих років минулого століття, коли, як іронічно зауважував Петро Скунець, «на Закарпатті було багато обнадіюючих, багатообіцяючих, перспективних молодих поетів – вже й черги за ковбасою здавалися гідними слова українського Бояна. А з прозаїками молодого призову якимось було сутужно» [Скунець 2005, с. 205]. Надруковану в журналі «Дніпро» повість С.Степи «*Острів посеред Дунаю*» було визнано кращою серед прозових публікацій 1989 року вказаного періодичного видання. Відтоді письменник опанував різні жанри: і малу прозу, і повість, і роман, випустивши у світ книги «*Три повісті і Площа*», «*Оповідання і Целми*», «*Велосипедний оркестр*», «*Дерево Дірака*», «*Ген*», які засвідчили майстерність письменника у komponуванні сюжету твору. Останні десятиліття Сергій Степа живе і працює в Угорщині.

Аналіз досліджень. Незважаючи на доволі стрімке входження в літературний процес, доробок С.Степи малодосліджений. Серед розвідок, присвячених його творчості, згадаємо статтю Наталії Ребрик «Жіночий первень у чоловічій суті» (в якій пропонується загальний огляд життєтворчості письменника) [Ребрик 2005], магістерську роботу Оксани Талабірчук «Поетика повісті Сергія Степи «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» [Талабірчук 2010], філософськи містке есе Петра Скунця «Без пошуку гарантованого щастя» [Скунець 2005].

Цікаво, що доробок Сергія Степи привернув пильну увагу польського літературознавця Олександра Городецького, котрий переклав повість нашого письменника «*Не сьогодні, тільки вчора і завжди*» [Horodecki, с. 28–54] і супроводив її студією «Жити, померти і жити», вміщеною у журналі Польщі «Fraza» [Horodecki, с. 55–60]. Однак повість Сергія Степи «Площа», хоч і перебувала в полі зору літературознавців, але залишається практично не вивченою, тож тема роботи актуальна.

Мета статті – простежити особливості сюжетотворення повісті «Площа» Сергія Степи.

Виклад основного матеріалу. Твір «Площа», написаний на початку третього тисячоліття (2004 – 2005 рр.), переносить читача у 1966-ий. Коли йдеться про шістдесяті роки ХХ століття, то найперше згадуються: рух шістдесятництва, дисидентство; науково-технічна революція, яка мала вплив і на буденне життя народу; досягнення в галузі освоєння космосу; холодна війна; і нав'язана людям радянська необхідність вкладати левову частку часу і сили в професійну діяльність, у роботу, як це називали («нам хлеба не надо – работу давай»).

Проте письменник виділяє зовсім інший тогочасний маркер – це чемпіонат світу з футболу, що відбувся в Англії, відповідно конкретизуючи хронологічні рамки «Площі», а події в повісті прив'язує до цілком буденного життя в провінційному містечку, де випадає дорослішати хлопцям-підліткам, незважаючи на вітри історії. І їм, і всій чесній компанії, що поселилася на центральній площі, доводиться виплутуватися із банальних життєвих ситуацій, що постають перед людьми і по цей, і по той бік кордону, в тому чи іншому часі. Тож повість Сергія Степи пропонує мовби універсальний зріз життя.

Тип сюжету – концентричний, адже тут наявні єдність у часі, причинно-наслідкові зв'язки між подіями, що стягуються автором в один вузол, поступово оприявлюючи суть проблеми, довкола якої згрупувалися персонажі твору. За ними й виділяємо три сюжетні лінії «Площі», що розвиваються за історіями: гурту хлопчаків, котрі проводять весь свій вільний час на площі; Ганнусі, що працює привібральноницею в школі й має додатковий приробіток від чоловіків-клієнтів, а площа для дівчини – шлях, яким веде їх до тихої місцини, де можна усамітнитися; вчителя фізики Василя Івановича – алкоголіка, котрий мешкає в будинку на площі. Площа стає тим локусом, де головні герої-діти, і це цілком природно, хочуть розгадувати загадки життя, пізнавати світ.

Площа вже відкрила їм деякі «секрети»: тут вони навчилися грати в карти, футбол, баскетбол, організувати спортивну команду до змагань, бачити свої переваги чи недоліки. Тут відбуваються і складніші прийоми комунікування: «Малий, буде м'яч – і ти в команді» [Степа 2005, с. 177]; « – Мишку, а що б ти сказав на те, якщо я тобі зараз по зубах, га? – раптом мимохить вирвалося у Сірого. – От дурні, засміявся Гаска. – Дурні дурнями. Краще погляньте туди – м'яч іде. – Хлопці побачили Сашка, а у Сашка під пахвою побачили... м'яч...» [Степа 2005, с. 187]; «Малий, ось бачиш, м'яч. Цього м'яча стерегти довіряю тобі, а ми підємо подивимось, що там і як. А потім усе тобі розповімо» [Степа 2005, с. 199]. Гаска, Мишко Швайгерманн, Сашко, Сірий і Малий – перекочують м'ячі, змінюючи старі на нові, і залишають площі, поступово дорослішаючи, своє дитинство.

Так складається – щодень їм приносить нові виклики, які частіше для дитячого світу сприймаються як добре відомий у дитинстві жанр загадки, а правильна розгадка, здається, втілюється у життєвий приз. Власне, через таке розуміння світу дитиною чи підлітком сюжет повісті побудований на загадці (the enigma) [Polti 1924], коли є відомості про неї і є спокуса її силоміць випитати, чи всілякими хитрощами, намаганнями прагнучи вивідати навіть те, що життя поки хоче від них приховати. Питання лише – чи втіляться нові знання у, сказати б, життєвий приз? Тож колізії твору базуються на сюжеті-загадці (Ж. Польті) [Polti 1924].

Перша ситуація-загадка, яка спіткала хлопців – телевізор. Правда, у Мишка Швайгерманна ця дивовижа була вже кілька років. Проте Гаску, Сашка та Сірого таїна «голубого екрану» як нового відкриття науково-технічної революції, безперечно, вабила та манила: «Ну й красотище, дивіться, телевізор везуть» – коментував Гаска [Степа 2005, с. 178]. Поталанило цього разу Малому, адже це його мама сиділа «на возі поруч з візником... притримуючи величезну коробку» [Степа 2005, с. 178]. « – «Огонек» у нас, – сказав Малий, не рушаючи з місця» [Степа 2005, с. 198]. Причетність до такої небуденної події і демонстрування Сірим розуміння суті справи в роботі телевізора вилилося у питання: «А антена вже є?» [Степа 2005, с. 178] і приховану заздрість: «Влітку чемпіонат світу в Англії спокійно подивиться» [Степа 2005, с. 186]. Ясна річ, дитяча футбольна команда маленького містечка з нетерпінням чекала на чемпіонат світу в Англії, готуючись розгадувати загадки спортивної майстерності старших колег і, думається, відшукувати й прорахунки в грі відомих команд (звісно, як професіонали у професіоналів, адже команда з цих хлопців уже виходила на поєдинок із командою сусіднього села, «як майстри, в кедах усі, в маєчках однакових» [Степа 2005, с. 177]).

Але площа стала сценою для нових ситуацій. Притримуючись концентричного типу сюжету, письменник вводить в текст новий персонаж – Ганнусю. Дівчина, повертаючись з роботи додому, погоджується на інтимні стосунки з якимось не-

знайомцем, пацієнтом лікарні (лікарня була поруч площі), котрий уже знав, що за послуги дівчині потрібно пропонувати три карбованці. Через внутрішній монолог Ганнусі, який триває цілком недовго, якраз стільки, щоб дійти їй від школи додому, а там підготуватися до зустрічі із «тим здорованем», дізнаємося наскільки просто і буденно вона сприймає повороти долі, що їй довелося пізнати. Здається, буття їй навіть не пропонувало загадок, вона одразу жила в світі без таємниць: мати пила і батько бив дружину «по звірячому бив, як мишок соломи, але нічого не добився, вино, одним словом, ясно...» [Степа 2005, с. 180], потім покинув сім'ю, а тепер Ганнуся ховає придбані продукти, бо «мати припреться, шукати почне, сама давно вже нічого не приносить, лиш біда знає, що їсть...» [Степа 2005, с. 180], тож трояк, отриманий таким чином, допомагає триматися на плаву їй і матері.

Прості роздуми дівчини про поточні турботи, рішення погодитися на зустріч із «бетіжним», домовленості про оплату й місце зустрічі, викликають у читача не засудження, а співчуття до Ганнусі, котра на декілька років старша за компанію хлопців, але прийняла сповнене драматизму життя й, ідучи по ньому не тримає злості на батьків, оточення, а виборсується з ситуації як уміє. Її постать наче б відтіняє знайомих вже нам приятелів-хлопців, котрі мають добрих батьків, можливість займатися і шкільними справами, і спортом, знайомитися з технічними новинками (наприклад, телевізором), читати художню літературу, розвиватися, одним словом.

Під'єднання історії Ганнусі до епізоду знайомства з Гаскою, Сашком, Сірим, Мишком та Малим відбувається шляхом монтажу (монтаж як прийом має кінематографічне коріння), що дає змогу сплести в одне ціле різні події, які видаються на перший погляд не пов'язаними. У той самий спосіб прикріплюється до відомих складових тексту й розповідь про Василя Івановича – вчителя фізики, котрий переживає важкий ранок після дводенного запою. Письменник використовує паралельний тип монтажу, ведучи мову про три події, що розвиваються самостійно в один часовий період. Кожен фрагмент із життя цих персонажів завершується своєрідним кліфхенгером, коли розповідь обривається, залишаючи інтригу.

На те, що читачеві слід сподіватися на дотичність цих «серій» у подальшому розвитку сюжету, вказують слова-зв'язки, якими автор завершує попередній і розпочинає наступний епізод: «... і в ту мить вертоліт» / «вертоліт тоді якраз...», «... і земля пахла / земля пахла орною вологою...», «... зачинив за собою хвіртку» / «хвіртку смикав прохолодний вітерець...», «і більше нічого?» / «нічого собі, щастить Малому...», «...площадка.., ніби вмилася» / «вмилася і пішла...», «...гарячим, як розтопленій віск, язиком» / «язика попридержи...». Отож сім фрагментів оповідають у причинно-наслідковому порядку історії дня Ганнусі, Василя Івановича та головних персоналій «Площі» – гурту хлопців, котрим із цих семи епізодів присвячено чотири. Слова-зв'язки ж виконують у тексті своєрідну роль

синхронізатора, наголошуючи на одночасності дії різних персонажів.

Звісно, ці фрагменти відповідають і за композиційну організацію твору, коли зав'язка – це знайомство з хлопцями-приятелями, які проводять свій вільний час на площі самі собі надані, розвиток дії – знайомство з Ганнусею, її способом нехитрих приборітків, і рух дівчини протореною дорогою разом із клієнтом *«у самий куток, де пограничники геренди просмалені держать, там заглиблення є чималеньке, між герендами і забором...»* [Степа 2005, с. 189], та знайомство з Василем Івановичем, котрий проводить тяжкий ранок у похмільному синдромі.

У наближенні до кульмінаційного піку повісті поступово об'єднуються сюжетні лінії – четверо хлопців, спостерігаючи загадкову ходу по площі Ганнусі та її клієнта, починають ділитися один з одним відомими їм деталями інтимної близькості *«...і так нестримно, голосно розреготалися»* [Степа 2005, с. 192], що привернули увагу усіх, хто перебуває на площі – і Ганнусі, і її тимчасового партнера, і Василя Івановича. З моменту цього сміху час у творі мовби згущується, а надлюдські намагання вчителя фізики у ранковому хворобливому стані дати визначення, що таке площа, не мають жодного успіху, проте навіюють читачеві настрої непевності в просторових координатах. Але вчитель усе ж зауважує: *«розреготались якись бовдури...»* [Степа 2005, с. 192], і водночас на цей сміх реагують і Ганнуся (*«розреготалися ці хлопці...»* [Степа 2005, с. 197]), і її клієнт-здоровань, котрий, як з'ясувалося, вже був *«у партії»* (*«розреготалися там якись пацани...»* [Степа 2005, с. 197]), і Малий, котрий повертався з дому на площу (*«розреготалися вони під дубом...»* [Степа 2005, с. 197]). Повтор слова *«розреготалися»* із різними уточнюючими словами звертає увагу читачів на важливість цього моменту в творі, і справді, сміх хлопців дійшов до вух дівчини, її випадкового коханця, вчителя, з'єднавши ще й звуком, усіх повістевих осіб.

Розгадати вічну таємницю інтимних стосунків між чоловіком і жінкою вирушили підлітки, йдучи назирці за дівчиною й сподіваючись узріти те, що *«Мишко Швайгерманн уже бачив два рази, Сашко ще не бачив, а Сірий та Гаска і не підозрювали, що таке існує у світі»* [Степа 2005, с. 199]. Таким чином, вони, як і звично для сюжету-загадки, хитрощами намагаються відкрити для себе те, що життя наразі тримає для них за сімома печатями. Зрозуміло також, що вони входять і в таємницю дорослих людей, котрі, не маючи відповідних умов, знайшли бодай ландшафтне укриття, де можна ненадовго усамітнитись. Хоча Гаска і *«згадав про немитий посуд вдома і відчував докори сумління»* [Степа 2005, с. 199], *«Сірому хотілося бігти позаочі»* [Степа 2005, с. 199], а Сашку *«швидше піти геть»* [Степа 2005, с. 200], але природна цікавість і заклик Мишка Швайгерманна *«Боягузів не кличемо»* [Степа 2005, с. 198] об'єднали приятелів.

Кульмінацією повісті вважаємо несподівану появу біля акуратно складених колод (під укриттям

яких на весняному пісочку прилаштувалися дівчина з незнайомцем, а ззовні зібралися, підглядаючи за дійством, хлопці) Василя Івановича. Він так і не зміг дати визначення поняттю площа, однак заприпитавши довкола якусь метушню, поспішив і собі за підлітками. Картина моральної деградації настільки його вразила, що він накинувся з кулаками на здорованя. У цей спосіб учитель вберігав дітей від брутального сприйняття невідомого їм ще світу, можливо, десь проявив турботу про вчорашню ученицю школи Ганнусю, а водночас доводив собі, що попри розтрачені ним на алкоголь профспілкові гроші, невихід на роботу (не знав який нині день тижня), цілковите занедбання особистої сфери життя (без дружини, дітей, затишної оселі), у шафі тримає лише порожні пляшки, а вживає для похмілля *«Біоміцин»*, він ще може розрізнити добро від зла, і знає, що є їй гірше падіння, ніж зазнав у житті він. Тож педагог рятував світ як міг. І завдяки цій його появі всі події повісті (що досі виглядали *«розпорошеними»*) зв'язалися у розуміння: мовляв, усе повинно мати свої час і місце. Ганнуся зі здорованем та діти порушили цю рівновагу. Проте таким чином у *«Площі»* прописується ситуація-загадка, коли різними шляхами вивідується те (*«ментальні стани»* [Пропп, с. 41] особи), що приховується. Загадка твору ґрунтується і розгадується завдяки таємницям, пов'язаним із людськими слабкостями: з одного боку – це бажання здорованя (що супроводжується хвилюючим очікуванням Ганнусі, заздалегідь розмінюванням грошей *«по рублю»*), щоб легше розплачуватися з дівчиною, гарячковий острах, що вона не прийде, конспіративне добирання до місця призначення і т. д.), а з іншого – бажання хлопців підглянути за діями старших.

Водночас образ Василя Івановича постає таким собі *«роялем в куцах»*, що, з'явившись у кульмінації літературного твору, змінює його хід, і сюжетний твіст переводить реалістичний спосіб оповіді у формат магічного реалізму, тим більше, що якби вчитель не поспішав, а всі ворота, що вели до загадки – вже відчинені, то він так чи інакше прилучився до таємниці, до того *«порочного кола»*, що утворилося біля колодиць (тут виникає цікава текстуральна *«петля»* – погранична ситуація, що склалася, із місцем дії біля кордону – *«самий куток, де пограничники геренди просмалені держать»*).

Ретардація твору відбувається в пришвидшеному темпі: *«І вони всі бігли, як гусаки біжать за гускою, неакуратним таким рядочком, тільки набагато швидше»* – так раптово, після обурених окликів вчителя: *«Сволота! Паскуди! Розпусники!»* [Степа 2005, с. 202], знялася вся чесна компанія на ноги: першою, *«схопивши свою одежу»* [Степа 2005, с. 202], побігла Ганнуся, за нею – Василь Іванович, а далі – здоровань і хлопці Мишко, Сашко, Гаска, Сірий та Малий, який вже на площі приєднався до *«бігунів»*, *«бо став членом команди і мусив бути там, де була команда»* [Степа 2005, с. 203]. Ця раптова швидкість, яку вони почали зненацька для себе набирати, немовби вплинула на часопростір, що їх оточував, і він помчав з неймовірною

швидкістю: на площі з'являються один за одним і ростуть нові, із якісної цегли, будинки, які насуваються на наших персонажів, витісняючи їх із добре знаного локусу. Відповідно змін зазнали й персонажі: «*один став геть сивим, у іншого повипадали всі зуби, у третього не вистачало однієї ноги... Ганна... стала ніби нижчою і набагато ширшою. ... У півколі не було Мишка та Василя*» [Степа 2005, с. 204]. Не змінився тільки Малий, і він вирішив повернутися додому: «*Мені треба йти, мама чекає. Однаково я нічого не можу зробити*» [Степа 2005, с. 204]. Хлопчик тішився вже тим, що Швайгерманну та вчителів «*принаймні не треба пригадувати, куди йти*» [Степа 2005, с. 204]. Такою є розв'язка повісті, як наслідок розгаданої загадки.

Причиново-наслідкові зв'язки сюжету «Площі» не в останню чергу зумовлюються функціями героїв (за В. Проппом) [Пропп]: 1) відлучення (діти ідуть гуляти, вони самі собі надані на площі – тут хлопці, з одного боку на очах у всього містечка, а з іншого – граються без нагляду); 2) заборона (очевидна умова для хлопців – не відлучатися з площі); 3) порушення заборони (вийшли за межі площі, зацікавлені діями Ганнусі та здоров'я); 4) протидія ворогу (поява Василя Івановича, котрий змінив наявну ситуацію); 5) погоня (біг чоловіків вслід за Ганнусею, котра хотіла втекти від викриття, а вони всі, мовби інстинктивно, подалися за нею); 6) порятунок (порятунок вбачався Ганнусею в тому, що вона відбійжить чим подальше від затишного куточка з колодами, і кожен з чесної компанії теж хотів чимдалі відбігти від того місця, де були виявлені ті їхні якості, якими ганьбилися); 7) трансфігурація (зміна зовнішності персонажів, або їх таємниче зникнення з гурту, зміна і зникнення самої площі).

Трансфігурація оминула лише Малого – він ще не розгадував загадок життя. Його захоплення м'ячем більше мало дитячу ноту, ніж сформувалося у свідоме захоплення спортом. Він не грав у карти разом із хлопцями, а відомо, що карти сприймаємо як метафору долі (до речі, тут вигравав здебільшого Мишко Швайгерманн, а Гаска підставляв чоло для фрічок), він не просидів ще стільки часу під «*старим товстелезним зігнилим – без крони вже – дубом*» [Степа 2005, с. 178], і його ставлення до м'яча було поки настільки пієтетним, що хлопчик згодився радше його постерегти, ніж рушити за приятелями. Цей новенький баскетбольний м'яч Сашка, з яким він щойно вийшов пограти на площу, вберіг Малого – новенького члена футбольної команди. Тож життєвий приз дістався йому – найчистішій дитячій душі, яку, до слова, вберіг Сашко, залишивши його пильнувати новий баскетбольний м'яч, коли інші вирушали підглядати за Ганнусиним промислом. «Багато знаєш – скоро постарієш» – недаремно так застерігають дітей змалку.

Особливої уваги вимагає, безперечно, гурт хлопців – дітей площі. З оповіді про цих приятелів розпочинається повість. Початкова ситуація, в якій читач їх спостерігає – це благополуччя [Пропп] (безтурботна гра у карти, радість і захоплення від звістки про телевізор, новенький баскетбольний

м'яч Сашка, обіцянки Малого, що його дядько роздобуде команді новий футбольний м'яч та ін.), однак відчувається одразу й загроза цій ідилії, бо хлопці ховаються «*від холодного ще вітру за старим товстелезним зігнилим – без крони вже – дубом... Дуб стояв майже в кутку площі, там, де не заважав, нікому не спало на думку вирізати його*» [Степа 2005, с. 176]. Опис дерева і холодного вітру мов би додають контрасту тій радісній атмосфері, створеній дитячими душами. Також сприймаємо образ дуба як своєрідну антиципацію в творі, яка налаштовує реципієнта на міркування, що все залишається на звичних місцях, поки комусь «*не спаде на думку*» інше.

Чотири приятелі беруть участь у всіх сюжетотворчих функціях. Найавторитетнішим вбачається Мишко Швайгерманн – лише його письменник протягом твору називає на ім'я та прізвище. Він майже завжди виграє у карти в своїх приятелів, він пропонує теми і веде або спиняє розмови, він помічає парочку, що прямує до колод, він заводить розмову між хлопцями «про це», він наговорює інших («*Боягузів не кличемо*» [Степа 2005, с. 200]) піти підглядати до відомої місцини; він у бігу, як і здоровань та Василь Іванович, не може відірвати погляду від Ганнусі («*затрясся ще дужче*», і в нього немов «*розпочалась остання стадія малярії*» [Степа 2005, с. 202 – 203]). Хлопець виявився тим персонажем, котрий спровокував однолітків до участі в сумнівній ситуації. Мишка недолічує Малий у відомому півколі тих, що вибігли з площі.

Гаска й Сірий швидше нагадують слухняну команду жертв, яка простує за авторитетним поведирем, не зовсім розуміючи навіщо вони це роблять. Окремо постає Сашко: учасник всесоюзної олімпіади з фізики, шахіст, футболіст, котрий до того ж читає всю задану шкільною програмою художню літературу, власник баскетбольного м'яча, – він є старшим від Гаски та Сірого. Старшим, але слова «*Боягузів не кличемо*» і його спонукають податися за гуртом. Проте йому вдається зробити добру справу, моральний вчинок, він знайшов потрібні слова, аби залишити Малого на площі і тим самим врятувати його долю (а водночас залишити, хоч у такий спосіб, своє продовження на майбутній площі). У півколі тих, хто вибігли з площі – автор пропускає одну особу, не називаючи її трансфігурації. Можливо, це і є Сашко, котрий просто став старшим.

Ганнуса – єдиний жіночий образ повісті (матір Малого лише згадується). І їй належить важлива роль у сюжетотворенні (функція «порушення заборони»). Адже дівчина несе на собі печать долі, бо обставини, що спричинили її відповідну участь у житті, сформувалися без неї. Тому їй, як знаряддю фатуму, і випадає стати рушієм сюжету, сказати б, навіть фатальною жінкою, за якою спочатку вся площа вирушила до акуратно складених колод, а згодом колективно подалися вслід за нею (функція «погоня»), котра бігла «*підстрибуючи від уколів малих камінчиків, тому її груди і сідниці тряслися не в такт, гарні довгі білі, трохи пухкі, ноги гіпнолізували тих, хто біг слідом*». Магія бігу не дає нікому зупини-

тись, хоча, розуміємо, якби чоловічий рій зупинився, не бігла б і сама Ганнуся, бо її жене вперед, як вона гадає, група переслідувачів: Василь Іванович, наразі як поборник моралі, здоровань – за трояком, якого, як йому могло здатися, дівчина не відпрацювала, хлопці – бо помчали всі дорослі. Тобто Ганнусі випадає у творі магістральна сюжетотворча участь. І в півколі віцілих автор називає її вже Ганною.

Перегукується з постаттю жінки образ Василя Івановича. Цей персонаж теж несе на собі фатум страждання, однак, здається, йому не сила вийти з цієї круговерті печалі й самотності, що огортають його ество, наче площа. Дати визначення поняттю площа означає дати визначення і своєму безвихіддю. Він не може зробити ні одного, ні іншого, і тому відбувається як персонаж, що втілює в собі трагедію. Також він, цілком випадково, відповідальний за те, що сталося: руху вісьмох чоловік із площі (функція «погоня»). При цьому вчитель переслідуював добрі наміри – розігнати цей сумнівний альянс (функція «протидія ворогу»), проте, уособлюючи собою трагедію фатуму, виводить усіх в зовсім інший вимір. Отож і не дивно, що саме з його активного втручання повість переходить у площину магічного реалізму. Але Василь Іванович уже відсутній серед тих, хто опинився в новій реальності.

Здоровань-клієнт Ганнусі втілює, так би мовити, іронічно-сміслову навантаженість, аби показати позірність переконань того комуніста, котрий купує собі за троячку послуги недавньої учениці, при цьому ще й погрожує: «зараз задушу, стерво. Закопаю тут, як здохлу качку» [Степа 2005, с. 201]. Розуміємо також, він боїться свого вчинку, що йде врозріз із тими «моральними принципами будівника комунізму», які мав сповідувати. Поруч із цим він представляє у «Площі» чужинця, котрий прибув у невідоме йому середовище і став ніби фатумом, «запустивши» через Ганнусю весь механізм повісті (функції – «заборона», «порушення заборони», «протидія ворогу», «погоня», «порятунок», «трансфігурація»). Відтак здоровань є доленосною фігурою у творі, а доля, як бачимо, обирає своїм інструментом Ганнусю.

Площі ж, під пером Сергія Степи, випадає бути повноправним персонажем, який бере участь у всіх функціях. І потерпає вона від фатуму так само, як Ганнуся, Василь Іванович, клієнт-здоров'як, Мишко, Сашко, Гаска, Сірій: у магічній круговерті часопростору площа, змінившись, майже зникає (функція «трансфігурація»). Закрився той «портал», що був на виду в усього містечка, і група осіб, котра вибігла за його межі «нерівним таким рядочком», перемінилась, а хтось пропав чи й помер по дорозі (деформація в часі не дає зрозуміти, про який період йдеться, але з будинків, що виростили на площі, розуміємо, це – десятиліття). Нові реалії виштовхали з площі і спортивні майданчики, і затишок під старим дубом, і сам старий дуб, який вже був прогнилим і не мав крони, і доріжку, що вела під колоди, і людей, що почувалися тут своїми.

Залишається від площі лише пам'ять як складової дитинства, молодості, прагнень і сподівань.

І якщо з часом людина плекатиме свої спогади про минуле, то залишиться в них площа – як любов до себе, до свого дитинства, до прагнень правильно розгадати всі життєві загадки й здобути головний приз – щастя. Навіть якщо його не здобудеш, назажди в серці залишається площа, де мріялося про це (й у кожного є своя місцина, де відбувалося дорослішання). Більше того, вона набирає символу Ітаки, батьківщини, яку в спогадах часто прив'язуємо до того ландшафту, що його вже немає. Можливо, площі випадає у розв'язці становити те невеличке півколо, що опинилося напроти півкола персонажів, які дійшли до завершення твору. Але це утворення – нове коло й інша історія. Тож проблематика повісті пролягає у філософській площині, коли роздуми письменника сягають питань життя, любові, смерті, щастя. Специфіка ж твору в тому, що всі ці складові людського буття проступають у тексті через образ площі, яка не є живим предметом. Так колись пізнавав філософські глибини життя Сізіф, штовхаючи камінь на гору.

Причиново-наслідкові зв'язки, пов'язані між собою в часі, окреслюють концентричний сюжет, збираються фіналом твору у смисловий вузол, що показує читачам своєрідну катастрофу, спричинену хитросплетінням долі, ситуацій, загадок, фатуму, які й породили руйнівні та незворотні наслідки для усіх героїв, окрім Малого.

До слова, повість «Площа» спонукає до усвідомлення подвійних стандартів суспільства: пропаганда натхненної трудовими звершеннями, багатой, успішної країни на протигагу тим реаліям, з якими стикається людина загалом. Здебільшого її не цікавлять гасла, партійні доктрини (з яких глузує: «нам сонця не надо – нам партия светит»), зовнішньополітична ситуація (хоч від цього цілковито не можна ізольоватися), а лише, що купити їсти чи зварити на обід, як привнести радість у монотонні будні. Сергій Степа показує нам і життя «сірих сих» – людей із проблемами (алкоголізм, насилля в сім'ї тощо), що було за сімома печатами, коли йшлося про цінності за часів радянської держави. Звичним вважалося також таврувати ганьбою членів суспільства, таких як Ганнуся, Василь Іванович. Однак письменник малює цих персонажів зі співчуттям і любов'ю. Саме любові й розуміння їм не вистачило пізнати в житті. Тож популярний тогочасний вислів: «людина – коваль свого щастя» ставиться письменником під сумнів.

Так живе собі провінційне містечко з площею, а із зовнішнім світом їх єднає вертоліт, котрий щодня курсує з поштою, уособлюючи відгомін (гуде, гуркоче) суспільних подій і новин, які долітають до населеного пункту. Цей гелікоптер також втілює образ нового часу, бо жителі містечка звряють свої годинники за його прильотом, як раніше за годинником на церкві.

Власне вертоліт і м'яч постають у «Площі» тими художніми деталями, які окреслюють і життя хлопців. М'яч – як символ *свого* дитячого зрозумілого, розміреного, цікавого й світовпорядкованого довкілля, а вертоліт – це прибулець із незнамого

(чужого) середовища, який декілька хвилин шумить, гуркоче, а потім усе одно покине площу, залишаючи її мешканцям.

Світ речей, що оточує підлітків: м'яч, телевізор, старі обтерті, з відірваними кутами, гральні карти, кеди, маечки, шерстяний спортивний костюм – свідчить нам про епоху і є узагальненням не однієї хлопчачої компанії, що збиралася у вільний час на площадках під деревами. Так само описуване захоплення футболом – теж відображає культуру того часу, зокрема дитячу дворову, усєї країни.

Висновки. Таким чином, повість Сергія Степи «Площа» оповідає про буденне життя радянського містечка 1966 року, де випадає дорослішати компанії хлопців-підлітків. Оскільки провідна сюжетна лінія стосується дітей, то й твір 1) побудований на

сюжеті-загадці; 2) письменник застосовує концентричний тип сюжету, чітко слідуючи причиново-наслідковим зв'язкам (зумовленими також і сюжетними функціями героїв), які стягують епізоди твору в смисловий вузол, що виявляє катастрофу, спричинену хитросплетінням доль, ситуацій, загадок, фатуму, які й породили руйнівні та незворотні наслідки для героїв; 3) при цьому у веденні сюжетних ліній автор активізує прийом монтажу, відповідно твір має мозаїчну будову; 4) що підсилюється часопросторовими перенесеннями; 5) смисловий вузол твору окреслює філософська проблематика, причому питання життя, любові, смерті, щастя проступають у повісті через образ площі, яка не є живим предметом, але набуває символу вічної Ітаки, ставши поруч із персонажами твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пропп В. Морфология «волшебной» сказки. URL: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9F/propp-vladimir/morfologiya-volshebnoj-skazki>.
2. Ребрик Н. Жіночий первень у чоловічій суті, або Легка жіноча спроба потрактувати серйозну чоловічу прозу: [передмова]. Степа С. *Три повісті і Площа*. Ужгород, 2005. С. 3–12.
3. Скунець П. Без пошуку гарантованого щастя: [післямова]. Степа С. *Три повісті і Площа*. Ужгород, 2005. С. 205–206.
4. Степа С. Три повісті і Площа. Ужгород, 2005. 208 с.
5. Талабірчук О. Поетика повісті «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» Сергія Степи: магістерська робота (наук. керівник О.Ігнатович). Ужгород, 2010. 84 с. Архів О. Ігнатович.
6. Horodecki A. *Życie, umrzenie i życie: Trzy powieści I plac Serhija Stepyó* // *Fraza: poezja, proza, esej*. Rzeszów, 2008. nr. 1–2. С. 55 – 60.
7. Polti G. *The Thirty-Six Dramatic Situations*. Franklin. Ohio, 1924. P.40–41. Електронний ресурс: Режим доступу. <https://archive.org/details/thirtysixdramati00polt>

REFERENCES

1. Propp V. *Morfologiya «volshebnoy» skazki* [Morphology of the “fairy tale”]. Elektronniy resurs. Rezhim dostupu. <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9F/propp-vladimir/morfologiya-volshebnoj-skazki> [in Russian].
2. Rebryk N. (2005) *Zhinochyi perven u cholovichii suti, abo Lehka zhinocha sproba potraktuvaty serioznu cholovichu prozu* [Female perv in masculine essence, or Easy feminine attempt to interpret serious men’s prose]: [peredmova]. Степа S. *Try povisti i Ploshcha*. Uzhhorod. S. 3–12 [in Ukrainian].
3. Skunts P. (2005) *Bez poshuku harantovanoho shchastia* [Without looking for guaranteed happiness]: [pisliamova]. Степа S. *Try povisti i Ploshcha*. Uzhhorod. S. 205–206 [in Ukrainian].
4. Степа S. (2005) *Try povisti i Ploshcha* [Three stories and Square]. Uzhhorod. 208 s. [in Ukrainian].
5. Talabirchuk O. (2010) *Poetyka povisti «Ne sohodni, tilky vchora i zavzhdy» Serhii Stepy* [Poetics of the story «Not today, only yesterday and always» by Serhii Steppa]: mahisterska robota (nauk. kerivnyk O. Ihnatovych). Uzhhorod. 84 s. Arkhiv O. Ihnatovych [in Ukrainian].
6. Horodecki A. (2008) *Życie, umrzenie i życie: Trzy powieści I plac Serhija Stepyó* // *Fraza: poezja, proza, esej*. Rzeszów. nr. 1–2. С. 55–60 [in Polish].
7. Polti G. (1924) *The Thirty-Six Dramatic Situations*. Franklin. Ohio. P. 40–41. URL: <https://archive.org/details/thirtysixdramati00polt> [in English].

THE PECULIARITIES OF PLOT CREATING OF THE NOVEL «THE SQUARE» BY SERHIY STEPА

Abstract. Serhiy Stepa, a modern Ukrainian writer in Hungary, is the author of the books «Three Novels and the Square», «Stories and Tselmy», «Bicycle Orchestra», «Dirak’s Tree», «Gen», which indicate the writer’s skill in the combining the plots. Among the researchers, who turned to S. Stepa’s work are Nataliia Rebryk, Oksana Talabirchuk, the Polish literary scholar Aleksandr Horodetskyi (he also translated the writer’s novel «Not today, only yesterday and always»). However, although Serhii Stepa’s novel «The Square» was in sight of literary scholars, it still remains almost unstudied, so that the topic of the work is relevant. The purpose of the article is to observe the features of the plot creation of the novel «The Square» by Serhiy Stepa.

The «Square», written at the beginning of the third millennium (2004-2005), brings the reader into 1966 – the year of the world championship in football that was held in England, and the events in the story are tied to the completely everyday life in Soviet provincial town where despite the winds of history, teenage boys are destined to grow up. Both they and other characters who settled in the central square, have to get out of the banal life situations

that people face both on this and that side of the border, at one or another time. Therefore, the story by Serhiy Stepa offers as if a universal part of life.

The article outlines that the work is built on a plot-mystery along with using a concentric type of plot, which clearly clarifies the cause-and-effect relations (also conditioned by the plot functions of the characters), which tighten the episodes of the work into a meaningful node that detects disaster, caused by the intricacies of destinies, situations, mysteries, and fate, which evoke destructive and irreversible consequences for the heroes. It is observed that the work has a mosaic structure, which is enhanced by time-space transferences. The plot embraces philosophical problematics, and the issues of life, love, death, happiness appear in the story through the image of the square, which is not a living object but gains the symbol of eternal Ithaca, having stood near the characters of the work.

Keywords: plot creating, concentric plot, composition, cause-and-effect relations, chronotope, image, magical realism, faith.

Стаття надійшла до редакції 2 вересня 2019 р.

© Ігнатович О., 2019 р.

Олександра Ігнатович – доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; [https:// orcid.org/0000-0002-2845-8545](https://orcid.org/0000-0002-2845-8545)

«МОВА ЯК ДІМ БУТТЯ»: ОНТОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПОЕМИ «НАША ТВЕРДИНЯ» СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 821.161.2 – 1.09 „Черкасенко”

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).156–161.

Кузьма О. «Мова як дім буття»: онтологічні виміри поеми «Наша твердиня» Спиридона Черкасенка; бібліографічних джерел – 13; мова – українська.

Анотація. У статті розглядається поема «Наша твердиня» С. Черкасенка крізь призму гайдегерівського концепту «мови як дому буття». Увага звертається на онтологічні виміри тексту, способи вираження ідеї мови як базового компонента національного буття. Доводиться думка, що творчі інтенції С. Черкасенка, пов'язані із осмисленням теми мови, інспіровані попередньою літературною традицією, сформованою українськими поетами-романтиками, головною – Т. Шевченком, також художніми пошуками митців другої половини XIX – початку XX століття (Б. Грінченко, В. Самійленко, І. Франко, Леся Українка). Простежується тісний зв'язок мотивної структури поеми-циклу із типом художнього свідомості С. Черкасенка, його педагогічною, громадською діяльністю.

Ключові слова: поема, художня онтологія, мова, національне буття, художнє мислення, циклізація, ідентичність.

Постановка проблеми. Постає Спиридона Черкасенка в історії української духовності цікавим тим, що вона об'єднала в собі численні таланти. Це самобутній письменник, який працював у всіх літературних родах, видатний педагог, який зробив колосальний внесок у розвиток української освітньої сфери, журналіст, майстер публіцистичних жанрів, літературний критик, театрознавець, громадський діяч... Домінантою смислбуттєвих шукань С. Черкасенка стала Україна, а конкретніше – розбудова української держави духу. Ця велична ідея виростала від шевченківських інтенцій, від стимулів епохи кінця XIX – початку XX століть із її катаклізмами, втратою рівноваги, намаганням зберегти простір свободи, яку виборювали в національно-визвольних змаганнях кращі сини України. Ця ідея живилася силою роду, енергією свого коріння. Саме від цього відштовхнувся С. Черкасенко, вийшовши на поетичну стежку і задекларувавши в одному із ранніх своїх творів цілковиту відданість голосу народної душі, явленої у співі батьківської бандури: *«З стіни, німую, я жасливо / ізняв і струни підтягнув, / Торкнувся пальцями – на диво / Із неї згук мені загук <...> Від того часу я бандури / Не випускаю із руки / І все на ній силкуюсь, хмурий, / Заграти гарно, як батьки...»* [Черкасенко 1991, с. 44].

Розбудова української держави духу не мислиться поза вихованням національної свідомості. Це добре розумів С. Черкасенко, який значну частину свого життя віддав педагогіці. Й одним із найважливіших компонентів його діяльності було плекання рідного слова. Письменник вважав мову доміантою національної ідентичності, складовою національної онтології, її «твердинею», якщо послуговуватися художнім означником, що його використовує автор в однойменній поезії, обраній для нашого аналізу. Для концептуалізації теми мови в інтерпретації С. Черкасенка продуктивно видається відома гайдегерівська теза про мову як оселю, як дім буття, висловлена філософом у праці «Лист про гуманізм» (1947), а також частково

розгорнута в ряді інших його робіт («Гельдерлін і сутність поезії» [Гайдеггер 2001], «Навіщо поети?» [Гайдеггер 2001] тощо).

Аналіз досліджень. Указаний аспект наукової аналітики – вивчення поеми-циклу «Наша твердиня» С. Черкасенка крізь призму гайдегерівського концепту мови як дому буття – ще немає всебічного вивчення, в чому й виявляється актуальність нашого дослідження. Зазначимо, що окремі зауваги вчених, які аналізували доробок автора, слугують своєрідними точками відштовхування для окреслення осмислюваної проблематики. Так, О. Мишанич цілком правомірно називає поему «Наша твердиня» «останнім помітним постичним твором С. Черкасенка» [Мишанич 1991, с. 17]. На думку дослідника, «висловлювання видатного поета, стиліста, знавця і творця літературної мови і нині не втратили свого значення, є прикладом уважного і шанобливого ставлення до найбільшого народного скарбу – живої народної мови» [Мишанич 1991, с. 17]. Шанобливе ставлення до мови впливало із світоглядних позицій С. Черкасенка, із його системної праці над формуванням національної свідомості. Дослідниця Г. Калантаєвська, простеживши діяльність письменника на тлі українського суспільного життя початку XX століття, прийшла до логічних висновків: «Упевнено можна стверджувати, що незмінною доміантою всіх без винятку публіцистичних виступів С. Черкасенка була думка про загрозливий стан національної свідомості українців <...> С. Черкасенко не шукає ворогів української справи серед інших націй, а наголошує на необхідності для співвітчизників позбутися ганебного комплексу «галушчаних патріотів»...» [Калантаєвська 2010, с. 23]. Національну свідомість діяч плекав і у своїх художніх творах. Має рацію дослідниця М. Мошноріз, яка зазначає: «Поезія С. Черкасенка актуальна й сьогодні, вона може бути основою для формування патріотичних почуттів молодого покоління» [Мошноріз 2016, с. 39].

Хоча онтологічні параметри лірики С. Черкасенка ще не мають ґрунтовного вивчення, все ж слід наголосити, що важливі спостереження над природою творчості митця, її зв'язку із його світоглядом містяться і в працях таких учених, як Л. Дем'янівська [Дем'янівська 2006], Ю. Ковалів [Ковалів 2013], Н. Копиленко [Копиленко 1991] та ін.

Мета статті – проаналізувати філософські виміри поеми-циклу «Наша твердиня» С. Черкасенка в контексті гайдеггерівської ідеї про мову як дім буття.

Виклад основного матеріалу. Одним із шляхів плекання національної ідентичності є усвідомлення ваги рідного слова, розбудови письменства українською мовою. В епістолярії С. Черкасенка знаходимо важливу фразу: «... національна ідейність у поезії пробуджує національний дух у молоді» [Зілинський 2016, с. 193]. Зміст лірики поета завжди насичувався національними ідеями. Така ідеологізація була потрібною, зважаючи на контекст життя автора і реалії тогочасної доби. Для С. Черкасенка, вимушеного емігранта, потреба зберегти національну ідентичність була дуже гострою. У просторі чужих культур, на перехресті різних ідентичностей він прагнув залишатися українцем, залишатися собою. А цьому сприяла саме творча праця рідною мовою. У поемі «Наша твердиня» він зізнавався:

*Плакаю їх, розкішні квіти слова,
Душі моєї образи святі,
Єдину втіху у моїм житті, –
Той мій квітник, що зветься – рідна мова!*
[Черкасенко 1991, с. 340]

Поема-цикл «Наша твердиня» писалася протягом 1934 – 1936 років. Вона друкувалася у варшавському журналі «Рідна мова». Це унікальний твір у доробку автора, оскільки він став своєрідною квінтесенцією його смисллубуттєвих шукань. Цикл складається із восьми поетичних текстів, ідейний зміст яких спрямований на розбудову авторської концепції мови як духовного осердя нації.

Німецький філософ М. Гайдеггер у праці «Навіщо поети?» писав: «Мова – це обшир, тобто дім буття. Суть мови не вичерпується ані у значенні, ані не є вона чимось знаковим, чи таким, що можна виміряти числами. Оскільки мова – це дім буття, то дістаємося до суцього в той спосіб, що постійно проходимо через цей дім...» [Гайдеггер 2001, с. 243]. Звичайно, трактування мислителя першочергово стосується мови як філософської категорії і у зв'язку із аналітикою творчості глибоко містичного поета Р.-М. Рільке. М. Гайдеггер зорієнтований на пошук відповідей щодо фундаментального питання: «Навіщо поети?». Тогочасна доба вустами Ніцше проголосила «смерть Бога». І філософ констатує: «Брак Бога означає, що жодний бог вже не збирає на своєму лоні людей і речі видимо і однозначно, а виходячи з цього згуртування, дає лад світові історії та людському перебуванню в ній. Але у відсутності Бога дає про себе знати і ще щось гірше. Не лише боги і Бог відлинули, а й згас блиск

божества у світовій історії. Час ночі світу є убогий час, оскільки він усе зубожіє. Він вже став таким вбогим, що не спроможний з'ясувати брак Бога як брак...» [Гайдеггер 2001, с. 230]. Тому на поетів покладена важлива місія: в «убогий час» вони стають носіями сакральних буттєвих істин. Поети-співці є «тими, які кажуть більше, які можуть сказати більше» [Гайдеггер 2001, с. 248], тими, хто оприявнює у слові «внутрішній простір світу» не через призму логіки, розуму, а серця. Поет іде до глибин існування, розширює межі свідомості; промовляючи Святе, він окреслює позачасове, вічне, абсолютне. Він той, хто у внутрішньому, глибинному, сакральному бачить опору, яка допомагає вижити у світі, де Бог помер і де панує світова ніч. Отже, логіка побудови гайдеггерівської праці «Навіщо поети?» йде від постановки питання про суть поета в «убогий час» через окреслення концептів мови (як дому буття) і співу (як творчого, сакрального акту): «Співати – осібно промовляти світове буття, промовляти із Живлющого цілого стосунку і промовляти тільки те, що означає: самому належати до терену суцього. Цей терен як суть мови є самим буттям. Співати спів означає бути присутнім у самому присутньому, а це означає: тут-буття» [Гайдеггер 2001, с. 247]. Поетів Гайдеггер називає відважними співцями, які із глибини свого серця народжують цілющі слова, що допомагають пережити «нуждений час».

Вважаємо, що логіку міркувань німецького мислителя щодо питання «Навіщо поети?», суті митця як відважного співця в «убогий час» можна накласти і на розуміння онтологічних параметрів поеми-циклу С. Черкасенка «Наша твердиня». Для українців як нації, що віками виборювала власну державність, мова була справжнім домом буття. У першій поезії циклу автор стверджує:

*Плюндрує все хижак лихий:
Мій рідний край – сумна пустиня...
Лиш ти стоїш, як та твердиня,
О рідна мова, скарбе мій*

[Черкасенко 1991, с. 335].

Знаковим є вибір назви для поеми, адже образ-символ твердині трактується як надійна опора, захист, заслону. Саме у просторі мови вибудовуються священні основи національного буття. Це добре розуміли попередники С. Черкасенка – українські письменники XIX – початку XX ст.: Амвросій Метлинський (поезія «Рідна мова»), Тарас Шевченко («Ну що б, здавалося, слова...»), Сидір Воробкевич («Мово рідна, слово рідне...»), Леся Українка («Слово, чому ти не твердая криця...»), Володимир Самійленко («Українська мова»), Олександр Олесь («О слово рідне!..») та ін. Концепт мови як бази існування української людини є одним із наскрізних у творчості українських митців. І, якщо послуговуватися понятійним апаратом М. Гайдеггера, саме письменники є тими відважними співцями, які в час «Ночі Бездержавності» (Євген Маланюк) не тільки оприявнюють, а й зберігають національний простір, українську душу у слові. С. Черкасенко продовжує традиції своїх попередників і робить це в різних сферах своєї діяльності: і педагогічній,

і публіцистичній, і журналістській, і, звичайно, художній. У цьому контексті поема-цикл «Наша твердиня» є квінтесенцією його поглядів на проблему рідного слова, художньо сформульованим життєвим кредо.

«Наша твердиня» засвідчує таку генологічну домінанту художнього мислення поета, як циклізація. Ліричні цикли – звична для нього форма авторського самовираження (варто згадати тут такі майстерні поетичні цикли С. Черкасенка, як «Кохання. Недоплетений вінок», «Романси», «Осінні настрої», «Усміх міста», «Діти міста», «Біла панна» тощо). У ситуації із «Нашею твердиною» відбувається контамінація поеми та ліричного циклу в єдину художню цілість. Маємо складне з жанрової точки зору утворення, яке оригінально поєднує риси і циклу, і поеми. Від циклу взято такі ознаки: ліричний принцип зображення дійсності; контекстуальність поезій циклу; «одноцентровість» композиції; єдність авторських світоглядних позицій. Поема дає сюжетність, але ця сюжетність має іншу наповненість, ніж у класичних зразках цього жанру. Твір має «концентричний» ліризований сюжет: основа – це ідея мови як простору національного буття, від цієї основи розгалужуються його складові: концепт Пророка, Божого обранця, співця, який «промовляє Святе»; концепт Матері; концепт дитини/дітей. У першій поезії циклу під аналогічною назвою, що й заголовок поеми, С. Черкасенко поетизує мову як єдиний скарб української душі:

*О рідна мово, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти – мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...
Нехай гнобить за роком рік
Надій нездійнених наруга –
В тобі міцна моя потуга,
На всі скорботи певний лік*

[Черкасенко 1991, с. 335].

Від ідеї мови як «твердині», основи основ національного духу С. Черкасенко йде до конкретизації своїх позицій, показуючи, що саме конститує українське буття, надає йому цілісності, сили, автентичності. Тому у другій поезії поеми-циклу він моделює концепцію пророка (вірш так і називається – «Пророк»). Алюзія «він нас ягнята за селом» [Черкасенко 1991, с. 335] дає чітку вказівку на образ Тараса Шевченка, якого поет вважає духовним провідником нації. Постать Шевченка сакралізується шляхом використання біблійної образності. Уже його номінація як пророка створює відповідний емоційний фон. Картина уявного діалогу з Богом, що закликає до дії, написана в старозаповітному стилі:

*І чує голос: «Встань, іди,
Ставай ти сам за всіх до бою,
Не гнись, – усюди Я з тобою,
Пророче віщий, молодий!..»
«А зброя ж де?» – питає він.
І знову голос Бога-Слова:
«А зброя та – то рідна мова,
Гучна, проречиста, як дзвін»*

[Черкасенко 1991, с. 336].

У цитованому уривку спостерігаємо і досить вдале, на наш погляд, художнє обігрування початкових строф «Євангелія від Івана»: «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом» [Біблія 1988].

Образ «Бога-Слова» не випадковий у С. Черкасенка. І, очевидно, було б доречніше вживати тут поняття Логосу, творчого слова Бога, із якого був народжений світ. Бог дає пророку Слово як зброю і настановляє: «В запеклі душі нею бий, / зміцняй серця в огневім гарті, / Постав її на грізній варті, / Як меч двосічний і страшний!» [Черкасенко 1991, с. 336].

Аналізована поезія циклу містить і алюзію на постать старозаповітного пророка Мойсея, на якого Бог поклав місію звільнити свій народ. Таким чином С. Черкасенко ще раз підкреслює знаковість Тараса Шевченка в національному бутті і виходить на рівень моделювання концепції провідництва. Провідник, духовний лідер нації – це людина, наділена великою внутрішньою силою, даром Слова. Це обранець Божий, що має заспівати «народу визвольний псалом» [Черкасенко 1991, с. 336]. Біблійний інтертекст у поемі-циклі потрібний автору для надання урочистості зображуваного, сакралізації концепту мови.

Третя поезія циклу смислово пов'язана із попереднім твором. У ній С. Черкасенко відтворює прихід пророка до народу. Божий обранець іде, щоб збудити дух співвітчизників, розбити глухий сон неволі, звільнити із забуття рідне слово: «І Він прийшов з тим чаром слова – / Пророк жаданий чарівник, – / І полилася рідна мова, / Як з гір стрімких прудкий потік» [Черкасенко 1991, с. 337]. Текст поезії має всуціль алюзійну природу, натякає на мотив духовного рабства, осмислений у творчості І. Франка, Лесі Українки (показовими у згаданому контексті є майстерні обробки 136 псалма, що містяться в доробку названих авторів). Крім того, поезія С. Черкасенка «Пора остання (пророк прийшов)» типологічно споріднена із віршем В. Самійленка «Українська мова». Звичайно, що між творами значна часова різниця: «Українська мова» написана у 1885 році, вірш С. Черкасенка – у 1935 році. Спосіб оформлення ключової ідеї творів – ролі Тараса Шевченка в розвитку, утвердженні українського слова – різняться й образним ладом, і поетичною технікою, але незмінним залишається констатація факту: мова як дім буття оприявнюється у творчості митців, що розуміють вагу і силу слова, його енергетичний потенціал у справі пробудження нації, плеканні її духу, сили, волі до життя. Варто зауважити, що у поемі-циклі С. Черкасенка є пряма алюзія на Самійленків текст, що свідчить про продовження традицій автора у трактуванні ролі Шевченка в історії української духовності. У поезії із циклу «Письменикові» С. Черкасенко, обігруючи образність «Української мови», закликає: «Збирай, як діаманти, ті слова: / Твого народу в них душа жива. / Їх оброби у творчій

ти уяві / Й верни назад в коштовній вже оправі» [Черкасенко 1991, с. 338].

Четверта поезія поеми-циклу концептуалізує архетип Великої Матері, представлений у двох іпостасях: як жінки-матері, що приводить у світ дитину, і як Божої Матері. С. Черкасенко звертається до образу Матері свідомо, адже вважає, що дитині рідне слово передається із молоком немляки. Якщо матір зневажить мову, знехтує нею, то її діти «зростуть, мов той бур'ян, / Собі самим і всім на шкоду / І засмітять свій рідний лан, / Чужі й ворожі для народу; / І будуть дні свої тягчи, / Як Каїн тяг своє прокляття...» [Черкасенко 1991, с. 338]. Загалом варто зазначити, що в українській родині роль матері у вихованні дітей була провідною, на що вказують дослідники-етнопсихологи. Наприклад, Б. Цимбалістий у праці «Родина і душа народу» наголошував, що українська жінка завжди відігравала у громадському житті активнішу роль, ніж жінка в західноєвропейському суспільстві. «... Норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і гієрархії вартостей – типовим для жінки, для жіночої свідомості, – твердить учений і продовжує: – Чи не треба тут шукати генези «кордоцентричності української вдачі <...>» і «преваги функцій почувань», про що пише О. Кульчицький? Чейже в підсвідомому українця керуючим і нормуючим чинником є образ матері. Впливу батька теж не бракує, але він менший, як материнський...» [Цимбалістий 1992, с. 86]. Можемо погодитися із роздумами вченого, бо й, справді, кордоцентрична натура українців була зрощена потужним материнським началом. Жінка в українській родині виконувала важливу місію: вона плекала дух дитини, вливаючи в її серце любов до роду, рідної землі, рідного слова. На це вказує в аналізованому творі й С. Черкасенко:

*Він перед Нею падав ниць
В святій побожності й любові
За те, що силу духа й міць
Дала йому у рідній мові,
Що з молоком з грудей своїх
Влила йому той скарб багатий
Та, найсвятіша із святих,
Що їй ім'я велике – М а т и*

[Черкасенко 1991, с. 337].

Із образом матері тісно пов'язується й моделювання образу дітей у поезії циклу «Серед малечі». С. Черкасенко дуже любив учительську працю. Свою професійну діяльність він почав саме з неї. У листі до Володимира Дорошенка від 22 серпня 1929 року, згадуючи перші роки роботи у школі, писав: «... з легкою душею перейшов з нового шкіль-

ного року 1896 – 1897 завідуючим новою школою на станції Улянівка <...> де й провчителював у гарних матеріальних умовах три роки, виявляючи просто божевільну любов до праці й дітей (я це підкреслюю, як характеристичну прикмету своєї вдачі, бо й досі це не можу без зворушення бачити малих школярів і 15 років свого вчителювання вважаю найшасливішим періодом свого життя...)» [Самі про себе 2015, с. 427]. Як педагог, С. Черкасенко добре усвідомлював потребу національного виховання малечі. Для нього надзвичайно важливим було виплекати в дитячих душах любов до рідної мови, яка мала стати фундаментом їх духовного ества. У вірші «Серед малечі» поет висловлює заповітне бажання: «І мріється: з маленького дитяти / З літми виросте палкий співець, / Що рідним словом збудить сон заклятий / Зневірених, збайдужілих сердець. / І мріється (невже це тільки мрії?): / Він вожде, пророк натхненний і трибун, / Він лад дає розбуяній стихії, / Він оберта її в страшний бурун / І котить грізно на ворожі орди...» [Черкасенко 1991, с. 341]. Цитована поезія є останньою в циклі, і вона логічно завершує ліричний сюжет про роль мови у розбудові держави національного духу, про місію народних співців-пророків, що в темні часи промовляють Святе, зберігаючи у Слові світло національної душі.

Висновки. Отже, у поеми-циклі С. Черкасенка «Наша твердиня» художньо виражається ідея мови як базового компонента національного буття. Творчі інтенції автора, пов'язані із осмисленням теми мови, були інспіровані попередньою літературною традицією, сформованою українськими поетами-романтиками, головно – Т. Шевченком, також художніми пошуками митців другої половини ХІХ – початку ХХ століття (Б. Грінченко, В. Самійленко, І. Франко, Леся Українка). Мотивна структура поеми-циклу тісно пов'язана із типом художнього свідомості С. Черкасенка, його педагогічною, громадською діяльністю і виявляє його глибоке зацікавлення проблемами національного існування. У тексті «Нашої твердині» виявляються художні образи-концепти мови, пророка, матері, дітей, які є органічними складниками художньої онтології автора. Поетична рефлексія митця наповнена кодами культурного, біблійного, літературного контексту.

Поема «Наша твердиня» свідчить про те, що питання національного буття українців займали важливе місце у творчих роздумах С. Черкасенка. В аналізованій поезії відчувається щире вболівання поета за долю української мови як основи, «твердині» буття народу, ключового елемента його національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія в пер. Івана Огієнка. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts-c/_novum_testamentum_ohienko_ua.htm (дата звернення 23.08.2019).
2. Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 250 – 261.
3. Гайдеггер М. Навіщо поети. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 230 – 249.
4. Дем'янівська Л. Спиридон Черкасенко *Історія української літератури к. ХІХ – початку ХХ ст.*: у

2 кн. / за ред. О. Гнідан. К., 2006. Кн. 2. С. 439 – 453.

5. Зілинський Б. Автобіографія та апологія Спиридона Черкасенка 1929 року. *Кур'єр Кривбасу*. 2016. № 311/313. С. 179 – 198.

6. Калантаєвська Г. Діяльність Спиридона Черкасенка на тлі суспільного життя України початку ХХ ст. *Філологічні трактати*. 2010. Том.2, № 4. С. 20 – 29. URL: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/ruskiy-kalantaevskaya-g-p-deyatelnost-spiridona-cherkasenko-na-fone-obshhestvennoy-zhizni-ukrainyi-nachala-xx-veka/> (дата звернення 21.08.2019).

7. Ковалів Ю. Спиридон Черкасенко *Історія української літератури. Кінець ХІХ – початок ХХІ ст.*: У 10 т. К., 2013. Т.1. У пошуках іманентного сенсу: підручник. С. 363–368.

8. Копиленко Н. Повернення (До 115-річчя з дня народження С. Черкасенка). *Українська мова і література в школі*. 1991. № 10. С. 85–87.

9. [Лист Спиридона Черкасенка до Володимира Дорошенка від 22 серпня 1929 р.]. *Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років / упорядник Раїса Мовчан*. К.: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2015. С. 426 – 440.

10. Мишанич О. В безмежжі зим і чужини... (Повернення Спиридона Черкасенка). Черкасенко С. Твори: у 2-х т. К.: Дніпро, 1991. Т. 1. С. 5 –42.

11. Мошноріз М. Патріотичні інтенції міфопоетики С. Черкасенка-лірика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 24. Том 1. С. 39 – 42. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_1/12.pdf (дата звернення 23.08.2019).

12. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. *Українська душа: зб. наук. праць / відп. ред. В. Храмова*. К.: Фенікс, 1992. С.66 – 96.

13. Черкасенко С. Твори: у 2-х т. К.: Дніпро, 1991. Т. 1.

REFERENCES

1. Bibliia v per. Ivana Ohienka [The Bible] URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts-c/_novum_testamentum_ohienko_ua.htm (accessed 23.08.2019) [in Ukrainian].

2. Haidegger M. (2001) Helderlin i sutnist poezii[Helderlin and the essence of poetry]*Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* / za red. M. Zubrytskoi. Lviv, pp. 250–261 [in Ukrainian].

3. Haidegger M. (2001) Navishcho poety[Why poets] *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* / za red. M. Zubrytskoi. Lviv, pp. 230–249 [in Ukrainian].

4. Demianivska L. (2006) Spyrydon Cherkasenko [SpyrydonCherkasenko] Istoriiia ukrainskoi literatury k. ХІХ – pochatku ХХ st.: u 2 kn. / za red. О.Гнідан. Kyiv, pp. 439–453 [in Ukrainian].

5. Zilynskiy B. (2016) Avtobiohrafiiia ta apolohiia Spyrydona Cherkasenska 1929 roku. [Autobiography and apology of Spyrydon Cherkasenko in 1929] *Kurier Kryvbasu*. 2016. № 311/313. pp. 179–198 [in Ukrainian].

6. Kalantaievskaya H. (2010) Diialnist Spyrydona Cherkasenska na tli suspilnoho zhyttia Ukrainy pochatku ХХ st. [Activity of Spyrydon Cherkasenko against the background of the social life of Ukraine at the beginning of ХХ century]. *Filolohichni traktaty*. 2010. Vol.2, № 4. pp. 20 – 29. URL: <http://tractatus.sumdu.edu.ua/ruskiy-kalantaevskaya-g-p-deyatelnost-spiridona-cherkasenko-na-fone-obshhestvennoy-zhizni-ukrainyi-nachala-xx-veka> (accessed 21.08.2019) [in Ukrainian].

7. Kovaliv Yu. (2013) Spyrydon Cherkasenko [Spyrydon Cherkasenko] Istoriiia ukrainskoi literatury. Kinets ХІХ – pochatok ХХ st. Kyiv, pp. 363 – 368 [in Ukrainian].

8. Kopylenko N. (1991) Povernennia (Do 115-richchia z dnia narodzhennia S. Cherkasenska).[Return (To the 115th anniversary of S. Cherkasenko 's birth)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1991. № 10. pp. 85–87 [in Ukrainian].

9. [Lyst Spyrydona Cherkasenska do Volodymyra Doroshenka vid 22 serpnia 1929 r.] (2015) [Letter from SpyrydonCherkasenko to Volodymyr Doroshenko dated August 22, 1929]. *Sami pro sebe. Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv / uporiadnyk Raisa Movchan*. Kyiv, pp. 426–440 [in Ukrainian].

10. Myshanych O. (1991) V bezmezhzhi zym i chuzhyny... (Povernennia Spyrydona Cherkasenska). [In infinity, winters and foreign lands... (Return of Spyrydon Cherkasenko)]. *Cherkasenko S. Tvory*. Kyiv, pp. 5–42 [in Ukrainian].

11. Moshnoriz M. (2016) Patriotychni intentsii mifopoetyky S. Cherkasenska-liryka.[Patriotic Intentions of mythopoetics of S. Cherkasenko-lyric]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. 2016. № 24. Vol. 1. pp. 39–42. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_1/12.pdf (accessed 23.08.2019) [in Ukrainian].

12. Tsymbalistiy B. (1992) Rodyna i dusha narodu. [Family and soul of the people]*Ukrainska dusha: zb. nauk. prats*. Kyiv, pp. 66–96 [in Ukrainian].

13. Cherkasenko S. (1991) Tvory [Writings]. Kyiv, Vol.1 [in Ukrainian].

«LANGUAGE AS THE HOME OF EXISTENCE»: ONTOLOGICAL DIMENSIONS OF THE POEM «OUR FORTRESS» BY SPYRYDON CHERKASENKO

Abstract. The paper deals with the poem «Our Fortress» by S. Cherkasenko through the lens of Heidegger's concept of «language as the house of existence». The relevance of the study is due to the necessity of a thorough

analysis of the creative work of the writer, being known also as a public figure, educator, journalist, and theater expert. The versatile activity of the artist was aimed at the development of Ukrainian spirituality, the education of nationally conscious citizens. The poem-cycle «Our Fortress», written within the last years of S. Cherkasenko's life, is a kind of summary of his artistic and sense searches.

The purpose of the paper is to characterize the ontological dimensions of the poem, artistic ways of expressing the idea of language as a basic component of national life. It is proved, that the creative intentions of S. Cherkasenko, related to the understanding of the essence of the language, are inspired by the previous literary tradition and having been formed by Ukrainian romantic poets (T. Shevchenko as well as by the artistic gueries of the artists of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, and namely V. Samylenko, I. Franko, L. Ukrainka). The close connection of the motive structure of the poem-cycle with the type of artistic consciousness of S. Cherkasenko, his pedagogical and social activity has been traced in the paper.

The complex of artistic images-concepts of the work (Mother, prophet, language, the way, village, dream), which are the organic components of the author's ontology, is being revealed and consistently analyzed. The artist's poetic reflection is filled with the symbols of cultural, biblical, and literary context.

The poem «Our Fortress» testifies to the fact that the problem of national existence of Ukrainians occupied an important place in the creative reflections of S. Cherkasenko. In the work under analysis, the poet's sincere feeling for the fate of the Ukrainian language as the basis, the «citadel» of the existence of the nation, a key element of its national identity is felt.

Keywords: poem, artistic ontology, the language, national existence, artistic thinking, cyclization, identity.

Стаття надійшла до редакції 2 листопада 2019 р.

© Кузьма О., 2019 р.

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

Oksana Kuzma – PhD in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

ЦИКЛ «ЕЛЕГІЙ» В. САМІЙЛЕНКА: НА ШЛЯХУ ВІД НАРОДНИЦТВА ДО МОДЕРНІЗМУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 811.161.2-143.09 Самійленко

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).162–167.

Староста О. Цикл «Елегій» В. Самійленка: на шляху від народництва до модернізму; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано цикл В. Самійленка «Елегій» в контексті становлення творчої особистості письменника та зародження українського літературного модернізму. Розглянуто особливості засвоєння автором форми класичної елегії та інтерпретації античної культури. Виокремлено мистецьку концепцію, реалізовану в тексті циклу, простежено її вияв у різних ліричних текстах В. Самійленка.

Ключові слова: В. Самійленко, філософська лірика, класична елегія, античність, модернізм, неокласицизм.

Загальновідомо, що провідним чинником розвитку української лірики кінця XIX ст. було оновлення ідейно-естетичної концепції в рамках становлення європейського літературного модернізму. Важливим етапом рецепції нових ідей стала еволюція реалістичної поетики та поява модерних концептів на жанровому рівні, що в різних виявах простежується у творчості Лесі Українки, І. Франка, поетів «Молодої музи» та інших. Цікавим мистецьким явищем цього періоду став цикл В. Самійленка «Елегій» (1887–1889), що яскраво відображає висхідний рух творчого потенціалу автора, чий внесок в окреслений літературний процес, на наш погляд, досі не оцінений належним чином.

Твори В. Самійленка (1864–1925) з часу його входження в українську літературу отримали наукову оцінку в працях І. Франка, М. Богдановича, С. Єфремова, М. Зерова, М. Рильського, О. Бабишкіна, В. Іванисенка, М. Бондаря та інших. Найбільш ґрунтовними дослідженнями його творчості в літературознавстві стали дисертаційні роботи М. Чернопиского «Формування творчої індивідуальності Володимира Самійленка в суспільних і літературних зв'язках» (1970) та М. Мартинюка «Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості В. Самійленка» (2000), у кожній з яких аналіз згаданого нами циклу підпорядкований загальній темі праці й розглянутий у психобіографічному аспекті та крізь призму української національної ментальності відповідно. Особливу значущість у контексті нашої статті має оцінка ліричного доробку В. Самійленка О. Ткаченко в монографії «Українська класична елегія» (2004), де авторка, продемонструвавши зв'язок елегій автора з класичною світовою та українською романтичною традиціями, вказує й на «вплив модерністської поезії» [Ткаченко 2004, с. 197]. Висновки дослідниці й окремі зауваження згаданих вище літературознавців засвідчують важливість подальшого вивчення циклу «Елегій» як у вузькому, генологічному, так і в ширшому, історико-літературному, аспектах, що дозволить належним чином оцінити його мистецьку вартість та певною мірою зміцнити позиції його автора в каноні національної літератури.

Мета статті – проаналізувати цикл В. Самійленка «Елегій» в контексті творчих інтенцій автора та розвитку мистецьких концепцій у літературі кінця XIX ст. Реалізація окресленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати поетику циклу «Елегій» в генологічному аспекті; 2) розглянути образну систему поезій циклу та розвиток його ліричного сюжету як проекцію творчих пошуків автора; 3) простежити зв'язок авторських інтенцій у творі з реалізацією творчих ідей у всій філософсько-медитативній ліриці В. Самійленка. Відповідно до мети та завдань дослідження, його **об'єктом** є ліричний цикл В. Самійленка «Елегій», а **предметом** – засоби поетики жанру, авторська інтенція та естетична концепція, реалізовані в тексті. **Актуальність** дослідження зумовлена потребою вивчити творчість В. Самійленка в контексті становлення українського модернізму як частини європейського літературного процесу, залучивши нові здобутки літературознавства. **Новизна** статті полягає в тому, що вона становить перше глибоке дослідження циклу «Елегій» в зазначеному аспекті та містить нові для українського літературознавства висновки щодо окремих творчих рішень автора.

Формування творчої індивідуальності В. Самійленка розпочалося ще в ранньому віці. Позашлюбний син поміщика І. Лисевича та звичайної селянки О. Самійленко, він потрапив під опіку близького друга родини Лисевичів – О. Трохимовського, котрий не лише дав майбутньому письменнику гідну домашню освіту, а й влаштував його на навчання спочатку до школи в Миргороді, а згодом – до Полтавської гімназії. Вже в гімназійні роки виявилися ті грані творчості митця, що згодом сформували його літературний портрет: ліричні вірші, сатира (переважно на вчителів закладу) та переклади. Особливу увагу привертає його спроба перекласти «Іліаду» Гомера – факт, який М. Чернопиский слушно мотивує «високою філологічною культурою» [Чернопиский 1990, с. 14] юного В. Самійленка.

Гімназійні роки, коли, крім перекладів, було написано й перші відомі тексти В. Самійленка (зокрема, вірші «Грішниця» та «Ридання душі»), а також початок навчання в Київському університеті ім. Свя-

того Володимира, можна вважати учнівським періодом у житті поета. Під час перебування останнього в Полтаві його наставником був письменник В. Александров, а після прибуття до Києва – також представники старшого покоління інтелігенції, котрі входили до організації «Стара громада» і, за власним визнанням В. Самійленка, мали неабиякий вплив на нього та інших студентів, що належали до «Хрестоматійного товариства» [Самійленко 1990, с. 517–520]. Однак варто відзначити, що в 1886–1887 рр., які М. Бондар цілком слушно вважає часом входження письменника в українську літературу [Бондар 1989, с. 15], він накреслює у своїх текстах власний, особливий шлях, що, за влучним спостереженням М. Зерова, простягнувся «трохи осторонь уторованого шляху» української поезії, «але, незмінно й безперечно – при тій дорозі, якою йшла до нас справжня культура слова» [Зеров 1990, с. 526].

Це простежується і в еволюції ідейно-тематичного пласту текстів ранньої лірики В. Самійленка: після таких творів, як «Гришниця», «Ридання душі», «Сумна наша пісня...», «Зимовий діалог», «Найдорощча перлина», «Пісня», «Прожиті сили», «Розкажи ти, моя Музо...», написаних у 1884–1886 рр. із яскраво вираженою домінантою народницької естетики й реалістичної поетики, у 1887–1889 рр. з'являються поезії, цикли й поеми, позначені унікальним світобаченням та самобутнім стилем автора: «Елегії», «Дві планети», «Весняні пісні», «Зорі», «Ямби», «Герострат» та інші. Доказом такого раннього самоствердження письменника може слугувати влучне спостереження І. Франка, котрий писав про свого сучасника так: «Він відразу виступає на літературне поле повним майстром форми і слова, з дозрілими, вповні виробленими думками і почуттями» [Франко 1982, с. 200].

На наш погляд, важливим етапом цього становлення стало написання В. Самійленком у 1887–1889 рр. циклу «Елегії», у якому вперше виразно проступає складна діалектика ліричного світу письменника. Цей твір був написаний у період ідейно-тематичного оновлення однойменного жанру, яке передусім пов'язано із творчістю поетів-модерністів, у першу чергу – І. Франка та Лесі Українки. Саме до їхніх творчих пошуків наближається письменник, більшість елегійних текстів якого, зокрема «Ридання душі» (1884), «Сумна наша пісня...» (1885), «Весняна елегія» (1889), «Вечірня пісня» (1896), усе ж варто розглядати в контексті романтичної та реалістичної елегії. О. Ткаченко слушно зауважує, що виокремити чіткий критерій відмінності між ними складно, незважаючи на певну конкретизацію мотивів та образів ліричного героя, посилення ролі художніх деталей в останніх [Ткаченко 2004, с. 197–198]. У зазначених текстах автор виступає послідовником художнього методу, який простежується в елегійній ліриці С. Руданського, Л. Глібова, П. Грабовського, М. Старицького, проте його тексти вирізняються більшим ступенем філософського абстрагування, стриманою ліричною рефлексією.

Серед елегій В. Самійленка однойменний цикл посідає особливе місце. За своїм змістом він нагадує

поетично-філософський трактат, у якому автор без догматизму чи зайвого моралізаторства викладає власні погляди на світ, місце в ньому митця та людини загалом. Такий підхід органічно поставав із творчої натури письменника, що свого часу відзначав І. Франко: «Ніде він не стає на котурни, не вчить, не пророкує, не повчає і не моралізує. Він тільки малює, показує реальні картини живої дійсності або схоплені в дзеркалі своєї душі карикатури, не раз ближчі до дійсності, ніж самі портрети, та й годі» [Франко 1982, с. 201].

Цикл налічує вісім частин, написаних канонічною строфою – елегійним дистихом. Хоча це, безумовно, не було актом абсолютного новаторства в українській літературі, проте з огляду на час написання тексту рішення поєднати античну поетику й злободенну тематику було свіжим явищем, яке свідчить про прогресивну орієнтацію автора на кращі зразки європейської класики. Цей підхід, втілений у багатьох текстах В. Самійленка («Ямби», «Герострат», «Сонети», цикл «Весна» та ін.), схвально відзначив і неокласик М. Рильський: «Прибрані ці поезії звичайно в одяги канонічних зразків, часто античних (елегічні дистихи), – і, мабуть, дивно буде прочитати моїм молодшим сучасникам, що саме форма сонетів, секстин, гекзаметрів і т. ін. була для часів Самійленка – в умовах тодішньої української поезії – революційною, бо ламала все звичне, все «назадницьке» в нашому віршованому слові!» [Рильський 1944, с. 16–17]. І хоча варто погодитися із зауваженням М. Бондаря, що така оцінка дещо гіперболізована [Бондар 1989, с. 30], проте майстерне освоєння письменником складної класичної форми, її дивовижно органічний вигляд у літературному процесі кінця ХІХ ст. все ж дає підстави наголосити на важливості цієї частини роботи В. Самійленка для подальшого розвитку української поезії, зокрема неокласицистичного напрямку.

На наш погляд, цикл «Елегії» можна розділити на 2 умовні блоки: філософсько-гуманістичний та естетичний. До першого відносимо частини I – VI, написані 1887 р., тоді як другий складають VII та VIII частини, якими було доповнено цикл у 1889 р. Значення останніх полягає не лише в тому, що вони вдало довершують увесь твір, а й дозволяють простежити, як формувалася авторська естетична концепція протягом важливого етапу його творчого шляху.

Перша частина побудована у формі уомглядного діалогу двох груп людей: «Як ви щасливими можете бути й веселими завжди, / Бачивши стільки круг вас зовсім нещасних людей?», – / Так до щасливих говорять нещасні, а ті одрікають: / «Право на щастя дає... нам і природа сама» [Самійленко 1990, с. 45]. Автор презентує погляди людей, задоволених життям, згідно з якими контрастність людських долі є лише частиною природного устрою усього живого на планеті: «Так теж і квітка цвіте, коли інші круг неї зав'яли, / Бо хіба винна вона в смерті тих інших квіток?» [Самійленко 1990, с. 45]. Як справжній філософ, В. Самійленко розглядає обидві наведені позиції, визнаючи раціональне і в тій, яку відмовляється прийняти: «Правда, щасливі в

природі і доля, й недоля змішалась, / Люди же самі на землі єсть тільки частка її» [Самійленко 1990, с. 46]. Слідом за цим поет пропонує власний погляд на природу людини, яка відрізняється від представників рослинного й тваринного світу тим, що має душу: «Та пам'ятайте одно, що природа глуха і бездушна, / Чисті ж душі людей жити для других хочать» [Самійленко 1990, с. 46]. Зауважимо, що в цілому В. Самійленку не притаманне таке розуміння природи, образ якої посідає важливе місце у його ліричному світі («Весна», «Весняні пісні», «Орел», «Вечірня пісня» та інші твори). Тому можна стверджувати, що образ людської душі в цих рядках утілює концепцію гуманності: здатність співчувати чужій долі, бажання допомагати іншим. До того ж, авторський підхід насамперед діяльнісний, адже його власний спосіб очистити сумління передбачає не лише слова, а й вчинки: «Той тільки, хто для нещасних зробив скільки міг і не менше, / Хай веселиться, як зна, хай і танцює й співа» [Самійленко 1990, с. 46].

Цю думку поглиблено в другій частині циклу, де її протиставлено псевдогуманістичним прокламаціям тих, що «хочуть кохати весь світ» [Самійленко 1990, с. 46]. Цього разу авторська позиція проступає більш виразно завдяки використанню іронії: «То-то просторі серця! Там кожному знайдеться місце»; «Кажуть вони, що працюють для цілого світу одразу. / Де ж той народ на землі, котрий з них має користь?» [Самійленко 1990, с. 46]. Як і в попередній частині, письменник висуває власну позицію, яку передає за допомогою алегоричної картини хліборобської праці:

Хай тільки кожен обробить своє невеличке поле –
І зацвіте вся земля цвітом хорошим, рясним.

Кожен працює

нехай хоч для рідного тільки народу, –

І всі народи землі будуть щасливі тоді

[Самійленко 1990, с. 46].

У цих рядках автор не лише підтримує літературну традицію, започатковану Т. Шевченком («... Орю / Свій переліг – убогу ниву! / Та сію слово. Добрі жнива / Колись-то будуть...» [Шевченко 2012, с. 630]) та продовжену в текстах С. Руданського («Гей, бики!») та Б. Грінченка («До праці», «Хлібороб»), а й робить філософське узагальнення: щира праця кожного індивіда становить необхідну ланку не лише національного, а й світового добробуту.

Такий спосіб мислення становить іманентну рису творчості В. Самійленка, автора оригінальної світоглядної концепції Богокосмосу, що передбачала єдність і взаємозалежність усіх матеріальних форм буття. У зв'язку з цим Е. Соловей слушно відзначила, що вміння письменника осмислювати індивідуальні проблеми не лише в національних, а й у глобальних та космічних масштабах, наявність оригінальної художньої моделі світобудови «суттєво збагатили українську ФЛ [філософську лірику – О. С.], вивершивши її в національній традиції тим *антропокозізмом*, що складає одну із суттєвих ознак жанру у поезії світовій» [Соловей 1999, с. 108].

Цей поворот ліричного сюжету циклу продовжено в третій частині, де поет порушує питання людського буття *sub specie aeternalis*: «Нащо створився наш світ, нащо і ми живемо? / Як і від чого все стало, куди наостанку ми дійдем?» [Самійленко 1990, с. 46]. Той факт, що за всю свою історію людство не наблизилося до розгадки цього питання, змушує автора подивитись на цю проблему з позиції агностика: «Боже! Невже чоловік працював цілі тисячі років / Тільки на те, щоб сказати, що він нічого не зна!» [Самійленко 1990, с. 46]. Відзначимо, що питання, порушені в цій частині циклу «Елегій», в різних варіаціях звучить і в інших текстах В. Самійленка («Непевність», «Дві планети», «Думи Буття» та ін.), що свідчить про значущість для його художнього світу онто-гносеологічної проблематики.

Найбільший вияв ліризму в циклі містить його четвертий вірш, який, на відміну від попередніх частин, має заголовок – «Восени». Ліричний герой усвідомлює, що земні клопоти й нерозкриті питання посідають його звідусіль, і тому він звертає свій погляд до неба, шукаючи в ньому розради: «Дай мені очі втопить в чистій безодні твоїй, / Дай мені любе сіяння твого променистого сонця, / Дай мені лагідний світ зірок вечірніх твоїх!» [Самійленко 1990, с. 46]. Однак жадану небесну блакить неможливо побачити за хмарами, в чому герой вбачає несправедливість: «Нащо ти хмури таке, хмури, як наша земля? / Сумно і тут на землі, і нема де спочити душею» [Самійленко 1990, с. 46].

Можемо стверджувати, що у вірші «Восени» настає кульмінація ліричного сюжету, що розвивається в першому виокремленому нами блоці циклу. Якщо з огляду на вияв у тексті «Елегій» В. Самійленка естетики та поезики кращих зразків античної літератури в попередніх частинах можна провести паралель із таким відомим зразком філософії в мистецтві, як поема Лукреція «Про природу речей», то четверта частина циклу через зміну тональності та наративу наближається до пафосу першої книги «Скорбних елегій» Овідія:

Неба та моря боги!

Чи лишилося щось, крім благання?

Згляньтесь на те німічне, хвилями бите судно!

Не поспішайте, молю, приєднатись
до Цезаря гніву:

Часом карає один, інший – зласкавиться бог

[Овідій 1999, с. 174].

Зв'язок із античною поезикою виразно простежується і в п'ятій частині циклу, де порушено проблему митця і народу. Розвиваючи лейтмотив перших трьох частин, письменник проводить паралель між п'яницею, що «заснув серед вулиці, вид утопивши в болото» [Самійленко 1990, с. 47], і бачить приємні сновидіння, із поетом, байдужим до суспільних проблем та труднощів життя загалом: «Чи то не так і поет, оп'янілий від власного щастя, / В самім болоті життя пісню веселу співа?» [Самійленко 1990, с. 47]. Застосування подібного паралелізму з метою розкрити певну мистецьку концепцію властиве відомому трактату Горация «Про поетичне

мистецтву» («Послання до Пісонів»), із яким друга половина циклу В. Самійленка споріднена й на ідейно-тематичному рівні поезики.

У шостій частині «Елегій» автор намагається досягнути роль творчості в усій історії людства, порушуючи актуальну для українського літературного модернізму проблему місця митця в суспільстві. Зокрема, В. Самійленко розглядає ту її частину, що була однією з найбільш значущих у творчості Лесі Українки: неможливість для генія бути зрозумілим пересічним людям. Поет стверджує, що за всю історію мистецтва слова ціла плеяда геніїв зробила все для того, щоб «научити усіх справжніми бути людьми» [Самійленко 1990, с. 47]. Однак більшість людей були не спроможні оцінити такий дар, оскільки слухали «тільки ушима, не серцем, / Мовби ті правди слова сказані не задля їх» [Самійленко 1990, с. 47]. Наслідки такого нехтування високими ідеями й небажання духовно розвиватися письменник втілює в досить непривабливій картині:

То у клопотах мізерних,
то у словах красномовних
Люди топили свій дух, не дивлячись догори,
Мов те створіння,
що глянуть ніколи не може на небо,
Та цілий вік у багні ристється писком своїм
[Самійленко 1990, с. 47].

Завдяки такому протиставленню автор конкретизує значення образу неба, що був центральним у попередній частині циклу «Елегій». Воно символізує вічність творчого духу, велич геніальних думок: «Багна нові настають, риються другі вже там, / А понад ними сіяє те ж саме високе небо / Слів тих великих мужів, що вже потліли давно» [Самійленко 1990, с. 47]. Окреслена проблематика згодом була вивершена в одних із найбільш самобутніх текстах не лише у творчості В. Самійленка, а і в усій українській літературі кінця XIX ст. – «Не вмере поезія» (1891) та «Людськість» (1893).

У п'ятій та шостій частинах «Елегій» автор наблизився до формулювання власної естетичної парадигми. Після цього минуло приблизно 2 роки творчої праці, протягом яких було написано ряд згадуваних раніше текстів, що дають змогу сформулювати завершений літературний портрет В. Самійленка-лірика. Також у 1887 – 1889 рр. ним створено ряд блискучих сатиричних текстів та здійснено низку перекладів, що, разом із власне ліричним доробком, засвідчило блискуче засвоєння поетом європейських літературних традицій.

Саме цей тривалий процес, на наш погляд, дав письменникові імпульс підбити поточний підсумок першого плідного етапу незалежної, тобто не учнівської, творчості, сформулювати власне мистецьке кредо, якому він залишився вірним до кінця свого творчого шляху. Його представлено в сьомій частині «Елегій», що має заголовок «Поетові»:

Годі тобі малювати Дніпро, нарікати на долю,
Та про ті очі співать, що ти й не бачив нігде;
Краще людину змалюй,
зазирни їй у душу душею,

Радість і смуток її в слові своїм покажи
(розрядка авторська – О. С.)

[Самійленко 1990, с. 47].

У такий спосіб автор, творчість якого присвячена національним та загальнолюдським проблемам, демонструє, з чого насправді починається шлях поетичного освоєння дійсності – із розуміння тонкої матерії людської душі, самобутності кожної людської істоти. Це влучно відзначив у творчості свого старшого сучасника білоруський поет і літературний критик М. Богданович, котрий стверджував, що попри стурбованість В. Самійленка долею всього людства «люди не затулили від нього людини. Навпаки, він живе інтересами людської особистості, саме вони становлять для нього мірило цінності соціального устрою, і жодного разу він не піддався спокусі применшити їх значення на користь якогось ідола чи ідеалу» [Богданович 1993, с. 311].

Завдяки появі адресата та посиленню авторської інтенції вірш «Поетові» набуває повчального звучання, що, як було зазначено вище, у цілому нехарактерно для письменника. Проте це згладжується в останній частині циклу «Елегій», де автор, продовжуючи розвиток думки, використовує ті ж прийоми, що і в перших шести частинах. Ця поезія становить розгорнуту ілюстрацію мистецького кредо письменника, здійснену за допомогою яскравого образу з античного світу:

Сфер небесних музика
повинна густо пречудовно, –
Тільки, на лихо, її слухати може не всяк.
Той, хто витає душею
в далеких краях міжпланетних,
Чує величний акорд. Хай же він слуха його!

[Самійленко 1990, с. 47].

Цей образ, що виник на основі вчення Аріс- тотеля про гармонію сфер, або світову музику (трактат «Про небо»), був також майстерно втілений у шостій книзі трактату Цицерона «Про державу» (розділ «Сон Сціпіона»). Космічний гармонії, що може становити для митця лише джерело натхнення, В. Самійленко протиставляє те, на що мають бути покладені його творчі сили: «Ми ж, що живем на планеті, повинні ми слухати вічно / Той дисонанс, що дає цар всіх істот – чоловік» [Самійленко 1990, с. 47]. Звичайно, цю настанову не варто сприймати як «назадницьку», що підтверджують інші тексти письменника, зокрема написана роком пізніше поезія Орел. У ній алегоричний образ птаха, що уособлює митця, сягає небесної сфери, щоб набратися творчої енергії, після чого повертається до свого головного завдання: «І другим створінням земним повідав / Про небо, про сонце, про зорі блискучі» [Самійленко 1990, с. 70]. Подібну думку про призначення митця, поглиблену біблійним мотивом (алюзією на образ пророка Мойсея), втілено й у концептуальній збірці І. Франка «Semper tigo», зокрема в II – IV поезіях циклу «Із книги Кааф»:

Поете, тям: лиш в сфері мрій, привиджень,
Ілюзій і оман твій рай цвіте.
А геній твій – то міць сугестій, зближень.
Пророцький дар у тебе лиш на те,

Щоб іншим край обіцяний вказав ти,
А сам не входив у житло святе

[Франко 1976, с. 165].

Цикл «Елегії» засвідчив високий рівень майстерності автора в освоєнні канонічних жанрових форм та готовність письменника інтерпретувати класичну європейську, зокрема античну, художню спадщину відповідно до естетичних потреб сучасного йому мистецтва. У зв'язку з цим О. Турган слушно відзначила, що представники літературного покоління, до якого належав В. Самійленко, «сприймають її [античність. – О. С.] не як праєвропейську, а тому приречену на загибель разом із шпенглерівським «занепадом Європи», із загибеллю європейської цивілізації, а саме як одну з основ загальнолюдської культури, як безсмертну» [Турган 2013, с. 80]. Важливість цього пласту європейської культури, її вплив на письменника засвідчує і влучне спостереження С. Єфремова, зроблене ще в синхронному аспекті: «Чимсь античним, супокоєм справжнього філософа віє од лірики Самійленка, елемент роздумливої іронії панує в них, і тільки як занадто вже дошкулить міщанство сучасного жит-

тя, гострий сарказм пройме його колючою сатирою, що посипана тією, мовляв, аттичною сіллю» [Єфремов 1995, с. 522].

Отже, у циклі В. Самійленка «Елегії» чітко окреслено естетичну програму письменника, чий художні тексти істотно сприяли становленню українського літературного модернізму. Розглянутий твір у цьому контексті вирізняється майстерним засвоєнням античних художніх традицій (художні прийоми, образи, плин філософської думки, строфіка) та їх поєднанням із модерною проблематикою (людська індивідуальність, місце митця в суспільстві, сутність творчості, проблема генія і посередності). Завдяки цьому письменник зумів продемонструвати значний потенціал канонічної строфи, що згодом було підтверджено творами І. Франка («Майові елегії», 1901) та Лесі Українки (елегійні тексти 1900 – 1901 рр.). Це свідчить про значущість творчості В. Самійленка в процесі оновлення та розвитку класичної елегії, а також про важливість подальшого дослідження цього питання як в українському, так і в європейському літературному контекстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багданович М.А. В. Самійленко Поўны збор твораў Мінск: Наука і тэхніка, 1993. Т. 2. С. 300–315.
2. Бондар М.П. Творчість Володимира Самійленка Самійленко В.І. Твори. К.: Дніпро, 1989. С. 5–46.
3. Єфремов С.О. Історія українського письменства К.: «Феміна», 1995. 688 с.
4. Зеров М.К. Володимир Самійленко і український гумор. Твори: В 2 т. Т. 2. К., 1990. С. 526–536.
5. Публій Овідій Назон. Любовні елегії; Мистецтво кохання; Скорботні елегії / перекл. з латини А.О. Содомора; передм. і комент. А.О. Содомори. К.: Основи, 1999. 299 с.
6. Рильський М.Т. Володимир Самійленко і його поезія. Самійленко В.І. Вибрані поезії / за ред. М.Т. Рильського. Київ–Харків: Українське державне видавництво, 1944. С. 5–19.
7. Самійленко В.І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. К.: Наукова думка, 1990. 608 с.
8. Соловей Е.С. Українська філософська лірика К.: Юніверс, 1999. 368 с.
9. Ткаченко О.Г. Українська класична елегія: монографія. Суми: Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
10. Турган О.Д. Рецепція античності в українській літературі (діахронічний аспект). Філологічні семінари. Київ, 2013. Вип. 16. С. 72 – 81.
11. Франко І.Я. *Semper tūro* Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 99–182.
12. Франко І.Я. Володимир Самійленко. Проба характеристики. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
13. Чернопиский М.Г. Володимир Самійленко Самійленко В. І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. К.: Наукова думка, 1990. С. 5–33.
14. Шевченко Т.Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / упоряд. та комент. С.А. Гальченка; передм. І.М. Дзюби. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2012. 960 с.

REFERENCES

1. Bahdanovich M.A. (1993) V.Samiilenko [V. Samiilenko] [in:] *Powny sbor tvoraw [Complete set of works]*. Minsk: Nauka i tahnika. T. 2. S. 300–315. [in Russian].
2. Bondar M.P. (1989) Tvorchist Volodymyra Samiilenka [The works of Volodymyr Samiilenko]. [in:] *Samiilenko V.I. Tvory [Works]*. Kyiv: Dnipro. S. 5–46. [in Ukrainian].
3. Yefremov S.O. (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The History of Ukrainian Literature] K.: «Femina». 688 s. [in Ukrainian].
4. Zerov M.K. (1990) Volodymyr Samiilenko i ukrainskyi humor [Volodymyr Samiilenko and Ukrainian humour]. [in:] *Tvory: V 2 t. [Works: In 2 p.]*. T. 2. K. S. 526–536 [in Ukrainian].
5. Publius Ovidius Nazo (1999) Liubovni ehonii; Mystetstvo kokhannia; Skorbotni ehonii [Love Elegies; The Atr of Love; Mournful Elegies] / transl. A.O. Sodomora. K.: Osnovy. 299 s. [in Ukrainian].
6. Rylskyi M.T. (1944) Volodymyr Samiilenko i yoho poeziiia. [Volodymyr Samiilenko and His Poetry] [in:] *Samiilenko V.I. (1944) Vybrani poezii [Selected Poems]*. Kyiv–Kharkiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo. S. 5–19 [in Ukrainian].

7. Samiilenko V.I. (1990) Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka. 608 s. [in Ukrainian].
8. Solovei E.S. (1999) Ukrainska filosofska liryka [Ukrainian Philosophic Poetry] K.: Yunivers. 368 s. [in Ukrainian].
9. Tkachenko O.H. (2004) Ukrainska klasychna elehiia: monohrafiia. [Ukrainian Classical Elegy: monograph]. Sumy: Vydavnytstvo SumDU. 256 s. [in Ukrainian].
10. Turhan O.D. (2013) Retseptsia antychnosti v ukrainskii literaturi (diakhronichniy aspekt) [The Adoption of Antiquity in Ukrainian Literature (Diachronic Aspect)]. [in:] Filolohichni seminary [The Workshops on Philology]. Kyiv. Vyp. 16. S. 72–81. [in Ukrainian].
11. Franko I.Ya. (1976) Semper tiro [Semper tiro] [in:] Zibrannia tvoriv: U 50 t. [The Set of Works: in 50 s.] Kyiv: Naukova dumka. T. 3. S. 99–182. [in Ukrainian].
12. Franko I.Ya. (1982) Volodymyr Samiilenko. Proba kharakterystyky [Volodymyr Samiilenko. The Effort on Response]. [in:] Zibrannia tvoriv: U 50 t. [The Set of Works: in 50 s.] Kyiv: Naukova dumka. T. 37. S. 193–204. [in Ukrainian].
13. Chornopyskyi M.H. (1990) Volodymyr Samiilenko [Volodymyr Samiilenko]. [in:] Samiilenko V.I. (1990) Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady [Poems. Prose. Drama. Rehashes and Translations. Articles and Memoirs]. Kyiv: Naukova dumka, S. 5–33. [in Ukrainian].
14. Shevchenko T.H. (2012) Kobzar. Vpershe zi shchodennykom avtora [Kobzar. The First Edition With Author's Diary]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 960 s. [in Ukrainian].

THE POETRY CYCLE «ELEGIES» BY VOLODYMYR SAMIYLENKO: ON THE WAY FROM POPULISM TO LITERARY MODERNISM

Abstract. The article deals with the poetics of poetry cycle «*Elegies*» by Volodymyr Samiilenko (1864 – 1925). This work belongs to a crucial period of the author's aesthetic bases formation. Having entered the literary circles in 1884–1889, Volodymyr Samiilenko progressed from realistic methods («*The Sinner*», «*Our Sad Song*», «*Winter Dialog*», etc.) to the trends of literary modernism («*Elegies*», «*Two Planets*», «*Spring Songs*», etc.). The article aims to analyze the poetry cycle «*Elegies*» as a representative work of this dynamic stage of author's creative career and simultaneous artistic ideas development in the late 19th century. This includes investigation of generic features, examination of images and lyric plot, and tracing the connection with other poetic works by Volodymyr Samiilenko.

Poetry cycle «*Elegies*» consists of eight parts written in classic manner (using elegiac distich). To analyze its poetic peculiarities, we have divided the work into two segments. The first one includes parts I – VI represents the author's philosophical view on the humankind, whereas the second one (parts VII – VIII) is investigated as the author's aesthetic program. Volodymyr Samiilenko succeeded mixing traditions of classical literature and most relevant topics of his time. On the one hand, the analyzed poetry cycle enacts artistic methods of ancient writers such as Publius Ovidius Naso or Quintus Horatius Flaccus. On the other hand, it represents urgent problems of society and art (role of poet in society, the infertility of philistines' intellect, etc.).

In conclusion, the poetry cycle «*Elegies*» is a significant part of the author's heritage which has also influenced development of Ukrainian literary modernism. Being put in the context of Ivan Franko's and Lesia Ukrainka's works, this poetry cycle by Volodymyr Samiilenko had an impact on the further evolution of classical elegy in Ukrainian literature.

Keywords: Volodymyr Samiilenko, philosophical lyrics, classical elegy, the classical age, modernism, neoclassicism.

Стаття надійшла до редакції 25 жовтня 2019 р.

© Староста О., 2019 р.

Олександр Староста – аспірант кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

Oleksandr Starosta – Postgraduate student of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4710-2982>

ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ОБРАЗІВ ЯЗИЧНИЦЬКИХ БОГІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42)

УДК 398.2 (477.87):189.922.4:257.2

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42). 168–175.

Тиховська О. Психологічне підгрунття образів язичницьких богів в українській міфології Закарпаття; бібліографічних джерел – 17; мова – українська.

Анотація. У статті осмислюється психологічне підгрунття образів язичницьких богів в українській міфології. Джерельною базою дослідження стали статті Ф. Потушняк «Залишки ідолопоклонства» (1942), «День святого Георгія в народних віруваннях» (1942), для типологічного зіставлення використані розвідки В. Войтовича, Я. Головацького, Г. Лозко. Методологія статті базується на працях Дж. Кемпбелла, Е. Нойманна, К.-Г. Юнга. Космогонічні та теогонічні міфи різних народів світу відображають прагнення людини впорядкувати уявлення про структуру Всесвіту, усвідомити зв'язок між проявленим і не проявленим буттям. Крізь призму психоаналізу ми розглядаємо українських язичницьких богів як різноманітні персоніфікації архетипу Самості. Архетип Самості, що є уособленням божественної мудрості в міфах, легендах та народних повір'ях, зазнав розщеплення й спроектувався на групу богів, кожен з яких має свою «сферу впливу» й відповідно стає більш зрозумілим та досяжним для людини. Постає добро-го Бога в українській міфології (центрального архетипу) розщеплюється на образи сонячних богів (Перуна, Дажбога, Коляду, Ярила, Купайла), богів-покровителів стихій та ремесел (Велеса, Стрибога, Хорса, Дану), богинь кохання та сім'ї (Берегиню, Ладу, Лелю, Рожаниць), які згодом переплелися з образами християнських святих. Існування вірувань язичників у розмаїтій пантеоні богів зумовлене їх прагненням здобути підтримку в тій чи іншій сфері життя, де власні сили та знання замало. Божества, що асоціювалися зі світлом та сонцем, є подібними за своїми функціями в різних світових міфологіях. Віра у сонячних богів також відображала прагнення наших предків до духовного просвітлення й пізнання істини. Сварог, Дажбог, Перун сприймалися як уособлення вищої мудрості та добра, їм приписувалися функції батька, здатного піклуватися про дітей. А це зумовлює їх семантичну близькість з архетипом Самості. Перун, Дажбог, Стрибог, Велес, Хорс, Лада, Дана та інші світлі, добрі боги в українській міфології мали свої атрибути, специфічні сили, наділялися спектром властивостей, які відрізняли їх одне від одного. Прикметно, що божества-чоловіки тісніше були пов'язані з вогнем і світлом, а жіночі – зі стихією води. Існували ритуали, через посередництво яких наші предки намагалися їх задобрити. Люди прагнули подолати свій страх перед смертю й природними стихіями внаслідок чого їх уява породила образи богів, які цими стихіями могли б керувати. Психіка людини сформувала системи політеїзму та генотеїзму, оскільки здатна породжувати символічні образи, які, у свою чергу, увиразнюють значення первісних архетипів.

Ключові слова: архетип Самості, психоаналіз, теогонічні міфи, українська міфологія, фольклор Закарпаття, Ф. Потушняк, язичницькі боги.

Постановка проблеми. Боги в різних міфологіях світу є уособленням вищої мудрості, сакральних знань, наділені здатністю творення й трансформації світу й усього суцього. Вони є втіленням мрії людства про можливість власного духовного, інтелектуального та психологічного розвитку. У міфах різних народів боги відображають прагнення людини впорядкувати уявлення про структуру Всесвіту, усвідомити зв'язок між проявленим і не проявленим буттям. З точки зору психоаналізу, богів слід трактувати як персоніфіковані образи архетипу Самості, керуючого центру колективного несвідомого. На переконання К.-Г. Юнга, «Самість рівночасно є Божим образом: принаймні її неможливо відрізнити від нього» [Юнг 2016, с.41]. Відтак, шляхом осмислення пантеону українських язичницьких богів ми спробуємо простежити етнопсихологічну специфіку персоніфікації архетипу Самості в українській міфології.

За спостереженням Дж.Кемпбелла, «небеса та пекло, Золота Доба та Олімп – ці і всі інші місця перебування богів інтерпретуються психоаналізом як символи несвідомого. Таким чином, ключ до сучасних систем психологічної інтерпретації такий: метафізична реальність = несвідомому. Як ствер-

джував Ісус: «Адже ось, Царство Боже є всередині вас»» [Кемпбелл 1997, с.258]. Вчений пояснює появу образів богів у різних міфологіях процесом звуження свідомості людини, внаслідок якого люди перестали бачити джерело універсальної сили (Бога, Самість). Звуження свідомості (тобто певна деградація) людини, згідно з міфами, відбувається після завершення золотої доби чи внаслідок гріхопадіння людства, і цей процес «зіштовхує надсвідомість (Бога – О.Т.) у несвідоме, і в той самий момент через посередництво такого символу створює цей світ» [там само, с.258]. Потрапивши у сферу несвідомого, Бог (архетип Самості) сприймається як недосяжна, ідеальна істота, з якою пов'язується ідея створення світу й усього суцього. Божество неможливо пізнати, а тому з ним пов'язане все те, що не під силу осягнути людському розуму.

Аналіз останніх досліджень. Про можливість трактування образів богів крізь призму психоаналізу писали К.-Г. Юнг, Е. Нойманн, Д. Калшед, Дж. Кемпбелл, М.-Л. фон Франц, М. Хоуп та ін. Представники психоаналітичної школи вважають, що процес появи свідомості зумовив, з одного боку, виокремлення індивідуального «Я», а з іншого, – став причиною втрати зв'язку між «Я» та внутріш-

ньою Самістю (образом Бога та універсального знання), а це в свою чергу стало передумовою появи персоніфікованих образів богів, які мали б надати сенсу життю людини й скерувати її дії у напрямку внутрішнього розвитку. «І оскільки ментальне і фізичне здоров'я індивіда залежить від впорядкування потоку життєвих сил з п'ятьми несвідомого у сферу денного неспання, то й у міфі безперервність космічного порядку забезпечується винятково через посередництво контрольованого потоку сили, а Боги, які постають з цього джерела, є символами персоніфікованих законів, котрі керують цим потоком» [Кемпбелл 1997, с. 260], – зазначив Дж. Кемпбелл.

На думку Е. Нойманна, «пробудження свідомості й створення світу – процеси паралельні, котрі породжують однаковий символізм, [...] світ насправді «існує» лише в тій мірі, в якій його може осягнути Его. Диференційований світ відображає свідомість, яка сама диференціюється» [Нойманн 1998, с. 343]. Вчений припускає, що після виокремлення свідомості людини й певної деградації індивіда через втрату безпосереднього зв'язку з образом вищої мудрості (Богом, надсвідомістю) починається поступове духовно-інтелектуальне зростання. Людина інтуїтивно прагне відновити втрачений зв'язок з Богом, і колективне несвідоме породжує образи окремих богів, що є різними уособленнями архетипу Самості. За спостереженням Е. Нойманна, «численні архетипи і групи символів, що відколотися від первісного архетипу, вказують на збільшення сфери пізнання, знання і прозорливості Его» [там само, с. 343]. Таким чином, язичницькі боги в різних міфологіях відповідали за певні сфери життя людини та Всесвіту, з їхніми образами пов'язувалися сподівання на впорядкування процесу життя. Через молитви й жертвоприношення богам люди намагалися здобути можливість комфортного існування. За спостереженням Я. Головацького, «яку б релігію людина не створила собі, вона неодмінно мала виявити в ній те начало, з яким сама з'явилася на світ: відірвати від неї думку про олюднення божества було б так само важко, як і знищити віру у свою душу. У всіх міфологіях, як би не були вони перекручені людським мудруванням та фантазією, ховаються істини, що зійшли з небес у сиву давнину дитинства людства» [Головацький 1991, с. 43].

Пантеон праслов'янських богів та пов'язані з ними народні вірування й обряди розглядали О. Афанасьєв, В. Войтович, А. Гейштор, М. Костомаров, Г. Лозко, І. Нечуй-Левицький, Ф. Потушняк та інші дослідники.

Метою статті є осмислення образів українських язичницьких богів крізь призму психоаналізу, вивчення їх зв'язку з архетипом Самості.

Виклад основного матеріалу. Образи давніх язичницьких богів в українській міфології зазнали певної трансформації після прийняття християнства. Зокрема, більшість з них переплелися з уявленнями про християнських святих, і вірування двох релігійних традицій взаємно доповнилися. За

слухним спостереженням Ф. Потушняка, «Давньоруська релігія закінчується на такому щаблі, де божество репрезентує якусь природну силу, закон чи певний звичай, які із стадії демонічної перейшли в стадію, коли божество є чимось на зразок «сильної людини» [Потушняк 19426, с. 3]. Відтак, праукраїнські боги не випадково уявлялися подібними до людей. За спостереженням Е. Нойманна, «чим більше антропоморфним стає світ богів, тим ближчий він до Его і тим більше він втрачає свій пригнічуючий характер. Боги Олімпу набагато більше людяні й знайомі, ніж первісна богиня хаосу» [Нойманн 1998, с. 340].

Антропоморфні божества давнього язичницького пантеону уявлялися здатними вислухати прохання й молитви людей, які в них вірили, могли допомогти, врятувати або покарати. Ці божества «були подібними до «сильної людини», і не мали вищих етичних рис, але натомість їх можна було задобрити чи прихилити жертвоприношенням на свій бік» [Потушняк 19426, с. 3]. Е. Нойманн називає таких богів «функціональними» богами релігії, які «у кінці кінців стають функціями свідомості» [Нойманн 1998, с. 340]. На думку вченого, коли відбулося виокремлення індивідуальної свідомості, людина стала почуватися незахищеною й безпорадною: «первісно свідомість не володіла достатньою кількістю вільного лібідо для здійснення якого-небудь виду діяльності – орання, жнив, полювання, ведення війни і т.д. – за своєю власною «свобідною» волею і була вимушена звертатися по допомогу до бога, котрий «розумів» її. Через посередництво церемоніального звернення Его активувало «допомогу бога» і таким чином спрямовувало потік лібідо із несвідомого в систему свідомості» [Нойманн 1998, с. 340]. Водночас, за спостереженням Е. Нойманна, послідовний розвиток свідомості згодом асимільює функціональних богів, які продовжують жити як якості й здібності свідомого індивіда, котрий оре, жне, полює і воює так, як йому хочеться і коли йому хочеться. «Однак, очевидно, що коли свідоме керування операціями не приносить успіху, наприклад, у війні, бог війни продовжує діяти як функціональний бог навіть сьогодні» [Нойманн 1997, с. 340]. Таким чином, існування вірувань язичників у розмаїтій пантеон богів зумовлене прагненням здобути підтримку в тій чи іншій сфері життя, де власних сил та знань замало. Люди намагалися подолати свій страх перед смертю й природними стихіями внаслідок чого їх уява породила образи богів, які цими стихіями могли б керувати. Психіка людини сформувала системи політеїзму та генотеїзму, оскільки здатна породжувати символічні образи, які, у свою чергу, увиразнюють значення первісних архетипів. «Так само, як символічна множинність богів оточує первісного Бога, так і кожен архетип з розвитком свідомості оточує себе відповідною групою символів. Первісна єдність розпадається на сонячну систему архетипів і символів, згрупованих навколо центрального архетипу, і архетипічний зв'язок колективного несвідомого виходить з п'яти на світло» [Нойманн 1998, с. 340–341]. Таким

чином, архетип Самості, що є уособленням божественної мудрості в міфах, легендах та народних повір'ях зазнав розщеплення й спроектувався на групу богів, кожен з яких мав свою «сферу впливу» й відповідно ставав більш зрозумілим та досяжним для людини. Постать доброго Бога в українській міфології (центральный архетип) розщеплюється на образи сонячних богів (Перуна, Дажбога, Коляду, Ярила, Купайла), богів-покровителів стихій та ремесел (Стрибога, Хорса), богинь кохання та сім'ї (Берегиню, Дану, Ладу, Лелю, Рожаниць), які згодом переплелися з образами християнських святих. Водночас, Г. Лозко зауважує, що «наші праукраїнські Боги – це не стільки природні явища, скільки те, що стоїть за ними, – тобто світ Прав, закон, який правує Всесвітом. За силами природи бачимо волю Богів у дії» [Лозко 2015, с. 124]. Дослідниця певною мірою вмотивовує у такий спосіб специфіку міфологічного світогляду, згідно з яким, природні явища мають ірраціональне пояснення, обумовлені впливом невидимих божеств, котрі коригують розвиток подій у матеріальному світі.

Е. Нойманн трактує появу політеїзму як наслідок прагнення людини до розширення своєї свідомості, самопізнання й розуміння законів Всесвіту. Первісно виокремлена свідомість людини є звуженою, несформованою, але з плином часу відбувається її розширення, і замість недосяжного Бога в уяві наших предків формується пантеон богів: «первісне божество розщеплюється на різних богів зі своїми власними індивідуальностями. Бог тепер сприймається і відкривається під такою кількістю аспектів, скільки існує богів. Це означає, що здібності Его до вираження й розуміння дуже сильно зросли. Зростаюча диференціація культів показує, що людина навчилася «мати справу» з богом в образі окремих богів. Вона знає, чого вони хочуть і як ними маніпулювати» [Нойманн 1998, с. 340].

Так, Перун, Дажбог, Стрибог, Велес, Хорс, Лада, Дана та інші світлі, добрі боги в українській міфології мали свої атрибути, специфічні сили, наділялися спектром властивостей, які відрізняли їх одне від одного. Прикметно, що божества-чоловіки тісніше були пов'язані з вогнем і світлом, а жіночі – зі стихією води. Хоча ідея просвітлення, пізнання певних знань і законів життя пов'язана з кожним з божеств, незалежно від статі. Існували ритуали, через посередництво яких наші предки намагалися задобрити ці божества. Е. Нойманн наголосив, що кожен бог, котрого людина могла собі уявити в антропоморфному вигляді, сприймався нею як суб'єкт, з яким можна «домовитися», на якого можна впливати через ритуал. А це в свою чергу є свідченням розвитку свідомості, демонструє факт того, «як багато стало усвідомленим» [Нойманн 1998, с. 340].

Божества, що асоціювалися зі світлом та сонцем, є подібними за своїми функціями в різних світових міфологіях. Ф. Потушняк простежив взаємозв'язок іранських та українських міфів, де фігурують сонячні боги: «наші головні божества Перун, Дажбог, Сварог, як і Митра, були одночасно

богами світла, справедливості, життя, хранителями домовленостей» [Потушняк 1942а, с. 3]. Віра у сонячних богів відображала прагнення наших предків до духовного просвітлення й пізнання істини. Сварог, Дажбог, Перун сприймалися як уособлення вищої мудрості та добра, їм приписувалися функції батька, здатного піклуватися про дітей. Відповідно, на цих богів проєктувався архетип Самості. За спостереженням Я. Головацького, «найближчою до бога сутністю є світло. Слов'яни вірили, що єство світла з'явилося на землі і втілювалося у роді людському. Про це в Іпатіївському літописі читаємо: «Нькогда царствовали на земль Сварогъ (высочайше существо, отецъ свѣта), научилъ человека искусству ковати и брачнымъ связямъ; потомъ царствовали сынъ его Дажьбогъ, еже нарицается солнце». Отже, істотна частина язичництва слов'янського відноситься до світлопоклоніння; це підтверджується багатьма свідченнями літописів та народними переказами, котрі показують, що обожнюване сонце чи світлоносна сила у моральному або фізичному розумінні шанувалась у різні часи і в різних сторонах Слов'янщини під особливими назвами» [Головацький 1991, с. 16]. Сучасна дослідниця Г. Лозко наголосила, що «в свідомості наших пращурів Митра також тотожний з Родом, Сварогом» [Лозко 1994, с. 102].

Образ сонячного бога, Перуна, В. Войтович пов'язує з індійським богом Індрою, порівнявши їх описи у «Велесовій книзі» та ведах. «Громові стріли у «Рігведі» – зброя царя богів і ватажка небесного воїнства – Індри. Ведійські гімни до Індри мають аналогії у «Велесовій книзі»: «Слава Богу Перуну вогнекучерявому, який кидає на ворогів стріли і вірно веде вперед по стежці. Тому що єсть тим воїнам суд і честь, і яко злато рун – милостив, всеправеден єсть! Порівняймо у Ведах: «Підніми, багатий Боже, зброю, возвись душі наших воїнів, зміцни силу сильних, хай переможний клич залує з бойової колісниць! Будь з нами, Індро!» «Велесова книга» не тільки подає молитви до Перуна, але й має пряму вказівку на те, що Індра був відомий слов'янам» [Войтович 2007, с. 312]. Про тісний зв'язок образу Перуна зі світлом писав і Я. Головацький: «Є велика ймовірність, що Перун, шанований стародавніми русинами, найголовніша божественна істота після бога Вседержителя, означав також світлоносне начало» [Головацький 1991, с. 23].

Натомість Ф. Потушняк простежив подібність між образом Митри та Святого Юрія. Дослідник згадує апокрифічну легенду про святого Юрія-змієборця, яка, на його думку, прийшла в Україну разом з іншими апокрифами з дуалістичним підґрунтям з Малої Азії. «У нас вона знайшла благодатний ґрунт, завдячуючи своїй близькості до митраїстичного світогляду. Перемога св. Юрія над змієм – це майже аналогія до Митри, що вбиває бика (як і переказ про Кирила Кожум'яку). У народному віруванні св. Юрій – це бог, що вбиває змія Веремія та проганяє п'ятому і встановлює владу світла на землі. Саме тому св. Юрій стає охоронцем худоби (колишня функція Велеса), оскільки скотарство в минулому

було найважливішим заняттям і єдиним джерелом багатства» [Потушняк 1942а, с. 3].

Ф. Потушняк вважає, що міфи про Митру потрапили в Україну різними шляхами: «або з племенами, що прийшли із Ірану і осіли на території південної Русі, або проникали до нас через Карпати, або безпосередньо із Римської імперії, де у III-V ст. він був настільки поширеним, що не було більшого міста, де не було б храму Митри. Наприклад, Франкфурт, Гейдельберг та ін.» [Потушняк 1942а, с. 3]. Подібність образу святого Юрія (Георгія) до Митри та Світлобога, за спостереженням Ф. Потушняка, виявляється і в розпалюванні ритуальних вогнищ: «на Гуцульщині та в деяких інших регіонах в надвечір'я на Юрія на горах розпалюють вогнища, як божеству, що проганяє зиму та піймуть її приносить весну та світло» [Потушняк 1942г, с. 3]. Водночас святой Юрій є трансформованим образом не тільки сонячного бога, носія світла (фізичного й духовного), він увібрав у себе риси бога Велеса – вони обидва сприймаються як опікуни худоби. «Так, Георгіїв-день служить для очищення худоби від теперішнього й майбутнього впливу нечистої сили» [Потушняк 1942г, с. 3], що метафорично відображає міф про подолання Юрієм (Велесом, Митрою) сил темряви та зла.

У сучасних народних віруваннях ми бачимо злиття образів язичницьких богів та християнських святих. Ф.Потушняк пояснює це тим, що «для релігійного почуття передусім потрібне соціально-культурне підґрунтя, традиційна і психологічна подібність із давнішим релігійним змістом, а також вроджений психічний нахил» [Потушняк 1942б, с. 3]. Так, давні етнічні вірування українців частково були трансформовані, частково асимільовані християнським віровченням, і в релігійну традицію міцно вкоренилося двовір'я. Двовір'я як світогляд «зберігається в казках, віруваннях та носить на собі відбитки такого ж давнього світосприйняття. Найпоказовішим доказом цього є залишки вшанування поганських богів у народних віруваннях» [Потушняк 1942б, с. 3], – зазначив Ф. Потушняк.

В українській міфології бог Перун – уособлення сонця, повелитель грому та блискавки. За спостереженням Ф. Потушняка, Перун у народних віруваннях Закарпаття постає як могутній «світло-бог, символ сили вогню у вигляді блискавиці, він переміг і став головним богом (як у греків Зевс, в інд. Діаєвс, у нім. Wuotan і Donar). Дажбог став його сином. Але як життєдавець він був, власне, головним богом, хоч і підлеглим грізному і могутньому Перуну» [Потушняк 1940, с. 157].

Г. Лозко зауважила, що «Поняття Перуна – це принцип божественного прояву в гromі та блискавці, це енергія очищення. Блискавка – це фізичне місце, де проявилася сила Перуна, так само як Сонце – місце, де проявилася сила Дажбога» [Лозко 1994, с. 124]. Дослідниця трактує здатність Перуна керувати блискавкою як метафору вміння одухотворювати, просвітлювати, небесний вогонь постає вмістилищем енергії духу: «Перун, проявлений у блискавці, дає рухливість, активність і життєву

енергію всім істотам» [там само, с. 124]. Водночас блискавка – це зброя Перуна, якою він карає своїх антагоністів, тому «за Велесовою книгою, Перун – Бог Прі (боротьби), Бог воїнської доблесті і слави, захисник і покровитель чоловіка-воїна» [там само, с. 124]. З часом Перун починає ототожнюватися з чоловіком-воїном в деяких календарних піснях. Зокрема, Ф. Потушняком зафіксована колядка, яка виконувалася на честь Перуна. І «він виступає тут як молодець-дружинник, що вибирається на війну, сміливо й переможно йдучи вперед, пускаючи стріли на пострах усім. Щоб його вблагати пропонують йому «парубер» золота, срібла, сивконичейка. Але він не бере. Нарешті дають йому «пан-цісарєвну», і це влаштовує його» [Потушняк 1943, с. 7]. Очевидно, така колядка виникла вже в період занепаду язичницької релігії: образ бога Перуна набув виразних рис воїна, тоді як сакральна могутність божества відчувалася лише в мотиві жертвоприношення, яке йому пропонують люди. Ф. Потушняк трактує «пан-цісарєвну» як безіменний жіночий принцип бога Перуна, його жіночий двійник, який тільки зароджується. Подібними, на думку закарпатського дослідника, є «образи зорі та ясного неба, що випогодилося після бурі» [там само, с. 7]. Можливо, «пан-цісарєвна» – це переосмислений образ однієї з язичницьких богинь, яка на момент виникнення колядки почала ототожнюватися з жінкою-царівною, наділеною вже мирською, а не божественною владою. Це зумовлено витісненням язичницьких вірувань християнством і десекралізацією образів давніх богинь.

За спостереженням Ф. Потушняка, образ Перуна зустрічається в народних переказах східних слов'ян та поляків. В українців він часто постає в образі святого Іллі. «Також збереглися сліди його культу у деяких назвах топографічних: Перунова хаща, Перунів горб і т. д.» [Потушняк 1943, с. 7]. На думку Ф. Потушняка, на основі образу Перуна сформувалася казковий персонаж дурника, попелюха, найменшого брата-дурня, який завжди перемагає своїх супротивників і досягає успіху. «Наприклад, добуває чудесного коня, а потім через ряд перешкод – царівну, як витязь і т. д. У нашій колядці також дають йому пан-цісарєвну, щоб змилювався, не пускав стріли і заспокоївся. Отже, той самий основний мотив, тому – і основа» [там само, с. 7]. З цим міркуванням не можемо погодитися, бо семантика казкового персонажа і язичницького бога є різною й має не однакове коріння. Перун отримує в колядці жертвоприношення (що було характерним для культу усіх богів), але не докладає зусиль для цього, адже світ людей підвладний йому. А герой чарівної казки проходить через складні випробування, щоб здобути бажане, він є уособлення «Я» людини, архетипу Еґо-свідомості, яка в процесі метафоричної ініціації досягає рівня Самості. Натомість на Перуна первісно був спроектований архетип Самості, а часткова десекралізація спричинила наближення його до образу могутнього витязя-воїна, непереможного у битві.

З часом Перуна витісняє пророк Ілля, який мандрує поміж хмарами, «їде по небу на вогненній

колісниці, яку тягнуть білі коні. Колісниця стукає, коли, як жартома говорять, Ілля колачі везе. Від того і грім під час грози. Тоді чорти вилізають зі своїх дір і глумляться над Іллею. Він гнівається і кидає в них громи. Бо він дідуган сердитий і суворий» [Потушняк 1942б, с. 3]. Блискавка уявляється потужною зброєю Іллі (як і Перуна), нею він долає чортів, де б вони не сховалися. Подекуди мимовільною жертвою Іллі стає людина, за яку ховається чорт. Згідно з народними віруваннями Закарпаття, зафіксованими Ф.Потушняком, «щоб знищити чорта, Ілля нікого не пожаліє. Тому від грому гинуть і люди, але вони потрапляють у царство небесне» [Потушняк 1942б, с. 3]. Отже, Ілля постає уособленням світлого бога, котрий долає темного бога (чорта). «Ілля – це справжній громовержець – Перун, але в іншій подобі, та під іншою назвою» [Потушняк 1942б, с. 3], – зазначив Ф.Потушняк.

Ритуальним жертвоприношенням Іллі (Перуну) є його вшанування другого серпня, «свято Іллі строго святкують, бо в інакшому випадку він спопелить блискавкою того, хто не шанує звичаїв. Тому народ строго і без примусу дотримується цього свята» [там само, с. 3]. Такий звичай засвідчує збереження в українців на рівні несвідомого уявлень про дуалізм сутності давнього божества, здатного бути і добрим, і злим. Його прихильність залежить від дотримання людьми ритуалів під час настання сакрального часу, коли сутність божества може проявитися у матеріальному світі.

Ф. Потушняк висловив припущення, що божеством, пов'язаним з образом Місяця, є Хорс. Хоча відомості про взаємозв'язок цього язичницького бога з нічним світилом досить скупі. «Певною мірою невідомим для східних слов'ян є ім'я божества місяця. Але таке божество повинно було бути. По-перше, уже тому, що про нього натякається у старих пам'ятках, а, по-друге, із причин просто психічних та логічних: де вшановується сонце, там мусить вшановуватися і місяць» [Потушняк 1942в, с. 3]. Ф. Потушняк вважав семантику бога Хорса не визначеною, мало зрозумілою: «у літописах згадується лише його ім'я без пояснень: Хорсь, Хрсь, Херсь, Хурсь. У «Слові о полку Ігоревім» Всеслав рівно опівночі, коли ще півні не співали, перейшов до рогу Хорсові. Чи не слід вбачати в цьому зв'язок Хорса з місяцем, або просто нічним божеством, божеством полювання, диких звірів та ін.» [там само, с. 3]. Г. Лозко висловлює іншу думку, зараховуючи Хорса до сонячних богів «південнослов'янських племен, вірогідно, ще роксоланів, які вшановували Хорса так само, як поляни Дажбога» [Лозко 2015, с. 150]. За спостереженням дослідниці, більшість вчених «переконують нас у тотожності Хорса з Дажбогом та Ярилом, тобто Сонячними Богами» [там само, с. 151].

Богом опікуном скотарства, в українців вважався Велес. Загалом, у слов'ян «бог худоби був у великій пошані. Саме Велес /Волос, після Перуна, був найбільше поважний. Тому літописець зневажливо називає його «быдлярчымъ»» [Потушняк 1942в, с. 3]. Ф.Потушняк простежує існуван-

ня взаємозв'язку між образом Велеса та лісовика, «лісової людини», «який є також опікуном пастухів і худоби. Йому також приносять жертву: шматок хліба та дрібку солі, щоб був прихильним до худоби. Лісовий чоловік має багато спільних рис із Велесом. [...] На Русі функцію Велеса перебрав св. Власій» [Потушняк 1942г, с. 3]. Велеса в народі називали «богом достатку. Відома його друга назва «скотій бог», що стає зрозумілою, якщо врахувати, що скот у давнину вважався символом багатства взагалі. Крім того, Велес був опікуном купецтва, торгівлі, як римський Меркурій» [Лозко 1994, с. 16]. Г. Лозко пов'язує Велеса з духом предків, вказує на існування народних вірувань про здатність цього бога спілкуватися з домашньою худобою, що й зумовила назву «скотій бог». «В обрядах на зв'язок Велеса з Родом і Дажбогом вказує звичай останнього снопа, який ще зветься «велесовою бородою» [там само, с. 17]. Аналізуючи народні вірування Закарпаття, Ф. Потушняк виокремив звичай символічного очищення худоби у день святого Юрія (Георгія, Велеса): «Георгіїв-день служить для очищення худоби від теперішнього й майбутнього впливу нечистої сили. Поза цим, у нас св. Георгій носить ознаки Митри, Світлобога. На Гуцульщині та в деяких інших регіонах в надвечір'я на Юря по горах розкладають багаття, як божеству, що проганяє зиму й приносить весну та світло» [Потушняк 1942в, с. 3].

Таким чином, з точки зору психоаналізу, Велес постає уособленням однієї з функцій архетипу Самості, котра метафорично об'єктивується в його ролі покровителя домашніх тварин і бога, що обдаровує людей багатством. Образ Велеса відображає роль Самості у скеруванні людини до примирення з її інстинктивною природою (що символічно відображається в здатності правити тваринами) та до самовдосконалення Его (мовою міфів – до здобуття багатства).

Богом, пов'язаним зі стихією повітря, поведителем вітрів був Стрибог. У фольклорі Закарпатті відомості про нього не збереглися. Як зауважив Ф.Потушняк, «слово «Стрибог» у нас незнане, але вживається похідним від «стрибнути». Вітри завжди мають надприродне походження.» [Потушняк 1942г, с. 3]. Ф. Потушняк згадує про семантичну подібність Стрибога та демонологічних образів вітряника, шарканя, повітрулі, уявлення про яких виникло після витіснення християнством пантеону язичницьких богів. Г. Лозко, посилаючись на Д. Шепінга, зазначила, що Стрибога можна трактувати як одну «з іпостасей Перуна – його втіленням у повітрі. Він, як і Перун, пов'язаний зі Стрільцем та його атрибутами: стрілами й луком, його стріли летять вітром, тому й божество стало уособленням вітру» [Лозко 1994, с. 18].

Згадки про жіноче божество на Закарпатті, за спостереженням Ф. Потушняка, закодзовані у візерунках народних вишивок, які «вказують на існування культу великої богині, якогось прапринципу жіночості, землі у подобі «баби» [Потушняк 1942г, с. 3]. Культ давньої богині в українській міфології, на думку Г. Лозко, «розвивався від Дани до Мокоші,

і від Мокоші до християнської Параскеви-П'ятниці, причому вони часто вшановувалися одночасно. Свята Параскева також опікувалася водою, рукоділлям, жіночими справами, її зображення ставили біля криниць» [Лозко 1994, с. 20].

Одну з персоніфікацій давньої богині, Мокошу (Мокош) «знаходимо у віруваннях, пов'язаних із днем п'ятниці. А саме ім'я вживається рідше, для виразу іронії» [Потушняк 1942г, с. 3]. За спостереженням Г. Лозко, Мокоша опікувалася різними видами діяльності жінок: «рукоділлям, прядінням, тканням та ін., їй приносили жертви у вигляді снопів льону, вишитих рушників. Мокоша, вірогідно, була близькою до Рожанць (Дів Життя), покровителькою пологів, захисницею породіль. Тому в жінок віра й поклоніння Мокоші затрималися найдовше: навіть у XVI ст. попи зобов'язані були на сповіді запитати жінку, чи не ходила вона до Мокоші» [Лозко 1994, с. 18]. Мокоша сприймалася давніми українцями як богиня долі, покровителька прядь та повелителька вод земних та небесних: «За легендами, саме Мокоша прядла нитку життя, тому вона вважалася ще й покровителькою прядь. Ще однією функцією Мокоші було піклування про вологу: дощ, річки, струмки. Це й знайшло свій вияв у імені богині. Дослідники вважають, що воно походить від мокрий, мокнути» [там само, с. 18]. Покровителькою водної стихії була й богиня Дана. На думку Г. Лозко, образ Мокоші «походить від ще давнішого культу води – богині Дани. [...] ім'я Дана складається з двох частин: *да* (середземноморське «вода») і *на* і («неня», «мати»), тобто воно означало Мати-Вода. Слово Дана уже в скіфо-сарматський період перестало бути ім'ям богині, а стало позначати просто річку» [Лозко 1994, с. 19].

Також у фольклорі українців опосередковано збереглося ім'я ще однієї язичницької богині, котра колись вважалася покровителькою кохання, шлюбу та материнства, – Лади, на Закарпатті вона «згадується і сьогодні у весільних піснях – ладканях» [Потушняк 1942г, с. 3]. А спогад про давню злу богиню Марену, Мару знаходимо в «слові «морити» в значенні таємничо замучити до смерті» [Потушняк 1942г, с. 3]. Згодом уявлення про Мару в народних віруваннях Закарпаття трансформувалося й спроектувалося на декілька демонологічних образів: відьму/босорканю, нічника, упира, повітрулю, різні персоніфіковані образи хвороб.

Однак образи інших язичницьких богів у сучасних народних віруваннях Закарпаття, на жаль, не збереглися або ж втратили первісне значення: «декілька інших уявлень, які або зовсім неясні, або стосуються тільки до деяких католицьких вірувань. Так, Трояна нагадує хіба що «троян-зілля» [Потушняк 1942г, с. 3]. Варто погодитися зі спостереженням Г. Лозко, яка висловила припущення, що Троян пов'язаний з ідеєю триєдиного сонячного бога: «У багатьох джерелах є згадки про те, що сонце уявлялося трисвітлим [...] Під Трояном розуміють триєдність богів: Ярила, Купайла і Дажбога. Ці божества ніби сполучені єдністю дій, але кожне діє в свій час. Ярило пробуджує природу навесні, Купайло досягає апогею влітку, Дажбог дає свої дарунки від жнив до осені. Всі три є со-

нячними богами» [Лозко 2015, с. 22]. Те, що в українському фольклорі найкраще збереглися згадки саме про сонячних богів, не є випадковим. За спостереженням М. Еліаде, «небесні боги поступово втрачають релігійну актуальність, але в деяких випадках структура і важливість цих богів зберігаються в сонячних богах» [Еліаде 2004, с. 84]. Сонце ототожнювалося з божеством у багатьох світових міфах. У давньому Єгипті сонячним божеством був Ра, у греків – Геліос. У слов'янській міфології божеств, які мали стосунок до сонця, було кілька: Сварог, Дажбог, Коляда, Купало, Перун та Ярило [Тиховська 2018, с. 292].

З точки зору психоаналізу, архетип Самості може об'єктивуватися в образі «четвірності», що символізує цілісність. За слушним спостереженням К.-Г. Юнга, «символіка цілості користується образами чи схемами, які споконвіку та в різних релігіях виражають світову основу і божество. Наприклад, коло є відомим символом Бога, рівно ж як і хрест (у певному сенсі) та четвірність загалом» [Юнг, с. 275]. Водночас часто архетип четвірності в міфах та казках репрезентується двома трійками, оскільки «якщо уявити собі четвірність у формі квадрата й розділити його діагонально на дві половини, то утворяться два трикутники, вершини яких дивляться у протилежні сторони. Тому, кажучи метафорично, якщо розділити цілісність, що символізується четвірністю, на рівні половини, тоді виникають дві протилежно спрямовані трійковості» [Юнг 2007 с. 168]. На думку К.-Г. Юнга, «між трійковістю і четвірністю перш за все зберігається протилежність чоловічого і жіночого» [там само, с. 167]. У міфології язичників це виражається взаємним доповненням двох тріад: образи трьох головних чоловічих божеств доповнюються образами трьох богинь. Сонячні боги Ярило, Купайло і Дажбог (якому передували Перун та Сварог) становлять маскуліну трійку богів, що асоціюються зі стихією вогню. Відповідно богині Дана, Лада і Мокош теж мають подібну семантику, пов'язані зі стихією води й утворюють фемінну божественну тріаду. Разом ці дві трійки утворюють цілісність й постають уособленням архетипу Самості.

Висновки. Отже, в українській міфології образи язичницьких богів зазнали значної трансформації, їх первісна семантика втрачена і лише епізодичні згадки про них можемо знайти в календарних піснях та легендах. Із занепадом «золотої доби», за свідченням різних світових міфів, відбувається зміна якості життя людства, виокремлюється індивідуальна звужена несформована свідомість людини, яка прагне до пізнання недосяжного Бога. В уяві наших предків формується пантеон богів, які мають індивідуальні особливості. З точки зору психоаналізу, на образи язичницьких богів проектується архетип Самості (уявлення про втраченого Бога), реалізуються різні його аспекти. Архетип Самості проявляється через принцип четвірності, який репрезентується двома трійками богів (чоловічої та жіночої): Дажбог, Ярило, Курпайло та Дана, Лада, Мокош. Етнопсихологічна специфіка персоніфікації архетипу Самості в українській міфології виявляється в збереженні образів сонячних богів, асиміляції й трансформації

образу верховного бога: Сварог-Перун-Дажбог, уподібненні функцій богинь (всі вони пов'язані з опікуванням родиною, коханням, жіночими ремеслами, водною стихією). Цікавим є образ бога Велеса, який постає об'єктивізацією ролі Самості в скеруванні людини до примирення з її інстинктивною природою (що символічно відображається в здатності правити тваринами) та до самовдосконалення Его (мовою мі-

фів – до здобуття багатства). Народні уявлення про богів відображають прагнення наших предків до осягнення сакральної мудрості, духовного зростання, повернення до «золотої доби» існування людства. Бажання язичників бути захищеним й щасливим зумовило появу культів та обрядів, що мали на меті задобрити далеких богів, здобути їх прихильність та усунути страх перед смертю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Генезалогія богів давньої України. Рівне: Вивдавець Валерій Войтович, 2007. 556 с.
2. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / укладена Я.Ф. Головацьким. Київ: Довіра, 1991. 94 с.
3. Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання; [пер. з нім., фр., англ. Г.Кьорян, В.Сахно]. Київ: Основи, 2001. 591 с.
4. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой. Пер. с англ. Москва: «Рефл-бук», Київ: «Ваклер», 1997. 384 с.
5. Лозко Г. Боги і народи. Етносоціальний вимір: курс релігієзнавства. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 624 с.
6. Лозко Г. Українське язичництво. Київ: Український центр духовної культури, 1994. 92с.
7. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания; [пер. с англ. А.П. Хомика; вступ. ст. К.-Г.Юнга]. Москва: «Рефл-бук»; Київ: «Ваклер», 1998. 464 с.
8. Потушняк Ф. День святого Георгия в народном. Русское слово. Унгварь, 1942а. №36 (13мая). С.3.
9. Потушняк Ф. Остатки идолопоклонничества. Русское слово. Унгварь, 1942б. №7 (28 января). С.3.
10. Потушняк Ф. Остатки идолопоклонничества. Русское слово. Унгварь, 1942в. №8 (1 февраля). С.3.
11. Потушняк Ф. Остатки идолопоклонничества. Русское слово. Унгварь, 1942г. №9 (4 февраля). С.3.
12. Потушняк Ф. Остатки идолопоклонничества. Русское слово. Унгварь, 1942г. №10 (8 февраля). С.3.
13. Потушняк Ф. Солнце, луна, звiзди і небеса в народном вірованю . Народна школа. Унгварь, 1940. №8. С.157–160.
14. Потушняк Ф. Три коляди. Літературна неділя. Річник III. Ужгород, 1943. С.7–10.
15. Тиховська О. Відображення культу Сонця у світогляді українців Закарпаття. *Acta Hungarica*. Збірник наукових статей. Ужгород: ПП «Аутдор-Шарк», 2018. С. 292–299.
16. Юнг К.-Г. Структура психики и архетипы. Москва: Академический Проект, 2007. 303 с.
17. Юнг К.-Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості / Переклала з німецької Катерина Котюк. Львів: Видавництво «Астролябія», 2016. 432 с.

REFERENCES

1. Voitovych V. (2007) Henealohiia bohiv davnoi Ukrainy [Genealogy of the gods of ancient Ukraine]. Rivne: Vyvdavets Valerii Voitovych. 556 s. [in Ukrainian].
2. Novatskyi Ya. (1991) Vyklady davnoslovianskykh lehend, abo mifolohiia [Plots of ancient Slavic legends, or mythology] / ukladena Ya.F. Holovatskym. Kyiv: Dovira. 94 s. [in Ukrainian].
3. Eliade M. (2001) Sviashchene y myrske; Mify, snyvydinna i misterii; Mefistofel i androhin; Okultyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [Das Heilige und das Profane; Mythes, Rêves et Mystères; Mephistophélès et L'androgyné; Occultism, witchcraft and cultural fashions] [per. z nim., fr., anhl. H.Korian, V.Sakhno]. K.: Osnovy. 591 s. [in Ukrainian].
4. Kempbell Dzh. (1997) Tyisyachelikiy geroy [The Hero with thousand faces]. Per. s angl. M.: "Refl-buk", K.: «Vakler». 384 s. [in Russian].
5. Lozko H. (2015) Bohy i narody [Gods and nations]. Etnosotsialnyi vymir: kurs relihiieznavstva. Ternopil: Mandrivets. 624 s. [in Ukrainian].
6. Lozko H. (1994) Ukrainske yazychnytstvo [Ukrainian paganism]. K.: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury. 92 s. [in Ukrainian].
7. Noymann E. (1998) Proishozhdenie i razvitie soznaniya [The genesis and development of consciousness]; [per. s angl. A.P. Homik; vstup. st. K.-G.Yunga]. M.: «Refl-buk»; K.: «Vakler». 464 s. [in Russian].
8. Potushnyak F. (1942a) Den' svyatogo Georgyya v narodnom vřvovanii vřvovanii [St. George's Day in folk belief]. Russkoe slovo. Ungvarь. №36 (13maya). S.3 [in Russian].
9. Potushnyak F. (1942b) Ostatky idolopoklonnychestva [Remains of idol worship]. Russkoe slovo. Ungvarь. № 7 (28 yanvarya). S. 3 [in Russian].
10. Potushnyak F. (1942v) Ostatky idolopoklonnychestva [Remains of idol worship]. Russkoe slovo. Ungvarь. № 8 (1 fevralya). S.3 [in Russian].
11. Potushnyak F. (1942g) Ostatky idolopoklonnychestva [Remains of idol worship]. Russkoe slovo. Ungvarь. № 9 (4 fevralya). S. 3 [in Russian].
12. Potushnyak F. (1942r) Ostatky idolopoklonnychestva [Remains of idol worship]. Russkoe slovo. Ungvarь. №10 (8 fevralya). S. 3 [in Russian].

13. Potushnyak F. (1940) Solnce, luna, zvizdy i nebesa v narodnom virovanyu [Sun, moon, stars and heavens in folk beliefs]. Narodna shkola. Ungvarъ. №8. S.157–160 [in Ukrainian].
14. Potushnyak F. (1943) Try kolyady [Three Christmas carols]. Literaturna nedilya. Richnyk III. Uzhhorod. S.7–10 [in Ukrainian].
15. Tykhovska O. (2018) Vidobrazhennya kultu Soncy u svitohlyadi ukrayinciv Zakarpattya [The Sun Cult Reflection in the World View of Ukrainians from Transcarpathia]. *Acta Hungarica*. Zbirnyk naukovykh statei. Uzhhorod: PP «Atdor-Shark». S. 292–299 [in Ukrainian].
16. Yung K.-G. (2007) Struktura psikhiky i arkhetypy [The structure of the psyche and archetypes]. M.: Akademicheskij Proekt. 303 s. [in Russian].
17. Yung K.-G. (2016) Aion: Narysy shhodo symboliky samosti [Aion: Beiträge zur Symbolik des Selbst] / Pereklala z nimeczkoyi Kateryna Kotyuk. Lviv: Vydavnyctvo «Astrolyabiya». 432 s. [in Ukrainian].

PSYCHO-ANALYTICAL LOGICAL BASIS OF IMAGES OF PAGAN GODS IN UKRAINIAN MYTHOLOGY OF TRANSCARPATHIA

Abstract. In the article psychological basis of images of Pagan gods in Ukrainian mythology are considered. The source base of the research became articles of F. Potushnyak «Remains of idolatry» (1942), «St. George's Day in folk beliefs» (1942). The works of V Voytovich, Ya. Holovatskiy, H. Lozko are used for typological comparison. Methodology of the article is based on the works of J. Campbell, E. Neumann, K.-G. Jung.

Cosmogonical and theogonical myths of different nations of the world reflect thirst of human to order the ideas about the structure of the universe and to perceive connection between visible and invisible life. We considered Ukrainian Pagan gods as a variety of personification of archetype of Self through the prism of psychoanalysis. Archetype of Self which is a personification of divine wisdom in myths, legends and folk beliefs, was separated and became a group of gods: each of them has their own “sphere of influence” and accordingly, became more understandable for people. An image of kind God in Ukrainian mythology (central archetype) is divided into several images of sun gods (Perun, Dazhbog, Kolyada, Yarylo, Kupailo), gods-patrons of elements and crafts (Ves, Strybog, Khors, Dana), goddess of love and family (Beregynya, Lada, Lelya, Rozhanyts) which intertwined with images of Christian saints. Existence of pagan beliefs in diverse pantheon of gods determined by their desire to get support in some sphere of life in which they have little own strength and knowledge. Deities were associated with light and the sun and they had similar functions in different mythology of the world. Also belief in sun gods reflected the desire of our ancestors to gain spiritual enlightenment and knowledge of the truth. Svarog, Perun, Dazhbog were perceived as personification of great wisdom and kindness, they had the functions of father who could take care of children. And this make them semantically close to archetype of Self. Perun, Dazhbog, Ves, Strybog, Khors, Dana, Lada and the other light and kind gods in Ukrainian mythology had their attributes, specific power and features which distinguished them. It was very interesting that deities-male were closely connected to fire and light, and female – to the elements of water. It was different rituals with the help of which our ancestors tried to appease them. People wanted to get rid of their fear of death and nature elements and the result of this is an appearance of god images who could manage these elements. Human mentality formed the system of polytheism and genotest because it can generate symbolic images which make the meaning of initial archetype more understandable.

Keywords: archetype of Self, psychoanalysis, theogonical myths, Ukrainian mythology, folklore of Transcarpathia, F. Potushnyak, pagan gods.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2019 р.

© Тиховська О., 2019 р.

Оксана Тиховська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

Oksana Tykhovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-4663-5960>

ДРАМАТИЧНА ДОМІНАНТА АВТОРСЬКОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ ТЕАТРАЛЬНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ УКРАЇНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070:316.77 (477)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).176–180.

Галацька В. Драматична домінанта авторського мислення в сучасній театральній публіцистиці України; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті зроблена спроба проаналізувати специфіку авторського мислення в сучасній театральній публіцистиці України крізь призму естетичної категорії «драматичне». Вона органічно відтворює на вербально-аналітичному рівні «запропоновані обставини» в адекватних сценічній дії жанрах рецензії, інтерв'ю, огляду.

Метою статті є виявлення драматичної природи авторського мислення в театральній комунікації. У висновках підкреслюється, що аналітично-художнє структурування дійсності в жанрових модифікаціях рецензії, огляду, інтерв'ю виявляє потужний духовний потенціал сучасного театру.

Ключові слова: драматичне, естетична категорія, театральна публіцистика, сценічна дія, метафоризація буття.

Постановка проблеми. Театральне мистецтво в усі часи втілювало духовну перспективу розвитку людства, спонукало глядачів до творчого діалогу. Таким чином реалізується його потужна комунікативна функція, яка перебуває у творчому ланцюзі: комунікант – комунікат. Мистецтво Мельпомени демонструє також свою ціннісно-орієнтаційну функцію, яка виявляється в презентації людського буття через естетичні категорії трагічного-комічного-драматичного. Остання виступає основоположною для втілення сутності цього мистецтва, оскільки грецьке слово «драма» позначається лексемою «дія», органічною для самого поняття театру як видовища.

На початку ХХІ століття сучасний театр України набуває виразних синергетичних властивостей, які, як уважає Н.Корнієнко, втілюються в координатах нелінійності, несистемності, нестабільності [Корнієнко 2008, с. 78]. Сучасне буття українського театру, спроектоване на журналістську, аналітично-об'єктивну інтерпретацію, виразно демонструє поліаспектність підходу до розуміння сценічного коду цього виду мистецтва, який, як зауважує К. Станіславський, засвідчує «запропоновані обставини» [Станіславський 1989, с. 113]. Прокоментувати їх в емоційно-образній манері, засвідчити рівень свого авторського мислення в адекватних сценічному мистецтву жанрах рецензії, інтерв'ю, огляду сьогодні є досить важливим завданням публіцистики з огляду на формування естетичних ідеалів сучасного глядача, реципієнта театрального мистецтва, націєтворчих орієнтирів, художнього смаку.

Аналіз досліджень. Сучасне театрознавство підкреслює медійний статус театрального мистецтва, трактуючи його як «мистецька медія» [Бальме 2008, с. 77]. Цю думку К. Бальме підтримують

численні дослідники. Так, білоруський професор Т. Орлова, ототожнюючи поняття «театральна журналістика» та «театральна критика», виділяє естетичну спрямованість останньої [Орлова 2002, с. 45].

Важлива роль культурологічної проблематики в сучасних ЗМІ України, до якої належить і театральна. Відома дослідниця Л.Мар'їна наголошує на формуванні журналістикою особливого соціокультурного середовища, духовного спілкування, організації художньо-творчої діяльності [Мар'їна, 2013, с. 80].

Сьогодні, позначене глобалізаційними викликами, у театральній практиці відомих режисерів та акторів визначається пошуком смислу життя, внутрішньої людської гармонії, доброчинності. Журналістська інтерпретація феномену театру повинна базуватися на знанні його природи, структури драматичного дійства, яке формує у глядача духовні орієнтири. Цілком науково виправданим уявляється аналіз публіцистичної інтерпретації театального тексту в категоріях естетики, які застосовуються як «специфічний апарат аналізу естетичного багатства дійсності і мистецтва» [Левчук, Оніщенко 2000, с. 100]. Визначене в категоріальному апараті філо-софії ще у Давній Греції, це поняття ґрунтовно досліджувалось у праці Гегеля «Естетика», у якій мистецтво театру проаналізоване з точки зору драматичної дії та жанрології. У вітчизняному науковому просторі категорії естетики, зокрема драматичне, розглядалось у працях В. Буряка [Буряк 2003, с. 123] та А. Козлова [Козлов 1991, с. 40–104]. Професором К. Фроловою була запропонована теорія та методика застосування естетичних категорій у літературознавчому та мистецтвознавчому аналізі, а категорія «драматичне» була виділена окремо як категорія-результат динамічного співвідношення

ідеалу та дійсності [Фролова 1985, с. 117]. Ці дефініції, на нашу думку, доречно застосувати для аналізу медіатекстів театральної тематики, тому що вони презентують театральний світ в емоційно-дієвих характеристиках, які реалізуються вербально.

Така міждисциплінарна складова філософії культури, театрознавства, теорії журналістики, як театральна публіцистика, є важливим медіа-суб'єктом, у якому реалізується культурно-естетична практика постмодерну [Галацька 2014, с. 46]. Цей недостатньо досліджений вид художньої комунікації варто характеризувати у взаємодії синхронно-діахронного, системного, описового методів аналізу медіа текстів, засад конвент-аналізу.

Актуальність запропонованої теми зумовлює також фактор реалізації ціннісно-орієнтаційної та комунікативної функцій культури, яку презентує сучасна театральна публіцистика України. Вона здійснюється лише у вимірах емоційно-оцінкового ракурсу за допомогою естетичних категорій і представлена на сторінках нечисленних спеціалізованих друкованих видань: часописів «Український театр», «Кіно-театр», «Просценіум», аналітичного щотижневого видання «Дзеркало тижня».

Метою запропонованої статті є спроба проаналізувати сучасну театральну публіцистику України останніх років в аспекті естетичної категорії «драматичне» з огляду на її важливу змістоутворювальну суть.

Заявлена мета вимагає реалізації таких завдань:

- 1) з'ясувати важливість розгляду театральної публіцистики в естетичному аспекті;
- 2) проаналізувати сучасну театральну публіцистику в аспекті естетичної категорії «драматичне»;
- 3) визначити драматичні принципи авторського мислення в сучасних медіатекстах театральної тематики, їх роль у формуванні театральної картини буття.

Виклад основного матеріалу. Театр як вид мистецтва органічно презентує естетичну категорію «драматичне», яка, як уважає професор К. Фролова, схематично уявляється конструкцією «хоч-але» [Фролова 1985, с. 86]. Ця категорія втілює дію основного закону філософії – боротьби та єдності протилежностей. На рівні медіатекстів сучасної театральної тематики вона характеризується динамічним напруженням авторської думки, зіставленням різних точок зору, ескаляції категорії конфліктності в обранні проблемної теми журналістського виступу. Слід зазначити, що провідні українські критики та журналісти вдаються до панорамного окреслення театральних подій України: від масштабних театральних фестивалів до невдалих прем'єр регіональних театрів, лейтмотивних інтерв'ю чи інтерв'ю-діалогів з провідними діячами театального мистецтва.

Театр як найбільш мобільна, концентрована у змісті й часі «мистецька медія» [Бальме 2008, с. 77] різнопланово представлений у рубриках «На сценах», «Обличчя» всеукраїнського часопису «Кіно-театр». Полемічність як стильова манера і відповідно еквівалент втілення драматичного притаманна цьогорічному лауреату премії Національної спілки

театральних діячів України в галузі театральної критики Олександром Сакві. Його знакові для авторської манери рецензії, замальовки останніх років засвідчують досконалість думки, артикульованої оригінально-авторськими заголовками з драматичним змістом («Сповідь на трьох», «Наш Хостікоєв»). Використання прийому ампліфікації автором увиразнює його критичний роздум про прем'єру монодрами за участю народної артистки України Г. Стефанової. Драматичну структуру аналітичного мислення передає також архітектоніка рецензії-роздуму «Сповідь на трьох», яка складається з 4 новел-роздумів: «Непробивний Юкі», «Дух і глина», «П'єта», «Про що твоє життя, людино?»

Розмірений драматичний темпоритм (термін К. Станіславського) кожного речення спонукає читача до несуетних висновків про сутність людського життя й місце в ньому театру: «І людина тут – актор, яким рухає Директор Театру Життя. Та цей актор – не раб, не маріонетка Промислу, він – особистість...» [Саква 2019, с. 5]. Філософсько-авторські узагальнення, які відзначаються високим рівнем метафоричності, робить критик у портреті «Наш Хостікоєв». Подаючи різноаспектні грані життя актора Анатолія Хостікоєва як митця, людини, невдалого політика, О. Саква витворює концептуально місткий образ ідеального актора: «Людина є Всесвіт – всією своєю творчістю стверджує Анатолій Хостікоєв, і на інших умовах перебувати в театрі він, бачить небо, не схильний» [Саква 2019, с. 33].

Автори переосмислюють сценічне буття України в драматичних формах, органічно представляючи природу цього виду мистецтва як дії. Структура драматичного найбільше адекватна мистецькому баченню дійсності й уявляється як боротьба обставин, характерів, різноманітних життєвих ситуацій, яка рухає сценічну дію, формує мистецький смисл життя. Драматичний вектор авторського мислення журналісти та театральні критики презентують у жанрах, класичних для театральної критики: рецензіях, замальовках про акторів, численних інтерв'ю. Драматична концепція дійсності, яку викладають автори, притаманна для театального погляду на світ. Сценічна умовність як основний концепт театральної системи К. Станіславського виступає змістоутворювальною дефініцією естетичної категорії «драматичне». У досконалих з професійної точки зору матеріалах на театральну тематику всеукраїнський часопис «Дзеркало тижня» презентує концептуальну картину театального буття України щотижня. У постійній суботній театральній рубриці заслужений журналіст України О. Вергеліс у жанрах рецензії, огляду, інтерв'ю представляє проблемні аспекти театального буття України. Визначною рисою його стильової манери виступає самоіронія, прийом антитези, оксиморонна структура авторської фрази. Найвідоміші прем'єри чи істотні проблеми сценічного життя, акторські злети та режисерські пошуки змістовно наповнюють естетичну сутність драматичного мислення О. Вергеліса. Метафорично місткі, іронічно забарвлені назви матеріалів («Ми, що нижче підписалися», «СЛТР», «Чи губите ви театр?» та ін.) засвідчують оригіналь-

ність авторського мислення, експресивність викладу думки. Публіцист майстерно інтерпретує факти проблемного існування театрального мистецтва держави, застосовуючи багатий арсенал інтертекстуальних прикладів. Багатогранна в діалектичних переходах драматична картина театрального буття О. Вергеліса втілюється в адекватних засобах поетичного синтаксису, у чеканному емоційному темпоритмі авторської фрази: «Цей згасаючий театральний сезон залишається в пам'яті театральних людей як безпощадний та неморальний» [Вергеліс 2016, с. 16].

Окреслення проблем театральної дійсності в манері діалектичної презентації буття простежується в жанрі інтерв'ю-діалогу, який передбачає професійний енергетично-смысловий зв'язок між комунікантами: інтерв'юером та героєм інтерв'ю. Цей жанр поширений у спеціалізованому часописі «Просценіум» (м. Львів). Полеміка зі співрозмовником, розлогий авторський коментар, широкий театрознавчий кругозір притаманний жіночому авторському колективу, який реалізує драматичну насиченість діалогу, здійснюючи декодування поняття «наскрізна дія» К. Станіславського. Це засвідчує, наприклад, інтерв'ю театрознавця М. Оверчук з художнім керівником Львівського академічного театру ім. М. Заньковецької Ф. Стригуном: «Тобто творчі відрядження, огляди, конкурси, конференції, фахові рецензування, підтримка ініціатив – усе це можна вважати прекрасним минулим?» [Оверчук 2009, с. 13]. Прийом градації, полемічність, підкреслена драматизованість подачі матеріалу автором М. Оверчук підкреслює адекватність втілення у вербальній манері концепту театральної системи К. Станіславського «темпоритм», уважаючи його основоположним для сценічної дії.

Підкреслено драматизована манера подачі факту театального буття концептуально виявляється в такому рідкісному в сучасній театральній пресі України різновиді, як інтерв'ю-монолог. На сторінках часопису «Кіно-театр» воно презентується в рубриках «Обличчя», «Ювілеї». Героїні подібних інтерв'ю виявляють авторську свідомість у панорамно окреслених поняттях добра і зла, професіоналізму, у культурних характеристиках епохи. Драматургічний стрижень матеріалів цього жанру підтримується вербальним оформленням «потому свідомості» творчої особистості. Наприклад, такої, як народна артистка України Любов Боровська: «Біда нашої професії, що ми залежні від режисера, від сценографа, навіть від погляду. Ти можеш бути талановитим. Але має бути хороша п'єса й у ній роль для тебе...» [Оверчук 2009, с. 4].

Драматична концепція дійсності у відтворенні сучасного театального життя була цікаво представлена на сторінках реформатованого за зміс-

том на манер польських театральних журналів, формою верстки, подачі світлин, поліграфічним оформленням спеціалізованого друкованого видання «Український театр». Сьогодні, на жаль, друкована версія журналу відсутня. Критична інтерпретація сучасних театральних подій, пов'язаних з видатними мистецькими постатями в часописі (наприклад, Шекспір, Шевченко, Курбас), повноцінно уособлювала драматичну концепцію дійсності в контексті соціально-культурного життя сучасної України, дозволяла донести вершинний потенціал творів видатних митців, спроектувати їх на духовний поступ України.

Визначні постаті театального простору України актуально представлені на сторінках часопису «Просценіум» в драматичному ракурсі освоєння професійних реалій. Осмислюючи театральне буття, автори вдаються до жанрів замальовки, кореспонденції. Концептуальність авторського бачення світу, персоніфікація концепту «театр» притаманна багатьом матеріалам цього жанру, які є пізнавальними для широкого загалу читачів. Так, О. Дорофєєва в полемічному матеріалі «Театр малих форм та великих ідей» за допомогою прийому контрасту демонструє важливість цієї події: «Театронік» збирає вистави малих форм – акторів-виконавців має бути не більше п'яти» [Дорофєєва 2013, с. 85]. Аналітичне осмислення відомого харківського театального фестивалю авторкою виявлене в увазі до акту сценічної події, її контекстуального наповнення, громадського резонансу.

Висновки. Сучасне театральне мистецтво України виявляє своє медійне начало в нечисленній спеціалізованій періодиці. Відомі театральні журналісти та критики у матеріалах різних жанрів (рецензії, замальовці, портрети, інтерв'ю) формують націєтворчі пріоритети духовного життя України. Їхня манера авторського мислення визначається драматичним наповненням, яке виявляється в полемічності вираження думки, публіцистичних деталей та мікротем. Автори застосовують весь арсенал прийомів риторичної виразності (ампліфікація, повтор, метафора, оксиморон та ін.) Сучасна театральна публіцистика України представляє загальнолюдські цінності, національні пріоритети, новаторські сценічні прийоми. У сучасному соціокультурному просторі України вони мають суспільний резонанс, впливають на формування ціннісних орієнтирів молодого покоління. Рівень розуміння твору сценічного мистецтва глядачем багато в чому залежить від аналітичної оцінки критика чи журналіста, який, застосовуючи в критичній практиці дефініції театального мистецтва, окреслює драматичну концепцію дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальме К. Вступ до театрознавства. Львів: ВЛТД Класика, 2008. 270 с.
2. Буряк В.Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) в контексті інтелектуалізації творчої свідомості. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 2001. 387 с.
3. Вергеліс О. Стукають? Відчиніть. Сім режисерів у пошуках Привіда. *Дзеркало тижня*. 2016. 13 лютого. С. 14.

4. Галацька В. Аналітично-художня інтерпретація картини світу в сучасній театральній журналістиці України (на матеріалі друкованих видань). *Вісник ЛНУ імені Івана Франка. Серія «Журналістика»*. 2014. Вип. 39. С. 208–212.
5. Дорофєєва О. Фестиваль малих форм та великих ідей. *Просценіум*. 2013. № 1–3. С.84–88.
6. Козлов А.В. Українська дожовтнева драматургія. Еволюція жанрів. Київ: Вища школа, 1991. 200 с.
7. Корнієнко Н. Запрошення до хаосу. Театр (художня культура) і синергетика. Київ: Центр театр. мист. імені Леся Курбаса, 2008. 270 с.
8. Левчук Л., Оніщенко О. Основи естетики. Київ: Вища шк., 2000. 271 с.
9. Мар'їна Л. Журналістика і культура: динаміка взаємодії. Львів: ПАІС, 2013. 164 с.
10. Оверчук М. Творчість – завжди. *Просценіум*. 2009. №3. С. 9–12.
11. Орлова Т. Театральна журналістика. Теорія і практика: в двох частинах. Мінськ: БГУ, 2002. 135 с.
12. Саква О. Сповідь на трьох. *Кіно-театр*. 2019. №2. С. 4–8.
13. Саква О. Наш Хостікоєв. *Кіно-театр*. 2019. № 2. С. 66–70.
14. Станіславський К. Робота актера над собою: в 2-х т. Т.1. Москва: Искусство. 1989. 340 с.
15. Фролова К.П. Теорія і методика применення естетических категорій в літературоведческом и искусствоведческом анализе. Днепропетровск: ДГУ. 1985. 197 с.

REFERENCES

1. Balme K. (2008) Vstup do teatroznavstva [Introduction to the theatre knowledge]. Lviv: VLTD Klyasyka. 270 s. [in Ukrainian].
2. Buriak V.D. (2001) Poetyka informatsiino-khudozhnoi svidomosti. Evoliutsiia form i metodiv vyrazhennia informatsii (faktu) v konteksti intelektualizatsii tvorchoi svidomosti [Poetics of the informative-artistic consciousness. Evolution of forms and methods of presenting information (fact) in the context of artistic consciousness intellectualization]. Dnipropetrovsk: Vyd-vo DDU. 387 s. [in Ukrainian].
3. Verhelis O. (2016) Stukaiut? Bidchynit. Sim rehyseryv u poshukakh Pryvyda [Are they knocking? Open. Seven stage directors in the search of the Ghost]. *Dzerkalo tyzhnia*. 13 liutoho. S. 14. [in Ukrainian].
4. Halatska V. (2014) Analitychno-khudozhnia interpretatsiia kartyny svitu v suchasniі teatralnii zhurnalistytsi Ukrainy (na materialі drukovanykh vydan) [Analytical and artistic interpretation of the picture of the world in modern theatrical journalism in Ukraine]. *Visnyk LNU imeni Ivana Franka. Seriia «Zhurnalistyka»*. Vyp.39. S. 208–212. [in Ukrainian].
5. Dorofieieva O. (2013) Festyval malykh form ta velykykh idei [Festival of small forms and great ideas]. *Prostsenium*. №1–3. S.84–88 [in Ukrainian].
6. Kozlov A.V. (1991) Ukrainska dozhovtneva dramaturhiia. Evoliutsiia zhanriv [The Ukrainian pre-October drama. The Evolution of genres]. Kyiv: Vyshcha shkola. 200 s. [in Ukrainian].
7. Korniienko N. (2008) Zaproshennia do khaosu. Teatr (khudozhnia kultura) i synerhetyka [Invitation to the chaos. Theatre (art culture) and synergetics]. Kyiv: Tsentrt teatr. myst. imeni Lesia Kurbasa. 270 s. [in Ukrainian].
8. Levchuk L., Onishchenko O. (2000) Osnovy estetyky [Principles of aesthetics]. Kyiv: Vyshcha shk. 271 s. [in Ukrainian].
9. Marina L. (2013) Zhurnalistyka i kultura: dynamika vzaïemodii [Journalism and culture: the dynamics of interaction]. Lviv: PAIS. 164 s. [in Ukrainian].
10. Overchuk M. (2009) Tvorchist – zavzhdy [Creativity is always]. *Prostsenium*. №3. S. 9–12. [in Ukrainian].
11. Orlova T. (2002) Teatral'naya zhurnalistyka. Teoriya i praktika: v dvuh chastyakh [Theatrical journalism. Theory and practice: in two parts]. Minsk: BGU. 135 s. [in Russian].
12. Sakva O. (2019) Spovid na trokh [Confession for three]. *Kino-teatr*. №2. S. 4–8 [in Ukrainian].
13. Sakva O. (2019) Nash Khostikoiev [Our Hostikoyev]. *Kino-teatr*. № 2. S. 66–70 [in Ukrainian].
14. Stanislavskij K. (1989) Rabota aktera nad soboj [Actor's work at himself]: v 2-h t. T.1. Moskva: Iskusstvo. 340 s. [in Russian].
15. Frolova K.P. (1985) Teoriya i metodika primeneniya esteticheskikh kategorij v literaturovedcheskom i iskusstvovedcheskom analize [Theory and methods of using of the aesthetic categories in literature and art analysis]. Dnepropetrovsk: DGU. 197 s. [in Russian].

THE DRAMATIC DOMINANCE OF THE AUTHOR'S THINKING IN MODERN THEATRICAL JOURNALISM OF UKRAINE

Abstract. Modern theatrical art in Ukraine is determined by the variety of genres and styles. The fictional vision of being, the dramatic nature of its development as a fundamental category of the performing arts are presented actively in the “proposed circumstances” (K.Stanislavsky's term) in adequate genres of recension, interview, and review.

Insufficient professional analysis of verbal presentation of theatrical art in printed editions by publicistic ideas, images, details determines the relevance of the research of this type of artistic communication.

The purpose of the article is to reveal the dramatic nature of the author's thinking in theatrical communication. The subject of the analysis is the printed periodicals of a specialized profile of theatre studies («Cinema-Theater», «Ukrainian Theatre», «Proscenium»).

The objectives of the research are to determine the basic principles of the embodiment of the dramatic paradigm of author's thinking through images-ideas, concepts of K. Stanislavsky's theatrical system, rhetorical figures.

The article determines that the dramatic nature of the author's thinking of famous theatrical writers O. Vergelis, O. Sakva, O. Velimchanitsa and others is based on a deep awareness of the nature of dramatic art, which is based on the principles of the philosophical law of unity and the struggle of opposites. In the nonfiction texts of theatrical subject matter it is embodied in the basic concepts: the proposed circumstances, the stage action, the director's decision, the performance. At the verbal level these principles are confirmed by rhetorical figures of amplification, parcellation, and oxymuronic examples.

The authors of the texts build conflict in the analysis of performances by changing the dramatic temporhythm, using an antithesis based on the hyperbolization of events and phenomena of theatrical being.

The conclusions emphasize that modern theatrical journalism of Ukraine is a striking dramatic presentation of the stage life of the national theatre. Analytical and artistic structuring of reality in genre modifications of recension, review, interview reveals the powerful spiritual potential of modern theatre, the dramatic comprehension of being as its fundamental characteristic.

Keywords: dramatic, aesthetic category, theatrical journalism, antithesis, stage action, metaphorization of being.

Стаття надійшла до редакції 26 вересня 2019 р.

© Галацька В., 2019 р.

Валентина Галацька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, Дніпро, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-1712-2712>

Valentyna Halatska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Philology and Translation Department, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian, Dnipro, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-1712-2712>

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ У МОВІ ПЕРІОДИКИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (1938 – 1939)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070(477.87) "1938/1939":811.161.2'38(091)

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).181–185.

Гецько Г. Ціннісні орієнтири у мові періодики Карпатської України (1938 – 1939); кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано основні ціннісні орієнтири Карпатської України, які відображені в мові періодичних видань. Звертається увага на вживання мовних одиниць з оцінною конотацією, які сприяють пропагуванню цих цінностей на шпальтах друкованих видань.

Ключові слова: ціннісні орієнтири, періодика, мова, національна свідомість, національна державність, Карпатська Україна.

Постановка проблеми. Цінності та ціннісні орієнтації є предметом дослідження різних наук: філософії, соціології, психології, педагогіки. Вони є загальними регуляторами людської поведінки та виявляються абсолютно в усіх сферах людської діяльності. Наявність сталих ціннісних орієнтацій характеризує зрілість особистості, виступає як узагальнений показник рівня її духовного розвитку. На переконання вчених (В. Алексеєва, А. Титаренко), ціннісні орієнтації є генетичною похідною від цінностей суспільних груп та спільнот різного масштабу. Журналіст, як зауважує С. Петренко, є суб'єктом соціальних комунікацій, а його цінності й ціннісні орієнтації через професійну діяльність в системі ЗМІ мають відповідний вплив на суспільні процеси і настрої [Петренко 2018, с. 288].

Як засвідчують події останніх років, в Україні більшої актуальності набуває осмислення ціннісних орієнтирів, які впливають на всі сфери суспільного життя. У нових соціально-політичних умовах розвитку нашої держави, особливо після подій у Криму та на Сході країни, поглиблюється суперечність між різними орієнтирами всистемі ціннісних орієнтацій, у яких закладене історичне минуле народу, особливості його менталітету. Розвиток держави, національне й духовне відродження України неможливе без опори на сформовані впродовж століть ціннісні пріоритети нашого народу, завдяки яким і збережено ідентичність.

Дослідження вияву ціннісних орієнтацій у мові періодичних видань допомагає краще зрозуміти певний історичний період у розвитку держави та з'ясувати роль публіцистичних праць у пропагуванні ідейних настроїв суспільства. Тому простеження ціннісних орієнтацій у мові періодичних видань Карпатської України, які є джерелом ідейних настроїв українців, не викликають суперечностей з погляду актуальності.

Аналіз досліджень. Проблеми ціннісної орієнтації в контексті масових інформаційних процесів до ролі різних видів ЗМІ висвітлювалися в роботах Ю. Романенка, І. Білоуса, О. Ануфрієвої, Д. Попової та ін. Про вплив журналістики на формування ціннісної світоглядної картини особистос-

ті писали І. Михайлин [Михайлин 2002], А. Москаленко [Москаленко 1998], В. Різун [Різун 2008]. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань вивчала Т. Коць [Коць 2015]. Роль ЗМІ в процесі формування європейської моделі цінностей в Україні з'ясовували К. Семивол, Г. Ковальський [Семивол, Ковальський 2016].

Преса Карпатської України вже була в полі зору науковців. Зокрема особливості її розвитку, спрямованість видань, тематичне наповнення публікацій досліджував В. Габор [Габор 2009; Габор 2010; Габор 2015]. Ставлення урядовців Підкарпатської Русі / Карпатської України та Карпатської Січі до єврейської громади вивчала М. Михайлюк [Михайлюк 2019].

Мета статті – обґрунтувати сутність і специфіку функціонування основних цінностей у мові преси Карпатської України, розкрити значимість ціннісних орієнтирів у відродженні соборної української державності.

Виклад основного матеріалу. Періодика Карпатської України (11 жовтня 1938 – 15 березня 1939) охоплює невеликий хронологічний період, але є відображенням національної свідомості, державницьких прагнень жителів краю. Хоча цей видавничий феномен проіснував тільки п'ять місяців, проте, як зауважує В. Габор, є джерелом пізнання ідейних настроїв та характеру боротьби закарпатських українців за власну державу і соборну Україну [Габор 2009, с. 135].

На самостійність Карпатської України, на думку М. Вегеша, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру (проголошення незалежності Словаччини і вторгнення угорських військ на Закарпаття). Поряд з тим депутати на засіданні Сойму підтвердили проголошення незалежності, затвердили державну символіку та мову, продемонстрували всьому світові, що «на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України» [Вегеш 2004, с. 228].

Основна тема, яка порушувалася на сторінках тогочасної преси, – розбудова Карпатської України та вибори до першого Сойму самостійної держави. Погоджуємось із твердженням В. Габора, що саме з

відродження Карпатської України, до якого помітно спричинилася національна преса краю, розпочалося і відродження соборної української державності [Габор 2009, с. 135].

Незважаючи на те, що тогочасна періодика виходила у надзвичайно складних суспільно-політичних та економічних умовах, ці видання були доволі різноманітними. Про зростання друкованого інформаційного простору Карпатської України писав В. Гренджа-Донський у своєму «Щоденнику»: «збільшується тираж «Нової Свободи» – у будні друкується 8,5 тисяч примірників, а у вихідні її 16-ти тисяч не вистачає, для селян виходить газета «Карпатська Україна», для молоді – «Наступ», літературна юнь видає журнал «Говерля», драмтеатр випускає ілюстрований щомісячник «Нова сцена», а поет Зореслав – релігійний щомісячник «Благовісник», систематично виходить «Урядовий вісник», у Рахові видається тижневик «Нація». У планах – у випуск гумористичного журналу «Прочухан», часопису пластової молоді «Молоде життя», для краян, що живуть поза його межами – «Вісник рідного краю» [Гренджа-Донський 2002, с. 8].

Періодика Карпатської України яскраво демонструє настрої та прагнення закарпатських українців. У «Бюлетені Пресової Служби Карпатської України», який випускав відділ преси і пропаганди, неодноразово наголошувалося на її важливому значенні: «Преса – є це виразник духовного наставлення кожного народу. Преса є відзеркаленням всіх проявів життя на всіх ділянках людського буття. Хто хоче пізнати Карпатську Україну, мусить заглянути до її преси» [Бюлетень Пресової Служби Карпатської України 1939, с. 1].

Першою державною газетою на Закарпатті була «Нова Свобода». На її сторінках у зверненні Української народної Ради відчувалася виразна національна спрямованість уряду, вживалися традиційні для українського мовомислення слова і вислови (український народ, велике слово): «Ми віримо, що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пуга, знов садили нас в тюрми» [Нова Свобода 1938, с. 1]. Як бачимо, керівні органи вагомозначення віддавали саме слову, яке і впливало на місцеве населення.

Поряд з темами державотворення актуальними були і питання мови, оскільки вона є одним із головних чинників консолідації нації, засобом формування національної свідомості. У грудні 1938 року на сторінках «Нової Свободи» вийшло розпорядження уряду, у першому параграфі якого стверджувалося: «Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)» [Мишанич 2002, с. 34]. Про потребу виховання молоді народною мовою йшлося у публікації «Перед шкільними воротами»: «...щоб наша молодь, шкільна дівчата була вихована у народному дусі, народною мовою, щоб її не навчали на ненависть до свого рідного слова, народу, його звичаїв» [Нова

Свобода 1938, с. 3].

Офіційно зі сторінок видання урядовці Карпатської України не порушували права інших етнічних груп. У жовтні 1938 року на шпальтах газети вийшло інтерв'ю з прем'єром А. Волошином [Михайлюк 2019, с. 71], де висловлено ставлення влади до інших «народностей і меншин нашого краю»: «Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували. Нікого не будемо кривдити, кожен громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але й для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі» [Нова Свобода 1938, с. 1]. Підтверджує правдивість цих слів і те, що на останніх сторінках часопису майже завжди розміщувалася реклама єврейських підприємців (крамарів, млинарів, годинникарів).

Натомість у виданні різко засуджувалися будь-які прояви угорської пропаганди: «Закликаємо всіх людей доброї волі не вірити наскрізь брехливім і ганебним наклепам мадярської пропаганди, мадярським органам преси та мадярському радіовисиланню, котрі обманом і містифікацією намагаються вплинути на міжнародну думку, щоби тим способом оправдати свої захватницькі наміри. Всі органи преси, які стоять на об'єктивній становищі у відношенні до Карпатської України та до її народу, просимо передрукувати це наше проголошення і надалі користуватися об'єктивними джерелами в черпанні інформації про життя і працю нашого народу та нашої держави» [Нова Свобода 1938, 22 листопада, с. 2]. Негативну оцінку висловів мадярська пропаганда, захватницькі наміри тощо підсилювало контекстне оточення – епітети (брехливі, ганебні наклепи) та сталі конструкції (міжнародна думка). Як позитивно-оцінні функціонували словосполучення *люди доброї волі, наш народ, наша держава*. Активно вживаною і виключно позитивно маркованою була офіційна назва – *Карпатська Україна*. Типовими для мови того часу були також спонукальні конструкції: *закликаємо всіх людей, всі органи преси просимо передрукувати*. Як наголошує В. Габор, бути головним редактором державного часопису в той період було досить важко. В. Гренджа-Донський зізнавався, що редагування «Нової Свободи» – це найважча праця, яку він досі виконував [Габор 2009, с. 143].

Основну цінність – національну державність – відстоювали й інші видання («Народня Воля», «Нація», «Наступ», «Говерля»), які повну свободу та визволення народу вбачали в українському націоналізмі. Єдиний номер часопису «Народня Воля» закликав боротися «проти внутрішніх ворогів різних «руських і мадяронів, різних фенциків, бродіїв, стойків» [Габор 2009, с. 139–140]. Таким чином, простежується вживання негативно конотуваних слів, у яких відбулася зміна числової ознаки, у результаті якої власні назви перейшли в загальні (С. Фенцик – фенцики, А. Бродій – бродії, О. Стойка – стойки).

Журнал «Говерля» (перший варіант назви «Чорногора») хоч і був присвячений культуроло-

гічної тематиці, але вирізнявся досить чистою літературною мовою. На жаль, вийшов тільки один номер, оскільки почалася окупація Карпатської України Угорщиною.

Наприкінці 1938 року зі зміною політичної ситуації різко зменшилася кількість українських періодичних видань. З цього приводу газета «Правда» писала: «У зв'язку з вивоженням урядів з Ужгороду до голосу прийшла там малярська національна рада. Вона зараз закрила всі українські та чеські часописи, зате дозволила виходити москвофільським та малярським часописам, що їх закрав був уряд Карпатської України» [Габор 2010, с. 52].

Про заборону на друк українськомовної періодики, як зауважує М. Вегеш, ще 5 листопада 1938 року повідомляла газета «Нашъ Путь»: «Недавнее распоряжение карпаторусского правительства о закрытии всѣх русских газетъ, сегоднешнимъ днемъ отмѣняет ся. Одновременно запрещает ся издание всѣхъ чешскихъ и украинскихъ газетъ в Ужгородѣ, Мукачевѣ и Береговѣ. Русскія и малярскія газетъ съ сегоднешняго дня на основаніи этого распоряженія не подлежатъ цензурѣ. Постановленіе вступаєть въ силу съ момента его опубликованія. Ужгородъ, 4 XI. 1938. Съ повѣренія Малярскаго Національна-

го Совѣта П. Бернатъ» [Капраль 2010, с. 145].

Як бачимо, тогочасні реалії життя закарпатських українців мали чітке віддзеркалення на сторінках друкованих видань, що виходили у краї. Тому мова преси була одним із засобів формування національних, духовних цінностей народу.

Висновки. Мова газетних текстів виразно демонструє суспільно-політичні умови, історичні реалії періоду Карпатської України. Українськомовні періодичні видання порушували актуальні проблеми національної свідомості та ідентичності українців. Серед базових пропагованих цінностей на сторінках преси простежуються національна державність, духовна і соборна єдність, свобода, рідна мова. Саме вони є засобом національного самоусвідомлення, утвердження демократичних цінностей та однією з умов успішного розвитку суспільства.

Дослідження лексичного наповнення газетних публікацій показує, що у пресі Карпатської України представлені різноманітні мовні одиниці з оцінюючою функцією, які сприяють пропагуванню цінностей свого часу, необхідних для кращого сприйняття інформації. Мовні засоби під впливом суспільних цінностей наповнюють періодичні тексти позитивною або негативною оцінкою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України. 1939. Річник 11, Ч. 25–30. 12 с.
2. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Монографія. Ужгород: Видавництво Карпати, 2004. 432 с.
3. Габор В. Карпатська Україна у дзеркалі сатирично-гумористичного ілюстрованого журналу «Комар» (1938–1939 рр.): хроніка подій. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 121–150.
4. Габор В. Періодичні видання Карпатської України (8 жовтня 1938 р. – 15 березня 1939 р.) в оцінці західноукраїнської преси. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2010. Вип. 2. С. 46–68.
5. Габор В. Преса Карпатської України (1938–1939 рр.): «чин для блага Української Нації» (Особливості розвитку, спрямування видань і тематика публікацій). *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2009. Вип. 1. С. 135–145.
6. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. (Упорядкування та примітки Д. Федаки; вступна стаття В. Ільницького, Д. Федаки). Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
7. Капраль М. Періодика Підкарпатської території 1939–1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Ф. Потушняка). *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка*: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого. Ужгород: Ліра, 2010. С. 143–160.
8. Коць Т. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30–50-х років ХХ ст. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 93–102.
9. Михайлин І. Основи журналістики: підручник. Київ: ЦУЛ, 2002. 284 с.
10. Михайлюк М. Закарпатська преса про ставлення урядовців Підкарпатської Русі / Карпатської України та Карпатської Січі до єврейської громади (до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України). *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2019. Серія «Історія». Вип. 1 (40). С. 70–77.
11. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2002. 47 с.
12. Москаленко А. Теорія журналістики: навч. посібник. К.: Експрес-об'ява, 1998. 336 с.
13. Нова Свобода. Ужгород, 1938, жовтень – листопад.
14. Петренко С. Формування правдоцентричної позиції особистості журналіста в площині місії журналістики. *Вісник Львівського університету*. 2018. Серія «Журналістика», Вип. 43. С. 286–295.
15. Різун В. Теорія масової комунікації. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
16. Семивол К., Ковальський Г. Журналістика та формування європейської моделі цінностей в Україні. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*. Том 2. Вінниця: ДонНУ, 2016. С. 89–93.

REFERENCES

1. Biuletén Presovoi Sluzhby Karpatskoi Ukrainy (1939) [Bulletin of the Press Service of Carpathian Ukraine]. Richnyk 11, Ch. 25–30. 12 s. [in Ukrainian].
2. Vehesh M. (2004) Karpatska Ukraina. Dokumenty i fakty. Monohrafiia [Carpathian Ukraine. Documents and Facts. Monograph]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Karpaty. 432 s. [in Ukrainian].
3. Gabor V. (2015) Karpatska Ukraina u dzerkali satyrychno-humorystychnoho iliustrovanoho zhurnalu «Komar» (1938–1939 rr.): khronika podii [Carpathian Ukraine in the Mirror of the Satirically Humorous Illustrated Magazine «Komar» (1938–1939): Chronicle of Events]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*. Vyp. 5. S. 121–150 [in Ukrainian].
4. Gabor V. (2010) Periodychni vydannia Karpatskoi Ukrainy (8 zhovtnia 1938 r. – 15 bereznia 1939 r.) v otsyntsi zakhidnoukrainskoi presy [Periodicals of the Carpathian Ukraine (October 8, 1938 – March 15, 1939) in the assessment of the Western Ukrainian press]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 2. S. 46–68 [in Ukrainian].
5. Gabor V. (2009) Presa Karpatskoi Ukrainy (1938–1939 rr.): «chyn dlia blaha Ukrainskoi Natsii» (Osoblyvosti rozvytku, spriamuvannia vydan i tematyka publikatsii) [Press of the Carpathian Ukraine (1938–1939): «Rank for the Good of the Ukrainian Nation» (Peculiarities of development, directions of publications and topics of publications)]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 1. S. 135–145 [in Ukrainian].
6. Grendzha-Donskyi V. (2002) Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy: Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and Sorrow of the Carpathian Ukraine: Diary. My memories]. (Uporiadkuvannia ta pryimky D. Fedaky; vstupna statia V. Ilnytskoho, D. Fedaky). Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo «Zakarpattia». 516 s. [in Ukrainian].
7. Kapral M. (2010) Periodyka Pidkarpatskoi terytorii 1939–1944 rr (materialy do povnoi bibliografii F. Potushniaka) [Periodicals of the Subcarpathian Territory 1939–1944 (materials to the complete bibliography of F. Potushniak)]. *Naukovyi i mystetskyi svit Fedora Potushniaka: Materialy mizhnarodnoi naukovo konferentsii, prysviachenoj 100-richchju vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pysmennyka i vchenoho*. Uzhhorod: Lira. S. 143–160 [in Ukrainian].
8. Kots T. (2015) Tsinnisni oriientyry doby totalitaryzmu v movi periodychnykh vydan 30–50-kh rokiv KhKh st. [Valuable guidelines of the era of totalitarianism in the language of periodicals of the 1930–50 s.]. *Kultura slova*. Vyp. 82. S. 93–102 [in Ukrainian].
9. Mykhailyn I. (2002) Osnovy zhurnalistyky: pidruchnyk. [Fundamentals of journalism: textbook]. Kyiv: TsUL. 284 s. [in Ukrainian].
10. Mykhailiuk M. (2019) Zakarpatska presa pro stavlennia uriadovtsiv Pidkarpatskoi Rusi / Karpatskoi Ukrainy ta Karpatskoi Sichi do yevreiskoi hromady (do 80-richchia proholoshennia nezalezhnosti Karpatskoi Ukrainy) [Transcarpathian Press on the Attitudes of Officials of Sub-Carpathian Rus / Carpathian Ukraine and Carpathian Sich to the Jewish Community (to the 80th Anniversary of the Declaration of Carpathian Ukraine Independence)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii «Istoriia», Vyp. 1 (40). S. 70–77 [in Ukrainian].
11. Myshanych O. (2002) Zhyttia i tvorchist Avhustyna Voloshyna [The life and work of Avhustyn Voloshyn]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Zakarpattia». 47 s. [in Ukrainian].
12. Moskalenko A. (1998) Teoriia zhurnalistyky: navch. posibnyk [Theory of Journalism: Teaching Manual]. K.: Ekspres-obiava. 336 s. [in Ukrainian].
13. Nova svoboda (1938) [New freedom.]. Uzhhorod. zhovten – lystopad [in Ukrainian].
14. Petrenko S. (2018) Formuvannia pravdotsentrychnoi pozytsii osobystosti zhurnalista v ploshchyni misii zhurnalistyky [Formation of the truth-centric position of the journalist's personality in the plane of the mission of journalism]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Serii «Zhurnalistyka», Vyp. 43. S. 286–295 [in Ukrainian].
15. Rizun V. (2008) Teoriia masovoi komunikatsii [The theory of mass communication]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr “Prosvita”. 260 s. [in Ukrainian].
16. Semyvol K., Kovalskyi H. (2016) Zhurnalistyka ta formuvannia yevropeiskoi modeli tsinnosti v Ukraini [Journalism and the formation of a European model of values in Ukraine]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu*. Tom 2. Vinnytsia: DonNU. S. 89–93 [in Ukrainian].

**VALUABLE GUIDELINES IN THE LANGUAGE OF PERIODICALS
OF CARPATHIAN UKRAINE (1938 – 1939)**

Abstract. In modern society crises in human relations are increasingly emerging, and problems with the promotion of universal human and national values are more acute. As the events of recent years in Ukraine show, the comprehension of valuable guidelines that affect all spheres of public life becomes more relevant. In the new socio-political conditions of the development of our State, especially after the events in Crimea and the East of the country, deepens the contradiction between different orientations in the system of valuable guidelines, which encodes the historical past of the people, the peculiarities of their mentality. The development of the State, the national and spiritual revival of Ukraine are impossible without relying on the value priorities of our people which have been formed over the centuries, thanks to which identity has been preserved.

The study of the manifestation of valuable guidelines in the language of periodicals helps to better understand a certain historical period in the development of the State and to find out the role of journalistic works in promoting

the ideological sentiments of society. Therefore, to trace valuable guidelines in the language of periodicals of Carpathian Ukraine, which are the source of ideological sentiment of Ukrainians, do not cause contradictions in terms of relevance.

Problems of valuable guidelines in the context of mass information processes to the role of various types of media were covered in the works of Yu. Romanenko, I. Bilous, O. Anufrieva, D. Popova, etc. I. Mykhailyn, A. Moskalenko, V. Rizun wrote about the influence of journalism on the formation of a valuable world view picture of the personality.

The purpose of the article is to justify the essence and specificity of the functioning of basic values in the language of the press of Carpathian Ukraine, to reveal the importance of valuable guidelines in the revival of cathedral Ukrainian statehood.

Periodicals of Carpathian Ukraine covers a small chronological period, but it clearly demonstrates the ideological sentiment and state aspirations of Ukrainians. In 'the Carpathian Press Service Bulletin', which produced the press and propaganda department, the importance of the press as a representative of the spiritual instruction of the people was stressed.

The first state newspaper was «New Liberty». On its pages, the address of the Ukrainian People's Council felt the expressive national orientation of the government, traditional for Ukrainian language words and expressions (Ukrainian people, big word) were used. Particular importance was attached to the word, which affected the local population.

Along with the topics of state creation, the issue of language was also violated in the newspaper. The Government Order, which was printed on the pages of the newspaper, clearly stated that the State language was Ukrainian (maloruska).

Officially, the pages of the publication did not violate the rights of other ethnic groups, it was stated that every citizen, despite the nationality and faith, would have an equal right. Instead, the manifestations of Hungarian propaganda were strongly condemned.

The main value – national statehood – was defended by other publications («People's Will», «Nation», «Offensive», «Howerla»), who saw complete freedom and liberation of the nation in Ukrainian nationalism. Their pages show calls for fighting against internal enemies, negatively connotated words with a change in numerical characteristics (fentsyky, brodii, stoiky) are used.

Thus, among the basic values on the pages of the press are traced- national statehood, spiritual and cathedral unity, freedom, mother tongue. They are the means of national identity, the promotion of democratic values and one of the conditions for the successful development of society.

Keywords: valuable guidelines, periodicals, language, national consciousness, national statehood, Carpathian Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Гецько Г., 2019 р.

Ганна Гецько – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

Hanna Hetsko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7684-4790>

ХРОНОТОПНА МОДЕЛЬ МЕЖИ-ПОЛОНУ В КНИЗІ А. БЕССАРАБА «МИ НЕ МАЄМО ПРАВА НЕ БУТИ СИЛЬНИМИ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 007 : 304 : 070

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).186–189.

Журавська О. Хронотопна модель межі-полону в книзі А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними»; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано композицію книги А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» як один із чинників її актуалізації в художньому й медійному дискурсі, визначено особливості моделі хронотопу межі-полону, що відображає процес себевіднайдення особистістю, схарактеризовано концептосферу поетичного ядра й наративних стратегій інтерв'юера та героя інтерв'ю у ній.

Ключові слова: хронотопна модель, межа-полон, інтерв'ю, концепт, наративна стратегія.

Постановка проблеми. Протягом останніх п'яти років в українському медіапросторі з'явилася численна кількість видань воєнної тематики, абсолютно різних за критеріями фаховості, способу публікації, висвітленої проблематики тощо. Зокрема аналітичний матеріал з цього питання час від часу публікує в соціальному пабліку Ганна Скоріна з хештегом #Книги_про_Війну.

Актуальність дослідження цієї художньої й публіцистичної літератури зумовлена низкою чинників, ієрархія яких, звісно, визначається завданням дослідника: це й потреба упорядкувати відомості про журналістські й письменницькі матеріали певного періоду й тематики, визначити вітчизняні медійні й художні тенденції, зокрема й у контексті загальносвітового тощо.

У цій роботі запропоновано аналіз текстів книги А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» (інтерв'ю, поетична добірка) з позицій часопросторової організації як явища, з огляду на змістово-композиційні особливості, водночас і художнього, і медійного дискурсів. Порівняльний аспект, крім того, дозволяє поглибити розуміння специфіки культурного й масмедійного видів комунікації. При цьому застосовується розроблений Н. Астрахан методологічний підхід до вивчення літературного твору, що враховує його дуальну природу, який адаптується й до вивчення творів журналістських. Згідно з ним, теоретичне вивчення творів передбачає два пов'язані напрямки, що відображають перехід від статичної аналітичної моделі (мовної) до динамічної інтерпретаційної моделі (мовленнєвої) [Астрахан 2015, с. 20–23].

Отже, **мета статті** – проаналізувати хронотопну модель межі-полону та особливості розгортання пов'язаної з нею авторської рефлексії в контексті частин із інтерв'ю, віршами, фотографіями й зумовленого книгою медійного мінідискурсу.

Виклад основного матеріалу. Книжка «Ми не маємо права не бути сильними» [Бессараб 2019], підготовлена київським видавництвом «Темпора», була опублікована в 2019 році в межах благодійної програми підтримки сімей українських полонених. Складається видання із невеличкої передмови і трьох,

на нашу думку, рівноцінних частин. Насамперед це інтерв'ю волонтера і керівника проєкту «Книги для фронту» Тімура Нішніанідзе із Андрієм Бессарабом, який 14 тисяч годин провів у неволі [Бессараб 2019, с. 10–48]; віршів героя інтерв'ю, написаних у полоні [Бессараб 2019, с. 49–94] та фото додатку [Бессараб 2019, с. 95–111]. Із передмови дізнаємося, що автор до початку воєнних дій на сході України був будівельником, успішно розвивав бізнес. Саме через фах він увійшов до складу інженерно-технічного батальйону. А навесні 2016 року, за кілька тижнів до демобілізації, потрапив у полон. Перебуваючи в неволі, записував свої спостереження, роздуми й почуття. Після визволення за допомогою друзів і небайдужих людей видав книжку на 111 сторінок, кошти від продажу якої планує спрямувати на підтримку полонених українців та їхніх родин.

Отже, маємо справу із художнім книжковим виданням, основу якого складає поетична частина, що, між тим, не впливає на той факт, що його значущість для масмедійного дискурсу, на відміну від художнього, актуалізована. Цей аспект підкреслюється і в анотації, де, зокрема, зазначено таке: «друга частина книги – емоції, викладені на маленьких аркушах паперу й оформлені у віршовані рядки. Ці вірші не є високою поезією, але вони вражають своєю щирістю і світлом (Курсив наш – О.Ж.)» [Бессараб 2019, с. 8]. Під час презентації книги в харківському медіацентрі «Накипело» запрошений гість і друг автора книги згадає історію публікації й розповідає, як звертався до відомих українських видавців, які через відсутність художньої глибини відмовлялися брати рукопис у роботу [Презентація книги 2019, (09:15–09:50)].

Художнє, принаймні за оформленням, видання на цьому етапі (маємо на увазі час дослідження, тобто 2-гу половину 2019 року. – О. Ж.) характеризується прив'язкою до актуальної для дійсності, а не символічної реальності, точці часу й простору, що, за визначенням Г. Почепцова, є ознакою масмедійного тексту [Почепцов 2001, с. 351]. Воєнні дії на території країни ще тривають, сотні людей залишаються в неволі, а сотні постійно перебувають під загрозою потрапити в полон. Тож об'єктивна

потреба привернути увагу суспільства до актуальної проблеми сьогодення, необхідність віднайти дієві способи її розв'язання, помножені на бажання транслювати суб'єктивний досвід випробування-межі й породжене ним переосмислення себе й світу, формує явище, що інтегрує ознаки текстів масмедійного й культурного дискурсів, зокрема недовговічність і довговічність життєвого циклу, особливості функціонування як тексту, що витісняє попередній чи є його альтернативою, об'єктивність і суб'єктивність психологічної відповідності дійсності [Почепцов 2001, с. 351].

Поступово книга, що отримала від видавців характеристику художньо невагтисної, набуває своєї масмедійної значущості й утворює шляхом публічних презентацій-дискусій з приводу проблеми полонених українців, публікацій і трансляцій в інтернеті, телевізійних сюжетів тощо свій актуальний медійний мінідискурс. Навіть побіжний аналіз заголовків, лідів і текстів публікацій цю тезу підтверджує: «Ветеран АТО написав книгу перебуваючи в полоні і нею прагне привернути увагу до теми військовополонених» (сайт Армія FM); «В Харькове боец АТО презентує книгу о 19 месяцах в плену у террористов» (сайт <https://newsroom.kh.ua>); Андрій Бессараб, ветеран АТО, поет: «Ідея моєї книги – привернути якомога більше уваги суспільства до теми військовополонених» (сайт <http://lenta.kharkiv.ua>) тощо. Віддзеркалення цієї ідеї інтеграції спостерігаємо і на рівні композиції книги. Адже її смисловим центром є поетична частина – це авторські рефлексії, подані у віршованій («просто заримовані почуття. Почуття, які просилися на волю») і частково прозовій формі (пояснення мають вірші «Перешкоди», «Думки», «Патріот» і «Сон»). А обрамлення – інтерв'ю та фото – це документальна фіксація подій і пережитого «за межею», що об'єктивує відчуття та актуалізує їх у часопросторі читацької рефлексії. Тому й говоримо про функціональну рівнозначність усіх частин видання, що забезпечують його смислову єдність.

Як особливий часопростір полон – це водночас уособлення неволі й межі, бо в контексті аналізованої книги віддзеркалює авторські пошуки етнічної, культурної й особистісної ідентичності. Так реалізується одна з усталених психологічно-світоглядних і філософських схем самопізнання й самореалізації людини: межова ситуація дає усвідомлення кінцевості буття, що дарує особистості свободу порядкувати своїм земним життям і, зокрема, реалізуватися як творча і, в українському контексті це завжди важливо, національно свідомою особистістю.

Отже, особистість може відчувати надзвичайний емоційний підйом через віднайдення себе нової й нових важливих життєвих смислів. Вона активізується, бо як ніколи відчуває потребу обмінятися набутим досвідом, пізнаним і пережитим з іншими. Згідно з К. Ясперсом, саме комунікація дозволяє людині пізнати самого себе, тобто, як і творчість, є один із проявів трансцендування – процесом «віднайдення й водночас реалізації Я як самості. У ній самості взаємно творять одна одну. Комунікація –

це любовна боротьба, в якій екзистенція бореться за безумовну відкритість» [Цит. за: Бохенський 2000, с. 159].

Зрозуміло, за умови відсутності, приміром, відповідних умінь і навичок, творчого досвіду, освіти чи знань творча особистість може й не досягти того результату, якого очікують, скажімо, професійні читачі – видавці, критики, літературознавці. Проте, на думку деяких сучасних українських літературознавців [Філоненко 2011, с. 6], снобізм фахівця не є причиною того, що масову літературу не треба вивчати. У цілому погоджуємося з цим поглядом, бо результати дослідження поп-культури багато в чому залежать безпосередньо від професійності теоретика, поставлених ним завдань, тож можуть бути плідними й корисними. Проте медійний дискурс легко всотує явища масової культури, що посягаються низкою факторів. Крім актуальності проблематики, чинником упізнаності видання, вписуваністю в горизонти очікування аудиторії можуть стати елементи, пов'язані з його видавничою підготовкою і друком: продумана композиція, вдале оформлення, логічна стратегія промоції та ін. Жаданим для масмедійного дискурсу видання може стати й через особу автора, який реалізувався і в іншій сфері діяльності (громадські активісти, співаки, травесті-діви, ведучі тощо). Усі ці елементи можна вважати чинниками входження видання А. Бессараба в медійний простір й актуалізації його на певному історичному етапі.

Отже, смислове ядро книжки – вірші людини, що, перебуваючи в полоні, оцінює пройдений життєвий шлях, аналізує ціннісні орієнтири, розмірковує над долею своєї країни й народу.

Авторська рефлексія в поетичній частині розгортається через концепти «полону», «випробування», «творчості», «самоусвідомлення», «віднайдення себе», «патріотизму». Усі вони озвучені вже у передмові до розділу «Вірші з полону»: «кожна година, проведена в клітці, перетворюється на болісне випробування. І тільки сила духу, віра в справедливість і величезна всепоглинаюча любов до свободи, України, сім'ї дала змогу гідно пройти його» [Бессараб 2019, с. 51] і відлунюють у першому вірші «Перешкоди»: «Перешкоди свободі знищити! Хай навколо вирує кохання!...» [Бессараб 2019, с. 53].

Віднайдення себе відбувається долученням до культурних первнів насамперед через мову, звідси й архетипний образ-символ «думка» і романтизований алюзивний часопростір козацької минувшини: «Так думав я за десятьма замками \ В полоні сепарів – укроп, в душі козак» [Бессараб 2019, с. 55]. Ліричний герой зізнається, що внутрішнє звільнення, відчуття полегшення приходить насамперед тоді, коли виражає думки українською, яку хоч і вважав рідною, але не розмовляв нею до сорока років.

Випробування межею і, як результат, – самовіднайдення дає можливість відчуті й пізнати нове світобуття. У ньому одночасно існує множинність смислових перспектив, кожна з яких не є універсальною, проте волею героя може стати визначальною. Втративши свободу фізично, стаючи іграш-

кою в руках інших, він позбувається страху бути самим собою.

У ситуації невизначеності й смертельної загрози (межі) ліричний герой не залишається самотнім, бо долучається до спільноти рідних (родина) й однопідумців (патріоти). Це своєрідний екзистенційний досвід, бо герой рухається до межі не цілеспрямовано, прагнучи позбутися страху смерті. Це вимушені обставини, у яких він віднаходить порятунком у творчості: «завичай до написання віршів підштовхували якісь сильні емоції» [Бессараб 2019, с. 57].

Концептосферавключеного до збірки інтерв'ю (медійного мінідискурсу збірки) у роботі проаналізовано шляхом визначення специфіки й зіставлення двох його наративних стратегій: відповідно героя інтерв'ю (Андрій Бессараб) та інтерв'юера (Гимура Нішніанідзе). При цьому було виокремлено кілька груп концептів, що відображають часові й просторові параметри «межі».

Одним із важливих для групи часових характеристик є тематичний модус «до і після»: «до майдану і після майдану», «до війни і після війни», «до полону і після полону». У наративній лінії журналіста він послідовно реалізується в питаннях й уточненнях як експліковано, так й імпліковано, зокрема: «Як сьогодні сприймається оцей розподіл до 'війни і після війни'», «Що змінилося, що відбулося? Якими були настрої взимку 13–14-го?», «Що вона (дружина – О. Ж.) тобі говорила через тівроку?», «Що змінилося в цьому майбутньому?», «Скажи, як на тобі позначився досвід полону? Ти змінився? Якщо порівняти до і після?».

Низка концептів, об'єднаних ідеєю «під час», є найскладнішою в комунікації як для інтерв'юера, так і респондента: смерть («А тобі говорили, що тебе уб'ють?»), обурення («Андрію, а не було образливо за те, що Україна, держава, тебе не захищає?»), обмануті сподівання («А за час, поки ти там сидів, були обмануті сподівання, коли тобі подавали знак, що ось-ось свобода?») – «Це, насправді, мабуть, і є одне з того, що найважче було в полоні, – оці обмануті сподівання. Їх було так багато і вони так часто були», безпорадність («...наші зусилля навряд чи можуть вплинути на ситуацію»), ейфорія та втома («А коли дійсно вийшли, коли тебе забрали з полону, була ейфорія чи втома?»). Значущість цієї частини зумовлена актуалізацією проблем, породжуваних явищем полону, зокрема: необхідність спеціальної підготовки професійних військових до можливого полону; активізація роботи з визволення полонених; відповідальність людей, які готують обмін («мій особистий випадок не повинен ніяким чином відбиватися на державі. І я, як один з мільйонів українців, не повинен давати можливості на мені зіграти політично») тощо.

Наступна група концептів об'єднана антитезою «свої – чужі»: «з одного боку, це місто сепарське, а з другого – це місто людей, які створюють», «прибічники майдану і його противники», «ми й інші», «охоронці й полонені»: «Андрію, а ті люди, яких ти бачив, твої візаві в полоні, от ті українці, які вас охороняли, я маю на увазі сепарів, інших, як ми їх

назвемо?»). Вона реалізується послідовно в наративній стратегії інтерв'юера, проте респондент, визнаючи, що йому важко це робити, згладжує гострі грані, уникаючи розмов про неприємне: «я вибрав для себе якісь позитивні моменти, хоча їх небагато було, ось на них я і роблю ставку...». При тому його стратегія – поміркованого, виваженого й гуманного наратора, що сподівається на щасливе майбуття й надає перевагу слову «люди»: «відсоток людей, здатних мислити самостійно, без впливу інформаційного тиску, дуже низький», «люди потроху починають прозрівати», «ці люди вже зрозуміли, що йдуть у той тунель, в кінці якого немає світла. Ця безнадійність у їхніх очах...». Антитеза «свої – чужі» в його наративі озвучується концептами: «хлопці», «українці», «люди, яким ми довіряємо керівництво державою», – «охоронці», «вертухай», «сепари», «сепаратисти», «ополченці» «якісь люди».

Крім того, у наративній стратегії героя інтерв'ю відбивається набутий у полоні трансцендентний досвід наближення до пізнання вищої істини, що проявляється у надзвичайно загостреному почутті відповідальності: не стільки за свої вчинки, стільки за долю тих людей, які ще знаходяться «за межею». Коли інтерв'юер запитує про реакцію полонених на те, що хтось уже звільнився, а їм доведеться провести в застінках невідомо скільки, респондент просить дозволу не відповідати на це запитання. Він не знає, якою буде доля цих людей, і усвідомлює, що не утримає це під контролем, але може допомогти на волі збором коштів.

Висновки. Отже, хронотопна модель межі-полону в книзі А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними» відбиває процес віднайдення героєм себе у світобутті множинності смислових перспектив. Втративши фізичну свободу, герой позбувається страху бути самим собою, що наперед пов'язано з його національною самоідентифікацією. У поетичній частині авторська рефлексія розгортається концептами «полону», «випробування», «творчості», «самоусвідомлення», «віднайдення себе», «патріотизму». В інтерв'ю реалізується наративна стратегія поміркованого, виваженого й гуманного наратора, активність якого спрямована в майбутнє. Натомість в лінії інтерв'юера чітко простежується стратегія категоричності: це й антитезагрупи концептів «свої-чужі», й спосіб формулювання деяких запитань, пов'язаних із перебуванням героя у полоні («Ти коли був там з цими ополченцями і з іншими, було страшно?») та ін.

Зазначимо, що робота журналіста із жертвами різних травмувальних обставин має бути окремим предметом дослідження, бо її специфіка недостатньо висвітлена у фаховій літературі. У практичній діяльності і початківці, і спеціалісти із досвідом можуть припуститися помилок, про свідчить аналіз нещодавніх прямих трансляцій зустрічі в аеропорту Бориспіль колишніх політ'язнів Росії (07 вересня 2019 р.), пресконференції із О. Сенцовим і О. Кольченком (10 вересня 2019 р.) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астрахан Н.І. Моделювання у літературознавстві: аналіз художнього тексту та інтерпретація літературного твору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури. Київ, 2015. 42 с.
2. Бессараб А. Ми не маємо права не бути сильними. Київ: ТОВ «Темпора», 2019. 112 с.
3. Бохенский Ю.М. Современная европейская философия. Москва: Научный мир, 2000. 256 с.
4. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук, К.:Ваклер, 2001. 656 с. URL: <https://bitly.su/jsR2m>
5. Презентація книги «Ми не маємо права не бути сильними» в медіацентрі «Накипело», Харків, 2019. URL: <https://bitly.su/4JsSSG>
6. Філоненк С.О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. 432 с.

REFERENCES

1. Astrakhan N.I. (2015) Modeliuvannia u literaturoznavstvi [Modeling in Literary Studies]. PhD the author's abstract: 10.01.06. Kyiv, 42 s. [in Ukrainian].
2. Bessarab A. (2019) My ne maiemo prava ne buty sylnymy [We do not have the right not to be strong]. Kyiv: TOV «Tempora». 112 s. [in Ukrainian].
3. Bokhenskyi Yu.M. (2000) Sovremennaia evropeiskaia fylosofyia [Contemporary European philosophy]. Moskva: NM. 256 s. [in Ukrainian].
4. Pocheptsov H.H. (2001) Teoryia kommunkatsii [Communication theory]. Moskva: Refl-buk, Kyiv: Vakler. 656 s. URL: <https://bitly.su/jsR2m> [in Ukrainian].
5. Prezentatsiia knyhy «My ne maiemo prava ne buty sylnymy» v mediatsentri «Nakypelo» (2019), Kharkiv. URL: <https://bitly.su/4JsSSG> [in Ukrainian].
6. Filonenko S.O. (2011) Masova literatura v Ukraini: dyskurs / gender / zhanr [Mass Literature in Ukraine: Discourse / Gender / Genre]. Donetsk: LANDON-KhKhI. 432 s. [in Ukrainian].

THE CHRONOTOPIC MODEL OF THE BORDER-CAPTIVITY IN A. BESSARAB'S BOOK «WE DO NOT HAVE THE RIGHT NOT TO BE STRONG»

Abstract. The article analyzes the composition of A. Bessarab's book «We do not have the right not to be strong» as one of the factors of its actualization in artistic and media discourse, defines the features of the border-captivity chronotope model, which reflects the process of self-finding by personality, characterizes the conceptual sphere of the poetic nucleus and narrative strategies the interviewer and the interview hero in it. The edition consists of a small preface and three functionally equivalent parts. This is an interview of T. Nishianidze, a volunteer and project manager of the Books for the Front project, with A. Bessarab, who spent 14,000 hours in captivity, poetry interviews, captive interviews and a photo supplement. The text of the book is analyzed from the standpoint of the spatial organization as a phenomenon, taking into account the content and compositional features of both artistic and media discourses. The comparative aspect allows deepening understanding of the specificity of cultural and mass communication types. The methodological approach developed to N. Astrakhan is applied to the study of literary and journalistic works. According to him, the theoretical study of works involves two related directions, reflecting the transition from a static analytical model (linguistic) to a dynamic interpretive model (speech).

The chronotope model of the boundary-captivity in the analyzed book reflects the process of finding a hero himself in the world of the multiplicity of meaningful perspectives. Having lost his physical freedom, the hero rids himself of the fear of being himself. This process is first and foremost related to its national self-identification. In the poetic part of the author's reflection unfolds the concepts of 'captivity', 'test', 'creativity', 'self-awareness', 'finding yourself', 'patriotism'. The interview implements the narrative strategy of a forward-thinking, thoughtful, humane narrator. The line of the interviewer traces the categorical strategy: it is the antithesis of a group of 'one-man' concepts, and a way of formulating some questions related to the hero's captivity and others.

Keywords: cronotope model, border-captive, interview, concept, narrative strategy.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Журавська О., 2019 р.

Оксана Журавська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-4623-8933>

Oksana Zhuravska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism and New Media Department, Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-4623-8933>

ЕПІСТОЛЯРНА ПУБЛІЦИСТИКА ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 821.161.2-6-92 «196»

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).190–194.

Загоруйко Н. Епістолярна публіцистика шістдесятників; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У пропонованій статті здійснено спробу розглянути епістолярну публіцистику шістдесятників крізь призму альтернативного дискурсу 1960–1980-х років. Проаналізовано та визначено особливості альтернативного дискурсу таборової епістолярної публіцистики, з'ясовано ключові аспекти цього листування. Амплітуда порушуваних проблем та широке коло адресатів листування шістдесятників засвідчує публіцистичність цього епістолярію та є органічним продовженням публіцистичної спадщини дисидентів загалом, а ідейна спрямованість кореспонденцій дає підстави зараховувати їх до альтернативного дискурсу на протигагу офіційному (радянському).

Ключові слова: альтернативний дискурс, епістолярна публіцистика, шістдесятники.

Постановка проблеми. Перебуваючи в таборі й на засланні, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл та інші в'язні сумління не могли сподіватися на повноцінну участь у літературному процесі. Можливість публікуватися їм перекривали вже й до арешту, видавництва й часописи не пропускали в друк творів цих авторів з мотивів самозбереження й через цензурні приписи. Тому єдиною трибуною ставали листи до рідних і друзів, у яких викладалися не тільки факти зі щоденного побуту, але й погляди на історію, культуру, мистецтво, літературу, літературну критику тощо.

Аналіз досліджень. Досліджуючи офіційний та альтернативний дискурси в УРСР, О. Зарецький відносить листи шістдесятників до другого з них, загалом антирадянського, зауважуючи, що ці кореспонденції передусім свідчать про «етичний спротив системі, суб'єктивне несприйняття радянської влади з її насадженням власної ідеології, штампів у мистецтві та літературі, тотального контролю, русифікаторської політики» [Зарецький 2008, с. 191]. Л. Тарнашинська в монографії «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління» визначає їхній епістолярій як комунікацію свідомостей [Тарнашинська 2010, с. 15], завдяки якій відбувалося утвердження й самореалізація цих яскравих особистостей.

Мета статті – здійснити спробу проаналізувати епістолярну публіцистику шістдесятників крізь призму альтернативного дискурсу 1960–1980-х років, визначити особливості альтернативного дискурсу таборової епістолярної публіцистики й з'ясувати її домінанти, адже епістолярна публіцистика шістдесятників засвідчила не лише готовність до ревізії цінностей, а й глибоке переконання в необхідності здійснення такого переосмислення задля майбутнього розвитку культури. Використовуючи образний вислів Ю. Шевельова, що «хтось першим мусить вирватися з зачарованого кола взаємного задоволення глядача і митця» [Шевельов 2009, с. 99], можемо сказати, що шістдесятники і були тими першими, хто зробив таку спробу «вирватися», адже вони відкрито демонстрували своє

незадоволення догматичною зашореністю культурного розвитку і стояли на позиції саме плюралістичної критики. Питання, порушені в листуванні цих діячів, є одними з ключових в українській культурі, але тон їхнього обговорення йде врозріз із офіційним радянським дискурсом – марксистським, що дає підстави означити його як альтернативний.

Виклад основного матеріалу. Із цілого масиву листування українських дисидентів передовсім вирізняємо епістолярну спадщину В. Стуса, оскільки вона позначена колосальним тематичним багатством, а крім того, – великим емоційним навантаженням та публіцистичною спрямованістю. «Василь Стус виступає високим репрезентантом нашої культури, а його ім'я символічне для кінця ХХ віку» [Сверстюк 2009, с. 23], – справедливо наголошує Є. Сверстюк. Р. Корогодський, розмислюючи про феномен епістолярію В. Стуса, зауважує, що листування поета «є вельми значущим для розуміння передусім його постаті, поезії, літератури, історії, філософії, психології, зокрема психології творчості» [Корогодський 2009, с. 327].

Епістолярна публіцистика В. Стуса відкриває нам його світ читацьких інтересів, водночас демонструючи глибину осмислення художньо-літературних явищ. Є. Сверстюк підкреслює, що Стусові послання до рідних часто вміщують роздуми про суть мистецтва, культури, важливі рефлексії з прочитаного, тобто матеріал, орієнтований на іншого, ширшого і компетентнішого читача: таким чином поет сподівався знайти поза зоною свого адресата, взаємодіяти із суспільством.

Домінантою епістолярних літературних есе (листів-рецензій), творених українськими дисидентами, є авторська рецепція та інтерпретація класичного, не лише вітчизняного, а й світового літературного канону. У В. Стуса це «парадигма» від І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Івана Франка, Лесі Українки, письменників-сучасників до французьких екзистенціалістів ХХ ст. Ж.-П. Сартра, А. Камю, японських авторів Я. Кавабати, К. Абе (як свідчення інтересу автора

до східної філософії та прагнення подолати безвідповідальність, відчуженість сучасної людини).

Ще одним значним і масивним епістолярним корпусом в альтернативному дискурсі шістдесятників постають листи В. Чорновола. Цікаво, що питанням сучасного літературознавства в них відведено чимало місця, й це прочитуємо як знакову заувагу. Навіть у принагідних оцінках сучасної йому літературної продукції – окремих авторів і творів, тематичних напрямів і стилістичних шукань – В. Чорновіл виказує дуже багато спільного з есеїстикою інших його побратимів по перу і по долі, зокрема І. Свіличного, В. Стуса, В. Марченка.

Листи В. Чорновола до дружини Атени Пашко, сестри Валентини, а особливо до письменниці Галини Гордасевич, за його ж визначенням сповнені критичними судженнями та рефлексіями щодо прочитаного. Вони стали феноменом епістолярної публіцистики. Так, в одному з листів до Г. Гордасевич В. Чорновіл пише, що його позиція як публіциста багато в чому зумовлена зовнішніми обставинами: «Може, я і такі, як я, поставлені в специфічні умови прямого протистояння, перебільшуємо із своїм максималізмом» [Чорновіл 2005, с. 859].

Питомою ознакою офіційного радянського дискурсу була ритуалізація тексту, коли «одна соціальна установка може актуалізувати безліч текстів. Установка постійна – тексти взаємозамінні. Мовне стає непринциповим, другорядним» [Зарецький 2008, с. 37], – пише О. Зарецький. Саме тому Є. Сверстюк підкреслює, що більшовицька революція зберегла всі великі слова, але позбавила їх великого змісту, внаслідок чого «відбулась підміна понять – підміна основ» [Сверстюк 2009, с. 126], і це безпосередньо вплинуло на формування канону, який становив певну матрицю і визначав межі творчості митців. У листуванні В. Чорновола проблема канону радянського літературознавства порушена чи не найглибше, адже політв'язень не лише намагається простежити літературні події, але й осмислити сам механізм цього явища та небезпеку його наслідків: «У нас дуже не люблять зачіпати підвалини, руйнувати канони», особливо, коли йдеться про оцінку великих письменників, які стали символами духовного буття народу. Причому канонізація письменника дуже часто відбувається вже після його смерті внаслідок “затягання до власної ідеологічної кошари” та спотворення образу через накладання “хрестоматійного глянцю”» [Чорновіл 2005, с. 103]. Сам процес канонізації універсальний, але що більш регламентоване духовне життя суспільства, то виразніше він проявляється.

Розглядаючи проблему канону, В. Чорновіл звертається й до постаті І. Франка, зауважуючи, що сумлінний науковець мав би дослідити, коли і як виникали й утверджувались у франкознавстві основні стереотипи оцінок, визначень, термінології, зокрема стосовно того, хто першим назвав поета Камелярем, використавши один із найкращих його віршів [Чорновіл 2005, с. 104–105]. Цими акцентами В. Чорновіл застерігає: небезпека для вселюдської культури зростає, коли «духовний вантаж людства

у вигляді готових інформаційних блоків ставлять на службу минулих ідей та інтересів» [Чорновіл 2005, с. 104].

Часто В. Чорновіл удається до полеміки з приводу особливо важливих, у його переконанні, проблем буття українського народу, так чи так інтерпретованих в історичних концепціях сучасників. Приміром, викриває шовіністичні тенденції офіційної історії, критикуючи книгу П. Толочка «Історична топографія стародавнього Києва» (лист до рідних від 22 грудня 1975 року); іронізує з приводу присудження Державної премії В. Чивіліхину за роман-есе «Пам'ять», у якому автор «не просто героїзує і пропагує російське минуле, але й з відверто шовіністичних позицій робить кавалерійський набіг на деякі усталені навіть у радянській науці теорії» [Чорновіл 2005, с. 285].

В. Чорновіл теж чітко визначав критерії оцінки літературних явищ, застосовуючи «простенький, але дуже надійний» метод – «треба поставити питання, з чим ми можемо вийти на світову арену?» [Чорновіл 2005, с. 203]. Із наших класиків, на думку дисидента, таку високу пробу витримають тільки Т. Шевченко, Леся Українка (драматургією), М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, В. Винниченко. Творчість Панаса Мирного, Г. Квітки-Основ'яненка, А. Тесленка, Є. Гребінки, Марка Вовчка – «описувачів нужди народної» – зараховував до «домашнього вжитку», адже їхнє значення не виходить за рамки нашої історії. Такі критерії В. Стуса та В. Чорновола перегукуються з оцінкою Ю. Шевельова, який твердив, що світ «гопаком» не захопиш, хоч навіть літературним.

Не випадково епістолярна публіцистика шістдесятників звертається до проблеми феномена І. Котляревського в українському літературознавчому дискурсі: вони цілком умотивовуються історичною генезою національної культури. Загальновідомо, що «Енеїда» І. Котляревського, належачи до «низького жанру», надовго стала еквівалентом усієї української літератури, і саме з такою позицією не міг погодитися В. Стус, а свого часу її не хотіли приймати П. Куліш і М. Зеров. Поет-неокласик, зокрема, справжнім основоположником українського романтичного народництва вважав Г. Квітку-Основ'яненка, а не свого земляка-полтавця [Зеров 2002, с. 657]. Натомість В. Чорновіл називав великою заслугою І. Котляревського те, що той уперше наприкінці XVIII ст. відійшов від староукраїнської книжної мови і започаткував народну писемну традицію, а закінчив цей процес Т. Шевченко. У Росії вчинити щось подібне було неможливо, навіть О. Пушкін із його наступниками «могли тільки обшмугляти неоковиричну мову петровських указів, Ломоносова й Державіна, але перевести її на народну мову вже не змогли» [Чорновіл 2005, с. 280]. І. Світличний листовно виказував і свої плани порівняти «Енеїду» І. Котляревського з українськими літописами, зокрема з «Історією русів» О. Кониського тощо.

Творчості Лесі Українки в епістолярній спадщині В. Стуса належить особливе місце. Митець не

лише високо цінував драматургію поетки, але й захоплювався її листуванням, навіть мав намір написати на цій основі літературознавче дослідження «Уроки Лесі Українки». Як ми бачимо, це важлива заувага до характеристики естетичного світогляду шістдесятника, адже в кореспонденціях Лесі Українки дискутуються ключові питання розвитку української культури й чітко простежується конфлікт двох поглядів і художніх принципів – народництва, яке передбачало українськість, патріотизм, популізм – аж до хуторянства, закритості культури, консервативності, реалізму, зображення народного життя, та модернізму, під яким слід розуміти європеїзм, космополітизм, інтелектуалізм, відкритість культури, естетизм, зображення життя інтелігенції [Павличко 2009, с. 77]. Очевидно, що такі питання залишались актуальними і для Стусового покоління, й чи не тому поет називав це листування «уроками».

У листуванні шістдесятників публіцистичного звучання набуває мистецько-культурний дискурс. Наприклад, порушується актуальна тоді для всього європейського контексту проблема митця в тоталітарному суспільстві, яку, за образним висловом Є. Сверстюка, можна назвати «письменник один під державним пресом». Із цього погляду доволі цікавою видається рецепція дисидентами творчості їхньої сучасниці – Ліни Костенко. Як відомо, поетка впродовж довгих років була позбавлена права друкуватися в Україні, і лише з 1977-го (після 16-річної перерви) починають виходити її збірки, що стали, безперечно, подіями великої культурної ваги. Ув'язнені поети були щодо колеги по перу суворими та безкомпромісними. В. Стус пише, що «бідна Ліна намовчалась, наїлась гіркої тиші – появилася збіркою, де сліди втрат чималі» [Стус 1997, с. 130]. В. Чорновіл частково погоджується з ним, оцінюючи в цілому творчий рівень митця досить високо, нижче якого той опускатися не мусить жодним твором чи рядком: «У Ліни буває, що якийсь рядок губить цілий вірш. Мабуть, їй не пішло на користь чернецтво (громадське)» [Чорновіл 2005, с. 27]. Зауважимо, що подібні критичні відгуки є в листах і нотатках І. Світличного, який твердив, що в мистецтві легкої дороги не буває.

Про поетичну збірку «Неповторність» В. Чорновіл зауважує, що йому важко збагнути, чому «Ліна розбавила збірку третиною віршів не її рівня, навіть художньо недовершених, описово-дидактичних»; «проти справжньої публіцистичності й афористичності, для неї характерної, я, звичайно, не бунтуюся», – додає наостанок [Чорновіл 2005, с. 27]. Однак ці «випади» в загальному підсумку були доброзичливі, адже дисидентів турбувало передусім те, щоб під тиском цензури одна з найталановитіших поеток не втратила естетичні критерії. Та й сама Ліна Костенко з боєм говорить, що лише «Вибране» (К., 1989) з'явилось, нарешті, у «своєму первісному вигляді», тоді як жодна з попередніх книг не побачила світ такою, як пропонувала авторка [Тарнашинська 2010, с. 35].

Альтернативний літературний канон В. Чорновола різко контрастує з офіційним. Для прикладу

– «офіційний» літературознавець М. Острик «кращими надбаннями за всю радянську історію української літератури» вважає «Закликання вогню» Б. Олійника, «Марусю Чурай» Л. Костенко, «Вогнище» Д. Павличка, драматичні поеми І. Драча, зокрема «Зоря і смерть Пабло Неруди», «Цар-колюс» І. Жиленко. Натомість В. Чорновіл зауважує, що «якби всі інші названі автори були на рівні Ліниного роману, то все те балакання про неабиякі набутки було правдою», і ставити в один ряд такі різні творчі величини, на його думку, недоречно. Доцільно говорити лише про «кількісну хвилю, яка, за окремими винятками (Л. Костенко та І. Жиленко), нової якості не дала» [Чорновіл 2005, с. 92].

Питання Переяславської ради 1654 року – одне з ключових для української історії, і не дивно, що ця історична подія знайшла своє відповідне «трактування» в офіційному радянському дискурсі, зокрема у творчості Н. Рибак, П. Панча, І. Ле, а згодом до цієї теми звернувся П. Загребельний у романі «Я, Богдан», що було необхідним ритуалом святкування трьохсотліття події. Іронізуючи над хвалебними рядками офіційної рецензії, автори якої «вражені правдивим трактуванням епохи» у романі «Я, Богдан», В. Чорновіл зазначає, що й він вражений – «і фальшивістю того трактування, і сміливістю, з якою в одному вариві перемішуються традиції Натана Рибак¹ й “крамольні” натяки в душі деяких самодруків 60-х років²» [Чорновіл 2005, с. 900]. Критик-дисидент, як і згодом М. Павлишин, відзначає, що герой роману П. Загребельного «Я, Богдан» розповідає про себе, знає своє минуле й майбутнє, навіть полемізує з опонентами з наступних століть, але в змісті роману немає нічого непередбачуваного чи нового, адже всі основні питання вже знайшли свої авторитетні відповіді в позалітературному полі, тож роман тільки пояснює їх [Павлишин 1997, с. 70].

У листуванні В. Чорновола з Г. Гордасевич розгорілася полеміка щодо творчості Валерія Шевчука. Критик зізнається, що однотональність прозаїка йому теж не до смаку, але з причин, протилежних офіційному дискурсові, він не віддає першості Шевчукові перед суворим правдописанням Тютюнника, однак намагається з'ясувати причини такого літературного прямування й не спрощувати питання закидами в епігонстві. Передусім В. Чорновіл зазначає, що це явище існує не тільки в Україні і має своє пояснення. Він погоджується з грузинським критиком Г. Асатіані, який вважає, що автори «зі страху перед фальшивим пафосом часто впадали в іншу крайність» – штучну природність; головна енергія тратилася не на те, щоб сказати правду, а щоб не прослизнула брехня. Такими були й наші прозаїки-шістдесятники.

В. Чорновіл не приймає думки Г. Гордасевич про те, що зображення світу В. Шевчука викликає в неї протест («Хтось сказав: людина – це дуже некрасива тварина. Так ось, Шевчук наполегливо,

¹ «Переяславська рада» у двох томах, 1948, 1954.

² Зокрема, автор має на увазі статтю М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання».

послідовно й не без таланту утворює цю тезу» [Чорновіл 2005, с. 143]); що письменник «смакує темні інстинкти й утворює, що людина гидка первинно» тощо. В умовах бездуховності, на думку критика, письменник зовсім не втішається цим із позиції стороннього спостерігача, а ще його герої протистоять «ідеальним» і «сверхдіяльним» героям П. Загребельного та О. Гончара. І типи, і місце дій більшості Шевчуківих новел, повістей і романів, пише В. Чорновіл, – це не «відголоски минулого», хоч такі й важко знайти «у шумовинні індустріальних міст з їхнім чудернацьким варивом відчужених від себе людей різного роду й народу»; саме завдяки своєму «консервативному світогляду» прозаїк зберігає духовні первні народу [Чорновіл 2005, с. 869]; навіть Шевчуків незмінний Житомир, який іно-

ді постає безіменним «містом над Тетеревом», від якого трішки віє фолкнерівською Йокнапатофою, не наслідування, а самостійний вихід українського письменника на ті ж таки обшири загальносвітової творчості [Чорновіл 2005, с. 203].

Висновки. Отже, епістолярна спадщина шістдесятників – вагомий складник національної публіцистики, адже відображає думки та суспільно-політичну позицію найяскравіших постатей правозахисного руху на теренах Радянського союзу. Амплітуда порушуваних проблем, широке коло адресатів цього листування та їх ідеологічна спрямованість засвідчує їх альтернативний (антирадянський) дискурс та є органічним продовженням публіцистичної спадщини дисидентів загалом.

ЛІТУРАТУРА

1. Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси: 1950–80-ті роки в УРСР. Київ: Інститут української мови НАН України, 2008. 440 с.
2. Зеров М. Українське письменство; [упоряд. М. Сулима; післямов. М. Москаленка]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
3. Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники; [упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко]. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. 656 с.
4. Павличко С. Теорія літератури; [упоряд. В. Агеєва, Б. Кравченко]. [2-е вид.]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2009. 679 с.
5. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ: Видавництво «Час», 1997. 447 с. (Українська модерна література).
6. Сверстюк Є. Правда полинова. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2009. 192 с.
7. Стус В. Твори в 6 т., 9 кн. Львів: Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 2: Листи до друзів та знайомих. 263 с.
8. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ: Смолоскип, 2010. 632 с.
9. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни [упоряд. О. Забужко, Л. Масенко]. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2009. 471 с.
10. Чорновіл В. Твори: в 10 т. [упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської]. Київ: Смолоскип. Т. 4, кн. 1: Листи. 2005. 990 с.
11. Чорновіл В. Твори: в 10 т. [упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської]. Київ: Смолоскип. Т. 4, кн. 2 : Листи. 2005. 1068 с.

REFERENCES

1. Zaretsky O. (2008) Official and alternative discourses: 1950–1980s in the USSR. Kyiv: Ukrainian Language, NAS of Ukraine. 440 s. [in Ukrainian].
2. Zerov M. (2002) Ukrainian writing/ Mykola Zerov [edited by M. Sulima]. Kyiv: Publishing House of Solomiya Pavlychko «Osny». 1301 s. [in Ukrainian].
3. Korogodskiy R. (2009) The Gates of Light: The Representatives of the 1960s generation; [Edited by M. Kotsjubynska, N. Kucher, O. Sinchenko]. Lviv: Ukrainian Catholic University. 656 s. [in Ukrainian].
4. Pavlychko S. (2009) Theory of Literature; [edited by V. Ageeva, B. Kravchenko]. Kyiv: Publishing House of Solomiya Pavlychko «Osny». 679 s. [in Ukrainian].
5. Pavlyshyn M. (1997) Canon and iconostasis: Literary-critical articles. Kyiv: Chas Publishing House. 447 ss. (Ukrainian Modern Literature) [in Ukrainian].
6. Sverstiuk I. (2009) The Wormwood True. Kyiv: Publishing House «KM Academy». 192 s. [in Ukrainian].
7. Stus V. (1997) Works in 6 volumes, 9 books. Lviv: Prosvita. Vol. 6. – Book. 2: Letters to Friends. 263 s. [in Ukrainian].
8. Tarnashynska L. (2010) The Ukrainian Representatives of the Sixties Generations: Profiles in the Background of Time: (Historical, Literary and Poetical aspects). Kyiv: Smoloskyp. 632 s. [in Ukrainian].
9. Shevelov G. (2009) From the History of Unfinished; [Edited by O. Zabuzhko, L. Masenko]. Kyiv: Publishing House «KM Academy». 471 s. [in Ukrainian].
10. Chornovil V. (2005) The Works in Ten Volumes; [Edited by M. Kotsjubynska, V. Chornovil.]. Kyiv: Smoloskyp: Vol. 4, B. 1: The Letters. 990 s. [in Ukrainian].
11. Chornovil V. (2005) The Works in Ten Volumes; [Edited by M. Kotsjubynska, V. Chornovil.]. Kyiv: Smoloskyp: Vol. 4, B. 2: The Letters. 1068 s. [in Ukrainian].

EPISTOLARY PUBLICISM OF REPRESENTATIVES OF THE 1960S

Abstract. In this article the attempt to define the alternative discourse of representatives of the 1960s generation epistolary publicism is made. The genre characteristics of alternative discourse of the camp epistolary publicism of representatives of the 1960s generation are analyzed. The key aspects of the correspondence are clarified. In spite of significant political position of the sender, one of the main themes of that epistolary publicism are art and literature. The amplitude of the induced problems and a wider range of addressees of that correspondence show publicistic of this epistolary and continues publicistic heritage of the representatives of the 1960s generation.

The historical, literary, artistic and aesthetical peculiarities of this epistolary are studied. The thesis considers the epistolary heritage of the 1960s generation as a continuation of their professional and creative potencies. The letters written by of the 1960s generation prove to be a vivid illustration not only of his anti-Soviet attitude as a literary critic and his craving for the revision of the literary canon of that time, but also of his active social position. It is considered to be the epistolary essays of the sixties as the phenomenon of alternative literary criticism.

The ideological orientation of the correspondence gives reason to determine them as the alternative discourse in opposition to the official Soviet. The camp epistolary written by representatives of the 1960s generation prove to be a vivid illustration not only of his anti-Soviet attitude as a literary critic and his craving for the revision of the literary canon of that time, but also of his active social position.

Keywords: alternative discourse, epistolary publicism, representatives of the 1960s generation.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Загоруйко Н., 2019 р.

Наталія Загоруйко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8192-2573>

Natalia Zahoruyko – Candidate of Philology, Assistant of the Department of Journalism, Kamyanets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamyanets-Podilskyi, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8192-2573>

ВПЛИВ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВНОЇ ВІТАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070:654.197]:316.77

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).195–199.

Лівцька О. Вплив телебачення на формування здоров'я як основної вітальної цінності людини; кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано вплив та роль телебачення на формування здоров'я як важливої життєвої цінності сучасної людини. З'ясовано, що в українському телеєфірі транслюється ряд програм, які присвячені здоровому способу життя, харчуванню, безпеці тощо. Однак функціонують телевізійні матеріали, у яких зображується агресія, насильство, зловживання людьми шкідливими звичками, що негативно впливають на суспільство.

Ключові слова: вплив, вітальні цінності, здоровий спосіб життя, телебачення, телевізійна програма.

Постановка проблеми. Нині, в епоху цифрових технологій, сучасне життя важко уявити без засобів масової інформації. Радіо, телебачення, періодичні видання, інтернет-ЗМІ стали невід'ємними атрибутами світу сучасної людини. Сила впливу медіа на свідомість і поведінку громадян велика. ЗМІ не лише інформують суспільство, але й сприяють формуванню громадської думки, пропагують певні цінності. Тому важливо розглянути певні тенденції впливу ЗМІ, зокрема телебачення, на формування життєвих цінностей, які серед соціальних, політичних, моральних, релігійних займають одну з найважливіших ролей. Актуальність дослідження зумовлена вагомістю вітальних цінностей, що є основою життя людства, популяризування яких належить четвертій владі суспільства, а саме – журналістиці.

Аналіз досліджень. Зауважимо, що науковці оцінюють вплив медіа на життя людини в прямо протилежних значеннях. Так, за словами психолога О. Войскунського, ЗМІ – це потужний чинник впливу на свідомість людей. Сьогодні люди щодня отримують багато нової інформації, часом навіть не замислюючись про джерело її поширення. Телебачення, радіо, друкована продукція, Інтернет – усе це щоденно впливає на вибір людини, починаючи від того, який йогурт вона з'їсть на сніданок, закінчуючи вибором Президента держави [Назаров 2006, с. 10]. Відомий фахівець у галузі масових комунікацій В. Лизанчук зазначає: «...людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація [Лизанчук 2004, с. 75]. Американський філософ Е. Тоффлер вбачає у цьому явищі паростки нової, більш високої та гуманної цивілізації, інформаційного суспільства, реальний рух до «гетерогенної, особистісної, антибюрократичної, шукаючої, мислячої, творчої держави», яка здатна вирішити найбільш гострі конфлікти сьогодення [Toffler 1990, р. 236].

Українські дослідники І. Михайлин [Михайлин 2002], А. Москаленко [Москаленко 1998], В. Різун [Різун 2004] зауважують, що журналістика

впливає на формування ціннісної та світоглядної картини світу кожної людини, яка живе в соціумі.

А. Гриценко [Гриценко 2004], Н. Костенко [Костенко 2006], О. Волянська [Волянська 2004], В. Снігульська [Снігульська 2007], констатуючи спустошувальний та руйнівний вплив на особистість і культуру мас-медіа, зокрема телебачення, оцінюють щораз більшу роль інформаційної влади дуже песимістично.

Так, відомий італійський кінорежисер Ф. Фелліні вважав, що «з допомогою гіпноотичної сили видовища, яке і вдень і вночі без перерви приходиться до людей в будинок, телебачення зруйнувало не тільки світ кіно, але також ставлення індивіда до дійсності. Усе життя – природа, наші друзі, література, жінки – все поступово згасає під впливом цього маленького екрану, який стає дедалі більшим та проникає усюди. Він поглинув усе: реальність, нас самих і наше ставлення до дійсності» [Пугачев 1997, с. 357].

Так чи інакше, засоби масової інформації перетворилися на могутній соціальний інститут, що виховує соціально-громадянські, національно-духовні почуття, звички, цінності тощо. Вони беруть активну участь у формуванні та розвитку особистості, мають вплив на духовне вдосконалення аудиторії, виховання моральних якостей та духовних принципів.

Мета статті – з'ясувати роль ЗМІ, зокрема телебачення, у формуванні вітальних цінностей людини, дослідити телевізійні матеріали, у яких простежуються вітальні цінності, та виокремити переваги й недоліки впливу цих медіапродуктів. Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких завдань:

- зрозуміти сутність поняття «вітальні цінності»;
- визначити програмне наповнення українського телебачення;
- ознайомитися з особливостями телепрограм в українському телеєфірі;
- проаналізувати вплив телевізійних програм на формування вітальних цінностей, зокрема здоров'я людини;

– з'ясувати переваги і недоліки впливу телепрограм на глядача.

У процесі дослідження застосовувалися такі методи: аналіз – вивчення телевізійних програм за допомогою їх мисленнєвого розкладу на елементи, завдяки чому з'являється можливість детально дослідити кожний елемент як самостійне ціле; контент-моніторинг – змістовий аналіз наукових праць з метою отримання якісної інформації стосовно дослідження впливу телебачення на користувача; конкретизація – метод дослідження телепрограм, за допомогою якого вивчаються їхні різні аспекти, зважаючи на різнобічність, досліджується стан, який відповідає конкретним умовам; порівняння – метод наукового дослідження, завдяки якому можна встановити спільне і відмінне між телевізійними матеріалами; системний аналіз – вивчення телепрограм завдяки встановленню взаємозв'язків між структурними елементами телебачення; узагальнення – метод дослідження, за допомогою якого формується загальне поняття, що характеризує предмет дослідження.

Виклад основного матеріалу. 3-поміж усіх видів ЗМІ телебачення залишається головним для значної частини людства засобом задоволення інформаційних та культурних потреб, набуття знань, організації дозвілля. Так, громадська організація «Детектор медіа» та Київський міжнародний інститут соціології у 2019 р. разом провели дослідження, яке має назву «Довіра до ЗМІ, вплив російської пропаганди, медіаграмотність». З'ясувалося, що, як і раніше, телевізійні ЗМІ залишаються джерелом №1 у структурі медіаспоживання в Україні. Значно зросла аудиторія інтернет-ЗМІ – це стосується як сайтів новин, так і соціальних мереж. Нині розрив в Україні між переглядом телебачення й інтернет-медіа досі залишається великим. Українські національні канали набирають 74%, українські інтернет-ЗМІ – 27,5%, а соціальні мережі – 23% [ГО «Детектор медіа» 2019]. Тобто медіапродукт телебачення споживає кількість реципієнтів, яка втричі більша за інтернет-спільноту. Отож, українське телебачення, особливо 5 основних телеканалів – це поки що основне джерело для більшості українців.

Тому пропонуємо розглянути телебачення як чинник формування вітальних цінностей сучасної людини, зокрема взяти до уваги топ найпопулярніших загальнонаціональних каналів. Нагадаємо, у дослідженні від КМІС рейтинг каналів виглядає таким чином: «1+1» (50%), «Україна» (43%), «Інтер» (34,4%), «ICTV» (32,5%), «СТБ» (31,4%) [ГО «Детектор медіа» 2019] та ін. Найбільш популярний телеканал – «1+1».

Ряд програм на цих телеканалах пропагують одну з основних вітальних цінностей – здоровий спосіб життя. Це передусім ранкові програми «Сніданок з 1+1» (1+1), «Ранок у великому місті» (ICTV), «Ранок з Україною» («Україна»), «Спорт» (UA:перший), у яких простежуються як різні спортивно-оздоровчі вправи, так і поради щодо здорового харчування. Адже формування, збереження і зміцнення здоров'я людини є актуальною про-

блемою і предметом першочергової важливості. Здоровий спосіб життя забезпечує повноцінний розвиток і реалізацію можливостей кожного, сприяє їх соціалізації і є необхідною умовою виховання всебічно розвиненої особистості. Дивлячись ці програми, можна дізнатися про те, як харчуватися, щоб бути здоровим, як дотримуватися правильного харчування; як сформувати корисні звички, які внесуть позитивні зміни в повсякденне життя; як підвищити свою ефективність та навчитися справлятися зі стресовими ситуаціями тощо. Також варто говорити про трансляцію футбольних, баскетбольних, тенісних матчів, у яких, крім інформації про спортивні події, наводяться причини необхідності займатися спортом. Окремо можна виділити перші в Україні тематичні канали «Футбол 1», «Футбол 2» для широкої аудиторії вболівальників, присвячені виключно футболу.

Варто згадати про телевізійні програми медичного спрямування – «Школа доктора Комаровського» (Інтер), «Як ваше здоров'я?» (UA:перший). Із цих програм можна отримати кваліфіковані поради щодо збереження власного здоров'я, профілактики та запобігання різним хворобам. Йдеться про кращі традиційні та новітні методики лікування, рекомендації щодо використання тих чи тих медичних препаратів. Тут також порушуються соціальні проблеми – алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, паління в дитячому та юнацькому середовищі. Ведучі програми дають рекомендації щодо того, як відмовитися від цих поганих звичок та подолати залежність. Додамо, що лікарі, які стають гостями програм, допомагають розібратися у симптомах тих чи тих хвороб та наслідках несвоєчасного лікування. Такі програми є пізнавальними та корисними для глядача, оскільки інформують про різні аспекти сучасної медицини. Важливими є програми про харчування – «Все буде добре» (СТБ), «Готуємо разом» (Інтер). Основною їх метою є як презентація різних кулінарних рецептів, так і пропаганда правильного харчування та лікувальних дієт. Ці телевізійні програми відрізняються від передач про кулінарію, кулінарних майстер-класів та конкурсів наявністю рекомендацій щодо правильного харчування й випробуваннями різних стратегій харчової поведінки. У них розповідається про те, які продукти є корисними для здоров'я людини, які не завдають шкоди організму, а які навпаки – негативно впливають на споживача. Однак ведучі більше уваги акцентують на процесі приготування задля створення розважального контенту для глядача, що, на жаль, призводить до мінімізації інформації про здорове харчування.

Отже, основна форма втілення на українському телебаченні ідей здорового способу життя відбувається під час «ток-шоу». У передачах «Школа доктора Комаровського», «Все буде добре», «Сніданок з 1+1», «Ранок у великому місті» (ICTV), «Ранок з Україною» розмова або інтерв'ю з лікарями, учасниками, широкою глядацькою аудиторією доповнюється візуалізацією певних корисних порад, сюжетами «з життя», ігровими практиками.

Досить популярними стають реаліті-шоу в українському медіапросторі. Серед українських «реаліті-шоу» про здоровий спосіб життя найпопулярнішим є «Зважені та щасливі» (СТБ) – телевізійний конкурс, у якому змагаються реальні люди, які мають проблему із зайвою вагою. Зауважимо, що телевізійні канали України активно використовують іноземні формати, котрі адаптують для українського глядача. Так, «Зважені та щасливі» – українська версія популярного американського шоу «The Biggest Loser» («Гой, що втратив більше за всіх»). Суть проекту полягає в тому, що учасники, які мають зайву вагу, худнутьимуть, та ще й боротимуться за приз у 250 тисяч гривень. Звернемо увагу, що у програмі йдеться про те, як схуднути, повернути здоров'я і красу, не завдаючи шкоди організму. З одного боку, над схудненням учасників працюють тренери з фітнесу, які розробляють програму фізичного навантаження для свого підопічного, враховуючи особливості організму тієї людини. З іншого боку, дієтологи телепрограми радять, як контролювати апетит, як обирати лише корисні продукти, як очистити організм від шлаків та нормалізувати обмінні процеси, тобто слідкують за правильним харчуванням учасників.

Наступна програма «Вагітна в 16» – українська версія американського шоу «16 and Pregnant». Це шоу висвітлює різні ситуації, пов'язані з труднощами, що виникають у підлітків під час вагітності. Важливо те, що телепрограма підтримується Міністерством охорони здоров'я України. Головні героїні проекту – дівчата від 13 до 17 років. Учасницям доводиться дуже швидко «дорослішати», щоб впоратися з усіма труднощами: незрозумінням з боку батьків, засудженням з боку родичів, друзів, товаришів тощо. У кожній серії розповідається нова історія. Після завершення випуску виходить пост-шоу – «Дочки-матері», де Д. Карпачов, відомий телеведучий, підсумовує й оцінює ефективність допомоги для майбутньої мами. Варто зазначити, що основна ідея програми – не засуджувати дівчат, а допомогти їм, показати правильний шлях. Тому телепрограма «Вагітна в 16» є важливою для підтримки дівчат з ранньою вагітністю, зокрема для поліпшення їх фізичного та морального здоров'я.

Наявність цих та інших телевізійних програм про здоровий спосіб життя свідчить про те, що в український контент поступово інтегруються відомі світові програмні бренди; вітчизняні телевиробники, адаптуючи означені бренди для українського глядача, набувають необхідного професіоналізму для створення власного, вітчизняного телевізійного продукту, а ціннісні орієнтації на здоровий спосіб життя поступово стають доступними українському глядачеві.

Телебачення відіграє велику роль у пізнанні світу, у забезпеченні динамічного спілкування, у підтриманні соціальної рівноваги, але водночас володіє руйнівною силою. В українському телепросторі транслюються програми, які переповнені картинками про агресію, що не сприяє культивуванню в молодіжному середовищі добра, злагоди, порозуміння, чесності. Безперечно, є певний зв'язок між такими журналістськими матеріалами, де пере-

важає цинізм, фальш, лицемірство, жорстокість, й асоціальними проявами у поведінці молоді, правопорушеннями, злочинами, які є невід'ємною частиною загальної криміногенної ситуації в країні й збігаються з її тенденціями та напрямками.

Загрозливого характеру набуває розповсюдження і вживання наркотичних засобів серед молоді. За даними Українського моніторингового центру з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я, на обліку у 2018 році перебували близько 346 тисяч наркозалежних українців. Проблема ускладнюється ще й тим, що наркоманія спричинює правопорушення і злочини. Заручившись підтримкою медиків, психологів, правоохоронців, а також церкви, тележурналісти акцентують увагу на необхідності боротьби з наркоманією як соціальним явищем, розповідають, яку шкоду це завдає здоров'ю людини. Професійно висвітлюють цю тему в телепрограмах «Секретні матеріали», «Гроші» (1+1), а також у новинних сюжетах «ТСН» (1+1), «Вікна» (СТБ), «Факти», «Надзвичайні новини» (ICTV), «Сьогодні» («Україна») та ін. Також ці теми є предметом обговорення у популярних ток-шоу «Говорить Україна» («Україна»), «Стосується кожного» (Інтер), «Один за всіх», «Кохана, ми вбиваємо дітей» (СТБ). У них беруть участь фахівці з окремих проблем, зокрема правники, психологи, медики, які привертають увагу до складних сімейних проблем, що стосуються як морального, так і фізичного здоров'я. Ці програми здебільшого складаються з розмови в студії, коротких відеоматеріалів про героїв телепередачі та коментарів фахівців. А ще у студії свої поради, як вийти зі складної ситуації, дають українські «зірки», які мали б бути моральними авторитетами для суспільства. Натомість, у студії часто сидять постійні герої скандальних рубрик. Також можна стверджувати, що чвари, які відбуваються у студії між учасниками під час програм «Говорить Україна» («Україна»), «Стосується кожного» (Інтер), «Один за всіх», «Кохана, ми вбиваємо дітей» (СТБ), є негативним прикладом для глядачів. Зрозуміло, що концепції цих передач тяжіють до сенсаційності, тому складаються з такого контенту.

Особливо варто виокремити програму «Кохана, ми вбиваємо дітей», у якій демонструється агресивність та аморальність. Знімальна група, а разом з нею і глядачі стають пасивними спостерігачами сімейного насильства. Хоча за моральними законами жодні рейтинги не можуть виправдати бездіяльності, коли на ваших очах знущуються над дітьми чи жінками. Крім того, демонстрація в ефірі способів фізичного і психологічного насильства над слабшим – це не вирішення проблеми. «Коли б років тридцять тому хто-небудь сказав, що у нас буде створена школа для навчання теорії та практики насильства, ніхто б у це не повірив... І все ж це відбулося: навчання молодих людей насильству ведеться в масштабах, не бачених в історії. І робить це телебачення» [Урхем 1997, с. 251], – зазначив відомий психіатр Ф. Урхем, який проводив дослідження серед в'язнів Нью-Йорка з метою виявити причини, які штовхнули їх на насильство.

Натомість на українському телебаченні немає жодної телепрограми, яка б демонструвала позитивний досвід сімейного виховання дітей. За словами дослідниці функціонування телебачення в Україні Н. Максимової, «для більшості дітей нині телебачення стає чи не головним вихователем. Це зумовлене, по-перше, тим, що батьки часто не мають можливості приділити увагу дітям, а школа взагалі не вважає виховання дітей своїм обов'язком. По-друге, властивостями самого телебачення, а саме тим, що воно дає нову інформацію в цікавій, яскравій формі, яка сприймається без будь-яких зусиль та попередньої підготовки і в зручній для глядача час» [Максимова 1996, с. 35].

Безперечно, оригінально зроблені телевізійні передачі про героїчні українські постаті, які заслуговують шани, можуть слугувати ідеалами для дітей, підлітків, юнацтва і для громадян будь-якого віку. Яскравим прикладом такої діяльності є проекти «Хоробрі серця» та «Переможці» телеканалу «1+1» про героїв АТО, які стали моральними авторитетами для молоді, слугують прикладом незламності, сміливості, відданого безкорисного служіння суспільству і державі. У цих проектах простежуються можливості телебачення у виховному процесі підростаючого покоління.

Висновки. Отже, ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні вітальних цінностей людини. Зокрема телебачення, оскільки є наразі найвпливовішим засобом масової інформації. Варто зазначити, що саме ці цінності є найважливішими, адже задовольняють тілесне буття людини, гарантують її існування.

ЛІТЕРАТУРА

- ГО «Детектор медіа» Довіра до ЗМІ, вплив російської пропаганди, медіа грамотність в Україні. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2661632-dovira-do-zmi-vpliv-rosijskoi-propagandi-mediagramotnist-v-ukraini-prezentacia-sociologichnogo-doslidzenna.html> (дата звернення: 13.08.2019).
- Грищенко А.В. Влияние сцен насилия, демонстрируемых на телевизионных экранах, на поведение детей в реальной жизни. *Педагогика*. 2004. № 5. С. 38–42.
- Волянська О., Пилипенко В., Сапелкіна О. Роль засобів масової інформації в соціалізації агресії. *Персонал*. 2004. № 7. С. 88–91
- Костенко Н. Флуктуації довіри до українських медіа. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг*. Київ: ІС НАН України, 2006. 391 с.
- Лизанчук В. Феномен невмирущості нації. *Наукові записки АН ВШ України*. 2004. Вип. 6, 9–29. С. 74–81.
- Максимова Н. Вплив телебачення на формування особистості молоді. *Ефір і закон*. 1996. № 1. С. 31–37.
- Михайлин І.Л. Основи журналістики: підручник. 3-є вид., доп. і поліпш. Київ: ЦУЛ, 2002. 284 с.
- Москаленко А.З. Теорія журналістики: навч. посібник. Київ: Експрес-об'ява, 1998. 336 с.
- Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований. Москва: УРСС, 2006. 311 с.
- Різун В.В. Основи журналістики у відповідях і заувагах. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. 80 с.
- Снігульська В. Телебачення – інформаційний помічник чи джерело агресії. *Соціальний педагог*. 2007. 9. С. 50–53.
- Урхем Ф. В защиту Homosapien. *Иностранная литература*. 1997. № 6. С. 249–258.
- Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21-st Century. New York; London, 1990. P. 1999.

REFERENCES

- HO «Detektor media» (2019) Dovira do ZMI, vplyv rosiiskoi propahandy, media hramotnist v Ukraini [Trust in the media, the impact of Russian propaganda, media literacy in Ukraine]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua>

- ua/rubric-presshall/2661632-dovira-do-zmi-vplyv-rosijskoi-propagandi-mediagramotnist-v-ukraini-prezentacia-sociologicnogo-doslidzenna.html (accessed 13 August 2019) [in Ukrainian].
2. Gritsenko A.V. (2004) Vliyanie stsen nasiliya, demonstriruemyykh na televizionnykh ekranakh, na povedenie detey v real'noy zhizni. Pedagogika. [The effect of violent scenes on television screens on children's behavior in real life. Pedagogics]. № 5. S. 38–42 [in Russian].
 3. Volianska O., Pylypenko V., Sapelkina O. (2004) Rol zasobiv masovoi informatsii v sotsializatsii ahresii. Personal [The role of the media in the socialization of aggression. Personnel]. № 7. S. 88–91 [in Ukrainian].
 4. Kostenko N. (2006) Fluktuatsii doviry do ukrainskykh media. Ukrainske suspilstvo 1992–2006. Sotsiolohichni monitorynh [The phenomenon of the immortality of the nation. Scientific notes of Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine]. Kyiv: IS NAN Ukrainy, 391 s. [in Ukrainian].
 5. Lyzanchuk V. (2004) Fenomen nevmyrshchosti natsii. Naukovi zapysky AN VSh Ukrainy [Fluctuations of trust in Ukrainian media. Ukrainian Society 1992–2006. Sociological monitoring]. Vypusk 6, 9–29. S. 74–81 [in Ukrainian].
 6. Maksymova N. (1996) Vplyv telebachennia na formuvannia osobystosti molodi. Efir i zakon [The impact of television on the formation of youth. Aether and the law]. № 1. S. 31–37 [in Ukrainian].
 7. Mykhailyn I.L. (2002) Osnovy zhurnalistyky: pidruchnyk. [Fundamentals of Journalism: a textbook]: 3rd edition, suppl. and improv. Kyiv: TsUL, 284 s. [in Ukrainian].
 8. Moskalenko A.Z. (1998) Teoriya zhurnalistyky: navchalnyi posibnyk [Theory of Journalism: a textbook]. Kyiv: Ekspres-obiava, 336 s. [in Ukrainian].
 9. Nazarov M.M. (2006) Massovaya kommunikatsiya v sovremennom mire : metodologiya analiza i praktika issledovaniy [Mass communication in the modern world: analysis of methodology and practice of researches]. Moscow: URSS, 311 s. [in Russian].
 10. Rizun V.V. (2004) Osnovy zhurnalistyky u vidpoviadiakh i zauvahakh [The basics of journalism in answers and notes]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 80 s. [in Ukrainian].
 11. Snihulska V. (2007) Telebachennia – informatsiinyi pomichnyk chy dzherelo ahresii. Sotsialnyi pedahoh [Television is an informational assistant or a source of aggression. Social pedagogue]. №9. S. 50–53 [in Ukrainian].
 12. Uerkhem F. (1997) V zashchitu Homosapien. Inostrannaya literatura [In defense of Homosapien. Foreign literature]. № 6. S. 249–258 [in Russian].
 13. Toffler A. (1990) Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21-st Century. New York; London, 1990. S. 1999 [in English].

THE IMPACT OF TELEVISION ON THE FORMATION OF HEALTH AS THE MAIN LIVING HUMAN VALUE

Abstract. The power of media influence on the consciousness and behavior of citizens is great. The media not only inform the society, but also contribute to the formation of public opinion, promote certain values. Therefore, it is important to consider the media influence, in particular television, on the formation of vital values. The relevance of the study is due to the importance of the vital values, which are the basis of human life, the promotion of which belongs to the media.

The aim of the study is to find out the role of the media in formation vital values of a person, to explore television materials that trace vital values, and to highlight the benefits and disadvantages of the influence of these media products. We take into account the programs of the most popular TV channels in Ukraine («1+1» (50%), «Ukraine» (43%), «Inter» (34,4%), ICTV (32,5%), «STB» (31,4%).

There is a certain percentage of television programs about healthy lifestyle, safety, nutrition, well-being etc. in Ukraine (E.g. «Breakfast with 1+1», «To speak Ukraine», «Concerns Everyone», «Doctor Komarovsky's School», «Cooking Together», «Everything will be good», «The Biggest Loser», «Brave Hearts», «Winners» and others). However, there are also many programs in which violence, abusive habits, various forms of deviant behavior are promoted («Honey, We're Killing the Kids»).

However, TV information should not only be sensational. It must be based on a deep moral and spiritual foundation. Mass media, defining their normative ideology, should choose the universal values: social justice, high morality, spirituality, culture as the main priorities. Today there is a pressing question about the need for the development of information ecology, which forms a healthy informative way of life for people in social and natural environment, which helps to create guidelines for the education of the individual.

Keywords: healthy lifestyle, influence, television, TV program, vital values.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Лівіцька О., 2019 р.

Оксана Лівіцька – кандидат філологічних наук, асистент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-2747-0566>

Oksana Livitska – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Department of Journalism, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiyenko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-2747-0566>

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МАС-МЕДІА: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 378:070.4+82

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(41).

Миколаєнко Н. Професійна культура майбутніх фахівців мас-медіа: від теорії до практики; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено формуванню професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа. Охарактеризовано аспекти професійної культури. Зазначено основні функції професійної культури фахової діяльності ЗМІ. Проаналізовано принципи для розробки моделі формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа. Презентовано практичний досвід підготовки журналістів і редакторів на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. Зауважено, що формування професійної культури майбутнього фахівця мас-медіа – це системний процес, що передбачає розвиток особистісних якостей і врахування усіх фахових завдань і вимог та їх реалізацію через форми й методи.

Ключові слова: професійна культура майбутніх фахівців мас-медіа, особистість, розвиток, ЗМІ, підготовка.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процесисприяють стрімкому розвитку в редакторсько-журналістській галузі. Це зумовлює необхідність глибинних підходів до дослідження професійної культури фахівців мас-медіа, її складових. Професіоналізм майбутніх редакторів та журналістів потребує не лише володіння знаннями, вміннями, навичками, але й постійного прагнення до вдосконалення, брендуння, професійного ставлення до улюбленої справи. У цьому контексті особливої актуальності набуває процес формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа із незалежним критичним мисленням, здатних самостійно приймати відповідальні рішення, готових жити у відкритому загальноцивілізаційному культурно-соціальному просторі.

Нового підходу у формуванні професійної культури майбутнього фахівця мас-медіа вимагає високий рівень розвитку професійної культури, що означає «оснащеність» інтелекту фахівця професійними знаннями, суспільну значущість діяльності, почуття відповідальності за її наслідки, потребу в пізнанні соціальної реальності та себе як професіонала.

Аналіз досліджень. Вітчизняні й зарубіжні науковці розглядали різні аспекти формування професійної культури в сучасній філософії освіти (І. Зязюн, В. Кремень, П. Саух та ін.); ідеї формування професійної культури в європейському освітньому просторі (І. Васютенкова, Л. Воротняк, Л. Данилова, Л. Перетяга та ін.); концептуальні основи професійної підготовки майбутніх фахівців мас-медіа (Н. Зелінська, Ю. Єлісовенко, А. Капелюшний, В. Різун, М. Тимошок та ін.).

Проте в сучасній галузевій літературі практично відсутні роботи щодо формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа. Аналіз наукових праць засвідчив, що розширення діапазону застосування редакторсько-журналістських професій невпинно підвищується, це і зумовлює мету статті – окреслити вимоги щодо формування професійної культури майбутнього фахівця мас-медіа.

Виклад основного матеріалу. Питання формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа вимагає насамперед визначення сутності дефініції «професійна культура». Так, за визначенням, яке надає культурологічний словник, професійна культура «характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх практичному використанні» [Корінний 2003, с. 173]. Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретною соціально професійною групою й закріплені у традиціях її життєдіяльності (за О. Донцем, Ю. Мішиним, О. Шабаліним) [Кремінь 2008, с. 724].

Дослідниця Ю. Чернова у праці «Професійна культура і формування її складових у процесі навчання» пропонує розглядати професійну культуру як аспект системно-діяльнісний, вияв системно-соціальної якості людини, її інтегральну характеристику. На думку дослідниці, особа завжди є єдністю «системи культури» і «системи діяльності». До питання формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа опосередковано розкриваємо і систему її культури. Адже будь-яка діяльність породжує свій образ культури, тому є реальним заміщенням категорії діяльності категорією професійної культури [Чернова 2014, с. 57].

Зауважимо, що багато науковців приділяють увагу взаємозв'язку загальної та професійної культури, визначаючи останню невід'ємною частиною загальної культури. Наприклад, Й. Ісаєв стверджує про базування професійної культури на підґрунті культури особистості. Саме це, на думку вченого, дає можливість проектувати культуру у сферу професійної діяльності. Тому під професійною культурою науковець розуміє систему загальнолюдських рис, професійно-ціннісних орієнтацій та якостей особистості, універсальних способів пізнання професійної діяльності [Ісаєв 2003, с. 101].

На думку багатьох учених, професійну культуру майбутніх фахівців мас-медіа необхідно розглядати в системі вищої освіти як сукупність структурних і функціональних компонентів, що розкривають різноманіття існуючих між ними зв'язків. Так, А. Капська, характеризуючи аспекти професійної культури, виділяє ціннісний (аксіологічний), технологічний й особистісно-творчий [Капська 2002, с. 48]. Аналізуючи зміст окремих компонентів, вважаємо за доречне зупинитися детальніше на їхніх особливостях.

Аксіологічний компонент формування професійної культури утворений сукупністю цінностей, створених людством і включених у цілісний редакторський процес. У навчально-виховному процесі майбутні працівники ЗМІ опановують ідеї та концепції, здобувають знання й уміння, що складають гуманістичну технологію редакторської діяльності. Процес постійної оцінки, переосмислення загальнолюдських цінностей, переносу відомих ідей у нові умови, уміння в старому, давно відомому побачити нове, оцінити його, засади моральності, що продукують гуманізм стосунків, громадська та соціальна відповідальність, духовна культура, – усе це становить цілісність компоненту професійної культури фахівця.

Технологічний компонент професійної культури поєднує способи та прийоми фахової діяльності мас-медіа, які розкривають шляхи здійснення спеціалізованих функцій. Володіння фахівцем сукупністю прийомів і засобів підтверджує його професійну культуру, серед необхідних навичок і знань важливе місце посідають такі: уміння працювати з командою; уміння організувати й реалізувати певну справу; уміння вислухати і почути; уміння логічно мислити й переконливо подавати факти; навички самовдосконалення; оперативна активність як вияв знання способів діяльності.

Компонентний аналіз формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа дозволив виділити в її структурі три головні елементи: професійний, соціальний і духовно-моральний, які включають кілька складових. Так, професійна культура надзвичайно обмежена та фактично є оволодінням фахівцем навчальними дисциплінами й технологіями роботи. Однак зауважимо, що формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа може бути виявлене як освоєння професійних знань і навичок; як здатність особистості до творчого мислення і постійного самовдосконалення, самоосвіти; як наявність певних якостей (ерудованість, патріотизм, толерантність тощо). Зауважимо, що культура фахівців мас-медіа як інтегральний показник полягає у взаємодії всіх вищезазначених компонентів.

Надзвичайно цінною в цьому контексті є думка І. Зязюна, який стверджує, що кінцевим підсумком освіти є внутрішній стан людини на рівні потреби пізнавати нове, здобувати знання, виробляти матеріальні й духовні цінності, допомагати ближньому, бути добрим творцем у фаховій діяльності. Вищий підсумок освіти – духовний стан нації, зростання національної самосвідомості [Зязюн 2006; с. 8].

Професійна культура майбутнього працівника ЗМІ передбачає наявність сучасного мислення: самостійно аналізувати явища і процеси, бачити головне й особливе, відмовитися від штамів та інерції вміркуваннях. За таких обставин формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа може бути охарактеризоване так: по-перше, як засвоєння особистістю професійних знань і навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями соціокультурної ситуації та становлять світогляд редактора; по-друге, як здатність особистості до творчого мислення і постійного самовдосконалення, самоосвіти; по-третє, як наявність таких якостей, як інтелігентність, духовна культура, патріотизм, ерудованість.

Формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа передбачає: фундаментальну методологічну й світоглядну підготовку; ґрунтовну гуманітарну підготовку; теоретичну й практичну підготовку з профільних дисциплін; творчу підготовку за фахом; формування навичок самостійної творчої діяльності, брендування.

На нашу думку, формування професійної культури майбутніх редакторів доречно розглядати на різних рівнях розвитку. Початковий рівень умовно охарактеризуємо як інформаційний, де ступінь сформованості системи професійних знань ще не досить глибокий; професійні здібності перебувають стадії формування. Середній рівень – професійні знання і вміння достатньо сформовані, однак здатність швидко вирішувати виробничі завдання розвинено на рівні стандартів. Для вищого рівня характерні й широкий професійний світогляд, і великий обсяг професійних знань, інтересів і вмінь, і творче розуміння виробничої ситуації як проблемного завдання, і здатності розв'язувати його продуктивно, креативно, ефективно.

Ефективними для формування професійної культури майбутніх працівників ЗМІ на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка виділяємо теоретичні (різні види лекцій), практичні (лабораторні роботи, семінари, самостійна робота, навчально-виробнича практика) і практикоорієнтовані (тренінг, ворк-шоп, ток-шоу, буктрейлер, книжкова виставка та ярмарка) форми навчання. Наприклад, самостійну роботу студентів спрямовуємо на реалізацію інноваційної форми – випуск науково-методичного журналу «Редакторська скриня», де група студентів є умовною редакцією видання, а як кінцевий результат зі встановленим дедлайном є журнал у друкованому й електронному варіанті, з яким можна ознайомитися в електронній бібліотеці ЖДУ ім. І. Франка. Відмітимо, що «Редакторська скриня» є практикоорієнтованим засобом, що забезпечує впровадження міжпредметних зв'язків у процесі фахової підготовки майбутніх фахівців ЗМІ.

Із практичного досвіду особливе місце серед інтерактивних форм навчання на кафедрі видавничої справи, редагування, основ журналістики та філології посідає буктрейлер – кліп за книгою, створення короткого відеоролику за мотивами конкретного

друкованого видання з метою його популяризації. Зазначена форма навчання застосовується на заняттях журналістського фаху. Наприклад, у травні 2015–2018 рр. студентські роботи було представлено на Всеукраїнському фестивалі буктрейлерів «Bookfashion» (Київ), серед яких є і переможці: у номінації «ігровий буктрейлер» (дитяча поезія «До нас крокують в гості зима та Миколай» житомирської письменниці Людмили Коваль) та в номінації «дитячий буктрейлер» (до книги Мар'яни й Тараса Прохасківів «Хто зробить сніг»). Для студентів-журналістів така інтерактивна форма є дуже захопливою.

Акцентуємо увагу, що для формування професійної культури фахівця ЗМІ студентам необхідне отримання «живих» практичних порад із уст фахівців. Тому на базі ЖДУ ім. І. Франка створено й реалізовується навчальний проект для майбутніх журналістів «Такого у книгах не прочитаєш». Суть проекту – неформальне спілкування із провідними фахівцями Житомирщини, України про секрети професійної діяльності в медіагалузі через досвід, а також налагодження співпраці зі студентами.

Висновки. Професійна культура майбутніх фахівців мас-медіа виявляється у гнучкості, варіативності, винахідливості, ініціативності, сміливості рішень і поведінки в професійній взаємодії. Для досягнення позитивного результату щодо формування професійної культури майбутнього фахівця мас-медіа у цьому питанні необхідно розробити на державному рівні концепцію формування професійної культури працівників мас-медіа; створити модель їх діяльності.

Резюмуємо, що формування професійної культури майбутніх фахівців мас-медіа – це системний процес, що передбачає розвиток особистісних якостей і врахування всіх фахових завдань і вимог та їх реалізацію через відповідні форми й методи. Тому професійну культуру майбутніх фахівців мас-медіа не варто спрощувати до системи спеціальних, вузькопрофесійних знань, умінь і навичок. Це поняття ширше й має весь духовний потенціал особистості працівника ЗМІ, інтелектуальні, емоційні та практично-дійові компоненти його свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корінний М.М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ: Україна, 2003. 384 с.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 724 с.
3. Чернова Ю.К. Профессиональная культура и формирование её составляющих в процессе обучения: монография. Тольятти: Изд-во Тольят. политехн. ин-та, 2014. 156 с.
4. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы: учеб. пособ. Белгород, 2003. 219 с.
5. Соціалізація особистості: зб. наук. пр. / за заг. ред. А.Й. Капської. Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ: Логос, 2002. Т. XVII. Вип. 1. 205 с.
6. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти, 2006. № 1. С. 12–16.

REFERENCES

1. Korinnyi M.M., Shevchenko V. F. (2003) Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk z kultury [A short encyclopedic dictionary on culture]. Kyiv: Ukraina. 384 s. [in Ukrainian].
2. Entsyklopediia osvity (2008) [Encyclopedia of Education] / hol. red. V.H. Kremin. Kyiv: Yurinkom Inter. 724 s. [in Ukrainian].
3. Chernova Yu.K. (2014) Professional'naya kul'tura i formirovanie eyo sostavlyayushchih v processe obucheniya: monografiya [Professional culture and the formation of its components in the learning process: monograph]. Tol'yatti: Izd-vo Tol'yat. politekhn. in-ta. 156 s. [in Russian].
4. Isaev I.F. (2003) Teoriya i praktika formirovaniya professional'no-pedagogicheskoy kul'tury prepodavatelya vysshej shkoly: ucheb. posob. [Theory and practice of the formation of professional and pedagogical culture of a teacher of higher education: textbook] . Belgorod. 219 s. [in Russian].
5. Sotsializatsiia osobystosti: zb. nauk. pr. [Socialization of personality: collection of scientific works] (2002) / za zah. red. A.I. Kapskoi. Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova. Kyiv: Lohos. T. XVII. Vyp. 1. 205 s. [in Ukrainian].
6. Ziaziun I.A. (2006) Kontseptualni zasady teorii osvity v Ukraini [Conceptual foundations of the theory of education in Ukraine]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. № 1. S. 12–16 [in Ukrainian].

PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS of MASS-MEDIA: FROM THEORY TO PRACTICE

Abstract. The article is devoted forming of professional culture of future specialists of mass-media. The aspects of professional culture are described. The basic functions of professional culture of professional activity of mass-media are marked. Principles are analysed for development of model of forming of professional culture of future specialists of mass-media. Practical experience of preparation of journalists and editors is presented on the base of the Zhytomyr Ivan Franko State University. It is noticed that forming of professional culture of future specialist of mass-media is a system task which foresees development of personality qualities account of all professional tasks and requirements and their realization through forms and methods. It is proved that the

formation of professional culture of future editors is appropriate to consider at different levels of development. The initial level is conditionally characterized as information, where the degree of formation of the system of professional knowledge is not yet deep enough; professional abilities are in the formation stage. Intermediate level – professional knowledge and skills are sufficiently formed, but the ability to quickly solve production problems is developed at the level of standards. Higher level is characterized by a broad professional outlook, a large amount of professional knowledge, interests and skills, and a creative understanding of the production situation as a problem, and the ability to solve it productively, creatively, effectively. In order to achieve a positive result in shaping the professional culture of the future mass media specialist, it is necessary to develop at the state level the concept of forming the professional culture of mass media professionals; create a model of their activities. Specific examples have shown that the professional culture of future mass media professionals should not be simplified into a system of specialized, highly professional knowledge, skills and skills. This notion is broader and has the full spiritual potential of a media worker's personality, intellectual, emotional and practical components of his or her consciousness.

Keywords: professional culture, future specialists of mass-media, personality, development, mass-media, preparation.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Миколаєнко Н., 2019 р.

Надія Миколаєнко – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри видавничої справи, редагування, основ журналістики та філології Житомирського державного університету ім. І. Франка, Житомир, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

Nadiya Mykolayenko – Candidate of Pedagogy, Teacher of the Department of Publishing Business, Editing Bases of Journalism and Philology, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3368-5929>

ІРОНІЯ «В УМОВАХ ЗАБЛОКОВАНОЇ КУЛЬТУРИ»: ПУБЛІЦИСТИКА ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА ЯК ВИКЛИК СИСТЕМИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 821.161.2 – 92.09

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).204–208.

Насмінчук І. Іронія «в умовах заблокованої культури»: публіцистика Валерія Марченка як виклик системі; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті досліджується публіцистика В. Марченка, яка демонструє іронічну відстороненість від радянської ідеології. На основі аналізу ранніх статей автора виявлено й окреслено найбільш концептуально значущі технології іронізування. Доведено, що іронія у В. Марченка – це передусім його світоглядна позиція, а вже потім – складова поетики публіцистичного тексту.

Ключові слова: іронія, стиль, езопова мова, технології іронізування, владна риторика, тоталітаризм.

Постановка проблеми. Серед тих українських подвижників-правозахисників, хто ціною свого життя наближав українську незалежність, був Валерій Марченко, журналістський і письменницький хист якого, як і громадянський подвиг, високо поціновані його сучасниками С. Глузманом, І. Світличним, М. Коцюбинською, С. Сверстюком, В. Шевчуком та ін. «Щирий, красивий, іронічний, чарівний європейський інтелігент», – так про нього висловився С. Глузман [Марченко 1994, с. 3].

Аналіз досліджень. Про талант сприймати абсурдну дійсність іронічно, уміння використовувати в листуванні і творчості іронію «як спосіб утвердження в екстремальних умовах» [Коцюбинська 2001, с. 107] свідчила М. Коцюбинська. Серед найважливіших констант листування свого побратима М. Коцюбинська особливо наголошує «життєдайну, рятівну – екзистенційну – роль іронії» [Коцюбинська 2001, с. 106]. Тут варто зауважити, що не лише епістолярій, а й публіцистика В. Марченка підтверджує думку дослідниці, згідно з якою іронія інтелектуально камуфлює езопову мову автора, «зводить її до рівня гри. Мовби передбачає наявність всевидячого ока і вуха, але не переймається цим (приймає як правила гри), легковажить як чимось samozрозумілим» [Коцюбинська 2001, с. 106]. О. Рарицький розглядає іронію дисидентів як засіб порятунку «від одновимірності тюремних буднів, лихих ударів долі» [Рарицький 2016, с. 271] і серед багатьох глузлих коментарів В. Марченка виокремлює прикметну іронічну репліку з приводу новонабутої в умовах табору професії білошвейки. У листі до матері В. Марченко писав: «Я зрозумів, як глибоко помилявся, коли вчився в школі та університеті. Не писати статті, а шити торби, ось що треба було робити на волі. Це спільний педагогічний промах нашої родини. Потрібно було ще в дитинстві придбати швейну машинку. Тоді б я міг знайти себе і пошити для (закреслено, але можна розібрати: Радянського Союзу) багато-багато торб» [Марченко 1994, с. 80]. Отже, іронічність, схильність до парадоксальних суджень, послідовне висміювання загальнознайомих пріоритетів детермінувалися в'язничним і та-

боровим досвідом письменника, екстремальними умовами перебування на межі.

Якщо іронія в епістолярії В. Марченка вже неодноразово ставала об'єктом зацікавлень сучасних літературознавців, то цього не скажеш про публіцистику письменника, яка, до речі, багато в чому визначила обличчя протестного руху епохи. На переконання В. Шевчука, публіцистичні виступи В. Марченка «складають в історії суспільно-політичної думки в Україні другої половини ХХ століття непроминальний інтерес» [Шевчук 2001, с. 527]. Наше уявлення про поліфункціональність іронії як засобу відображення конкретної реальності і вияву духу «морально виробленої людини» (М. Коцюбинська) буде набагато повнішим за умови уважного прочитання публіцистичної спадщини письменника, яка виразно комунікує з його епістолярієм.

Зауваги дослідників про іронічний дискурс В. Марченка є лише принагідними, спорадичними. Наразі постала потреба виявити найхарактерніші ознаки іронічного стилю В. Марченка на матеріалі його найбільш характерних публіцистичних виступів.

Мета статті – презентувати публіцистику В. Марченка з погляду іронічної складової, а також виявити історичні, соціокультурні та власне художньо-естетичні чинники, які цю складову зумовили.

Основною в роботі є методика проблемно-тематичного аналізу, яка посприяла дослідженню публіцистики В. Марченка в історико-культурному контексті епохи, а також дозволила поглибити розуміння особливостей індивідуальної письменницької манери. Для з'ясування джерел публіцистики В. Марченка необхідними є елементи біографічного методу. Аналіз іронічної складової як багаторівневої структури, орієнтованої на реципієнта, вимагає застосування методології рецептивної поетики.

Виклад основного матеріалу. Символ віри В. Марченка – його Україна, тож стратегія іронічного спрямування думки зумовлена насамперед національною позицією автора. Уже перші публіцистичні виступи двадцятип'ятилітнього В. Марченка виростили з його прагнення знайти найбільш відповідні засоби протидії владній ідеології. Статті

«За параваном ідейності» (1972) [Марченко 1994, с. 6–15] та «Київський діалог» (1972) [Марченко 1994, с. 16–27] інкримінувалися автору як «антирадянщина», як «злочин перед радянською владою». Власне, вони і були визначальною доказовою базою при оголошенні вироку: 6 років позбавлення волі і 2 роки заслання. Не варто з того дивуватися, адже ці невеликі за обсягом праці, які важко назвати публіцистикою початківця, були виразною заявкою на послідовне обстоювання повноти національного буття в умовах тоталітарної держави. Не зайве наголосити, що поява цих статей передувала зверненню українських політичних в'язнів і їх побратимів із Прибалтики та Кавказу в 1974 році до Верховної Ради СРСР із вимогою відновити національні права союзних республік. На характері іронічних елементів перших публіцистичних виступів молодого журналіста позначилася та обставина, що і «За параваном ідейності», і «Київський діалог» – це безцензурна, самвидавська публіцистика. За задумом Валерія, потрібно було «написати статтю з громадських позицій і передати її за кордон для публікації» [Марченко 1994, с. 128]. В умовах тотального панування імперської ідеології щодо «злиття націй і зникнення мов» важливим завданням стало захищати на всіх можливих рівнях права української мови.

Те, що характер сприйняття абсурдної дійсності тяжитиме до іронічних саморефлексій, заявлено на початку творчої дороги письменника. Оприявнюючи у статті «Те, чого я не встиг сказати» (1975) свої громадянські і творчі імпульси, В. Марченко наголошував: «Спонукувала мене, мов іронія, безжална національна кривда» [Марченко 1994, с. 118]. Іронічний і самоіронічний характер автора виказують розсипані в листах до рідних «перчинки»–«смішинки», які поза будь-якими сумнівами були виявом неусвідомленої вітальної сили: «а настрої свій тонізую за допомогою гумору» [Марченко 1994, с. 75], «в мене гумористичний настрій не зникає» [Марченко 1994, с. 109], «добре, коли воно регочеться» [Марченко 1994, с. 109], «регочемось потроху» [Марченко 1994, с. 161], «гумором я просякнутий до мозку кісток» [Марченко 1994, с. 214], «здається, роблюсь саркастичним з іронічного» [Марченко 1994, с. 285]. Не чужими для В. Марченка були й інтонації самокпинів, якими він прагнув «перезавантажити» неминучі удари долі: «Здатність пореготати з питомою, власною, так би мовити, манери поведінки настільки прикрашає життя, що я себе без оної й не уявляю» [Марченко 1994, с. 214]. А загалом і як людині, і як митцю, йому імпонувала та філософема, яку у свій час ословила Ліна Костенко: «Іронія – це блискавка ума, / котра освітить всі глибини смислу» [Костенко 1989, с. 112]. Коли Марченко говорить про КПРС як «візерунок цнот» [Марченко 1994, с. 7], «давні добрі часи культу» [Марченко 1994, с. 9], «благодійних чекістів» [Марченко 1994, с. 112], «титана радянської прози Збанацького» [Марченко 1994, с. 145], «гуманіста і поборника прав людини Сталіна» [Марченко 1994, с. 366], «Хрущовські амністійні щедроти» [Марченко 1994, с. 370], читач розуміє, що все сказане має протилежний зміст.

Стаття «За параваном ідейності» [Марченко 1994, с. 6–15] є реакцією на розтиражовані «здобутки» української літератури епохи соцреалізму. Як відомо, іронія впливає із зіставлення уявного і дійсного змісту слова. Із притаманним лише йому гумором В. Марченко говорить про «надшкідливі книжки В. Винниченка, М. Хвильового», М. Грушевського, Д. Яворницького, М. Крип'якевича, «помилкові твори Івана Франка, Лесі Українки», а далі, як альтернативні їм – правильні, введені в канон, перекладені мовами братніх республік і соціалістичних країн твори сучасних авторів. Насиченість тексту іронією посилює внутрішню конфліктність висловленого: «Здавалося б, коли вилучено з обігу надшкідливі книжки В. Винниченка, М. Хвильового, заборонено історичні видання М. Грушевського, Д. Яворницького, М. Крип'якевича, не згадуються помилкові твори Івана Франка, Лесі Українки, здійснено старанну чистку українського музичного й образотворчого мистецтва, витято під корінь *небезпечне коріння крамоли*, – мусить настати жаданий час духовного супокою, що сприятиме буянню комуністичної культури» (Виділення курсивом автора) [Марченко 1994, с. 6]. Далі іронія талановито поєднується з лобовою сатиричною характеристикою «досягнень» української літератури, твореної письменницькими кадрами сталінського гарту.

Знаменита Марченківська іронія була синтезована тенденційністю творів М. Нагнибіди, Ю. Збанацького, В. Козаченка, удостоєних Шевченківської премії. Непогамовні претензії цих письменників на статус живих класиків і їхня реальна роль в літературі були в очевидному конфлікті між собою. Загальний іронічний тон викладу в статті «За параваном ідейності» [Марченко 1994, с. 6–15] не шкодить добору і вправному аналізу фактів, що характеризують «творчий доробок» цих проповідників комуністичної ортодоксії. Іронічний дискредитації піддані книжки «На полі битви» Нагнибіди і «Біла пляма» Козаченка. Дотепно і дошкульно молодий учений розкриває інтелектуальну і моральну неспроможність цих опусів. Критичний сміх В. Марченка спрямований проти таких культивованих в радянській літературі тем, як комуністичне будівництво, любов народу до вождя, братня дружба народів, злиття націй тощо. Авторська іронічна характеристика аналізованих книжок поєднується з цитуванням окремих фрагментів оригіналу, в результаті зримо постає фальш, штучність письменницьких концепцій, спрямованих на утвердження імперської ідеології. Примітним для автора публіцистичної статті є той епізод «Білої плями» Козаченка [Марченко 1994, с. 12], де герой-росіянин при знайомстві відрекомендувався українцям як Олександр Сапожников і тут же додав, що можна і «Сашко Чоботаренко» [Марченко 1994, с. 12]. В. Марченко іронічно констатує не лише «творчу знахідку письменника», а й «перспективну» концепцію зміни українського прізвища на російське і навпаки. Ця «безболісна» трансформація прізвищ та імен була вельми показовою в контексті політики національної інтегрованості України під компартійним керів-

ництвом. Глузуючи з вірогідданських ідей, В. Марченко зазначає: «Неважно після цього зробити висновок, що росіяни, які приїждять зараз на нашу землю, по одруженню з українськими дівчатами також хутко стануть найсправжніми «хахлами» [Марченко 1994, с. 12]. Наслідки цієї соціальної міфотворчості в українській радянській культурі, за оцінкою автора, не забарилися: «За всю історію свого розвитку українська література ніколи не знала такої кількості нищих письменників, як тепер» [Марченко 1994, с. 6].

У межах тексту статті надібуємо класичні зразки стьобу, тобто такого способу «художнього мовлення, котрий, імітуючи передачу інформації, насправді виступає деструктивним щодо інформації чинником» [Плерома 1998, с. 105]. Як приклад, наведемо фрагмент аналізу повісті «Біла пляма» В. Козаченка: «Після стрибка з літака іспит на мужність першому довелось складати командирові. Як і годиться радянському керівникові, О. Сапожников вийшов з тої перевірки з честю. Само собою зрозуміло, перемогти труднощі йому допомагали прості люди, в чиїх душах палахкотіло почуття радянського патріотизму. Ось перша зустріч із селянами на окупованій території. Недовірою повняться очі в Микити та його бабці: «Раптом це не парашутист, а провокатор?» Але в серці старої радянської патріотки ворухнулась якась струна, і вона враз проймається довірою до незнайомого парашутиста. Бабця напоумляє онука відвести бійця куди слід. У правдивості його слів стареньку переконало й таємне посвідчення, яке призначалося спершу голові партизанського з'єднання та, зважаючи на винятковість ситуації, було показане розвідником у сільській хаті» [Марченко 1994, с. 12]. Це просторе цитування наочно демонструє уміння автора за маскою серйозності ховати глум. Відбиття у дзеркалі сміху вдавано серйозного, а насправді нудного твору веде до повної його профанації.

Ще одна технологія іронізування, до якої досить часто вдається В. Марченко, – це руйнування цілісної змістової структури з підкресленою акцентацією її позитивної складової. Так, ведучи мову про повну залежність письменницьких кадрів від напучувань Л. Брежнєва, М. Суслова, П. Шелеста, від «сакрального» змісту партійних постанов і декларацій, автор знущально резюмує: «Звісно, і в Шекспіра всі сюжети були запозичені...» [Марченко 1994, с. 11]. Або, в іншому випадку, коментуючи зміст лжепоетичної збірки М. Нагнибіди, він виокремлює вірш «Перше кохання», і, «наладнавшись виявити наприкінці вірша другу половину формули Коля +», несподівано для себе відкриває, що «предметом пристрасті палкої було Запоріжжя, «збудоване руками юности місто моє» [Марченко 1994, с. 125]. Іронічний ефект посилюється в результаті пов'язування в одному тексті понять із різних культурно-історичних епох. Розповіді про мартени і домни як причину сердечних терзань одіозного поета, В. Марченко завершує умовиводом: «Звичайно, не скажеш, що після освідчень Нагнибіди Беатріче у Петрарки, або Лаура у Данте відійшли в тінь, але те, що в них

з'явилася грізна суперниця – незаперечно» [Марченко 1994, с. 125].

Автор статті дуже добре усвідомлював загрози від письма, яке що далі то більше втрачало відчуття реальності, славлячи ідею злиття націй, дружбу народів і засуджуючи український націоналізм. Водночас він розумів, що сміх, як одна з головних естетичних категорій, здатен знешкодити ці загрози. Відтак амплітуда іронічного заперечення соцреалістичного дискурсу в публіцистиці В. Марченка досить значна: від стьобу над клішованими фабулами – до відвертого глузування з конкретних носіїв цієї псевдоестетики. І тут є підстави говорити про неперевитий вияв спадкоємності і тягlosti сміхової культури, яка в Україні бере початок від фольклору, І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя.

Джерелом іронії практично завжди виступає автор-оповідач, який протиставляє свою іронічну риторіку абсурдним, аномальним ідеологемам влади. Іронічна руйнація відображеної псевдорéalності здійснюється як результат співвіднесення фабульного стрижня оповіді й потужних підводних течій мовленого. В умовах тотального панування імперської ідеології щодо «злиття націй» для В. Марченка поглиблене значення мав захист української мови. Ця ідея постає ключовою у статтях «Київський діалог» і «Те, чого я не встиг сказати». Хоча В. Марченко і зауважує, що в пошуках адекватної форми викладу він опирається на середньовічні трактати, родовід обох статей доречно виводити ще з платонівських «Діалогів», у яких, як відомо, присутня знаменита сократівська іронія. І річ не лише у співзвучності назв конкретних творів. На переконання А. Лосєва, Сократ «за допомогою своєї іронії активно втручається в людське життя, прагне активно змінювати його і свідомо удосконалювати у певному напрямі» [Лосєв 1994, с. 78]. І тут можна заважати конкретні елементи «сократичного начала» в позиції В. Марченка. Спільність В. Марченка із Сократом убачається і в тому, що суддівські колеги античного та радянського часів однаково внесли смертні вироки носіям іронічного світогляду: Сократу – у прямому сенсі цього слова, а важкохворому на нирки В. Марченку – у вигляді десяти років особливого режиму і п'яти років заслання.

Іронія, як протидія дисгармонійному довкіллю, наскрізно пронизує публіцистику українського дисидента. Зараз важко стверджувати, наскільки тонко спостеріг опонент В. Марченка загальний іронічний тон викладу, але його дуже добре помічає сучасний читач, який має досвід осмислення таких понять, як «націоналізм», «інтернаціоналізм», «національна приналежність» тощо.

Супротивником автора виступає його одноліток – зрусифікований киянин Алік, до якого оповідач попри все ставиться з повагою, вважаючи його достойним тієї форми дискусії, яку в XVII ст. вели автори української полемічної літератури. Простір для діалогу створений у трикутнику таких ключових значень, як «моя мова, мій народ, моя батьківщина» [Марченко 1994, с. 16]. «Київський діалог» укладено за зразком драматичного дійства в тала-

новитій п'єсі, коли на кону начебто нічого значного і не відбувається, просто розмовляють собі дійові особи, та й усе. Однак десь за лаштунками у гру включаються значні драматичні потрясіння, натяк на які містить епіграф, узятий із перської притчі:

— Куди ти йдеш, лелеко?

— З тобою.

— А що їстимеш?

— Тебе [Марченко 1994, с. 16].

Головний імператив Аліка, адепта російсько-радянської ідентичності, сформульований чітко і однозначно: «Я вірю у відмирання мов, і наша дійсність є її унаочненням. Мільйони українців уже перейшли на російську, мине трохи часу – заговорять нею й решта» [Марченко 1994, с. 118]. Навівши в оборону української мови цілу низку переконливих фактів, за допомогою іронії В. Марченко піддає руйнуванню владну риторичку, не залишаючи у «теорії прогресивності відмирання мов» [Марченко 1994, с. 119] каменя на камені. У власних висловлюваннях він використовує мовні звороти свого візаві, і ці чужорідні штампи і кліше посилюють іронічний ефект: за маскувальними пластами чужого слова криється його послідовне заперечення. Своєї найвищої точки дискредитація одіозної риторички досягає тоді, коли в іронічний авторський монолог проникає елемент інвективи: «Авжеж, коли в музеї Шевченка перекладачка з «Інтуристу» каже болгарам, що Кобзар «великий русский поэт», то це – вияв щирого братерства, радянського інтернаціоналізму. На зауваження про те, що віднесення Шевченка до російського письменства і його приналежність українському народові є речі далеко не тотожні, вона вибухає гнівним обуренням, звинувачує в буржуазному націоналізмі. Ця екскурсовод либонь солідарна з тобою? Бо ж дбає за єдність, а не розрізнення, прагне спокою й цілісності, а не непотрібних констатацій про національну приналежність» [Марченко 1994, с. 18].

Розвінчуючи сусловську теорію злиття націй і відмирання мов, В. Марченко надзвичайно вміло веде полеміку. Як правило, свої контраргументи він подає у формі зростаючої градації: від позірної згоди – до різкого оскарження. Так, відносно невинна іронія у формі удаваної згоди на початку тиради («Що ж до теорії прогресивності відмирання мов, так тут я можу з тобою погодитися. Дійсно, нехай

відмирають задля прогресу» [Марченко 1994, с. 119]) насправді стає своєрідною вихідною позицією для наступної атаки проти ворожої теорії: «Але чому така вузька перспектива, чому дискримінувати росіян? Як інтернаціоналізм, так для всіх» [Марченко 1994, с. 119]. Комізм наступних речень побудований на абсурді як логічного, так і ментального планів: «Нумо цілим Союзом заходимося переймати мову, скажімо, братнього китайського народу. Їх, як не є, – мільярд, комуністи. Ну, там трохи з нашою партією не згодні, але колись-таки помиримось. А зате як тоді гарно буде, всі розмовляють однією китайською мовою: і українці, й білоруси, і росіяни. Стане в нас єдина могутня держава. Серце її буде в Пекіні. Присягнемось в дружбі великому китайському народові, що визволив із вічного рабства, врятував, просвітив та ще там що» [Марченко 1994, с. 119]. Логіка розвитку теми примусила автора використати прийом своєрідного публіцистичного пуанта, що завершує семантичну градацію: «Не без того: знайдуться, мабуть, і серед росіян людинонависники, горлорізи, організують націоналістичні банди, яку-небудь РПА. Але це, як двічі по два, ясно, – вони захищатимуть інтереси світової реакції, а в інтересах їхнього власного народу запровадити «общепонятный язык». З незвички великороси трохи помучаться, та дарма – обтешуться» [Марченко 1994, с. 119]. Як тут не погодитися зі спостереженням Р. Семківа, що іронія є означником «свободи, і перш за все свободи творчої» [Семків 2004, с. 3].

Висновки. Хоча трагічні обставини життя, до болю коротка життєва дорога і не сприяли виявленню на повну силу письменницького обдарування В. Марченка, він усе ж зумів відбутися як талановитий публіцист. Будучи чітко спрямованою проти філософії тоталітаризму, колоніальної ідеології, васальної залежності України від Росії, його публіцистика наближала неминучу агонію системи. Іронія у В. Марченка – це передусім його світоглядна позиція, а вже потім – складова поетики публіцистичного тексту. Іронія засвідчила здатність двадцятип'ятилітнього юнака відокремити себе від системи, виступити «проти цілої імперії брехні» [Марченко 1994, с. 170], явити Україні й цілому світові аристократизм духу і героїчність чину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
2. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2001. 300 с.
3. Лосев А. История античной эстетики. Сократ. Платон. Аристотель. Москва: Ладомир, 1994. 716 с.
4. Марченко В. Листи до матері з неволі / упоряд. Н. Марченко. Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. 500 с.
5. Марченко В. Творчість і життя / упоряд.: Н. Смужаниця-Марченко, Н. Кочан. Київ: Сфера, Дух і Літера, 2001. 536 с.
6. Повернення деміургів / Плерома 3'98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 288 с.
7. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників). Київ: Смолоскип, 2016. 488 с.
8. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 135 с.

9. Шевчук В. Один із юнаків вогненної печі // Марченко В. Творчість і життя / упоряд.: Н. Смузжаниця-Марченко, Н. Кочан. Київ: Сфера, Дух і Літера, 2001. С. 521–535.

REFERENCES

1. Kostenko L. (1989) Vybrane [Selected]. Kyiv: Dnipro. 559 s. [in Ukrainian].
2. Kotsiubynska M. (2001) «Zafiksovane i netlinne». Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [«Fixed and incorruptible». Reflections about the epistolary creativity]. Kyiv: Dukh i Litera. 300 s. [in Ukrainian].
3. Losev A. (1994) Ystoryia antychnoi estetyky. Sokrat. Platon. Arystotel [The history of ancient aesthetics. Socrates. Platon. Aristotle]. Moskva: Ladomyr. 716 s. [in Russian].
4. Marchenko V. (1994) Lysty do materi z nevoli [The letters to mother from captivity] / uporiad. N. Marchenko. Kyiv: Fundatsiia im. O. Olzhycha. 500 s. [in Ukrainian].
5. Marchenko V. (2001) Tvorchist i zhyttia [Creativity and life] / uporiad.: N. Smuzhanytsia-Marchenko, N. Kochan. Kyiv: Sfera, Dukh i Litera. 536 s. [in Ukrainian].
6. Povernennia demiurhiviu (1998) Pleroma 3'98. Mala ukrainska entsyklopediia aktualnoi literatury [A small Ukrainian encyclopedia of current literature]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. 288 s. [in Ukrainian].
7. Rarytskyi O. (2016) Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv) [Scores of text and spirit (The documentary prose of Ukrainian Sixties)]. Kyiv: Smoloskyp. 488 s. [in Ukrainian].
8. Semkiv R. (2004) Ironichna struktura: typy ironii v khudozhnii literaturi [Ironical structure: types of irony in fiction]. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia». 135 s. [in Ukrainian].
9. Shevchuk V. (2001) Odyn iz yunakiv vohnennoi pechi [One of the young men of the fiery furnace]. Marchenko V. Tvorchist i zhyttia / uporiad.: N. Smuzhanytsia-Marchenko, N. Kochan. Kyiv: Sfera, Dukh i Litera. S. 521–535. [in Ukrainian].

IRONY «IN THE CONDITIONS OF BLOCKED CULTURE»: PUBLICISTIC BY VALERIY MARCHENKO AS A SYSTEM CHALLENGE

Abstract. The article explores V. Marchenko's journalism, which demonstrates an ironic detachment from Soviet ideology. Based on the analysis of the author's early articles, the most conceptually significant technologies of irony were identified and outlined. The author's critical laughter is directed against topics cultivated in Soviet literature such as communist construction, people's love for a leader, brotherly friendship of peoples, the amalgamation of nations and more. The source of irony is almost always the author-narrator, who contrasts his ironic rhetoric with absurd, anomalous ideologues of power. V. Marchenko's symbol of faith is his Ukraine, so the strategy of ironic thought is driven primarily by the author's national position. Ironically, as a counterbalance to the disharmonious environment, it pervades the Ukrainian dissident's journalism. Now it is difficult to say how subtly Marchenko's opponent observed the overall ironic tone of the statement, but he is very well noticed by the modern reader who has experience of understanding such concepts as «nationalism», «internationalism», «nationality» and so on. Although the tragic circumstances of life, the painful short journey of life, did not contribute to the full recognition of V. Marchenko's writing talent, he still managed to emerge as a talented publicist. Being clearly directed against the philosophy of totalitarianism, colonial ideology, the vassal dependence of Ukraine on Russia, his journalism brought the inevitable agony of the system closer. The irony testified to the twenty-five-year-old's ability to separate himself from the system, to stand against the «whole empire of lies», to show Ukraine and the world the aristocracy of spirit and heroism. It is proved that V. Marchenko's irony is the first and foremost his outlook, and only then – a component of the poetics of the journalistic text.

Keywords: irony, banter, Aesopian language, ironic technologies, power rhetoric, totalitarianism.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Насмінчук І., 2019 р.

Ірина Насмінчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3623-387X>

Iryna Nasminchuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Kamyanets-Podilskyi National Ivan Ohiyenko University, Kamyanets-Podilskyi, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3623-387X>

ОКСЮМОРОНІСТИЧНИЙ СИМБІОЗ: ЧИ ІСНУЄ ІНВЕСТИГЕЙТОРНА ДЖИНСА?

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070:82-92:347.938+316.776.4

DOI: 10.24144/ISSN 2663-6840/2019.2(42).209–213.

Стекольников В. Оксюмороністичний симбіоз: чи існує інвестигейторна джинса?; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто особливості інвестигейторних текстів з погляду замовності. Проаналізовано складові розслідування: тематика, головні герої, «бедгай», джерела інформації, докази в розрізі джинсових характеристик.

Закцентовано увагу на амбівалентності конвергенції апріорної рецепції розслідувальних матеріалів південного регіону. Досліджено якісний інвестигейторний сторітелінг у форматі «4Д» (дії, дати, деталі, діалоги) у дуальному співвіднесенні із комерційною, політичною та іміджевою джинсою.

Ключові слова: журналістське розслідування, інвестигейторний текст, сторітелінг, джинса, апріорна рецепція.

Постановка проблеми. Наукові соціологічні дослідження доводять, що історії більш ефективні, ніж простий виклад фактів, зокрема користуються попитом у потенційної аудиторії розслідувальні сторітелінги. Як правило, не хеткуючи журналістськими стандартами, за допомогою якісної аналітики історій своїх героїв, інвестигейтори можуть допомогти аудиторії глибше розібратися з причинами та наслідками різних соціальних, політичних, економічних проблем, влучно, використовуючи яскраві лонгриди та цікаві кути сторітелінгів, проілюструвати складні процеси, показати шляхи вирішення та перешкоди, які виникають на шляху героїв. Та чи дійсно сьогоденні інвестигейторні герої та антигерої відповідають усім постулатам професійної етики, об'єктивності, правдивості журналістської текстотворчості?

Проаналізувавши ряд досліджень [Глушко 2008, с. 17; Тертичний 2002, с. 44; Шостак 2001, с. 78] із цієї проблеми, можна впевнено стверджувати, що теоретики побічно торкалися цього питання, натомість практики – повсякчас розвінчують міфологічні інвестигейторні сторітелінги один одного. Перш за все це спричинене замовністю, або, делікатніше скажемо, кутом подання, журналістським баченням проблеми. А по-друге, замовчуванням деталей одних обставин та «демонстрацією» інших.

Мета статті – дослідити джинсове підгрунтя журналістського розслідування, проаналізувавши структурні, змістові, формотворчі компоненти інвестигейторного дослідження.

Аналіз досліджень. Вивчення проблеми спирається на досягнення з теорії комунікації у працях: С. Корконосенко [Корконосенко 2010, с. 97], О. Тертичного [Тертичний 2002, с. 218], В. Різуна [Ризун 2003, с. 51], М. Кіма [Ким 2004, с. 123]. Інструментарій та стратегічні тактики журналістського розслідування схарактеризовані в працях О. Глушка [Глушко 2008, с. 59], О. Константинова [Константинов 2001, с. 242], Ж. Мурикана [Мурикан 2001, с. 67], Дж. Віллмена [Уиллмен 1998, с. 34]. Проблема створення якісних лонгридів, сторітелінгів, інфографіку журналістському розслідуванню перебуває в полі

зору таких медіаспеціалістів: В. Пулі [Пуля 2015, с. 44], О. Колісниченка [Колісниченко 2015, с. 171], Л. Шестьоркіної [Шестеркина 2016, с. 83].

Виклад основного матеріалу. Значна частина аудиторії судить про інвестигейторний матеріал за його дієвістю. Як часто потенційний інформаційний споживач переконується, що публікація має реальний результат, що журналістське розслідування допомогло усунути недолік, так зростає авторитет інвестигейтора та платформи, де оприлюднено матеріал.

Узагалі дійова перетворювальна сила журналіста-розслідувача ні в кого не викликає сумніву. Але результативність публікацій знаходить свій вияв не тільки у сфері негативних явищ і фактів. Розслідування допомагає аудиторії у її виробничих, громадських і особистих справах. Залежно від ступеня цієї «участі» формується і ставлення читача до інвестигейтора.

Розслідування подекуди допомагає: прийняти правильне рішення; зробити важливий крок суспільно-побутовому житті; переконати кого-небудь у своїй правоті; визнати свою помилку; подолати сумнів, змінити свої погляди [Москаленко 1998, с. 198].

Тобто авторитет інвестигейтора як виразника і повноважного представника громадської думки, її переконлива могутність виявляються на боці того, чия поведінка, позиція, судження й оцінки більше відповідають суспільним інтересам, нормам і принципам моралі, загальнолюдським цінностям, об'єктивній логіці життя. У зв'язку з цим дуже гостро постає питання про соціальну відповідальність інвестигейтора [Ходаківський 2011, с. 551].

Саме тому в статті ми порушуємо питання інвестигейторної джинси, такого собі оксюмороністичного поєднання. Що у своїй суті не повинно існувати у мас-медіа взагалі та у свідомості професійного журналіста-інвестигейтора зокрема.

Оскільки і принципи журналістської творчості, й етичні кодекси журналіста сповідують чесне, справедливе, неупереджене, об'єктивне подання фактів. Деталізуємо, 'оксюморон' (oxus – дотепний, togos – безглуздий) – засіб образності, у якому поєд-

нуються два слова чи поняття, що їх, на перший погляд, можна вважати діаметрально протилежними, логічно несумісними. Проте за їхньою допомогою утворюється нова, складна, якоюсь мірою суперечлива, проте несприйнятливо-сприйнятна яскрава думка, створюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект [Святовец 2003, с. 36].

Інвестигейтор та сенсація, честь видання, порушення прав людини, і як наслідок, дезінформація суспільства, – це ті проблеми, що постійно потребують уваги в розрізі правдивої розслідувальної журналістики. У професійному середовищі поступово змінюється ставлення до способів отримання інформації, способів перетворення факту в причину для розслідування. Етичні кодекси та хартії мають попереджувати небажані дії журналістів, які псують репутацію професії загалом, проте ними гребують.

Так, у інвестигейторних матеріалах натрапляємо на [Шостак 2001, с. 150]:

– «спотворення» фактів, слів, подій за рахунок металогічного заголовку, недоречного коментаря, замовчування обставин;

– «вторгнення» – не професійна робота із «особистими» даними, «копирсання у брудній білизні» «бедгая» та «головного героя».

– «привласнення» права висловлювати думку за інших, авторська інтерпретація слів та роздумів героїв розслідування.

Зміна смислу висловлювання джерела – не лише суттєвий етико-професійний концепт, ай показник дилетантства чи, все ж таки, джинсовості матеріалу? Штучна зневага обставинами розмови, інтерв'ю, небажання розуміти підтекст висловлюваного, дослухатися до інтонації призводять до того ефекту, який необхідний інвестигейтору. А відтак, основне завдання журналіста розслідувача втрачає свою цінність як для журналістського жанру, так і для сприйняття аудиторією.

Засоби масової інформації будь-якого типу дуже часто є майданчиками для конкретних осіб, що є їх власниками, аби транслювати вигідні для себе інформаційні повідомлення. Не лише використовують особливий кут подачі для подій новинарного, репортажного характеру, а й інвестигейторного.

‘Джинса’ – це журналістський матеріал, що спрямований на створення позитивного іміджу або ж опозиційно замовленого негативного іміджу конкретного об'єкта. ‘Політична джинса’ – замовниками її є політичні партії, окремі політики, за допомогою таких матеріалів ці особи намагаються підвищити свій рейтинг. ‘Іміджева джинса’ – матеріали, замовниками яких є благодійні фонди, релігійні структури та державні органи. Такі матеріали можуть не бути прямо пов'язані з політичною чи економічною вигодою, вони підтримують соціальний рейтинг та впізнаваність таких структур. ‘Комерційна джинса’ – замовниками цього типу джинси є комерційні компанії, і спрямована вона на просування певного товару, послуги чи самої фірми для збільшення доходів компанії. До цього типу джинси також можна віднести матеріали не якоїсь певної компанії, а групи компаній, які спрямовані на ухвалення або ж не ухвалення

певних державних рішень [Голуб 2016, с 73].

Штучність викривальних методів повсякчас трапляється на різних медіаплатформах. Якщо початок вдався завдяки викривальній початковій інформації, то інвестигейтор, який працює в цьому напрямку, має у своєму розпорядженні три схеми, у сенсі операбельної моделі аналізу [Тюрин; Чепурний]:

– «відомий аспект розслідування» – «за лаштунками». Таким чином наявна інформація подається крізь призму відомого аспекту проблеми, тим самим скоріш приховуючи самі факти та мотиви головних антагоніста та протагоніста розслідування. Тобто інвестигейтор не встановлює те, що відбувалося справді «за лаштунками», а сам наводить висновки стосовно смислового зв'язку (розкриття мотивів, відносини між різними особами, причетними до справи). Не професійно поданий кут проблеми може зробити «з мухи слона» або ж ставити собі за мету «психологічне навіювання»;

– «айсберг». Наявна конкретна інформація, проблема, яку інвестигейтор тлумачить на основі власних фахових знань, переконань або замовності. Спочатку існує лише вершина айсбергу, а що знаходиться під водою, тобто з якого кута та з якою кількістю фактів буде подано матеріал, залежить від інвестигейтора, у нашому випадку, ще й від мети оприлюднення розслідування.

– «симптом і хвороба». Наявна інформація розуміється як прояв симптомів, які означають щось набагато важливіше. Подібно до того, як температура свідчить про хворобу, так і журналіст-інвестигейтор шукає, збирає інформацію, аби скласти картину хвороби: дії індивідів розуміються і представляються, як результат чи прояв соціальних процесів. Проте варто розуміти, що в сьогоденному світі, як температура свідчить про різні хвороби, проте їх не завжди фахово визначають, так і розслідування гострих симптомних проблем може бути штучно діагностовано як причини тих, а не інших обставин. Цей вид підходить якнайкраще до соціальних подій, наприклад, поведження із іноземцями, біженцями, ВПО.

В основі кожної з трьох схем лежить конкретна підозра, яка є відправним пунктом. У подальших кроках інвестигейтор встановлює якнайтісніший зв'язок між фактами шляхом вивчення матеріалу й опитувань, аналізуючи матеріал, зібраний в архівах, в установах, на підприємствах та наданий фахівцями, інсайдерами і дійовими особами, «бедгаєм», а також вивчаючи осіб, яких слід опитати, та їхні ролі.

Усе залишається пов'язаним, журналіст не розмежує дії від дійових осіб, а встановлює зв'язки, які мають викривальний характер, проте носять джинсовий характер. Жодні розрізнені твердження і висловлювання, якими би сенсаційними вони не були, не свідчать про гарну роботу, як і високоточний, але ізольований переказ невідомої до того часу деталі події – викривальний пошук і збір інформації є успішними лише тоді, коли перед очима реципієнта-споживача поступово піднімається завіса, і він може в повну силу пережити відчуття

дійових осіб і зрозуміти гру, тобто може усе побачити [Тертичний 2002, с. 48]. Але нехтуючи честю професії інвестигейтора, журналіст подає саме той кут, який необхідно подати. Зокрема про це свідчить купа матеріалів про різних діячів, які на своїх медіаплатформах дають можливості для викриття інших, а згодом, як правило при зміні вектору влади, їх викривають наступники.

Під час викривального збору інформації джінсові інвестигейтори нехтують етичними принципами журналістівта, як правило, конфіденційний характер багатьох бесід, аби надати емоційності фактам, подають дослівно (гнівну тираду розлюченого підприємця, зворушливу історію безхатька...).

Після Уторгейтської справи деякі журналісти і репортери мріють про те, щоб колись зустріти «Хрипуна» («depthroat») і завдяки великій викривальній історії здобути собі журналістську славу. Тому що Уторгейтська справа була випадком, який відповідав американським традиціям не лише з політичної точки зору, а й стосовно розуміння журналістами своєї ролі й інвестигативних методів пошуку і збирання інформації, які не всюди визнаються прийнятними [Халлер 2006, с. 113].

Якісний інвестигейторний сторітелінг, як правило, можна побудувати, відштовхуючись від формату «4Д» (дії, дати, деталі, діалоги). Будь-який інвестигейторний сторітелінг складається з логічно викладених дій та подій, які відбувалися з героями та героїнями розслідування без тональності замовності, емоцій, проте самі емоції не називаються, фактажу, проте дії героїв не оцінюються. Ніяк і ніколи не використовується перелік назв емоцій, оцінних суджень, абстрактних термінів.

Дати повинні йти послідовно та не суперечити одна одній. Нагромадження дат не повинно бути. Якщо не стоїть мета заплутати аудиторію.

Деталі повинні обов'язково бути якісними, а не пікантними й обов'язково підтверджені різними джерелами. Якщо деталі лише викликають емоції, то присутній елемент замовності.

Помітним фактором інвестигейторної джінси є професійне «виготовлення купюр», компіляція. Як результат, при компіляції змінюється загальний зміст, у пропуску питань чи відповідей, їх скороченні чи збільшенні. Текст ставиться у двоякому розумінні аудиторією обставин, причин, мотивів. Ніби природні, а тому найнебезпечніші інтерпретації мови героїв, як позитивних, так і негативних.

Шляхом власного дослідження авторським методом «експериментально-практичної соціотриади» можемо вивести основні характеристики текстів, яким притаманні риси інвестигейторної джінси:

1. Якщо у розслідуванні використано без додаткової перевірки інформацію, яка надана організаціями для усіх ЗМІ.

2. Якщо інвестигейтор виносить вирок героям без судочинства, звинувачує сам.

3. Зловживає різкими словами: характерними, епітетами (дурний, фашист, непрофесіонал, бандит тощо); словами-натяками на несумісність професії з моральними якостями людини.

4. Якщо інвестигейтор у своєму тексті залишив без роз'яснень та додаткової інформації слова опантів, що мають серйозні звинувачення та образи.

5. Якщо інвестигейтор смакує деталі біди, лиха, злочину.

6. Якщо без поваги ставиться до незалежності, добробуту, права приватності та інших прав усіх людей.

7. Дає моральну оцінку героям свого розслідування.

8. Відчутний тон «переможних реляцій».

9. Факти залишені без коментаря та пояснення.

10. Мотивація конфронтацією «двох прав» – права на приватне життя та права аудиторії знати важливі для неї новини.

Таким чином, знаючи ідейно-тематичні уподобання інвестигейторів різних медіаплатформ, можна з певністю розпізнати в них джінсу. Зокрема такі характеристики практично завжди вказують на замовність матеріалу:

– матеріали просувають певні законопроекти, що необхідні виробникам певних товарів чи послуг, або ж нівелюють законопроекти, що їм зашкодять;

– матеріали пропагують ідею, яка стимулює вживання певних товарів чи послуг;

– матеріал висвітлює наміри політика, що наразі не підтверджені дією;

– серія матеріалів присвячена одному політику або політичній силі, більшість матеріалів не є суспільно важливими, можуть бути як позитивного, так і негативного характеру;

– у матеріалі безпідставно акцентується увага лише на позитивних або негативних характеристиках суб'єкта;

– матеріали пропагують певну ідею, що засобами маніпуляції навіюється аудиторії [Голуб 2006, с. 75].

«Тиранія, авторитаризм, брехня і маніпуляція, – як зазначає А. Москаленко, – починається тоді, коли пригноблюється людська думка, коли обмежується право людини вільно висловлюватися, без страху. Ці форми обмежування, звичайно, зводяться насамперед до намагань встановити контроль над органами мас-медіа або з боку керівної еліти, або з боку політичних сил, які намагаються силовими методами перебрати владу... Це, зокрема, стосується країни, в якій відсутня система диференціювання та чіткого визначення повноважень трьох гілок влади, чим характерні країни, що скинули з себе репресивні кайдани тоталітаризму та стали на шлях становлення відкритого, громадянського, демократичного суспільства» [Москаленко 1998, с. 201].

Висновки. Журналістика розслідувань у сучасних умовах відіграє ключову роль. Вона має перетворитися з інструмента масової мобілізації суспільних верств на неформальний чинник громадського контролю, який здійснюється вільно та незалежно, без втручання будь-якої політичної сили чи урядової установи. І наукові дослідження та інвестигейторні розслідування повинні стояти на захисті справжньої журналістики, сповідувати її принципи, етичні кодекси, аби й надалі залиша-

тися «четвертою владою» та мірилом чесності і справедливості.

У своїй діяльності інвестигейтори не повинні «прислужуватися» власникам медіаплатформ. Повинні позбавитися у своїх публікаціях спотворення фактів та подання розслідувального матеріалу під «пікантним соусом», авторської інтерпретації слів, а не цитації джерел інформації. Зміна смислу висловлювання джерела – не лише суттєвий етико-

професійний концепт, а й показник дилетантства чи все ж таки джинсовості матеріалу.

Парадоксально, але факт: можна наступна команда як політиків, так і журналістів розслідують «темні справи» попередників. Тому, на нашу думку, аби закінчила своє існування інвестигейторнаджинса, виконавча та «четверта» влади повинні працювати в єдиному ключі, хоча б у розрізі активної, ефектної та дієвої співпраці розслідувачів та слідчих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глушко О.К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика: навч. посіб. Київ: Арістей, 2008. 144 с.
2. Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста: практич. посіб. Київ: ТОВ «Софія-А», 2016. 184 с.
3. Журналистское расследование: история метода и современная практика / под ред. А.Д. Константинова. Санкт-Петербург: «Нева», 2001. 383 с.
4. Ким М. Н. Жанры современной журналистики. Санкт-Петербург: Издательство Михайлова В.А., 2004. 355 с.
5. Колесниченко А. В. Длинные тексты (лонгриды) в современной российской прессе. *Медиаскоп*. 2015. №1. С. 171.
6. Корконосенко С. Г. Свобода личности в массовой коммуникации /С.Г. Корконосенко, М.Е. Кудрявцева, П.А. Слуцкий; под.ред. проф. С.Г. Корконосенко. Санкт-Петербург: ЛЕТИ, 2010. 307 с.
7. Москаленко А. Теорія журналістики. Київ: Експрес-об'ява, 1998. 334 с.
8. Мурикан Ж. Журналистское расследование. Киев, 2001. 74 с.
9. Пуля В. Как создать мультимедийный лонгрид? *Журналист*. 2015. № 2. С. 44–45.
10. Різун В. В. Маси: Текстилекцій. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 118 с.
11. Святовец В. Ф. Словник образотворчих засобів. Тропи та стилістичні фігури. Київ: Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 178 с.
12. Тертичний А.А. Расследовательская журналистика. Москва: Аспект Пресс, 2002. 384 с.
13. Уиллмен. Дж. Журналистское расследование. Журналистские расследования: современные методы и техника. Москва: Виоланта, 1998. 123 с.
14. Универсальная журналистика / под ред. Л. П. Шестеркиной. Москва: Издательство «Аспект Пресс», 2016. 480 с.
15. Халлер Міхаель. Пошук і збір інформації : навч.посіб. / за заг. ред. В.Ф. Іванова та А. Коль. Київ: Академія української преси, 2006. 308 с.
16. Ходаківський Є.І., Богоявленська Ю.В., Грабар Т.П. Психологія управління. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 664 с.
17. Шостак М.И. Репортер: профессионализм и этика. Москва: РИП-холдинг, 2001. 165 с.
18. Тюрин А. Декларации николаевских нардепов: веб-сайт URL: <http://tr.mk.ua/category/investigation> (дата звернення: 15.09.2019).
19. Чепурный Я. На краю земли: веб-сайт URL: <http://nikcenter.org/inquests> (дата звернення: 10.09.2019).

REFERENCES

1. Hlushko O.K. (2008) Zhurnalistske rozsliduvannia: istoriia, teoriia, praktyka [Journalistic Investigation: History, Theory, Practice]. Aristei, Kyiv, 144 s. [in Ukrainian].
2. Holub O.P. (2016) Mediakompas: putivnyk profesiinoho zhurnalista [Mediacompass: A Guide for Professional Journalist]. TOV «Sofia-A», Kyiv, 184 s. [in Ukrainian].
3. Kim M.N. (2004) Zhanry sovremennoj zhurnalistiky [Genres of Modern Journalism]. Izdatelstvo Mihajlova V.A., Sankt-Peterburg, 355 s. [in Russian].
4. Kolesnichenko A. V. (2015), «Dlinnye teksty (longridy) v sovremennoj rossijskoj presse» [«Long Texts (Longreads) in the Modern Russian Press»]. *Mediaskop*, No 1. S. 171–173 [in Russian].
5. Konstantinov A.D. (2001) Zhurnalistskoe rassledovanie: istorija metoda i sovremennaja praktika [Journalistic Investigation: History of the Method and Current Practice]. Neva, Sankt-Peterburg, 383 s. [in Russian].
6. Korkonosenko S.G. (2010) Svoboda lichnosti v massovoj kommunikacii [Freedom of Personality in the Mass Communication]. LETI, Sankt-Peterburg, 307 s. [in Russian].
7. Moskalenko A. (1998) Teoriia zhurnalistyky [Theories of Journalism]. Ekspres-obiava, Kyiv, 334 s. [in Ukrainian].
8. Murikan Zh. (2001) Zhurnalistskoe rassledovanie [Journalistic Investigation], Kyiv, 74 s. [in Russian].
9. Pulja V. (2015) «Kak sozdat multimedijnyj longrid?» [«How to Create a Multimedia Longread?»]. *Zhurnalist*, No. 2. S. 44–45 [in Russian].
10. Rizun V.V. (2003) Masy [Masses]. VPTS «Kyivskiy universytet». Kyiv, 118 s. [in Ukrainian].

11. Sviatovets V.F. (2003) Slovnyk obrazotvorchykh zasobiv. Tropy ta stylistychni fihury [Glossary of Fine Art Means. Tropes and Stylistic Figures]. In-t zhurnalistyky KNU im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 178 s. [in Ukrainian].
12. Tertichnij A.A. (2002) Rassledovatel'skaja zhurnalistika [Investigative Journalism]. Aspekt Press, Moskva, 384 s. [in Russian].
13. Uillmen Dzh. (1998) Zhurnalist'skoe rassledovanie. Zhurnalist'skie rassledovanija: sovremennye metody i tehnika [Journalistic Investigation. Journalistic Investigations: Modern Strategies and Techniques]. Violanta, Moskva, 123 s. [in Russian].
14. Khaller Mikhael (2006) Poshuk i zbir informatsii: navch. posib. / za zah. red. V.F. Ivanova ta A. Kol. [Search and Collecting of Information]. Akademiia ukrainskoi presy. Kyiv. 308 s. [in Ukrainian].
15. Khodakivskiy Ye.L., Bohoiavlenska Yu.V., Hrabar T.P. (2011) Psykholohiia upravlinnia [Management Psychology]. Tsentri uchbovoi literatury. Kyiv, 664 s. [in Ukrainian].
16. Shesterkina L.P. (2016) Universal'naja zhurnalistika [Universal Journalism]. Aspekt Press. Moskva, 480 s. [in Russian].
17. Shostak M.Y. (2001) Reporter: professionalizm i etika [Reporter: Professionalism and Ethics]. RIP-kholdinh. Moskva, 165 s. [in Russian].
18. Tjurin A. «Deklaracii nikolaevskih nardepov» [Declarations of Mykolaiv people's deputies], available at: <http://rp.mk.ua/category/investigation>.
19. Chepurnyj Ja. «Na kraju zemli» [«On the edge of the earth»], available at: <http://nikcenter.org/inquests>.

OXYMORONIC SYMBIOSIS: DOES INVESTIGATIVE JEANS EXIST?

The problem of the professionalism of investigative journalists and the choice of the methods of searching, collecting and adequate evaluation is becoming crucial in Ukrainian media today. Responding to the challenges of time, in a new perspective, the problem of references to the sources of information, their security; verification of information, its authenticity and reliability has been considered.

The paper analyses the specific features of investigative texts from the point of view of making them to order. The components of investigation are studied: subject, main characters, *bad guy*, sources of information, evidence in the context of *jeans* characteristics.

Certain attention is paid to the ambivalence of the convergence of the a priori reception of Southern Ukraine region investigative materials. The originality of the concept of *taste enhancer* is outlined through the prism of artificial suspense.

The qualitative investigative storytelling in the format of *4D* (deeds, dates, details, dialogues) is studied in dual correlation with commercial, political and image *jeans*.

Responding to the challenges of the time, the problem of correct selection of the way of the investigative text presenting is considered from a new angle. The new information should interest the greatest number of readers: to affect their interests, relate to their lifestyle, everyday life, daily problems, or to surprise with the rarity, and the uniqueness of the fact. The way of presenting the investigation also depends on its type, and, accordingly, on the readership of the mass media.

The results of the scientific research will be relevant for the practical work of journalists, specialists of press services, experts in advertising and public relations, since efficient and active work with the informational dossier will help to avoid factual failures that may arise when creating investigative texts.

Keywords: journalistic investigation, investigative text, storytelling, jeans, apriori reception.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Стекольщикова В., 2019 р.

Валентина Стекольщикова – кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач кафедри журналістики Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика, Миколаїв, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2076-971X>

Valentyna Stiekolshchykova – Candidate of Social Communications, the Head of the Department of Journalism, Pylyp Orlyk International Classical University, Mykolayiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-2076-971X>

Володимир ТАРАСЮК

ТЕМАТИЧНО-ЖАНРОВИЙ ПОРТРЕТ РЕГІОНАЛЬНОГО
СПОРТИВНОГО САЙТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК: 070:796.08:004.738.1

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).214–217.

Тарасюк В. Тематично-жанровий портрет регіонального спортивного сайту; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті здійснено спробу проаналізувати закарпатський спортивний сайт «Оболок» у контексті тематичних і жанрових особливостей публікацій. На основі здійсненого аналізу представлено відповідний портрет названого інтернет-ресурсу.

Ключові слова: сайт, спорт, жанр, публікація, медіа.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток Інтернету й вагомий статус спорту як суспільної галузі, помножені на місцеві багаторічні традиції, призвели до розквіту (принаймні в кількісному вираженні) відповідних медіа на локальному рівні. Унаочненням сказаного є Закарпаття. Ця область, одна з найменших в Україні за чисельністю населення та з високим відсотком трудових мігрантів, має чимало таких спеціалізованих сайтів. Як і інші ЗМІ, представлені у всесвітній мережі, вони теж покликані «створювати цікавий, сучасний, інтерактивний онлайн-контент» [Гончаренко 2018]. Притому залишаються переважно тими традиційними медіа, для яких пріоритетною є функція інформування.

Сказане стосується, зокрема, інтернет-ресурсів «Оболок», «Закарпаття спортивне» і футбольної «Лобди» (*LOBDA – прим. авт.*). Крім того, пропонують сторінки крайові федерації (як, скажімо, Федерація футболу Закарпаття) та інші спортивні організації (до прикладу, місцеве відділення НОК України); чи в одній із соціальних мереж себе позиціонує управління молоді і спорту обласної державної адміністрації. І якщо врахувати, що в Ужгороді було засновано спеціалізовану газету-тижневик «Спорт тайм», а місцевий телеканал «Тиса-1» зусиллями власної спортивної редакції до недавнього реформування в Закарпатську регіональну філію Національної телекомпанії України взагалі мав три регулярні спортивні передачі (загальноспортивну, футбольну й оздоровчу), то формувався доволі потужний пул ЗМІ відповідного профілю. Це без інших місцевих суспільно-політичних друкованих та електронних ЗМІ, які мають постійні сторінки й рубрики спорту, окремі футбольні проекти тощо.

Мета статті. Дослідити один зі спортивних інформаційних ресурсів Закарпаття – сайт «Оболок» – у контексті тематичного й жанрового наповнення матеріалів. Пропонована стаття є актуальною, оскільки спорт продовжує відігравати вагомий роль у суспільстві, а ЗМІ, зокрема

регіональні, постійно відображають проблеми й здобутки в названій галузі. Крім того, пропонована публікація містить наукову новизну, адже відповідні видання не часто є предметом вивчення, хоч у різний час такі медіа й були об'єктом дослідницьких пошуків [Житарюк 1997; Михайлов, Мостов 2005; Щепанський, Тамбовцева 2014].

Для досягнення мети сформульовано такі завдання:

- визначити тематичні пріоритети публікацій сайту «Оболок»;
- виокремити жанрове спрямування журналістських матеріалів;
- на основі здійсненого аналізу окреслити тенденції щодо подальшого розвитку регіональних спортивних сайтів з урахуванням саме тематичного й жанрового векторів.

Для реалізації вищеназаних завдань використано *жанровий метод, аналіз та узагальнення*, які дозволили оцінити відібрані для розгляду матеріали з проаналізованого закарпатського сайту та зробити висновки за темою наукової публікації.

Виклад основного матеріалу. Три роки тому до спортивних медіа Закарпаття додався ще один спортивний сайт – «Оболок». Його засновники обрали назву, виходячи з бажання задекларувати місцевий колорит завдяки діалектному слову «оболок», що означає «вікно» [Управління молоді та спорту Закарпатської ОДА 2016]. Зрештою, названий онлайн-ресурс позиціонує себе під девізом «Твоє вікно у світ спорту» та «покликаний популяризувати всі види спорту в Закарпатській області» [Гарздій 2016]. Схоже, успішно виконує цю місію. Принаймні аналіз опублікованих 385 матеріалів за три місяці (*див. таблицю*) – тому підтвердження. Не вдаючись до докладного представлення конкретних публікацій, з усім тим виокремимо *тематичні (за видами спорту) пріоритети на сайті «Оболок» упродовж лютого – квітня 2018 року:*

№ з/п	За видами спорту	Кількість матеріалів
1	Автоспорт	1
2	Альпінізм	1
3	Армспорт	1
4	Баскетбол	7
5	Більярд	1
6	Бокс	5
7	Важка атлетика	1
8	Велоспорт	7
9	Військово-спортивне багатоборство	2
10	Водне поло	1
11	Волейбол	5
12	Воркаут	1
13	Гандбол	18
14	Гірськолижний спорт	7
15	Греко-римська боротьба	2
16	Дзюдо	6
17	Карате	3
18	Кікбоксинг	6
19	Легка атлетика	1
20	Лижні перегони	4
21	Мотоспорт	2
22	Пауерліфтинг	1
23	Петанк	2
24	Пілонний спорт	1
25	Плавання	3
26	Сноубординг	5
27	Спортивне орієнтування	4
28	Стронгмен	2
29	Тхеквондо	7
30	Танцювальний спорт	5
31	Теніс	4
32	Фехтування	6
33	Футбол	209
34	Футзал (міні-футбол)	29
35	Фристайл	2
36	Хедіс	1
37	Хокей	7
38	Хортинг	1
39	Художня гімнастика	2
40	Шахи	3
41	Шашки	1
	Разом	377
42	Загальноспортивна тематика	6
43	Тема спортивної бази	2
	Усього	385

Як бачимо, публікації стосувалися понад 40 видів спорту. Найбільше приділено уваги футбольній тематиці. Їй присвячено 238 матеріалів, або понад 60 відсотків з усіх публікацій: власне про футбол, а також про міні-футбол або футзал. Ще 18, або майже 5 % від сукупності текстів, стосуються гандболу. Така тенденція не є випадковою. По-перше, футбол у регіоні – наймасовіший вид спорту. Місцева ж федерація – найпродуктивніша за обсягами виконавчої роботи в краї – протягом року організовує цілу систему змагань: зимову першість, Кубок, чемпіонат, першість області, Лігу чемпіонів Закарпаття, баталії серед ветеранів, дівчат, із пляжного футбо-

лу, Дитячо-юнацької футбольної ліги Закарпаття та ряд інших заходів. Крім того, діють професійні клуби.

Гандбол традиційно входить до пріоритетних видів спорту в краї за Карпатами й так само один із найпопулярніших, репрезентований на всеукраїнському рівні жіночими й чоловічими командами майстрів. Отож і в цьому випадку частотність публікацій виправдана.

Зважаючи на спрямованість матеріалів за видами спорту в проаналізований період, слід урахувати й пори року та активну діяльність спортивних організацій за видами спорту загалом. Помітно, що орієнтація «Оболока» на традиційні м'ячеві ігри цілком очевидна. Водночас значна частина видів спорту потребує більшої журналістської уваги. Адже публікації про них або відсутні, або подані недостатньо, зважаючи на календар змагань та проведення інших спортивних заходів у Закарпатській області.

Водночас: той факт, що лише за три місяці сайт розмістив, як зазначалося повідомлення про життєдіяльність понад 40 видів спорту, заслуговує на схвалення. Тим паче, що йдеться про найрізноманітніші з них – олімпійські, неолімпійські, ігрові, технічні, силові, єдиноборства, літні, зимові... Особливо з урахуванням функціонування в області понад 80 спортивних федерацій [Тарасюк 2011, с. 204].

Як відображає здійснений аналіз, у середньому розглянутий сайт розміщував не менше 4 публікацій щодня. Прогнозовано серед них лідирують новини. Вони – оперативні, насичені важливими фактами, подані дохідливо. До того ж читачі могли здійснювати пошук не лише за видами спорту, а й за іншими рубриками. Скажімо: «Історія», «Особистість», «Інфраструктура», «Поза грою»... Щоправда, іноді повідомлення в них перегукувалися, але переважно дозволяли орієнтуватися й за іншими, крім видів спорту, тематичними напрямками. Навіть з урахуванням того, що рубрикація дещо умовна. Приміром: із пріоритетними футболом і гандболом виділений бокс, а інші види поміщено у «Весь спорт»; або ж решту матеріалів подано в «Рубриках». Щоправда, можливо, такий вибір зумовлений і рекламною діяльністю сайту. До речі, із вищенаведеної таблиці також видно, що онлайн-ресурс інформує не тільки про життя за видами спорту, а й розміщує матеріали на загальну тематику та які стосуються, наприклад, розвитку бази (інфраструктури). Хоч відсоток зазначених публікацій доволі низький.

Характерно: за винятком однієї публікації, присвяченої знайомству з хедісом – популярною в Європі грою в настільний теніс головою, усі інші повністю стосуються Закарпаття. Отож сайт «Оболок» за принципом «наближення новин до читача» повністю позиціонує себе як регіональний ресурс. Крім того, він уписується в модель інформаційного ЗМІ. Адже здебільшого (понад 80 відсотків) пропонує замітки про змагання чи анонси останніх, повідомлення про події з буднів спортсменів тощо. Водночас з'являються й інтерв'ю, огляди, значно рідше – проблемні матеріали у вигляді статей чи кореспонденцій. Таким чином, при домінуванні заміт-

ки інші жанри теж використовують на «Оболоку». А в цілому переважають, природно, інформаційні, зрідка з'являються аналітичні та відсутні художньо-публіцистичні. За три проаналізовані місяці палітру жанрів «Оболок» використовував, спираючись в основному на 5 різновидових матеріалів. Отож її доречно було б розширити.

Незважаючи на «молодість» і вище окреслену тенденцію, розглянутий медійний ресурс устиг здобути певне коло прихильників, адже значною мірою задовольняв їх потреби в новинах, пов'язаних зі сферою спорту Закарпаття. Так, за три тижні травня 2018 р. сайт мав понад 3200 відвідувачів; станом, скажімо, на 19 травня 2018 р. 70 відсотків вітчизняних читачів – із самої області, а решту 30 – із 10 інших регіонів держави. У цілому ж мав на той момент аудиторію з 13 країн Європи, Америки й Азії [б. а. 2018]. І на прикладі розглянутого медіаресурсу «хочеться сподіватися, що місцева журналістика буде розвиватися, як, до речі, і журналістика будь-якого іншого масштабу. Бо, насправді, вона є найближчою до читача, тому має неабиякий вплив» [Гончарова 2018].

На жаль, сучасні реалії ринкової економіки та ще й в умовах війни не гарантують стабільного життя медіа, зокрема й спортивного. Так, розглянутий сайт останнім часом не наповнюється. До слова, перестала виходити й газета «Спорт тайм». Нова телепрограма «Про футбол з Віталієм Бірвачаком» на телеканалі «Сіріус» («*Sirius*» прим. авт.) теж після позитивного резонансу й понад річного ефірного життя перестала з'являтися. Головні причини зникнення окремих спортивних медіа й програм (сказане стосується й «Оболока») лежать у площині кадрових та фінансових питань. Водночас шлях до аудиторії торують собі інші проекти. Так, активно наповнюється спортивна рубрика телеканалу закарпатського інформаційно-ділового порталу «Ужінформ». На іншому телеканалі – «21 Ужгород» (*TV Ungvar* – прим. авт.) створено щотижневу програму «Територія спорту». Хочеться вірити, що

в найближчому майбутньому вдасться відродити й вищерозглянутий інтернет-ресурс.

Висновки. Отже, на основі здійсненого дослідження є підстави сформулювати тематично-жанровий портрет сайту «Оболок». Названий онлайн-ресурс пропонує користувачам матеріали під різноманітними рубриками й за видами спорту доволі успішно репрезентує розмаїте спортивне життя Закарпаття. Притому помітну перевагу віддає тематиці, пов'язаній із футболом як наймасовішим і традиційним видом спорту в регіоні (більше 60 % розміщених текстів). А в цілому висвітлює найрізноманітніші види спорту – олімпійські, неолімпійські, літні, зимові...

Крім того, значною мірою названий онлайн-ресурс задовольняє аудиторію в оперативних фактах. У цілому постає інформаційно насиченим. Невипадково в ньому домінували саме інформаційні жанри. Головно – замітка (понад 80 відсотків з усіх матеріалів). Іноді з'являються інтерв'ю, огляди, рідше статті та кореспонденції. Інакшими словами, жанровий портрет (не більше 5–6 одиниць) формують публікації в інформаційних та аналітичних жанрах. Загалом палітра останніх не є такою розлогою, як тематична (за видами спорту) що, власне, характерно для сучасних засобів масової інформації, насамперед інтернет-ЗМІ. Утім, її доречно розширити. Так само збагатили б сайт і художньо-публіцистичні тексти.

У подальшому тенденції розвитку спортивних сайтів у тематично-жанровому сприйнятті, очевидно лишаться незмінними. Принаймні в найближчому майбутньому. Головну увагу буде приділено традиційним іграм – футболу, гандболу, волейболу, баскетболу, тенісу тощо. Водночас палітра видів буде представлена широко. Особливо з'являтимуться публікації про популярні серед молоді нові сучасні види спорту. Щодо жанрової спрямованості, то інформаційні матеріали переважатимуть. Їх доповнюватимуть переважно аналітичні види публікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарздій М. «Оболок» – у соціальних мережах! URL: <https://obolok.com.ua/?p=3880>
2. Гончарова Є. Незалежна преса місцевого гатунку. URL: <https://tyzhden.ua/Society/207172>
3. Житарюк М.Г. Великий спорт і мас-медіа. Текст лекцій: Навчально-методичний посібник. Львів: Світ, 1997. 84 с.
4. Михайлов С.А., Мостов А.Г. Спортивная журналистика. Учебное пособие. СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. 224 с.
5. [Б. а.] Статистика сайту «Оболок». URL: <http://catalog.i.ua/stat/206053>.
6. Тарасюк В. Ю. Розвиток спорту на Закарпатті в незалежній Україні (1991–2011). Ужгород: ПП Бре-за, 2011. 256 с.
7. [Управління молоді та спорту Закарпатської ОДА]. На Закарпатті з'явився новий «Оболок» у світі спорту. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/156827-Na-Zakarpatti-ziavyvsia-novyi-Obolok-u-svit-sportu>.
8. Щепанський Ю.Я., Тамбовцева М.Ю. Історія становлення спортивної журналістики в Україні. Обрії друкарства. 2014. № 1 (3). С. 210–219.

REFERENCES

1. Harazdii M. «Obolok» – u sotsialnykh merezhakh! [Harazdii M. «Obolok» – in social networks!] URL: <https://obolok.com.ua/?p=3880> [in Ukrainian].
2. Honcharova YE. Nezalezna presa mistsevoho gatunku. [Honcharova E. Independent press of the local variety]. URL: <https://tyzhden.ua/Society/2071723> [in Ukrainian].

3. Zhytariuk M. H. (1997) Velykyi sport i mas-media. Tekst leksii: Navchal'no-metodychnyi posibnyk. [Zhytariuk M. H. Great sports and mass media. Lecture text: Tutorial]. Lviv: Svit. 84 s. [in Ukrainian].
4. Mykhailov S. A., Mostov A. H. (2005) Sportivnaia zhurnalistika. Uchebnoe posobie. [Mykhailov S. A., Mostov A. H. Sports journalism. Tutorial]. SPb.: Yzd-vo Mykhailova V. A. 224 s. [in Russian].
5. [W. t. a.] Statystyka сайту «Obolok». [Without the author] Statistics of the site «Obolok». URL: <http://catalog.i.ua/stat/206053> [in Russian].
6. Tarasiuk V. YU. (2011) Rozvytok sportu na Zakarpatti v nezalezhnii Ukraini (1991–2011). [Tarasiuk V. Y. Development of sport in Transcarpathia in independent Ukraine (1991–2011)]. Uzhhorod: PP Breza. 256 s. [in Ukrainian].
7. [Upravlinnia molodi ta sportu Zakarpats'koi ODA]. Na Zakarpatti z'iavyvsia novyi «Obolok» u svit sportu. [Department of Youth and Sports of Transcarpathian Regional State Administration]. Transcarpathia has a new Obolok in the world of sports]. URL: <https://zakarpattyia.net.ua/News/156827-Na-Zakarpatti-ziavyvsia-novy-Obolok-u-svit-sportu> [in Ukrainian].
8. Shchepanskyi YU. YA., Tambovtseva M. YU. (2014) Istoriia stanovlennia sportyvnoi zhurnalistyky v Ukraini. [Shchepansky Y. Y., Tambovtseva M. Y. History of the formation of sports journalism in Ukraine]. Obrii drukarstva. № 1 (3). S. 210–219 [in Ukrainian].

THEMATIC-GENRE PORTRAIT OF THE REGIONAL SPORTS SITE

Abstract. The article attempts to analyze the Transcarpathian sports site Obolok in the context of thematic and genre features of publications. The proposed article is relevant as sport continues to play a significant role in the society and the media, especially regional are constantly reflecting on the challenges and gains in the mass media. Besides that, the proposed publication contains scientific novelty, as relevant publications are not often the subject of study. The following tasks are formulated to achieve this goal:

- to determine the thematic priorities of the Obolok's publications;
- to distinguish genre orientation of journalistic materials;
- on the basis of the conducted analysis, to outline trends for the further development of regional sports sites, taking into account the thematic and genre vectors.

385 publications of the Obolok site were analyzed during the three months – February – April 2018. On the basis of the conducted research, a thematic-genre portrait of the named online resource was formed. This media offers users materials under various headings and by different kinds of sport rather successfully represents the diverse sport life of Transcarpathia. In addition, it prefers considerable advantage to football-related topics as the most popular and traditional kind of sport in the region (more than 60 % of published texts). And in general, it covers a variety of sports – Olympic, non-Olympic, summer, winter...

From all genres of journalism, a note is the main (more than 80 percent of all materials). Interviews, reviews, rarely articles and correspondences are sometimes appeared. In general, it is appropriate to expand the genre palette.

In the future, the tendencies of the development of sports sites in thematic and genre perception will be remained unchanged. At least in the near future. The main focus will be on traditional games – football, handball, volleyball, basketball, tennis and etc. At the same time, the palette of kinds of sport will be presented widely. As for the genre trend, information materials will be prevailed.

Keywords: site, sport, genre, publication, media.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Тарасюк В., 2019 р.

Володимир Тарасюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0003-3216-0415>

Volodymyr Tarasiuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0003-3216-0415>

Алла ТЕРНОВА,
Катерина ВАВІЛОВА

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ МІЖ ОПЕРАТОРОМ І ТЕЛЕЖУРНАЛІСТОМ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070:316.77:379.823

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).218–221.

Тернова А., Вавілова К. Невербальні засоби спілкування між оператором і тележурналістом; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. У статті вивчені питання ділового невербального спілкування та досліджені основні способи такої комунікації між тележурналістом і оператором. Також описані жести-символи як засоби невербальної комунікації, які найчастіше використовуються під час відеозйомки.

Ключові слова: журналіст, репортер, телеоператор, знімальна група, подієва відеозйомка, жести-символи, невербальне спілкування.

Постановка проблеми. Телевізійне виробництво є складним і багатовекторним процесом, успіх якого залежить від налагодженої комунікації між усіма ланками продакшну. Новинні випуски – це результат роботи, у першу чергу, репортерської групи, яка є найважливішим складником служби інформації телеканалу, її «головний нерв» [Ромм 2016, с. 28]. Професійне виконання обов'язків кореспондента і оператора залежить не тільки від вміння попередньо обговорити й уточнити всі нюанси поставленого завдання редакції, а й невербального порозуміння під час форс-мажорних ситуацій на зйомках. На місці події можуть виникнути такі непередбачувані обставини, коли нема можливості наживо спілкуватися, а згаяний час може призвести до відсутності необхідного й украй важливого для телевізійного матеріалу візуального компонента. У таких випадках засоби невербального спілкування, застосування жестів-символів допомагає професійному порозумінню між членами знімальної групи, які виконують завдання новинної редакції.

Актуальність теми дослідження полягає у відсутності єдиного переліку загальноприйнятих жестів-символів у роботі репортерських груп, які сприяють фаховому порозумінню між оператором і кореспондентом під час виконання редакторських завдань на телебаченні. Така постановка проблеми є особливо важливою, коли члени репортерської групи співпрацюють разом уперше, або термін репортерської роботи «в полі» є нетривалим (чи досвід відсутній взагалі). **Мета** наукової розвідки зумовлена поповненням теоретичних знань і практичних навичок щодо невербальної взаємодії між членами знімальної групи на телебаченні, що підвищує ефективність їх роботи на місці подій у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження щодо невербальних засобів велися вченими ще з XIX ст. На думку Н. Ботвини, у цьому плані вагомими є праці Ч. Дарвіна («Вираження емоцій у людини і тварин», 1872), Е. Кречмера («Фізичні дані і характер», 1925), Г. Шелдона («Варіації фізичних характеристик людини», 1940), Д. Ефрона

(«Жести й навколишнє середовище», 1941), Є. Холла «Німа мова», 1959), Дж. Фаста («Мова тіла», 1970) та ін. [Ботвина 2009, с. 209–210].

Наразі вивчення засобів невербальної комунікації здійснюють вчені психології, лінгвістики, педагогіки, соціології, медицини, риторики, фізіогноміки тощо. «Німу» комунікацію досліджують як українські, так і закордонні вчені (М. Андрющенко, І. Венгер, А. та Б. Піз, Г. Мельник, Д. Морріста ін.), проте питання ділового невербального спілкування у виробничій сфері телебачення досліджено недостатньо.

Довідкові лінгвістичні праці під поняттям «невербальне спілкування» фіксують такі його елементи, як положення тіла (поза), жестикуляція, міміка, погляд і акустичні невербальні засоби (голос, інтонація, мовчання). Звісно, коли мова йде про взаємодію оператор – журналіст під час події чи певного заходу, – то нас цікавить, у першу чергу, жестикуляція – мова жестів.

Американський учений Д. Льюїс у книзі «Таємна мова успіху» виділяє п'ять типів жестів відповідно до їх призначення, зокрема такі: жести-символи, жести-ілюстратори, жести-регулювальники, жести-адаптори та жести-афектори [Льюїс 2016]. Друга, третя та четверта групи жестів використовуються для дохідливого пояснення чогось, на позначення початку/кінця чогось (скажімо завершення розмови, зустрічі), відображають емоційний стан (хвилювання, невпевненість тощо). П'ята група є виявом внутрішнього стану людини, вони виражаються у більшості людей подібно. Перша ж група – це жести, які позначають певні дії або спонукання до них, вони допомагають на відстані 'тримати' діалог між учасниками спілкування, у нашому випадку – між журналістом та оператором.

Таке невербальне виробничо необхідне спілкування за допомогою жестів за своїми можливостями не поступається звуковій мові, а в деяких випадках і переважає останню. «Мова жестів – це вид спеціального письма, який дає змогу позначати цілі слова, а то й літери певними жестами» [Андрющенко 2013].

Вклад основного матеріалу. У телевізійному середовищі традиційно вважається, що за якість і своєчасність подання матеріалу до редакції (а в подальшому й до ефіру телеканалу) на 90 % несе відповідальність журналіст (репортер, кореспондент). 10% припадають на різні форс-мажорні обставини, редакторські правки тощо. Вчений Г. Кузнецов зазначає, що оператор – повноправний учасник колективного творчо-виробничого процесу <...>, це фахівець із відеозапису [Кузнецов 2002, с. 68]. Традиційно у редакціях вважається, що репортер знає *Що* необхідно відзняти, а оператор знає *Як* здійснити зйомку. Їхня праця ефективна лише у тісній взаємодії. Створення телепродукту – це колективна праця, безпосереднім завданням оператора є запис візуального ряду, що стає відображенням і матеріальною основою будь-якого екранного твору. Водночас, телематеріал – це перш за все відео («картинка»), і який би не був фаховим закадровий коментар, стенд-ап репортера – неякісний візуальний ряд його нівелює, тож оператор також є ключовою фігурою у командній роботі. «Яскрава, динамічна, образна і драматична «картинка» може коштувати набагато більше, ніж найкращий стендап» [Гаврилов 2007].

Оператор новинної редакції, зазвичай, самостійно приймає рішення щодо постановки кадру, точки зйомки та інших композиційних прийомів, однак, як і журналіст, мусить «висвітлювати подію з повною об'єктивністю, точністю і стриманістю, ненав'язливо, попередньо оцінивши ситуацію» [Горюнова 2000]. Оператор сам обирає потрібну позицію камери і кут оптичної системи, визначає світло-тональну характеристику об'єкта і застосовує необхідний операторський прийом для ведення зйомки. Він чітко знає, що «картинка в теленовинах не повинна бути спотворена» [Куляс, Макаренко 2006, с. 56]. Тож відеооператор – одна з найцікавіших професій на телебаченні. Вона поєднує в собі «творчість і технічні знання» [Тернова 2014, с. 245]. Операторська робота – це рівень майстерності, й лише справжні фахівці перетворюють це ремесло в неповторне та творче дійство.

Майстерність цього фахівця полягає й у тому, щоб у кадр не потрапляли випадкові об'єкти. Режисер-оператор М. Лебедев зазначає, що оператор мусить прагнути до створення таких кадрів, які б містили у собі максимум корисної інформації та були зрозумілі для телеглядача. Аби відзнятий кадр викликав у глядача якісь емоції, оператор сам повинен відчувати те, у чому прагне переконати глядача» [Лебедев 2010, с. 74]. Проте, як відомо, майстерність приходить із досвідом роботи. Тому операторам слід пам'ятати, що при підготовці відеоряду потрібно вміло балансувати «між прочитаним у підручниках та індивідуальним самовираженням» [Уорд 2005, с. 90]. Доречно зауважити, що кожен оператор повинен постійно шукати найефективніші рішення, котрі є частиною його роботи. Досвідчений оператор ніколи не забуває, яку роль і завдання виконує журналіст і хто відповідає за кінцевий результат. Якщо репортер не розповів оператору про головний об'єкт зйомки, він може його не зафіксувати різним масштабом (не розкадрувати). Тоді журналіст буде

змушений розповісти глядачу про ці об'єкти без відповідного відеоряду.

Окремі нюанси співпраці можна обговорити, уточнити, узгодити, і це сприятиме злагодженій роботі репортерської групи. Часом у процесі зйомки заходу чи оперативного відео члени групи не можуть вербально контактувати, тут стають у нагоді невербальні засоби спілкування, які не привертатимуть уваги учасників події й сприяють порозумінню між оператором та тележурналістом. Отже, з-поміж багатоманітності індивідуальних жестів-символів (для членів окремої репортерської команди) телевізійники послуговуються традиційною системою знаків. Особлива роль належить тим із них, які створюються за допомогою пальців руки чи рухів рук у цілому. Загальноприйнятими у репортерській спільноті (як в Україні, так і за кордоном) є *круговий рух вказівним пальцем* (долоня репортера вертикально) чи *рух рукою по горизонтальній лінії долонею вниз*. Вони є сигналом оператору розпочати зйомку чи включити камеру та, відповідно, не знімати. За нашими спостереженнями, у телевізійній практиці система жестів-символів є набагато складнішою.

Досить поширеним знаком є *рука із піднятим вгору вказівним пальцем*, долонею до респондента невербального повідомлення (при цьому інші пальці притиснені до долоні). Під час відеофіксації промови когось це означає «будь уважним: зніми на камеру, напевно, зараз буде цікава фраза доповідача». Як правило, зміст необхідної «цитати» (синхрону) для майбутнього сюжету чи репортажу попередньо обговорюється, проте непередбачувані обставини перебігу події можуть бути більш інформативним компонентом для телевізійного матеріалу.

Водночас *рука, вказівний палець якої розміщений біля губ журналіста*, позначає «почекай, не знімай поки що нічого». Натомість *кругові рухи кистю руки із піднятим догори вказівним пальцем* стають сигналом оператору, що зараз є можливість познімати перебивки – «відеофрагменти, які деталізують щось». Вони фіксуються переважно крупним чи макропланом і є частинами предмета чи об'єкта, які глядач бачить на загальному плані зйомки. За форс-мажорних обставинах на зйомках чи під час монтажу телематеріалу ці відеофрагменти можуть стати запасними кадрами.

Кругові рухи кистей обох рук (на кшталт намотування ниток на клубок) журналіста повідомляють оператору про те, що основного (необхідного для матеріалу) відео достатньо, а в колеги є час для зйомки загальних планів перебігу події, які не є основними, й те, що коментарі «підписуватимуться» дещо пізніше.

Руки руки вертикально вгору / вниз (долонею вниз та із витягнутими пальцями вперед) – це сигнал оператору, що треба продовжувати зйомку, а *положення кистей рук у вигляді літер «Т»* (інколи «Х», тобто перехрещеними долонями) інформує оператора про завершення процесу зйомки в цілому. Звичайно, знакова мова між членами знімальної групи може бути індивідуальною, якщо оператор і репортер співпрацюють один із одним досить тривалий час.

Про завершення зйомки, збирання техніки та від'їзд до редакції (якщо захід або подія відбувається в приміщенні) може символізувати показ вказівним і середнім пальцем однієї руки *руху наче ніг людини, яка йде у напрямку виходу (дверей приміщення)*. Це ж саме журналіст може повідомити оператору просто *кивком голови у бік виходу (на двері)*, при цьому зустрівшись із ним поглядом.

Жестова мова під час зйомки є важливим компонентом командної роботи, і, як результат, сприяє підготовці якісного телевізійного матеріалу. Репортер на місці події теж допомагає операторові у роботі. Наприклад, у ситуації, коли необхідно «підписати» (записати на відеокамеру) коментар для матеріалу, – кореспондент «розговорює» інтерв'юєра, ставить загальні запитання чи інформує співбесідника про свій статус або ЗМІ, яке він представляє на сьогодні. У такий спосіб оператор має час налаштувати відеокамеру, перевірити якість звуку та обрати необхідні план і ракурс для зйомки синхрону (коментаря, міні-інтерв'ю). Непомітний для інших *кивок голови оператора* стає

жестом-символом для репортера, що він технічно готовий зафіксувати / записати на відеокамеру думку респондента.

Висновки. Робота телевізійної групи складна й непередбачувана. Наукові спостереження над її діяльністю під час підготовки новинного контенту сприяють структуризації жестів-символів як засобів невербальної комунікації між репортером і оператором у виробничій сфері. Телевізійникам треба бути завжди до всього готовими, адже «не знаєш, де опинишся через півгодини ...» [Гашенко-Кикоть 2015]. Тож часу для погодження роботи вербально може й не бути, – і в таких випадках допоможе невербальне спілкування. Порозуміння між учасниками знімального процесу за допомогою жестів (аби не привертати зайвої уваги до роботи телевізійної групи під час заходів) сприяє фаховому виконанню редакційних завдань, і, як результат – якісному телепродукту. Ефективність їхньої роботи виявиться в оперативності й достовірності надання інформації для глядача, який хоче не тільки почути, а й побачити на власні очі з екрану телевізора перебіг подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрищенко М. Невербальні чинники формування іміджу телеведучого. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2013_13_28 (дата звернення: 22.08.2019).
2. Ботвина Н. Роль кінетичних невербальних засобів спілкування у міжнародній діловій комунікації. *Вісник Академії адвокатури України*, 2009. № 1(14). С. 209–215.
3. Гаврилов К. Как делатъ сюжет новостей и стать медиатором. URL: http://www.koob.ru/books/iwar/kak_delat_sujet_novostey.zip (дата звернення: 27.08.2019).
4. Гашенко-Кикоть Х. Про секрети журналістики від команди служби новин телеканалу «Інтер». URL: [http://www.lnu.edu.ua/pro-sekrety-zhurnalistyky-vid-komandy-sluzhby-novyn-telekanalu -inter/](http://www.lnu.edu.ua/pro-sekrety-zhurnalistyky-vid-komandy-sluzhby-novyn-telekanalu-inter/) (дата звернення: 21.08.2019).
5. Горюнова Н. Художественно-выразительные средства экрана в 2 ч. Ч. 1.: Пластическая выразительность кадра. Москва: Институт повышения квалификации работников телевидения и радиовещания. ФСТР, 2000. URL: [http://www.ds4607.narod.ru /book/hudozh.rar](http://www.ds4607.narod.ru/book/hudozh.rar) (дата звернення: 29.08.2019).
6. Кузнецов Г. Так работают журналисты ТВ: учеб. пособ. Москва: Изд-во Московского университета, 2004. 400 с.
7. Куляс І., Макаренко О. Ефективне виробництво теленовін: стандарти інформаційного мовлення, професійна етика журналіста-інформаційника: практ. посіб. для журналістів. Київ: МГО Інтерньюз Україна, вид-во ХББ, 2006. 120 с.
8. Лебедев М. Невеселые картинки или как не следует снимать новости. *Телерадиокур'ер*, 2010. № 1. С. 72–74.
9. Мельник Г. Общение в журналистике: секреты мастерства. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 217 с.
10. Моррис Д. Библия языка телодвижений / пер. с англ. Н. Караева. Москва: Эксмо, 2010. 672 с.
11. Ромм М. Беседы о кино и кинорежиссуре: учеб. пособие. Москва: Изд-во «Академический Проект», 2016. 480 с.
12. Тернова А. Технологічні прийоми операторської майстерності при підготовці якісного аудіовізуального матеріалу. *Молодий вчений*. Сер. Соціальні комунікації. Херсон: «Гельветика», 2014. № 1 (03). С. 245–249.
13. Уорд П. Композиция кадра в кино и на телевидении. Москва: ГИТР, 2005. 196 с.
14. Lewis D. The Secret Language of Success. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/secret-language-success-david-lewis-martin-majzlan> (last accessed: 07.07.2019).

REFERENCES

1. Andriushhenko M. (2013) Neverbalni chynnyky formuvannia imidzhu televeduchoho [Non-verbal factors of forming image of a TV reporter]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy* [Art Studies of Ukraine] (electronic journal), vol. 13, S. 176–184. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2013_13_28 (accessed 22 August 2019) [in Ukrainian].
2. Botvyna N. (2009) Rol kinetychnykh neverbalnykh zasobiv spilkuvannja u mizhnarodnii dilovii komunikatsii [The role of kinetic non-verbal communication in international business communication]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, no. 1 (14), S. 209–215 [in Ukrainian].

3. Gavrillov K. (2007) Kak delat syuzhet novostey [How to make a news story]. Retrieved from: http://www.koob.ru/books/iwar/kak_delat_sujet_novostey.zip (accessed 27 August 2019) [in Russian].
4. Hashenko-Kykot Kh. (2015) Pro sekrety zhurnalistyky vid komandy sluzhby novyn telekanalu «Inter» [About the secrets of journalism from the news service of the TV channel «Inter»]. Retrieved from: <http://www.lnu.edu.ua/pro-sekrety-zhurnalistyky-vid-komandy-sluzhby-novyn-telekanalu-inter> (accessed 21 August 2019) [in Ukrainian].
5. Goryunova N. (2000) Khudozhestvenno-vyrazitelnye sredstva ekrana [Artistic expressive means of the screen] *Institut povysheniya kvalifikatsii rabotnikov televideniya i radioveshchaniya FSTR* [Institute for Advanced Studies of Television and Radio Broadcasting Workers of the FSTR]. Retrieved from: <http://www.ds4607.narod.ru/book/hudozh.rar> (accessed 29 August 2019) [in Russian].
6. Kuznetsov G. (2004) *Tak rabotayut zhurnalisty TV* [This is how TV reporters work]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta. 400 s. [in Russian].
7. Kuliya I., Makarenko O. (2006) *Efektivne vyrobnytstvo telenovyn: standarty informatsiinoho movlennia, profesiina etyka zhurnalista-informatsiinyka* [Effective production of television news: standards of information broadcasting, professional ethics of the journalist-informant]. Kyiv: MHO Interniuz Ukraina, KhBB. 120 s. [in Ukrainian].
8. Lebedev M. (2010) Neveselye kartinki ili kak ne sleduet snimat novosti [Boring pictures or how not to shoot news]. *Teleradiokur'jer*, no. 1, S. 72–74 [in Russian].
9. Melnik G. (2005) *Obshchenie v zhurnalistike: sekrety masterstva* [Communication in journalism: the secrets of excellence]. St. Petersburg: Piter. 217 s. [in Russian].
10. Morris D. (2010) *Bibliya yazyka telodvizheniy* [Bible of body language]. Moskva: Eksmo. 672 s. [in Russian].
11. Romm M. (2016) *Besedy o kino i kinorezhissure* [Conversations about film and filmmaking]. Moskva: «Akademicheskii Proekt». 480 s. [in Russian].
12. Ternova A. (2014) Tekhnolohichni pryomy operatorskoi maisternosti pry pidhotovtsi yakisnoho audiovizualnoho materialu. [Technological techniques of operator's skill in the preparation of some audiovisual mode]. *Young scientist*, no. 1(03), S. 245–249 [in Ukrainian].
13. Uord P. (2005) *Kompozitsiya kadra v kino i natelevidenii* [Frame composition in film and television]. Moskva: GITR. 196 s. [in Russian].
14. Lewis D. (2016) The Secret Language of Success. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/secret-language-success-david-lewis-martin-majzlan> (accessed 07 July 2019) [in English].

NONVERBAL MEANS OF COMMUNICATION BETWEEN THE OPERATOR AND THE TV JOURNALIST

Abstract. The article examines formal nonverbal communication and analyses the key means of such interaction between a journalist and an operator. The article also describes the character gestures most commonly used during a video shooting. The research is relevant as there is no universal list of character gestures helping to break down the distance barrier in communication between a cameraman and a journalist working on an editorial assignment. The study contributes to theoretical knowledge and practical skills relevant to nonverbal interaction that increases the effectiveness of a camera crew's performance at the event scene; and the aim of the observation is to identify and describe the means of nonverbal communication during event videos. The article describes the character gestures that are most widespread among camera crews. The crews commonly use character gestures created with fingers or arm movements. The most popular gestures, namely forefinger up, placing the wrists to make the letter «T», and a circular wrist movement with a forefinger up, inform a cameraman about specific professional actions. The work of a camera crew is complex and unlooked-for. The experts assert that the work is facilitated through cooperation with a cameraman and drawing his/her attention to the issues relevant to the video. As camera crews lack time for verbal communication, they make use of nonverbal interaction, where character gestures facilitate the effective task accomplishment. Therefore, interaction through character gestures during a video shooting is an essential element of teamwork and making a quality video content.

Keywords: journalist, reporter, cameraman, camera crew, event video, character gestures, non-verbal communication.

Стаття надійшла до редакції 14 вересня 2019 р.

© Тернова А., 2019 р.

© Вавілова К., 2019 р.

Алла Тернова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-7084-0553>

Alla Ternova – Candidate of Philology, Associate Professor of Journalism, Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-7084-0553>

Катерина Вавілова – керівник студентської телестудії «Юніверс-ТБ» Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9690-2900>

Kateryna Vavilova – Head of student television studio «Universe-TV» Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9690-2900>

ОСОБЛИВОСТІ ТЕЛЕПРОГРАМ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО МОВЛЕННЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070-054.57(477.87):654.197

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).222–227.

Толочко (Каралкіна) Н. Особливості телепрограм для національних меншин Закарпаття в контексті суспільного мовлення; кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті визначено основні проблеми телемовлення для національних меншин у прикордонному регіоні. Розглянуто особливості телепрограм для етноспільнот Закарпаття і про них на прикладі колишнього державного телеканалу «Tusa-1» (нині «UA: Закарпаття») та двох комерційних каналів («Sirius» і «TV21 Ungvar»). У висновках узагальнено результати дослідження й окреслено перспективи розвитку телепрограм для нацменшин Закарпаття в контексті суспільного мовлення.

Ключові слова: регіональне телебачення, радіо, національні меншини, суспільне мовлення, Закарпаття.

Постановка проблеми. Географічне розташування Закарпаття обумовлює необхідність врахування специфіки етнічної комунікації у процесі дослідження медіасистеми регіону. Проблематика телемовлення для національних меншин найзахіднішої області України є малодослідженою й потребує ґрунтовного вивчення, особливо в контексті розвитку суспільного мовлення. Аналіз тематичного наповнення, верстки, мовностилістичних особливостей програм, створених для етнонаціональних спільнот і про них – вкрай актуальний згусток питань для підтримання толерантної міжкультурної комунікації в регіоні та об'єктивного інформування національних меншин рідною для них мовою, а сьогодні ще й для вироблення системи захисту інформаційного простору нашої держави.

Аналіз досліджень. Проблема медіа національних меншин, характерним рисом репрезентації етноспільнот в інформаційно-комунікаційному просторі присвячені дослідження українських науковців Н.М. Сидоренко [Сидоренко 2001], М.І. Ярмоленко [Ярмоленко 2014], Ю.М. Бідзілі [Бідзілі 2016]. Окремі аспекти розвитку теле- і радіопростору крайньої західної області України подано у працях І.Г. Мащенко [Мащенко 2005], О.В. Головчук [Головчук 2008], розвідках М.В. Улиганець [Улиганець 2012], Т.І. Росул [Росул 2016]. Аналіз особливостей програм для національних меншин на сучасному етапі обумовлює врахування напрацювань українських науковців Н.А. Гусак [Гусак 2006], Т.О. Чепурняк [Чепурняк 2014], С.В. Остапи, В.В. Міського та І.Є. Розкладая [Остапа 2018], які досліджували роль суспільного мовлення в демократичній державі; моделі управління незалежним мовником; фінансування, правові засади такого мовлення; перспективи його розвитку тощо.

Мега статті – схарактеризувати основні етапи розвитку мовлення для нацменшин крайньої західної області України; особливості проблемно-тематичного наповнення телепрограм; специфіки інформаційно-мовної палітри телепродукту, при-

значеного для етноспільнот у контексті розвитку суспільного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Від самого зародження аудіовізуальних ЗМІ в крайній західній області України представники держав, до складу яких входило Закарпаття, враховували етнічний аспект, що, правда, відрізнялися підходи щодо організації програм, ідеологічне підґрунтя такого мовлення. Передумови формування радіо- й телепрограм для національних меншин виникли у період приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини на правах автономії. Із 30-х рр. ХХ ст. у цій частині республіки розвивалося радіомовлення для нечисельних національних меншин (чехів, словаків, росіян), натомість для корінної нації Підкарпатської Русі – українців – упродовж тривалого часу не існувало жодної українськомовної радіопроеграми, як і власної радіостанції. Подібні процеси є свідченням того, що «реальний автономний статус краю, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом» [Бідзілі 2016, с. 81].

З метою пропаганди у Чехословаччині використовували й фільми-хроніки, які знімали у 30-х рр. на території Підкарпатської Русі та в інших частинах республіки. Стрічки коментували чеською мовою чи супроводжували музикою. Це були пейзажно-побутові відеожурнали; фільми, приурочені відкриттю важливих об'єктів за участі політичних і громадських діячів; художні фільми тощо [Росул 2016, с. 24–32]. Із періоду 1938–1940 рр. відомі пропагандистські угорськомовні фільми-хроніки про прихід угорських військ до Ужгорода і Мукачеве; зустріч угорських і польських військових на кордоні тощо [Територія терору. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=126]. Щодо радіомовлення, у Карпатській Україні існувала короткохвильова радіостанція [Мащенко 2005, с. 92], однак Пресова Служба Карпатської України користувалася й радіохвилями в Банській Бистриці та Пряшеві [Бідзілі 2016, с. 83]. На територію сучасного Закарпаття в той час мовили чеські, угорські радіостанції, утім

це були дуже скупі відомості, до того ж нерідко неправдиві, маніпулятивні [Твори Василя Гренджі-Донського 1987, с. 103]. Незважаючи на пропагандистське спрямування, зразки кінодокументалістики 30-40-х рр., а також радіопрограми того часу варто враховувати у процесі дослідження регіональних ЗМІ, оскільки в них відображали спосіб життя, рівень культури, розвиток виробництва, демонстрували важливі події, популяризували Підкарпатську Русь тощо.

У радянську добу програмне наповнення тодішнього обласного радіо, заснованого в 1945 р., розширювалося в напрямку від першої інформаційної передачі «Останні вісті» до тематичних передач для різновікового слухача, зокрема мовами етнospільнот (російською, угорською). У головній редакції телебачення з 1967 р. існувала об'єднана редакція подовжених програм, мовлення у якій велося українською, угорською, молдавською мовами. Наприкінці 60-х рр. були створені окремі редакції телепередач угорською і молдавською [ЗОДА. Ф. 1238. Оп. 2. Спр. 842. Арк. 56]. Варто зазначити, що редакції мовами нацменшин не були самостійними у творчому плані, у 60–80-х рр. вони нерідко дублювали основні матеріали інформаційних та аналітичних українськомовних програм, а також готували випуски до ювілейних дат, телефільми. Увага до контенту, який пропонували редакції мовами нацменшин, обумовлювалася ідеологією, контрпропагандою, спрямованістю на виховання радянської людини.

Ситуація з веденням інформаційної політики у державі змінилася з утвердженням незалежності. На початку 90-х рр. у структурі закарпатського телерадіоцентру існували головна редакція телебачення, об'єднані редакції програм угорською, румунською, німецькою (із 1992 р.), словацькою (із 1994 р.) мовами. Ці телепрограми були і залишаються унікальними в межах України. До прикладу, перші випуски німецької редакції присвятили проблемам культури, історії, етнографії німців, тож їх одразу відзначили представники національних меншин (*Закарпатська правда*. 1992. 18 березня. № 17 (14696), 4).

Новий етап історії закарпатського державного радіо і телебачення розпочався зі створення власного телеканалу «Tusa-1», радіостанції «Tusa-FM» у 2005 р. та з початком трансляції програм ЗОДТРК через супутник у 2006 р. Того ж року на обласному телебаченні засновані редакції передач російською, «русинською» та ромською мовами. Відтак кількість програм для етнospільнот поступово збільшувалася, у 2012 – 2018 рр. виходило 14 іншомовних телепрограм, щотижневий дайджест, а також 13 програм на радіо [UA: Суспільне мовлення. URL: <https://suspilne.media/news/224>]. Значна кількість телепрограм для національних меншин була перевагою телеканалу на всеукраїнському рівні, щоправда, програми окремих редакцій, наприклад, румунської, словацької, частково – угорської мали нечіткі формати, у зв'язку з чим трансливали схожий контент; не мали субтитрів; потребували удосконалення на рівні відеоредагу,

композиції тощо. Крім радіо- й телепрограм для національних меншин і про них, журналісти українськомовних інформаційних («Вчасно»), аналітичних («Про головне», «Євровектор»), розважальних («Просто неба») програм розповідали про етнospільноти краю крізь призму політичних подій, мистецько-культурних подій, спортивних заходів, релігійних свят тощо.

Після реорганізації колишньої ЗОДТРК у суспільний мовник «UA: Закарпаття» у структурі колишньої державної телерадіокомпанії відбулися суттєві зміни, зокрема кадрові, що вплинуло й на програмне наповнення. Згідно з Концепцією мовлення з тематики національних меншин [UA: Суспільне мовлення. URL: <https://suspilne.media/news/224>], кількість проектів, величина редакцій програм для етнospільнот, як і раніше, залежить від їхньої чисельності. Так, у Філії ПАТ НСТУ «Закарпатська регіональна дирекція» найбільшою має бути угорська редакція, утім, у 2018 р. з телеканалу звільнилася значна частина працівників, зокрема весь склад угорської редакції. Із цього часу виникли суттєві труднощі з підготовкою як телевізійних, так і радіопрограм для громади, що вплинуло на кількість і якість телепроектів [Детектор медіа. URL: https://stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyky/usya_redaktsiya_ugorskoju_movoyu_tisi1_perekhodit_na_privatniy_kanal/]. Відтак у 2019 р. угорською мовою на «UA: Закарпаття» виходить програма «Горизонт» (у зміненому форматі) та щоденні новини «Hirek» (перекладені угорською сюжети українськомовної програми «Новини»). Автори програми «Горизонт» стали частіше звертатися до різножанрових матеріалів – сюжетів, репортажів, інтерв'ю – у межах одного та різних випусків (Latohatar. 12.02.19; 2.07.19). Сюжети цієї програми уміщують чимало інформації з життя нацменшини, мінімум авторського втручання; створені із залученням сучасної техніки, зокрема, квадрокоптерів, що сприяє якісним відео, відзнятим із висоти пташиного польоту. Попри переваги, обидві угорськомовні програми потребують підсилення аналітичної складової у випусках, якісного авторського контенту.

Із трьох румунськомовних програм в ефірі суспільного мовника залишилася одна – «Телекур'єр румунів», із трьох словацькомовних – «Словацьке слово», а з двох німецькомовних – щотижнева програма «На власні очі». Їхня концепція не змінилася, у випусках продовжують висвітлювати теми міжнародної співпраці, суспільної галузі, культури, мистецтва, релігії тощо. У німецькомовній програмі, до прикладу, розповідають про національні традиції, культуру, побут німців Закарпаття, австро- та німецько-українські проекти з кооперації та партнерства тощо. У 2018 – 2019 рр. суттєво покращилася якість зйомок, які також здійснюють за допомогою квадрокоптерів. Кадри, відзняті із висоти, чергують із крупними, середніми, загальними планами, демонструють деталі, які підсилюють сказане, передають емоції (Mit eigenen augen. 14.04.19; 26.06.19).

Незмінною в ефірі суспільного мовника за-

лишилася програма для ромів *«Романо джівінен»* (*«Ромське життя»*), у якій розповідають про культуру і традиції ромів, приділяють значну увагу освітній проблематиці. Цікаво, що програма виходить українською, а ромською лише вітаються і прощаються з глядачами. Також в ефірі суспільного мовника представлена російськомовна програма *«Зеркала времени»*. Її героями є видатні діячі сучасності та минулого, переважно не представники російської меншини, а російськомовні закарпатці. Випуски присвячують висвітленню культурно-мистецьких подій в Ужгороді, темам культури, фольклору, історії, кухні, релігії. На жаль, продовжує виходити *«Русинська родина»*, у якій пропагують існування окремої «русинської» мови, національності «русин», що загрожує цілісності України. У випусках свідомо уникають слів «Закарпаття», «закарпатський», замінюючи їх «Пудкарпаттям», прикметниками «пудкарпатський», «русинський» тощо. «Русинський» проект є значною проблемою, над розв'язанням якої вже не один рік дискутують науковці, політики, громадські діячі [Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html>]. У 2017 – 2018 рр. вийшло кілька випусків *«Русинської родини»*, озвучених українською літературною мовою. У них популяризували регіональне мистецтво, фольклор (Русинська родина. 3.06.17; 7.10.17; 14.10.17). До прикладу, два випуски були присвячені фестивалю стрілецької пісні «Красне поле» з нагоди річниці Карпатської України (Русинська родина. 18.03.17; 25.03.17). Утім навіть у вигляді культурно-просвітницької програми із вкрапленням патріотичної тематики *«Русинська родина»* загрожує інформаційному простору Закарпаття й України загалом, оскільки сприяє активізації рухів за федералізацію, пропагує ідею «окремого народу» з «власною мовою і територією». До пропозиції перейменувати *«Русинську родину»* на «Закарпатську родину» [Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28853364.html>] автори програми не дослухалися. Протидіяти поширенню русинських маніпуляцій може слугувати популяризація діалектів, говорів української мови, а також заборона використовувати давню самоназву українців у значенні «неукраїнець», для позначення нового народу, «бо така практика є маніпулятивною та антиісторичною» [Белей 2017, с. 308].

У 2019 р. суттєвих змін на рівні змісту і форми зазнала програма *«Від суботи до суботи»*, у якій пропонують огляд події із життя нацменшин і яка упродовж багатьох років виходила з українськомовними титрами. Сьогодні вона називається *«#ethno vision. Дайджест»*, має новий логотип і заставку. Зберігся підхід до формування випусків, які склалися з сюжетів, репортажів, інтерв'ю, підготовлених редакціями національних меншин. Змінилося місце зйомок – програма стала позастудійною, її знімають в різних місцях Ужгорода. У випусках намагаються додати авторської оцінки огляду подій, акцентують на певних деталях, сміливіше висловлюють ставлення до проблеми, події, ситуації. Як і в попередні роки виходу програми, інформа-

ційні матеріали в ній чергуються з аналітичними і художньо-публіцистичними, у випусках висвітлюють актуальні події, проблеми, ситуації з життя нацменшин, розповідають про відомих представників громад. Кожна національна редакція пропонує по одному сюжету для випуску, завдяки чому виходить огляд, щоправда, в окремих випусках превалює культурно-мистецька тематика, до прикладу, у програмі від 23.03.19: *«Зустріч з питань відкриття пункту пропуску Біла Церква – Сігету Мармацієй; Йосип Калої – представник німецькомовної громади села Барбово; як зняти кіно на актуальну тематику; конкурс словацьких легенд; мисткині-аматорки представили свої роботи на виставці “За-чарована весною”»* [UA: Zakarpattya. URL: <https://uz.suspilne.media>].

У 2017–2019 рр. у телерадіомовному просторі Закарпаття були представлені програми мовами нацменшин і двох комерційних каналів – *«TV21 Ungvar»* (*«21 Ужгород»*), *«Sirius»*. Телеканал *«21 Ужгород»* є першим на Закарпатті приватним регіональним телеканалом, заснованим ще в 1991 р. У 2018 р. 50 % його акцій придбало Товариство угорської культури Закарпаття. Після цього угорська редакція колишнього каналу *«Tusa-1»* майже в повному складі перейшла працювати на приватний канал, який задля розмежування з українськомовним назвали *«TV21 Ungvar»*. В ефірі представлені інформаційні, суспільно-політичні, розважальні, спортивні програми [TV21 Ungvar. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCDi6dyrKqXuYxqgDi3teOKg>]. Крім політематичних угорськомовних, виходить програма для ромів *«Романо лав»*, яка є другою програмою для ромів в інформаційному просторі Закарпаття, що унікально не тільки для регіону, а й України загалом. Випуски *«Романо лав»* тривають українською, а ромською вітаються і прощаються з глядачами. За концепцією ця програма схожа з *«Романо джівінен»*, у ній також висвітлюють події, пов'язані із ромами, звертають увагу на проблеми. Утім, якість зйомок краща, ніж на колишньому державному телеканалі, що пояснюється наявністю сучасної техніки, фінансовими можливостями приватного телеканалу. Таким чином, програма *«Романо лав»* нині є серйозним конкурентом *«Романо джівінен»*, що вимагає від суспільного мовника вдосконалення проекту на рівні змісту і форми. Цікаво, що угорськомовні програми *«TV21 Ungvar»* виходять без українських титрів. Натомість програма *«Романо лав»* титрується угорською, що підтверджує цілеспрямовану роботу телеканалу на задоволення інформаційних потреб найбільшої етноспільноти Закарпаття – угорської.

На приватному телеканалі *«Sirius»* у 2017–2019 рр. виходили програми для національних меншин *«Разом»*, *«Слідами предків»*, *«Важливі питання»* (у межах яких пропонували випуски словацькою, угорською, німецькою мовами) та новини угорською – *«Hirek»*. Перші три програми тематично охоплювали культуру, історію, мистецтво, релігію, їх готували на достатньо високому технічному рівні. Чимало випусків титрували українською. *«Sirius»*

позиціонував себе як телеканал семи мов, мав амбітні плани і молоду команду [Sirius. URL: <https://kanalsirius.tv/>]. Однак сьогодні про нього варто говорити у минулому часі, бо з вересня 2019 р. мовник перебуває у процесі закриття через фінансові труднощі, небажання власника продовжувати діяльність.

Висновки. Таким чином, редакції програм мовами нацменшин були і поки що залишаються перевагою колишнього державного телеканалу «Туса-1» – сучасного «UA: Закарпаття» – навсеукраїнському рівні. Утім, у 2018–2019 рр. в ефірі суспільного мовника суттєво зменшилася кількість телепрограм для етностіпльнот, хоча кількість редакцій, що їх виготовляють, залишилася незмінною. Так, угорська, румунська, німецька, словацька редакції нині готують лише по одній програмі замість двох-трьох, як було раніше. Натомість в об'єднаній ромсько-російсько-русинській редакції особливих змін не відбулося: в ефірі представлена програма для ромів «Романо джівіпен», небезпечна для інформаційного простору «Русинська родина» та суперечлива з огляду на військові дії Росії проти України програма «Дзеркало часу».

Зменшення кількості програм зумовлене потребою удосконалення на рівні змісту і форми, відсутністю чітких форматів, невідповідністю телестандартам, браком фахівців. Програмам властиве недостатнє авторське опрацювання тем; недотримання принципу верстки випуску від найважливішого до менш важливого; недоліки на

рівні відеоряду, синхронів, компонування мікро-тем, опрацювання фактів та їхнього аналізу; відсутність субтитрів. Однак скорочення кількості проєктів поки що не сприяло покращенню якості. Натомість виникли кадрові проблеми в угорській і ромській редакціях. У зв'язку з розвитком програм для етностіпльнот в ефірі комерційних мовників (телеканалів «Sirius» та «TV21 Ungvar») необхідно працювати над удосконаленням Філії ПАТ НСТУ «Закарпатська регіональна дирекція», оскільки недостатнє фінансування, нестача професійних кадрів, техніки може стати причиною втрати конкурентоздатності каналу на медіаринку.

Тож сьогодні перед «UA: Закарпаття» постає чимало викликів, серед яких найважливіше – заслужити довіру глядачів. Для цього журналісти телеканалу повинні дотримуватися стандартів, етичних норм, всебічно інформувати глядачів рідною мовою та мовами нацменшин, які проживають у регіоні, тобто враховувати національно-історичну та ментальну специфіку аудиторії. Забезпечення якісного контенту, спрямованого на задоволення інтересів різних верств суспільства, виховання культури, підтримку національної ідентичності, є невід'ємною ознакою суспільного мовлення. Натомість незадоволеність інформаційних потреб національних меншин Закарпаття, навмисне роздмухування між-етнічних конфліктів, поширення неправдивих відомостей задля маніпулювання загрожує безпеці прикордонного регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л.О. «Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro. К.: Темпора, 2017. 392 с.
2. Бідзіля Ю.М. Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації: монографія. Ужгород: Аутдор-Шарк, 2016. 469 с.
3. Вся угорська редакція Закарпатської філії НСТУ переходить на приватний канал. *Детектор медіа*. URL: https://stv.detector.media/reformuvannya/regional_movnyky/usya_redaktsiya_ugorskoju_movoyu_tisi1_perekhodit_na_privatniy_kanal/.
4. Гаврош О. Телебачення на Закарпатті. Українська держава й далі буде у ролі «корисного ідіота»? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28853364.html>
5. Головчук О.В. Регіональне телебачення України в контексті політичних трансформацій суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2008. 12 с.
6. Гусак Н.А. Громадське ТБ як форма організації та функціонування телемовлення (зарубіжний досвід та українські реалії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 10.01.08 – журналістика. Львів, 2005. 21 с.
7. Квартальні тематичні плани передач на 1969 рік // ЗОДА. Ф. 1238. Оп. 2. Спр. 842. 65 арк. Арк. 56.
8. Кіножурнал «Угорські новини» («Magyar vilaghirado»). *Територія терору*. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=126
9. Команда Суспільного напрацювала нову редакцію Концепції мовлення з тематики національних меншин. *UA: Суспільне мовлення*. URL: <https://suspilne.media/news/224>
10. Мащенко І.Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу. К., 2005. 382 с.
11. Набока М. Джулай Д. Хто такі русини і що вони хочуть? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html>
12. Остапа С.В., Міський В.В., Розкладай І.Є. Суспільне мовлення в Україні: історія створення та виклики. Київ: ТОВ «Друкарня Віол», 2018. 156 с.
13. Росул Т. Образ Підкарпатської Русі в Чехословацькому кінематографі (1919–1938). *Студії мистецтвознавчі*. №1. 2016. С. 24–32.
14. Сидоренко Н.М. Сучасна преса національних меншин в Україні. *Актуальні проблеми журналістики: збірник наукових праць*. Ужгород: МП «Ліра», 2001. С. 215–220.

15. Твори Василя Гренджі-Донського. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Т. 8. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д. К., 1987. 487 с.
16. Улиганець М.В. Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія напередодні Незалежності України (1987–1990). *Журналістика: науковий збірник*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики. Вип. 11 (36), 2012. С. 22–31.
17. Чепурняк Т.О. Суспільне мовлення та процес його запровадження в Україні. *Наукові записки Інституту журналістики*. К., 2014. Т. 56. 388 с.
18. Ярмоленко М. Сучасний етап міжкультурної комунікації на Закарпатті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 4–5 (72–73), 2014. С. 394.
19. Sirius. URL: <https://kanalsirius.tv>.
20. TV21 Ungvar. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCDi6dyrKqxuYxqgDi3teOKg>.
21. UA: Закарпаття. URL: <https://uz.suspilne.media>.

REFERENCES

1. Belei L.O. (2017) «Rusynskyi» separatyzm: natsiietvorennia in vitro. [Rusyn Separatism: National Formation in Vitro]. Kyiv: Tempora. 392 s. [in Ukrainian].
2. Bidzilia Yu.M. (2016) *Periodyka transkordonna v konteksti mizhnatsionalnoi komunikatsii: monohrafiia* [Periodic Transboundary in the Context of International Communication]. Uzhhorod: Autdor-Shark. 469 s. [in Ukrainian].
3. Vsia uhorska redaktsiia Zakarpatskoi filii NSTU perekhodyt na pryvatnyi kanal [All the Hungarian edition of the Zakarpattya's branch of PBCU goes to a private channel]. *Detektor media*. URL: https://stv.detektor.media/reformuvannya/regional_movnyky/usya_redaktsiya_ugorskoyu_movoyu_tisi1_perekhodit_na_privatnyy_kanal/ [in Ukrainian].
4. Havrosh O. Telebachennia na Zakarpatti. Ukrainska derzhava y dali bude u roli «korysnoho idiota»? [Will the Ukrainian State Continue to be a «Useful Idiot»?] *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28853364.html> [in Ukrainian].
5. Holovchuk O.V. (2008) *Rehionalne telebachennia Ukrainy v konteksti politychnykh transformatsii suspilstva* [Regional television of Ukraine in the context of political transformation of society]: PhD the author's abstract: 23.00.03 – political culture and ideology. Kyiv. 12 s. [in Ukrainian].
6. Husak N.A. (2005) *Hromadske TB yak forma orhanizatsii ta funktsionuvannia telemovlennia (zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski realii)* [Public TV as a form of organization and functioning of broadcasting (foreign experience and Ukrainian realities)]: PhD the author's abstract: 10.01.08 – journalism. Lviv. 21 s. [in Ukrainian].
7. *Kvartalni tematychni plany peredach na 1969 rik* [Quarterly thematic gearing plans for 1969] // Zakarpattya Regional State Archive. F. 1238. Description 2. Case 842. 65 s. S. 56 [in Ukrainian].
8. Kinozhurnal «Uhorski novyny» [Hungarian News Magazine]. *Terror Territory*. URL: http://territoryterror.org.ua/uk/archive/film-archive/video/?vd_movieid=126 [in Ukrainian].
9. Komanda Suspilnoho napratsiuvala novu redaktsiiu Kontseptsii movlennia z tematyky natsionalnykh menshyn. [The Public Broadcasting Team has Developed a New Version of the National Minority Broadcasting Concept]. URL: <https://suspilne.media/news/224> [in Ukrainian].
10. Mashchenko I.H. (2005) *Khronika ukraïnskoho radio i telebachennia v konteksti svitovoho audiovizualnoho protsesu* [Chronicle of the Ukrainian Radio and Television in the Context of Global Audiovisual Process]. Kyiv. 382 s. [in Ukrainian].
11. Naboka M. Dzhulai D. Khto taki rusyny i shcho vony khochut? [Who are the Ruthenians and What They Want?]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29464228.html> [in Ukrainian].
12. Ostapa S.V., Miskyi V.V., Rozkladai I.Ye. (2018) *Suspilne movlennia v Ukraini: istoriia stvorennia ta vyklyky* [Public Broadcasting in Ukraine: History and Challenges]. Kyiv: TOV «Drukarnja Viol». 156 s. [in Ukrainian].
13. Rosul T. (2016) *Obraz Pidkarpatskoi Rusi v Chekhoslovatskomu kinematohrafi (1919–1938)* [The image of Subcarpathian Rus in Czechoslovak cinema]. *Art Studies*. 1 (2016). S. 24–32. [in Ukrainian].
14. Sydorenko N.M. (2001) *Suchasna presa natsionalnykh menshyn v Ukraini* [The contemporary press of national minorities in Ukraine]. *Actual problems of journalism: a collection of scientific works*. Uzhhorod: MP «Lira». S. 215–220 [in Ukrainian].
15. *Tvory Vasylia Hrendzhi-Donskoho. (1987) Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk* [Works of Vasily Granji-Donsky. Happiness and Sorrow of the Carpathian Ukraine. Diary]. Publications of the Carpathian Union, Inc. Washington. 487 s. [in Ukrainian].
16. Ulyhanets M.V. (2012) *Zakarpatska oblasna derzhavna teleradiokompaniia naperedodni Nezalezhnosti Ukrainy (1987–1990)* [Transcarpathian regional state TV and radio company on the eve of Independence of Ukraine (1987–1990)]. *Journalism: scientific collection*. No. 11 (36). Kyiv. S. 22–31 [in Ukrainian].
17. Chepurniak T.O. (2014) *Suspilne movlennia ta protses yoho zaprovadzhennia v Ukraini* [Public broadcasting and its implementation in Ukraine]. *Scientific Notes of Institute of Journalism*. Kyiv. T. 56. 388 s. [in Ukrainian].
18. Yarmolenko M. *Cuchasnyi etap mizhkulturnoi komunikatsii na Zakarpatti* [Modern stage of intercultural

communication in Transcarpathia]. *Scientific Notes of Institute of Political and Ethnic Studies IF Kuras, NAS of Ukraine*. 4–5 (72–73). S. 394 [in Ukrainian].

19. Sirius. URL: <https://kanalsirius.tv> [in Ukrainian].

20. TV21 Ungvar *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCDi6dyrKqxuYxqgDi3teOKg> [in Ukrainian, Hungarian].

21. UA: Zakarpattia. URL: <https://uz.suspilne.media> [in Ukrainian].

FEATURES OF TV PROGRAMS FOR NATIONAL MINORITIES OF TRANSCARPATHIA IN THE CONTEXT OF PUBLIC BROADCASTING

Abstract. The problem of broadcasting for the national minorities of the Westernmost region of Ukraine is poorly investigated and needs a profound study especially in the context of public broadcasting development in Ukraine. The analysis of thematic content, typing, linguo-stylistic features of the programs created for ethnolinguistic communities is an extremely topical set of problems to foster tolerant intercultural communication in the region as well as objective informing the national minorities about state issues in their native language, especially nowadays within the context of the elaboration of information space defense system of the state.

The purpose of the paper is to find out the peculiarities of the problematic-thematic content of television programs, the specifics of the information-language palette of television product intended for the national minorities of Transcarpathia in the context of the development of public broadcasting.

The paper presents a brief excursion into the history of the development of radio and television programs for ethnic communities; the basic thematic layers of foreign language programs of the public broadcaster «UA: Transcarpathia» have been identified as well; reducing the number of television programs for national minorities on the former state television channel in the process of its transformation into a public broadcaster has been focused on; the specifics of broadcasting for ethnic communities offering such commercial channels as «Sirius», «TV21 Ungvar», advantages and disadvantages of their programs in comparison with public broadcasting have been outlined; linguistic features of journalistic materials have been in the focus of the researcher's attention; programs touching upon being tolerant in relation to national minorities have been analyzed.

The conclusions systematized and summarized the results of the study, outlined the problems and shortcomings of programs for the ethnic communities of Transcarpathia. The perspectives for the development of such television programs in the context of the development of regional public broadcasting and commercial segment aimed at outlining the overall picture of the television space of the border region have been outlined.

Keywords: regional television, radio, national minorities, public service broadcasting, Transcarpathia.

Стаття надійшла до редакції 19 жовтня 2019 р.

© Толочко Н., 2019 р.

Наталія Толочко (Каралкіна) – аспірантка кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9828-9687>

Natalia Tolochko (Karalkina) – Postgraduate student, Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9828-9687>

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖІНОК В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ 1920–1930-х РОКІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070.19

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).228–234.

Хамедова О. Проблема професійної дискримінації жінок в українській радянській пресі 1920 – 1930-х років; кількість бібліографічних джерел – 28; мова українська.

Анотація. У статті досліджується репрезентація проблеми дискримінації жінок за гендерною ознакою у професійній сфері в українській пресі 1920–1930-х років, визначаються технології і способи її медіаконструювання, простежується, яким чином ідеологічні дискурси впливали на громадську думку про професійну зайнятість жіноцтва.

Ключові слова: професійна дискримінація, жіноче безробіття, гендерні стереотипи, упередження, вертикальна гендерна сегрегація, горизонтальна гендерна сегрегація.

Постановка проблеми. Щоб визначити і проаналізувати культурні та ідеологічні смисли медійного дискурсу 1920–1930-х років, варто зважати на те, що дискурс занурений у соціальний та історичний контекст. 1920–1930-ті роки для українців були добою карколомних змін світогляду, традицій, способу життя і трагічних випробувань (репресії, колективізація, Голодомор 1932–1933-х років). Цей масштабний суспільно-політичний експеримент був інспірований і реалізований більшовиками, які у 1919 році на теренах підконтрольних їм українських земель утворили нову державу – Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР).

Радянська влада визначила жіночу рівноправність одним із пріоритетних завдань у багатьох документах. Більшовицькі вожді у численних статтях і промовах проголошували безкомпромісну боротьбу за права жінок, наприклад, у пресі часто звучали такі слова: «Більшовицька радянська революція підрізає коріння пригнічення і нерівності жінки так глибоко, як не наважилася підрізати жодна партія і жодна революція» [Комунарка України 1934, с. 2].

1920–1930-і роки в УСРР були періодом індустріалізації, епохою масштабних економічних експериментів і перетворень у промисловості. Для реалізації цих грандіозних планів потрібна була величезна кількість робочих рук, у тому числі жіночих. Тому у 1920-і роки було розпочато «більшовицький емансипаційний проект» [Вороніна 2017, с. 106]: це була низка заходів, спрямованих на інтеграцію жінки до громадського та партійного життя і масового залучення жіноцтва до виробничої діяльності. Жіноцтво у 1920-і роки масово прийшло на виробництво і прагнуло здобути певну кваліфікацію, вчитися, та на перешкоді цьому часто ставали гендерні стереотипи та упередження.

Питання нової соціальної ролі жінки, її прав у громадській і професійній сфері всебічно обговорювалося у межах різних публічних дискурсів, у тому числі медійного, тому воно представляє значний інтерес для дослідників історії преси. Крім того, медіарепрезентація проблеми професійної дискримінації жінок є одним із аспектів нашого до-

слідження про моделі взаємодії ідеології та гендеру в українській пресі 1920–1930-х років.

Аналіз досліджень. Гендерні медійні студії у західній науковій традиції вже мають значні здобутки, адже дослідження тривають з 1960-х років. Більшість дослідників (Дж. Батлер [Батлер 2016], Р. Джилл [Джилл 2009], Д. Мак-Квейл [Мак-Квейл 2010], Д. Матисон [Матисон 2017] та ін.) погоджуються з тим, що гендерні медійні студії – це міждисциплінарні дослідження, які виникли на перетині медійних, культурологічних і гендерних студій (media studies, cultural studies, gender studies). Міждисциплінарний характер цієї наукової сфери стає найбільш очевидним, коли досліджується специфіка висвітлення соціальної проблематики у ЗМІ. У цьому аспекті важливою є розвідка американської соціологині Е. Кесслер-Херрис «Жіноча праця і соціальний порядок» (1976) [Кесслер-Херрис 2000], міркування якої про специфіку професійної дискримінації жіноцтва залишаються актуальними і зараз. Натомість в Україні гендерні медійні дослідження – відносно нова наукова галузь, яка почала оформлюватися на початку 2000-х років. Українські гендерні соціологічні студії до кола своєї проблематики включають і вивчення питання жінки на ринку праці (професійної орієнтації, доходи, проблеми безробіття). Так, вартими уваги є дослідження Т. Марценюк [Марценюк 2014], О. Плахотнік [Плахотнік 2014], які враховують не тільки статистику, але й аналізують тенденції висвітлення подібної проблематики у мас-медіа.

В українському пресознавстві також є певні здобутки, що засвідчують праці М. Чорнодон «Гендерна концептосфера сучасної періодики для жінок і чоловіків в Україні» [Чорнодон 2016]; Т. Землякової «Гендерний складник соціальних комунікацій: структура та функції (на матеріалах друкованих видань України за 2008–2012 роки)» [Землякова 2012]; Г. Маркової «Чоловічий журнал» у контексті гендерної преси (глобальне і національне)» [Маркова 2015]. Проте, як бачимо увага дослідниць зосереджена на сучасних гендерно маркованих періодичних виданнях. Таким чином, актуальним є

дослідження періодичних видань 1920–1930-х років у гендерному аспекті.

Мета нашої статті – виявити специфіку розкриття проблеми професійної дискримінації жінок у пресі Радянської України 1920–1930-х років, визначити технології медіаконструювання цієї проблеми, простежити яким чином ідеологічні дискурси впливали на громадську думку про професійну зайнятість жіноцтва.

Виклад основного матеріалу. Т. Марценюк стверджує, що «одним із соціальних інститутів, що конструює статі як протилежні, різні та взаємодоповнювальні, є ринок праці» [Марценюк 2014, с. 78]. Реальне становище українських жінок у 1920-х роках на ринку праці було хитким та непевним. Українська радянська преса цього періоду ставила перед громадськістю складні питання про професійну дискримінацію жінок, розрив у заробітній платі, упереджене ставлення роботодавців до жінок, жіноче безробіття тощо. Як відзначають дослідники, дискримінація у професійній сфері – це «розмежування, ізоляція або заборона стосовно окремих працівників, які мають однакові характеристики за ознакою продуктивності, через те, що вони належать до різних соціально-демографічних груп» [Ткалич 2011, с. 216].

Журналісти 1920-х років розповідали, що робітниці займалися працею, яка вимагала найнижчої кваліфікації і найменше оплачувалася. Серед причин називали насамперед низький рівень освіти робітниць, оскільки у такій соціальній групі, як, наприклад, робітничі сім'ї початку ХХ століття, відбувався «нерівний доступ до освіти», адже «за важких умов життя батьки віддають учинись радше синів, ніж доньок» [Плахотнік 2014, с. 137]. Особливо негативно впливало упереджене ставлення з боку керівництва, яке чоловіків більш охоче відправляло на навчання (курси, школи, робфаки) і, відповідно, вони отримували вищу кваліфікацію і більшу зарплату.

Цю тенденцію зафіксували журналісти, наприклад, Б. Ціп у статті «Про робітниць та їхню кваліфікацію» зауважив, що в одній із київських друкарень працює 60 робітниць і всі вони найнижчої кваліфікації. Журналіст справедливо наголосив на цій проблемі: «Чимало робітниць могли б легко й вільно перейти від брошурування до вивчення палітурної справи. Але для цього нічого не робиться» [Ціп 1926, с. 4]. У статті відзначено, що робітниці усвідомлювали і причину цієї проблеми: «Серед робітниць звичайний погляд, що чоловік-робітник заступає їй шлях до вищої кваліфікації» [Ціп 1926, с. 4], тобто чоловіки відчували конкуренцію з боку жінок і намагалися перешкоджати просуванню жінок кар'єрними сходами.

Слова журналіста можна засвідчити численними листами до редакції читачок, опублікованими у часописах «Комунарка України» і «Селянка України». Так, в одному з листів, який мав промовисту назву «Як я стала наборщицею», робітниця друкарні розповіла, що вже у 19 років усвідомила, що «при першому ж скороченні штатів мене, як некваліфіковану робітницю, одну з найперших звільнять з

роботи» (переклад із рос. наш. – О.Х.) [Коммунарка України 1923, с. 35]. Вона вивчилася «набору», хоча це було нелегкою для неї справою. Важливою є її репліка, яка окреслювала гендерний розподіл праці у типографії: «Я – одна жінка у наборній. Є ще одна у нас робітниця, але вона фальцує, тобто виконує менш спеціальну роботу, яку в більшості виконують жінки» [Коммунарка України 1923, с. 35]. Таким чином читачка розкрила проблему вертикальної гендерної сегрегації, яку визначають як «один із механізмів гендерної нерівності, коли жінки і чоловіки нерівномірно розподілені за посадами і статусами всередині певної галузі або установи» [Марценюк 2014, с. 90].

Журналісти, очевидно, розкривали це дискримінаційне явище мимоволі, самі того не усвідомлюючи, наприклад, у фоторепортажі «Про роботу 4-ї Держтютюнафабрики в Києві та Київської Краєвої філії Укртютюнтресту» [Фіткаленко 1925, с. 359], на більшості світлин були зображені жінки, які займалися найпростішою «ручною» роботою, натомість чоловіки були зайняті механізованою працею і були сфотографовані біля верстатів (підписи під «жіночими» фотографіями – «Виробництво коробок», «Оклейка бандеролі руками»; підписи під «чоловічим» фото – «Точило з супортом для точки крошильних ножів» [Фіткаленко 1925, с. 359].

Гендерні стереотипи обмежували самих жінок у виборі професій, не дозволяли повірити у власні сили, про це свідчить запитання робітниць пивного заводу до журналіста: «Чи може бути жінка інженером?» [Хоменко 1923, с. 35]. Навіть тоді, коли жінка сама прагнула займатися професійною самоосвітою, вона не знаходила підтримки і розуміння з боку патріархальної родини, а родичі (часто це був голова родини – батько, чоловік) всіляко перешкоджали їй у цьому. Так, одна з робітниць запитувала у журналіста поради з приводу конфліктної ситуації з батьком: «Що мені робити? я так захопилася цими новими ідеями – мені так хочеться читати, щоб більше знати, що робиться кругом мене, але ж у мене батько слідкує за кожним моїм рухом, боїться, щоб я не зробилася комуністкою і яка книжка до мене попаде, то він знищує» [Хоменко 1923, с. 35].

Якщо жінка зважувалася, попри заборони та гендерні упередження, здобути, наприклад, вищу освіту, то вона стикалася з багатьма іншими проблемами. Журналістка київського часопису «Глобус»

О. Любинська розповіла про інший аспект цієї ж проблеми: реалізації права на вищу освіту жінок із дітьми. Журналістка будувала свою комунікацію з читачами таким чином, щоб емоційно вплинути на них, викликати співчуття до жінок: «Це зворушлива картина, коли бачиш, як мати тихенько бредє з книжками до лабораторії, а попереду трьохлітній син везе великого бляшаного метелика...» [Любинська 1927, с. 59]. Авторка наголосила, що таким студенткам надзвичайно складно суміщати навчання з доглядом за дітьми. Саме цим журналістка пояснювала низький відсоток тих жінок з дітьми, які успішно завершили навчання у вищій школі: «Тільки одиниці можуть довчитися і дитину виховати,

а більшість помучиться рік, кілька місяців, поносить дитину до ясел, застудить її по дорозі, а тут уже сама до школи кидає ходити, дитину глядить, з яким болем, розпачем залишає жінка В.И.Ш» [Любинська 1927, с. 60].

О. Любинська заперечила сексистські висловлювання більшості чоловіків на адресу одружених студенток і студенток з дітьми: «Деякі з товаришів студентів кажуть – «і на що студенткам стипендію дають, та нащо їх вчать. Все одно потім школу кине, перестане в комсомолі працювати, буде дитину бавити або борщ варити» [Любинська 1927, с. 60]. Наведені у тексті висловлювання свідчили про те, що студенти відчували сильну конкуренцію з боку жінок у радянських вишах, зокрема, у боротьбі за стипендію. С.де Бовуар у своїй праці «Друга стать» ілюструвала ці чоловічі побоювання конкуренції із жінками на ринку праці схожим прикладом з французької преси: «В тижневику «L'Heldo Latin» якийсь студент заявив: «Будь-яка студентка, котра обирає професію лікаря або адвоката, краде у нас місце роботи» [Бовуар 1994, с. 36]. Журналісти зафіксували подібну реакцію молодих людей із різновекторних за ідеологією та соціальним устроєм країн, що свідчить про спільну патріархатну ідеологію, в координатах якої сформувався світогляд і французьких, і радянських чоловіків.

З іншого боку, ці шовіністичні вирази окреслювали патріархатне середовище, у якому так і не відбулася проголошена більшовиками гендерна революція. Громадська думка продовжувала вважати догляд за дітьми виключно материнським обов'язком. У нарисі поставлено також питання про залучення чоловіків до виховання дітей, що, безперечно, допомогло б одруженій жінці у навчанні. Справедливими є висновки журналістки, які вказують на корінь проблеми: «Не жінка винна, а умови, що не забезпечують її добре, та часом і ті самі товариші, що кидають студентку» [Любинська 1927, с. 36].

Отже, у цій статті авторка наводила факти дискримінації жінок з дітьми у системі вищої освіти через зображення їхнього повсякдення і побуту, стосунків зі студентами-чоловіками, яскраво аргументувала необхідність допомоги таким студенткам, заперечила гендерні упередження щодо жінок, які вчать. Журналістка сміливо заявила про декларативне право на вищу освіту для всіх радянських жінок і неможливість його реалізації на практиці.

Поєднання материнських і професійних обов'язків – один із важливих аспектів проблеми професійної реалізації жіноцтва, висвітлених у тогочасних ЗМІ. Журналісти постійно звертали увагу на необхідність створення розгалуженої мережі ясел і дитячих садків, кількість яких у Радянському Союзі 1920–1930-х років була мізерною. Варто враховувати, що у 1925 році народжуваність в УСРР повернулася до довоєнного рівня (до часів перед Першою світовою війною), тобто знову стала однією з найвищих у Європі. Соціологи Центрального статистичного управління СРСР у 1926 році відзначали, що «у порівнянні з числом народжень, які припадають у середньому на одну жінку у віці діто-

народження у західних країнах, плодючість у СРСР є дуже високою» [Естественное движение населения Союза ССР в 1926 г. 1929, с. 14].

Матерів з малими дітьми дискримінували на роботі, хоча офіційно говорилося про підтримку жінок і збільшення квот при прийомі на навчання, роботу, навіть до органів влади. У кореспонденції Н. Феценка з пропагандистською назвою «Жінку – в передові лави будівників соціалізму» зазначалося, що партійну директиву про збільшення числа жінок у складі рад на місцях не виконують, наприклад, в Овруцькому районі високопосадовці своє небажання підтримати кандидатуру жінки пояснювали так: «З неї однаково мало користі», маючи на увазі виконання нею материнських обов'язків [Фещенко 1931, с. 3].

Проблема жіночого безробіття була пов'язана з попередніми, тобто низьким рівнем освіти жінок, неможливістю поєднувати догляд за малими дітьми і професійні обов'язки. Саме жінки завжди були однією з найбільш вразливих і соціально незахищених груп на ринку праці, які підлягали скороченню у першу чергу. Преса звертала увагу на цю проблему, зокрема, у статті Т. Іванової з промовистою назвою «Жіноче безробіття» журналістка проаналізувала статистику, за якою у Києві у 1925 році було 13 560 безробітних жінок. Вона наголосила, що «в умовах вільного найму робочої сили наймачі відмовляються брати жінок» [Іванова 1925, с. 1]. Основними причинами жіночого безробіття у Києві були низька кваліфікація жіноцтва і постійний приплив жінок з села до великого міста у пошуках роботи. Навіть жінки, які претендували на посади службовців («друкарки, діловодки, контрощиці»), мали недостатній рівень освіти. Для того, щоб сприяти підвищенню освітнього рівня жінок, відкривали читальні і різноманітні професійні гуртки і курси. Проте ними охоплено було лише частину безробітних жінок: «До цієї роботи притягнуто найбільше молодь. Жінку, особливо немолоду, майже зовсім не втягнуто у цю роботу» [Іванова 1925, с. 1]. Уточнення журналістки щодо віку безробітних жінок, яких залучають до навчання, окреслювали проблему вікової професійної дискримінації жіноцтва.

Українські журналісти звертали увагу ще на один важливий аспект цієї проблеми – безробіття одружених жінок. Поширеною практикою у європейських країнах, США першої третини ХХ століття, після Першої світової війни, було скорочення жінок на фабриках і заводах. Цю необхідність пояснювали тим, що робоче місце звільняється для чоловіка, вчорашнього солдата, який після повернення з фронту знову має виконувати роль годувальника родини. Е. Кесслер-Херріс, американська дослідниця, яка вивчає історію жіночої зайнятості, своєрідним чином інтерпретувала марксівську ідею про жінок як резервну армію праці, яку використовують, коли у ній є потреба, і яку намагаються усунути з ринку праці, коли потреба зникає.

Е. Кесслер-Херріс зауважила, що «мала оплата праці жінок завжди ідеологічно виправдовувалася допоміжним характером жіночого внеску до

«сімейної заробітної платні» (family wage) – гроші, які отримує чоловік і яких, ймовірно, повинно вистачити для утримання родини» [Кесслер-Херріс 2000, с. 173]. Незважаючи на значні відмінності в економіці США та СРСР, проблема професійної дискримінації була актуальною в обох країнах, що засвідчив допис Квитницької. Журналістка взяла інтерв'ю у дівчат, які навчалися у харківській залізничній школі. Учениці школи відзначили, що найважчим для них виявилася не праця на залізниці під час практики, а спілкування з чоловіками-робітниками залізниці. Останні відверто говорили про те, що вони займають належне чоловікам місце: «Вам, кажуть, не тут місце, а модистками чи акушерками бути. Все одно заміж повиходите – дарма тільки місце займає. Он скільки хлопців без роботи вештається, вас тільки не вистачало. Така думка у більшості робітників» (переклад з рос. наш – О.Х.) [Квитницька 1926, с. 11]. Таким чином, працюючих жінок непрямо звинувачували у безробітті чоловіків. У цих промовистих чоловічих репліках втілений патріархатний погляд на основне призначення жінки – шлюб і сім'ю. Крім того, журналісткою зафіксовано тогочасний стереотип у громадській думці («така думка у більшості робітників») щодо гендерного розподілу професій.

Якщо для пролетарської жінки перешкодою для здобуття кваліфікованої роботи часто ставала відсутність необхідної освіти, то для жінки іншого соціального походження (зі священницьких, чиновницьких, купецьких, дворянських родин) професійна дискримінація набувала ще й ідеологічного забарвлення. Ці жінки мали хорошу освіту, проте через класовий критерій при прийомі на роботу, вони не могли знайти гідну. Наприклад, освітня галузь відчувала «кадровий голод» у 1920-х роках, проте колишніх «класних дам» принципово не брали на роботу з аргументацією, що «вони не зможуть працювати в умовах нової школи» [Іванова 1925, с. 1]. Таким чином відбувалася професійна дискримінація не тільки за гендерною, але і за класовою ознакою.

У 1930-і роки проблема гендерної дискримінації залишалася такою ж гострою, але через тиск влади, цензуру (і самоцензуру) про неї вже відкрито не писали. Натомість інформували про «ударниць» виробництва, і ці численні матеріали (і тексти, і світлини) свідчили, що професійна гендерна дискримінація не подолана. Як відомо, саме тоді відбувалася примусова колективізація сільського господарства, саме тому «колгоспна» тема стає топом усіх українських часописів.

У часописах йшлося про селянок, які були зайняті на польових роботах найнижчої кваліфікації (немеханізована праця: сапання, ручне збирання врожаю, боротьба зі шкідниками), а чоловіки у колгоспах займалися механізованою роботою, яка вимагала більшої кваліфікації і набагато краще оплачувалася (трактористи, механізатори). Журналісти констатували «горизонтальну гендерну сегрегацію» у Радянській Україні 1930-х років, тобто «такий механізм гендерного поділу, який означає поділ

ринку праці на так звані «жіночі» та «чоловічі» професії, які оплачуються по-різному»; «жіночими є ті професії й спеціалізації, де зарплата в середньому нижча» [Марценюк 2014, с. 84]. Гендерну дискримінацію в оплаті праці підтверджують історики: «З 1930–1931 рр. аж до другої половини 1950-х років діяла така оплата праці колгоспників: за день праці на буряках – 0,5 трудоводня, а за керування трактором – 4,5 трудоводня» [Вороніна 2017, с. 144].

Як свідчать публікації 1930-х років, керівні посади (голова, агроном, бухгалтер тощо) у колгоспах також обіймали чоловіки, а максимальною сходиною колгоспної кар'єри жінки була посада ланкової або, значно рідше, бригадира. Проте матеріалів про вертикальну гендерну сегрегацію виходило надзвичайно мало у порівнянні з двадцятими роками. У той час як штатні кореспонденти у статтях і звітах оспівували трудові подвиги і високі врожаї, тільки робітнички у невеличких замітках і кореспонденціях наважувалися писати про цю проблему. Так, сільська кореспондентка К.Токайчук у замітці з промовистою назвою «Чому на курсах немає жінок?» з обуренням писала про те, що у їхньому колгоспі при гострій потребі у механізаторах, трактористах і водіях не направляли колгоспниць на водійські курси через сексистські заяви керівництва: «Шофером бути – не жіноча робота. Хай жінки працюють у колгоспах їздовими. Машин їм не доручимо» [Токайчук 1935, с. 11]. Тому при виділеній квоті на жінок 30–50 %, на курсах трактористів було 40 слухачів, з них – лише 3 жінки, а на курсах водіїв – жодної. Сількорка відзначила те, що жінка у колгоспі була приречена на малокваліфіковану і низькооплачувану роботу.

Висновки. Українська радянська преса 1920-х років зафіксувала прагнення українок до здобуття освіти, до підвищення своєї кваліфікації і просування кар'єрними сходами, а також їхні вимоги рівних можливостей і гідної оплати праці. Журналісти викривали «вертикальну» і «горизонтальну» гендерну сегрегацію щодо жіноцтва у професійній сфері. Журналісти намагалися вплинути на читачів і змінити громадську думку про роль жінки у суспільстві, пріоритетність її функцій, адже для більшості було безсумнівним, що найперше завдання жінки у житті бути дружиною і матір'ю, тому освіта і професія для неї – не потрібні і не обов'язкові. Все це свідчило про появу феміністичного дискурсу у медійному просторі 1920-х років, проте патріархатне середовище і далі чинило тиск на жінок, які зважилися кинути виклик йому.

Журналістські публікації 1930-х років засвідчили, що у Радянській Україні, попри декларовану більшовицькими вождями гендерну революцію, не відбулося кардинальних змін у свідомості людей. Тоталітаризм передбачав повернення до патріархатної ідеології. Визначальні ідеологічні дискурси цього періоду – комуністичний та патріархатний – взаємодіяли та ефективно впливали на читачів. У громадській думці 1930-х років формувалися нові гендерні стереотипи – про «ударників» виробництва – маскулінного робітника як представника домінуючої

групи (за класовим і статевим критеріями), і жінки у традиційній субординованій позиції, яка слухняно виконує накази чоловіків (старшого колеги, керів-

ника виробництва, можновладця регіонального рівня, партійних вождів) і по-материнськи самовіддано захищає інтереси колективу, партії, Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батлер Дж. Фрейми війни. Чий життя оплакують? / Пер. Ю.Кравчук. Київ: Медуза, 2016. 276 с.
2. Бовуар де С. Друга стать: у 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 390 с.
3. Вороніна М. Більшовицький емансипаційний експеримент у 1920-х роках. *Українські жінки у горнілі модернізації* / Під заг. ред. О.Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, С.106–131.
4. Вороніна М. «Нова радянська жінка»: гендерна політика радянської влади. *Українські жінки у горнілі модернізації* / Під заг. ред. О.Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 131–156.
5. Делегатки – перші в селі. *Коммунарка України*. 1923. № 7 – 8 (20–21). С. 35
6. Землякова Т.А. Гендерний складник соціальних комунікацій: структура та функції (на матеріалах друкованих видань України за 2008 – 2012 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 – теорія та історія журналістики. Київ, 2012. 20 с.
7. Естественное движение населения Союза ССР в 1926 г. Т. 1. Вып. 2. Москва: ЦСУ СССР, 1929. 179 с.
8. Іванова Т. Жіноче безробіття. *Пролетарська правда*. 1925. 2 липня. № 148 (1159). С. 1.
9. Как я стала наборщицей. *Коммунарка Украины*. 1923. № 7–8 (20–21). С. 35.
10. Квитницькая. Мы годимся не только в модистки. *Коммунарка Украины*. 1926. № 11 (57). С. 11.
11. Кесслер-Херрис Э. Женский труд и социальный порядок. *Антология гендерных исследований / Сост и ком. Е.И.Гаповой и А.Р.Усмановой*. Минск: ПроPILEI, 2000. С. 171–189.
12. Комунарка України. 1934. № 1. Січень. С. 2.
13. Любинська О. Життя студентське (нарис). *Глобус*. 1927. № 4 (79), С. 59–60.
14. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Пер. О. Возьної, Г. Сташків. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
15. Маркова Г.Е. «Чоловічий журнал» у контексті гендерної преси (глобальне і національне): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 – теорія та історія журналістики. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
16. Марценюк Т. Гендерована робота: як ринок праці та хатня робота конструюють гендер. *Гендер для медій*. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2014. С. 77–97.
17. Матисон Д. Медиа-дискурс. Анализ медиа-текстов. Исследования медиа и культуры. Харьков: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2017. 264 с.
18. Плахотнік О. Гендерована освіта: як навчальні заклади перетворюють дітей у дівчат і хлопців. *Гендер для медій*. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2014. С. 135–151.
19. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: Навч. посібник. Київ, 2011. 248 с.
20. Токайчук К. Чому на курсах немає жінок? *Колгоспниця України*. 1935. 15 лютого. № 3. С.11.
21. Фещенко Н. Зміцнюємо братерський зв'язок між національностями. *Вісті ВУЦВК*. 1931. 10 січня. № 9 (3110). С.4.
22. Фещенко Н. Жінку – в передові лави будівників соціалізму. *Вісті ВУЦВК*. 1931. 18 січня. № 16 (3117). С. 3.
23. Фіткаленко. Про роботу 4-ї Держтютюнафабрики в Києві та Київської Краєвої філії Укртютюнтресту. *Глобус*. 1925. Серпень. № 15 (43). С. 358–359.
24. Хоменко. Чем интересуются работницы пив.завода. *Коммунарка Украины*. 1923. № 7–8 (20–21). С. 35.
25. Ціп Б. Про робітниць і їхню кваліфікацію. *Пролетарська правда*. 1926. 15 листопада. № 262 (1273). С. 4.
26. Чернодон М. І. Гендерна концептосфера сучасної періодики для жінок і чоловіків в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 – теорія та історія журналістики. К., 2016. 18 с.
27. Швець. Злам повинен бути, злам буде. *Глобус*. 1932. Червень. № 10 (202). С. 1.
28. Gill R. Mediated intimacy and postfeminism: a discourse analytic examination of sex and relationships advice in a women's magazine. *Discourse & Communication*. 2009. № 3 (4). P. 345–369.

REFERENCES

1. Batler Dzh. (2016) Freimy viiny. Chyi zhyttia oplakuiut? [Frames of War. Whose lives mourn?] / Per. Yu. Kravchuk. Kyiv: Meduza. 276 s. [in Ukrainian].
2. Bovuar de S. (1994) Druha stat [The second gender]: u 2 t. Kyiv: Osnovy. T 1. 390 s. [in Ukrainian].
3. Voronina M. (2017) Bilshovytskyi emansypatsiinyi eksperyment u 1920-kh rokakh [Bolshevik emancipation experiment in the 1920s.]. *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii* / Pid zah. red. O.Kis. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, S.106–131 [in Ukrainian].

4. Voronina M. (2017) «Nova radianska zhinka»: henderna polityka radianskoi vlady [«The New Soviet Woman»: Gender Politics of Soviet Power]. *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii* / Pid zah. red. O.Kis. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. S. 131–156 [in Ukrainian].
5. Deliehatky – pershi v seli (1923). [Delegates are the first in the village]. *Kommunarka Ukrainy*. № 7–8 (20–21). S. 35 [in Ukrainian].
6. Zemliakova T.A. (2012) Hendernyi skladnyk sotsialnykh komunikatsii: struktura ta funktsii (na materialakh drukovanykh vydan Ukrainy za 2008 – 2012 roky) [Gender Component of Social Communications: Structure and Functions (Based on Printed Materials of Ukraine for 2008–2012) (PhD Thesis)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.04 – teoriia ta istoriia zhurnalistyky. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
7. Estestvennoe dvizhenie naseleniya Soyuzha SSR v 1926 g. (1926) [The natural movement of the population of the SSSR in 1926]. T.1. Vip. 2. M.: CSU SSSR. 179 s. [in Russian].
8. Ivanova T. (1925) Zhinoche bezrobbittia [Women's unemployment]. *Proletarska pravda*. 2 lypnia. № 148 (1159). S. 1 [in Ukrainian].
9. Kak ya stala naborshchicej (1923) [How I became a typesetter]. *Kommunarka Ukrainy*. № 7–8 (20–21). S. 35 [in Russian].
10. Kvitnickaya (1926). My godimsya ne tol'ko v modistki [We are not only good at fashionistas]. *Kommunarka Ukrainy*. № 11 (57). S. 11 [in Russian].
11. Kessler-Harris E. (2000) Zhenskij trud i social'nyj porjadok [Women's labor and social order]. *Antologiya gendernyh issledovanij / Sost i kom. E.I.Gapovoj i A.R.Usmanovoj*. Minsk: Propilei. S. 171–189 [in Russian].
12. *Kommunarka Ukrainy* (1934) [Communist of Ukraine]. № 1. Sichen. S. 2 [in Ukrainian].
13. Liubynska O. (1927) Zhyttia studentske (narys) [Student life (essay)]. *Hlobus*. № 4 (79). S. 59–60 [in Ukrainian].
14. Mak-Kveil D. (2010) Teoriia masovoi komunikatsii [Theory of mass communication] / Per. O.Voznoi, H. Stashkiv. Lviv: Litopys. 538 s. [in Ukrainian].
15. Markova H.E. (2015) «Cholovichyi zhurnal» u konteksti hendernoï presy [Men's Magazine in the Context of Gender Press (Global and National)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.04 – teoriia ta istoriia zhurnalistyky. Dnipropetrovsk. 20 s. [in Ukrainian].
16. Martseniuk T. (2014) Henderovana robota: yak rynek pratsi ta khatnia robota konstruiuiut hender [Gender-based work: how the job market and homework construct gender]. *Hender dlia medii*. Pidruchnyk iz hendernoï teorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitarnykh spetsialnostei / Za red. M. Maierchuk, O. Plakhotnik, H. Yarmanovoi. Kyiv: Krytyka. S. 77–97 [in Ukrainian].
17. Matison D. (2017) Media-diskurs. Analiz media-tekstov. Issledovaniya media i kul'tury [Media discourse. Analysis of media texts. Media and Culture Studies]. Har'kov: Izd-vo «Gumanitarnyj Centr». 264 s. [in Russian].
18. Plakhotnik O. (2014) Henderovana osvita: yak navchalni zaklady peretvoruiut ditei u divchat i khloptsiv [Gender for media. A textbook gender theory for journalism and other socio-humanities]. *Hender dlia medii*. Pidruchnyk iz hendernoï teorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitarnykh spetsialnostei / Za red. M. Maierchuk, O. Plakhotnik, H. Yarmanovoi. Kyiv: Krytyka. S. 135–151 [in Ukrainian].
19. Tkalych M.H. (2011) Henderna psykholohiia [Gender Psychology]: Navch. posibnyk. Kyiv. 248 s. [in Ukrainian].
20. Tokaichuk K. (1935) Chomu na kursakh nemaie zhinok? [Why are there no women on the courses?]. *Kolhospnysia Ukrainy*. 15 liutoho. № 3. S.11 [in Ukrainian].
21. Feshchenko N. (1931) Zmitsniuemo braterskyi zviazok mizh natsionalnostiamy [We strengthen the fraternal bond between nationalities]. *Visti VUTsVK*. 10 sichnia. № 9 (3110). S.4 [in Ukrainian].
22. Feshchenko N. (1931) Zhinku – vperedovi lavy budivnykiv sotsializmu [The woman is in the forefront of the builders of socialism]. *Visti VUTsVK*. 18 sichnia. № 16 (3117). S. 3 [in Ukrainian].
23. Fitkalenko (1925). Pro robotu 4-yi Derzhitiutiunfabryky v Kyivi ta Kyivskoi Kraievoi filii Ukrtyutiuntrestu [About the work of the 4th State Tobacco Factory in Kiev and the Kyiv Regional Branch of Ukrtyutiuntrest]. *Hlobus*. Serpen. № 15 (43). S. 358–359 [in Ukrainian].
24. Homenko (1923). Chem interesuyutsya rabotnicy piv.zavoda [What are interested in workers brewery]. *Kommunarka Ukrainy*. № 7–8 (20–21). S. 35 [in Russian].
25. Tsip B. (1926) Pro robitnyts i yikhniu kvalifikatsiiu [About female workers and their qualifications]. *Proletarska pravda*. 15 lystopada. № 262 (1273). S.4 [in Ukrainian].
26. Chornodon M. I. (2016) Henderna kontseptosfera suchasnoi perodyky dlia zhinok i cholovikiv v Ukraini [The Gender Conceptosphere of Modern Periodicals for Women and Men in Ukraine]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk iz sots. komunikatsii: 27.00.04 – teoriia ta istoriia zhurnalistyky. Kyiv. 18 s. [in Ukrainian].
27. Shvets (1932). Zlam povynen buty, zlam bude [There must be a break, there will be a break]. *Hlobus*. 1932. Cherven. № 10 (202). S. 1 [in Ukrainian].
28. Gill R. (2009) Mediated intimacy and postfeminism: a discourse analytic examination of sex and relationships advice in a women's magazine. *Discourse & Communication*. № 3 (4). P. 345–369 [in English].

**THE PROBLEM OF PROFESSIONAL DISCRIMINATION
OF WOMEN IN THE UKRAINIAN PRESS 1920–1930-ies**

Abstract. 1920 – 1930s in the USRR were a period of industrialization, an era of large-scale economic experiments and transformations in industry. Women came to the masses to work and sought training, training, and gender stereotypes and prejudices were often hindered. The issue of the woman's new social role, her rights in the public and professional spheres has been thoroughly discussed within various public discourses, including the media, so it is of considerable interest to researchers of press history. The article deals with the representation of the problem of discrimination of women by gender in the professional sphere in the Ukrainian Soviet press of the 1920s and 1930s, identifies the technologies and ways of its media construction, and traces how ideological discourses influenced public opinion about professional employment of women.

The Ukrainian press in the 1920s posed to the public complex questions about the professional discrimination of women, the wage gap, the prejudiced attitude of employers towards women, women's unemployment, etc.

Journalists in the 1920s reported that workers were engaged in work that required the lowest qualification and was the least paid. Among the reasons were the low level of education of women workers. The biased attitude of the management was negatively affected, which sent men more willingly to study and, accordingly, they received higher qualifications and higher salaries. Journalists in the publications, as well as readers in the letters, spoke about vertical and horizontal gender segregation. The reconciliation of maternal and professional responsibilities is one of the important aspects of the problem of professional realization of womanhood, covered in the media of that time. Mothers with young children were discriminated against at work, although there was an official statement about supporting women and increasing quotas when applying for training, employment, even to the authorities. In the 1930s, the problem of gender discrimination remained as acute, but because of the pressure of the authorities, censorship (and self-censorship) had not been openly discussed. The production editorials were informed, and these numerous materials (both texts and photos) indicated that professional gender discrimination had not been overcome.

Totalitarianism implied a return to patriarchal ideology. The defining ideological discourses of that period communist and patriarchal – interacted and effectively influenced public opinion, which shaped new gender stereotypes.

Keywords: professional discrimination, women's unemployment, gender stereotypes and bias, vertical gender segregation, horizontal gender segregation.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2019 р.

© Хамамедова О., 2019 р.

Ольга Хамедова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики та нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9545-4464>

Olga Khamedova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Journalism and New Media Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9545-4464>

ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОТОЛЕРАНТНОСТІ ЗАКАРПАТСЬКИХ МЕДІА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (42).

УДК 070 (477.87) : 17.035.3-021.483 : 007

DOI: 10.24144/2663-6840/2019.2(42).235–242.

Шаповалова Г., Шебештян Я. Історичні обставини формування етнотолерантності закарпатських медіа; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті з'ясовано історичні обставини формування етнічної толерантності сучасних закарпатських засобів масової інформації; враховано діахронний аспект культурної, мовної, демографічної, політичної специфіки Закарпаття як поліетнічного регіону України, своєрідність становлення національної ідентичності; зроблено висновки про суттєвий вплив на сучасний рівень етнотолерантності закарпатських мас-медіа історичних чинників, тривалу й тісну культурну, мовну міжетнічну взаємодію.

Ключові слова: етнотолерантність, етнос, Закарпаття, ідентичність, історичні обставини, культура, медіа, мова, Україна.

Постановка проблеми. Етнотолерантність формується під впливом багатьох чинників. Попри загальне визнання ідеї гуманізму, фіксування її у відповідних міжнародних і національних правових актах, засоби масової інформації ще не демонструють послідовного дотримання вироблених норм. У цьому сенсі, безперечно, на увагу заслуговують усі обставини формування толерантності у мовленні сучасних медіа (докладніше див. монографію «Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності», Ужгород, 2019), тут зосередимося на історичних умовах, що вплинули на сучасний стан етнотолерантності медіа Закарпаття.

Аналіз досліджень. Розглядаючи засоби масової інформації найзахіднішої області України у зазначеному контексті, враховуємо етнічну, культурну, мовну, політичну специфіку цього регіону на загальноукраїнському тлі. Тим більше, що питання історичних коренів українського етносу залишається актуальним, важливим для вивчення в різних галузях знань, особливо гуманітарних: «Адже народ, який не знає свого минулого і забуває свою історію, не має майбутнього, тобто приречений зійти з її арени» [Залізняка 1996, с. 3]. Серед численних праць [Грушевський; Крип'якевич та ін.], корисних для інтерпретації, розуміння коренів етнотолерантності українців, виокремимо роботу О. Субтельного «Україна: історія» (К., 1991 р.), в якій автор зосередився переважно на двох темах – «відсутність в українців власної державності» і «модернізація українського суспільства». Вважаємо, що для розв'язання проблеми важливою й промовистою є відповідь О. Субтельного на ці питання: «(...) чому така багата країна була постійно убогою і нещасною, чому почуття національної ідентичності було таким слабким серед українців»: переважно через відсутність держави і «чужоземний контроль» [Субтельний 1991, с. 496]. Це ж, на думку автора, завжди гальмувало модернізацію України. Однак «сьогодні Україна (...) входить як визнаний член у сім'ю цивілізованих країн світу. Це велика підстава для надії й

віри в те, що майбутнє нації буде значно світлішим, ніж її минуле» [Субтельний 1991, с. 496]. Загалом, за влучною характеристикою О. Субтельного, історія України – «надзвичайно широке, барвисте й химерне плетиво» [Субтельний 1991, с. 16], в якому (розвинемо думку науковця) своє місце посідає й не менш складна історія Закарпаття.

Крім того, під час з'ясування особливостей нашого регіону не обійтися без опертя на науково осмислені факти матеріальної і духовної культури народу, де одними з найважливіших є факти мовні (живорозмовна стихія, її співвідношення з літературною мовою тощо). А глибше розуміння природи взаємин між народами потребує й урахування базових понять етнології, результатів етнологічних розвідок, що спрямовані на вивчення основних рис, ознак етнічних спільнот, характеристику їх культурно-побутових особливостей тощо. Наприклад, суттєва інформація в плані наших досліджень є й у праці М. Тиводара «Етнологія» (Ужгород, 1998 р.), зокрема в підрозділі «Українська історико-етнографічна область» [Тиводар 1998, с. 478 – 484]. Не претендуючи на вичерпність і всезагальність аналізу (у межах нашого дослідження це зробити неможливо), пропонуємо в цьому зв'язку лише кілька штрихів, промовистих і переконливих, на наш погляд, наукових положень, що дають розуміння ситуації. Усе це сприятиме досягненню мети цієї статті, тобто з'ясуванню історичних обставин формування етнотолерантності в сучасних закарпатських ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Історії походження українців присвячено багато праць, в яких обґрунтовуються кілька основних концепцій етногенезу нашого народу. Як зазначає Л. Л. Залізняка, «проблема походження будь-якого народу належить до числа найважливіших в його історії. Без її об'єктивного наукового вирішення неможливо побудувати міцний фундамент національної державності. Історична пам'ять – важлива складова самосвідомості етносу» [Залізняка 1996, с. 2]. Як відомо, історія України непроста, налічує багато століть, і

більшу її частину українці не мали власної держави, а тому перебували у статусі етнічної меншини, яка була однією з найбільш дискримінованих (згадаймо хоча б численні заборони, обмеження використання української мови в період Російської імперії). У різний час етнічні українські землі, в т. ч. Закарпаття, були у складі різних держав.

Як засвідчують наукові розвідки та документи, в етнічному складі закарпатців переважали й переважають українці. Так, мовознавець М. І. Сюсько, аргументуючи свої міркування даними з таких джерел, як Гошко Ю. Г. «Населення Українських Карпат XV–XVIII ст. (Київ, 1976), Копчак В. П., Копчак С. І. «Население Закарпатья за 100 лет» (Львів, 1977) та ін., зазначає: «Вони (українці. – Авт.) становили абсолютну більшість у селах і в маленьких містах. Тривале спільне політичне, економічне і культурне життя зв'язує їх з іншими народами, що здавна живуть у Карпатах, – поляками, словаками, молдаванами, румунами, угорцями та ін. Важливе місце в економічному побуті населення Карпат у минулому мали різні регіонально-міграційні процеси, викликані перш за все голодом, економічним, політичним, національним і релігійним утиском. (...) Закарпаття, наприклад, майже тисячу років перебувало під колоніальним гнітом угорських феодалів. (...) У контексті тісних етнокультурних контактів українського населення Карпат з іншими народами, своєрідності суспільно-політичного розвитку на західноукраїнських землях тощо значний інтерес (...) становить лексика, яка, незважаючи на асиміляторську політику, яку протягом тривалого часу проводили тут колонізатори, зберегла яскраво виражений *український характер* (курсив наш. – авт.), що пояснюється передусім великою стійкістю мови. Однак постійний і тривалий обмін елементами культури побуту, що взагалі сприяє розвитку культури контактуючих етносів, привів до певних змін і в самій лексиці українських говорів, як і в лексиці слов'янських (і неслов'янських) мов» [Сюсько 2014, с. 106]. До речі, міжмовна взаємодія (яка, по суті, є культурним взаємозбагаченням) сусідніх народів за певних умов сприяє формуванню взаємоповаги, етнотолерантності.

Питанням духовної і матеріальної культури закарпатців присвячено багато наукових розвідок українських і зарубіжних учених дорадянської, радянської і не радянської доби, однак з огляду на предмет цієї розвідки безпосередній історичний контекст формування медіапростору стосується ближчих часів – ХХ ст. Безперечно, надзвичайно суттєвим чинником тут можна вважати обидві світові війни, які у всіх частинах Європи зумовили різноманітні трансформації у різних сферах – від політико-економічної (конфігурації державних кордонів, державних устроїв тощо) до культурної. Прикметно, що в першій половині ХХ ст. Закарпаття в основному було об'єктом різних політичних, економічних процесів, зазіхань на цю центральноєвропейську територію сусідніх держав. Так, наприклад, як стверджує М. Сюсько, апелюючи й до думок В. Гренджі-Донського, «тривала угорська коло-

нізація з розпадом у 1918 р. Австро-Угорщини мала для тодішнього Закарпаття в основному негативні наслідки. Хоч місцеве населення й продовжувало усвідомлювати себе русинами, а отже, й розмовляло здебільшого «по-руськи», тобто користувалося живорозмовною українською мовою, майже вся міська інтелігенція на той час уже змадяризувалася. (...) На пальцях двох рук, – пише В. Гренджа-Донський, – можна б порахувати тих одиниць з рядів священства, що були вірними синами свого народу (Волошин, Гаджега, Левицький, Желтвай і ін.). Уряд Угорщини (1917 р.) заборонив також вживання (використання) кирилиці і скасував юліанський календар, тобто об'єднав українські свята з католицькими» [Сюсько 2014, с. 373–374]. На Закарпатті часів Першої світової війни була яскраво вираженою нетолерантність влади до місцевого українського населення, яке намагалися мадяризувати. За свідченнями сучасників, відбувалася насильницька інтенсивна «ліквідація українського шкільництва і заведення у всіх школах, навіть у церковних, мадярської мови навчання з намаганням впровадити мадярську мову в богослужіннях, у насильному мадяризуванні родинних прізвищ і хресних імен і т. п.» [Сюсько 2014, с. 373–374]. Ситуація першої половини ХХ ст. на Закарпатті, пошуки етнічної ідентичності місцевим населенням ускладнювала й діяльність москвофілів, які, за словами В. Пачовського, «... Москви не бачили, по-російськи не вміли», служили антиукраїнській ідеї [Сюсько 2014, с. 381]. Саме цей час був одним з етапів «боротьби українських патріотичних сил за встановлення тут власної державності» [Сюсько 2014, с. 349], а яскравими особистостями, людьми, які були тоді лідерами думок (до речі, деякі з них залишаються ними й зараз), формували духовний простір Закарпаття, стали такі представники закарпатоукраїнської інтелігенції, як Василь Гренджа-Донський, Августин Волошин, Зореслав (Степан-Севастьян Сабол), Августин Штефан, брати Брашайки, брати Шерегії, брати Стрипські, О. Бокшай, Е. Ерделі та багато інших.

Про прогресивність, широту поглядів, чітке усвідомлення своєї ідентичності закарпатською елітою свідчить, зокрема, і такий фрагмент промови «Солодкий мій народ!» (Хуст, березень, 1939 р.) президента Карпатської України Августина Волошина: «З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти вже виробив у собі свідомість, що Ти не є вже пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури...» [Сюсько 2014, с. 382]. Наведені слова видатного діяча Карпатської України залишаються концептуальними і зараз та можуть сприйматися сучасними медійниками як кредо, оскільки самоповага, поцінування своїх традицій, культури, мови, розуміння історичної тягlosti формує й повагу до інших – окремих людей, соціальних, етнічних груп, народів. Промовистим свідченням важливої ролі А. Волошина у тогочасних закарпатських по-

літичних, культурних, державотворчих процесах є такі популярні тоді неформальні найменування, як «*батько Волошин*», «*батько народу*», «*батько нашого відродження*». Принагідно зауважимо: тогочасні події були суттєвим історичним чинником і в загальноукраїнському сенсі. Так, поряд із національними концептами *УНР*, *Крути*, *Револуція Гідності*, *Майдан* тощо стоять не менш значущі *Підкарпатська Русь*, *Карпатська Україна*, *Карпатська Січ*, *Красне поле*.

У 20-30-ті рр. (чехословацький період Закарпаття) потужним чинником розвою української ідентичності закарпатців була діяльність товариства «Просвіта». Услід за В. Гренджою-Донським та М. Сюською можна говорити про «великий рух української культури» – «лише в 1934 році «Просвіта» мала 2223 читальні зали по селах і 8 філіалів, у тому числі в Пряшеві, Братиславі й Празі. У книгозбірнях налічувалося 33 тисячі томів книжок, було влаштовано 544 п'єси, 550 концертів, 22 лялькові вистави і т. ін.» [Сюсько 2014, с. 355]. У цей час виходили сотні політичних, літературно-мистецьких, гумористичних, освітніх, релігійних тощо часописів різного типу й для різних соціальних груп – дітей, юнацтва, жіноцтва, селян, інтелігенції та ін. Наприклад, «*Наша земля*», «*Нова свобода*», «*Українське слово*», «*Карпатська Україна*», «*Наступ*», «*Говерля*», «*Нова сцена*», «*Благовістник*», «*Урядовий вістник*», «*Пічка*», «*Прочухан*», «*Молоде життя*» etc. Навіть у такому прецедентному в історії української журналістики часописі, як «*Рідна мова*», який видавав проф. Іван Огієнко (о. Іларіон) у Варшаві, була «у п'ятому його річнику (...) постійна рубрика «*Мовне відродження Закарпаття*» [Сюсько 2014, с. 356].

Попри великі труднощі, обмеження, що зазнавали закарпатці, зокрема в часи належності краю до федеративної ЧСР, відбувався певний ренесанс культури, була більша інтелектуальна свобода (порівняно з попередніми періодами), формувалися доволі сприятливі умови задоволення культурних (етнічних, мовних) потреб закарпатських українців. Як підтвердження згадаємо такий факт: «З метою поширення культурних та інших зв'язків з чехами, видатними українцями, що проживали тоді в Чехії, як і для згуртування взагалі усіх прихильників українства, у 1939 році в Празі було створено Чесько-українське товариство (до нього від Закарпаття Українська Національна Рада делегувала: А. Штефана, Л. Романюка, М. Баботу, І. Рогача, Ш. Шандора), яке почало видавати чеськомовний тижневик «*Karpato-Ukrajinska Svoboda*» – газету на восьми сторінках, дві з яких українською мовою. Український додаток редагував член редколегії д-р В. Зборовський. Газета (...) була добре редагована, містила багатий інформаційний матеріал про українські справи на Закарпатті і правильно висвітлювала проблему української літературної мови в Чехословаччині. Крім того, дуже важливо, що в ній друкувався також курс української мови для чехів» [Сюсько 2014, с. 356]. (Одразу зауважимо: такий метод був би ефективним і зараз для кращого за-

своєння української літературної мови як державної представниками різних етнічних груп, зокрема угорцями, Закарпаття.).

На цьому ґрунті виформовувалася взаємоповага між різними етносами краю. Визнання права етносу на власну мову, культуру, ідентичність є запорукою гармонійного співіснування різних груп. Українці Закарпаття, як засвідчують численні джерела (до деяких ми вже апелювали), важко виборювали це право. Та й власне процес самоусвідомлення закарпатських українців у ХХ ст. мав багато перешкод. Спираючись на багаторічні дослідження культурного простору Закарпаття, мовознавець П. Чучка, зокрема, у праці «*Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти*» зробив слушні висновки, окремі з яких подамо нижче.

«Процес національного самоусвідомлення для карпатських українців виявився надто затяжним і складним. Він тривав ціле ХХ століття, а його шлях був устелений рядом природних і штучних бар'єрів. Почався він пізно (...), коли решта українців південно-західного регіону, у тому числі й безпосередні їх сусіди галичани та буковинці, вже усвідомили себе українцями й прийняли етнонім українець за свою власну національну ідентифікаційну самоназву. А завершується він для південнокарпатців (*та й то це не для всіх – курсив наш*) тільки в наші дні, коли сусідні державницькі утворення угорців, поляків, румунів та словаків уже давно пройшли процес національної консолідації і владнали майже всі свої національно-культурні проблеми на етнічних стижах в Українських Карпатах. Багатокіткова політична та адміністративна розпорошеність півмільйонного руського субетносу в рамках колишнього Угорського королівства, Австро-Угорської монархії, буржуазної Чехословаччини та гортіївської Угорщини разом з ізоляцією закарпатців від материкової України гальмували процес національної консолідації» [Чучка 2014, с. 2].

При цьому П. Чучка вважає, що процесу національного самовизначення закарпатців постійно перешкоджали політичні кола Угорщини, Чехословаччини, Росії. Покликаючись на численні розвідки карпатознавців (О. Мишанича, М. Тиводара, І. Ваната, М. Вегеша, В. Худанича та ін. – майже 50 позицій), лінгвіст деякі з них справедливо критикує: «В окремих працях говориться не стільки про національне самоусвідомлення і національну приналежність місцевих русинів та руснаків, скільки про національні, державні, політичні, релігійні чи просто бізнесові вподобання місцевих і «зайшлих» вождів. Особливістю багатьох етнологічних праць на зазначену тему є те, що національна свідомість закарпатців розглядається в них поза часовими рамками, а автори цих праць не завжди рахуються з еволюцією поняття «національна самосвідомість закарпатців», ані з семантичними змінами таких означень, як *руський*, *руській*, *малоруський*, *український*, *карпаторуський*, *угороруський*, *угороруський*, *русинський*, *рутенський*, *руснацький* (курсив наш. – Авт.). Комплексне поняття «національна свідо-

мість» розглядається в них без аналізу структурних компонентів цього поняття, без належного урахування таких його складових, як *етногенез місцевої людності, її мовна спільність на рівні розмовної та на рівні літературної форм, спільність матеріальної та духовної культури, спільність писемності, спільність територіальна, регіональна, державна* (курсив наш. – Авт.). Визначення національної свідомості місцевих *колишніх русинів та руснаків* (NB! – Авт.) учені здійснювали головним чином на підставі політичної зорієнтованості закарпатців» [Чучка 2014, с. 2–3]. Під час наукового аналізу самоусвідомлення карпатських українців мовознавець перш за все наполягає на врахуванні об'єктивних чинників – фактів мови, духовної і матеріальної культури. Як це робить і сам П. Чучка, спираючись у своїх міркуваннях на численні архівні документи, друковані джерела, пресу і тексти художньої літератури того часу, фольклорні записи тощо. Переконливими підтвердженнями самоусвідомлення закарпатців українцями мовознавець вважає таке.

По-перше, коли більшості закарпатців у 1944 році «було надано право вибирати країну, в якій вони бажають жити – в Україні чи в Чехословаччині, і вони скористалися цим правом у повні: «корінне населення краю вирішило добровільно вступити в єдину сім'ю українського народу, в чому вбачало порятунком і запоруку національного збереження». У волевиявленні закарпатців звершилися надії і сподівання кращих синів і дочок (...) про об'єднання всіх етнічних земель у єдиній державі» [Чучка 2014, с. 28], що закріплено у Договорі між Радянським Союзом та Чехословацькою республікою (ст. 1 про Закарпатську Україну, Москва, червень, 1945 р.).

По-друге, висока самосвідомість закарпатців, їхня державницька налаштованість виявилися і в 90-ті роки – часи проголошення і становлення незалежної України. Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. доводять, що «близько мільйона закарпатців (92,5 % від усього місцевого населення) без якогось тиску на нього проголосували за незалежну Україну» [Чучка 2014, с. 29].

Отже, в складній історії Закарпаття ХХ століття в сенсі формування української ідентичності, пошуків власного місця у політичному, культурному вимірах П. Чучка слушно виокремлює 4 основні етапи: «1918–1919, 1938–1939, 1944–1945 та початок 90-х років. Вони демонструють поступове перетворення української етнічної нації в націю політичну, прагнення закарпатців жити в єдиній загальноукраїнській державі та активно будувати її» [Чучка 2014, с. 30].

Попри те, що численні праці науковців дали відповіді на ключові питання культурного, мовно-життя закарпатців, у науковий обіг уже введено багатий емпіричний матеріал, здійснено ґрунтовний аналіз складних аспектів, останнім часом знову постають тіні минулого, спровоковані здебільшого ззовні. Ідеться передусім про «політичне русинство». Ця тематика цікавила багатьох учених (див. дослідження Я. Радевича-Винницького «Якою мо-

вою говорять карпатороси?» [Радевич-Винницький 1997, с. 289–295]). Глибоке вивчення проблеми можна знайти в праці Л. Белея «Русинський» сепаратизм: націотворення in vitro» (Київ, 2017 р.).

Мовознавець М. Сюсько ще в 2014 р., застерігаючи від профанації, зазначав: «Хоча реальність української мови за Закарпатті нині не заперечується, є, однак, окремі спроби поставити її тут на друге місце після т. зв. русинської. Вважаємо, що проектування діалектної системи в минуле вимагає від дослідника перш за все наукової обережності (і відповідальності!). Переконані: немає на Закарпатті нині «єдиолитого», єдиного, діалектно не розчленованого мовного ареалу, який би міг лягти в основу т. зв. русинської мови. «Русинська» ніколи не була тут самостійною монолітною системою, яка б виключала діалектне членування. (...) українська мова повинна нарешті стати повновартісною мовою нації і держави, тобто мовою, яку матимуть потребу вивчати не лише свої громадяни, а й громадяни інших країн і народів, а лексеми *Україна, український, українство, українськість* для кожного з нас мають стати не просто словами, а символами, в яких закодована наша національна ідея, закладена потужна енергія, прагнення народу вільно жити на своїй землі в соборній, самостійній державі» [Сюсько 2014, с. 7–8].

Додамо, що широке використання однієї державної мови консолідує суспільство, у т. ч. й на Закарпатті, є чинником, що забезпечує взаєморозуміння і взаємоповагу представників різних етносів – українців, угорців, румунів, словаків, євреїв, росіян, ромів, поляків та інших. І, навпаки, не сприяє етнотолерантності неповага до українських національних цінностей, символів, традицій громадян іншої національності. Так, до прикладу, виявом нетолерантності щодо закарпатських українців вважаємо саму наявність на державному телеканалі «UA: Закарпаття» програми «Русинська родина», яка ведеться «русинською мовою», покручем, тобто спотвореним варіантом живорозмовної і літературної української мови.

Різні тут уже згадувані процеси, що зумовлюють духовне й матеріальне життя українського народу, стосуються й демографічної ситуації України, частиною якої є Закарпаття. У цьому контексті їй присвячено багато фундаментальних праць, серед яких і «Географія України» Ф. Д. Заставного (Львів, 1994 р.). Учений поряд із традиційними для географії аспектами велику увагу приділив проблемам геополітики самостійної України, етнічного складу й антропології її жителів, схарактеризував історичні аспекти становлення кордонів, розвитку історико-географічних, етнічних, етнографічних земель, адміністративно-територіального устрою; не залишив поза увагою й питання освіти, зайнятості, міграції населення; розглянув формування й умови життя української діаспори тощо.

Сучасна демографічна ситуація Закарпаття, як і всієї України, витворилася під впливом багатьох чинників – геополітичних, економічних, географічних та ін. Як наголошує Ф. Д. Заставний, «На сучас-

ну демографічну ситуацію України ще й досі суттєво впливають штучно створені в її межах «особливі ситуації», в умовах яких були змушені десятиліттями жити українці та інші народи. Це – голодомори 1921, 1932–1933, 1946 років, які в центрі Європи на очах усього цивілізованого світу призвели до загибелі понад 10 мільйонів працюючих українських селян. Це – поголовне фізичне винищення найкращих представників української інтелігенції під час масових репресій на східноукраїнських землях, особливо в 1933–1939 роках. Це – загальновідомий західноукраїнський етноцид у 1941, 1943–1955 роках. Це – Перша світова і Громадянська війни та російська інтервенція, які кривавим смерчем пронеслися по землях України, завдавши їй народові 15-мільйонних втрат. Це – сталінські і фашистські концтабори, які забрали життя більше восьми мільйонів українців. Це – крайне безправ'я і зубожіння, непосильна кріпосницька праця українських селян, масове їх вивезення в Сибір. А скільки мільйонів дітей не народилося в Україні через усі ці жахливі лихоліття. Такого геноциду, такого нищівного етноциду не зазнав жоден європейський народ (крім, можливо, білоруського). Все це різко негативно позначилося на демографічному потенціалі нашої республіки. Оцінки свідчать, що сучасна Україна без свідомого і цілеспрямованого фізичного винищення її народу налічувала б щонайменше 100 мільйонів жителів (...). А якщо врахувати віковичну русифікацію, полонізацію, румунізацію і т. д., то чисельність українців світу була б ще більшою, може, і втроє» [Заставний 1994, с. 116–117]. Одряду додамо: названі вченим демографічні фактори залишаються актуальними і в XXI ст., а деякі з них набули катастрофічного вияву – Російська Федерація перейшла до агресивних дій, окупувала Крим і Схід України. Що безпосередньо вплинуло не тільки на ці території, а й на всю державу (серед іншого – міграційні процеси, зміна структури населення, припинення розвитку України тощо).

Праця Ф. Д. Заставного – одна з найфундаментальніших, містить значну кількість достовірної документальної інформації, включає узагальнення, порівняльні таблиці, карти тощо. З огляду на формат нашого дослідження ми не можемо подати тут і частину суттєвої інформації, навіть тієї, що безпосередньо стосується формування структури населення Закарпаття, тому всім зацікавленим рекомендуємо звертатися до цього видання. Далі згадаємо лише деякі основні положення.

Закарпаття (12,8 тисяч км кв. – 2,2 % площі України), як зазначає науковець, фігурує в джерелах під назвами Підкарпатська Україна, Закарпатська Русь, Закарпаття, Закарпатська обл. За всіма офіційними даними, це поліетнічний регіон із суттєвою перевагою українського населення. Так, за результатами перепису 1930 р., кількість мешканців становила 616 тис. осіб, серед яких 71,3 % (439 тис.) – українці, 13 % – євреї, 6,8 % – угорці, 1,8 % – німці, понад 1 % – румунів. У повоєнний час ситуація суттєво змінилася. Відповідно до результатів перепису 1989 р. на Закарпаття вже налічувалося 1245,

6 тис. осіб (що становило 2,7 % населення України): українців – 78,4 % (976,7 тис.), угорців – 12,5 % (155,7 тис.), росіян – 4 % (49,5 тис.), румунів – 2,4 % (29,5 тис.). Майже всі етнічні українці Закарпаття вважали рідною мовою українську [Заставний 1994, с. 341].

Взаємоповага в багатоетнічній спільності неможлива без взаємного інтересу представників різних груп, знання культурних, релігійних особливостей etc. Подамо лише окремі факти про історію появи різних етнічних груп – євреїв, угорців, словаків та ін. – на Закарпатті (докладніше про етногенез та основні риси див. ще у праці М. Тиводара «Етнологія»).

Тут до першої половини XX ст. (чисельність єврейської громади зменшилася через Голокост і потужні міграційні хвилі, що почалися зі створенням держави Ізраїль) проживала значна кількість євреїв. Порівняно з іншими європейськими країнами на території України завжди було більше євреїв. Вони, як відомо, становлять «етнічну групу багатьох народностей, які походять від давніх євреїв, що проживали на Близькому Сході. (...) Перша літописна згадка про євреїв у Київській Русі відноситься до X ст.; вони переважно переселилися з Хозарського каганату, особливо після його розгрому Святославом Ігоровичем (частково переселення євреїв проходило з Візантії). В XI–XIII ст. вони займалися переважно сільським господарством, пізніше в результаті релігійних переслідувань євреї змушені були оселитися в містах, переважно малих, де головним їх заняттям стали торгівля, ремесло, фінансово-кредитна діяльність. (...) В XIII–XIV ст. з-за релігійного утиску євреї переселялися на захід, в Галицько-Волинське князівство, де ними були створені кагали – великі добре організовані громади» [Заставний 1994, с. 161]. Значних утисків євреї зазнали в часи Російської імперії (згадаємо хоча б зони осілости, чорносотенні погроми, антисемітизм). Особливо трагічною була доля єврейського народу в період Другої світової війни – у результаті фізичного знищення їх кількість надзвичайно зменшилася і на Закарпатті, і в Україні загалом, і в усій Європі. В Україні, у т. ч. в нашій області, і зараз проживає велика кількість етнічних євреїв.

Так склалося історично, що угорці України в основному зосереджені саме на території Закарпаття (95 %). «Давньою батьківщиною угорців було Східне Приуралля. В VI–VII ст. вони переселилися в Призов'я і в VII ст. підпали під вплив Хазарського каганату. У 895–896 роках угорці перейшли карпатські перевали і осіли в центральній частині Придунайської низовини. Тоді ж низовинна частина сучасної Закарпатської області підпала під їх владу; гірська та передгірська частини Закарпаття увійшли до Угорщини пізніше – в XIII ст. У XIII–XIV ст., а також на початку XVI ст., після захоплення Закарпаття Туреччиною, проходило інтенсивне заселення краю, в основному низовинної його частини, угорським населенням» [Заставний 1994, с. 172].

На території області мешкає і доволі велика кількість циган / ромів (більше 25 %). Невелика ре-

марка: оскільки закарпатські представники цієї етнічної групи хочуть, щоб їх називали *ромами* (можливо, через близькість до самоназви *ромале* та бажання відійти від негативних асоціацій, пов'язаних зі словом *цигани*), місцеві науковці та журналісти з міркувань етнотолерантності надають перевагу саме цьому окресленню. Отже, кілька слів про історію появи цього народу в Україні: «Прабатьківщиною їх є Індія, звідки вони вийшли наприкінці X ст. і переселилися в Єгипет (англійський етнонім – *gypsy*. – Авт.). Більшість циган, які оселені та кочують в Україні, переселилися на територію республіки з південного заходу – Балкан, Румунії та Бессарабії. В східних і південно-східних районах живуть так звані цигани-серби, переселенці зі заходу, переважно з Польщі. Частина буковинських циган-робі до середини 80-х років XIX ст. були в кріпосній залежності. Цигани поселилися на території республіки в XV – XVI ст., спочатку в південних районах. Поступово переходять на осілий спосіб життя. Традиційні ковалі, стельмахи, музиканти» [Заставний 1994, с. 173–174]. Не можемо не зазначити, що історія ромського народу складна, почасти трагічна (як і євреїв та слов'ян, ромів масово фізично знищували нацисти під час Другої світової війни). Високий рівень злочинності, жебракування дітей і дорослих як поширений вид діяльності, ізолюваність, кастовість, переважно низький рівень освіченості ромів іноді перешкоджають налагодженню гармонійних зв'язків із представниками інших етносів Закарпаття. Саме на цьому наголошують автори одного з рідкісних досліджень про цей етнос Г. С. Ємець, Б. І. Дяченко «Циганське населення Закарпаття» (Ужгород, 1993 р.). Особливу увагу тут привертають «жорстокі реалії життя цілої етнічної групи», «глуха замкнутість», що пояснюється історичними умовами, переслідуваннями закарпатських ромів ще з часів Марії-Терезії [Ємець, Дяченко 1993, с. 8–9].

Географічне розташування Закарпатської області, межування українських етнічних земель із територіями інших корінних етносів Карпатського регіону (словаків, поляків, румунів), безпосередні контакти з ними пояснюють наявність представників цих народів і на території сучасного Закарпаття. *Словаки* України здебільшого мешкають саме в Закарпатській області: «Значна частина словаків переселилася туди після Першої світової війни, коли цей край увійшов до складу Чехо-Словаччини» [Заставний 1994, с. 174]. У цьому ж зв'язку збільшилась і кількість *чехів* Закарпаття.

Українські *румун* компактно живуть у двох областях – Чернівецькій (74,4 %) і Закарпатській (21,9 %), «часто окремими ареалами серед українців, на межі з Румунією. (...) Українські румун – в основному виходці з Марамуреша, Трансільванії, які переселилися в XIII–XV ст. Посилилося переселення румунського населення на територію сучасної Чернівецької області (переважно міського) після Першої світової війни, коли Північна Буковина і Північна Бессарабія були включені до складу Румунії» [Заставний 1994, с. 172].

Порівняно мало на території Закарпаття *поляків* – більша їх частина розселена в інших областях України: Львівській, Івано-Франківській, Житомирській тощо. Українсько-польські взаємини мають давню традицію, позначені різними періодами, і до цього часу є деякі дражливі історичні питання, що потребують особливої делікатності, уваги (діяльність УПА та Армії Крайової, операція «Вісла» тощо).

Історія *німців* Закарпаття сягає 20-х років XVIII ст., коли почали виникати перші сільські поселення поблизу закарпатських міст Мукачева і Сваляви. «Тут осідали німецькі селяни з крайньої південно-західної частини Німеччини (Швабії)» [Заставний 1994, с. 170]. До речі, закарпатських німців на побутовому рівні часто називають швабами і зараз. Принагідно зауважимо, що на інших українських територіях була значно більша кількість німецьких поселень, що сформувалися в 60-ті роки XVIII ст., коли «царський уряд інтенсивно заселяв землі зруйнованої Запорізької Січі, створював пільгові умови переселенцям (...)» [Заставний 1994, с. 170].

Вірмени на території Закарпаття не мали своїх компактних поселень і представлені невеликою громадою. Їхня поява в Україні є наслідком тиску, переслідувань, репресій, винищення з боку сусідніх нехристиянських народів. Поряд із єврейською вірменська діаспора вважається однією з найдавніших у світі. Перші згадки про перебування вірменів в Україні стосуються вже XI ст. Культурно-духовними центрами життя українських вірменів були Луцьк, Володимир-Волинський, Бережани, Кам'янець-Подільський, Львів та ін. «Досить чисельним було поселення вірмен у Львові. Тут у 1363 р. було збудовано визначну пам'ятку вірменської монументальної культури – кафедральний собор Святої Марії (...). До 1469 р. у Львові вірмени мали своє самоврядування. У 1664–1781 роках тут діяла Вірменська (...) колегія – вища школа» [Заставний 1994, с. 173]. Зараз закарпатські вірмени мають своє культурне товариство, церкву.

Оскільки Закарпаття тривалий час не мало безпосередніх контактів із Росією, етнічна група закарпатських *росіян* на цій території почала активно формуватися лише після Другої світової війни, входження Закарпаття у склад УРСР, а отже – і Радянського Союзу. З того часу кількість росіян у Закарпатській області постійно збільшувалася. Зауважимо: на взаєминах українців Закарпаття і росіян позначилася вся складність стосунків України та Росії впродовж багатомісячної історії. Як виявилось, зовсім непростою є й новітня історія наших взаємин, позначена агресивними діями Російської Федерації на всіх рівнях, окупацією української території. До речі, аналіз життя згаданих та інших національних груп краю здійснено в колективній монографії «Закарпатські медіа кризь призму етнотолерантності».

Висновки. Концептуальними засадами формування етнічної толерантності, у т. ч. ЗМІ Закарпаття, є основні (вищі) гуманістичні цінності, взаємоповага представників усіх народів, розуміння їх

історичної, культурної, мовної тощо специфіки. При всій різноманітності традицій, релігійних пріоритетів, етнічного походження гуртуватися громадянам України перш за все варто навколо національних цінностей, якими є передусім суверенітет України, незалежність, рух у напрямку формування справжньої правової демократичної держави. Як переконуємося, Закарпаття є поліетнічним краєм, який став домілкою для представників слов'янських та

неслов'янських народів. Толерантність закарпатських українців, їхнє розуміння проблем меншості, співчуття, традиційна доброзичливість багато в чому зумовлені складною історією, тривалим перебуванням як меншості у складі інших держав. Так, сама наявність етнічних засобів масової інформації (друкованих, електронних, онлайн), їхня кількість і різноманітність доводить етнотолерантність і медіа, і загалом мешканців Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націотворення *in vitro*. Київ: Темпора, 2017. 390 с.
2. Бідзіля Ю.М. Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації: монографія; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород: Аутдор-Шарк, 2016. 472 с.
3. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності: монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
4. Смець Г. С., Дяченко Б. І. Циганське населення Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1993. 64 с.
5. Залізник Л. Л. Походження українського народу. Київ: ПБП «Фотовідеосервіс», 1996. 80 с.
6. Заставний Ф. Д. Географія України. Львів: Світ, 1994. 472 с.
7. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич: ВФ «Відродження», 1997. 360 с.
8. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
9. Сюсько М. Питання сучасної літературної та живорозмовної мови: Вибране: монографія. Ужгород: Гражда, 2014. 624 с.
10. Тиводар М. Етнологія. Ужгород: ВАТ «Патент», 1998. 578 с.
11. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет. Ужгород: Гражда, 2011. 410 с.
12. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти. Ужгород, 2014. 32 с.

REFERENCES

1. Belei L. (2017) «Rusynskyi» separatyzm: natsiotvorennia in vitro [«Rusyn» separatism: a nation-building in vitro]. Tempora, Kyiv, 390 s. [in Ukrainian].
2. Bidzilia Yu. M. (2016) Periodyka transkordonna v konteksti mizhnatsionalnoi komunikatsii [Cross-border period in the context of inter-ethnic communication]: monohrafiia. Derzh. VNZ «Uzhhorod. nats. un-t», Autdor-Shark, Uzhhorod, 472 s. [in Ukrainian].
3. Bidzilia Yu., Solomin Ye., Tolochko N., Shapovalova H., Shebeshtian Ya. (2019) Zakarpatski media kriz pryzmu etnotolerantnosti [Transcarpathian media through the prism of ethno-tolerance]: monohrafiia. Grazhda, Uzhhorod, 372 s. [in Ukrainian].
4. Yemets H. S., Diachenko B. I. (1993) Tsyhanske naseleння Zakarpattia [Gypsy population of Transcarpathia]. Karpaty, Uzhhorod, 64 s. [in Ukrainian].
5. Zalizniak L. L. (1996) Pokhodzhennia ukrainskoho narodu [The origin of the Ukrainian people]. PBP «Fotovideoservis», Kyiv, 80 s. [in Ukrainian].
6. Zastavnyi F. D. (1994) Neohrafiia Ukrainy [Geography of Ukraine]. Svit, Lviv, 472 s. [in Ukrainian].
7. Radevych-Vynnytskyi Ya. (1997) Ukraina: vid movy do natsii [Ukraine: From Language to Nation]. VF «Vidrodzhennia», Drohobych, 360 s. [in Ukrainian].
8. Subtelnyi O. (1991) Ukraina: istoriia [Ukraine: history] / per. z anhl. Yu. I. Shevchuka. Lybid, Kyiv, 512 s. [in Ukrainian].
9. Siusko M. (2014), Pytannia suchasnoi literaturnoi ta zhyvorozmovnoi movy: Vybrane [Questions of modern literary and lively spoken language: Favorites]: monohrafiia. Grazhda, Uzhhorod, 624 s. [in Ukrainian].
10. Tyvodar M. (1998) Etnolohiia [Ethnology]. VAT «Patent», Uzhhorod, 578 s. [in Ukrainian].
11. Tyvodar M. P. (2011) Etnohrafiia Zakarpattia: istoryko-etnografichni narys [Ethnography of Transcarpathia: historical and ethnographic essay]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. Grazhda, Uzhhorod, 410 s. [in Ukrainian].
12. Chuchka P. (2014) Natsionalna svidomist zakarpatskykh ukrainsiv u XX stolitti: etnolinhvistychnyi ta kulturno-istorychnyi aspekty [National consciousness of Transcarpathian Ukrainians in the twentieth century: ethno-linguistic and cultural-historical aspects]. Uzhhorod, 32 s. [in Ukrainian].

HISTORICAL CIRCUMSTANCES OF THE FORMATION OF THE ETHNOTOLERANCE OF THE TRANSCARPATHIAN MEDIA

Abstract. The article describes the historical circumstances of the formation of ethnic tolerance of modern Transcarpathian mass media; the diachronic aspect of the cultural, linguistic, demographic, and political specificity of Transcarpathia as a multi-ethnic region of Ukraine, the peculiarity of becoming a national identity; the significant

influence on the modern level of ethno-tolerance of the Transcarpathian mass media of historical factors, long and close cultural, linguistic interethnic interaction was made.

The conceptual foundations of the formation of ethnic tolerance, including the media of Transcarpathia, are the basic (higher) humanistic values, mutual respect of representatives of all peoples, understanding of their historical, cultural, linguistic and other specificities. With all the diversity of traditions, religious priorities, ethnic origin, uniting citizens of Ukraine is primarily about national values, which are above all the sovereignty of Ukraine, independence, movement towards the formation of a true legal democratic state. As we can see, Transcarpathia is a multi-ethnic region that has become home to representatives of the Slavic and non-Slavic peoples. The tolerance of Transcarpathian Ukrainians, their understanding of minority issues, compassion, and traditional benevolence are largely conditioned by a complicated history, a long stay as a minority within other states. Yes, the very presence of ethnic media (print, electronic, online), their number and diversity, proves the ethno-tolerance of both the media and the general population of Transcarpathia.

Keywords: ethno-tolerance, ethnos, Transcarpathia, identity, historical circumstances, culture, media, language, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2019 р.

© Шаповалова Г., 2019 р.

© Шебештян Я., 2019 р.

Галина Шаповалова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Halyna Shapovalova – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-8935-5673>

Ярослава Шебештян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

Yaroslava Shebeshtian – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-3003-5218>

РЕЦЕНЗІЇ

ЦІКАВА ПРАЦЯ ІЗ СЕРІЇ «УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИЧНА КЛАСИКА»*

Історія українського мовознавства ХХ століття періоду між двома світовими війнами відзначається, з одного боку, значним розквітом та увагою до розвою рідної мови, а з другого, є трагічною історією заборон і репресій. Окремі наукові праці, навіть дуже важливі з погляду формування корпусу норм літературної мови, були вилучені з наукового обігу і заборонені. Така доля спіткала, наприклад, доробок В. Ганцова, О. Курило, Є. Тимченка, П.Бузука, трагічно обірвалося життя О. Синявського, видатного українського мовознавця, який доклав чимало зусиль для трансформації мовного коду української нації.

Позамовні реалії сучасного суспільства викликають аналогії подій 20–30-х років ХХ століття. І саме тому дуже вчасною видається серія «Українська граматична класика», започаткована Національною академією наук України, Інститутом мовознавства імені О.О. Потебні, Інститутом української мови. Знаменно, що першою в цій серії вийшла студія з української граматики «Норми української літературної мови» Олекси Наумовича Синявського.

Хоча від часу появи «Норм української літературної мови» минуло майже 90 років, ретельно опрацьований матеріал буде цікавим і сучасним читачам. Сучасного читача зацікавить великий обсяг мовного матеріалу, зважено й кваліфіковано проаналізований у зв'язку з виробленням мовних норм для використання в нових для того часу стилістичних різновидах. Книга була порадиником і підручником для мовознавців, учителів, шанувальників українського слова. Саме тому, заборонена в Україні, праця була перевидана за кордоном і відіграла помітну роль у становленні норм мовного дискурсу української діаспори.

Наукове дослідження Олекси Синявського (1931 року видання) починається передмовою, яка не втратила актуальності дотепер. Кожна мова, яка постає перед проблемою викладання в школі, запровадження урядування та діловодства, змушена вирішувати цілу низку першорядних завдань: «Велетенський стихійний і організований розмах українізації не міг не породити й специфічних ухилів та викривлень саме в українській мові». О.Синявський вважає «хворобами зростання» як засилля зайвих запозичень, так і надмірну «українізацію». Окремі прихильники «чистоти» мови на догоду своїм смакам намагалися запровадити або власні вигадки, або надмірно довіряють етнографічним матеріалам,

не вивчаючи явищ на широкому діалектному матеріалі. Актуально й у ХХІ столітті звучить сповнена болю фраза: «Справді-бо, як назвати досить поширені тепер намагання прищипати українській мові все таке, що не властиве російській чи польській мові, обминати все спільне з ними, і тим з одного боку подекуди калічити мову, а з другого зводити її на ступінь селянського примітиву?» І тепер, слухаючи неадаптовані мовні потоки з окремих радіо- і телеканалів, згадуємо слова Олекси Наумовича про тих, що «частенько збиваються з твердої колії знання на м'якенькі манівці вигадок». Саме згадані автором курйози становлять загрозу для майбутнього розвитку української мови. Натомість О. Синявський слушно визначає місце мовознавця у процесі встановлення норм літературної мови: не нав'язувати нічого мові, а «давши ніби анатомію й фізіологію української літературної мови, збагатити мову читача гнучкими й різноманітними можливостями», «пояснити її, а не відтрити різними заборонами, приписами й рецептами», а також «привчити уміло використовувати всі мовні можливості на своєму місці». Доречною й сучасною залишається думка мовознавця про те, що інколи «органічний... барбаризм» виявляється набагато доречнішим, ніж вигаданий, штучний неологізм, бо «кращий живий собака, ніж мертвий лев». Така передмова, попри усю серйозність порушених питань, читається легко і цікаво, мова автора жива, насичена емоційно забарвленими елементами, подекуди навіть іронічна чи поетична. Визначаючи жанр свого доробку, О. Синявський скромно зауважує, що це «не підручник, а тільки порадижник, а часто попросту покажчик». Однак, як зазначено в передмові, книга синтезує попередні праці в різноманітних галузях мовознавства; вона охоплює всі рівні мовної структури, часом дуже докладно, на великому фактичному матеріалі, тому не втратила популярності і після заборони. П. Гриценко і В. Бріцин у передмові до репринтного видання зазначають, що пояснення, рекомендації, науково обґрунтовані оцінки й пояснення, прийоми викладу матеріалу, композицію видання використовували наступні автори.

Структурно видання поділяється на розділи та підрозділи: «Літери і звуки», «Звукозміни», «Словозміна» (з підрозділами про іменник, прикметник, займенник, числівник, дієслово), «Невідмінювані слова» (з підрозділами про прислівник, вигук, прийменники й сполучники), «Словотвір», «Запозичення з інших мов», «Наголос», «Ортоєпія і правопис», «Синтакса», «Розділові знаки». За потреби, розділи та підрозділи поділяються на параграфи, що допомагає легко знайти потрібне питання. Ав-

* Рецензія на видання: Олекса Синявський. Норми української літературної мови. Репринтне видання. К., 2018. 368 с.

тор користується тогочасною мовознавчою термінологією, намагаючись уникнути запозичень. Поодинокі запозичення (альфабет, ортоєпія, синтакса) все ж трапляються, коли вони видаються авторові доречними.

Докладно О. Синявський зупиняється на фонетичних особливостях української мови. У книзі чітко розрізняються звуки і букви, надаються рекомендації щодо вимови окремих слів, звуків, співвідношення між написанням та вимовою. Виклад матеріалу часто коментується відомостями з діалектології, історії мови, але це не переобтяжує текст, який читається легко і дохідливо. Напевне, і сучасний читач не завжди впевнено почувається в царині дискусійних моментів чергувань, взаємодії звуків тощо. Багато рекомендацій, які подає автор, є прийнятними й для сьогоденної практики. Величезний фактаж містить розділ «Звукозміни». Детально, з увагою на вимову і правопис, із залученням історичної вмотивованості, перераховані особливості альтернативи о – і. Жваво, з великою кількістю прикладів, з дотепними поясненнями викладені правила милозвучності (евфонії), які не обмежуються тільки звичними чергуваннями в – у та і – й. Не втратили актуальності також зауваги до особливостей звукових змін у дієсловах, які зумовлені значенням словоформи; тут теж не зайвими видаються пояснення, які опираються на досвід ученого-діалектолога.

Сучасна мовознавча наука звертає увагу на теоретичні основи виділення частин мови, їх семантичні, синтаксичні, дериваційні особливості, парадигматику. У О. Синявського теоретичні зауваги до розмежування частин мови зовсім відсутні, натомість дуже детально коментуються словозмінні аспекти вживання іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів. Тут знаходимо відомості з царини діалектології, історії мови, стилістики. Хоча поділ іменників на відміни не збігається із сучасними визначеннями, читач знайде багато цікавих дотепних пояснень щодо вибору закінчень, можливостей варіантних форм, стилістичних і семантичних відтінків залежно від вибору словозмінної моделі.

Розділ «Невідмінювані слова» починається описом прислівника, який, за О. Синявським, не завжди чітко відмежовуються від інших частин мови. Тут виникають як питання керування і вибору між

відмінюваними та незмінними словами, так і правопису. Автор чудово вміє пояснити різницю в значенні та написанні прикладів типу у купі – укупі, до дому – додому тощо. Для прийменників і сполучників автор бачить місце у розділі «Синтакса».

Значення засобів словотворення для розвитку індивідуального мовлення, за О. Синявським, надзвичайно велике. Словотвір не тільки може утворювати нові слова, але й змінювати граматичні характеристики базових; усе це знову підкріплено зрозумілими прикладами. До словотвору віднесені такі засоби, як префікси та суфікси (наростки та приростки), але й складання і запозичення. Автор докладно зупиняється лише на продуктивних словотвірних засобах, про що і пише у вступному параграфі, принагідно зазначивши, що у словах можуть бути і непродуктивні, «мертві зовсім», суфікси та префікси. Розділ цікавий і в плані порівняння продуктивності конкретних елементів, які за 90 років зазнали певних змін; описані 116 іменникових суфіксів, 52 прикметникові, 8 дієслівних. Так само детально, з наголошенням на значенні, досліджені префікси, зокреми дієслівні.

Розділ «Наголос» видається дуже важливим для опанування норм української мови. Автор намагається встановити системні наголосові парадигми, однак відзначив складність і «непередбачуваність» окремих слів.

Важливими для тогочасних умов видаються зауваги до правопису та ортоєпії, зокрема пояснення правил написання та вимови запозичених слів. Практичне спрямування має і розділ «Синтакса», в якому багато уваги приділено формам передачі синтаксичних відношень, зокрема й за допомогою прийменників. Не втратили актуальності спостереження мовознавця щодо значення та синтаксичної ролі сполучників, уживання розділових знаків.

Отже, можемо констатувати, що дебютна книга серії «Українська граматична класика» обрала вдало. До наукового обігу повернулася цінна праця, замовчувана близько 90 років, а також з'явилися нові можливості для фундаментального опрацювання наукової спадщини Олекси Синявського.

Ірина Філак,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету

<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

ПРОТОКОЛ НАРАДИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ШКІЛ І НАРОДНОЇ ОСВІТИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ПРО МОВУ НАВЧАННЯ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ (4 грудня 1919 р.)

Після входження Підкарпаття до Чехословаччини 1919 року перед місцевою владою постало питання, якою має бути в краї мова навчання й діловодства. Сен-Жерменський договір від 10 вересня 1919 року гарантував південнокарпатським русинам автономію через створення сойму, що повинен був мати законодавчу владу у справах мовних, шкільних і релігійних, а також у питаннях місцевого управління [5, с. 44]. У «Генеральному статуті для організації й адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки», ухваленому на засіданні Ради міністрів Чехословаччини 7 листопада 1919 року й проголошеному в Ужгороді 18 листопада 1919 року [5, с. 47], у розділі III «Ім'я і мова» були деталізовані норми щодо мови в автономній Підкарпатській Русі (мали діяти до вирішення питання соймом):

«В усіх школах народна мова буде мовою навчання, і так само буде мовою урядовою загалом.

Так само потрібно, щоб русинські школи були організовані так швидко, як тільки можливо. Русинська мова є мовою навчання в перших класах і переходить до вищих класів усіх шкіл. На перехідний час у теперішніх школах залишається угорська мова у вищих класах, але обов'язковим є вивчення

русинської мови» [3, с. 214].

Верховне командування Підкарпатської Русі (генерал Е. Еннок) звернулося до Міністерства шкіл і народної освіти Чехословаччини з проханням роз'яснити, що слід розуміти під термінами «русинська мова», «народна мова», якими, відповідно до зазначеного документа, мали викладати в школах Підкарпатської Русі [2, с. 25].

4 грудня 1919 року міністерство скликало нараду з представників Чеської академії наук та інших спеціалістів, що мали дати відповідь на це питання. Ця нарада визначила вектор розвитку літературної мови на Підкарпатті на наступні два десятиліття. Дослідники вже аналізували зміст протоколу наради, подавали окремі цитати з нього [2, с. 26–27; 8, с. 222–223 та ін.]; однак, як нам відомо, упродовж ста років після наради протокол у повному обсязі публікований іще не був.

Тут подаємо наш переклад документа українською мовою на основі копії з Національного архіву в Празі (фонд президії Ради міністрів, інв. № 588, опис 223, кор. № 131). Висловлюємо подяку лекторці чеської мови в Ужгородському національному університеті п. **Петрі Зламаний** за допомогу у верифікації перекладу.

ПРОТОКОЛ наради, яка відбулася 4 грудня 1919 року, про мову навчання в Прикарпатській Русі*

Присутні: унів. проф. Полівка, Зубатий, Бідло, Гуер, Дворський, Махал, Кадлец, доц. Фрінта, Ад. Черний, Кліма, Пражак, лектор Сухий, Білий, Ертл, д-р Ян Славик (Кладно);

відсутні з поважних причин: Флайшганс, Нідерле, Видра, Влчек; не прийшли: Пастрнак, Сметанка, Якубець, Янко, Хотек, Фольпрехт.

Проф. Крофта читає лист за розпорядженням г. Еннока (див. документ); ця нарада є свого роду скороченою процедурою для швидшого вирішення питання за участі також представників поза академією.

Проф. Полівка висловлює здивування з того, як могло постати таке питання. Установлювати навчальну й літературну мову в запропонований спосіб – справа небувала; літературна мова народжується без декретів – із природних культурних сил, із внутрішнього руху. Угорські русини є частиною українського народу, його ж літературна мова є і їхньою літературною мовою. Кожна дитина мусить вивчати літературну мову без огляду на місцевий діалект. Якщо нині йдеться про навчальну й літературну мову в Прикарпатській Русі, було б із наукового погляду цілком помилково творити штучно нову мову, а слід увести літературну мову малоруську, яку вживають їхні найближчі сусіди і співплемінники, тобто галицьку українську мову; фонетичний правопис, прийнятий у Галичині, зіткнувся б в К. Русі з труднощами, тому що люди звикли до старослов'янської мови, було б варто замінити його правописом етимологічним. Однак у середніх школах потрібно вивчати також старослов'янську й російську, яка об'єднує К. Русь до більшого цілого.

* У документі вживаються назви *Прикарпатська Русь*, *Карпатська Русь*. Назва ж *Підкарпатська Русь* була утверджена в згаданому «Генеральному статуті...» і в конституції Чехословаччини 1920 року. – В. Ш.

Проф. Бідло вітає в рішенні про місцеві діалекти відхилення від шляху приблизити Уг. Русь до великоросів. Погоджується з проф. Полівкою, що не можна штучно створювати нову мову. Якщо малоруська мова підійшла для Сх. Галичини, то підійде і для К. Русі. Творення нової мови було б працею величезною і марною. Тому нехай буде навчальна мова в К. Русі малоруська, але про це можуть прийняти рішення тільки місцеві діячі.

Ад. Черний указує на соціальні відносини в К. Русі. Інтелігенція, коли не була змадяризована, симпатизувала великоросам, була за російську мову, тому що не мала соціальне почуття, не співчувала людям, які є українськими. Штучна мова, яка там була введена, «язичіє», є прикладом, що відлякує. Тому було б необхідно визначитися між реальними мовами, російською чи малоруською, тільки за допомогою яких можна наблизитися до людей. У вищих школах було б добре вивчати російську.

Лектор Сухий звертає увагу на Волошинову граматику літ. мови карпатсько-руської. Однак не виглядає та мова як реальна, якою там розмовляють. Якщо карпатська руська така далека від малоруської, як словацька від чеської, то він думає, що мали б право на самостійну мову; з місцевих діалектів мав би вживатися діалект біля Мукачеве як мова літературна; там живуть карпатські русини найкомпактніше.

Проф. Кадлец пояснює історичне виникнення язичія з угорських обставин і вбачає в ньому прояв культурної відсталості. Схвалює тільки, якщо там уведеться мова українська. Вважає, що ми повинні відмовитися вирішувати проблеми їхньої мови та втручатися лише тоді, якщо у них немає своїх філологів.

Проф. Махал стверджує, що спроба зробити місцевий діалект літературною мовою з'явилася з вісімдесятих років; можливо, її підтримували угорці, книги (словник, підручники) видавалися в Пешті. Пропонує, щоб була обрана діалектологічна комісія, яка б порівняла, чи мова, яка вже створена та використується, схожа на українську: якщо різниця незначна, то прийняти мову українську.

Кліма вважає, що діалект карпатсько-руський не є малоруським, однак це особливий діалект, який не вивчений і, як можна зрозуміти з граматики і букварів, не усталений, його було б потрібно вивчити на місці. З погляду шкільного і з необхідності навчити людей читати й писати, треба б увести цей діалект до шкіл загальних. Однак нічого не можна робити без згоди тамтешніх людей.

Славик має думку, що К. Русь – це тимчасове рішення, спадок тої несправедливості, що Галичина дістанеться полякам. Ми не повинні продемонструвати, що хочемо створити нову літературну мову. Уведенням української мови ослабимо українську агітацію.

Проф. Полівка сумнівається в значенні експедиції для дослідження діалектів: текстів для вивчення видано достатньо (Гнатюк, 2 т. народних казок), філолог підбере краще, тому йому подобається пропозиція Махала опрацювати матеріал готовий, зібраний.

Ад. Черний висловлюється за те, щоб ми не допомагали створити нову слов'янську літературну мову.

Радн. [?] Білий підкреслює нашу культурну місію, яка нам випала в К. Русі. Цю справу ми повинні розглядати з точки зору всеслов'янської, тобто не створювати нову мову, а то ми відкріємо ворота до творення нових літературних мов (ганатська і под.). Місцеві діалекти не принесуть нічого, і в К. Русі ще треба враховувати, що при введенні української мови можна взяти книги і вчителів з Галичини, яких інакше було б важко знайти деінде. І хоча К. Русь буде нам належати короткий час, ми можемо багато зробити для її піднесення і здобути там багато постійних симпатій і на майбутнє. Цю нашу культурну місію ми не повинні розтратити введенням нової мови.

Проф. Бідло звертає увагу на українську мову, що не така унормована, як чеська: кожен український письменник пише своєю мовою. Політичний аспект справи є той, що Україна буде нашим сусідом, навіть якщо Росія залишиться єдиною, яка, однак, може бути тільки федеративною.

Доц. Фрінта каже, що мусимо накласти вето на витворення нової мови, як то робилося в Австро-Угорщині. Потрібно нав'язати просвітній закон, який би передбачив розвиток, тобто малоруську мову. Діалектолог би міг іти до К. Русі з науковою метою.

Альб. Пражак звертає увагу на неусталеність народної свідомості під впливом агітації і на необхідність з'ясувати межі словацької мови, щоб ми до русинів ненавмисно не зарахували словаків.

Лектор Сухий питає, чи будуть у загальних школах розуміти українську мову і турбується, щоб ми не віддалили українською мовою народ від словаків. Виступає за те, щоб до загальних шкіл був уведений місцевий діалект, а пізніше, коли це не буде виправдано, це могло би змінитися. Комісія би перевірила Волошинові спроби. За основу вбачає діалект біля Мукачеве.

Проф. Дворський є проти творення літературного місцевого діалекту і за найбільшу свободу, і за Волошина, і великоросів, і за відкриття словацьких шкіл.

Проф. Гуер звертає увагу, що в школах завжди вживається діалект для допомоги у викладанні, і наголошує, що жоден філолог не наважиться творити нову мову.

На цьому голова підбиває підсумки дебатів у сенсі, що

- 1) у справах мовних мають бути почуті в першу чергу місцеві діячі, що
- 2) не варто підвищувати місцевий діалект до літературної мови, однак варто перейняти українську мову з етимологічним правописом як мову навчальну й літературну (тільки Сухий і Кліма є за введення місцевого діалекту до загальних шкіл); не варто стирати уявлення про зв'язок з російською мовою, і тому рекомендується вивчати у вищих школах російську мову і, звичайно, також словацьку і чеську мови; комі-

сія з вивчення діалекту на місці не мала б значення практичного, а тільки наукове для діалектології, була би більша користь з опрацювання виданих текстів, проф. Полівка рекомендує до цього д-ра Калала, учня Пастрнака. Також рекомендувалося б визначити межі словацької мови.

P. S. Проф. Нідерле виявив повну згоду з думкою наради, коли йому було реферовано про неї.

З огляду на важливість документа в історії нашої культури, розміщуємо тут також електронні його копії з Національного архіву в Празі [1].

Z á r 1 9

o poradě komité dne 4. prosince 1919
o vyučování jazyků v Příkařské škole
P r a g e

Prítomní : univ. prof. Polívka, Zimbatý, Nidlo, Křížek, Dvořák, Nádler, Kodl, doc. Práche, Ad. Šterný, Kálmán, Práche, Jektor Šouch, Bříž, Štěl, Dr. Jan Slavík/Plachý/;

omluvení : Pražčan, Nidertlo, Urdla, Urdok ; ne-
dostavili se : Raab, Šmorkáň, Jankov, Janke,
Štorkal, Tolpáčik.

Prof. Křížek přečetl zprávu z rozkazu J. Němce
/Štěl rokůl/, v této zprávě je jisté zprá-
vené řízení, aby se očekávaná rozšíření v učeb-
ní a také za účasti odborníků mimo akademii.
Uvažuje se o rozšíření nad tím, jak měla být
roložená rodinná otázka. Stalo se uvažování
a vzhledem k tomu zprávu, jak se naučíte,
je vše nevyhnutelně vzhledem k tomu bez
dekrety z příslušných kulturních síl, z
vlastního duchu. Uvažuje se o rozšíření jazyka
v příslušné škole, jako vzhledem k tomu
že i jazyk vzhledem k tomu. Každé dítě
se musí učít vzhledem k tomu bez ohledu
na příslušné síle. Je-li příslušná o vyučování
a vzhledem k tomu v příslušné škole, bylo

Архив 1

Prof. Nidlo
by v české škole v Příkařské škole rozšíření tvo-
riti učitel jazyk, který dříve zprávu vřel-
nou jazyk vzhledem k tomu, jako vzhledem k tomu
vzhledem k tomu a vzhledem k tomu, t. j. Nádler.
Uvažuje se o rozšíření vzhledem k tomu v
Nádlo vzhledem k tomu v K. Práche na obě, protože
114 je zprávu na vzhledem k tomu, bylo by to
vzhledem k tomu jed vzhledem k tomu etymologickým.
Na vzhledem k tomu vzhledem k tomu vzhledem k tomu
vzhledem k tomu a vzhledem k tomu, když K. Práche
k vzhledem k tomu.

Uvažuje se o rozšíření o vzhledem k tomu vzhledem k tomu
od vzhledem k tomu vzhledem k tomu k vzhledem k tomu. Sou-
hlasí s prof. Polívkou, že nelze učitel vzhledem k tomu
novou jazyk. Stalo se o vzhledem k tomu vzhledem k tomu
114, když i pro K. Práche. Uvažuje se o vzhledem k tomu
bylo by to vzhledem k tomu a vzhledem k tomu. Proto bylo vzhledem k tomu
vzhledem k tomu v K. Práche vzhledem k tomu, avšak o tom
mohou rozhodnout jen vzhledem k tomu.

Uvažuje se o rozšíření vzhledem k tomu v K. Práche. Uvažuje se
o, pokud nebyla vzhledem k tomu, měla vzhledem k tomu
vzhledem k tomu, byla pro vzhledem k tomu, protože nemá =
1a vzhledem k tomu, vzhledem k tomu a vzhledem k tomu, který
je vzhledem k tomu. Uvažuje se o vzhledem k tomu, který
vzhledem k tomu, který je vzhledem k tomu. Uvažuje se o vzhledem k tomu
10 by to vzhledem k tomu se vzhledem k tomu mezi vzhledem k tomu
jazyk, vzhledem k tomu nebo vzhledem k tomu, jiné vzhledem k tomu
je možno vzhledem k tomu se vzhledem k tomu. Na vzhledem k tomu vzhledem k tomu
bylo by to vzhledem k tomu vzhledem k tomu.

Uvažuje se o rozšíření na vzhledem k tomu vzhledem k tomu vzhledem k tomu
vzhledem k tomu vzhledem k tomu: vzhledem k tomu to vzhledem k tomu vzhledem k tomu
vzhledem k tomu vzhledem k tomu, je-li vzhledem k tomu vzhledem k tomu

Архив 2

ma tak ďaleko od milostiviny/ jako slovenkima od čestiny, pak soudí, že by měl národ na významný jazyk, k z místních nářečí bylo by se vzít nářečí kol Minskova jáko každ spisovná, tam sídlí Ji Ruzové Karpatští nejkompraktnější.

Prof. Radicev vykládá historický vznik jazyčí k mluvených poměrů a vidí v něm projev kulturní zmost-nosti. Tvoří-li se tam jazyk ukrajinský, lze to jen říci. Soudí, že bychom měli odlišně rozhodovat o jejich jazyčce, a zaměřit jen tehdy, nemá-li-li sami filologů.

Prof. Michal kvančí uvádí, že snahu, aby domácí nářečí se stalo řečí spisovnou, se objevuje od let osmdesátých, snad Ji podporovali Meljafi, knihu/ olovnik, učebnice/ v ruském v Rusii. Připouje, aby se zvolila dialektologická komise, které by slovnice, pokud jazyk již vytvořený i užívány se shoduje s ukrajinskou, je-li rozdíl nepatrný, pak přijmout jazyk ukrajinský.

Klíma soudí, že nářečí karpatsko-ruské není národnostní, nýbrž zvláštní nářečí naproti dané a jak vidět z gramatik a slabikářů neustálé, které by bylo třeba omladit na místě. S hlásková školného i z roztěby naučit tam lidí říci a psát, málo by se toto nářečí uvést do škol obecných. Avšak nic by se nemělo říci bez souhlasu tamních lidí.

Архив 3

Slavik Je názoru, že K. Rus je proslaven, dodává křivky, že Halit příruba Poláků. Měsímno vzbudivit zájmy, že chceme stvořit nový jazyk spisovný. Zavedením ukrajinský upravil hrot agitaci ukrajinské.

Prof. Polivka má rezervnosti o významu expedice k prozkoumání nářečí textů k studiu je vydáno dost /přesně, z sv. lidových revíků/, filolog /K. abere lopi/, proto se mu zaměřová důvůh Mchaldy zpracovat materiál pohotov, seznam, říditová se na to, abychom napravovali tvoriti nový spisovný jazyk slovenský.

Ad. Černý zděračňuje naše kulturní posláni, které nám připadá v K. Rus. To musíme říci se stanovněm vědoměním a to je : vytvořit nový jazyk, vše ostatně věnuj k tvoření nových spisovných řečí /nakládání a rod/ kterým nářečím se dáva nezávislé a v K. Rusi psát ještě na vědu, že při zavedení ukrajinský jazyk v ruském a snad i učitelé z Halit, které link by bylo třeba zkrátit. I když bylo nám K. Rus říci na kritice, měžeme mnoho učinit pro její rozvození a naučit tam trvalých upraviti i pro budoucí svět. Věnuj kult. posláni nemáme se proto navzájem zavazovat nového jazyka.

Prof. Didlo upozorňuje na ukrajinský, které není tak správně jako řečtina, každý ukrajinský spisovatel říká svůj jazykem. Politické stránka věci je ta, že Ukrajina bude našim soudelem, i když ostané Rusko jednobné, které ovšem může být jen federativní.

Архив 4

внутрішніх справ передала документи 16 січня 1920 р. під № 277 до президії Ради міністрів.

Дослідники, які вивчають історію мови на Підкарпатті часів Чехословаччини, переважно покликаються на зазначений лист, а не на протокол наради. Висновкову частину листа публікували багато разів, а в повному обсязі його переклав і оприлюднив академік М. Мушинка в газеті «Нове життя» (№ 5 за 2012 р.) і в інтернет-виданні «Закарпаття онлайн» [4].

Шкільний відділ цивільної управи Підкарпатської Русі надалі послідовно дотримувався принци-

пів, прийнятих у результаті наради [6, с. 131]: певний період у навчальному процесі використовували граматику А. Волошина 1907 року [7, 1923, № 2, с. 33], а з 1 вересня 1923 р. було введено граматику І. Панькевича [7, 1923, № 2, с. 33, № 3, с. 60]. Відтоді ж мовні й правописні норми граматики І. Панькевича мали бути запроваджені не тільки в навчання, а й у діловодство [7, 1923, № 2, с. 33]. Так у Підкарпатській Русі було утверджено українську літературну мову з анахронічним етимологічним правописом, який фактично слугував віддаленню місцевого її варіанта від літературної мови в інших історичних регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Zápis o poradě konané 4. prosince 1919. o vyučovacím jazyku v Podkarpatské Rusi. *Národní archiv. Fond Předsednictvo Ministerské Rady*, inv. č. 588, sign. 223, kart. 131.
2. Ганчин В. Ю. Деякі історично-правові аспекти мовного питання в Закарпатті. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року) / [ред. колегія: Б. К. Галас (відповідальний редактор), В. С. Габорець, В. С. Задорожний та ін.]*. Ужгород, 1993. С. 23–30.
3. Генеральный статут для организации и администрации Подкарпатской Руси, приключенной к Чехословенской Республики Мировою Конференцией. *Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від ІХ ст. до 1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 212–215.
4. Документи свідчать... (3). З архіву Миколи Мушинки. Лист Міністерства шкіл та освіти ЧСР про мову закарпатських русинів-українців. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svidchat%E2%80%A6-3>. Дата звернення: 20.12.2019.
5. Ліхтей І. М. Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку 1919–1929 років. Ужгород: Карпати, 2018. 244 с.
6. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Переклад з чеської та післямова Л. Белея, М. Сюська. Ужгород, 1996. 226 с.
7. Урядовий вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управи Подкарпатскоѣ Руси. Рочник II, III. Ужгород, 1922–1923.
8. Шевченко К. В. Славянская Атлантида: Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX вв. Москва: Regnum, 2010. 414 с.

REFERENCES

1. Zápis o poradě konané 4. prosince 1919. o vyučovacím jazyku v Podkarpatské Rusi. *Národní archiv. Fond Předsednictvo Ministerské Rady*, inv. č. 588, sign. 223, kart. 131 [in Czech].
2. Hanchyn V. Yu. (1993) Deiki istorychno-pravovi aspekty movnoho pytannia v Zakarpatti [Some Historical and Legal Aspects of the Language Issue in Transcarpathia]. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 roku) / [red. kolehiia: B. K. Halas (vidpovidalnyi redaktor), V. S. Gaborets, V. Ye. Zadorozhnyi ta in.]*. Uzhhorod. S. 23–30 [in Ukrainian].
3. Heneralnyi statut dlia orhanyzatsii i admynystratsii Podkarpatskoi Rusi, prykliuchennoi k Chekhoslovenskoi Respubliki Myrovoiu Konferentsiei (1992) [General Statute for the Organization and Administration of Subcarpathian Russia Annexed to the Czechoslovak Republic by the World Conference]. *Shandor V. Zakarpattia. Istorychno-pravnyi narys vid 10 st. do 1920*. New-York: Karpatskyi Soiuz. S. 212–215 [in Ukrainian].
4. Dokumenty svidchat... (3). Z arkhivu Mykoly Mushynky. Lyst Ministerstva shkil ta osvity ChSR pro movu zakarpatskykh rusyniv-ukraintsiv [The Documents Show That... (3)]. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakarpattya.net.ua/Special/93619-Dokumenty-svidchat%E2%80%A6-3>. Data zvernennia: 20.12.2019 [in Ukrainian].
5. Likhtei I. M. (2018) Pidkarpatska Rus u skladi Chekhoslovachchyny: osoblyvosti suspilno-politychnoho rozvytku 1919–1929 rokiv [Subcarpathian Russia in Czechoslovakia]. Uzhhorod: Karpaty. 244 s. [in Ukrainian].
6. Tikhii F. (1996) Rozvytok suchasnoi literaturnoi movy na Pidkarpatskii Rusi [Development of Modern Literary Language in Subcarpathian Rus] / Pereklad z cheskoji ta pisliamova L. Beleia, M. Siuska. Uzhhorod. 226 s. [in Ukrainian].
7. Uryadoviy vistnyk shkilnoho oddila tsyvilnoi upravly Pidkarpatskoyi Rusi (1922–1923) [Government Gazette of the School Division of the Civil Administration of Subcarpathian Rus]. Richnyk II, III. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Shevchenko K. V. (2010) Slavyanskaya Atlantida: Karpatskaya Rus i rusiny v XIX – pervoy polovine XX vv. [Slavic Atlantis]. Moskva: Regnum. 414 s. [in Russian].

Підготував Василь Шаркань,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри журналістики

Ужгородського національного університету

<https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

ЮВІЛЕЇ

ВІТАЄМО ПРОФЕСОРА ВАЛЕНТИНУ ІВАНІВНУ СТАТЕЄВУ З ЮВІЛЕЄМ!

Валентина Іванівна Статеева народилася в с. Смідин Старовижівського району Волинської області в сім'ї сільських трудівників. Смідинську середню школу закінчила в 1966 році зі срібною медаллю. Упродовж 1966–1971 років навчалася на філологічному факультеті Ужгородського державного університету, одержала диплом із

відзнакою. Гортаючи матеріали особової справи, знаходимо інформацію про те, що Валентина Іванівна пройшла трудовий шлях від коректора газети «Закарпатська правда», старшого лаборанта, асистента, доцента до професора кафедри української мови Ужгородського національного університету, де плідно трудилася упродовж кількох десятиліть.

Працюючи на кафедрі, навчалася в заочній аспірантурі, виконувала кандидатське дисертаційне дослідження «Дедемінутивація в українській мові» під керівництвом професора Й.О. Дзєндзелівського. У 1982 році успішно захистила дисертацію, здобувши ступінь кандидата філологічних наук. У 1988 році присвоєно звання доцента по кафедрі української мови. Валентина Іванівна продовжувала активно займатися науковою роботою. І в 1999 році рішенням Атестаційної комісії МОН України їй присуджено науковий ступінь доктора філологічних наук на підставі прилюдного захисту докторської дисертації на тему «Світоглядно-мовна концепція українських письменників кінця XIX початку XX ст. (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка)». Учене звання професора по кафедрі української мови присвоєно в 2001 році. Професор В.І. Статеева викладала на найвищому науковому й методичному рівні різні дисципліни мовознавчого циклу. Її лекції завжди насичені найновішими вагомими фактами з відповідними глибокими коментарями.

Цінним є друкований науковий доробок професора В.І. Статеевої. Зокрема, відзначимо особливо монографію «Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). Ужгород: Патент, 1997. 408 с.». У цій фундаментальній праці авторка вперше системно представила погляди зазначених письменників на актуальні проблеми української мови та мовознавства

на перетині XIX – XX століть. Робота складається з перемови, трьох розділів, ґрунтовних висновків, використаної літератури (близько 400 джерел!), а також іменного покажчика, за допомогою якого легко можна орієнтуватися в тексті. Професору В.І. Статеевій вдалося у цій праці розкрити невідомі чи малодосліджені факти діяльності визначних українських письменників Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Бориса Грінченка та низки інших діячів, які зробили значний внесок у боротьбу за різноманітне функціонування української мови в революційний період, є знаковими постатями в історії української науки й культури.

Проф. В.І. Статеева упорядкувала й уперше опублікувала «Назви метеорології українських говорів Закарпаття, зібрані М.А. Грицаком» (Ужгород: Патент, 1999. 32 с.). У цьому виданні надруковані «Матеріали до питальника для збирання назв народної метеорології говорів Закарпатської обл.», які підготував відомий український діалектолог Микола Андрійович Грицак. У передмові В.І. Статеева зазначає, що цей питальник, укладений ще 1968 року, донині найповніше представляє українську народну лексику й фразеологію, пов'язану з однією з найважливіших сторін життєдіяльності людини – явищами природи. Цілковитою мотивовано Валентина Іванівна пише про те, що така програма є цікавою не тільки мовознавцям, а й етнографам, фольклористам, історикам, географам, метеорологам, спонукаючи їх до фіксації та вивчення народних прикмет про погоду, легенд, переказів, прислів'їв, приказок, загадок, пісень, коломийок тощо.

У 2001 році виходить із друку ще одне цікаве видання – «Історія української літературної мови» у двох частинах. Навчально-методичний посібник для студентів філологічних спеціальностей університетів (спеціальність «Українська мова і література»). Праця Валентини Іванівни Статеевої є й нині добрим помічником студентів у підготовці до практичних занять із цього важливого розділу фахової підготовки філологів. Тут представлені традиційні й новітні погляди вчених на низку питань, що стосуються часу виникнення, періодизації української літературної мови тощо.

Часто студенти також просять на кафедрі працю «Роль Тараса Шевченка в історії української літературної мови: Текст лекцій» (51 с.), яку опублікувала проф. В.І. Статеева у 2001 році. Вузлові питання тут: 1) Пантелеймон Куліш про мову Тараса Шевченка; 2) Мова Тараса Шевченка у публікаціях журналу «Рідна мова» (1933–1939); 3) Погляди Тараса Шевченка на мову. Ця розробка Валентини Іванівни є взірцем того, як скрупульозно потрібно ставитися до опрацювання джерельної бази, як вио-

кремити головне, характеризуючи внесок Т.Г. Шевченка у формування, розвиток і функціонування української мови.

Окремо хочеться написати про те, якою глибоко мислячою, педантичною, точною, обов'язковою є професор Валентина Іванівна Статєєва. Її ім'я, її праці відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Її часто цитують магістранти, аспіранти, докторанти, виконуючи свої наукові дослідження. Професор В.І. Статєєва обиралася членом спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій в Ужгородському і Чернівецькому національних університетах, в УжНУ була секретарем спеціалізованої ради. Виступала офіційним опонентом низки дисертаційних досліджень, написала десятки відгуків про автореферати дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора й кандидатів філологічних наук. Була і в складі редакційних колегій багатьох наукових видань, часто брала участь у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Під керівництвом професора В.І. Статєєвої написано сотні курсових робіт, десятки бакалаврських та магістерських досліджень, а Василь Шаркань (аспірант Валентини Іванівни, нині успішний, креативний педагог, заступник декана філологічного факультету УжНУ) захистив кандидатську дисертацію.

Валентина Іванівна відкрито висловлює свою думку, відстоює свою позицію. І це вона робить завжди аргументовано, логічно, переконливо.

Із щирою вдячністю згадую підтримку й допомогу професора В.І. Статєєвої у переломні моменти мого становлення як викладача й науковця. Її слово, її думка завжди бралася до уваги, вони були визначальними!

Завжди елегантно одягнена, усміхнена і водночас строга до себе, колег і студентів – така вона, наша Валентина Іванівна Статєєва, доктор філологічних наук, професор, відома постать у сучасному українському мовознавстві.

Через різні обставини Валентина Іванівна нині не працює на кафедрі української мови. Та кожен раз здається – ось зараз відчиняться двері і зайде вона швидкою ходою, повна нових ідей, нової енергії, якою щедро ділитиметься з нами.

Валентина Іванівна виховала прекрасну дочку Наталю, має двох онуків, якими радо опікується, і вони її люблять понад усе.

Як люблять, шанують і пам'ятають тисячі випускників філологічного факультету, і з удячністю згадують її як прекрасного педагога й ученого.

Чи не з усіх куточків України надійшли вітання з нагоди Ювілею професора Валентини Іванівни Статєєвої (тут подаю надіслані на мою адресу):

Світлана Биби́к (Київ): Ми любимо її. Передавайте від нашого відділу культури мови і стилістики Інституту української мови НАН України та від Світлани Яківни Єрмоленко особисто щирі вітання. Хай їй здоровиться! Вона – достойна людина!

Олена Кульбабська (Чернівці): Учора вітала шановну Валентину Іванівну із золотим Ювілеєм.

Оптимістична, дотепна, вдячна Богові й Людям. Для щирого спілкування немає відстані й часу. Відчуття, ніби завтра засідання спецради в Чернівецькому університеті й знову лунатиме висока думка Професора Валентини Іванівни Статєєвої! Многая літа!

Світлана Шабат-Савка (Чернівці): Найщиріші вітання вельмишановній Валентині Іванівні з Чернівців! Міцного здоров'я, невичерпної життєвої снаги і Божої ласки

Зоряна Купчинська (Львів): Кафедра української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка щиро вітає ювілярку! Многая літа!

Світлана Пахомова (Пряшів): Щиро вітаю! Бажаю міцного здоров'я, миру і оптимізму!

Юрій Громик (Луцьк): Перекажіть щонайщиріші вітання шановній Валентині Іванівні з Волині, з Луцька! Многая літа в добрім здоров'ї!

Григорій Аркушин (Луцьк): Найщиріші вітання з нагоди Ювілею, вельмишановна Валентино Іванівно!

Світлана Богдан (Луцьк): Вітання Ювілярці й многоліття!

Світлана Ковтюх (Кропивницький): Передайте, будь ласка, Валентині Іванівні – красивій людині, непересічному науковцеві, фантастичній жінці – найщиріші побажання здоров'я, щастя, любові, достатку, поваги від колег та учнів, усіляких гараздів.

Галина Вокальчук (Рівне): Найщиріші вітання! Многая літа!

Віктор Мойсієнко (Житомир): З роси і води, пані Валентино!

Любов Струганець (Тернопіль): Дорога Валентино Іванівно! З ювілеєм! Усіляких Вам гараздів!

Світлана Ігнатєва (Дніпро): Щирі вітання ювілярці з Дніпровської політехніки!

Микола Лесюк (Івано-Франківськ): Приєднується до привітань!!!

Оксана Максимюк: Щирі вітання!

Анна Гецько: Щирі вітання Валентині Іванівні й глибока шана!

Єлизавета Барань: Вітаємо Валентину Іванівну з ювілеєм! Многая і благая літа!

Тетяна Лях: Сердечно вітаю!!!

Людмила Мавроматі: Многії і благії літа, шановна Валентино Іванівно!

Марія Чорній: Прийміть і мої вітання п. Валентино! Божої благодаті на довгі й щасливі роки!

Марія Чендей-Трецак: Одна з тих викладачів, кого глибоко поважали студенти. Щирі вітання!

Оксана Дусин: Вітаємо Вас!!! Здоров'я міцного та щастя людського на многії і благії творчі й успішні літа!!!!!!

Вітання від недавніх вихованців проф.

В.І. Статєєвої:

Марія Сивоус: Найщиріші вітання Вам, Валентино Іванівно!

Олеся Чепелюк: Всіх благ! Вітаю, шановна Валентино Іванівно!

Наташа Барна: Прийміть щирі вітання від мене!

Євгенія Шпілька: Найщиріші вітання Валентині Іванівні!

Іванка Когутич: Щирі вітання Валентині Іванівні!

Ксенія Шокіна: Приєднуюся до вітань!

Христя Ярема: Щирі вітання Валентині Іванівні! Многая літ!

Наталія Павлик: Щирі вітання! Многая літ!

Колеги з рідної кафедри приєднуються до цих побажань і щиро вітають Ювілярку. Многая і благая літ, вельмишановна й дорога Валентино Іванівно!

Наталія Венжинович,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

Ужгородського національного університету

<https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТАЄМО

Сабадош Іван. Слово про Вчителя	6
Вовченко Галина. Хронологічний покажчик праць професора В.І. Добоша: матеріали до бібліографії	7
Ференц Надія. Сієв розумне, добре і вічне.....	11

МОВОЗНАВСТВО

Венжинович Наталія. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М. Матіос та В. Шкляра.....	13
Виноградов Анатолій. Угорські післялоги та російські прийменники: одне і те ж «з протилежним знаком»? (Стаття друга).....	22
Галас Алла. Гіядор Стрипський в історії українського мовознавства на Закарпатті.....	28
Гоца Еріка. Назви календарно-обрядових свят у говірках Закарпаття	38
Ковалюк Юрій. Англомовний простір як локус ідіоматики	45
Лавер Оксана. Літературно-художній антропонімікон повісті Юрія Станиця «Червона йонатаночка».....	50
Мигoliniць Оксана. Лексичні одиниці на позначення паралінгвальних елементів комунікації	56
Мигoliniць Ольга. Запозичена лексика у весільній обрядовості Закарпаття..... (назви одягу та прикрас)	62
Михайленко Валерій. До вивчення англійсько-української контрастивної фразеології.....	68
Петрица Наталія. Складні антропонімічні формули в чеських писемних пам'ятках XV-XVIII століть	73
Пискач Ольга. Табу в поховальній обрядовості Закарпаття: етнолінгвістичний аспект.....	80
Полюжин Іван. Періодизація становлення фразеології як розділу мовознавства	86
Рошко Світлана. Функціонально-семантичне навантаження порівнянь-фразеологізмів у граматичній структурі речення.....	91
Томенчук Мар'яна. Аналіз корпусу у вивченні юридичного дискурсу.....	96
Томенчук Мар'яна, Чечур Тетяна. Переклад та локалізація вебсайтів.....	100
Устюгова Людмила. Про статус лексичних різночитань у списках «Повісті минулих літ».....	104
Шкурко Галина. Переосмислення значень слів як джерело поповнення лексики традиційного транспорту та комунікацій в українських говорах Закарпаття	113
Шумицька Галина, Путрашик Василь. Мовне законодавство України в проєкціях онлайн-медіапростору Закарпаття	118
Яцьків Марія. Відтворення ментальних особливостей українців у фраземіці творів Мирослава Дочинця	130

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Балла Евеліна. Мала проза українських письменників-шістдесятників у перекладі угорською мовою.....	137
Вотьканич Мар'яна. Поетика повісті Михайла Гафії Трайсти «У ніч на Святого Андрія»	144
Ігнатович Олександра. Особливості сюжетотворення повісті «Площа» Сергія Степи.....	149
Кузьма Оксана. «Мова як дім буття»: онтологічні виміри поеми «Наша твердиня» Спиридона Черкасенка.....	156
Староста Олександр. Цикл «Елегії» В. Самійленка: на шляху від народництва до модернізму	162
Тиховська Оксана. Психоаналітичне підґрунтя образів язичницьких богів в українській міфології Закарпаття	168

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Галацька Валентина. Драматична домінанта авторського мислення в сучасній театральній публіцистиці України.....	176
Гецько Ганна. Ціннісні орієнтири у мові періодики Карпатської України (1938 – 1939).....	181

Журавська Оксана. Хронотопна модель межі-полону в книзі А. Бессараба «Ми не маємо права не бути сильними».....	186
Загоруйко Наталія. Епістолярна публіцистика шістдесятників.....	190
Лівіцька Оксана. Вплив телебачення на формування здоров'я як основної вітальної цінності людини.....	195
Миколаснко Надія. Професійна культура майбутніх фахівців мас-медіа: від теорії до практики.....	200
Насмінчук Ірина. Іронія «в умовах заблокованої культури»: публіцистика Валерія Марченка як виклик системі.....	204
Стекольщикова Валентина. Оксюмороністичний симбіоз: чи існує інвестигейторна джинса?.....	209
Тарасюк Володимир. Тематично-жанровий портрет регіонального спортивного сайту.....	214
Тернова Алла, Вавилова Катерина. Невербальні засоби спілкування між оператором і тележурналістом.....	218
Толочко (Каралкіна) Наталія. Особливості телепрограм для національних меншин Закарпаття в контексті суспільного мовлення.....	222
Хамедова Ольга. Проблема професійної дискримінації жінок в українській пресі 1920 – 1930-х років.....	228
Шаповалова Галина, Шебештян Ярослава. Історичні обставини формування етнотолерантності закарпатських медіа.....	235

РЕЦЕНЗІЇ

Філак Ірина. Олекса Синявський. Норми української літературної мови (рецензія на репринтне видання).....	243
---	-----

АРХІВИ

Шаркань Василь. Протокол наради при міністерстві шкіл і народної освіти Чехословаччини про мову навчання в Підкарпатській Русі (від 4 грудня 1920 р.).....	245
---	-----

ЮВІЛЕЇ

Венжинович Наталія. Вітаємо професора Валентину Іванівну Статееву з ювілеєм!.....	251
--	-----

CONTENT

WE REMEMBER

Sabadosh Ivan. A Word about the Teacher.....	6
Vovchenko Halyna. Chronological Index of the Works of Professor V.I. Dobosh: Bibliography Materials.....	7
Ferents Nadia. He Sowed Intelligent, Good and Eternal.....	11

LINGUISTICS

Venzhynovych Natalia. Phrases with Component-Somatisms in Compositions by M. Matios and V. Shchlar.....	13
Vynohradov Anatoliy. Hungarian Postpositions and Russian Prepositions – the Same Phenomenon Having the “opposite sign”? (Article 2).....	22
Halas Alla. Hiyador Strypskyi in the History of Ukrainian Linguistics in Transcarpathia.....	28
Gotsa Erika. Names of Calendar-Ritual Holidays in Transcarpathian Patoises.....	38
Kovalyuk Yuriy. English Language Space as Locus of Idioms.....	45
Laver Oksana. Literary Fiction Anthroponyms in the Short Story «Chervona Yonatanochka» by Yuriy Stanynets.....	50
Myholynets Oksana. Lexical Units Denoting Paralanguage Elements of Communication.....	56
Myholynets Olha. Borrowed Vocabulary in the Wedding Ceremony of Transcarpathia (Names of Clothes and Jewelry).....	62
Mykhaylenko Valeriy. Exploring English-Ukrainian Contrastive Phraseology.....	68
Petritsa Natalia. Complex Anthroponymic Formulas in Czech Written Sources of the XV – XVIII Centuries.....	73
Pyskach Olha. Taboo in the Transcarpathian Funeral Rites: Ethnolinguistic Aspect.....	80

Poluzhyn Ivan. Periodization of Forming Phraseology as a Branch of Linguistics.....	86
Roshko Svitlana. Functional-Semantic Loading of Phraseological Comparative Constructions in the Grammatical Structure of the Sentence.....	91
Tomenchuk Maryana. The Corpus-Based Analysis in Legal Discourse Studies.....	96
Tomenchuk Maryana, Chechur Tetiana. Website Localization and Translation.....	100
Ustyuhova Lyudmila. The Status of Lexical Distinctions in Lists of «Talk of Time Years».....	104
Shkurko Halyna. Reconsideration of Word Meanings as a Source of Replenishing of Traditional Transport Lexis and Communications in Ukrainian Patoises of the Transcarpathia.....	113
Shumytska Halyna, Putrashyk Vasyl. Language Legislation of Ukraine in the Projections of Online Transcarpathia Media Space.....	118
Yatskiv Maria. Reproduction of the Mental Features of the Ukrainians in the Phrasemics of the Works by Myroslav Dochynets.....	130

LITERARY STUDIES

Balla Evelina. Flash Fiction of Ukrainian Writers of the Sixties in Its Translation into Hungarian.....	137
Votkanych Mariana. Poetics of Mykhailo Hafia Traista's Story in «The Night on St. Andrew».....	144
Ihnatovych Oleksandra. The Peculiarities of Plot Creating of the Novel «The Square» by Serhiy Stepa.....	149
Kuzma Oksana. «Language as the Home of Existence»: Ontological Dimensions of the Poem «Our Fortress» by Spyrydon Cherkasenko.....	156
Starosta Oleksandr. The Poetry Cycle «Elegies» by Volodymyr Samiilenko: on the Way from Populism to Literary Modernism.....	162
Tykhovska Oksana. Psycho-Analytical Logical Basis of Images of Pagan Gods in Ukrainian Mythology of Transcarpathia.....	168

SOCIAL COMMUNICATIONS

Halatska Valentyna. The Dramatic Dominance of the Author's Thinking in Modern Theatrical Journalism of Ukraine.....	176
Hetsko Hanna. Valuable Guidelines in the Language of Periodicals of Carpathian Ukraine (1938 – 1939).....	181
Zhuravska Oksana. The Chronotopic Model of the Border-Captivity in A. Bessarab's book «We do not Have the Right not to Be Strong».....	186
Zahoruyko Natalia. Epistolary Journalism of the Sixties.....	190
Livitska Oksana. The Impact of Television on the Formation of Health as the Main Living Human Value.....	195
Mykolayenko Nadiya. Professional Culture of Future Specialists of Mass-Media: from Theory to Practice.....	200
Nasminchuk Iryna. Irony «In the Conditions of Blocked Culture»: Publicistic by Valeriy Marchenko as a System Challenge.....	204
Stiekolshchikova Valentyna. Oxymoronic Symbiosis: Does Investigative Jeans Exist?.....	209
Tarasiuk Volodymyr. Thematic-Genre Portrait of the Regional Sports Site.....	214
Ternova Alla, Vavilova Kateryna. Nonverbal Means of Communication between the Operator and the TV Journalist.....	218
Tolochko (Karalkina) Natalia. Features of TV Programs for National Minorities of Transcarpathia in the Context of Public Broadcasting.....	222
Khamedova Olha. The Problem of Professional Discrimination of Women in the Ukrainian Press 1920 – 1930 years.....	228
Shapovalova Halyna, Shebeshtian Yaroslava. Historical Circumstances of the Formation of the Ethnotolerance of the Transcarpathian Media.....	235

REVIEWS

Filak Iryna. Alex Synyavskiy. Norms of the Ukrainian Literary Language (review of a reprint).....	243
--	-----

ARCHIVES

Sharkan Vasyl. Minutes of a Meeting at the Ministry of Schools and Public Education of Czechoslovakia on the Language of Teaching in Subcarpathian Rus (December 4, 1920).....	245
--	-----

ANNIVERSARY

Venzhynovych Natalia. We Congratulate Professor Valentyna Statyeyeva on Her Jubilee Anniversary Birthday!.....	251
--	-----

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

ВИПУСК 2(42)
2019

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Верстання та макетування
Василя Путрашика

№ 34 Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т; [Редкол: Н.Ф. Венжинович (голов. ред.), В.В. Барчан, Н.П. Бедзір, Ю.М. Бідзіля та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2019. Вип. 2(42). 257 с.

ISSN 2663-6840
УДК 800(066)+070

DOI:10.24144/2663-6840.2(42).2019

Підписано до друку 20.12.2019. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 26,3. Зам. № 16.
Наклад 100 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com